

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY
OF ILLINOIS

574,94391

G99b

v.2-3

REMOTE STORAGE

BUDAPEST

ÉS

KÖRNYÉKE

TERMÉSZETRAJZI, ORVOSI ÉS KÖZMIVELŐDÉSI

LEIRÁSA.

BUDAPEST FŐVÁROS

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK XX. NAGY-GYÜLÉSÉRE

EMLÉKÜL.

SZERKESZTETTÉK :

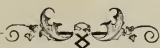
Dr. GERLÓCZY GYULA

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK
ÁLL. KÖZP. VÁLASZTMÁNYA JEGYZŐJE.

Dr. DULÁCSKA GÉZA

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK
ÁLL. KÖZP. VÁLASZTMÁNYA JEGYZŐJE.

MÁSODIK RÉSZ.

BUDAPEST,

NYOMATOTT A MAGYAR KIRÁLYI EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

1879.

574. 94391

G 996

v. 2-3

T A R T A L O M.

II. RÉSZ.

A főváros és környékének egészségi s orvosi viszonyai.

	Oldal.
I. Néplépcsirási adatok a fővárosról egészségügyi tekintetben. Dr. Osváth Alberttől	3
II. A Buda-Pesten uralgott járványos betegségek történelme, különös tekintettel a cholérára. Dr. Halász Géjza főorvostól	13
III. Budapest születései. (Szerkeszti a fővárosi statisztikai hivatal)	217
IV. Budapest esketései. (Ugyanattól)	220
V. Budapest halandósága. (Ugyanattól)	223
VI. Kórházak és gyógyintézetek. Dr. Gebhardt Lajos, egyetemi tnr. és a Rókus-kórház igazgatójától	231
VII. Budapest főváros jótékonyági intézetei és egyletei. Dr. Rózsay József, a fővárosi intézetek főorvosától	261
VIII. Budapest ásványvizei és fürdői. Dr. Say Móricz, igazgató-tanártól	321
IX. Fürdők statistikája. (A fővárosi statisztikai hivataltól)	337
X. Orvosi tanügy. Dr. Réczey Imre, egyetemi m. tanártól	338
XI. Budapest főváros közegészségi közizgatása. Dr. Patrubány Gergely tiszti főorvostól	390

MÁSODIK RÉSZ.

A FŐVÁROS ÉS KÖRNYÉKÉNEK EGÉSZSÉGI S ORVOSI
VISZONYAI.

I.

Népleirási adatok a fővárosról egészségügyi tekintetben.

DR. OSVÁTH ALBERT-tól.

Mint a gyűjtőlencse összeszedi, s egy közös gyúponthoz egyesíti a fényugarakat; mint az állati szív egybegyűjti a testben levő összes nedvet, s nem nézve, kék volt-e a vér vagy piros, a test perifericus részeiben edényül szolgál mindkétféleképpen; mint a nagy folyam egyesíti ágyában az apró folyók, patakok vizeit: — úgy egy ország fővárosa, azon ország összes anyagi és szellemi erejét, azon ország népei működésének összes intenzitását, azon népek vallási, nemzetiségi, erkölcsi, vérmérsékleti sajátosságait, a nemzet kedélyhangulatát, annak mult történetét, jövőre irányzott törekvéseit: szóval a nemzet összes életét magában egyesíti. Mint a tükör az arcznak, úgy a főváros a nemzetnek, mely azt magáénak nevezi, kell, hogy hű képét mutassa.

Ez az általános szabály. A hol ezen szabály alól kivételek vannak, ott egyfelől az ország szervezete, másfelől annak, mint államnak egyénisége sajátosságos abnormitásokat tüntet föl.

Az általános szabály Budapestre nézve is áll. A mi fővárosunk egy miniature Magyarország. Feltalálható itt a Duna-Tisza partján élő népgomoly minden egyes nemzetisége, valamint az ország minden vallásfelekezete is. A jelen története s a mult hagyományai itt vannak összetömrítve. Az egyes nép fajok jelleme, foglalkozása, tulajdonai itt is egyénként szemlélhetők.

De az említett általános szabály kivételei is mutatkoznak Budapesten. A főváros, mely kell, hogy Magyarország szíve legyen, sok tekintetben nem felel meg a követeléseknek, melyeket egy magyar főváros irányában eszményileg felállítani lehet. S más tekintetben is tüntet fel sajátosságokat. A figyelmes szemlélő észreveszi rajta Bécs vonzását, ható erejét, s némi tekintetben azt, hogy csaknem régiben lett *egy ország* fővárosa, azelőtt kis város volt; némileg középpont, a mennyiben Ős-Buda volt a neve; — de Istenem! az 52 vármegye szintén nem volt valódi állam!

Mindemellett a főváros amalgamizáló ereje oly nagy, hogy mai napság az egyes nemzetiségeket benne elkülöníteni nem lehet. Nincs statisticus, ki meg tudná mondani: mennyi Budapest lakossága közül magyar, mennyi német, tót stb., pedig bizonyos, hogy mindezen nemzetiségek, s kívülök még az oláh, szerb, görög, léteznek a fővárosban.

És nekem kiszabott tárgyamnál fogva beszélnem kellene különösen az egyes *nemzetiségek* egészségügyi viszonyairól is. Ez és ama szempont, mely a különféle *vallásokra* van tekintettel, kell, hogy előadásom fő vezérfonalául szolgáljon, míg egy harmadik, jóformán alárendelt tekintetet a különböző, — szegényebb és vagyonosabb — osztályokra kell vetnem.

Az imént említettem azonban, hogy a fővárosban létező egyes nemzetiségek egészségügyi viszonyait megbeszélni: képtelenség. Úgy átolvadtak itt az egyes nemzetiségek egymásba, mint a felkelő és lenyugovó nap sugárai, melyekről tudjuk, hol legpirosabbak, hol legsárgábbak; — de a demarcationális vonalat közöttük meghúzni képtelenek lennénk.

Ha egy idegen Budapesten az utcán végig sétál, — értem a váczi, vagy a hatvani, vagy a Dorottya utcát, nem pedig a türelem, vagy a tehén utcát, — két dolog tűnhetik fel különösen előtte. Egyik az, hogy a boltok czéegérei többnyire németek, másik, hogy a sétáló közönség nagyobb része magyarul társalog. Az elsőről azt gondolja, hogy tehát ama boltok fölébe felírt nevek tulajdonosai is németek. (Épen úgy, mint a Bachhuszár, a ki *Ember* uramat a debreczeni becsületes civist beiratta a német nemzetiségűek közé, mert a neve „er“ -rel végződik.) Holott pedig a dolog oka egyszerűen az, hogy a kereskedelem az eredetileg német polgárság ma már egészen elmagyarosodott utódainak, vagy pedig a rájuk kényszerített német nevet viselő zsidóknak kezében van. Ez az oka a nevek német voltának. A feliratok pedig azért németek, mert az említettem két csoport egy kissé szeret Bécs felé pislogni, s nem is tartaná magát jó kereskedőnek, ha nem lenne kevésbé germanisator is. — Hogy pedig a sétáló közönség magyarul társalog, az onnan van, mert sétálni kiválólag a felsőbb és közép osztály tagjai szoktak, — no, meg az arany ifjúság, — ezek az osztályok pedig többnyire magyar nemzetiségűek. Valósággal nem bírom elképzelni, magas phantasiájának melyik rétegében találta fel a mult évben tartott fővárosi közgyűlések egyikén azt a 60 ezer németet az a város atya, a ki e 60 ezer kedvéért megszavazta a német színikör részére a telket. Mert beszélni — beszél itt németül nemcsak 60 ezer, hanem, hogy annyi lenne az, a ki csak német nyelvű előadásokat legyen képes élvezni, és az auxesisek legméresebb röptű fájához tartozik.

Legmagyarabb városrészek: a belváros, a Józsefváros belső fele, és a Ferencváros. Legtöbb német szót hallani a Teréz-, Krisztina- és a Lipótvárosban. A tót nyelven beszélők leginkább a Teréz- és Józsefváros külső felében laknak. Szerbek tömören csak Budán a rólok úgynevezett Ráczvárosban találhatók. A románok és görögök szétszórva élnek, s csekély számuknál fogva tekintetbe alig jöhetnek.

Ha a főváros népességének egészségügyi viszonyait nemzetiségekre való tekintettel akarjuk tárgyalni, nincs más alapunk, mint ezen eloszlódás. Statistika, mely megmondaná, hány ilyen vagy olyan nemzetiségű egyén létezik Budapesten, nincs. Természetes, hogy e tényből kifolyólag e tekintet-

ben állításaink csak megközelíthetik az igazságot, de biztos, megingathatatlan alappal nem bírnak.

Ha már a nemzetiségek imént említett eloszlódását vesszük irányadóul, úgy találjuk, hogy legegészségesebb, legtöbb munkaerővel rendelkező, legkevesebb halálozást felmutató faj fővárosunkban a magyar, legkevesebb munkaerőt, legnagyobb halandóságot produkál pedig a tót. A német törzs — az igazi ős lakosok — kulminál a szaporítás tekintetében, s egyes igen hosszú élettartamú egyének felmutatásában. Hanem — közbevetőleg legyen mondva, — én nem tudom, szabad-e németnek neveznem azt, kinek csak otthoni társalgási nyelve a német, sőt még otthon sem az a kisebb gyermekekkel szemben, egyébként pedig a közéletben szóval és írásban a magyar nyelvet használni képes? Azért teszem fel magamnak ezt a kérdést, mert én az én nationalis érzületemnél fogva sehogy sem volnék képes azt a józsefvárosi elsvábosodott családot a németek közé számítani, a melyben a család-fők, egyik mint kocsis, másik mint szolgáló szakadtak fel a Kis-Kunságból Budapestre, s mégis ennek, s Kovács, Szabó, Farkas stb. nevőknek daczára, gyermekeik már sokkal jobban tudnak és szeretnek németül beszélni, mint Árpád zengzetes ázsiai nyelvén.

De vajjon a kevesebb betegedési eset, a kevesebb számú halálozás, a munkára képes lakosság nagyobb száma, a kisebb fogékonyság a ragályok iránt, ott, hol a magyarság erősebben van képviselve, a magyar faj egészségesebb, erőteljesebb, életrevalóbb voltának — ellenben a több megbetegedés, nagyobb halálozási arány, valamint a munkára képes lakosság csekélyebb száma, a járványok és ragályok iránti erősebb hajlam azon városrészekben, hol a tót, német, szerb nemzetiségek a tulnyomók, e népfajok gyengébb, betegesebb, voltának, kisebb fokú életrevalóságának tulajdonítandó-e? Koránt sem. Egészen más faktorok működnek itt közre.

1848 után a viszonyok hatalma, mely a civilisatiót fegyverül alkalmazta a magyar faj ellen, odavitte a dolgot, hogy az addig ázsiai kényelemben élt magyart — bár ez czélja nem volt, — kényszerítette saját kezébe venni az ellenében fegyverül importált elveket; másfelül a nemzeti öntudat arra sarkalta a magyart, hogy ne engedje kezéből kiragadni saját országában a hegemoniát, s viselje az idők megváltozása folytán ezzel járó terheket; végül a század haladó szelleme, — melyet egy Széchenyi, egy Wesselényi, egy Kossuth ékesszólásuk egész tűzével, hazaszeretetök egész melegével hazánkban is feléleszteni s istápolni törekedtek, — azt az üdvös eredményt hozta létre, hogy a magyar gentry, mely azelőtt falvain és pusztáin jobbra gazdálkodással, legfelebb egy kis vármegyei tisztviseléssel töltötte el életét, az 50-es évektől fogva mindinkább és inkább hazája fővárosába huzódott; hozva magával úgy erőt és kedvet a cultura tovább fejlesztésére, mint anyagi tőkét, s egyszersmind hajlamot a fényűzésre, mely a városi életmód megkedvelése folytán még inkább kifejllett, mint azelőtt. Egy szóval, megtele-

pedvén a fővárosban, ide még a vidéken, a falusi levegőn megedzett testet, s egyszersmind falun szerzett jóllétet hozott.

Ellenben mit hozott a felvidéki tót a fővárosba, hova az éhség által üzetve beköltözött „szűrös háznépével“, otthonából, hol „a szegénységnek élt zabkenyerével?“ — hová azért jött, hogy napszámával tovább tengesse magának és szapora családjának nyomorú életét? Hozott gyengén táplált testalkatot, melyet a munka nem megedz, hanem elcsigáz, és hozott szegénységet, melyet itt jobb léttel felcserélni vélt. S mit talált itt? Nehezebb munkát az otthoninál, — s igaz, nagyobb bért is, melyből többet juttathat pálinkára, — több esélyt arra, hogy nehéz, olykor életveszélyes napszámoskodása közben rögtöni halálnak legyen kitéve, — társaságot, laza erkölcsökkel, nagyobb tért a bűnökre, s a fokozódott kereset folytán több kilátást a blaumontagok gyakori megejtésére. S ha igaz az, hogy: paupertas magna meretrix, egyszersmind igaznak mutatja fel a statistica azt is, hogy a szegénység szülő anyja a miasmáknak és contagiumoknak, melyek a zsfolt olesó lakásokban pompás talajt lelnek kifejlődésökre, s fentartó dajkája az örökölhető bajoknak, melyek a rosz táplálkozás, rosz levegő, helytelen életmód mellett okvetetlen kifejlődnek.

Innen van a tótnak nagyobb betegedési, halálozási aránya. Fordítsd meg az életviszonyokat, s a fajok egészségügyi viszonyai önmaguktól fognak megfordulni. Igaz, hogy „csak sast nemzenek a sasok“, de csak akkor, ha sasnak való viszonyok közé jutnak az utódok. A sors, mely különböző mértékkel mérte a jóllétet embernek és embernek, Isten művét, ki meztelen embert teremtett, még azzal is megcsufolni tetézi, hogy a gazdagoknak nagyobb egészséget, a szegényeknek több betegséget juttatott osztályrészü.

Nem vagyok annyira Tartuffe, hogy ki ne mondjam, miszerint a magyar fajnak most már a statistica által az egész országra nézve is constatált egészségügyi előnyei fölött szívémből örülök; de nem vagyok kevéssé orvos, hogy szánakozásomat ne fejezzem ki azon nyomorú közegészségügyi viszony felett, melyet a nagy szegénység a fővárosba vándorolt szegény tótoknak sorsául rendelt. Meglehet, emelkedett szellem mondatja Billrottnal, mely szellem „spernit humum, fugiente penna“, azon anathemát a szegény gyármunkások fölött, mely szerint ugyan jó, hogy azok gyermekei közül oly sok elhal, mert ellenkező esetben a borzasztóan megnövekedett proletariatus veszélyeztetné az állam fennállhatását: — de én nem bírok ily magasra vergődni, s szánom a munkáskezet, melyet az állam minden egyesben elveszít, s sajnálom a köztőkét, melyet a beteg munkás Pettenkofer szerint minden nap legalább egy forinttal fogyaszt.

Az erkölcstan azt tanítja, hogy az Isten az embert munkára teremtette. S e tétel meg is felel a ténynek, a mennyiben a meztelen embernek ruházata, hajléka, tápláléka megszerzése végett dolgoznia kell, — nem úgy, mint a

madárnak, melyet a gondos természet felruházott a tél hidege ellen, s melyről a nóta azt mondja : nem szánt, vet az égi madár, mégis eltartja a határ.

De természetes, hogy mikor a teremő az embert a világra hozta, akkor még egészen más viszonyok uralkodtak a földön, mint a maiak. Annak a 32 fogú majomnak, a mely az ősembert képviselte, sokkal kevesebb igénye volt, mint a mai kor gyermekének. A viszonyoknak és igényeknek a maiaktól elütő volta folytán kevesebb fáradságába került tehát ősapánknak megszerezni az élete fentartására szükséges dolgokat. Hajlékot adott a hegy gyomra : a barlang, ruházatot a fügefa, eledelt az erdő vadja. Annyi munka, mely ezen primitív szükségletek beszerzésére kell, az ősember vérének mozgásba hozta, bőrét és inait megedzette, de meg nem ártott neki.

S nézd a mai kornak azt a fiát, a kire nem hagytak ősei annyit, hogy kénye-kedve szerint éljen. Mint kell naponként 12 órát a gyárak füstös, ólmos, phosphoros, arsenikumos légkörében izzadnia, hogy magának és gyermekének a mindennapi száraz kenyeret megszerezze. Hogyan kell gondolkozó emberből lesüllyednie géppé, hogy lefizethesse lakása bérének. Miként kell mérget venni testébe, port és rozsdát tüdejébe, miként kell megrontania szemét, összezuzatni testét, felforgatni vérkeringését, hogy egy kis tűzre valója legyen kályhájában, s pár cseppecske kőolaja mécsében.

Ha fővárosunkban a különböző vagyoni s műveltségi osztályok egészségi állapotát vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy a vagyonos osztály nemcsak kevesebb megbetegedési esetnek van kitéve, mint a vagyontalan, hanem még ugyanazon kóralakok is a vagyonosabb osztály egyénein szelídebb, kevésbé romboló lefolyásúak, mint a szegényebb osztályoknál. Ez áll a felnőttekre s a kisdedekre egyiránt, sőt az utóbbiakra hatványozott mértékben. A szerencsétlen, nyomorral küzdő proletár nem képes a kellő gondoskodással venni körül szülőit.

S itt az oka fővárosunk oly magas halálozási arányának. *Budapest lakosságának több, mint három negyede olyan társadalmi osztályhoz tartozik, mely egészségügyi tekintetben a legjobban van sújtva.* Részint napszámosok, részint szolgálatban levők, részint munkások ezek. Ezek végtelen nagy halálozása teszi aztán az összes fővárost is oly kedvezőtlen hírűvé e tekintetben. Oly nagy levén Budapesten a proletár-osztályokhoz tartozó egyének száma, nem lehet csudálkoznunk rossz egészségügyi viszonyain sem.

Kétségtelen, hogy e calamitás nem csupán a szegénységnek rovandó föl. A szegénység mellett népünknek egy végtelen nagy baja van, mely őt gátolja abban, hogy betegségében orvoshoz folyamodjék : az indolentia. Talán a keletről való származásnak egyik következménye ez. A város tart részökre szegény-orvost, talán felkeresik kellőleg ezeket? Vagy épen nem, vagy csak akkor, mikor már jobb volna paphoz fordulniok az utolsó kenet végett. A kerületi orvosok jelentései tanuskodnak e tekintetben legjobban. Ha megtekintjük a szegények számát, kik orvosi tanácsért folyamodnak,

absolute elég nagynek találjuk ugyan azt, de ha e számot a városrészekben lakó proletár-osztályok egyénei számával, s a megbetegedések esetével hasonlítjuk egybe, akkor csekélynek fogjuk mondani az orvosi tanácsért folyamodók számát. Semmi sem illusztrálja e tényt jobban, mint azon statisztikai adat, hogy míg fővárosunkban 35—36%-a a halottaknak hal el orvosi kezelés nélkül, addig e szám Londonban csak 1—6%.

Nincs az embernek olyan öröksége, mely rá teljes életében annyira nagy hatással lenne, mint a vallás, a melyben született. Ez jelöli ki számára a legalsóbb tanévek holtöltését, ez ad gondolkodása első mozzanatainak irányt, ez határolja körül a kört, melyben egész életén keresztül forog. Épen ezért ennek hatása annyira meglátszik az emberen, hogy a kalvinistát, a zsidót, már csak beszédmodora is különbözövé teszi a katolikustól, a görögötől. Ezen kívül hazánkban a nemzetiségek eloszródására nézve oly nagy befolyása van a vallásnak, milyen különben másutt talán az egész világon nincs.

Képzeltető, hogy ha a vallás ily nagyon sok befolyást gyakorol az egyesek életviszonyaira, nem lehet az hatás nélkül a különbözö felekezetek egészségügyére sem. Már maga az, hogy egyik vallásfelekezet híveinek az anyaszentegyház tanaiban való föltétlen hitet, annak parancsai iránti buzgó ájtatosságot, — másik fatalis praedestinatiót, a földi dolgok folyásának contemplativ mérlegelését, de Istenben való föltétlen bizalom mellett bizonyos önálló elmélkedést tesz kötelességévé, — az agy fejlődésében kell, hogy sajátzerű változásokat hozzon létre, és így az egyik gyöngédebb, fogékonyabb, a másik nyersebb, durvább idegrenészert terem. Az egyes vallások különbözö nevelési rendszere, az egyházak által kiszabott különbözö életmód, — itt sok olajos bőjt, amott a disznóhus élvezésének betiltása, — kell, hogy physicaliter is különbségeket okozzon a különbözö vallásfelekezetűek szervezetében. Természetes, hogy e különbségek többnyire csekélyek, s talán teljes biztossággal nem is lennének egészen a vallás különféleségének felróhatók; de tény, hogy en masse a debreczeni s annak környékbeli kalvinista lakosság erősen különbözik színre, testalkatra, erőteljre nézve a vele ugyanazon vidéken élő, ugyanazon climaticus viszonyokat élvező oláh hitű lakosságtól.

A fővárosban a nemzetiségek ugyanazon módon vannak vallás szerint sorakozva, mint magában az országban. A római katolikusok, kik számra, befolyásra, vagyonra az első helyet érdemlik, többnyire magyarok, németek, vagy tótok. Ép így az ágostai vallásuak. A helvét hiten levők leginkább magyarok, — mert német helvét hitűek voltaképen csak a külföldről bevándorlott, ideig-óráig itt lakók. — Az ó hitűek : oláhok, ráczok, vagy görögök. (Ámbár legnagyobb részök itt a fővárosban csak névleg tartozik ezen

nemzetiségekhez, mert tősgyökeres magyar lábbon élnek, nyelvök tiszta magyar, s úgy szellemi, mint anyagi érdekeik őket a magyar nemzetiséghez kötik, — politikai, polgári befolyásukat a magyarság érdekében érvényesítik, — kivévén a Tabánt, a hol olykor-olykor némi nemzetiségi velleitások is vehetőek észre.)

A zsidó vallásúak, hogy melyik nemzetiséghez legyenek számítandók, azt eldönteni bajos dolog. Majd mind tudnak magyarul, sokan használják is ezen nyelvet, sőt vannak köztük többen, kik ennek jeles munkásai a sajtóban, az irodalom terén. Mindazáltal ott, hol tömegesebben laknak, a Terézvárosban, német nyelvet hallani többnyire az utcán, s különösen a szegényebb zsidó osztály, s legfőképp az orthodoxok, inkább mondható ma még németnek, mint magyarnak.

Említők, hogy Budapest túlnyomólag katolikus város. Hozzáteszszük most, hogy ennek oka az, mert eredeti, törzslakossága kizárólag katolikus volt. E két tényből könnyen felfogható, miért hogy a katolikus lakosság az, melynek sanitarius viszonyai az általános statistikai szabályoknak leginkább megfelelnek. A katolikusok, mint őslakosság, leginkább acclimatizálódtak a talajhoz, a vízhez, az égálgához, a körléghez. Ezen kívül nagy számuk folytán kiválólag alkalmasok statistikai következtetésekre, — a melyekre a kis számok feltűnőleg nem alkalmasok. (Hogy ez mennyire igaz, mutatja azon körülmény, hogy pl. az 1870-diki népszámlálás Pesten a lakosság legműveltebb elemének a görög hitűeket tüntette fel — 400 és néhány egyén czernájából varrán hímest, s kiáltó ellentétet mutatva föl a görög hitűek oláh és szerb községeivel szemben; de igazolja ezt a „felekezet nélküliek“ rovata is, melyben köztudomás szerint leginkább a halva találtak s a halvaszülöttek szerepelnek.)

Budapest összes vallásfelekezetei közt csak a katolikusok közt egyenlő a férfi és nőnem száma. A többinél a férfinem túlnyomó, a helvétek közt 52%, a zsidók közt 54%. Ennek oka egyszerűen az, hogy Budapest lakosságának katolikus része a közelebb lefolyt húsz év alatt megkétszereződött, míg a helvét hitű és különösen a zsidó lakosság háromszor, sőt négyszer annyivá lett. Már pedig az a bevándorlások történetéből általános ismert tény, hogy mindig több a férfi bevándorló, mint a nő. — Ugyancsak a bevándorlás magyarázza azt meg, hogy míg a két protestans felekezetben a 10 éven alóli gyermekek létszáma az összesnek csak 20%-jét teszi, addig a katolikusok felekezete 24% gyermeket mutat fel. Azt, hogy a zsidók e téren 33%-el képesek szerepelni, az ő véghetetlen termékenységök bizonyítékául veszem fel, melylyel megküzdeni még az a körülmény sem volt képes, hogy ők voltaképen többnyire szintúgy bevándorlottak, mint a két protestans felekezet hívei. Nekik eredendő erényük a szaporaság.

Minden nemzetnek, minden vallásfelekezetnek egészségügyi viszonyaira roppant befolyást gyakorol az, hogy a nemi élet a két sexus közt

miképen van berendezve. Hogy e tétel igaz, már csak abból is kiviláglik, hogy minden állam- és vallásalapító, a görög bölcsektől és Mózesztől elkezdve Mohamedig és Jézusig, szabályokat alkottak e tekintetben. A Budha, a Brahma, a Confutse vallása szintén prédikál ez irányú tanokat. Sőt a nagy reformatornak Luthernek is tulajdonít a hagyomány több, a nem érintkezést szabályozó tanácsot. — Hogy a házasság az egészségügyi viszonyokra csak jótékony lehet, mutatja az, hogy maga a természet már a vadnépeknél létesítette ez intézményt. A túlságos önmegtartóztatás, valamint a mód nélküli kicsapongás, melyek többnyire nem házasságban fordulnak elő, — ki tagadná, hogy károsak egészségügyi tekintetben? A házasság ember rendeztebb életviszonyok közt él, mint a nőtlenség, egészségére jobban vigyáz, nem éjszakázik annyit, mint amaz, több kényelme, habár egyszersmind sokkal több gondja is van.

Budapest lakosai közt legnagyobb gyermekszaporaságot, leghosszabb életkort a zsidók mutatnak fel. Én ennek okát leginkább két fő körülményben találok. Egyik az, hogy a zsidók, — mint a statistikai adatok bizonyítják, — physiologice leghelyesebb időben lépve házasságra, így kevesebb gyermekhalandóságot tüntetnek fel, mint a többi hitfelekezetek. Mert úgy a korai, mint a kései házasságok (Budapesten csak az utóbbiakról, s nem az elsőkről lehet szó) kedvezőtlenek a szülöttek egészségi állapotára nézve. — Másik körülmény pedig, melynek a zsidók e sanitarius előnyt köszönhetik, az, hogy inkább hajlanak úgy az anyagi, mint a szellemi téren a könnyebb foglalkozások felé, mint a többi vallásfelekezetek hívei. Mert az tény, hogy Budapesten a legtöbb hordár zsidó, holott a napszámosok közt legkevesebb zsidót találunk. „A katolikusok, ágostaiak és helvétek közt minden harmadik iparos“ — úgymond Kőrösy egyik jeles munkájában, — „a zsidóknál minden negyedik; ellenben a katolikusok és helvéteknél körülbelül minden 25-ik kereskedő, a zsidóknál pedig minden negyedik“. Továbbá: „A testi szolgáltatásokhoz fordul minden hatodik katolikus, minden 8—9-ik protestáns, és minden 12-ik zsidó.“ — A szellemi tért is említettem, és nem ok nélkül. Mert én legalább csekély észleletemből úgy tapasztaltam, hogy nagy mennyiségű zsidó foglalkozik általában úgynevezett szellemi foglalatosságokkal, hanem hogy az orvosok közt minél kevesebb a zsidó természetbuvárok száma, és hogy a zsidó ügyvédek közt sem nagyon sok a valódi jogász, — ellenben légiók köztök a Recipeschreiber és zugprókátor: azon egyet határozottan állíthatom. „Innen az általános vád — melyet a „silányabb zsidó portéka“ névvel szoktak jelezni, s mely részben onnan is magyarázható, hogy a zsidóban kevesebb a helyhez, s innen a hazához is ragaszkodás, mint más fajbelieinkben.“ Így ír kitűnő statistikuskunk Keleti a zsidókról általában, s különösen azok felületességéről.

Budapesten a helvét hitűek közt legritkább a házasság, s e hitfelekezetenél a gyermekek száma is legcsekélyebb. E tény határozott ellentétben

áll az egész országban tehető tapasztalattal. Mert Magyarország azon részein, hol helvét hitűek laknak, épen nem találunk kevés gyermekszámot, és valami nagy iszonyt a házasság intézménye iránt. Ha nem a sajtósági pesti specialitásnak is megtaláljuk az okát, csak keressük kissé. A helvét hitűek azok, kik Budapest népesítésében bevándorlás útján aránylag igen nagy részt vettek. Már pedig az köztudomású, hogy a bevándorlás leginkább felnőttek által, s többnyire ifjú korú férfiak által gyakoroltatik. Erre mutat az, hogy mily nagy a tanulás végett a fővárosba sereglő helvét hitűek száma. Míg 1000 katolikus közt csak 29 tanuló van Budapesten, addig ugyanannyi kalvinista közt 49 a tanulók száma. — Milyen sok ezek közül az, ki nem is telepedik le a fővárosban soha! s mily kevés, a ki annyira viszi, hogy a fővárosi nehezebb viszonyok közt existenciát biztosítván magának, Hymen lánczát is magára ölti. Házasságban legtöbb él a zsidók közül, t. i. minden 10,000 közül 5786, és legkevesebb a helvét hitűek közül, t. i. 10,000 közül 3987. Ez az oka e hitfelekezethetnél a gyermekek csekély számának. Mert ha azt vizsgáljuk, hogy a házasságok vajjon termékenyek-e e hitfelekezet híveinél : nem fogunk negatív eredményt nyerni.

Budapest is, mint a legtöbb európai főváros, azon tételt igazolja, hogy a szegénységgel egyenes arányban áll a házasságok és gyermekek számának növekedése, a mi viszont épen a szegénységnek fogva hatalmas tényező azon nagy gyermekhalálozás előidézésében, a melyről a mi fővárosunk még kissé túlzottan is híres. A főváros leggazdagabb részei: a bel- és Lipótváros, s e kettő az, melyben legtöbb felnőtt korú egyén s legkevesebb házasság találatik, ellenben legszegényebb részek a külső Józsefváros, Ferencváros, a kültelek, és a Kőbánya, és itt leggyakoribb a házasságkötés is. Természetes, a sok házasságból sok gyermek is származik. A szegény ember nem viselhet rá gondot, a gyermek törekeny, mint a pohár, és így a sok szegény gyermek közül sok elhal. Egyébiránt az is tény, hogy a vagyonosabb osztály általán nem oly termékeny, mint a szegény osztály. Egy igen esinos úrnő mondta nekem egyszer, hogy a sok gyermek nem noble dolog, igazi elegans embernek kevés gyermeke van.

A zsidók általán igen jó viszonyokat tüntetnek fel sanitarius tekintetben. Én megvallom, ennek okát az ő társadalmi moraljokban is találom, melynek szigorú megtartása részökre, hogy milyen előnyöket biztosít, mutatja az maga, hogy köztök legkevesebb özvegy és legkevesebb elvált nő van. A mellett, ők leghamarabb keresik fel az orvosi segílyt is. Az indolens keresztyén ember hamarabb elvisel 10—12 évig egy carcinomat, mint a zsidó pár napig egy szemölcsöt, a nélkül, hogy e bajt orvossal ne közölné. Mindazáltal van nálok egy sajtósági körülmény. Az önnön magukba házasodás sok bajt fejleszt ki köztük, mely a vérkeresztezést inkább üzö keresztyének közt nem oly gyakori. Határozottan mondhatom, hogy a legtöbb görvélyes és angolkóros gyermek a Terézvárosban van. Az meg statistice

be van bizonyítva, hogy a testi hiányok, vakság, süketnémaság, elmebetegség stb. leggyakrabban a zsidók közt fordulnak elő, hogy ne is említsem az idegbajokat, melyek igen-igen meg vannak köztük honosulva, mint pl. az epilepsia.

Ennyi az, mit a fővárosról egészségügyi népismeit tekintetből elmondhatónak vélek. Látható ebből is, hogy a főváros most még a fermentatio stadiumában van, — nem egészen európai nagy város jellemével bír, de már levetkezte tökéletesen a kisvárosiasság köntösét. Az, a ki a magyar orvosok és természettudósok ezután legközelebb Budapesten tartandó nagygyűlésén netalán értekezni fog a főváros sanitarius ethnographiájáról, meggyőződése szerint sokkal becsesebb, jobb, és a fővárost kedvezőbb színben feltűnő munkával fogja megörvendeztetetni hallgatóit, mert az „élet“ — Kölcseyként — „örökre virágzó növény, hol mult és jelen csak a jövőnek szolgálnak magul, s a böles örvendve néz a jövő elébe, mert tudja, hogy az bizonyosan felvirul.“

II.

A Buda-Pesten uralgott járványos betegségek történelme, különös tekintettel a choleraára.

(Egy térképpel, két rajzolatival s több végül és a szövegben látható táblázzal.)

Dr. HALÁSZ GEJZA főorvostól.

Quantacunque fuerint aliorum conamina, semper
existimavi mihi vitalis aerae usum frustra datum fore;
nisi et ipse in hoc studio versatus, Symbolum aliquod
utacunque exiguum in commune Medicinae aerarium con-
tribuerem. S y d e n h a m.

BEVEZETÉS.

Az emberi nem legártalmasabb ellensége, az orvosi tudomány legnagyobb kérdőjele a járvány; ugy az emberi nem, mint az orvosi tudomány történetében mindenkor roppant szerepet játszott, és játszik.

Járványok alatt azon betegségeket értjük, melyek egyszerre sok embert támadván meg, a közönségben tömeges pusztitást okoznak, s annál veszélyesebbek, mert leginkább fertőzés, ragályozás útján terjednek, ártalmasságuk fokozódik az által, hogy a sors csapásai, a nagy catastrophák a háborúkkal többnyire együtt járnak, hű kísérői szoktak lenni a nyomornak, inségnek.

A történetirók, a legmiveltebb nemzetek a görögök és rómaiak sülyedésükre, elpusztulásukra a járványok befolyását fő tényezőül hozzák föl. Valóban, ha elgondoljuk, hány járvány mennyi ideig dült, s e járványok és egyéb viszontagságok hány milliót pusztítottak el népetlen hazánkban, bámulunk kell, hogy elmondhatjuk: „Él magyar, áll Buda még“; — bámulunk kell, hogy a sír széléről megszabadultak fenn tudták tartani e különben is minden oldalról üldözött nemzetet. Lehetetlen, hogy itt eszünkbe ne jusson, a mi azonban a pestis és fekete halál által annyit szenvedett, s épen e pestis megszünte után a mult század végén új nemzeti életre ébredett magyar fajunkra legtalálóbban illik: „Niemals mehr, als zur Zeit der Epidemien des schwarzen Todes, hat die Menschheit bewährt: dass sie bestimmt ist zu einem immer höheren und vollkommeneren leiblichen und geistigen Dasein. Denn ein verjüngtes Geschlecht stieg aus den Gräbern empor, geläutert und gestellt zu der Aufgabe, die seiner harrte, den hellen Tag der Freiheit heran zu führen nach der langen Nacht der Knechtschaft.“ *)

*) Haeser Geschichte der epidemischen Krankheiten.

Kétségtelen, miként Európának mívelt lakossága mindenek felett pedig szegény elesigázott hazánk megfogyott népe sokat nyert, hogy egy időre a pestis és himlő iszonyu pusztításaitól megszabadult, azonban nincs ok az elbizakodásra, mert mint látni fogjuk, most is özönnel tódul a nyavalyák serege védtelen népünkre, különösen a járvány az, mely az országban s Budapesten tizedeli népességünket, s helyesen mondja statistikuskunk Keleti Károly: Nem a gyér szülés, nem is a rendesnél sokkal erősebb halálozási viszony normális években — bár a gyermekhalálozás még mindig túl nagy — gátol a szaporodásban, hanem az időnként *fel-, felmerülő járvány* az, mely végig száguldva az országon, nem válogatva nemben vagy korosztályban, hegyen, síkon egyiránt szedi kérlelhetlenül emberáldozatait.*) Nemcsak nekünk, de az egész világnak sok gondot ad a járványügy. Köztudomásu dolog, miszerint újabb időben a mívelt államokban, mint nálunk is, a közegészségügyben czélszerű intézkedések, törvények keletkeztek. A járványügy pedig nemzetközi összejövetelek, tanácskozások tárgyát többször képezte.

Ily nemzetközi gyűlések, melyekben az államok magukat szakértők által képviseltették, tartattak Konstantinápolyban, Weimarban, Bécsben, Brüsszelben, Párisban, az idei Amsterdamban fog tartatni. Ezen ülésekben a közegészségre vonatkozó *nemzetközi határozatok* hoztattak, s megállapodások történtek. Ámde sajnos, hogy ekkoráig azoknak legfontosbika, a *nemzetközi központi állandó bizottság* megalakítása sem hajtatott végre, mely nemzetközi bizottságnak fő feladata lenne, a járványokra felügyelni, azoknak fejlődését, terjedését, vándorlását lehetőleg megakadályozni. Ez a legnagyobb horderejű s elengedhetlenül szükséges intézkedés, melynek előbb utóbb létre kell jönnie, mert a járvány elhanyagolása nemesak magának a hanyag országnak, de egész világrészeknek pótolhatlan veszteségeket okozhat.

Egy államnak sincs nagyobb érdekében, mint a magyarnak, melyet a keletről jövő vész mindig első sorban ér, ezen nagy horderejű államközi intézet létrejövetele. — Egy államnak sincs nagyobb szüksége mint a magyarnak, s különösen fővárosának arra, hogy a nagy halandóságot elősegítő járványok ellen erélyesen intézkedjék. Itt megnyugtató öntudattal kell bevallanunk, miszerint az ország fővárosa felfogva hivatását, mint a következő tárgyalásokból, különösen a cholera ellen tett intézkedésekből látni fogjuk, méltón követendő példát mutatott az ország hatóságainak. A mindennapi tapasztalás mutatja, miként a főváros ez úton még erélyesebben akar haladni, a járványügy tanulmányozása, az e tekintetben teendőik megállapítása már több idő óta napi rendre tüzetett, miszerint épen most van annak ideje, hogy — a multak tükrébe tekintve — számba vegyük a történeteket s ezekből következtetve intézzük további lépéseinket.

Ez az, mi engem jelen munkálatomban vezérelt, miszerint, tekintve e „Fővárosi helyirat“ érdekét is, tárgyalásul csakis oly fertőző járványok történetét tüzetem ki, melyeknek a fővárosban már eddig is van története,

*) Magyarország népesedési mozgalma 1864—73-ban Keleti Károlytól. Budapest 1875.

azaz a melyekben már eddigelé hatósági intézkedések történtek, s a menyiben nem történtek, égető szükség, hogy azonnal történjenek.

Ily járványos kór: a himlő, roncsoló-toroklob, hagymáz, keleti mirigyvész, cholera. Ezek azon kórok, melyek a halandóságra döntő hatással bírnak, melyekre nézve a közegészségi állandó albizottság javaslatba hozza, miszerint a betegedési esetek elkészített mintákon, úgy mint a choleraanál, bejelentessenek. Egyéb közegészségi intézkedéseket is hoz a bizottság javaslatba, mindezek legközelebb a fővárosi törvényhatóság közgyűlésén fognak tárgyalatni.

Ezekkel csak azt akartam indokolni, hogy miért tartom nevezett járványos kórokat különösen kiemelendőknek. Különös figyelembe vettem a cholérát, mert ekkoráig csak ez az egy járvány volt Budapesten, hol nemcsak a halottak, hanem a betegek is hivatalból bejelentetvén, a közegészségtan kívánalmainak megfelelő statistikai adatok állítottak össze; megdöntöttem azt is, hogy 1872. és 1873-iki cholérás években reám lévén a tiszti főorvosi hivatal ruházva, utánam másnak e járvány körül tett tapasztalatok feldolgozása sokkal nehezebb, részben lehetetlen lenne.

A mi a többi fertőző járványt, vörhenyt, kanyarót, hőkhurutot, vérhast stb. illeti, ezeknek a fővárosban alig van története, ezeknél az iskolák bezárásán kívül hatóságilag alig történt valami. Egész az újabb időkhig orvosrendőri statistikai adatokat nem találtam, csupán annak emlegetése pedig: e vagy ama járvány melyik évben fordult elő, semmi célra nem vezet.

Említenem kell még, hogy a lebeszeti tüneteményeket értekezésemből kihagytam, részint a helyszüke miatt, részint és főleg azon indokból, mert azok a járványokkal eddigelé okviszonyba nem hozhatók, de meg ezeket az érdeklődő Schenzel Guido kiadványaiban időről időre feltalálhatja.

Mielőtt az egyes betegségek tárgyalására térnék, nem fölösleges a járványok kóroktanának történetéről általában egy-pár szót ejteni, de csak egy pár szót, mert nem tartozik ide e tan elméleteibe bemélyedni. De ide tartozik a haladásra rámutatni, mely a legújabb időben e téren tapasztalható.

Most már nem az isten haragja, a csillagok, üstökösök járásában, égi s földi rendkívüli tünetemények és földrengésben, vízarádásokban, a kutak mérgezésében, a világ-egyetem betegségében s más balítélet s ábránd szülte okokban keresik a járványok eredetét; és nem akarják többé azokat a régi idők példájára oly gyógyeljárással, mint az imádság, búcsujárás, vezeklés, böjtölés, önostorozás a társadalom bizonyos osztályai, a zsidók üldözésével, kiirtásával gyógyítani, megszüntetni.

Jelenleg már nem kalandoznak a messze távolban, nem repdesnek az elérhetetlen magasban, hanem a hozzánk legközelebb álló egészségi tényezőkben, s ezeknek összhatásában keresik a kór gerjesztő és terjesztő okait, s ezeket teszik a buvárlat tárgyaivá. Alig bírnánk elsorolni azon temérdek buvárlatot, kísérletet, s ezekből levont feltevényt, elméletet, melyek e téren indokolt napirenden vannak.

Eltel közül a hires müncheni tanár *Pettenkofer* által legnevezetesebbé lett a „*talajvizsgálat*“. A talajvizsgálatnál tekintetbe vétetik a talajnak föld-

tani, vegyi s egyéb tulajdonsága, jelesül annak nedvessége, hőmérséke, növényi vagy állati szerves korhadó és rothadó anyagokkali szennyezettsége.

Tekintetbe vétetik a talaj nedvessége és méretik a *talajviz ingadozása*. Tekintetbe vétetik a *talajlég* áramlata, annak mennyi- és milyensége.

A buvárlatok s kísérletek másik kiváló tárgyát képezik a fertőző kórokban szenvedők testében, a nedvekben, váladékokban, ürületekben feltalált „*apró szervezetek*“, melyeknek különböző neveket adtak; Naegeli szerint *hasadó-gombáknak*, mások szerint *csírsejteknak*, de leginkább *bacteriumoknak* hivatván.

Állítólag ezen apró élőszervezetek, bacteriumok okozzák a fertőző kórok létrejöttét, a fertőző anyagban — vírus — melyet fertőnek nevezhetünk, ezek benne vannak, s ha a fertő a beteg szervezetén belől terem, tehát bentermő — entogen, a fertőt ragálynak — contagium — s a *betegséget*, a kórt ragályosnak hívjuk. A ragály tehát azon kórananyag, mely az emberi vagy állati szervezetben ugyan olyan betegséget okoz, a milyennek terménye ő maga, és ebben folytatólag ismét újra képződvén, ragályozás útján emberről emberre elterjed.

Ha pedig a fertő a szervezeten kívül a környezetben, talajlég, víz által képződik, tehát küntermő — ektogen — úgy *gerjről*, *miasma* van szó, s a betegség, mely ez által támad, *gerjesnek*, *miasmaticusnak* mondatik.

Van azután oly betegség is, melynek fertője künn és benn is teremhet, azaz nincs megállapítva, hogy mi módon terjed, ragály, vagy gerj, avagy mind a kettő által, itt tehát a fertő künbentermő — amphigen — a betegség pedig gerj-ragályos, miasmatico-contagiosus, avagy ragály-gerjes contagio-miasmaticus. Kétséget nem szenved, hogy ezen régi idő óta érvényben levő megkülönböztetés a fertőző kórok fölosztásánál nagyon gyakorlati s jól használható. Ehhez alkalmazkodva a fönnebb nevezett s mindjárt tárgyalandó kórok közül a himlő, a küteges hagymáz és ronsoló toroklob ragályos. Ez utóbbit már többen gerjesnek is tartják. Az alhasi hagymáz, keleti mirigyvész és cholera — gerjes, és gerjes-ragályos.

Az imént említettük, hogy az itt felállított megkülönböztetések csak a kórok osztályozását illetik, mert lényegileg sem a ragály, sem a gerj természetét nem ismerjük; mert ha elfogadjuk is a bacteriumok létezését s azzal az *élő ragályt*, *contagium vivum*, még azt nem tudjuk, ezek honnét keletkeztek, okai-e vagy okozatai a betegségeknek, egy szóval a járványoknak oki viszonyai egyáltalában nincsenek felderítve.

A kóroktan terén tett roppant fáradoalmaknak, az irodalmi művek halmazának még nincs kielégítő eredménye, nem a nyert tények, hanem a jó út választása képezi a haladást s a jövő remén yét.

I. H i m l ő.

A himlő története. A valódi emberhimlővel oltás — variolatio. A tehénhimlőoltás feltalálása, annak Budán-Pesten azonnali felkarolása s elterjesztése. Egyesek — Dr. Cseh Szombati — tényleges oltási buzgalma. A kormány czélszerű utasításai. rendeletei. Budapesten a himlőjárványok gyérülése. Budapesti törvényhatósági intézkedések. Egyes járványok kiemelése. Újabb időben a himlőjárványok gyakori fellépése.

Nines borzasztóbb betegség a himlőnél, mindazon tulajdonokkal bír, melyek miatt egy nyavalyától irtózni lehet. Járványos, ragályos, kínos, életveszélyes, ha nagy foku vagy rosz indulatu, a betegség tetőpontján a test, a bőrön, nyákhártyákon kiütött összefolyó, fekete színű, emelkedések, hólyagcsák által, egy sebbé válik. A büzt terjesztő sebzés az egész fejre, arcra, szemre, orra, fülre, szájra, lélekezési utakra kiterjeszkedik:

„Guttur et os, oculi, nares et viscera, pulmo.“

Az élet halállal küzdő nem lát, nem hall s bár szomjtól gyötörtetik, nyelni, lélegzeni alig bír, s ha megszabadul is szenvedéseitől, sokszor súlyos utóhaj, torzalak marad hátra.

Mily szerencse, tán minden felfedezések között a legáldásosabb az, hogy épen e nyavalyának van a védhimlőoltásban óvszere.

A himlő eredete, ősidőbeli kezdete, valamint egyéb hajdankorból való adatok s az egész hajdankori történet, homályba van burkolva, mely annál kevésbé deríthető fel, mert az orvosi tudomány első bajnokai s megbízható írói Hippocrates, s Galen e tárgyról világosan nem szólnak. Igyekeznek ugyan sokan az ő munkáik idézeteiből kiokoskodni, miszerint mindkettő ismerte a himlőt, s az általuk használt több kifejezés alatt a himlő értendő. Sőt vannak, kik a Krisztus sz. e. 430—425 évvel Athaenben uralkodott, s Tukydidés által remeken leirt járványt, valamint Orosius és Galen pestisét is himlőnek vélik. De ezek ellenébe hatalmas érvek hozattak fel, miszerint épen nem bizonyos, hogy a görögöknél s rómaiaknál a himlő ismeretes lett volna, sőt a Woodville és Moore hires angolok kutatásai szerint sokáig bizonyosoknak hitt állítások, hogy Chinában a himlő Kr. e. 1122 évvel már uralkodott, s onnét Indiába, Japánba terjedt, alaposan kétségbe vonatnak.

Az orvostörténet-buvárok még abban sem tudnak megegyezni, vajjon Ázsia-e az egyedüli ősfészke e kórnak, honnét az szétterjedt, vagy pedig

Afrikában, Egyiptomban, s több más világrészekben is önállólag — autochton — eredt, s lépett fel. Tán a syphilit kivéve, egy betegség őstörténetére sem fordítottatott annyi tudós buvárlat, mint a himlő fejlődési korszakainak kipuhatólására.

A tőnérdék, sokszor egymással ellenkező vizsgálatok eredményeül vehetjük, miszerint valószínű, hogy a himlő egyike a legrégebb betegségeknek, de minden kétséget kizáró fellépése csak a VI-ik század 2-ik felében van bebizonyítva: ekkor t. i. 570 az Arábiában kiütött himlőjárvány félreismerhetlenül van jellegezve.

Ezután a VI. század végén és a VII-iknek elején már sok helyütt Perzsiában, Afrikában s Európában Olasz-, Franciaországban tapasztaltatott: miszerint az sem áll, mintha keletről a keresztes hadak által hozatott volna először Európába: mert az itt, mint imént látnk, sokkal előbb észleltetett. Ámde az valószínű, sőt bizonyos, miként e hadak vándorlása, barangolása nagy mérvben segíthette elő e ragályos kórnak — különösen Magyarországon — elterjedését; mely a középkorban a tengereken túl Amerikában és még Izland, Grönlandban is elterjedt, s iszonyu pusztításokat tőn.

I-ső volt 622-ik évben Alexandriában Ahron, ki e betegségről írt; az ő iratai alapján — melyek azonban elvesztek — 300 év múlva Razhes értekezett rendszeres munkában a himlőről.

Mindazonáltal a himlőnek tudományos tökéletes megismertetését a híres Sydenhan és Bøerhav angol orvosíróknak köszönhetjük.

A középkorban a himlőjárványok egyre dúltak, elpusztítván a fiatal nemzedék, a gyermekek nagy részét. E járványok ellen úgy a közigazgatási hatóságok, mint az orvosok alig tehetvén valamit, végre a XVIII. században ama veszélyes eljáráshez folyamodtak, hogy a himlős betegből az egészségest beoltás, azt akarván elérni, hogy az esetlegesen fellépő, még veszélyesebb himlőtől az illető óva legyen. Mert e nyavalya többnyire csak egyszer támadván meg az emberi szervezetet, ismétlődni nem szokott. Ez óveljárás is, mely variolatio — himlősítésnek — hivatik, a keleten vette kezdetét, s már a XVIII. század elején Konstantinápolyban elterjedt, onnét pedig Angol s Europa több országába a legmíveltebb fővárosokba s előkelő körökbe eljutott. Emez óvmódszer sok előnnyel bírt, a beoltandók előre elkészülhettek, megválaszthaták a legalkalmasabb időt, leginkább tavaszi vagy őszi kisebb fokú, jó indulatú himlőben szenvedőből vétetvén az oltó anyag, az oltás által előidézett betegség többnyire enyhe lefolyású volt; mindamellet ez az orvosszer el nem terjedhetett, mert a beoltottak közül olykor többen súlyosan megbetegedtek és meghaltak, általában minden 18-ik áldozatul esett. E szerint oltás által a himlőzők száma, s ezek által a ragályozás szaporodott, s nagyobb kiterjedésű mesterséges fertőző góczokat, járványokat okozott.

Midőn kétségbeesve ekként küzködött az emberi nem az ellenállhatatlannak látszó himlő-csapásaival, az isteni gondviselés küldötte Jenner

Eduardot, a védhímlő-oltás föltalálóját s megalapítóját. Ő született Angolországban 1749-ben s meghalt 1826-ban.

Jenner e nagy természetbúvár orvosi gyakorlatában Gloucester megyében tapasztalta, miként sokan a gazdasággal foglalkozók közül az általa valódi emberi hímlővel beoltottak sem kapták meg a hímlőt, mely rendkívüliségnak okát abban találta, hogy ezen egyének oly tehenészek voltak, kik a tehen tőgyén támadni szokott pattanásokkal, tehen-hímlővel érintkezésbe jöve, magukat esetleg beoltották. Ebből indulva ki, mintegy 20 év leforgása alatt számos kísérletet tett, tehenekből embereket oltva, tapasztalta, miszerint azok, kik tehen-hímlőből vett — nyirkkel sikeresen beoltattak, a valódi emberi hímlőt oltás által sem kapták meg, azokra a ragálynak nem volt hatása.

Végre tanulmányai eredményét teljesen megérlelve, 1798. évben a világ elé hozta, minek következtében az — daczára a minden oldalról támasztott, sokszor nevetséges ellenvetéseknek, nemcsak — hazájában, de mindenfelé gyorsan elterjedt.

Hazánkban is azonnal felkaroltatott s nagy haladásnak indult a védhímlő-oltás, Pesten a nagyevü Bene Ferencz tanár, Budán Streit János nevezetes gyakorló-orvos oltott először 1801. augusztus hó folytán.

Ezekkel egyidejűleg, sőt némelyek szerint még ezeknél is előbb, oltott Cseh-Szombati Sámuel, Józsefnek testvér-öccse. Abban az időben a Szombatiak, mint külföldön képzett, a szenvedő emberiség iránt melegen érző orvostudorok, a gyakorlati téren nagy hírre emelkedtek, főként az idősb József, ki tudományával tündöklött; az öccse Sámuel, jóltevője akarván az emberiségnek lenni, eg'íszén a védhímlő-oltásra adta magát, s hozzá az ország legtávolibb vidékéről vándoroltak a szülők, gyermekeiket beoltandók. Mint gyermek emlékezem, miként nemcsak lakása s termei, hanem az egész udvar, hol lakott, tele volt beoltandó szegény és előkelő gyermekekkel; mert azon hírben állt, miszerint ő a legjobb védhímlő-nyirkből, egyszerűen tüvel a legügyesebben olt, s azt mindig megfogamzás követi. Akkor még a szülők az oltástól mint orvosi mütétől félték, az oltó-nyirktól pedig mint mérges anyagtól iszonyodtak, ennél fogva oly orvoshoz fordultak, kinek mind ügyességében, mind jellemében bíztak, és hogy Szombati mennyire megérdemelte a bizodalmat, mily lelkesedéssel igyekezett a kitűzött emberbaráti célnak megfelelni, mutatja egy kezemenél levő, az akkori országos főorvos Lenhossék Mihályhoz intézett, és történetileg érdekes eredeti levél, melyet az akkori idők, különösen egyesek ez ügybeni buzgalma ismertetésül közleni helyén látom. Az egész levél sajátkezűleg írva, következőleg hangzik:

„Magnifice Domine Consiliarie, Protomedice, Praeses et Director!
Domine plurimum colendissime!

Humanissime ad me scriptas Magnificae Dominationis Vestrae litteras

debito cum venerationis cultu heri accepi, votoque Magnificentiae Vestrae in iis patefacto obsequisse, quantum fieri potest, satisfactorus, prima hac occasione haece respondeo :

Anno 1801 circa 20-am Septembris primam cum fructu Pestini institui vaccinationem, et ab eo tempore, vix semel aut bis, propter absentiam Pestino, vel propter morbum interrupta inoculatione per aliquot menses, diligenter semper in hunc usque diem eandem continuavi.

Simplicissima utor methodo, de brachio ad brachium vaccinando. Scilicet ope acus subtilissimae ad nendum duas vel tres utrique brachio infigo puncturas levissimas, ne guttulam quidem sanguinis fundentes. Cardio rei in eo vertitur : ut vaccinatio ope vaccini recentis semper instituat, in quem finem ego omni septimana, duo ad minimum aut tria vaccino individua, v. e. inde ab octo diebus, modo etiam sex vel septem vaccinavi personas. Saepe enim bis vel ter, aut quandoque adhuc saepius, vaccinatio in eodem repetenda est subjecto, vel quia insitio vaccinae fuit infructuosa, vel quoniam genuina vaccina ante perfectionis suae tempus destructa erat. Quantum haec res temporis laborum et etiam expensarum mihi causet, nemo non videt. Nam praesertim sero jam autumno, eoque magis hyemali tempore, nemini dominorum medentium incidit, salutare hoc humani generis beneficium sustentare ; et si casu, quo unus vel alter memoratorum dominorum in unam vel aliam vaccinationis egenam incidat prolem, ille mendicatum suos ad me pro vaccino communiter mittit satellites ; qui saepe adhuc ita indiscreti sunt, ut meo abutantur favore indebito atque amicitia.

In prima vaccinationis a me inceptae epocha, scilicet Septembri vel Octobri anno 1801, quindecim, forte aut sedecim vaccinavi individua : sed quorum protocolum casu perditum est. Inde autem a prima Novembris anno 1801 omnia notatu digna in negotio vaccinationis occurrentia conscientiose protocollo diligenter custodito inserui. Verum primis vaccinationis meae annis, scilicet usque ad finem anni 1812, individua a me vaccinata propriis suis numeris consignare omisi : proinde numerum subjectorum sub hoc tempore vaccinatorum accurate pronunciare modo non valeo ; sed ubi vires et tempus admiserint, hunc quoque defectum, si opus fuerit, supplere conabor. Nunc, ut Magnifica Dominatio Vestra pro innato sibi humanitatis affectu, huc benevole annexum personarum a me vaccinarum numerum, serena excipiat pervolvatque fronte, etiam atque etiam rogo. Itaque annum sequendo civilem :

Anno 1813	vaccinavi individua	472
" 1814	" "	418
" 1815	" "	492
" 1816	" "	658
" 1817	" "	409
" 1818	" "	552

Anno 1819	vaccinavi	individua	166
-	1820	-	-	512
,	1821	,	,	607
-	1822	-	-	604
-	1823	-	-	452
,	1824	,	,	636
,	1825	,	,	507
Summa				6785

Haec summa vaccinatorum individuorum est, et protocollo, quod cuivis amice petenti patet, fideliter extracta.

Maxime juvenile individuum, quod labentibus his tredecim annis vaccinavi, cum fructu, fuit 14 dierum.

Jam, ut supra indigitavi, omnibus, qui me requirunt, dominis, physicis, medicis, chirurgis, imo quandoque et aliis vaccinantibus personis, utpote parochis ruralibus, liberali manu et communiter gratis, ne currulibus quidem expensis solutis, vaccinum subministro genuinum, sic obiter tantum meminerim : quod et die 4 Martii anno 1818 in scio quidem serenissimo Caesareo-Regio principe, Archiduce et Regni Palatino, ego recens suppeditavi vaccinum, quo Magnificus olim *Pfisterer* assistente ei, Spectabili Domino *Streit* archiducalibus serenissimi dicti Caesareo Regii Principis proles feliciter vaccinavit.

Ceterum expertis pretiosis favoribus porro quoque recomendatus, jugi cum venerationis cultu persevero

Magnificae Dominationis Vestrae

Pestini, die 17. Januarii 1826.

humillimus servus

Samuel Cseh Szombati m. p.

Nemde, ma már megfoghatlan, hogy egy magánorvos oly pontossággal annyi ideig annyi ezeret oltson.

Szombati egymaga évenként csaknem annyit oltott, mint az országos központi oltó-intézet, vagy az összes kerületi orvosok.

Azonban nemcsak egyes orvosok, de a kormány is erélyesen lépett fel a védhímlő-oltás meghonosítására. A m. kir. helytartótanács 1803-ik és 1804-ik évben bocsátotta ki az ország főorvosa Schraudt Ferenc által készített rendeletet s utasítást a védhímlő-oltás tárgyában. Ugyanily czélből adatott ki több nyelven Bene Ferencz népszerű munkája, mely az oltás hasznát, szükségességét könnyen felfogható módon magyarázván, a közönséget oktatja.

Később Pfisterer, Lenhossék országos főorvosok által szerkesztve, 1813, 1826 és 1829-ben szintén adattak ki ez ügyben felsőbb rendeletek s

utasítások, melyeknél fogva az oltás minden oldalról rendeztetik. Ezen munkák közül a legkimerítőbb, és nagyrészt a mai viszonyoknak is megfelelő, Lenhossék Mihály kiadványa,*) mely eredetileg az akkori szokás szerint deákul levén írva, később magyarra fordítva, a hatóságoknál többszörösen kiosztatott.

A végrehajtásra, a felügyeletre a törvényhatóságok kebelében a hatósági tisztii orvosokon kívül külön közegek védhimlő-oltási bizottságok állítottak fel. Ily bizottságok működtek mind Pesten, mind Budán, oly sikerrel, miszerint a himlő-járványok és a halálozások mindjárt az első években szemlátomást gyérültek. Csak 1811-ben ütött ki nagyobb járvány, 182^{2/3}-ban pedig állhimlő fordult elő nagyobb kiterjedésben, de nem volt veszélyes. Ezután is, p. o. 183^{1/3}-ben is, mutatkozott járvány néhány veszélyes-halált okozó esettel, de sokáig nem tartott. 1848 után, mint az egész országban, úgy a fővárosokban is, lazulni kezdett a himlő-oltási hivatalos buzgalom. Pest városi tisztii főorvosa 1852-ben constatálván mind az oltás ki nem elégitő voltát, a mennyiben összesen csak 2000 gyermek lett beoltva, mind ennek következtében a himlő terjedését, javaslatba hozta az akkori egészségügyi bizottság erélyesebb ellenőrködését, és az eljáró kerületi orvosok részére a fennálló felsőbb rendeletek alapján, kimerítőbb utasítást dolgozott ki, melyet a tanács, a javaslatba hozott szigorúbb szabályokkal együtt, 1852. évi május 1-én tartott ülésében 6460. sz. a. helybenhagyván, mihez-tartás végett a hivatalos közegeknek megküldött.

Az oltási eljárást részletekig szabályozó ezen utasítás a közönség értesítésére nyomtatásban is kiadatott, sok jót, czélszerű felvilágosítást, egy pontjában azonban nem helyeselhető túlbuzgalmat tanusít, a mennyiben a védhimlő-oltást alaptalan érveléssel ajánlja, mondván: „A tehénhimlő óvja az emberi nemet még más nyavalyáktól, mert czélszerű életmód mellett kevesebb a görvély, és többféle idült és ragadványos nyavalyák, de újabb tapasztalások szerint, részint az avval beoltottak, keleti országokban még a pertis által sem szenvednek annyira, mint az előtt.”

Mi a védhimlő-oltást oly üdvös intézkedésnek tartjuk, mely egyáltalában nem szorult hamis álérvekre, itt teljesen elegendő az eredményre, a tényekre hivatkozni.

Eme többször érintett utasítás sokáig volt érvényben, s részint az előbbeni időkben, részint a jelenkorban úgy a városi, kerületi, mint a magán orvosokból többen találkoztak, kik a himlő-oltásban rendkívüli szorgalmat fejtettek ki.

*) Summa praeceptorum in administrando variolae vaccinae negotio per regnum Hungariae observandorum, quam altiori jussu concinnavit Michael Lenhossék Budae 1820.

Elismerést érdemelnek a már említett coripheusokon kívül a régiebb időből Birly, Moravetz, Klimkó, Christen, Gregori, Erényi, Rozendorfszky, az újabb időből Faludi, Bamberger, Trencsányi stb.

Itt van a helye az egyetemi központi oltó intézetről megemlékezni, melynek egykori igazgatója Gebhardt Ferencz egyetemi tanár — a jelenlegi kórház igazgató atyja — kifáradhatlan volt ezen intézet vezetésében, igyekezett az oltó anyagot tehénhimlővel megújítani, és az újra oltást — revaccinatio — legalább a művelt közönséggel megkedveltetni.

A ő utódai jobb helyzetbe jutottak, mert a kormány e célra az előbbinél sokkal nagyobb összeget bocsájtott évenként rendelkezésükre.

Az utóbbi időben előfordult himlő-járványok közül érdemes lesz kettőt kiemelni, az 1867-ben. és az 1871—1873-ig uralkodott járványokat.

Az 1867-iki himlő-járvány.

Az 1867-iki himlő-járvány előjelei már 1866. decemberben mutatkoztak, úgy hogy 1867. januárban a város különböző részeiből kórházba vitt himlősök nagy számából a járvány kezdete félreismerhetlen lett.

E hóban januárban a kórházba fölvetetett 53 egyén. A betegség hülámzása egész évben tartott akként, hogy az év derekán a legkisebb, az év végén 1867. decemberben pedig a legnagyobb, 61 egyénnel volt. Ez azért feltűnő, mert a reá következő 1868-iki januárban a járvány már megszűnven, a betegség az eddigi tapasztalatok ellenére az utolsó hónapban jutott tetőpontjára, holott e járvány is, mint a többi, fokenként szokott növekedni és apadni.

E járvány egy egész évi tartama alatt Rózsay József fiókkórházi főorvos úr közleményei szerint *) összesen 458 himlős vétetett föl és kezeltetett a kórházban; ezek közül csak 46 halt meg, a többi meggyógyult, mely kedvező gyógyulási viszony annak is tulajdonítandó, hogy a felvettek nagy részén a betegség kisebb fokon álhimlő s himlőke alakban mutatkozott.

A tapasztaltak alapján a főorvos kiemeli, miként a be nem oltottakból aránylag is sokkal többen haltak el, mint a beoltottakból, mert a betegeknek $\frac{3}{4}$ része a be nem oltottak sorából került ki, s ezekből aránylag sokkal többen haltak el, mint a beoltottakból, mert míg a beoltottaknál a betegség sokkal szelidebb lefolyású volt, addig a be nem oltottaknál veszélyes körjeleket s szövödményeket lehetett tapasztalni. Ezen állítását értekező más országokból vett statisztikai adatokkal is megerősíti; nevezetesen felhossa Anglia példáját, hol az 1841. évben alkotott himlő-oltási törvény óta a himlőbeni betegség és halálozás alig teszi $\frac{1}{4}$ részét az előbbennek.

*) Az 1867-iki himlő-járvány a pestvárosi közkórház első fiók-osztályán, közrebocsájtja Dr. Rózsay József, Pesten 1868.

1871—1873-iki himlő-járvány.

1871. és 1872. oly himlő-járvány uralkodott Európában, sőt a világ több részében, főként a fővárosokban, így Magyarországon is, nevezetesen Pesten, melyhez hasonló tekintettel a betegedési és halálozási számot, már rég nem tapasztaltatott. Pest városában ezen járvány 1871. október hóban kezdődött, ellene a városi hatóság mindjárt kezdetben oly erélyesen lépett fel, oly nagyrészt új intézkedéseket tett, s határozatokat hozott, miszerint ezeket nemcsak járvány-történelmi szempontból, de tanulságul a jelenkorra s a jövő eljárásokra, czélszerű, sőt szükséges, tüzetesen megismertetni.

A tiszti főorvos az általa szorgalmazott kerületi orvosi s halottkémi hivatalos jelentésekből meggyőződván a járvány kiütéséről, ezt a tanácsnak tudomására hozta, egyszersmind az egészségi bizottságnak levén feladata, a főváros közegészségi viszonyaira felügyelni, a járványos, ragályos betegségek elhárítása és korlátozása végett czélszerű javaslatokat tenni, s azoknak foganatosítását erélyesen szorgalmazni, a tiszti főorvos kötelességének tartotta a bizottságot a Pest városában uralkodó himlő-járvány állásáról és az addig történt óv- és gyógyintézkedésekről értesíteni, annyival is inkább, mert ezek több új pontot foglalván magukban, a bizottság hathatós pártolását igényelték.

A közegészségi bizottság az előterjesztett javaslatokat elfogadván, s azokat a tanács elé terjesztvén, a tanács az 1904. sz. alatt a következő fontos határozatokat hozta:

1) A nagyméltóságu m. kir. belügyminiszterium feliratilag felkéretni rendeltetik, miszerint az országos központi himlő-intézet igazgatóságának meghagyni méltóztassék azt, hogy a hatóságnak a tiszti főorvosi hivatal útján havonként egy rovatos kimutatást küldjön, mely kimutatásban megemlítendő a *beoltottak*, *viszont-oltottak* neve, száma, kora, továbbá mily eredményre vezetett az oltás, és mily anyag használtatott a beoltásra? Felkérendő továbbá a miniszterium, hogy a himlő-anyagnak kellő mennyiség és jó minőségbeni beszerezhetése tekintetéből egy országos tehenészeti oltó-intézetnek felállítása iránt intézkedjék: valamint arról is értesítse a hatóságot, hogy mi módon történik jelenleg a himlő-anyagnak megújítása. A vár. ker. orvosok pedig felhivatnak, miszerint az oltást egész éven át szorgalommal, erélyesen folytassák.

2) Miután az egyetemi, börtöni és katonai kórodákat, nemkülönben a városi gyakorló orvosokat kivéve, valamennyi kórház, gyógyintézet a kerületi főorvosok és halottkémepektől is kap a t. főorvosi hivatal a betegedés és halálozásokról kimutatást; ennél fogva, hogy a hatóságnak valamennyi betegedés és halálozás egész éven át tudomására jusson, az előbb nevezett kórodák igazgatói ily értelemben, valamennyi gyakorló orvos pedig a himlőre vonatkozólag átiratilag megkerestetni rendeltetik, hogy az általuk ész-

lelt és gyógyított himlős-betegekről a t. főorvos által készítendő, és nekik megküldendő rovatos kimutatást kellőleg kitöltve, szab. kir. Pest város statisztikai hivatalának minden 14 napban pósta útján küldjék meg; a statisztikai hivatalnak pedig meghagyatik, hogy a begyülemdő rovatos kimutatásokat másolatban havonként a t. főorvosi hivatalnak küldje át; végre a nagyméltóságú m. kir. kereskedelmi miniszterium felíratilag felkérteni rendeltetik, miszerint oda intézkedni méltóztassék, hogy az ily hivatalos tudósítások pósta útján küldése bélyegmentesen eszközölthessék.

3) Miután a tapasztalás bebizonyította azt, hogy a megbetegedetteknek, főkép a himlőben holtaknak, legnagyobb része nem volt beoltva, és így az oltás és viszonzoltás nemcsak a betegség elragadása, hanem a kór rossz lefolyása és kimenetele ellen is bir óvhatással, ennélfogva a bizottmány azon javaslata, hogy a hatóság oly szabály alkotását eszközölje, és a lehető gyorsasággal életbe léptesse, mely által minden gyermek beoltása köteleztetik, pártolólág a közgyűlés elé terjesztetni rendeltetik.

1) Miután azonban ezen 3-ik pontban említett szabály megalkotása és életbe léptetése huzamosb időt igényel; ennélfogva a tanács is a bizottmány javaslatához képest a közegészség érdekében igen szükségesnek tartja már most oly intézkedésnek keresztülvitelét, mi által a közönségre nézve a gyermekek beoltása és felnöttek újra oltása iránt morális pressio gyakoroltatik; ugyanazért felhivatnak a t. főorvos és az összes városi ker. főorvosok, miszerint az illető iskolaszék, igazgató és vezető tanítókkal magukat érintkezésbe tevén, a kerületükben létező városi elemi iskolába járó tanulókat vizsgálják meg, hogy be vannak-e oltva? és a mennyiben olyanok találhatnának, kik beoltva nem lennének, azokat beoltásra intsék és figyelmeztessék, hogy a mennyiben rövid idő alatt be nem oltatnának, a himlő-járvány ideje alatt az iskolában türetni nem fognak; felhivatnak ez alkalommal az iskolaszék, igazgató és vezető tanítók, miszerint a vizsgáló orvosokat eljárásukban támogassák.

Miután továbbá a bizottmányi javaslatban felemlítettetekből kiderül, hogy az első beoltás ereje a beoltástól számítva, 12—15 évig terjedő időre hat ki eredménnyel, ezen idő leteltével pedig az illető egyének a himlő-betegségre nagyobb fokbani hajlama ismét megújul, ennélfogva az egyetemi tanács, a gymnasiumok és valamennyi tanintézetek igazgatói, előljárói átiratilag megkerestetni rendeltetnek, miszerint a vezetősök alatt álló felnőtt tanulókra akként hatni igyekezzenek, miszerint, a mennyiben újra beoltva nem lennének, az újra beoltást saját és a közegészség érdekében eszközöltessék.

5) Tekintve, hogy a himlő ragály által terjed, a közönség figyelmeztendő, hogy a ragályozást okozó alkalmakat lehetőleg kerülje, a himlős beteg, az ő ruháit és eszközeit elkülönítsék, és különösen a tisztaság és szel-

lőztetésre ügyeljenek, azon családok pedig, hol a himlő dúl, az egészséges gyermekek legalább 4 hétig iskolába nem bocsájtandók: nagyobb járvány terjedése esetében pedig az iskolák bezárása iránt a hatóság annak idején intézkodend. Felhivatik emnélfogva t. főorvos, miszerint ezen pont és az előterjesztésében foglalt pontok értelmében egy rövid utasítást kidolgozván, azt mutassa be, mely utasítás kinyomandó, a nép között kiosztandó, különösen pedig terjesztés végett a lelkészek, igazgatók és vezető tanítóknak kiszolgáltatandó.

6) A bizottmány azou javaslatát illetőleg, hogy miután a himlő is, mint más járvány, a szegényebb néposztályt és ugyanazon pontokat keresi fel, az ujonnan építendő házakban pince-helyiségek lakásul egyáltalában ne építtessenek, a meglevők pedig lakásul lehetőleg ne használtassanak, tárgyalás és jelentéstétel végett a középítési bizottságnak kiadatik.

7) Végre a mi a javaslatban hivatkozott t. főorvosi vélemény 6. szakaszának a) b) c) pontjaiban felhozottakat illeti, azoknak lehetőleg keresztülvitele tekintetéből felhivatik t. főorvos, miszerint az abban előadottakat, mint szükségesekeket, az általa készitendő utasításban figyelmeztetésül említse fel.

A tanács által hozott ezen határozatok a közgyűlés által is elfogadtatván, pontosan végrehajtottak, nevezetesen, a mi még addig csak a cholérában történt, a 2-ik pont értelmében a himlőjárványra is alkalmaztatván, a hatóság valamennyi pesti orvoshoz a himlős betegek kimutatására felhívást intézett, hogy az alább látható, póstabélyeggel ellátott iven a rovatokat betöltvén, a felhívásban körülírt pontozatok szerint himlős betegeiről tudósítást adjon, miszerint a hatóságnak nemcsak a meghaltak, hanem a himlős betegek számáról és azoknak be vagy be nem oltottságáról is legyen tudomása, mert csak így lehet a járvány keletkezését, emelkedését s hanyatlását, és a mi a fő, a betegedési s halálozási viszonyokat és az oltás sikerét kellően megítélni.

A szóban levő felhívási s bejelentési / alatti *mint*a a következő volt:

/ Szab. kir. Pestváros hatóságától. A tisztí főorvosi hivatal által.

T. cz.

orvos urnak.

Felhívás valamennyi pesti orvoshoz a himlős betegeknek kimutatására.

A statistikai adatok gyűjtésének célját, hasznát, szükségességét felesleges volna szakértőnek magyarázni. Bizonyosan mindenki készséggel fog a felhívásnak megfelelni, mely a fennálló szabályok értelmében a fővárosi hatóság által f. évi 1904. szám alatt hozott határozatánál fogva e „*kimutatási ív*“ megküldésével hozzá intéztetik.

A kimutatásra vonatkozó eljárásnál figyelembe ajánltnak:

1-ször. Ily „kimutatási ív“ minden pesti orvosnak küldetik. — Ha mégis valakinek kezéhez nem jutna : a barátok terén 8. szám alatt működő városi statisztikai hivatalnál kapható, honnét jövőre a himlő-járvány tartama alatt annyiszor, a mennyiszer szükséges, az orvos urak megkeresésére — a pósta útján leendő visszaküldéshez megkívántató levéljeggyel ellátva — fog kiszolgáltatni, oly czélből, hogy oda a rovatok betöltése után havonként kétszer, t. i. a hó 15-ik és utolsó napján visszaküldessék.

2-szor. A tudományos czélra megkívántatik, hogy az első kimutatásban a himlő-járvány kezdetétől, t. i. 1871. október hótól a jelen időig. 1872. april 30-ig észlelt esetek rovatonként feljegyezve befoglaltassanak.

3-szor. Hol a kérdések természete megengedi, sőt igényli, czélszerű. az egyöntetűség elősegítéséül „Igen“ vagy „Nem“-mel felelni.

4-szer. Az „Észrevételek“ rovatába a többi rovatokban nem foglalt, egyes eseteknél különlegesen előfordulható fontos körülmények s mozzanatok vehetők, melynek a betegség ritkább bonyodalmai, utóbajai, a fertőzés kimutathatósága stb. Feljegyzendő, ha az egyén a himlő valamelyik alakjában már szenvedett. Az „Észrevételek“ közé irandó az is, ha a himlős-beteg más orvos gyógykezelése alá vagy kórházba megy.

5-ször. Az orvos a beküldendő ívet sajátkezűleg írja alá, lakását is feljegyezvén.

Ö s s z e g e s k i m u t a t á s .

	férfi	nő	oltott	nem oltott	felöltt	gyermek	általában
Az utolsó, t. i. 187..... hó..... től 187.....							
..... hó..... ig terjedő kimutatás szerint gyógyítás alatt maradt:							
A bent kitett 187..... évi..... hó..... től 187..... évi..... hó..... ig szaporodott:							
Összesen . . .							
Ezek közül :							
meggyógyult:							
meghalt:							
ápolás alatt maradt:							
Összesen . . .							

K i m u t a t á s

orvos által gyógyított himlős-betegekről az 187 évi hó -tól 187 évi hó -ig terjedő időszakban.

A h i m l ö s - b e t e g											
Folyó szám		n e v e	kora és vallása	neme	foglalkozása a betegnek vagy hozzá tartozóinak	lakása	Himlő- alak			Megggyógyult M meghalt Ápolás alatt maradt	Észrevételek
megbetegedéseinek napja	himlő? álhimlő? himlőcske?						Be van-e oltva? ha igen, mely korban?	Látsszanak-e hegyjegyek?	Volt-e újra beoltva? ha igen, mely korban?		

Budapest, 187 évi hó-én.

Laktik:

Közi:

Ezen felhívási minta szétküldésének nem lett eredménye, s az üdvös czélt nem lehetett elérni, mert a gyakorló orvosok közül, noha ezt a buda-pesti orvos-egyesület is sürgette, kevesen feleltek meg a felhívásnak, nagy része azoknak sem, kik az egyesületben leginkább mellette voltak.

Hasonlóan nem lett eredménye az 1-ső és 2-ik pont értelmében, a magy. kir. miniszteriumhoz terjesztett kérelemnek, mely a központi himlő-oltó intézetre s az oltó anyagnak tehénhimlővel eredeti forrásból leendő megújítására, és az egyetemi kórodákból s katonai kórházakból küldendő kimutatásokra vonatkozott. Megtagadtatott a kormány részéről az is, hogy a gyakorló orvosokhoz és azoktól visszaküldendő, himlőjárványi statisztikai ívek bérmentesek, póstabélyeg nélküliek lehessenek.

A többi pontokban foglalt határozatok, mint már érintve volt, erőlyesen foganatosítottak, nevezetesen a 4-ik pontban a tanuló ifjúságra vonatkozók szigorúan teljesítettek; a közönség nyomtatásban szétszórtot ki-merítő értesítésben ismételten figyelmeztetett a védhimlő oltásra és újra oltásra, és egyéb a himlő ellen alkalmazott s továbbra is alkalmazandó eljárásra.

Felhozatnak ezen értesítésben a himlő-oltás mellett a tudomány, az eddigi hosszas tapasztalás tárházából felhozható érvek, s egyéb statisztikai adatok, hivatkozás történik az épen uralgó járványról szóló „Kimutatásokra”, melyek megdönthetetlenül igazolják: miként a himlőben megbetegedettek, s főként a megholtak legnagyobb része nem volt beoltva, hogy e szerint az oltás nemcsak a megbetegedés, hanem a kór rossz lefolyása, szerencsétlen végződése ellen is bír óvhatással, a mennyiben a beoltottaknál, ismét oltottaknál, ha ezek — kivételesen — megkapják is a betegséget, a szenvedés és veszély hasonlíthatlanul, kevesebb; miről a közönség az uralgó járvány alatt saját tapasztalásából győződhetett meg. A múlt 1872-iki május hóban meghalt 102 egyén.

Ezek közül:

Felnőtt 24	{ oltva	13
	{ nem oltva	11
Gyermek	{ oltva	8
	{ nem oltva	70
Tehát összesen beoltva csak		21
Be nem oltva pedig		81
	Összesen	102 egyén.

Megneveztetnek a helyek, hol minden városrészben az oltás és újra oltás minden díj nélkül történik.

Meghagyatik, hogy a beoltottak ugyanott, hol az oltás történt, 8 nap múlva megjelenjenek, magukat utánszemlén bemutassák. Magától értetik, hogy a gyermekeknél azt teljesíteni a szülőknek válik kötelességükké. Ezen *utánszemlét* a beoltottnak önérdeke igényli, miszerint orvosi szemle által határozottassék meg, vajjon sikeres volt-e az oltás, és hogy az oltásról szóló *bizonyítványt* megkaphassa.

Ugyancsak ezen értesítés a megbetegedés esetében a himlő ellen a gyógy- és óveljárás főbb pontjait is tartalmazza, nevezetesen:

1-ször. Kiemeltetik, miként a himlős betegek körül követendő gyógy-eljárás igen egyszerű, leginkább a helyes magatartás s jó ápolásra szorit-

kozik; mindamellét jókor kell orvosi segélyt keresni, hogyha veszély mutatkozik, elháríthatassék.

2-szor. Az óveljárásnál azon tényből kell kiindulni, hogy a himlő, állhimlő, himlőeske, tehát a himlő minden alakban ragályos betegség; miszerint a himlős beteget hozzátartozóitól lehetőleg el kell különíteni; úgy hogy azzal, annak ápolóival, ürülekeivel, úgy szintén az általa használt beszenyezett tárgyakkal az érintkezés kikerültessek; mert a ragályozás ezek által is terjedhet; azért

3-szor. Ugyanily ezéلبől a himlős beteg ápolói, hozzátartozói gyakran mosakodván, a legnagyobb tisztaságra törekedjenek; tartózkodjanak a látogatásoktól s másokkál közlekedéstől; ily esaládból legalább 4 hétig a tanulók se menjenek iskolába.

Maga a himlős beteg teljes felgyógyulás után, ha a bőrhámulás bevégződött, tiszta, illetőleg fertőtlenített ruhában jelenhet meg társaságban.

4-szer. A szoba, hol a beteg fekszik, folytonosan szellőztessék, még pedig télen is, mert a friss levegő az ily betegeknek hasznos. Azon edényekben, melyekbe a betegek bárminemű ürülekei jutnak, ezélszerű nagyobb mennyiségű vízben kénsavas vasoldatot — zöld gálicz — tartani, az ürülekeket így fertőtlenítve az árnyékszékekbe önteni. A szobából minden felesleges bútor, ruha s egyéb eszköz távolíttassék el. — Az ott maradt tárgyak pedig valamin a helyiségek, betegség után fertőtlenítendők. Az ily fertőtlenítés történik sokáig tartó szellőztetés, forró lúggal, vasgálicz oldattal való mosás, surolás, meszelés által: az értéknélküliek — mint p. o. az ágyból a szalma — elégetendők,

5-ször. Ha a betegek szállása szűk lévén, elkülönítése, kellő ápolása nem eszközölhető, legezélszerűbb azt mindjárt az előjelek feltüntével az ily ezéltra rendezett városi kórházba adni, még pedig a gyermekeket a gyermekkórosztályra. A szabad levegő, a kórházba vitel a himlős betegnek nem árt.

6-szor. A himlőben meghalttól, s a vele érintkezésben volt tárgyaktól — a ragály miatt — őrizkedni kell. A hulla és ruházata chlormészporral behintetvén, gyorsan koporsóba teendő, és az a hivatalos kémlés után azonnal lezáratván, pompa, kíséret nélkül a rendes időnél előbb is eltemethető.

Ott, hol a hulla elkülönítése lehetetlen, nagyon ezélszerű azt a városi díszes halottas terembe szállíttatni, honnét a temetés a félnek terheltetése nélkül szabályszerűleg történik.

Végezetül ezen értesítésben felhívja a hatóság Pest város felvilágosodott, mívelt lakosságát, valameunyi hivatalos közegét, különösen a lelkészi és tanítói kart, az összes egészségügyi személyzetet, hogy a fönnebb előadottakat az emberiség érdekében a közönségnek ajánlja, és azoknak megtartását, fogamatositását minden lehető módon elősegíteni törekedjék.

A mi e járvány lefolyását illeti, már fönnebb érintetett, miként az belés külterjében rendkívüli volt. Rendkívüli makaesség, tartóosság és halandóság tekintetében.

A járvány kezdődött 1871. évi octóber hóban, s tetőpontját 1872. évi januárban már elérte, de azért még azon év október haváig nagyobb fokú maradt, azontul esekélyebb mérvben, s végre csak szórványosan mutatkozott, mint ezt az itt // alatt látható kimutatás kifünteti.

// Kimutatás

Pestvárosban a himlőről 1871. október 1-től 1873. október 31-ig.

(Lakosság száma 200.000.)*

Folyó szám	Év	H ó	Az előbbi hóról beteg maradt	Szaporodott	E b b ő l				A járvány egész tartama alatt összesen mai napig			
					Összesen	meggyógyult	meghalt	gyógykezelés alatt maradt	megbetegedett	meggyógyult	meghalt	gyógykezelés alatt maradt
1	1871.	október	—	175	175	50	81	44	175	50	81	44
2	"	november	44	267	311	138	115	58	442	188	196	58
4	"	december	58	331	389	150	148	91	773	338	344	91
3	1872.	január	91	349	440	196	156	88	1122	534	500	88
5	"	február	88	268	356	170	124	62	1390	704	624	62
6	"	márczius	62	237	299	145	108	46	1627	849	732	46
7	"	április	46	254	300	147	105	48	1881	996	837	48
8	"	május	48	271	319	167	102	50	2152	1163	939	50
9	"	június	50	252	302	215	67	20	2404	1378	1006	20
10	"	július	20	212	232	127	73	32	2616	1505	1079	32
11	"	augusztus	32	130	162	95	50	17	2746	1600	1129	17
12	"	szeptember	17	104	121	56	45	20	2850	1656	1174	20
13	"	október**)	20	82	102	52	36	14	2932	1708	1210	14
14	"	november	14	48	62	31	25	6	2980	1739	1235	6
15	"	december	6	51	57	35	15	7	3031	1774	1250	7
16	1873.	január	7	60	67	33	19	15	3091	1807	1269	15
17	"	február	15	30	45	26	8	11	3121	1833	1277	11
18	"	márczius	11	44	55	35	11	9	3165	1868	1288	9
19	"	április	9	48	57	33	12	12	3213	1901	1300	12
20	"	május	12	48	60	40	15	5	3261	1941	1315	5
21	"	június	5	43	48	23	13	12	3304	1964	1328	12
22	"	július	12	21	33	18	10	5	3325	1982	1338	5
23	"	augusztus	5	29	34	18	8	8	3354	2000	1346	8
24	"	szeptember	8	22	30	12	11	7	3376	2012	1357	7
25	"	október	7	53	60	33	15	12	3429	2045	1372	12
Összesen . . .			—	3429	—	2045	1372	—	—	—	—	—

*) Az 1870. évi népszámlálás szerint az összes lakosság száma 200.476 ugyan. de itt kerekszám vétetett.

**) A betegség járványosan kezdődött 1871. október hóban, s nagyobb fokú volt 1872. október 30-ig, azontúl csekélyebb mérvben s végre csak szórványosan mutatkozott.

E két évre vonatkozó pontosan kidolgozott táblázat szabatosan mutatja a járvány kezdetét, emelkedését, tetőpontját, alábbszállását, szórványossá váltát, veszélyességét, szóval a betegezés és halálozás hullámzását és a betegek, gyógyultak, meghaltak összes számát.

Megjegyzendő, e táblázatra

1-ször, hogy azért van nagyobb időközre terjesztve, hogy előtűntetve legyen, miszerint a járvány alábbszállása után következő hónapokban a himlő meg nem szűnt, hanem, bár kisebb számban, mint Budapesten járvány nélkül is lenni szokott, folytonosan tartott;

2-szor, hogy e táblázaton nem az egész városban előfordult himlős betegek, hanem csak a kórházakban, magán és nyilvános gyógyintézetekben s hatósági kerületi orvosok által gyógyítottak foglalvák, mert, mint már előbb sajnosan elmondatott, azt el nem érhettük, hogy a magános orvosoktól, a katonáktól s egyetemi kórodákból, a himlős betegekről „Kimutatásokat” kaphattunk volna; mely körülmény a halálozási viszony megítélésénél különös figyelmet érdemel: a himlőben elhaltak ugyanis mind bejelentetvén, a megbetegedettek pedig nem, a betegezési s halálozási arány, vagyis százalék sem vehető ki; s egyéb statistikai viszonyok, p. o. az életkorra, nemre, foglalkozásra vonatkozók is, annyira hiányosak, miszerint kimerítően alig tárgyalhatók, azért csakis a hivatalos jelentésekből teljesen constatálható, nagyobb jelentőségű adatokat akartam megismertetni, melyekből végeredményül kiemelhető, hogy a betegezés, s különösen a halandóság a Teréz-, József- és Ferencz-város külrészein, a be nem oltott szegény gyermekek között mutatkozott legnagyobb mérvben.

A himlő és védhimlőoltás történetében a legközelebbi időből két nagy-szerű eseményről kell megemlékezni.

Az egyik az 1873. évben Bécsben tartott nemzetközi közegészségügyi gyülekezet, melyen küldött által Pest is képviselve volt.

E nagy részvéttel tartott gyűlésen mindjárt az első ülésben a himlő vétetett első tárgynak, s a feltett kérdések megvitattatván, csaknem egyhangulag 5 szavazat kivételével mondatott ki a határozat, miként a III. nemzetközi orvosi congressus a védhimlőoltást szükségesnek tartja, s ajánlja a kormányoknak a közös oltás kötelezettség végrehajtását.

A másik, hazánkra s fővárosunkra még fontosabb esemény, hogy az 1876. országgyűlés a közegészségügy rendezéséről szóló XIV. törvényczikkbe ígtatta a himlőoltás kötelezettségét; e szerint a törvény parancsolja, hogy minden arra való gyermek beoltassék, illetőleg újraoltassék. — Memmi óhajás hangzott el e törvények után, hány kérelem adatott a kormányhoz évek hosszú során, ha valaki a himlőről s himlőoltásról beszélt, ha járvány mutatkozott, minden oldalról nyilvánult a kívánság, hogy a kényszeroltásra törvény alkottassék, már jó ideje, hogy megvan a törvény, de a himlősök s járványok s ezek által okozott halálozás száma ne a kevesbedett, nem külö-

nösen fővárosunkban, hol a statisztikai adatok szerint e nyavalya folytonosan nagy mérvben dúl, s szedi áldozatait; az is a fővárosi statisztikai hivatal által van kimutatva, hogy évenként a gyermekeknek alig $\frac{1}{4}$ része oltatik be; miből könnyen megmagyarázható a betegség terjedése. Azonban e tekintetben is épen most van tárgyalás alatt a czélszerűbb s szigorubb szabályok és intézkedések életbeléptetése.

Itt, a hol tudjuk, miként kell a bajon segíteni, hol erélyes eljárás az elhírhedett fővárosi halandóságot is csökkentené: a halogatás, hanyagság megbocsáthatlan bűn lenne.

Végezetül még a himlő és himlőoltás történetéhez tartozik az ország és fővárosnak oly rég táplált, annyiszor kifejezett, de teljesedésbe soha sem ment óhajtása, kérése: egy országos tehénhimlő-oltó intézet létrejötte iránt; hol a védhimlő-anyag, az oltónyirk eredeti forrásból megújíttathassék. Hisszük, hogy annyi várakozás után ezen nagy hiányon segítve lesz annyival inkább, mert az 1876-ik XIV. törvényczikk 99. §. ezt a belügyminiszternek meghagyja.

II. A ronesoló toroklob.

A ronesoló toroklob története. Uj betegség-e az általában és különösen hazánkban? Rácz Sámuel tanártól e kör ismertetése, leírása. A diphtheria és croup azonosága. Városhatósági s gyermekkórházi adatok. A végeredmény.

A ronesoló toroklob a legutóbbi években pusztításai által a fővárosban és szerte a magyar hazában a figyelmet nagyban magára vonta, s a század elején Brettonean által használni kezdett neve alatt azon hitet költötte fel a lakosságban, hogy a diphtheria új baj, mely az új kor életviszonyai közt keletkezett, s a civilisatio fattyuhajtásain fejlődik nagyra. Ez csalódás.

Az ó korban is pusztított e baj, a sanscrit iratokban *D'hamantare* Pythagorás korából írja le, s az „*askara*“ mint járványos baj a Talmud szerint, valószínűleg diphtheria volt, legalább *Rashi*, a talmud és ó-testamentum tudós magyarázója annak tartja. Aretaeus Kr. u. az első században oly pontosan írja le, hogy rája lehet ismerni, jöllehet akkor *ulcus aegyptiacum*, *ulcus syriacum* név alatt ismerték, mely baj leginkább Syria, Caelesyria és Egyiptomban pusztított azon korban.

Nem is szünetelt a baj soha. *Aretaeus* után 2 századdal *Actius* észlelte, míg 380-ban Kr. u. Kelet-Európában dühöngését *Macrobius* jegyezte fel, azt irván róla, hogy rémitőn és hosszasan tartott dühöngése a gyermekek között, de számos felnőtt ember is meghalt benne. A VI. században *Actius Amidas* ír róla.

A XVI. század második felében Europa majd minden tartományát bejárta, *Fosterus* 1557-ben Hollandban, Antonio *Saglio* Nápolyban és Siciliában, *Baillou* 1576-ban Franciaországban látta dühöngeni, 1583--1613 között Spanyol-, Angolországban töltötte meg a temetőket, s több ízben végig sujtott Németországon és Észak-Amerikán.

Cornwallisban 1749—50-ben uralgott egy baj, melyet dr. John Starr „*morbus strangulatorius*“ névvel illet. A „*Philosophical Transactions*“ -ban azt írja, hogy „fehér testek látszanak a szájjadon és mandolákon“, lerajzolja a hörgők lenyomatát mutató álhártyákat, felemlíti, hogy a hólyaghuzó helyén fehér izzadmány rakódik le, szóval előadásából rá lehet ismerni a diphtheria képeire.

Ugyancsak 1750-ben *Huxham* műve „Dissertation on the malignant ulcerous sore-throat“ tesz bizonyosságot arról, hogy a diphtheriát mint bajt ismerték; hogy az Angliában pusztított is sokszor, kitünik abból, hogy dr. *Home* 1765-ben, leírván a baj elterjedését Scotiában, először használja annak népies nevét, a „*croup*“ nevet, megjelölésére, mely annyi zavart okozott s okoz ma is a tudományos világban a Bretonneau által életbelépett elnevezéssel szemben.

Hogy Magyarországon sem volt ismeretlen a baj, hogy méltányolták veszélyességét és valóban pusztíthatott is, kitetszik azon igen tömött leírásból, mely Rác Sámuel, pesti egyetemi tanár „*Orvosi praxis*“ czímen 1801-ben megjelent munkája I. része 118. és 119. lapjain oly hiven rajzolja elének a diphtheriát.

„A valóságos és jó indulatú torok gyuladás, ha felettébb kemény is és igen veszedelmes, még is ritkán válik fenévé.

De ellenben gyakran más *gonosz indulatu torok gyuladás* is támad, melly csak a' toroknak színében helyeztetik és olly nagy, 's oly feszes daganatot nem is tsinál, mint az igaz torok-gyuladás : Illyenkor a' fájdalom inkább égető, mintsem nyilaló; a' meg-gyuladott rész setét-veres, avagy barnás; ritkán terjed-ki egyenlőképpen, hanem csak fótonkint, avagy barázdánként; a' nyelés kezdetben nem igen alkalmatlan; a' pulsus-is nem sokkal gyorsobb, mint az egészségben. Az illyen betegek arról panaszkodnak, hogy az ő hajló tagjai bádgyattak, mintha meg-verettettek vólna, hogy a' fejek nehéz, és nem sokat szomjuhoznak.

Ez a' torokgyuladás azokat szokta ostromolni, a' kiknek tsipős, sülyes, lankatt, és rothadásra hajlandó vérek vagyon.

Ha ez a gyuladás felettébb gonosz indulatu, akkor az ő színe hamar meg-változik és fekete kékké, az az : szederjessé válik : Imitt amott tsipős híg materiával tellyes hólyagotskák támadnak, mellyek rövid időn fekélyekké válnak, melyek mind a' körül levő, mind az alattvaló részeket ki rágják, és gyakran a' nyelőségében, a' gyomorban, és a' mej-csont alatt kemény égést okoznak, azonban a' lélekezés meg-büdössödik : Némelylykor ezek a' fekélyek valami *szalonna forma héjjal* bé-borítatnak, avagy belöllek valami *gomba forma*, setét veres, és feketés *hús* nő ki; végre az ilyen fekélyek az egész torkot, a' nyelvnek némelly részeit, és a foghust, gyakran az egész szájat is el-foglalyák, mely miatt a' beteg igen nehezen, és égő fájdalommal nyel, néha a szájnak bőre egészszen fel-válik, és valami rothatt higsággá változik, azonban a betegek elgyengülnek, a pulsus meg-lágyul, és meg-kitsinül, végre gyötrődés és gyakran hirtelen halál.“

Ki ne lenné fel ezen leírásban a diphtheria hártvás és üszkös alakját ?

Ugy látszik, hogy a mult század vége felé ezen baj épen ilyen veszes

alakjában dühöngött a fővárosban, különben nem irná le oly hiven azt az egyetemi tanár, ha nem közvetlen tapasztalásból merítette volna adatait.

Be kell azonban vallanunk, hogy bár ily szépen rajzolja Rác a *gonosz indulatu torokgyulladás* képét, távolról sem tünteti azt, mint külön bajt elő, holott Bard Sámuel 1771-ben New-Yorkban az „*angina suffocativát*“ a többi torokbajoktól elkülöníti, mint olyat, *mely már a lélegzet által is ragályoz*; sőt még nem is sejti, hogy később a II. részben leirt *cynanche laryngea*, melyben „a köhögés vagy száraz, vagy genyedtség forma s néha hártvás darabokkal is elegyes pökéssel nedves“, mely veszedelmes, „ha reá tüdőgyulladás kövötközik“, az előbbivel rokonságban van; — pedig róla szólva kiemeli, hogy „közönségesen végződik 1) *resolútióval* stb., 2) a larynxnak avagy tracheának *megkeskenyedésivel*, ha pseudomembrana formáltatik a ki-izzadott lymphától, mely jöllehet ritkán támad, de mégis a nehéz lehellés és néha a rekedező szó holtig meg-marad. Néha kemény köhögéssel egész tubus vette-tett ki az *pipiens anginában*, mellyet ez a pseudomembrana csinált 3) *megful-ladással* az helybeli akadálytól, *ha igen sok a genyedtség forma materia*. A gyermekek többnyire meg-halnak a betegségnek negyedik napján, mások a nyöltzadik nap, gyakran azért, *mert nem tudják kivetni ezt a materiát*, 4) *gan-graenával*“ stb.

Láthatjuk ezen idézetekből, hogy azon zavar, mely a croup és diphtheritis nevezete alatt leirt kórfolyamatok felett, egymással összeérő és találkozó jeleik daczára mai napság is fennáll, már ekkor tényleg fennállott.

Midőn ezen tényt megállapítom, nem bocsátkozom annak tudományos bonczolgatásába, kinek van igaza; úgy látszik azonban, hogy a francia orvosok nézete a helyes, kik nem kétkednek a fölött, hogy a *hártvás croup* mindig diphtheriticus; miszerint helyesen cselekszik a főváros statistikai hivatala, midőn a croup és diphtheria eseteket egy számba foglalja össze.

A diphtheriának főleg a gégében székelő hártvás alakja a fővárosban a század elejétől fogva majd mindig fel-felütötte fejét: Auch die häutige Bräune kommt bei uns sehr häufig vor und rafft viele Kinder weg. (— írja dr. Anton Jankovich „Pesth und Ofen mit ihren Einwohnern dargestellt“ című művében 1838-ban.) Der häufige Temperaturwechsel besonders bei herrschendem Nordostwind gibt Veranlassung zu dieser Krankheit. Kinder bis zum 8. Jahre sind dem Croup am meisten unterworfen. Schon der Name dieser Krankheit setzt die besorgten Mütter in Furcht und Schrecken stb. A baj meglehetősen ismeretes volt gyakoriságánál fogva a nép előtt is, innen a félelem és ijedtség már neve hallatára is. Veszélyességétől való félelem a hagyomány útján szállhatott át, mert 1838 körül oly enyhe volt lefolyása, hogy a cuprum sulfuricum hatásának rója fel Jankovics azt, miszerint „Seit fünf Jahren verlor ich wenigstens keinen Kranken daran; obwohl mir mitunter auch recht heftige Fälle vorgekommen sind.“

Az üszkös alakról Jankovics egy szót sem szól, pedig előfordulhatott az, mert dr. Schöpf egy 1840-ről szóló kórházi jelentésében különös sulyt fektet arra, hogy 600-at meghaladó beteg közt „*bár 19 szenvedett toroklobban, egyetlen egy hártvás vagy üszkös alakot nem észlelt.*” (Orvosi tár 1841.)

Nem emelné ki e tényt, hogyha nem lett volna ritkaság a hártvás és üszkös torokbaj hiánya Budapesten.

Kijelentésével tehát bizonyosságot tesz arról, hogy hártvás és üszkös torok, gégelob Budapesten ismert betegség volt már a század első felében, de bizonyosságot tesz arról is, hogy 1840-ben a baj felette ritka lehetett, vagy épen elő sem fordult.

Mai napság e szerencsével nem dicsekedhetünk.

Már az ötvenes évek vége felé ezen bajnak, mely az akkori orvosi kimutatásokban, mint angina membranacea, Mund und Rachencroup, laryngitis membranacea, laryngitis pseudomembranacea, sőt diphtheritis neven is szerepel, kezdenek több esetei mutatkozni.

A tiszti főorvos és statisztikai hivatal kimutatásai szerint

1857. évben a halottak közt feljegyezve	angina membranacea	56	=	1.32%
" " " " " "	diphtheritis . . .	6	=	0.16%
	összesen . . .	62	=	1.68%
1858. " " " " " "	angina membranacea .	78	=	1.7%
" " " " " "	száj és torokcroup . .	11	=	0.24%
	összesen . . .	89	=	1.94%
1859. " " " " " "	laryngitis membranacea	34	=	0.82%
" " " " " "	diphtheritis	12	=	0.29%
	összesen	46	=	1.11%

1860. évben június 17-én dr. *Bókai* egyetemi tanár a diphtheritis igen veszélyes alakját észleli, s még ugyanazon évben más hármát, s ezekről a magyar orvosok és természetvizsgálók Budapesten 1863-ban tartott nagygyűlésén jelentést is tesz.

1861. évből jelentéseink hiányosak, azonban a baj ezen évben sem szünetelt, mert magában október hónapban is torokgyík nevezet alatt 8 haláleset van feljegyezve.

1862. évben 5593 halott között 176 volt torokgyíkban elhalt egyén, vagyis volt 3.17%, a mely szám az 1857. év 1.68%, 1858. év 1.94% és 1859. év 1.11%-kához képest nagyfokú emelkedésre mutat.

1863. év valamivel kedvezőbb volt, torokgyíkos halott csak 1.13% található a halottak között.

1864. évben 6570 halott között torokgyíkban elhalt 118 van felszámitva, vagyis a halottak 1.8%.

1865—1868-ig, bár csekélyebb mérvben, voltak mégis esetek.

1869-ben hártvás torokgyíkban elhalt 106 vagyis 7616 közt 1.4^o/. Szóval mondhatjuk, hogy a hatvanas évek alatt ezen betegség szünetet nem tartott, bár kifejezett s oly rémitő járványnyá nem fejlődött, mint az utolsó évtizedben, s ez lehet oka is, hogy *csak torokgyík nevezet alatt kereshetjük a croupot és diphtheritist.*

1872. évben 9474 halott között van hártvás toroklob 35, roncsoló toroklob 3, hártvás torokgyík 94 vagyis összesen 132 egyén = 1.4^o/.

1873. évben 11208 halott között van hártvás toroklobban 21, diphtheritisben 19, hártvás torokgyík 101, a mely számok egyenkint bár növekedést mutatnak az 1872. évihez képest, összesen mégis 141 esetet, az elhaltak összegében 1.8^o/o képvisel, vagyis a két év a már a hatvanas években megszokott, rendes határok között mozog.

1874. évben 12,869 halott között croup van 93, diphtheritis 120 vagyis összesen 1.7^o/o.

1875. évben 12,046 halott között croup 129, roncsoló toroklob 161 = 290 azaz 2.4^o/o.

1876. évben 12,297 halott között croup 147, diphtheritis 193 = 340 azaz 2.8^o/o.

1877. évben 12,644 halott között croup 272, roncsoló toroklob 297, összesen 569 = 4.5^o/o.

1878. évben 12,874 halott között croup 330, diphtheritis 334, összesen 664 azaz 5.1^o/o.

1879. év első felében croup 100, diphtheritis 128, összesen 228 egyén 6679 halott között, azaz 3.41^o/o.

Ezen kimutatásnak áttekintéséből kiviláglik, mit egyébiránt bizonyít a második, a gyermekkórház rendelkezéseire járó croup és diphtheriában szenvedők táblázata is, hogy

a) a fővárosban az ötvenes évek óta croup és diphtheria esetei mindig fordultak elő;

b) hogy két betegség első, bár nem nagymérvű emelkedései az 1862. és 1864. évekre esnek;

c) hogy a baj 1869. óta folytonosan emelkedett, s míg előbb a ragályos bajnak croupos esetei voltak tulsulyban, s az üszkös esetek 1872 és 1873-ban is (diphtheria név alatt) az egyének igen kis százalékát ragadták csak el; 1874 óta az üszkös, roncsoló folyamatok esetei mai napig mindig túlhaladják a hártvás esetek számát, mindannak daczára, hogy ezekben sem történt apadás; sőt 1878-ig bezárólag a croupos esetek a roncsoló folyamattal járó esetek számával arányban növekedtek, s a jelen év folyamában, jöllehet január—júniusig bezárólag mind a két baj némi apadást mutat, nem tudhatjuk, a késő ősz hónapjaiban az esetek szaporodásával nem fogja-e elérni

azon magas számot, mely 1878-ban csaknem 6%-tel szerepel a croup és diphtheria áldozataival az összes halottak közt?

d) hogy a két baj oly karöltve jár egymás mellett, mintha édes testvérek volnának, s felette nagy előzékenységet tanusítanak egymás iránt, egyik a másiknak szabad utat hagy, egymást el nem hagyják, egymás véres nyomdokait lépésről lépésre követik, épen csakhogy el nem érik egymást.

Maga ezen együttjárás, ezen szoros viszony elég bizonyíték volna a két baj rokonságáról, ha híres orvostanárok, a kórboncztan corypheusai, nem nyilatkoztak volna is a két baj ugyanazonossága mellett.

Ezen együttjárás azonban nemcsak a halálozás kimutatásából tűnik ki. Alább megtekinthető a „Szegény gyermekkórházba“ rendelés végett hozott croupos és diphtheriás gyermekek táblázatos kimutatása; s futó pillantást vetve rája, meggyőződhetni, hogy a miket fentebb a—d pontok alatt a halálozásokból levontunk, ugyanaz ismétlődik évről évre, a gyermekkórház betegei közt croupban és diphtheriában szenvedők képében: a bajok hanyatlása, emelkedése, egymáshozzi viszonyuk, szóval a betegedés képének vonásai csaknem teljesen egybeillenek a halálozás viszonyaival.

Ezen öszhangzóság azonkívül a viszonyok hű visszatükrözésének bizonyítéka is egyuttal.

E baj előjvetelét sokan igyekeznek a lebészeti tünetekkel s az évszakok változásaival viszonyba hozni, azonban valamint a többi járványról, úgy itt is okbéli viszony ki nem mutatható; áll ez a bacteriumokról is. Bizonyos csak az — mint már a bevezetésben megjegyeztetett — hogy e betegség *önmagától* is keletkezhetik s ragály által terjed, tehát fertője bentermő — entogen —. Vannak oly tudósok is, kik származását gerj által lehetőnek, fertőjét künnbentermőnek — amphigen — e szerint a kórt contagio-miasmaticusnak *) tartják. A fertőző természete tehát így vagy amugy kétségbevonhatlanul elfogadott levén, kell hogy az óvszabályok felállításában ez szolgálgjon vezérelvül.

Láttuk eddig, hogy Budapesten a diphtheria-halálozás a mult évben érte el tetőfokát, az ég kegyelméből talán jövőben apadni fog; ezen remény azonban ne ringasson tétlen álomba, annyival kevésbé, mert hiányos statisztikai adataink mellett, melyek csak a halottakról beszélnek, a betegesedések mérvéről még fogalmunk sincs, azt sem tudjuk, a halálozás a betegek közt nagy volt-e vagy sem?

*) Gerjre — miasma — mutat, hogy újabb időben Pestmegyében is fordulnak elő helyek, hol e betegség — mintha csak malaria-tájkór volna — évek óta kisebb-nagyobb fokon uralkodik. Erről híres Félégyháza, hol a lakosság száma a járvány kiütésekor 21.313 volt, a betegség kiütésének napja 1877. év június 26-ika. E naptól, vagyis a betegség kiütése napjától, f. é. július hó 26-ik napjáig bezárólag megbetegedett 2424 egyén, meggyógyult 1348, meghalt 1071, ápolás alatt maradt 5.

54.24^oo, vagyis a két baj számait összegezve, a felvett 229 betegből elhalt 128 vagyis 55.8^oo.

Ha ezen számokból, tekintettel a Budapesten elhaltak összegére, kikutatni akarjuk, hány gyermek szenvedhetett az egész városban croup és diphtheriában, nem véve kedvezőtlenebbnek, — bár nem hibáznánk — a betegek közül való elhalást a városban, mint a kórházban, feltehető, hogy legalább is 4000 gyermek szenvedett benne 1872 óta.

A gyermekkórházban megfordult betegek nemét s korát tekintve:

Év	C r o u p						D i p h t h e r i a					
	N e m		K o r				N e m		K o r			
	fiu	leány	1 éven alul	1-3	3-7	7-14	fiu	leány	1 éven alul	1-3	3-7	7-14
1855	7	4	1	7	2	1	1	—	—	—	1	—
1856	2	—	—	—	2	—	1	—	—	1	—	—
1857	4	1	—	2	2	1	—	—	—	—	—	—
1858	5	6	1	3	7	—	—	—	—	—	—	—
1859	3	2	—	3	2	—	—	4	—	1	2	1
1860	—	4	—	3	1	—	1	2	—	3	—	—
1861	11	8	2	8	8	1	—	1	—	—	1	—
1862	13	11	2	12	7	3	—	—	—	—	—	—
1863	3	9	1	7	3	1	—	—	—	—	—	—
1864	7	4	2	2	5	2	3	4	1	1	4	1
1865	4	7	—	5	6	—	8	5	3	6	4	—
1866	6	2	2	4	2	—	1	3	—	2	2	—
1867	1	3	—	1	3	—	13	9	3	9	8	2
1868	9	10	1	5	12	1	9	14	2	7	11	3
1869	7	2	1	4	3	1	8	11	3	4	8	4
1870	6	5	1	3	4	3	9	10	—	8	8	3
1871	5	4	1	5	2	1	9	15	1	12	10	1
1872	1	2	—	2	1	—	16	14	6	11	9	4
1873	3	3	—	3	3	—	15	12	5	11	7	4
1874	6	3	—	5	3	1	14	22	5	12	14	5
1875	12	4	4	7	4	1	21	23	9	23	9	3
1876	9	11	—	8	10	2	24	34	7	24	27	—
1877	9	8	1	7	7	2	27	24	3	26	16	6
1878	13	11	—	16	6	2	29	28	5	33	15	4
1879 jan.-jun.	4	1	—	5	—	—	7	14	4	10	5	2
Összesen .	150	125	20	127	105	23	216	249	57	204	161	43
	275		275				465		465			

Ezen kimutatásból azt látjuk, hogy sem a croup, sem a diphtheria az egy éven aluliaknál s a 7 éven felülieknél gyakran nem fordul elő, hanem hogy mindkettő legtöbb egyént támad meg 1—3 éves kora között, kevesebbet, de mégis meglehetőss számúat, a 3—7 év között.

Ha ugyanezen kérdésben kutatjuk a fővárosi statisztikai hivatal

által gyűjtött adatokat, azok is azt igazolják, hogy az egy éven aluli korban kevés gyermek betegszik meg e bajokban, sokkal több 1—5 évig; szóval látszik, hogy a két baj a zsenge kor nyavalyája; a vagyonszágra nézve pedig ugyanaz áll, mi a többi nyavalyákról, hogy a szegény népet ezek is nagyobb mérvben üldözik. S minthogy a gyermekkor gyámolatlansága, a szegény nép szűkölködése miatt nem segíthet magán, s nem teheti meg mindazon intézkedéseket, melyek szükségesek, hogy ezen szegénységéhez s gyámolatlanságához kulláncsként tapadó bajt elkerültesse, szükség, hogy az állam és törvényhatóság vegye gondjai alá, mint ezt már mind a kormány az 1879. évi márczius 22-én 13.340. sz. a. kiadott rendeletével megkezdte, mind pedig a fővárosi hatóság a közegészségi bizottság készen levő javaslata alapján megteendi. A roncsoló toroklob a jelenkor legijesztőbb nyavalyája, rettegteni a szülőket, izgalomban tartja a népet, igénybe veszi a kormányok figyelmét, foglalkoztatja az orvosokat. Angol- és Németországban szakbizottságok működnek, jutalmak tüzetnek ki e betegség természete s lényegének felderítésére.

Azon legyünk, hogy hazánk s fővárosunk se maradjon el, sőt mindent megtegyen ez ügyben, mit a közérdek kíván és parancsol.

III. Hagymáz.

A hagymáz régi s újabb értelmezése. A kórisméret nehézsége. Ezen fertőző kór alakjainak összetartozása, vagy fajlagos elválása. Budapesten mikor, mily alakban uralkodtak hagymáz-járványok? Pettenkofer elmélete.

A hagymáz — typhus — egyike az ős betegségeknek, már Hippocrates *typhos* = kábulat név alatt emlegeti. Mennyire helyes és találó az orvosi irodalom első bajnokának elnevezése, mutatja az utókor fogalma, mely mindig, oly kórfolyamot értett e név alatt, hol az agy, idegrendszer megtámadása, melyből a kábulat ered, nagy szerepet játszik.

Azonban minden időben, a mait sem véve ki, különféle betegséget foglaltak a hagymáz *collectiv* név alá. Volt idő, mikor mint önálló betegségről nem is beszéltek, hanem csak hagymázos, typhosus, typhoid adynamicus-állapotokról és tünetekről; a hagymázt pedig *ideg-nyák rothasztó-láz*-nak nevezték.

E szerint a hagymáznak szabatos kórismérete mindig nehéz, fogalma tágkörű, többféle magyarázatú volt; mert a hagymázhoz, sok hasonló, a kórfolyamat bizonyos időszakaiiban tünetileg azzal megegyező betegség van.

A sebes lefolyású kölesgümőkór, — acute miliartuberculose — az agy, tüdő, bél és más szervek lobos bántalmai hagymázálczát véve, azzal össze teveszthetők. A kórisme nehézségén akartak segíteni, midőn szokássá vált mondani, az epés, csúzos, csorvás hurutos láz és egyéb acut baj hagymázba ment át; a mi nem tesz egyebet, mint hogy Aesculap az első időszakban nem ismerte föl a kórfajt; mert a hagymáz mint fertőzési kórfolyam önállólag fejlődik, kezdettől végig megtartja jellemét, és a vér fajlagos vegyületén alapul.

Még jelenleg is hánykódik az orvosi világ a hagymáztan értelmezésével; vannak, kik — legnagyobb kóritésünkkel a haza közfájdalmára váratlanul elhunyt Sauer Ignác egyetemi tanárral egyetértőleg *) nagy súlyt helyeztetnek a sarkalatos alakok az agy-, tüdő-, bél-küteges hagymáz megkülönböztetésére, állitván, miként ezek egymástól kórboneztanilag, tehát lényegileg különböztvén, gyógytanilag s egyébként is külön tekintetet érdemlenek.

*) Der Typhus in vier Cardinalformen von Ignatz Sauer. Wien, 1841.

Mások pedig a régibb alakokhoz még többet, nevezetesen a visszatérő lázt — *Febris recurrens* — is természeti azonosságánál fogva a hagymázhoz akarják csatolni.

A legujabb áramlat ellenben még hashagymáz — typhus abdominalis — és a küteges hagymáz — typhus exanthematicus — összetartozását Griesinger *) és többek után nem akarja elismerni, alapos érvekkel és kísérletekkel mutogatván e két kórfolyam külön állását, egymástóli teljes elválasztásának indokoltságát.

Fő érvel hozatik fel a fertőző anyag-fertő-különbsége, mely egyiknél a kütegesnél bentermő — entogen — vagyis ragály; a másíknál küntermő — ectogen — azaz gerj.

E szerint az első ragályos — contagiosus — a második gerjes — miasmaticus — betegséget képezvén, egyik a másíkból soha se származik sat.

Nem ezélnk e vitának érdemleges tárgyalásába bocsájtkozni, ezeket mint a hagymáz általános történetéhez tartozókat említvén, megjegyezzük, miként Budapesten a küteges és hashagymáz járványai fordulván elő, a következőkben csak ezekről szólandunk.

Valamint az újabb időben valamennyi járvány, mely hazánkban nagyobb mérvben pusztított, Budapestet sűrűn megkereste, így bizonyosan régen se maradt Budapest érintetlenül, de fájdalom, krónikairóink tudósításai e tekintetben végtelen hiányosak, csak fölületes töredékek, melyek mindamelltt fővárosunk járványokat tárgyzató történelmével viszonyban állván, érintetlenül nem hagyhatók.

A történelmi adatok arra mutatnak, miszerint 1051-ben, midőn IV. Henrik német császár I. Endre király ellen nagy haddal berontott Magyarországba, táborában az élelmi szerek elfogyván, éhhalál — Hungertyphus — ütött ki, mely miatt a hódítani jött német sereg nyakra főre vérteit elhánnya sietett vissza, innét a hely, erdő, hol ez történt, maig is *vértesnek* hívatik.

Ez volna a hagymáznak hazánkban első történelmi nyoma. Az ezután következett időszakokban, sokszor szenvedett az ország éhínségben, melylyel az éhagymáz vagyis Hungertyphus vele járt, ez azonban az orvosi tudomány akkori kiskorúsága miatt a mirigyvézszzel s egyéb nevezetű járványokkal összekevertetett; akkor ugyanis minden ragályzó, hirtelen halállal nagy mérvben pusztító nyavalya — hagymáz, vérhas, kanyaró, vörheny, himlő — pestisnek neveztetett.

Állítólag 1456-ban, a török háborúzások alkalmával a nagy Hunyady János is a tábori hagymáz áldozatául esett, holott közönségesen a pestist tartják, halála okozójának.

*) Handbuch der speciellen Pathologie und Therapie redigirt von Virchow 2. köt. 2. r. Griesinger Infectionskrankheiten. 2. kiadás. Erlangen 1861.

Nem egyéb volt tábori hagymáznál azon dühöngő kór, mely a németeket hazánkban annyira megijesztette, miszerint ezen betegséget febris hungaricának keresztelték. Iszonyú rémületet okozott ez 1542. évben Brandenburgi Joachim örgróf vezénylete alatt a törökök ellen indult, s Buda előtt állomásozó német seregben, mely bár elrémülve futott szét, mégis belőle 30.000 elpusztult. Ismétlődött ez a Komárom s Győr előtti táborban úgy hogy már 1566-ban a Magyarországból visszatérő idegen csapatok a ragályt magukkal vivén, hazájokban Cseh-, Németországban, Burgund, Belgiumban, Olasz-, sőt Angolországban is elterjesztették. Később Montecuculi és Savojai Jenő — ki maga is e betegségbe esett — hadvezérek alatt táborozó német hadseregek is iszonyu veszteséget szenvedtek a poszláz és tábori hagymáz által, úgy hogy példabeszéddé vált, miszerint „Magyarország a németek sírja.“

A 18-ik század II-ik felében valamint a pestis, úgy a hagymáz is kezdett enyhülni, azonban a francia háboruk alkalmával újra felütötte fejét, s különösen 1809-ben a felkelő nemesi hadtestnél a kórházakban a betegeknek csaknem fele feküdt e betegségben: mint ezt a tábori kórházak igazgató főorvosa, egyetemi tanár, a híres Eckstein Ferencz, táblázatos munkájában katonai pontossággal megírja. *) Tábori kórház több helyütt, nevezetesen Pesten is volt 1809. július 22-től 1810 február 12-ig, itt 983 beteg gyógyított, kivéven a sebesülteket, a többi majd mind hagymázos volt.

Nevezetes, hogy Eckstein általában járványos hagymázról — typhus epidemicus — beszél, a részletezésnél mégis csak a *febris nervosát s putridát emleget*: ez utóbbit nagyban életveszélyes és ragályosnak mondja, melyben az ápolók s orvosok nagy része, jelesen két törzsorvos is, megbetegedett. Az orvosok közül 12, a papok közül 4, és több ápoló és szolgálattevő meghalt. A járvány kiütése okául a sok esőzés után következett nagyon száraz nyarat és a seregnek fáradalmak és sanyarúsághoz szokatlanságát hozza fel.

A nagy ragályosság mutója, — ámbár Eckstein nem mondja — miszerint ez küteges hagymáz volt. Nem csoda, ha Eckstein nem emlegeti a küteges hagymázt (Typhus exanthematicus), mert azt ő utána 1812-ben ismerette meg, s remek munkájában minden egyéb hagymázalaktól szabatosan elválasztotta Hildebrand Bálint tanár.

Az 1847-ben Pesten uralkodott hagymáz több tekintetben kimagasló pont a helybeli járványok történetében; mert feltárja előttünk Pest város egészségügyének akkori állását, és e járvány oly bel-külterjű volt, a milyenhez hasonló előbb már régen nem tapasztaltott.

Ezen időszak, vagyis a hagymázjárvány lefolyásának s az e tárgyban történeteknek találkozott megírója, Flór Ferencz első főorvos és kórház-

*) Relatio officiosa generalis de nosocomiis pro nobili insurgente militia hungarica anno 1809. erectis et administratis, auctore Francisco Eckstein, Budae 1810.

igazgató, kinek munkájából *) és saját tapasztalataimból meritettem a felhozandókat.

Érdekes ismerni a város szorongatott helyzetét, melyben a kórházi viszonyok miatt szenvedett. A városnak egyetlen a Szt-Rókushoz czimzett kórháza volt, mely *polgárinak* neveztetett, minthogy egyedül és kirekesztőleg a város polgárainak költségén, s jótékony alapítványai s adakozásaiból építtetett, tartatott fenn; akkor még e kórház újabb, 1860-ban épült része, valamint a díszes bonczterem is hiányzott; külön aggápolda sem létezővén, a szegény aggok a kórház egy részét foglalták el.

A betegek létszáma mindig nagyobb volt, mint a mennyt a kórházban kellően el lehetett helyezni; úgy hogy az gyakran rendes időben is zsúfolásig megtelt, még pedig nem helybeli, hanem az ország minden részéből ide tóduló betegekkal, a kikért senki sem fizetvén, mind a város terhére estek: akkor sem magukat a betegeket, sem az illető községeket s törvényhatóságokat nem lehetett a gyógykezelési költségek megtérítésére kényszeríteni; elgondolható, mennyi áldozatot — aránylag sokkal többet, mint most — kellett a fővárosnak kivált rendkívüli járványok uralkodása alatt hozni, hogy csak némileg megfelelhessen a legégetőbb kívánalmaknak. Mondjuk *némileg*, mert épen nem esodálható, ha oly nyomasztó körülmények között, nem válogatta a fiókkórháznak való helyet, s nem szerelhetette azt kellőleg fel. Ily helyzetben találta a fővárost az 1847-iki nagyobbszerű hagymázjárvány, melynek előjelei 1846. deczember és 1847. január hóban számos kóresettel mutatkoztak, de februárban tört ki feltűnő szaporodással, miszerint a város kényszerítve volt februárban fiók-kórházat nyitni, mely az anyakórházhoz közel a bodzafa s kőfaragó uteza sarkán levő, „Zöldfához” czimzett házban 20—30 betegre számítva, úgy szólva felszerelés nélkül reám mint vezető főorvosra bízott; a nyomorúságos berendezésre elég legyen annyit mondani, hogy a betegek egy nem nagy teremben, egymásnak közvetlen közelében, a földön helyeztettek el.

Ebből következett, hogy a csakhamar kifejlett ragályozás által néhány hét alatt az ápolók, orvosok, sőt mindnyájan, még a kórházak igazgatója, Piskovich János, ki csak néha látogatta meg e fiók kórtermet, hagymázba estünk. Végre látva a hatóság, miszerint az egész országban, különösen Kassa vidékén, a felső megyékben uralgó inség és nyomor miatt, nemcsak betegek, de éhezők tódulnak a fővárosba: az orvosi személyzet sürgetésére még egy fiókkórházat a Terézvárosban fekvő, 2 törökhöz czimzett épületben, az ügyfogyott éhezők számára pedig a kerepesi úton levő úgy nevezett városi pajtát nyitotta meg.

*) Hivatalos tudósítás a hagymázjárványról, mely sz. kir. Pest város polgári kórházában 1846 7-ik évben uralkodott: kiadta Flór Ferencz első főorvos és kórház igazgató, Pesten 1848.

Kiemeli a kórházigazgató, a m. kir. helytartótanács tagjának, az ország főorvosa-, Stáhly Ignác tr., ki ekkor a kormányt képviselte, atyai gondoskodását a járvány esapásai között, melynek dúlását eléggé tanusítja azon körülmény, hogy a betegek orvoslásával, ételmezésével és ápolásával foglalkozó személyzetből 97-re megy azoknak száma, kik az uralkodó hagymáztól meglepettek, s ezek közül 26 lett áldozat, u. m. az intézet igazgatója, Piskovich János, 3 segéd orvos, 2 irnoksegéd, a többi elhalt egyén az ápoló és szolgai személyzethez tartozott.

Szolgáljanak e járvány ismertetéseiül a következő adatok. A járvány előjelei már 2 hóval előbb feltűnedeztek, de csak 1847. februárban tört ki feltűnő szaporodással, s május végéig ereje folyvást emelkedvén, azután lassankint esőkent egész októberig. Ez után már csak egyes esetek fordultak elő, megbetegedett s a kórházakban gyógyított 2129 egyén; ezekből $7\frac{1}{2}\%$ meghalt.

Kiemeli Flór a kórboncztan roppant előhadását, melynek segélyével a hagymáz következtében a vérben, és a test egyéb részeiben a hagymáz által előidézett változások kimutattatván, ezen betegség egyéb hasonló kórfa-joktól szabatosan megkülönböztethető, és magának a hagymáznak kiválóbb alakjai tökéletesebben meghatározhatók; inkább, mint valaha elválasztható a hashagymáz a kütegestől. — E két kóralaknak egymással összehasonlítására és megkülönböztetésére bő alkalom nyílt, mert mindkettőnek többféle példánya fordult elő; de a küteges hagymáz túlnyomó volt.

A hasbeli hagymáz inkább csak a járvány végén mutatkozott; nem mulasztja el szerző megjegyezni, hogy a gyógyhely az eszközök hiánya és készületlenség — miszerint a betegeket kellő ápolásban nem lehetett részesíteni — okozta a legnagyobb veszélyt.

Ez okozta, hogy midőn a kevesebb betegre szánt anya és fiókkórházak a felföldi éhség által üldözött néppel túl lőnnek terhelve, maga a ragály is csakhamar lábra kapva, mint fönnebb érintettük, magában a kórház kebelében dült, s több orvost elragadott, holott a városbeli egyéb betegekkel foglalkozó orvosok közül egy sem betegedett meg.

Az 1860-as évtized közepe, 1865—66—67-ik év vészt hozott az osztrák-magyar birodalomra, vészt a porosz háború, de még inkább a járványok sokasága, melyből Magyarországnak különösen fővárosainak, nagy mérvben kijutott a része. Ugyanis 1864^{1/2}-ben hagymáz, 1866-ban cholera, 1867-ben ismét hagymáz és himlőjárvány dühöngött; a városrészekben megbetegedettek és gyógyítottak bejelentése nem törtévnén, csak a kórházi megbízható észleletekhez kell magunkat tartani, melyeket nagy szorgalommal s teljes szakismerettel állított össze Rózsay József, kire a fiók-kórház mint vezető főorvosra bízott. *) E fiók-kórház a kerepesi úton az úgynevezett

*) Az 1864^{1/2}-ki és az 1867-iki hagymáz, közrebocsájtja Dr. Rózsay J. Pesten 1868,

Heinrich-féle épületben, s most már nem úgy, mint előbb, de a kívánalmaknak megfelelőleg vala felszerelve.

Ezen kórházi tapasztalatok szerint a járvány kezdete 1864 június hóra esik, mely időtől 1865-iki januárig emelkedik, s ekkor delelő pontjára érve, s ezen február hóban magát fenntartva, már a következő hónapokban esőkénvén, hosszú tartama csak júliusban szűnt meg.

Az idő alatt a Szent-Rókus közkórházban s fiókosztályon ápolgatott 3101 egyén, ezek közül meghalt 376. A betegedés s halálozás időnkénti menetének kitüntetésére táblázatok szolgálnak.

A betegek legnagyobb számát a Terézváros szolgáltatta, azután következett: József-, Ferencz-, Bel- és Lipótváros.

Az uralkodó alak a küteges volt, de hashagymáz is fordult elő. Ámbár a betegek nem zsúfoltattak össze, mégis a ragályozás nagy mérvben ütött ki, az orvosok, betegápolók s a betegek közelében lakó egyének közül számosan megbetegedtek. Megbetegedett: két első orvos, kiknek egyike nagy jövőt ígérő fiatal tudós, Tóth János, daczára a legbölcsebb gyógyítás és hű ápolásnak, menthetlenül elveszett; ezen kívül meghalt 3 másodorvos a megbetegedett 8 közül. Megbetegedett 5 kórházi írnök, meghalt 3. Huszonnyolcz megbetegedett ápolónő közül meghalt 5.

A 186^{4/5}-iki járvány után csakhamar már 1867-ben következett a másik nagy járvány, mely 1867-iki januártól december végéig, tehát egy évig tartván, ezen idő alatt a Szent-Rókus közkórházon s fiók-osztályon ápolgatott 1510 hagymázos beteg, kik közül meggyógyult 999, meghalt 345, a többi az évi zárjelentéskor még gyógykezelés alatt maradt.

Ez úttal is ismétlődtek az előbbeni járványok alkalmával tett tapasztalatok a betegek korára, nemére s foglalkozására nézve, hogy a középkorban a férfiakból a munkás osztályban legtöbben betegedtek meg.

A fiók-osztályon 445 hagymázos között volt 42 gyenge alak — abortív typhus — 232 hasbeli és 171 küteges hagymáz. E szerint a hashagymáz volt a túlnyomó, a ragályozás mégis elterjedt, nevezetesen megbetegedett 5 segédorvos, meghalt kettő. Megbetegedett 8 ápolónő, meghalt egy.

A hagymáz kóroktanára gondolva, lehetetlen Bühl és Pettenkofer müncheni tanároknak a talajra és talajvíz ingadozására vonatkozó elméletéről meg nem emlékezni, mely elméleteknek sarkkövét képezi, hogy évek hosszu során tett mérések és tapasztalatok alapján állitható, miszerint a talaj-víz emelkedése vagy süllyedése, összefügg több járvány, — nevezetesen a hagymáz és choleraanak — keletkezése s fejlődésével, akként, hogy ha a talajvíz süllyed, akkor a járvány emelkedik, és megfordítva, ha a föld árja emelkedik, akkor a járvány alábbszáll. E szerint egy bizonyos helynek vagy vidéknek egészségi állapotára a föld árjának ingadozása lényeges befolyással van, nevezetesen kevesbedése, süllyedése következtében, a szennyezett talaj kiszáradván, a benne levő szerves anyagok erjedésnek, rothadásnak in-

dulnak, s ártalmas kipárolgás által fertőző bántalmakat idéznek elő, újabb időben már, mint a bevezetésben megjegyeztem, Pettenkofer nagyobb súlyt helyezett a talajlég hatására; azonban több oldalról hevesen megtámadtatott; nevezetesen *Naegeli* tanár és *Frank* müncheni hatósági főorvos által; ez utóbbi magában Münchenben tett tapasztalatok alapján ellenkező hivatalos adatokat állított össze. *)

A talajra, talajviz s talajlégre vonatkozó vizsgálatok, kísérletek fontosságát mindenki elismeri, s elismerést érdemel nálunk is a „Közegészség-tan“ egyetemi tanára ebbeli fáradozásaiért, mindamellett bizvást elmondhatjuk, miszerint az e téren tett elméletek sem jutottak még oly jegecedési pontra, hogy a járványok kóroktanában irányadókul vétethetnének.

*) Pettenkofer műveit mindenki ismervén, azokat fölösleges volna cím szerint idézni, ellenben *Naegeli* és *Frank* munkáinak czíme a következő:

Die Cholera Epidemie in München, in dem Jahre 1873/4 nach ämtlichen Quellen dargestellt von Dr. M. Frank. München 1875.

Die niederen Pilze in ihren Beziehungen zu den Infectionskrankheiten und der Gesundheitspflege. Von C. von Naegeli. München 1877.

IV. Keleti mirigyvész.

(Pestis orientalis.)

A pestis története. A görögöknél uralkodott atticai dögvész Bajza „Világtörténete“ után ismertetve. A pestis csapásai hazánkban. Mily tényezőknek és intézkedéseknek lehet köszönni annak megszűnését? A legközelebbi asztrakáni járvány.

Van egy betegség, melyet a magyar nép, természetes észjárásánál fogva, halálnak „döghalálnak“ nevezett, jelölni akarván, hogy e nyavalya — a pestis — döghalállal jár. Minden nyelven rosszat, a legöldöklőbb betegséget jelenti a pestis, azért hajdanta, — hogy már maga a név mutassa a veszélyt, — majd minden gonosz indulatu romboló bajt „pestisnek“ hivat; mi a valódi pestis történetét megnehezíti; mindig az a kérdés merülvén fel, hogy a történetileg emlegetett bizonyos időben és helyen kiütött nyavalya — valódi keleti pestis, vagy más járványos ragályos kór volt-e? Így a történészek közül sokan, még a peloponesi háború alatt a görögöknél Athénben dühöngött, Thukydides által mesterileg leirt s elhírhedett dögvészt sem akarják pestisnek elismerni, hanem más hasonló járványnak tartani; pedig e daganatokkal járt, lázas, ragályos, halálos nyavalya leírása annyira jellemző, s a pestisről fogalmakkal annyira megegyező, miként arról kétkedni sem lehet. Érdemes az ide vonatkozó részt remekírónk „Bajza József“ „*Világtörténetéből*“ szószerint idézni, már azért is, hogy erről mindenki meggyőződhessek, de meg hogy láthassuk a régi vilájjárványok alatti magatartását, mely passus a peloponesi háború alatt Archidamus spártai király hadviselésére is vonatkozván, következőleg hangzik:

„Következő tavaszon (Kr. el. 430 évb.) ismét megjelent Archidamus király Attica téreit rombolni; de ezúttal egy még rémitőbb ellenség is jött, mintegy vele szövetkezve, Athene ellen: ama ragályos mérgeü *dögvész*, melyet hihetőleg Ázsia vagy Afrikából jövő hajók hoztak magokkal. A nyári hőség, a város nagy népessége, mely nagy részben szűk, dohos kunyhókra vala szorítva, megkettőzteté a betegség iszonyúságát. Borzalommal olvassuk, a mint Thukydides mesteri keze e csapást minden inségeivel festi. A betegek szeme, nyelve és torka meggyuladván, tűzpiros lett, hascsikarás, görcsök és mellfájások kínozzák őket, a *bőrön daganatok támadtak*, és a test bensejében oly hőség volt, hogy a betegek semmi takarót meg nem szenvedtek, s kiket senki sem őrzött, kutaknak rohantak, szomszját és a benső hőséget enyhi-

teni. Aludniok egész betegség alatt nem lehetett. Rémitő volt a betegség pusztítása, de még rémitőbb befolyása az emberi kedélyre. A szerencsétlenség mely különbség nélkül ért el mindenkit, megingatá magát az istenbeni bizalmat. Kit a betegség meglepett, többnyire a hetedik vagy kilencedik napon meghalt, ki megmaradt, utóbb lett áldozattá. Kevés gyógyult meg, s az is elveszté látását, lábai s kezei használatát és emlékezetét. A halottak száma oly nagy volt, hogy temetésöket nem leheté meggyözni. Sikeretlenek voltak minden rendőri intézkedések, s borzasztók az inség erkölcsi hatásai. Isteni és emberi törvényeknek semmi tekintélye többé. A közzavarban a hatóság minden ereje elenyészvén, a pór nép féltetett szemérmét és fenytéket, csupán élvekre gondolt, s a jelen percz használatára. Halál, nyomor, erkölestelenség uralkodtak a város falain belül, kívül ellenség állott. A Potidaeát ostromló atheniekből negyven nap alatt 1050 ember halt meg.“

E kórrajzban leginkább a késő 7-ik napon bekövetkező halált hozzák fel, mint oly érvet, mely a pestis fogalma ellen szól. Ez alapos ellenvetésnek alig vehető, mert tudjuk, miként minden járványnak vannak sajátosságai, melyekkel a többiektől eltérhet.

Ezen betegség az, mely krónika s történetíróink siralmas előadásai szerint, az ide telepedésünk után, csakhamar elkezdette a magyar népet a többi ellenséggel együtt üldözni; egész a XVIII-ik század végéig számtalanszor lépett fel, hol a dögvész, hol a fekete halál, s százezrenként döntötte sírba a lakosságot. Felesleges volna itt csapásait évről évre elősorolni, csak a következőket említjük fel, utasítván az ezekről többet tudni vágyót Dr. Linczbauer, Pethő Gergely és Fekete Lajos műveire *).

1-ször. A mirigyvész első fellépése 1015-ben tapasztaltatott, ekkor nagy szárazság után nagy inség és nagy pestis következett, a pestis után s azzal együtt a XI., XII., XIII-ik században hazánkban a bélpoklosság — ez egy undok, fekélyes bőrbetegség — uralkodott. E bélpoklosságról Buda város statutumainak 344. §-a szólott, de fájdalom elveszett. A XIV-ik században a mirigyvésznek újabb alakja a fekete halál — mely most indiai pestisnek nevezetik — lépett föl, melynek ragályosságáról krónikairónk Pethő Gergely mondja, hogy: „Az abban szenvedő beteges ember, a másikat csak lehelletével is megölte,“ s ezen járvány 1441-ben leginkább Budán pusztított. Hasonlóan rossz volt Budára és az egész országra az 1480. év, a mikor Mátyás király bizonyosan a vész elleni intézkedések miatt folytonosan Budán tartózkodott. Különösen dögvészes volt Budára nézve az 1511., 1562. év. Igy 1692-ben mind Budán, mind Pesten dögvész uralkodott, valamint 1709—10., és 1739—40. években uralkodott pestis Budán és

*) Linczbauer: Codex medicinalis. Több kötetű munka. Pethő Gergely: magyar krónika. Dr. Fekete Lajos: Magyarországi ragályos és járványos kórok történelme. Debreczen, 1874.

Pesten is dult, legelőször a rác lakosság közt ütött ki, s legjobban a Tabánban s Vizivárosban pusztított.

Vége ezen nyavalya, mely miatt a magyar nép az ellenséges felek, a kuruczok, Bethlen Gábor, Rákóczy és a német seregek többet szenvedtek és vesztettek, mint a háboruskodás által, a XVIII. század vége felé megszűnt; mutatkozott ugyan még Erdélyben és a Szerémségben, valamint még e század elején is Brassó vidékén; de *Chenot* erdélyi és Schraudt magyarországi országos főorvosok erélyes intézkedései következtében terjedése jókor elnyomatván helybelisített. Sok helyütt a pestis megszűnése emlékeül ugynevezett *pestis oszlopokat állítanak fel*. Ily oszlop áll Budán a Szent-háromság-téren, Pesten pedig — mondja Thaly — most is minden éjjel 3 órakor halhatni, a mint a belváros főegyház tornyában, meghuzzák az éjjeli csendben a harangot; ez a *pestis harangszó* kegyes alapítványból örök időkre elrendelve, annak emlékeül, hogy az utolsó pestis alkalmával ezen órában hunyt el az *utolsó pestises halott* Pesten.

2-szor. A mirigyvész megszűnését egyenest a czélszerű közegészségi intézkedéseknek, különösen az elkülönítés fertőtlenítés, határzárvonalak, vesztégházak felállításának kell tulajdonítani. Kétségbevonhatlanul igen sokat tett erre már a mult században a társadalmi viszonyok gyökeres megváltozása az elhagyott vidékek, földek, erdők, mocsáros helyek mivelés általi átalakulása, szóval a szellemi és anyagi előrehaladás, közmívelődés jótékony hatása.

3-szor. A főnebbi pontban érintett szigorú intézkedések sikere onnét magyarázható, mert a pestis s annak faja a fekete halál — vagyis indiai pestis — oly fertőző kórok — melyeknek fertője — mindig a keletről Egyiptom, Syria, Konstantinápoly tájékáról hozatván be, nálunk eredetileg — autochton — nem származik, tehát származása bizonyos helyekhez, tájakhoz levén kötve, a fertőző anyag küntermő — ectogen, — miszerint e járvány első sorban *gerjes miasmaticus*, a mennyiben azonban nagy mérvben *ragályzó* is, helyesen *miasmatico — contagiosusnak* tartathatik. Minthogy mostanában a mivelt Európában nem fordult elő, kóroktanilag annyira sincs vizsgálva, mint a többi fertőző kórok, de bizton feltehető, miszerint bacteriumok itt is fognak találatni. Ezek előreboesátása után, rátérhetünk a legközelebbi időre, az idén történetekre.

1879. év elején mindjárt január hóban rémhír járta be az országot, hogy Oroszország Asztrakán kormányzóságában egy Vetlyánka nevű kozák faluban a pestisjárvány kiütött, e hirre, mely mindinkább igaznak valósult, a „Budapesti orvosi kör” 1879. január 30-án ülést tartván, kimerítő tárgyalás után indítványozza:

1-ször. A Muszkaországban kiütött, s már harmadik hónapban uralkodó keleti mirigykór gyakorlati tanulmányozására és a tapasztaltakról teendő szakszerű jelentések végett kellő utasítással ellátva, küldessék ki 3—4

magyar orvostudor, lehetőleg olyanok, kik már kórházi s orvosgyakorlati tapasztalatokkal bírnak. Hangsúlyozatik, hogy *legalább* 3—4, mert ennyire magától érhető oknál fogva szükség van, — és hogy az illetők magyarországiak legyenek, mert csak ezektől várhatni, hogy hazai viszonyainkat ismerve, alapos felvilágosításokat s czélszerű javaslatokat terjeszthetnek elő.

2-szor. Az óvó intézkedések, melyek a ragályos kórnak, hazánktól távoltartását lehetővé teszik, léptettessenek azonnal életbe. Legyenek készen a muszka határokon a cordonok, vesztegházak és egyéb intézkedések, hogy vesztegzár és szigorú fertőtlenítés nélkül a határon belől senki és semmi ne jöhessen. Értetik ez úgy a szárazföldön, mint a vizen való közlekedésre.

3-szor. Alakítson a m. kir. ministerium egy egészségügyi központi ad hoc bizottságot, melynek feladata lenne az óvó intézkedéseket életbe léptetni, s mindent elkövetni, hogy a veszély elháríttassék. Ha pedig nem sikerül megóvni a hazát a ragály behurcolásától, akkor e bizottság hivatása leend az óvó és gyógyintézkedéseket vezérelni, egy szóval az összes ügy élén állani. E bizottság működésének körébe tartoznék, ott, hol kívánatlik, a helyszínére tagokat küldeni. Ily bizottság alakítása annyival indokoltabb, mert a ministeriumban az egészségügyi osztály személyzete nagyon csekély, s teendőikkel rendes időben is túl van halmozva. A mi pedig az országos közegészségügyi tanácsot illeti, ennek tagjai leginkább tanárok, s oly állású férfiak, kik az óvó és gyógyintézkedések gyakorlati kivitelével nem foglalkozhatnak.

Ezen indítványt feliratilag az „orvosi kör“ határozata folytán egy küldöttség — elnöke Kovács József egyetemi tanár vezetése mellett — azonnal magának a belügyminister Tisza Kálmán úrnak átnyújtotta.

Az orvosi kör érdeme, hogy jókor hozzálátván a kezdeményezéshez, ez ügynek nagy lendületet adott, indítványának mind a három pontja teljességbe ment. Nevezetesen:

A belügyminister által kineveztetett e járványügyben az államtitkár elnökle alatt egy központi bizottság, az orvosköri indítvány 2-ik pontjában körvonalozott hatáskörrel. E bizottság működésének legfényesebb pontja. Than Károly kísérletei az Oroszországból érkezett, ragályról gyanús levelek, s egyéb tárgyak fertőtlenítésére vonatkozólag.

Küldött a kormány orvost is Oroszországba a mirigyvész tanulmányozására, de csak egyet, min nemesak az orvosi kör, a sajtó, de mindenki megütközött, maga a főváros feliratot intézett e tárgyban a belügyministerhez. A fővárosi közgyűlésben, mikor e kérdés szőnyegre került, orvosi rendünk érdemű veteránja, Havas Ignác, általános helyeslés között fejezte ki bámulatát azon, hogy midőn a külföld elismert tekintélyű, magas állású orvosait küldi e célra, hazánkban az egész egyetemi tanártestület, országos egészségügyi tanács számos tagjai közül senki se találkozik, ki e hivatásnak meg akarna felelni.

A közgyűlésben elmondották, miszerint az ellen nincs kifogás, ha jó készütségű fiatal ember küldetik is ki, de úgy, mint a külföldről, nemcsak egy, hanem többen menjenek, azért is, mert több szem többet lát, azután egyetlenegy ember betegség vagy más ok miatt könnyen gátoltathatik eljárásában, s így a kitűzött cél megghiúsulhatna. Mindezeknél fogva Budapest főváros — hasonlóan, mint az orvosi kör — fölkérte a magy. kir. belügyminisztert, hogy még két elismert tekintélyű, tudományos tapasztalt szakembert küldjön ki a pestis tárgyában helyszínén teendő tanulmányozásra. Nagy mozgalmat idézett elő a fővárosban a belügyminister urnak 1879. évi február hó 5-én kelt rendelete, melyet, mint a pestis ellen teendő intézkedéseket szabályozó alapokmányt, melynek hatása a jövőre is kiterjed, szükségesnek tartok egész terjedelmében ide iktatni.

5975. sz. Magyar királyi belügyminister. Valamennyi törvényhatóságnak. Az Oroszországban felmerült pestisjárvány távol van ugyan még határainktól, és annak távoltartására és megszüntetésére az intézkedések a szomszéd államok kormányai-val együtt meg is tétettek, nem szabad azonban magunkat elbiznunk, és már eleve szükséges megtenni azon intézkedéseket, melyek alkalmasok arra, hogy ha a ragály az érdekelt kormányok részéről annak távoltartására tett minden lehető óvintézkedések ellenére mégis behurczoltatnék, továbbterjedésére alkalmas talajt itt ne találjon, hanem a legerélyesebb módon azonnal csírájában elfojtassék.

E czélból szigorú kötelességévé teszem a törvényhatóságnak, hogy előzetesen is, és be nem várva az e részbeni további sürgetést, e következő intézkedéseket haladéktalanul tegye meg, és pontos foganatosításukat szigorúan ellenőrizze:

1. A lakházak, utcák és kötérek tisztántartandók és a légfertőzés lehetőség elhárítandó.

2. A fertőtlenítés közhelyeken, vendéglőkben, szállodákban, vasuti állomásokon, és általában mindenütt, hol számos egyén szokott összegyűlni, már e rendelet vételével azonnal kielégítő módon foganatosítandó és további intézkedésig folytatandó

A vásári rendőrség erélyesen kezelendő, és jelesül az élelmi s tápszerek, ugy szintén az italok minőségére éber figyelem és felügyelet fordítandó.

4. Már előzetesen figyelmeztetendők a községek, hogy a járvány felmerülte esetére, nemcsak szükség-kórházzal, hanem oly helyiségekről is kell gondoskodniok, melyekbe azon család, melynek körében egy ily köreset felmerült, elkülönítés végett, azonnal áthelyezhető legyen, az lévén közegészségi szempontból a kór terjedésének meggátlására a leghatályosabb intézkedések egyike; minélfogva felhivom a törvényhatóságot, hogy a hol szükség-kórház már létezik, ez azonnal használható állapotha helyezendő, az elkülönítési helyiségek iránt pedig haladéktalanul intézkedés teendő, a hol pedig sem szükség-kórház, sem elkülönítési helyiségek nem léteznek, minden intézkedés akként teendő meg, hogy azok felállítása és felszerelése a szükség esetén azonnal eszközölhető legyen.

5. Gondoskodni kell továbbá arról, hogy az orvosi segély, az ápoló személyzet, úgy szintén gyógy és fertőtlenítő szerek készlete kielégítő módon meglegyen.

6. Végül, ha ily betegedési eset a törvényhatóság kormányzása területén felmerülne, ez nekem azonnal távirati uton bejelentendő.

A községi előjárók pedig, ugy szintén az orvosok lelkészek és tanítók, általában mindazok, kik az 1876. évi XIV. törvényezikk 80. §-a szerint a járványesetek bejelentésére kötelezve vannak e kötelességükre, s azon körülményre már most figyelmeztetendők, hogy a kötelességük elmulasztása esetén ellenük a törvény leg-

szigorúbb intézkedése fog alkalmazásba vétetni. Felhivom a törvényhatóságot, hogy jelen rendeletem pontos teljesítéséről nyolcz nap lefolyta alatt, kimerítő jelentést tegyen. Budapesten, 1879. évi február hó 5-én. Tisza.

Ezen leirat többi pontjaiban foglaltaknak legnagyobb része a fővárosban már előbb végrehajtatván, bővebb tárgyalást csak a 4-ik pont idézett elő, annak is csak azon része, mely rendeli, hogy a községeknek oly helyiségekről is kell gondoskodniok, melyekbe azon család, melynek körében egy pestis-kóreset felmerült, elkülönítés végett azonnal elhelyezhető legyen, az lévén közegészségi szempontból a kór terjedésének meggátolására a leghatályosabb intézkedések egyike; minélfogva felhivatik a törvényhatóság, az elkülönítési helyiségek iránt azonnal intézkedni.

Ezen rendelkezést a közegészségi bizottság részint czélszerűtlen, részint kivihetetlennek nyilvánította.

Czélszerűtlen azért, mert a már fertőzött gyanus egyéneket s azoknak holmiait — kivévn a betegeket — nem tanácsos helyeikből háborgatni, s azokat egy vagy több helyre csoportosítván fertőző góczokat képezni.

E helyett inkább a ragály terjedésének, a gyanus helyek házak és lakások zár alá vétele, elkülönítése által lehetne gátot vetni.

Kivihetetlen is, hogy oly házakból, hol egyesek megbetegesznek, akár csak a család tagjai, akár pedig a házban levő többi lakók kihelyeztessenek, mert hol miként lehetne, ily épületeket előállítani s berendezni; s mily alapon lehetne oly családokat, kik az egészség minden kívánalmának megfelelő szállással bírnak, arra kényszeríteni, hogy idegen, nekik meg nem felelő lakásokba költözködjenek, sőt az egészségügyi bizottság nézete szerint a vagyonos betegeket, kiket otthon is el lehet különíteni erőszakkal a kórházba hurezoltatni nem szabad.

Az ily áthelyezésnek csak ott van helye, a hol a lakosok egészségtelen helyiségekben vagy többé kevésbé zsufoltan laknak.

Az egészségügyi bizottság e véleményét mind a tanács, mind a közgyűlés magáévá tevén, ily értelemben a fővárosi törvényhatóság a magy. kir. belügyministerhez feliratot intézett, melyben e rendelet megváltoztatását kérte. Azonban erre valószínűleg azért, mert a pestis Oroszországban megszűnt, válasz nem érkezett.

A ministeri rendeletnek a járvány-kórházakra vonatkozó részét az egészségügyi bizottság általában elfogadván, a részletek kivételére nézve a kórház igazgató Gebhardt Lajos véleményezése alapján következő, megörökítésre méltó javaslatokat készített.

A pestis-járvány alkalmából könnyű szerkezetű fabarakk kórházak állítandók fel.

Az építkezés gyorsítása, a költség és fertőtlenítés tekintetéből gyalultatlan deszkák ajánlatnak, ezeknek szerkezete olyan legyen, hogy szükség esetén télen a falak duplázhatók legyenek. A telepek felállítása a Tolais rend-

szer mintája szerint állapított meg, és pedig a főváros bal parti részén az üllői utnak, a katonai kórház és Kőbánya közt levő tájékán 100 betegre, a főváros jobb parti részén pedig két fabarakktelep 60 betegre tervezetik.

Egy-egy pavillon két kórteremmel bir tíz-tíz beteg felvételére, a pavillon magassága 14 láb, a térfogat az ágyak számának megfelelő, és pedig úgy, hogy az ágyak két sorban legyenek elhelyezve egy lábnyi távolságban a faltól; az egyes ágyak közti távolság feleljen meg két ágy szélességének. A szellőztetés oly módon eszközöltessék, hogy a délfelé eső fal mozdítható legyen.

Minden kórházi telep mellett a következő helyiségek szükségesek: 100 betegre szükségeltetik 1 fő és 4 orvos, tehát 5 orvosnak a szükséges helyiség. 25 beteg számára azért szükséges egy orvos, mert az egyik vagy másik könnyen szolgálatképtelenné válhatik. Egy raktár a fehérruha számára. A három személyből álló felügyeleti személyzetnek (gondnokság) szükséges helyiségek.

A kézi gyógytár és a gyógyszerészeti személyzet számára szükséges helyiségek. Egy helyiség a fürdőnek, különösen az egészségesek számára (az erre szükséges kádak beszerzése is szükséges lesz).

Tökéletesen felszerelendő konyhahelyiség. Helyiség az étnök, az éléskamara számára. Hely egy jégsekreány számára. Egy hullakamara 10 hullá számára. Istálló 4 lóra és legalább 2 kocsi számára.

Főző és mosókonyha.

Hely fertőtlenítő kemenczének.

Az egyes pavillonok közti tér egy pavillon magasságának kétszerese legyen.

Az isteni gondviselés úgy akarta, hogy emez előkészületek folytatására nem lett szükség, mert a pestis Oroszországban is megszűnt, mikorra a számos hivatalos orvosokból álló európai küldöttség a vész helyére érkezett, akkorra a mirigyvészben megbetegedettek valamennyien vagy meggyógyultak, vagy meghaltak, miszerint a fényes küldöttség tagjai a járványt nem észlelhetvén, annak a helyszínén csak történetét constatálhatták; mi szintén eredmény, mert mindenki óhajtja tudni *hű* történetét azon eseményeknek, melyek a társadalmat megrázkódtatták.

A történeti eredmény a magyarországi küldött Rózsahegyi Aladár tr. szerint röviden a következő:

1-ször. Oroszország Asztrakan kormányzóságában a Volga mindkét partján, közel egymáshoz 6 faluban, 1878-iki october 14-től 1879. január 28-ig megbetegedett pestisben 490 egyén.

Ezekből meggyógyult 64 s meghalt 426.

2-szor. A halálozás e nagy száma, de egyéb adatok is, igazolták, miként e nyavalya csakugyan pestis-járvány volt.

3-szor. A járvány Vetlyánka elég jómodu lakosokkal biró kozák faluban kezdődött; hogy ott miként származott, bizonyossággal el nem dönthető, de a nyomozások szerint valószínűbb, hogy nem ott helyben önállólag — autchtion — keletkezett, hanem Persiából, hol 1876 óta uralg, ragályozás-útján vitetett be Asztrakhánba.

4-szer. E betegség *ragályossága* s annak — ha eredetileg gerjből származik is — emberről emberre való átterjedése bizonyos. Bizonyos az is, hogy a megbetegedetteknél minden gyógymód sikertelen levén a prophylaxisra esik a pestiskérdés sulypontja.

5-ször. Ujabban is kitünt, miszerint a fertőzött helyek szigoru elzárólása s fertőtlenítése által a pestis terjedésének bizton elejét vehetni; jelenleg is az orosz rendszer szabályai szerint felállított, többszörös zárvonalaknak s a vesztegintézkedések szigoru végrehajtásának köszönhető, hogy a mirigyvész Oroszországban s onnét tovább nem terjedt.

Kiküldöttünk kimerítő jelentését azon javaslattal végzi, hogyha megszünt is Asztrakhánban a járvány, ezen hely folytonosan ellenörzés alatt tartassék; mi ehhez korán elhunyt derék ügyfelünk Kátai Gábor szerint hozzátesszük, miszerint a kormányok nemcsak e helyet, de a keleti többi gyanus tartományokat és azokban a *pestist*, mint a hogy a csillagász szokta a bolygót vagy üstököst, megszűnés nélkül figyelemmel kísérik, hogy felépése esetén a legszigorubb zárlatok, veszteglő szabályok s egyéb nemzetközi intézkedések által jókor elnyomhassák.

V. Cholera.

A) 1831, B) 185⁴/₅, C) 1866, D) 187²/₃. évben uralkodott cholera-járvány, E) a négy járvány összehasonlítása és az összes tapasztalatok eredménye.

Midőn e szót cholera kiejtjük, mindig az *ázsiai*, Kelet-Indiából származott járványos vésteljes kórt szoktuk érteni, a nálunk szórványosan előforduló, tüneteivel a valódi keleti hányszékeléshez sokban hasonló „cholera nostras“ alig bir jelentőséggel.

Már a bevezetésben jelöltem, miként értekezésem érdemleges súlyát e járvány tárgyalására helyezem. Erre vezető indokaim — mint már azokat is érintettem — könnyen beláthatók.

Ez azon kór, mely évtizedek óta lázas izgalomban tartja az orvosi világot, nem hagyja nyugodni a közegészség ügyét szivükön viselő kormányokat, s előidézi a nemzetközi tanácskozásokat; áll ez hazánk és fővárosunkra is; mert ez az egyetlen járvány, melynél első megjelenése óta a kormány és a fővárosi hatóság nagyobb mérvű óv- és gyógyintézkedéseket tőn. Ez az egyetlen járvány, mely nálunk is bővebben tárgyalható történelemmel bir.

A ki a hazánkban vagy különösen a fővárosunkban uralkodott járványok történetében buvárkodik, tapasztalni fogja, mi kevés történt, mi irodalmilag a közfigyelmet megérdemli. A cholera csaknem egyedül áll, mint oly járvány, melylyel mindjárt megjelenésekor és azóta ugyanazon időben több jelesünk saját tapasztalatai alapján irodalmilag behatóbban foglalkozott.

A cholerának budapesti első fellépéséről értekező írók közül a legnevezetesebbek:

Pólya József, fiatal orvos-tudor, a cholera-fiókkórházak igazgató főorvosa. *)

Eckstein Frigyes, a híres Eckstein egyetemi tanárok unokaöcscse, szintén fiatal, de híres tudományos gyakorló orvos. **)

Jankovich Antal, akkor a felejthetetlen emlékű nagy nádor ő fen-

*) „Summa observationum de cholera orientali“ a die XXIV. Juliusque diem XX. Septembris anno 1831. Pestini, 1831.

**) Die epidemische Cholera; über die nicht Contagiosität dieser Krankheit. Beobachtet in Pest. In Pest von Dr. Friedrich Eckstein. Pest und Leipzig, 1832.

sége József főherceg udvari orvosa, jelenleg a fővárosi törvényhatósági bizottság érdemudus tagja. *)

Bene Ferencz, egyetemi tanár, orvosi rendünk volt díszje. **)

Eme híres orvosok munkáit, melyeket megjelenésük ideje szerint idéztem, használtam fel az első járványra vonatkozólag.

Tulajdonképen csak a két első munkálatai — főként a pesti statisztikai adatok tárgyában — tekintendők eredetieknek, mert a két utóbbi, valamint a későbbi írók, Pólya és Eckstein művei után dolgoztak. Egyébiránt Jankovits és Bene a cholérát nem annyira államorvostani, hanem inkább általános tudományi s orvosgyakorlati szempontból fejtegették. Kár, hogy legalább Jankovich, ki budai gyakorló orvos, s munkáit Budán adta ki, kimerítőbb statisztikai adatokat nem közölvén, a Budán uralkodott első cholera-járványról, valamint a többiekről, adatok hiányában, bővebb leírással nem szolgálhatunk.

Pólya és Eckstein tüzetesen az 1831-diki pesti járvány eseményeit részint saját tapasztalataik, részint hivatalos okmányok alapján ismertetik.

Eckstein az egész járvány menetére, a társadalom valamennyi osztályára, a katonait se véve ki, kiterjeszkedik. Nemcsak a kórházi, de a városrészekben künn kezelt cholera betegekről is összegyűjtötte a statisztikai adatokat. Ámde Eckstein adatai kevésbé megbízhatók, mint Polyáéi, azok több helyütt egymással ellenkeznek, azok között olyanok is foglalvák, melyekről maga a szerző mondja, hogy azok csak következtetések, tehát föltevénnyek.

Ily föltevénnyől felel Eckstein az első statisztikai kérdésre; arra, hogy hány egyén betegedett meg cholérában? E kérdés megoldásánál nem a hivatalos bejelentésekből indult ki, hanem a meghaltak számából és azon körülményből, miszerint a betegeknek nagy részét bizonyosan be nem jelentették, következteti, hogy 3700 choleras-beteg volt. Ez igaz lehet, de statisztikánál nem szabad az illetékes alaptól eltérni.

Ezekkel indokolva van, ha ott, hol a szerzőknél eltérés mutatkozik, Pólya József előadására támaszkodunk, mert ámbár ő mint kórházi orvos apróbb részletekbe csak a kórházakban gyógyított betegeknel ereszkedik; a városrészekben künn kezeltre vonatkozó kimutatásokat pedig csak a főbb pontokban s mellékesen állítja össze; mindemellett adatai illetékes forrásokból lévén merítve, egyedül megbízhatók, melyekre építeni lehet.

*) Die epidemische Cholera in den Jahren 1817—1832, ihr Wesen, Ursache, und rationelle Behandlung von Dr. Anton Jankovich. Ofen, 1832, és

— Pest und Ofen mit ihren Einwohnern dargestellt von Anton Jankovich. Ofen, 1838.

**) Francisci Bene. Elementa medicinae practicae. Tomus tertius. Pestini, 1834.

Belátta ezt Tormay is, azért munkájának ide vonatkozó részében ő is Pólyát követte. *)

Pólya e művében nemcsak nagy horderejű statisztikai adatokat állított össze, de a keleti hányszékelésről kórházi észleleteit, tapasztalatait s ezeken alapuló kórtani s gyógykezelési nézeteit, elveit közlé, s hű képét adván a kórfolyamatának, meglepő azon határozottság, melylyel minden kérdésben még a kórtaniban is nyilatkozik; ő egyszerre, daczára sok ellentámadásnak, — fertőzőnek állítja a cholérát, a mire még reájövünk, de itt nem lehet e műről, mely a legválságosb időben, — midőn a cholera még csak Europa küszöbén dühöngött — jelent meg, s a külföldön is nagy elismerésre talált, bővebb bírálatba bocsátkozni. Ki ezt közelebről óhajtja ismerni, szabad legyen a magyar orvosok és természetvizsgálók XIX-ik nagygyűlésének munkálatára utalni, azon munkálatokra, melyek az idén Budapesten tartandó nagygyűlés alkalmával fognak a tagoknak kiosztatni, hol a nagygyűlés megbízásából Pólya József életrajza általam van megírva.

Az 1855. és 1866. évben fellépett 2-ik és 3-ik cholera-invasiót az akkori tiszti főorvos Tormay Károly tr. nagyobb s kisebb kiadványokban képletes rajzolatokkal és táblákkal többszörösen ismertette. Ő, valamint egyéb közegészségügyi tárgyokban, ugy a járványok körül fáradhatlan volt. A statisztikai téren sokat tett és irt; kitünő szorgalma elismerést érdemel; de az ő adatai is részint hiányosak, részint, kivált a cholérára vonatkozólag, egymással ellenkeznek, ezeket azonban, minthogy 1855-ben mint a cholera főkkórház főorvosa, 1866-ban mint belvárosi kerületi főorvos és a cholera-bizottság tagja, e téren közreműködtem, nem lesz nehéz, részint saját jegyzeteim, részint Rózsay József 1866-ban cholera-kórházi főorvos, kiadott közleményeiből pótolni, kiigazítani.

Az itt felhozottakat el kellett mondanom, mert egyfelől a történelemhez tartoznak, másfelől ezek jelölik az utat, melyet a régibb cholera-járványok főbb mozzanatainak megismertetésében, a kétes s homályos pontok tisztázásában, a hiányok pótlásában követni akarok; e régibb járványok történetében jelszavam: röviden és híven.

A legközelebbi 1872. és 1873-ban két időszakban dühöngött cholera-járványt pedig feladatomból tűztem részletekig — még a helyi viszonyokat ábrázoló járvány-telekkönyvre is — a mi itt még soha sem volt — kiterjeszkedve, lehető kimerítően leírni, a mire egyébiránt törvényhatósági határozatok által is utalva vagyok, mely határozatokat majd maga helyén előterjesztendvén, most az egyes járványok részletezéséhez fogok.

*) Adatok az élet- és halálozási viszonyok statisztikájához Pest városában, különös tekintettel az itt 1831, 1854-55, 1866-ban uralgott cholera-járványokra; közli Dr. Tormay Károly, volt tiszti főorvos, 1868.

Adalékok az 1854-55-ben Pestváros és környékében dühöngött cholera-járvány statisztikájához, szerkeszté Dr. Tormay Károly, Pestváros főorvosa. Különnyomat a „Budapesti Hirlap“-ból. Pest, 1856.

Mielőtt ezt tennem, czélszerű lesz a cholera történetéről egy pár szót ejteni.

A cholera őstörténete nem oly homályos, bonyolódott, mint több járványos kóré, p. o. a himlőé.

A cholera-név s betegség már az ó-korban ismert volt, említik s leírják azt — értve annak epés fajtáját — a legrégebb orvosírók, nevezetesen legelőbb Hypocrates, azután Celsus Aretaeus, Coelius Aurelianus. Már a középkorban, különösen a 16—17. században, cholera-járványról van szó — egy ily járványt, mely 1669., 1670-ben Londonban uralkodott, Angolhon legnagyobb orvosa, Sydenham írta le.

A valódi ázsiai vagy kelet-indiai cholérának sokáig, nevezetesen a mult század végén és a jelennek elején Európában csak rémhire volt ismeretes, különösen a Kelet-Indiába küldött francia és angol hadseregben tett nagy pusztításai által; mert, mint mindjárt látni fogjuk, Európát 1830-ig megkímélte.

Ezen nyavalyának eredeti származási helye Kelet-Indiában a Ganges deltája; itt örök időtől fogva uralkodott. 1817-ben és a következő években azonban ősféskén messze túl terjeszkedve, Bengaliát, Coluntát, Jessoret, Chinát, s néhány évvel később 1828-ban Persiát, Teherant, Taurist stb. meglátogatván, iszonyu dühvel öldöklött. Magában Chinában a halottak számát másfél milliónál többre tették. 1830-ban nyáron európai Oroszországba betörvén, a Kaspi-tenger mellett a Volgán felfelé, Asztrakhánból Moszkva felé a birodalom belsejébe nagy gyorsasággal terjedt; Oroszországból pedig 1831. év elején a szabadságukért felkelt lengyelek leigázására küldött muszka seregek, áthurezolták azt Lengyelországba Varsóba. Ezután egyfelől Danczig felé Poroszországba, másfelől Beszarábiába, Moldván, Oláhországon, Bulgárián át Konstantinápolyba, valamint Gallicziába, Lembergbe még pedig nagy mértékben benyomult. Honnét — daczára az egész ország határán felállított, s katonai szigorú őrizet alá helyezett zárvonalaknak — (cordon,) — daczára a legerélyesebb veszteglő s egyéb intézkedéseknek, 1831. júniusban Magyarországra a közönség nagy rémületére berontott, s Mármaros s több felső vármegyében dühöngvén, csakhamar a Tisza s Dunáig, julius közepén pedig Budapestre eljutott.

A.

Az 1831. évben Buda-Pesten uralgott első cholera-járvány.

Pesten az első ázsiai cholera-eset julius 14-én mutatkozott. E naptól fogva szeptember 22-ig, tehát 2 hónapnál tovább tartott. Valamint az ország több részében, úgy Budán és Pesten eleinte félelem fogta el a társadalom minden rétegét. A kormány megdöbbenve pontosan hozzálátott a zárlatok s más intézkedések végrehajtásához. Már előbb kiadta az óv- és

gyógyszabályokat, utasításokat a hivatalos egészségügyi személyzet számára. *) A m. kir. helytartótanács, mint főkormánysszék, teljhatalmu királyi biztosokat nevezett ki; ezek között Budapest részére Mednyánszky Alajost; maga a nagy nádor József főherceg a legnagyobb buzgalommal örködött az ország és kiválóan a főváros érdekei fölött. A szigorú intézkedéseknek nem maradhatott el ellenhatása, mely főként a határzárók, vesztégintézetek ellen irányult, ezek ellen mind a megyékben, mind Pesten a nép, a fiatalság fellázadt. A Pesten tanuló ifjúság, értve az egyetemi növendékeket is, július hóban iskoláit részint végezve, részint a cholera miatt nem folytathatva, haza akart menni, s követelte a zárvonalak megnyitását. Ekkor történt, mit még most is mint felejtethetlen eseményt emlegetnek, hogy a dühöngő tömeg észrevevén az arra menő legnagyobb hírű orvost, az imádásig szeretett Stahly Ignác, egyetemi tanárt, azt vállaira emelve, az utcákon meghorodozva, vele azt kiáltotta: „Nincs cholera“, „Nem kell cordon“. E zendülést katonai erővel, egy pár ágyulövés következtében, több ember elestével csilapították le.

Egyébiránt Pest várost nem érte készületlenül a szokatlan járvány, az akkori fogalmak szerint megtétettek a hatósági intézkedések, úgy hogy július 14-én, midőn az első eset mutatkozott, már a külön cholera-kórház felszerelve készen állott; melynek vezetését, miután arról Eckstein Frigyes jónevű fiatal gyakorló orvos lemondott, mások pedig elfogadni vonakodtak, Pólya József, akkor még szintén fiatal orvostudor, vállalta el. E szerint az I. és II. számú, csakis cholera-betegek számára rendelt fiók-kórházat Pólya József és Grünhut Károly tudorok látták el, az ezeknél sokkal kisebb III. számú kórház pedig Riednüller, Bécsből jött tudorra bízott. Ezen kívül a sz. Rókushoz ezimzett közkórházban is gyógyíttatott 200-nál több beteg, kiknek nagy része ott betegedett meg.

Az orvosi rend úgy a kórházban, mint a magángyakorlatban a cholera-betegek körül nagy szorgalmat tanusított; a közönség félelmében lázas buzgalommal ragaszkodott a felsőbb helyről is ajánlott óvszerekhez, a chlormeszet és camphort bűvszerűl alkalmazták, szagolták, nyakon, zsebben hordozták, általában azt hívták, hogy a cholerafertő a levegőben van, a léget akarták eczettel, gőzzel s mindenféle füsttel fertőtleníteni.

A járvány kezdetét s további folyamát tekintve, a következők szolgájanak szakszerű ismertetésül.

A cholera kitörését megelőző 10 évi időközben — mint Pólya József szépen írja le — a kórmentő a hasbeli bántalmaknak kedvezett, 1822-ben vérhas uralkodott, később a váltóláz 1829—30-ban oly fokon, miszerint minden egyéb betegséget háttérbe tolt. 1831. év tavaszán, május hóban,

*) Utasítás az egészségre ügyelő hivataloknak, nemkülönb a Pestis mentő — Contumacia — intézeteknél felügyelő személyzetnek számára a járvány — Epe-kórságnak — cholera morbus — tárgyában. Budán, 1830.

midőn már a várt ellenség fenyegetett, Pest-Budán s környékén makacs hurutár — Influenza — lépett fel, melynek elmúltával, közvetlen a cholera megjelenése előtt, minden egyéb betegség, még a köznépnel is, feltűnően szünetelt; s ennek megfelelőleg 1831. júniusban és július hó első felében a halálozás szintén szokatlanul kevesbedett, ezután a járvánnyal egyidejűleg, a gyomor- és bélhurut annyira elterjedt, miszerint abban többé-kevésbé csaknem az egész lakosság szenvedett; tehát már a járvány első fellépésénél tapasztaltatott, miként a valódi cholera-rohamot hasmenés szokta megelőzni s többnyire annak elfojtásától függ a betegség további fejlődésének megszűnése.

Már említettett, miként egy járványról sem írtak annyit oly tüzetesen oly szakemberek, kik nemcsak az eseményekben vettek részt, de azoknak élén állottak, mint a két fővárosban 1831-ben legelőször uralkodott cholera-járványról: mégis a legfőbb statistikai adatok, hogy p. o. hányan betegedtek, gyógyultak, haltak meg stb., sincsenek tisztába hozva.

Az ide vonatkozó munkákat összevetve, következő statistikai adatok állapíthatók meg:

Összesen gyógykezeltetett : 2277 ;

meggyógyult 750

meghalt 1527.

Ezek közül a városrészekben gyógykezeltetett : 1082 ;

meggyógyult 237

meghalt 845.

A kórházakba felvétellett : 1195 ;

meggyógyult 513

meghalt 682.

A városrészekben meghaltak száma oly feltűnően nagy, miszerint hinni kell, hogy minden cholera-beteg nem jelentettek be. E szerint a betegedési s halálozási viszony és százalék biztosan nem határozathatik meg.

Megjegyzendő :

1) A megbetegedettek állását, foglalkozását tekintve, legtöbb betegedett meg a napszámos és szolgai osztályból, kevesebb az iparosokból, legkevesebb a jobbmódu polgári és úri állásu egyénekből.

2) A nőkből több betegedett meg és aránylag is több halt meg.

3) A középkor leginkább ki volt téve a betegedésnek, mely az öregekre legveszélyesebb volt.

4) Az egyes városrészekre vonatkozólag legtöbb betegedés és halálozás észleltetett: a Teréz- és Józsefvárosban, kevesebb a Ferencz-, még ennél kevesebb a Bel- és Lipótvárosban.

5) Gyakran képződtek góczok, hol egy házban sokan 10 — 20 halt meg.

6) A mi a kór lefolyását s jellemzését illeti, a kór lefolyása többnyire heves volt, sokszor 2—3 óra alatt beállt a halál. Egyébként a kórtünetek és a kórboneztani leletek teljesen megegyeznek a későbbi járványok alkalmával és a legújabb időben észleltekkel.

7) A járvány július 14-én kezdődvén, tetőfokán állott július végén s augusztus elején, azután hanyatlott s szeptember végén megszűnt.

Budán megbetegedett : 2400 ;

meggyógyult 1160

meghalt 1240.

Ezen első cholera-járvány alatt tett orvosi tapasztalatok közül különösen magukra vonták a figyelmet Pólya József kórházi s magán gyakorlati adatai, melyek általunk idézett művében felsorolvák, s melyek által a kór *ragályossága* kimutattatik.

B.

Az 1854—55-ik évben Pesten uralgott cholera-járvány.

Minthogy az 1831-ben uralgott cholera-járvány több ideig szünetelt, sokan elfelejtették, s azt hitték, örökre elnyugodott : azonban 1847—48-ban megkezdette europai 2-ik körútját, mely ismét 10—12 évig 1859-ig tartott, Magyarországot Moldva- s Oláhország felől fenyegette, hová az első magyar ministerium 1848-ki nyáron a járvány tanulmányozására orvostudorokat küldött ki, s egyéb intézkedéseket is tett e kór ellen, nevezetesen az akkor nagy hatáskörrel bíró orvosi kart óv- és gyógyszerabályok elkészítésére hívta fel, később ősszel országos védbizottságot is nevezett ki a ministerium, s úgy látszik, ezen intézkedések sem maradtak siker nélkül, mert akkor a cholera nagyobb mérveket nem vőn, s Budapesten járványnak nem mondható ; de a katonaságnál, a táborozás alkalmával, kivált azoknál, kik a muszkákkal hadakoztak, valamint azon helyeken, hol a muszkák átvonultak, nagyobb mérvben mutatkozott ; még pedig nemcsak cholera, hanem ugyan-ez időben az ideiglenes katonai kórházakban, valamint a közkórházban és Pesten a lakosok között a hagymáz is uralgott.

Az azonban ez időről az országos zavar miatt a choleráról sem levén biztos adataink, közelebről csak az 1854—55-diki cholerajárvány főbb mozzanatait ismertethetjük.

Ezen járvány 1854. október 5-én, mikor az első eset előfordult, kezdődött ; és 14 hónapig, 1855-diki november végéig tartott. A betegedési s halálozási hullámnás sokáig változatosan ugyan, de mindig kis fokon mutatkozott ; volt oly hónap is — márczius — mikor a polgárságnál teljesen megszűnt ; a katonaságnál azonban ugyan ekkor nagyban dühöngött, végre 1855-dik június hóban tetőpontjára hágott úgy, hogy e hóban a betegek száma 1193-mal szaporodott.

Egy napon június 14-ikén cholerában 46 egyén halt meg 1854. oktobertől 1855. november végéig:

			férfi	nő	gyermek
megbetegedett	3516	ezek közül	1156	1435	925
meggyógyult	1668	„ „	516	742	410
meghalt	1848	„ „	640	693	515

Ezen kimutatás szerint a halálozás 52% mutat.

Több nő betegedett meg, mint férfi, de nőknél aránylag a halandóság kisebb volt, mint a férfiaknál; legnagyobb a gyermekeknél.

A városrészekben a betegedési arány akként mutatkozott, mint az első alkalommal, miként ezt a következő táblázat előtűnteti, mely egyzersmind a betegedés havonkinti hullámzását mutatja:

Pest városában 1854—55. évben cholera-betegeknek városrészenkénti és havonkénti kimutatása.

Hó	V á r o s r é s z e k					Beteglétszám, a Rókus kórházban	A megbetegedések összes száma
	Bel-város	Lipót-város	Teréz-város	József-város	Ferencz-város		
	a lakosság száma						
	20,340	15,106	44,417	22,000	10,133		
megbetegedések cholera-ban							
Oktober 1854.	34	—	37	16	3	4	94
November „	33	4	58	34	25	17	171
Deczember „	20	4	25	8	3	7	67
Január 1855.	2	—	1	1	—	—	4
Február „	—	—	29	—	—	—	29
Márczius „	—	—	—	—	—	—	—
Április „	—	—	15	—	—	—	15
Május „	6	1	68	7	2	35	119
Június „	120	62	460	252	105	194	1193
Július „	40	44	334	331	153	20	922
Augusztus „	70	17	242	216	105	18	668
Szeptember „	10	3	80	74	15	28	210
Oktober „	1	1	3	—	1	3	9
November „	5	—	10	—	—	—	15
Összesen . . .	341	136	1362	939	412	326	3516

Érdekel bírnak még a következő tapasztalati adatok.

Foglalkozást illetőleg, legtöbbet szenvedett a szegény munkás nép; a kiknek módjuk volt a tisztaságra, étrendi magatartási szabályokra, kellő

táplálkozásra gondot fordítani, kik az *intő hasmenéseket* jókor elhárították, többnyire elkerülték a nyavalya súlyosabb fokú kifejlődését. Így az intézetek közül csak a szegény ápodában tört ki a behurezolás által odajutott betegség. A szegény aggok közül, kik 86 voltak, megbetegedett 36 s meghalt 26.

A városi tolonczok helyiségében és börtönökben, melyek akkor igen egészségtelen állapotban, de folytonos orvosi felügyelet alatt voltak, egy cholera eset sem fordult elő. E cholerajárvány alatt egyéb betegségek nem szüneteltek, csak oly számban jöttek elő, mint máskor; sőt a hagymáz ez évben nagyobb kiterjedésben mutatkozott, a váltóláz pedig a hányszékéléssel egyidejűleg járványként uralkodott.

Budán a cholera 1854—55-ben.

Budán szintén úgy, mint Pesten, 1854. octobertől 1855-diki novemberig tartott e járvány; azonban Budán eleinte alig, s később is enyhébb volt, mint Pesten; Budán időnként hónapokig — január, február, marcius, április — félbehagyás (intermissio) — volt tapasztalható.

Megbetegedett, az akkor körülbelül 60,000-et tevő budai népeségből: 1477;

meggyógyult	970
meghalt	507.

A járvány itt tetőfokát 1855-diki június 11-től 17-ig érte el, ekkor mind a betegség, mind a halálozás legmagasabbban állt. Pest vármegyét különösen Pest és Buda városok legközelebbi környékét, sűrűn látogatta a járvány, és a mi különös, sokkal sűrűbben a budai részeket, a hegyek között fekvő Törökbálint, Budakesz, Budaeörs, Kovács, Hidegkút stb. falvakat, mint a pesti oldalon levő lapályos helységeket.

Az ország fővárosaiban Budán és Pesten 1854—55-ben uralgott cholerajárványról előterjesztett orvosi statistikai adatokhoz záradécul történeti szempontból hozzá kell adnunk, miként akkor, valamint az egész ország, úgy a fővárosok is a Bachrendszer alatt nyögtek, mely a közegészségügygyel is mostohán bánt el. Nem kellett akkor egészségi bizottság; saját szakközegeikre sem hallgattak, a legszükségesebb intézkedésekre sem gondoltak; még csak külön cholera-kórház sem állítottatott fel, addig, míg a Rókusához czimzett közkórház az odahordott és *felvett cholera betegek által annyira fertőzve lett*, hogy az ott más betegségekben szenvedők között a ragály elterjedvén, e mulasztás következtében százanként estek a halál áldozatául. Ekkor kezdtek aztán, az orvosok és nagyközönség hangos kikelésére, a külön fiókkórház megnyitására látni, mely végre a kerepesi úton lévő régi dologház épületben 70—80 betegre berendeztetvén, június 17-én megnyitott s vezetése mint főorvosra reám bízott.

Emez embertelen késedelmes eljárás a külön kórház megnyitásában a következő időnek nem követendő intő például, a tudománynak pedig tanulságul, a kérdésben levő rejtélyes kór fertőző természete megismertetéseül szolgál.

Ide vonatkozólag nem tartom fölöslegesnek, a járvány végénél a budapesti kir. orvosegyesületnek 1855. évi szeptember 15-én tartott ülésében előadott értekezéséből a ragályosságról szóló részt szóról szóra idézni:

„A ragályt illetőleg, a vezetésem alatt állott kórházban tett tapasztalatok alapján a ragályosság mellett nyilatkozom, ugyanis:

1) Midőn 1855. é. június 13-án Pesten a járvány oly nagy fokra hágott, az mindjárt az első napokban magában a közkórházban annyi egyént ragadott meg, mennyi a kórjárvány kiterjedésének meg nem felelt, t. i. a kórházban naponta 100 körül volt a betegedési szám, míg az egész városban csak 25—30, és a kórházban csak ott terjedt a kór, a mely termekben a cholera-betegek voltak, s különösen a hová átvitettek.

2) A mint a hányszékkelő betegeknek külön más kórház nyitattott, s ide az anyakórházból az ily betegek átvitettek, azonnal megszűnt a cholera ott uralkodni.

3) Később, ha fordult is egyes eset az anyakórházban elő, az átvitettvén az illető kórházba, soha többé egyszerre több esetben az anyakórházban ily betegedés elő nem fordult.

4) Tény az, hogy ha a fiók kórházba történetesen vagy tévedésből más beteg hozatott is az megkapta a hányszékkelést.

5) Az ily betegekkel bánó orvosok s különösen ápolók szinte kisebb nagyobb mértékben hányszékkelést kaptak, az ápolók közül többen áldozatul is esvén.“

C.

Az 1866-iki cholera-járvány.

A harmadik járványt megelőzőleg az 1866-iki nyári első hónapokban június, júliusban igen sok hasmenés s gyakori hányszékkelés — cholera nostras — tapasztaltatott, augusztus hóban már járványként lépett fel az ázsiai cholera, és tartott november közepéig, tehát 3 és fél hónapig, szeptember végén érvén el tetőpontját, azután alább szállott.

A járvány egész tartama alatt, összevéve a városrészekben és kórházakban kezelteket, volt cholera-beteg 4082;

ezek közül meggyógyult . . .	2119
„ „ meghalt . . .	1963

mint a következő táblázat részletekben mutatja.

Kimutatás

a városrészekben és kórházakban ápoltságokról.

Városrész	Megbetegedett	Meggyógyult	Meghalt
A Bel- városban	200	150	50
A Lipót- „	114	53	61
A Teréz- „	1050	641	409
A József- „	932	485	447
A Ferencz- „	497	182	315
Ápoltságok a köz- és fiókkórházakban *)	1237	575	662
A szegény gyermek kórház . .	1	—	1
A kereskedelmi kórház	1	—	1
Az izraelita kórház	50	33	17

E szerint az előbbeni járványok alkalmával tett tapasztalatok a város részekre nézve ismétlődtek, az egyéb viszonyokra, nevezetesen a nemre, korra, foglalkozásra vonatkozólag is; miket itt ismételve felsorolni, annyival kevésbé szükséges, mert a kórházi adatoknál mindjárt előfordulnak; de itt említendő, miszerint a cs. kir. sorkatonaságnál a cholera ezúttal is nagy mérvben dühöngött, s ezek által a járvány nem csak az ikervárosban, hanem az egész országban elterjedt. Nyáron július 17-én a járvány első esete a Terézvárosban Erdősor 512. sz. házában fordult elő, ugyan azon utczában az aggápoldában 337 egyén közül 93 betegedvén meg, ezek közül 81 meghalt s csak 12 gyógyult meg; figyelemre méltó azon körülmény, miszerint határozottan constatálható volt, hogy ezen intézetbe a betegség kívülről hozatott be.

A városrészekben tapasztaltakat megerősítik a kórházi adatok, melyeket a két fiókkórházról pontosan összeállított Rózsay József tudor*). A kerepesi úton a Szt.-Rókushoz czimzett közkórházhoz közel fekvő, egykori Heinrichház-féle fiókkórház vezető főorvosa, hol cholera-betegek számára 70—80 ágy rendeztetett be; a másik fiókkórház Genersich Antal jelenleg kolosvári egyetemi tanár vezetése alatt a figyermek árvaházban (Josephinum) — onnét a gyermekek előbb eltávolítottván — 20—30 ágygal rendeztetett be.

A kerepesi úton levő fiókkórházba az első beteg július 17-én az utolsó november 16-án vétetett föl, tehát négy hóig volt nyitva, a másik fiókkórház a Josephinum csak octoberben nyitattván meg, mint szükségtelen hamar bezárattott.

E két fiókkórházban összesen ápoltságok 1132 beteg,
 még pedig az elsőben 1000
 a másodikban 132.

*) Ide van számítva a bizonytalan helyekről, részben haldokló állapotban behozott 68 egyén is.

Az összes beteg létszámából :

meggyógyult	546
meghalt	586.

Rózsay József főorvos a betegeskedési, gyógyulási s halálozás hülámzásról a nemre, korra, vallásra, foglalkozásra, sőt a lakhelyre nézve is ábrás kimutatásokat készített. *)

Ezekkel megvilágítja, hogy kevesebb férfi betegedett meg, mint nő, a gyógyulási arány férfiaknál kisebb, mint a nőknél. Legtöbb megbetegedés a napszámosok és a szolgák között fordul elő. A városrészek így következnek egymásután : Terézváros, Józsefváros, Kültelek, Ferencz-, Bel-, Lipót-város. Figyelmeztet értekező, miként jobbára azon eseteknél is, melyek a cholera minden tüneteivel hozattak a kórházba, fenyegető hasmenés járt előre, de ez elhanyagoltatván, átment a betegség legsúlyosabb időszakába.

Értekező sok jellemzőt mond még ezen járvány ismertetéséül, miből hely szűke miatt csak kettőt emelünk ki : egyiket, mit szerző megelégedéssel hoz fel, hogy : általában bebizonyult, miként a zsidók a városban igen csekély számmal betegednek meg, mert az alsó osztályú izraelita is mértékletesen él, egészségének gondját viseli, s ha az megzavartatik, azonnal orvosi segílyt keres ; másikat, hogy értekező azt igyekezik bizonyítani, miként a typhusnál — főleg a kütegesnél — a ragályosság sokkal nagyobb, mint a choleraanál.

Ezen járvány előzményei sokáig tartván , a közegészségi bizottság Hamza Máté elnökle alatt : Tormay Károly tiszti főorvos, Bokay János tr., Giczey Sámuel, Gross Ferencz tr., Halász Geiza tr., Hatzenberger Ferencz, Havas Ignác tr., Kern Ferencz, Klenovits György, Kovács Seb. Endre tr., Kozmocszky Antal, Lumnitzer Sándor tr., Ney Ferencz, Poor Imre tr., Rózsay József tr., Schernhoffer Károly, Szabó Alajos, Sztupa György, Szigethy Mihály, Wagner János, Zettner Károly városi képviselő tagokból álló közegészségi bizottság jókor javaslatba hozta a teendő óv- és gyógyintézkedéseket. Nevezetesen :

1) A cholera-betegek számára felszerelendő külön fiók-kórházaknak a fönnebb jelölt helyiségeket ajánlotta.

2) A városrészekben az orvosi járvány-kerületeket kijelölte, s az ezekben fizetés mellett ideiglenesen kinevezendő orvosok számát megállapította.

3) A közönség a járvány ellen alkalmazandó étrendi s magatartási szabályokról kimerítő hirdetésekben értesítettett.

4) Gondoskodva volt a piacokon s vásárookban árult élelmi czikkek s italok jó minémüségéről, valamint az elhagyatott éhséggel küzdő néposz-

*) Az 1866-iki cholera-járvány a sz. Rókusi fiók-kórházban Pesten közrebo-
csátja Dr. Rózsay József. Pesten, 1868.

tály táplálkozásáról s lakásáról. Ekkor lépett először életbe a leves-osztás intézete.

5) Elrendeltetett a terek, házak, vendégfogadók, csatornák, pöczegödörök, árnyékszékek, középületek, különösen az iskolák tisztántartása, vasgáliczczal fertőtlenítése. Meghagyatott, hogy háztulajdonosok, ha utcai csatorna létezik, délutáni 8 órakor bizonyos mennyiségű, 2—4 akó vizet öntsenek az árnyékszékbe, hogy így az egyszerre ömlő vízzel a csatornák kitisztíttassanak.

A nagy közönség és a szakközegek dicséretére elmondhatjuk, miszerint teljesen felébredt az erélyes eljárás szükségességének érzete, mindenki igyekezett a veszélyt elhárítani, szívesen fogadták a rendeleteket s pontosan végre is hajtják azokat, ha a hivatalos ellenőrzés kellő szigorral kezeltetett volna. De a hivatalos felügyelet laza levén, az ez időbeni intézkedéseket fél-szabályok hozatala s azoknak késedelmes végrehajtása jellemzi; minek az akkori nagynevű főpolgármester Rottenbiller Lipót volt az oka. Ő ugyanis, mint egyébként mindenkép a legkitünőbb tisztviselő, éjjelét-nappalát Pest város érdekének s a közjónak szentelte, igyekezett a fővárost adósságokba, deficitekbe való elmerüléstől megóvni, ez neki sikerült is, mert még akkor sem deficit, sem adósság nem volt, ámde minden nagy érdemei mellett, a cholera-ügyben oly elfogultságot tanusított, miszerint senkinek, az orvosoknak pedig egyáltalában nem hitt, tagadta a cholera általi fertőzés lehetőségét, el nem ismerte ezen betegség veszélyességét, bátorsága jeléül tüntetően látogatta a cholera-kórházat, s kereste a cholera-betegekkel érintkezést. Ily elvekből indulva ki, nem csoda, ha az általa haszontalanoknak tartott intézkedések fedezésére megkivántató kiadásoktól, költségektől mind az egyes polgárokat, mind a városi hatóságot meg akarta kimélni.

E miatt a közegészségi bizottsággal kellemetlen surlódásba, valamennyi hirlappal, a közvéleménnyel, sőt magával a magyar kir. helytartótanáccsal, melynek a provisorium alatt Sennyey Pál báró volt elnöke, elmentébe jött annyira, hogy 1866. szeptember végén, — holott Rottenbillert nagyra becsülte, a kormány kényszerítve érezte magát, Pest város területére a cholera tárgyában a m. kir. helytartótanács alelnökét Jankovits Györgyöt kir. biztosul kinevezni, ki 1866. szeptember 28-án elfoglalván állását, az egészségi bizottság üléseiben elnökölt, s e bizottsággal együtt tanácskozva, akkor is mindent e bizottság végzett el.

Azonnal megtétettek a kellő intézkedések, ekkor nyitattott meg a 2-ik fiókkórház, ekkor választattak a rendkívüli járvány-kerületi orvosok 4 firt napidíj mellett, kik a következők voltak: Buzay Károly, Csajághy Béla, Dulácska Géza, Faludy Géza, Gergulics János és Németh Ignác tudorok.

Alig mult el 2 hét. s a cholera-járvány megszűntével a tapintatos kir. biztos búcsút vett Pest városától.

D.

Az 1872-ik és 1873-ik évben uralgott cholera-járvány Pesten és Budán.

1) Pesti I. időszaki zárjelentés. 2) Pesti II. időszaki zárjelentés. 3) Budai zárjelentés. 4) Ó-Budán a járvány. 5) Járvány a környéken. 6) Felügyeleti kerületek. 7) Orvosi kerületek. 8) Adalék az 1872—73. évi cholera-járvány történetéhez.

Már előbb kifejeztem igyekezetemet a legutóbbi cholera-járvány lefolyását kimerítően tárgyalni; érintettem, miként léteznek közgyűlési határozatok, melyek e tárgyalás menetét némileg irányozzák, a mennyiben ezekben a tiszti főorvosi zárjelentések kinyomatása elrendeltetik.

E határozatok közül az alul látható legutolsót, bár annak reám vonatkozó részét elhagyni szeretném, mégis mint a történelemhez tartozót, s eljárásomat szabályozót, minden változtatás nélkül adni kötelességemnek tartom. *)

*) Az 1873. évi december hó 23-án Budapesten tartott törvényhat. bizotts. közgyűlésének jkönyvi kivonata. 128. sz. Tárgyaltatott a közegészségi bizottmány és tanács f. é. 7948. sz. jelentése kíséretében Halász Géza Pest város volt tiszti főorvosának a cholerajárványról szóló zárjelentése. Ezen zárjelentésnek tudomásul vétele mellett a főv. közgyűlés kedves kötelességének ismeri, köszönetét nyilvánítani mindazon férfiak irányában, kik a pusztító járvány terjedelmének megakadályozása érdekében szorgalommal, kitartással és önzetlen önfeláldozással az emberiség javára közreműködni nemes feladatuknak tartották; s e tekintetben első sorban emeli ki Dr. Halász Géza volt tiszti főorvos urat, ki ernyedetlen szorgalmával és ritka tapintatot tanusító s dús tapasztalatokra épített sikeres működéséért ezen elismerést méltóképp kiérdemelte; — nemkülönben köszönetet szavaz a kórházakban és aggápdólkában működött igazgató, fő- és alorvosoknak, s ezek közt különösen Dr. Barbás József és Dr. Rakitta Alajos uraknak, kik a gyógykezelésükre bízott nagy számú betegek gyógyítása körül különösen és együttvéve rendkívüli munkásságot tanusítottak; — végre teljes mértékű elismerést és köszönetet szavaz a közgyűlés a kerületenkint működött központi és kerületi bizottságok elnökeinek, és a bizottságok összes buzgó tagjainak, kik fáradságot nem kímélve, nemes önzetlenséggel és páratlan buzgalmmal hathatós tényezőképp működtek közre, hogy a járvány korlátozására szolgáló óvintézkedések; — a mennyire emberileg lehető volt, sikeresen végrehajtottak, s ez által a járvány további terjedésének lehető gát vettették.

Tekintve pedig azt, hogy a tiszti főorvosi jelentés oly tudományos érveket foglal magában, melyeknek bírása a közegészségi ügy iránt érdeklődő számára min-

Ezen közgyűlési határozat most megoldást nyer, a mennyiben a zárjelentések a szövegbe nyomott részletekkel együtt itt megjelennek, a mi egyébiránt e történelmi munkát céljának is megfelel.

Az észlelt járványok összehasonlítása a tapasztalatok felett tartandó szemle, s az abból levont következtetések, valamint ezen értekezéshez ujonnan készült táblázatok, kimutatások, térképi s ábrás rajzolatok a munka végéhez csatoltatván, a zárjelentésben foglaltak teljesen kiegészítetnek.

Nevezetesen a talaj, a helyi viszonyok tartatván a cholaránál kóroktani főtényezőknek, a hivatalosan bejelentett 5379 beteg mindegyikéről kimutatattik, — hogy melyik időszakban, és a mennyiben kitudható volt, hogy hol, a város melyik részén, melyik utcájában s *melyik házban* betegedett meg, a háznál vagy a kórházban kezeltetett, meggyógyult vagy meghalt-e? Könnyebb szemléltetésre szolgál a C) alatti cholera-járvány térképe, melyen minden ház jelölve van, hol cholera-eset fordult elő.

Mindezeket a kezemnél levő hiteles jegyzőkönyvekből írhattam ki, az egyesített két város levéltára most rendeztetvén, onnét sokszor akadálylal járt, sőt többször lehetlen volt, valamely okmányt kikapni, így p. o. a budai tiszti főorvosi jelentést a m. kir. belügyminiszterium levéltárából vettük ki. Ó-Budára vonatkozólag pedig a fővárosi levéltárban semmit se találtunk, valószínűleg nem is állítottott ott össze a choleráról a fővárosiakhoz hasonló jelentés, mert a vármegyénél, hova akkor Ó-Buda tartozott, szintén nem található.

Találtam azonban a pestmegyei levéltárban Ó-Budáról némely adatokat, melyeket közleni fogok.

A tiszti főorvosi jelentések itt következnek.

denkoron előnyösen felhasználható : *a közgyűlés elhatározza, hogy ezen jelentés a járvány I-ső időszakára vonatkozó jelentéssel együtt kellő számú példányokban kinyomassék, és az összes hazai törvényhatóságoknak megküldessék.*

Mínthogy pedig a volt budai és ó-budai részeken lefolyt járványról szóló jelentés a közgyűlésben előadott értesülés szerint a m. kir. kormányhoz immár felterjesztve lett, felhivatik a tanács, hogy azon jelentéseknek az illető levéltárakból előkerítése után azokat a tudomány használatára való tekintetből az említett célra szintén kinyomassa.

Kmft. kiadta :

Barna Zsiga, s. k.
főjegyző.

1.

Tiszti főorvosi zárjelentés

Pesten az 1872. október 28-tól 1873. márczius 14-ig uralkodott cholerajárvány I. időszakáról.

Már 1871-ben az országot két felől fenyegetvén a cholerajárvány, a főváros részéről megtétettek az előleges intézkedések; ekkor azonban bár az országban itt-ott egyes cholera-esetek mutatkoztak, Pest városa egészen menten maradt a veszélytől.

A mult 1872-ben is jókor hozzálátott a hatóság a cholera elleni gondoskodáshoz. — Mindjárt a nyár kezdetén és folytán a tisztaság — a csatornák — a kutakra, a vízvezetékre és vizére, fertőtlenítésre, a piacokra, étel-ital árulásra, szigorúbb lett a felügyelet. A kormány a katonaszállítás-, öszpontosításánál, elhelyezésnél ovatosságra kéretett és figyelmeztetett a birodalom, illetőleg az ország határán szükségessé válható vesztegzár intézkedésekre; — augusztus, szeptember és október hóban a közönség falragaszok és szétosztott nyomtatványok által figyelmeztetett az óveljárásra. A közgyűlés által jó előre kineveztetvén a járvány ellen működő bizottság, ez kerületi albizottságokat alakított akként, hogy mindenik városrész több kerületre osztatván, ezekben a szabályok végrehajtását s az ellenörködést az albizottsági tagok külön utasítással ellátva vállalták el. *)

E szerint a vészhir, hogy Budán október 18-án a cholera kiütött, Pest város hatóságát nem találta készületlenül; a bizottságok azonnal erélyesen hozzáláttak hivatásukhoz; kettőztetett buzgalommal akkor, midőn a mult 1872-iki október 28-án Pestváros területén is észleltetett az első eset.

A Lipótvárosban ugyanis a Dunapartján a tömőterén levő dunaszabályozási napszámosok részére állított kórterembe Budáról hozatott 1872-ben október 28-án egy beteg Matejkó Lipót 32 éves dunaszabályozási napszámos, ki azonnal meg is halt. Hullája a közkórházi bonczterembe szállíttatván, a bonczolat is igazolta, hogy ő a kérdésben levő betegségben halt el. A 2-ik eset is ugyancsak a tömő kórházban fordult elő, és ezután majd

*) Mindenik városrész beosztását, helyszüke miatt nem adhatván, a jövőre nézve tanulságos mutatványul elégnék tartok egyet, a belváros járvány-kerületi részletezését a felügyelők megnevezésével együtt az értekezés végéhez 6) alatt nyomatni.

minden városrészben mutatkozott cholera-eset; úgy hogy november 1-ső napjaiban már mindenfelé elterjedt és constatálva lőn, hogy a járvány uralg. Csak a Kőbánya maradt november 15-ig érintetlenül, hol ekkor mutatkozott az első eset.

A járvány beálltával a bizottságok nagy tevékenységet fejtettek ki; mindennap összejöttek a kellő intézkedések megállapítása és foganatosítása végett. A tagok egymásközi teendőiket czélszerűen osztván be, minden rendelet végrehajtása ellenőriztethetett. Az intézkedések legfőbbjeit, melyeknek lehet nagyrészt a járvány enyhe lefolyását tulajdonítani, ezen járvány történetének lényegéhez tartozik érinteni azért is, mert hazánkban, hol az egészségügy ázsiai állapotokra emlékeztet, hasonló intézkedések, oly mérvben és kiterjedésben ily összevágó, egymást támogató szervezettel nem történtek, és jövőre például szolgálhatnak.

A lényegesek a következők :

1) A közönség többször figyelmeztetett, hogy a kezdődő bajt el ne hanyagolja, a bármily csekélynek látszó hasmenést figyelmen kívül ne hagyja, orvosi segélyhez jókor folyamodjék.

2) A cholera ellen leginkább kontárok által javasolt vagy hirdetett óv- és gyógyszerek eliltattak.

3) A fertőtlenítés minden házban elrendeltetett, és ez a kórházban és azonkívül, hol choleras betegek ápoltattak, az éjjeli edények és egyéb eszközökre s ruházatra stb. kiterjesztetett. E célra vasgálicz-készletről a hatóság gondoskodott. Értesítettett a közönség az általános fertőtlenítés mikénti eszközéséről, miszerint naponkint reggel 8 órakor az árnyékszékekbe egy-egy lakó után, egy meszely vízben felolvasztott $1\frac{1}{2}$ —2 latnyi vasgálicz öntessék. A fertőtlenítés legnagyobb gondot igényel a choleras betegekénél. Ily célból, azon edényekben, melyekbe a betegek bármennemű ürülékei jutnak, czélszerű nagyobb mennyiségű vízben zöldgáliczot tartani, s az ürülékeket így fertőtlenítvé az árnyékszékekbe önteni. A szobából minden felesleges bútor, ruha s egyéb eszköz távolíttassék el. Az ott maradt ruha, bútor s egyéb tárgyak pedig, valamint a helyiségek fertőtleníttendők. Az ily fertőtlenítés történik sokáig tartó szellőztetés, forró lug, vasgálicz-oldattal való mosás, súrolás, meszelés, chlorgőz által. Az érték nélküliek, mint p. o. az ágyból a szalma, elégetendő.

4) A tisztí főorvosi hivatalnál minden egyes cholera-beteg bejelentetvén, innét a kerületi bizottságok esetről esetre azonnal értesítetttek, hogy a choleras háznál a tisztaság és fertőtlenítés végett gyorsan intézkedjenek, ezen eljárásnak tulajdonítható leginkább, hogy góczok alig képződtek. Az itt jelzett bejelentés az intézkedések főmozzanata következő a) „Minta“ szerint történt:

a) Sz. kir. Pestváros hatóságától. Felhívás valamennyi pesti orvoshoz a cholera-járványra vonatkozólag.

α) A fenálló szabályok értelmében sz. kir. Pestváros hatósága által hozott határozatnál fogva valamennyi pesti orvos, úgy a tudor, mint a sebész felhivatik, a gyógygyakorlatában előforduló cholera-eseteket az itt látható, s minden gyógyszer-tárban, a városházán, a kerületi kapitányi s statisztikai hivatalnál kapható „Minta“ rovatait betöltve, a tisztí főorvosi hivatalnak azonnal bejelenteni. Bizonyosan mindenki készséggel felelend meg ezen felsőbb rendeleteken alapuló üdvös intézkedés-nek, s hisszük, hogy nem lesz szükség a mulasztókra hatóságilag kiszabott 50 frttól 100 frtig terjedő bírság alkalmazására.

β) Hogy e „Napi tudósítás“ beküldése könnyíttessék, legcélszerűbb azt legközelebb eső gyógytárba adni, honnét az a megbizottak által naponkint délutáni 4 órakor fog a tisztí főorvosi hivatalhoz szállíttatni.

γ) Kéretnek az illetők mind a „Napi tudósítás“, mind a bővebb „Kímutatás“ rovatainak betöltésére, azonban az első lapon látható „Napi tudósítás“ azon esetre is rögtön beküldendő, ha a „Kímutatás“ részletes pontjaira megfelelni nem lehetne is.

δ) A „Napi tudósítás“ fennebb körülírt beküldése mindaddig folytatandó, míg cholera-esetek fordulnak elő; az ide vonatkozó bővebb észleletek s tapasztalatok szíves közlése pedig a járvány végződésével kéretik.

ε) Mind a „Napi tudósítást“, mind az ugyanazon egyénekről bővebben szóló „Kímutatást“ az orvos sajátkezüleg írja alá, lakását is feljegyezvén.

.....
 tisztí főorvos, (lakik.....)

N a p i t u d ó s í t á s																		
cholera-esetekről 187..... hó..... n.																		
Városrész	Az előbbe- ni napról maradt			Szaporo- dott			Gyógyult			Meghalt			Gyógyke- zelés alatt maradt			Kórházba küldetett		
	férfi	nő	gyermek	férfi	nő	gyermek	férfi	nő	gyermek	férfi	nő	gyermek	férfi	nő	gyermek	férfi	nő	gyermek
Belváros . .																		
Lipótváros .																		
Terézváros .																		
Józsefváros .																		
Ferenczváros																		
Kőbánya . .																		
Összesen .																		
A járvány tartama alatt a gyógykezelték összege																		

Bővebb kimutatás

orvos által choleraiban gyógyított, s az első lapon látható „Napi tudósításban“ foglalt betegekről 187..... évi hó n.

Folyó szám	A		B		C		D		E		Meg- gyó- gyult	Meg- halt	Ápolás alatt maradt	Kórházba küldetett	Észrevé- telek
	megbete- gedésének napja	n e v e	kora és vallási	neve	foglalkozása a betegnek vagy hozzátartozóinak	lakása, városrész, uteza, házászám, pincze, földszint, emelet									

Budapesten, 187..... évi hó n.

Laktik:

Közli:

5) A szegény nép élme zése és egészségtelen rosz lakása tárgyáhan is tétettek lépések.

6) A betegek ápolása és orvosi segélylyel ellátására nagy horderejű volt az, hogy a városon kívül külön cholera-kórházak rendeztettek be, nevezetesen : az üllői uton a vám mellett a *baracképületben*, mely a város leg-egészségesebb tájékán fekszik, teljesen elkülönítettett egy osztály, a másik fiókkórház pedig a kerepesi út mellett közel a vámhoz az u. n. Omnibustelepen állítottott fel. Az elsőben a barackban a többi osztályoktól teljesen elkülönített osztályon 80—100, a másodikban, t. i. Omnibustelepen levő fiókkórházban 50—60 ágy szerel tetett fel.

7) Kisebbszerű kórház a Kőbányán is állítottott fel.

8) Tiltva levén a Rókushoz czimzett közkórházba choleras beteget felvenni, az odavitt choleras betegek onnét kocsin küldettek illető helyeikre, a városrészekből pedig elegendő számu kosarakban a város költségén vitettek a betegek a cholera-kórházakba a minden városrészben a kapitányhivataloknál készen álló hordárok által.

9) Az egész város területe 15 orvosi kerületre osztatván, ezek mindegyikében járvány-orvos állítottott fel.

10) A köztemetőben halottas ház rendeztetett be, azért, hogy a cholera-ban elhaltak halottkémi utasítással vagy a közkórház mellett lévő díszes hullaterembe vagy ezen halottasházba azonnal a temetőbe kivitethessenek, különösen oly zsufolt lakásokból, hol egy szobában többen lakván a hulla elkülönítése lehetetlen.

11) A mulasztók, a szabályszegők megrovással és pénzbeli bírsággal illettettek.

Hogy ezen intézkedéseknek sikerét megítélhessük, és eljárásunkból egyébként is tanulságokat merithessünk, nem gondolom untatónak néhány főbb mozzanatot, mindenkit érdeklő statistikai adatot kiemelni.

A cholera-betegekről, értve ugy a kórházban, mint künn a városrészekben ápoltakat, valamennyi egyénről név, kor, foglalkozás, lakás szerint pontos jegyzőkönyvek vezetettek. Ezek alapján állítottott ki minden viszonyra kiterjeszkedőleg 8 példányban a „Napi kimutatás“, mely a kormányhoz és innét a legfőbb helyre is naponkint elküldetett.

Ily napi „*Kimutatás*“, mely mind alakjára, mind tartalmára nézve érdeklő bír, az utolsó napról 1873. márczius 14-ről **b**) alatt következik.

b) **K i m u-**
a Pest sz. kir. városában uralgó cholera-

Városrész	187...évi				187 évi				Összesen	E b-								
	hó ig				hó ig					meggyógyult				meghalt				
	beteg maradt				szaporodott													
	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen		férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	
Belváros . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lipótváros . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Terézváros . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Józsefváros . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ferenczváros .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kőbánya . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

A kórházakban :

	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	Összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen
Szt.-Rókus kórház	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Barack, városi fiók-kórház .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Omnibus, városi fiók-kórház . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szegény-gyermek-kórház . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Izraelita kórház	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kereskedelmi kórház	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tömöttéri kórház	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Főösszeg . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

t a t á s

járvány állásáról 1873. évi márczius hó 14-én.

b ő l				A járvány tartama alatt összesen mai napig																Észrevételek
				megbetegedett				gyógyult				meghalt				gyógykezelés alatt maradt				
férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	
—	—	—	—	12	21	4	37	8	15	1	24	4	6	3	13	—	—	—	—	
—	—	—	—	24	17	4	45	17	10	—	27	7	7	4	18	—	—	—	—	
—	—	—	—	90	109	46	245	61	79	16	156	29	30	30	89	—	—	—	—	
—	—	—	—	50	36	26	112	22	21	14	57	28	15	12	55	—	—	—	—	
—	—	—	—	16	19	19	54	11	10	8	29	5	9	11	25	—	—	—	—	
—	—	—	—	4	2	—	6	1	2	—	3	3	—	—	3	—	—	—	—	
—	—	—	—	196	204	99	499	120	137	39	296	76	67	60	203	—	—	—	—	
—	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	158	63	—	221	98	43	—	141	60	20	—	80	—	—	—	—	
—	—	—	—	187	100	1	288	90	60	—	150	97	40	1	138	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	11	7	1	19	4	4	1	9	7	3	—	10	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	3	—	—	3	2	—	—	2	1	—	—	1	—	—	—	—	
—	—	—	—	360	170	2	532	195	107	1	303	165	63	1	229	—	—	—	—	
—	—	—	—	556	374	101	1031	315	244	40	599	241	130	61	432	—	—	—	—	

A járvány ezen időszakára 1872. évi október hó 28-án kezdődvén, 1873. évi márczius hó 14-ig terjedt.

tiszti főorvos (.....)

Ezen „Kimutatásból“ kitűnik, hogy a járvány kezdete 1872. október 28 óta a mai napig 1873. márczius 14-ig.

			férfi	nő	gyermek
megbetegedett	1031	ezek közül	556	374	101
meggyógyult	599	„ „	315	244	40
meghalt	432	„ „	241	130	61

Ezek közül a kórházban ápolgatott 532, gyógyult 303, meghalt 229. — A városrészekben ápolgatott 499, gyógyult 296, meghalt 203. — Ezen künn ápolgat közűl : Ésik a belvárosra 37 beteg, Lipótvárosra 45 beteg, Terézvárosra 245 beteg, Józsefvárosra 112 beteg, Ferenczvárosra 54 beteg, Kőbányára 6 beteg.

Ezen számtételeket előre bocsájtva, vessünk egy futó pillantást a járvány bel- és külterjére általában, és különösen a nem, meg az életkorhoz viszonyítva, tekintettel a foglalkozásra is. Ezután nem mellőzhetjük helyrajzra vagyis a helybelisítésre és a járvány időszerinti hullámzására is figyelmünket kiterjeszteni.

A járvány bel- és külterjét, illetőleg Pest lakossága 200,476 levén, megbetegedett ennek 0.51 %-ja, azaz 1031 egyén, vagyis 1000-ból 5 egyén.

Ezen 1031 betegből:

A városrészekben kezeltetett 48%, a kórházban 52%. Az összes 1031 betegből meghalt 432 azaz 42%. A városrészekben kezeltékből meghalt 41%. A kórházakban ápolgatból 43%.

A kórházakban mutatkozó kissé nagyobb halandóság annak tulajdonítható, hogy oda a legsúlyosabb szegény sorsu elhanyagolt betegek gyakran félholtak is szoktak vitetni.

A nemre nézve az arány a következő : a betegekből volt férfi 54%, nő 36%, gyermek 10%.

E szerint a járvány több férfit támadott meg, mint nőt, mi azért is feltűnő, mert máskor choleraiban több nő betegedett meg, mint férfi.

Az életkort illetőleg c) alatt következő *kimutatás* jelzi a megbetegedetteket és meghaltakat életkor szerint. Részletezve van, hogy 1—5, 6—10, 11—20, 21—30, 31—40, 41—50, 51—60, 61—70, 71—80, 81—90 évig hány betegedett és hány halt meg. A táblázatból kitűnik, hogy legtöbb betegedési eset fordult elő 21—30 év közti életkorban, megbetegedett t. i. 302, mely az 1031 számu megbetegedettek összegének 29%-ja.

c)

Kimutatás

Pesten az I. időszakban, t. i. 1872. október 28-tól 1873. márczius 14-ig tartott cholera-járvány alatt megbetegedettekről és meghaltakról

életkor szerint.

Évszám	Megbetegedett	Meggyógyult	Meghalt
1—5	75	27	48
6—10	31	19	12
11—20	123	92	31
21—30	302	214	88
31—40	237	125	112
41—50	125	64	61
51—60	78	35	43
61—70	41	19	22
71—80	17	4	13
81—90	2	—	2
Összesen . . .	1031	599	432

Legtöbb halálozás mutatkozott pedig a megbetegedettek számához viszonyítva, a legkisebb és legmagasabb életkorban, t. i. az 1 évig megbetegedettek csaknem mind meghaltak, mert 13-ból csak 3 gyógyult meg, viszonylag az 1—5 közötti életkor is kedvezőtlen volt, így az 51—60, 61—70, 71—80 év közötti is, a 81—90 év közötti korosztályban kettő betegedett meg és mind a kettő meghalt:

A járvány helyrajzi, vagyis a városrészekbeni elterjedésére vonatkozólag a számarányok így állnak;

Megbetegedett:

A Belváros összes lakosságának	10,000-ből	15	azaz	0·15	%-ja,
A Lipótvárosban	"	10,000	"	20	" 0·20 "
A Terézvárosban	"	10,000	"	33	" 0·33 "
A Józsefvárosban	"	10,000	"	27	" 0·27 "
Ferencvárosban	"	10,000	"	27	" 0·27 "

Igy tehát legtöbb betegedési eset fordult elő a Terézvárosban annyira, hogy a városrészekben kezelt 499-nek az maga 49%-ját tette.

Legcsekélyebb volt a Belvárosban, még ennél is csekélyebb Kőbányán, hol a népességnek csak 0·14 %-ja esett a betegségbe.

A járvány legnagyobb mérvben lépett fel d) alatti táblázat szerint a következő házakban és utcákban:

d) Kimutatósa

azon utcáknak és házaknak, melyekben az 1872. évi október 28-tól 1873. évi márczius 14-ig Pesten uralgott cholera-járvány 1-ső időszakában a legtöbb cholera-betegedés történt.

Város és utca neve	Házszám	Megbetegedett			Városrészben ápoltak			Kórházban ápoltak			Meghalt			Városrész- ben meghalt			Kórházban meghalt			Észrevétel	
		összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek				
Belváros.																					
Hatvani-utca . . .	Horvát-h- féle ház 3-ik szám	2	1	2	—	2	—	2	—	1	—	1	—	1	—	1	—	1	—		Részleteseb- ben a hely- rajzi táblá- zatos össze- állításban.
Kígyó-utca . . .	„	2	1	1	—	2	—	2	—	1	—	1	—	1	—	1	—	1	—		
Lipótváros.																					
Hajnal-utca . . .	5-ik	4	1	1	2	4	1	2	—	3	1	—	2	—	3	1	—	2	—		
Terezzváros.																					
Akácfa-utca . . .	1-ső	7	2	3	2	4	1	3	—	2	—	1	—	2	—	1	—	1	—		
Diófa-utca . . .	10-ik	17	6	8	2	11	4	6	—	5	—	2	—	3	—	1	—	2	—		
Gabler-utca . . .	10-ik	7	4	2	3	11	4	6	—	5	—	2	—	3	—	1	—	2	—		
Szövetesség-utca .	7-ik	8	5	3	—	2	—	6	—	6	—	5	—	6	—	1	—	4	—		
Jósefváros.																					
Kórház-utca . . .	6-ik	9	5	2	2	8	4	2	1	4	2	1	1	4	2	1	1	—	—		
Ferenetzváros.																					
Lilium-utca . . .	17-ik	5	—	2	3	5	—	—	—	2	—	—	—	2	—	—	—	2	—		
Malom-utca . . .	2-ik	24	12	8	4	5	1	—	—	19	11	8	—	14	—	—	—	12	—		
Mátyás-utca . . .	1-ső	3	2	1	—	5	1	2	2	3	2	—	3	2	—	1	—	2	—		

Eszerint a belvárosban.

Egy házban kettőnél több nem mutatkozott.

Lipótvárosban.

Csak a Hajnal-utca 5. számú házban fordult elő több betegedés, 4 eset, kik közül 3 meghalt.

Terézvárosban.

Az akácfa-utca 1-ső számú házban 7 beteg közül meghalt kettő.

A diófa-utca 19-ik sz. alatt 17 betegből meghalt 5.

A Gabler-utca 10-ik sz. alatt 7 betegből meghalt 5.

A szövetség-utca 7-ik sz. alatt 8 betegből meghalt 6.

Józsefvárosban.

Kórház-utca 6-ik szám alatt 9 betegből meghalt 4.

Ferenczvárosban.

Liliom-utca 17. sz. alatt 5 betegből meghalt 2. — Malom-utca 2-ik alatt 24 betegből meghalt 14. Kivévén tehát az utóbb nevezettet, és míg a Terézvárosban egy pár házat a járvány csoportosan nem lépett fel és góczok nem képződtek, míg az 1866-ban elhírhedett helyeken sem, így a roszhirű aradi-utczában ez alkalommal alig történt betegedés.

A foglalkozásra nézve.

1) A tudomány és művészettel foglalkozók, hivatalnokok és bir- tosok osztyályából	71
2) Kereskedők és iparosok osztyályából	277
3) Munkás és szolgálai osztyályból	683

Tehát jelenleg is a szegény néposztyályt sujtotta a járvány leginkább, mi nemcsak a zsufolt egészségtelen lakások miatt van, hanem a kicsapongások, az étrendi szabályok — a kezdődő baj — a hasmenés elhanyagolásából is.

A járvány hullámozását illetőleg itt csak e) alatt a havi kimutatások, t. i. 1872. október, november, december, 1873. január, február, márczius 6 folyó számban foglaltatnak, melyekben híven előadatik a járvány *havonkénti* állása, de az értekezés végéhez csatolt betegedési, gyógyulási s halálozási kimutatás és az A) alatti rajzolat (graficus) tábla napról napra számszerint jelzi a hullámozást, ugyanis a betegedés a mult év október 28-ától kezdődve egy beteggel gyorsan haladott fel, november 15-ig, mely napon a legmagasabb fokát érte el, 42-vel. Onnan gyorsan sülyedett le 20-án 13-ra. December három első hetében meglehetősen egyenlően tartá magát 17 körül. Azután tetemesen és szemlátomást gyengült, úgy hogy 1873. január 5-ike óta már csak egyes esetei fordultak elő a betegedésnek.

e)

Kimutatás

Pest városban uralgott cholerajárvány havonkénti állásáról 1872. évi október 28-tól 1873. évi márczius 14-ig terjedő I. időszakban.

Lakosság száma : 200.000.

Folyó szám.	Év	Hó	Az előbbi hónól beteg maradt	Szaporodott	Összesen	E b b ő l			A járvány I. időszaka- jának tartama alatt				Jegyzet.
						Meggyó- gyult	Meghalt	Gyógykezelés alatt maradt	Megbetege- dett	Meggyó- gyult	Meghalt	Gyógykezelés alatt maradt	
1	1872	Oktober . .	—	4	4	—	1	3	4	—	1	3	
2	„	November .	3	532	535	155	203	177	536	155	204	177	
3	„	Deczember	177	454	631	367	207	57	990	522	411	57	
4	1873	Január . .	57	27	84	66	18	—	1017	588	429	—	
5	„	Február . .	—	10	10	7	3	—	1027	595	432	—	
6	„	Márczius .	—	4	4	4	—	—	1031	599	432	—	
		Összeg .	—	1031	—	599	432	—	—	—	—	—	

A halálozásnak hullámváza meglehetősen párhuzamosan haladott a betegedéssel, de nem föltétlenül. Így 1872. október 30-án kezdi 1-el, legmagasabb fokát érte el november 17-én 16-al, és deczember 10-én 15-el, azután halkan leszállott.

A fönnebbieken foglalt adatok és számok tanúsítják, miként tekintve az ország több helyeit, nevezetesen a most már a főváros egyik részét képező Budát, hol népességéhez képest 3-szor annyi volt a betegek száma, tekintve az előbbeni cholera-járványokat, a legutóbbinak lefolyása, Pestre nézve, kedvezőnek mondható.

Azon kérdésre, hogy az elért eredmény a véletlennek, a járvány gyengeségének tulajdonítható-e egyedül? A tudomány és tapasztalás alapjára állva, határozottan nemmel kell felelnem.

Mert habár e járvány természetét, oktani viszonyait eléggé nem ismerjük, ha kórra vonatkozólag még sok a talányszerű, ha a járvány fellépését teljesen elhárítani nem bírjuk is, de kétséget nem szenved, hogy czél-

szerű intézkedésekkel fejlődését, terjedését gátolni lehet, és azt jelen esetben is minden elfogulatlanak a legnagyobb szerénykedés mellett be kell ismerni, és méltán szabad a közönség okosabb magatartására és az intézkedésekre utalni.

Még valahányszor hazánkban a cholera járványként uralkodott, Pesten mindannyiszor nagy fokra hágott az; — példa erre mind a három járvány, ugyanis 1831, 1855, 1866-ban a cholera-betegek és haltak száma 3-szor, 4-szer is meghaladta a mostanit.

A kedvező eredmény főbb tényezői közé tartozik: hogy tartós cholera-góczok nem képződhettek, így a legnagyobbat a malom-utcza 2-ik szám alattit is hirtelen sikerült megszüntetni.

Nagy előny volt a városon kívül külön kórházak felállítása. A kórházakban fekvő betegek közül alig kapta meg a cholerát 2—3; a kórházakban lakó orvosok, felügyelők, ápolók, szolgák szintén menten maradtak. Menten maradtak valamennyi közintézetek, még a szegényház és aggápolda is, hol pedig 1855-ben 26, 1866-ban pedig 81 halt meg cholera-ban. Az intézetek ily mentessége nem a véletlennek, hanem a szigoruan eszközölt tisztaságnak, fertőtlenítésnek és rendnek tulajdonítandó, és véghetlen nagy jelentőségű volt, hogy a kórházakból és egyéb intézetekből a cholera-anyag, ragály a városba szét nem hurczoltatott, nem terjesztetett.

Hátra van még azon sokakat nyugtalanító kérdés megérintése, hogy vajjon nem lép e majd most tavaszkor a cholera-járvány még erősebben fel. E kérdésre, a mennyire az eddigi tapasztalásra támaszkodhatunk, megnyugtatólag lehet felelni; miután e járvány minden stadiumán rendszeren keresztülment, lehetnek ugyan kisebb ismétlődések, de újra nagyban nem szokott föllépni, uralkodni.

Lehetetlen, zárjelentésemet a nélkül befejezni, hogy ki ne emeljem különösen a bizottság azon tagjainak érdemeit, kik bár nem is hivatalnokok, mégis a legnagyobb tevékenységet fejtették ki. Elismerésre méltók a bizottságok elnökei, jegyzői, a bizottság pénztárnoka, a kórház igazgatója, a kórházakban cholera-osztályokon működött fő- és alorvosok, a kórházi lelkész, a kerületi főorvosok, értve a járvány alkalmára felkérteket is, végre az összes működő személyzet, az egész orvosi rend és a gyógyszerészek, kik nemcsak a gyógyszereket, de a jeget is önzéstelenül a legnagyobb pontossággal szolgáltatták ki.

Pesten, 1873. márczius 14-én.

tiszti főorvos.

2.

Tiszti főorvosi zárjelentés

Pesten 1873-ban márczius 17-től november 23-ig uralgott cholera-járvány
II-dik időszakáról.

Tudva van a bizottság előtt, hogy a cholera-járvány már a mult évben előbb Budán, t. i. 1872. október 18-án, Pesten pedig 28-án mutatkozott; s Pesten ezen naptól kezdve november 15-éig növekedett, ezután némi hullámzással alább szállt, úgy, hogy 1873. január 5-ke után már csak egyes esetek fordultak elő; végre ezek is megszűnván, márcz. 14-én a zárjelentést meg lehetett tartani; s az eddigi tapasztalásra támaszkodva, alaposan reményleni, hogy — miután a járvány minden stadiumán rendesen keresztülment, s több ideig szünetelt, ha szórványosan egyes esetek merülnének is föl, nagyban mint járvány a legközelebbi időben legalább ez évben nem lépend fel. Azonban, bár márcziusban s april hó 25-ig csak szórványosan jöttek esetek elő; de már aprilis 25-ike után a betegezés s halálozás nagy számából meg kellett győződnünk, miként ismét az ismert véstetjes járványnyal kell megküzdenünk, s újra elővenni azon óv- és gyógyintézkedéseket, melyeket teljesen meg sem szüntethettünk.

Mínthogy egyik járvány a másikat ily közvetlenül követte, az egyiket az 1872-iket, a járvány I-ső, a másikat, az 1873-dikat a járvány II-dik időszakának nevezhetjük. — A járvány ezen időszakában úgy a központi, mint kerületi egészségügyi bizottságok ujra alakulván, az előbbenihez hasonló tevékenységet fejtettek ki. A különben is ismert első zárjelentésemben pontonkint felsorolt óv- és gyógyintézkedéseket ismét részletezni fölöslegesnek tartom. Elég legyen azt megjegyezni, hogy a járvány nagyobb bel- és külterje, kedvezőtlenebb időszak, s a nyári nagy hőség miatt a szabályok szigorúbb kezelésére, a szegény betegek fokozatosb segélyezésére s nagyobb kiterjedésű gyógybánásra volt szükség.

Mi a bizottságok s egyéb közegek még erélyesebb eljárását igényelte. Különös gond fordított a tisztaságra, a szemét, az állati hulladékok kihordására s elhelyezésére, a csatornák és kutakra, a vízvezetékre és ivóvízre, a piacokra, étel-ital árulásra, a fertőztelenítésre, a szegény nép élelmezésére s jobb lakással ellátására, a betegeknek kórházon kívül és kórházban apo-

lására. Ily célból nyitattott meg ismét előbb april hóban a barack épületben, s később juliusban az omnibus telepen, augusztusban pedig a Kőbányán a cholera-fiókkórház. Ily célból állittatott fel a rendes kerületi orvosokon kívül, leginkább a város külrészein 9 járvány-orvos, ide értve a kőbányait is.

Hogy a tett intézkedéseknek mily sikere volt, mindjárt látni fogjuk azon mindenkit érdekelhető, a járvány főbb mozzanatait jelző statistikai adatokból, melyeket minden cholera-betegről, úgy mint az I. időszakban, a kellő rovatok betöltésével, névszerint pontosan vezetett jegyzőkönyvekből közlendő vagyok.

Ezen II-ik időszak utolsó napjáról 1873. november 23-ról szóló napi „Kémutatás“ a) alatt látható.

a) **K i m u-**
a Pest sz. kir. városban uralgó cholera-

Városrész	187.... évi				187.... évi				Összesen	E b-							
	hó ig				hó ig					meggyógyult				meghalt			
	beteg maradt				szaporodott												
	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen		férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen
Belváros . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lipótváros . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Terézváros . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Józsefváros . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ferenczváros .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kőbánya . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

A kórházakban :

Szt.-Rókus kórház	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Barack, városi fiók-kórház . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Omnibus, városi fiók-kórház . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szegény-gyermek-kórház . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Izraelita kórház	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kereskedelmi kórház	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tömötéri kórház	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Aggápolda	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bethezda	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Főösszeg	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

t a t á s

járvány állásáról 1873. évi november hó 23-án.

b ő l				A járvány tartama alatt összesen mai napig																Észrevételek
				gyógykezelés alatt maradt				megbetegedett				gyógyult				meghalt				
férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	
																				—
—	—	—	—	44	55	43	142	23	33	23	79	21	22	20	63	—	—	—	—	
—	—	—	—	168	268	244	680	77	167	93	337	91	100	152	343	—	—	—	—	
—	—	—	—	178	278	215	671	102	153	81	336	76	125	134	335	—	—	—	—	
—	—	—	—	90	144	167	401	60	70	58	188	30	75	108	213	—	—	—	—	
—	—	—	—	169	113	2	284	107	58	2	167	62	55	—	117	—	—	—	—	
—	—	—	—	678	891	691	2260	389	505	267	1161	289	386	424	1099	—	—	—	—	
—	—	—	—	7	4	—	11	3	2	—	5	4	2	—	6	—	—	—	—	
—	—	—	—	932	505	—	1437	466	261	—	727	466	244	—	710	—	—	—	—	
—	—	—	—	251	229	34	514	110	95	13	218	141	134	21	296	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	5	5	—	—	1	1	—	—	4	4	—	—	—	—	
—	—	—	—	62	50	5	117	25	19	2	46	37	31	3	71	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	2	—	2	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	1	—	1	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	1253	791	99	2088	604	378	16	998	649	413	28	1090	—	—	—	—	
—	—	—	—	1931	1632	735	4348	993	884	282	2159	938	799	452	2189	—	—	—	—	

A járvány itt jelölt II-dik időszak 1873. márczius 17-től november 23-ig számítatik.

Ezen kimutatásból kitűnik, hogy a járvány e második időszakában, t. i. 1873. évi márczius 17-ke óta a mai napig november 23-áig :

			férfi	nő	gyermek
megbetegedett	4348	ezek közül	1931	1682	735
meggyógyult	2159	„ „	993	883	283
meghalt	2189	„ „	938	799	452

Ezek közül a kórházban ápolgatott : 2088 :

gyógyult	998
meghalt	1090

Jelesül a Rókus-kórházban ápolgatott : 11 ;

gyógyult	5
meghalt	6

Barack-kórházban ápolgatott : 1437 ;

gyógyult	727
meghalt	710

Omnibus-kórházban ápolgatott : 514 ;

gyógyult	218
meghalt	296

Gyermek-kórházban ápolgatott : 5 ;

gyógyult	1
meghalt	4

Izraelita-kórházban ápolgatott : 117 ;

gyógyult	46
meghalt	71

Tömötéri kórházban ápolgatott : 1 ;

meghalt	1
---------	---

Aggápoldában ápolgatott : 2 ;

meghalt	2
---------	---

Bethesda-kórházban ápolgatott : 1 ;

gyógyult	1
----------	---

A városrészekben ápolgatott : 2260 ;

gyógyult	1161
meghalt	1099

Ezen kint ápoltak közül :

esik beteg a Belvárosra	82
„ „ Lipótvárosra	142
„ „ Terézvárosra	680
„ „ Józsefvárosra	671
„ „ Ferenczvárosra	401
„ „ Kőbányára	284

Összesen . . . 2260

Ezen számtételek alapján megítélhetjük a járvány bel- és külterjét, általában nemek szerint; a csatolandó táblázatokból pedig különösen is ki fog tűnni annak életkorhozi viszonya, helyrajzi elterjedése, a foglalkozásokra vonatkozása és időszerinti hullámzása.

A járvány bel- és külterjét illetőleg, Pest lakossága 200.476 levén, megbetegedett ennek 2¹² %-je, azaz 1000-ból 21 egyén, tehát négyszer annyi, mint a járvány I-ső szakában.

Az összes 4348 betegből:

a városrészekben kezeltetett	52 ⁰ / ₁₀₀
a kórházakban „	48 ⁰ / ₁₀₀

Itt feltűnő az, hogy a cholera I-ső szakában is ugyanezen ⁰/₁₀₀-kok voltak, csak hogy megfordítva, t. i. akkor a városrészekben kezeltetett 48⁰/₁₀₀ és a kórházban 52⁰/₁₀₀; melyből úgy látszik, hogy ezen 4-szer akkora mérvű cholera-ban a kórházak kevésbé voltak igénybe véve.

Az összes 4348 betegből meghalt 2189, azaz 50³⁰/₁₀₀ tehát a járvány most erőszakosabb volt, mert 8⁰/₁₀₀-kal több a halálozás, mint az I-ső szakban.

A városrészekben kezeltékből meghalt 49⁰/₁₀₀

A kórházakban kezeltékből 52⁰/₁₀₀

tehát 3⁰/₁₀₀-kal több.

Mindkettőnél az I. szakhoz viszonyítva, csaknem ugyanazon arány mutatkozik, mint elébb mondatott, t. i. 8⁰/₁₀₀.

Tekintve azon három kórházat, hol a cholera-betegek nagyobb számmal ápolattak, milyenek a barack-, omnibus- és izraelita-kórházak, ezekben a halálozás aránya a betegedéshez úgy áll, hogy:

a barack-kórházban 50⁰/₁₀₀ halt meg

az omnibus-kórházban 58 „ „

az izraelita-kórházban 61 „ „

tehát utóbbiban a gyógyulási viszony legkedvezőtlenebb volt, minek oka valószínűleg abban keresendő, hogy ide a legsúlyosabb elhanyagolt betegek is vitettek.

A nemre nézve az arány a következő:

a betegekből volt férfi 44⁰/₁₀₀

tehát 10⁰/₁₀₀-kal kevesebb, mint az I-ső szakban;

nő volt 38⁷/₁₀₀

tehát 2⁷/₁₀₀-kal több, mint az I-ső szakban:

gyermek volt 17³/₁₀₀

tehát 7³/₁₀₀-kal több, mint előbb.

Ebből az látszik, hogy a férfiaknál kevesebbet a gyermekek többletével lett kiegyenlítve, azonban most is, mint előbb a férfi nem többet szenvedett a női nemnél — nem lévén arányos a betegedés a népességhez, miu-

tán a népesség aránya két nem között csak 2% különbséget mutat, itt pedig 5%-nál több.

Az életkorra vonatkozik a b) alatti „*Kimutatás*“, a megbetegedettek és meghaltakról életkor szerint 5 évről 5 évre.

b)

Kimutatás

Pesten a II-ik időszakban t. i. 1873. márczius 17-től november 23-ig choleraában megbetegedettek, meggyógyultak s meghaltakról

életkor szerint.

Évszám	Megbetegedett	Meggyógyult	Meghalt	Észrevétel.
1—5	436	129	307	
6—10	247	118	129	
11—15	193	100	93	
16—20	449	275	174	
21—25	579	340	239	
26—30	544	323	221	
31—35	465	256	209	
36—40	411	210	201	
41—45	233	131	102	
46—50	188	82	106	
51—55	173	86	87	
56—60	129	44	85	
61—65	89	26	63	
66—70	69	15	54	
71—75	48	8	40	
76—80	21	4	17	
81—85	8	—	8	
86—90	1	—	1	
91—95	1	—	1	
96—100	1	—	1	
Bizonytalan év	63	12	51	
Összesen . .	4348	2159	2189	

Ezen táblázat ugyanazon eredményt mutatja, mint a cholera I-ső szakában, t. i. a 21. és 30. év közt legtöbb esetet, azaz 1123 betegedési és 460 halálesetet, mely az összes betegedés 25³³ és a halálesetek 30%-kát teszi.

A járvány legerőszakosabb volt azonban a legkisebb és legmagasabb életkorban, mert az 5 éven alúliak közt 436 betegből meghalt 307 és a 80 éven fölüliek 11-en esvén bele, valamennyien mind is bele haltak.

A járvány helyrajzi vagyis a városrészekbeni elterjedésére nézve következő arányok mutatkoznak:

Megbetegedett:

a Belváros összes lakosságának	0·30 ‰-ka
1000-ből 3 egyén, tehát kétszer annyi, mint előbb;	
a Lipótvárosban	0·65 „
1000-ből 6 egyén, tehát háromszor annyi, mint előbb;	
a Terézvárosban	0·89 „
1000-ből 9 egyén, majdnem ugyanazon arány, mint előbb;	
a Józsefvárosban	1·6 „
tehát hatszor annyi, mint előbb;	
a Ferenczvárosban	2 „
1000-ből 20 egyén, majdnem 8-szor annyi, mint előbb;	
Közbányán	6·5 „
tehát 1000-ből 65 egyén, 46-szor annyi, mint előbb.	

Legtöbb betegedési eset fordult elő a Teréz- és Józsefvárosban, külön-külön 30—30 ‰-kát tevén az ki, az összes betegedésnek.

Azonban a népesség ‰-kai szerint ítélve a betegség terjedelmét, leg-erősebb volt Közbányán, minek okát abban találhatjuk, hogy itt a téglagyárakban a legalsóbb és legtudatlanabb néposztály dolgozik; innen fordított sorban a belvárosig, mindig csekélyebb a járvány terjedelme.

A c) alatti kimutatás jelzi azon házakat, melyekben a különböző városrészek szerint legtöbb betegedés fordult elő (lásd ennél még részletebben I. alatt a helyrajzi táblázatos összeállításban).

K i m u t a t á s a

azon utcáknak és házaknak, melyekben a legelső cholera-bebetegedés történt 1873. márczius 14-től november 23-ig.

Város és utca neve	Házszám	M megbetegedett			Városrészben ápoltak			Kórházban ápoltak			M meghalt összesen			Városrészek- ben meghalt			Kórházban meghalt			Észrevétel.
		összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek			
Belváros.																				
Molnár-utca . . .	41	3	2	1	—	1	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Réviposta-utca, Görög-udvar . .	1	5	1	1	3	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lipót-város.																				
Váci vonal . . .	480	46	18	17	11	30	10	10	10	16	8	8	1	1	1	3	3	3	3	3
Váci-út	26	18	7	9	4	11	4	4	3	7	2	4	—	1	4	2	2	2	1	1
Tereź-város.																				
Kerepesi-út . . .	36	16	11	3	2	7	3	2	2	9	8	1	—	10	8	2	—	2	7	1
István-tér	12	15	4	8	3	10	3	3	5	1	4	—	—	8	2	5	—	2	4	4
3 Dob-utca	81	7	4	4	2	1	4	4	—	5	1	—	—	6	2	3	—	1	2	—
Szövetség-utca . .	7	11	7	—	—	1	—	—	10	7	—	3	—	5	5	1	—	—	4	—
Dohány-utca . . .	35	10	2	2	6	9	1	1	1	1	—	—	—	4	2	—	—	3	—	—
Rózsa-utca	5	12	6	3	3	11	5	3	3	1	1	—	—	2	2	—	—	—	2	—
József-város.																				
Homok-utca . . .	7	39	7	14	18	29	5	9	15	10	2	2	5	14	3	9	1	1	7	2
József-utca . . .	47	12	6	5	4	9	4	4	1	2	1	—	—	9	3	3	—	1	4	1
Kálvária-utca . .	2	12	1	7	4	10	—	6	4	2	1	—	—	9	5	5	—	2	4	—
Perencz-város.																				
Perencz-tér	14	16	4	7	5	16	4	7	5	—	—	—	—	6	3	6	—	3	6	—
Páva-utca	2	14	3	4	5	13	5	5	1	—	—	—	—	8	2	3	—	2	7	—
Páva-utca	32	11	3	5	3	10	2	5	3	1	—	—	—	2	2	2	—	2	5	—
Temető-utca . . .	8	10	10	5	3	10	5	2	—	4	—	—	—	4	4	2	—	2	4	—
Aggárpóda																				
Barack-kórház	59	60	27	33	—	—	—	—	58	27	31	—	—	56	24	32	—	—	54	24
Gyermek kórh.	10	30	30	28	—	—	—	—	59	30	28	—	—	17	13	—	—	—	31	30
Rókus kórház	3	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	8	—	—	—	—	4	—
Omnibus-épület a kórházon kívül	11	3	1	1	1	5	—	—	3	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gubacsi pusztá	28	21	2	6	1	—	—	—	28	21	6	—	—	2	—	—	—	—	2	—

Részletesebben a városrészenként valamennyi utcára, házra ki-
terjeszkedő általános helyrajzi táblázatos összeállításban.

Ezen *c)* alatti táblázat szerint a

Belvárosban :

Egy házban 5-nél több nem mutatkozott, és pedig ezen öt eset a régi Posta-utca 1. sz. a. házban (görög-udvar) jött elő; ebből meghalt 3. — Leginkább ki voltak téve a járványnak: a Molnár-utca, melyben 14; Zöldfa-utca, a hol 13; Kecskeméti-utca 9; Magyar-utca 7; Hal-tér 4 eset fordult elő.

Lipótvárosban :

Schestrauber házban 46 betegből meghalt 20.
Váci-út vámon kívül 480. sz. a. 18 betegből meghalt 8.
Váci-út 26. sz. a. 14 betegből meghalt 9.
Gyakori betegedési esetek fordultak elő a következő utcákban: Nádor-utca 46, Feldunasor 34 esettel.

Terézvárosban :

Kerepesi-út 36. sz. a. 15 betegből meghalt 10.
István-tér 12. sz. a. 15 betegből meghalt 8.
Százház 12. sz. a. 39 betegből meghalt 14.
Betegedési eset jön az István-térre 28. Háromdob-utczára 83. Szövet-ség-utczára 54. Külső-Aradi-utczára 52. Dohány-utca 51. Rózsa-utca 50. Gyár-utca 40. Király-utca 39.

Józsefvárosban :

Homok-utca 7. sz. a. 12 betegből meghalt 9.
József-utca 47. sz. a. 12 betegből meghalt 9.
Kalvária-utca 2. sz. a. 11 betegből meghalt 6.
Legtöbb betegedési eset fordult elő József-utczában 74. Sertés-, Kereskedő-utczában 64. Kerepesi-út 63. Stáció-utca 56. Illés-utca 45. Prater-utca 44. Bodzafa-utca 40. Nap-utca 26.

Ferenczvárosban :

Ferencz-tér 14. sz. a. 16 betegből meghalt 6.
Páva-utca 2. sz. a. 14 betegből meghalt 8.
„ 32. sz. a. 11 betegből meghalt 6.
Temető-utca 8. sz. a. 10 betegből meghalt 4.
Felemlitendők: Liliom-utca 59. Soroksári-utca 56. Florián-utca 43. Malom-utca 41. Üllői-út 65 esettel. — Megjegyzendő még, hogy a szegények házában vagyis aggápoldában 60 eset adta elő magát, melyből meghalt 56.

Az első eset jelentetett július 21-én, az utolsó szeptember 13-án: azonban itt a betegedés és halálozás zöme augusztus hó elejére esik.

A barack-kórházban magában az ott szolgáló személyzet s betegekből cholera-ba esett 59, meghalt 31.

A Rókusban benn magában a kórházban csak 3 egyén betegedett meg.

Az omnibus-épületben a kórházon kívüli lakók közül megbetegedett 11, meghalt 7.

Itt, hol a betegek lakásáról van szó, felemlítendőnek tartjuk, miszerint számos esetben a lakás nem volt kitudható, vagy hogy ezek bizonyos lakással nem bírtak, mint ezt a végül esatolt helyrajzi összeállításról szóló **I. táblázat** is igazolja.

A foglalkozásra nézve:

- I. A tudomány és művészettel foglalkozók, hivatalnokok és birtokosok osztályából a járványra esett 246
- II. A kereskedők és iparosok osztályából 1113
- III. A munkás és szolgálóból 2989

Tehát jelenleg is a szegény néposztályt sújtotta a járvány leginkább, mi nemcsak a zsufolt egészségtelen lakások miatt van, hanem a kicsapongásokból s az étrendi szabályok, a kezdődő baj a hasmenés elhanyagolásából magyarázható. Egyébiránt a foglalkozásra vonatkozó, mind a két időszakot összefoglaló **II. táblázat** az értekezés végén szintén mellékeltetik.

A járvány hullámvázát illetőleg, itt csak **d)** alatt a havi „*Kimutatás*“, t. i. márcziustól novemberig 9 folyó számban foglaltatik, melyben híven előadatik a havonkénti betegedés és halálozás állása. — De az értekezés végéhez esatolt betegedési, gyógyulási s halálozási **III. táblázat**, és a **B.** alatti rajzolatil graficus tábla napról-napra számszerint jelzi a hullámvázát.

d) Kimutatás

Pest városában uralgott cholera-járvány havonkénti állásáról 1873. évi márczius 17-től 1873. évi november 23-ig terjedő **II. időszakban.**

Lakosság száma : 200.000.

Folyó szám	Év	H ó	Az előbbi óról beteg maradt		Szaporodott		Összesen		E b b ő l			A járvány II. időszaknak tartama alatt			Jegyzet
			Meggyógyult	Meghalt	Meggyógyult	Meghalt	Meggyógyult	Meghalt	Meggyógyult	Meghalt	Gyógykezelés alatt maradt				
1	1873	Márczius	—	23	23	4	15	4	23	4	15	4			
2	"	Április	4	295	299	67	152	80	318	71	167	80			
3	"	Május	80	311	391	174	168	49	629	245	335	49			
4	"	Junius	49	182	231	91	108	32	811	336	443	32			
5	"	Julius	32	1054	1086	390	508	188	1865	726	951	188			
6	"	Augusztus	188	2052	2240	1106	959	175	3917	1832	1910	175			
7	"	Szeptember	175	352	527	282	227	18	4269	2114	2137	18			
8	"	Oktober	18	62	80	33	36	11	4331	2147	2173	11			
9	"	November	11	17	28	12	16	—	4348	2159	2189	—			
Összeg .			—	4348	—	2159	2189	—	—	—	—	—			

E szerint a márczius 17-iki napi kimutatásban fordul elő az első cholera-eset, mely halállal végződött, ugyanazon napon; ezután egy hónapnál tovább mindig csak apró hullámzások mutatkoztak, a betegség és halál esetei tízen alúl maradván, több napon a 0-ra leszállva. April 25-én a betegség gyorsan elérte a 37 számot, a halálozás pedig 27-én a 16 számot; azután ismét csak apró hullámokat vetett e járvány tovább 2 hónál, midőn július 10-ike körül, gyors emelkedésnek indult s augustus 5-én már elérte legmagasabb, úgy szólva. tetőpontját, mely napon 109 egyén betegedett meg, — a halál ezzel lépést tartva, augustus 4-én érte el legmagasabb pontját 51 esettel.

Ezen időtől épen oly gyorsan, t. i. egy hó alatt visszaesik ismét az apró hullámzásba, úgy hogy már szept. 2-án csak 26 eset észleltetett; szept. 20-án 5 körül van betegség és halálozás, azon innen pedig a zerus körül mozog, és október végén innen már hullámzásnak nem is nevezhető. — Miből kitűnik, hogy a járvány valódi uralkodásának ideje július 20-ától augusztus 5-éig tehető.

Tehát valamint 1872-ben november, melynek 15-ik napján 42 betegség és 17-én 16 halálozás történt, — volt a legveszélyesebb hónap, úgy 1873-ban augusztus hó illetőleg annak 4—5 napja; 4-ikén 51 halálozás 5-ikén 109 betegség fordulván elő.

Összefoglalva a két járványnál tett tapasztalatokat és a közlött adatokat, azokból a következő mozzanatok, pontokat kiemelni tanulságosnak véljük.

Ezen tartós járvány leginkább éreztette egészségügyi intézkedéseink hiányait, melyek a tisztaság, fertőtlenítés, csatornázás, a szegények élelmezése, lakása s a betegápolásra vonatkoznak; megtanított arra, hogy ezekre ne csak akkor gondoljunk, ha a vész közelg vagy már jelen van; hanem állandó rovatát képezzék ezek a hatóság legnélkülözhetlenebb gondoskodásának; mert az ily intézkedések lehetnek egyedüli elhárítói, enyhítői általában a járványoknak s különösen a cholérának. — Most is nagyrészt a tett intézkedéseknek lehet tulajdonítani, hogy a járvány a fővárosban aránylag nem hágott oly fokra, mint 1831, 1855 és 1866-ban, és nem dühöngött annyira, nem ragadott el annyi áldozatot, — mint legtöbb helyen az országban. Ugyanis, mint az előadottakból kitűnik:

megbetegedett első alkalommal	1031
„ második „	4348
Összesen	<u>5379</u>
ebből meggyógyult	2758
„ meghalt	2621

így az egészben a halálozás tesz 49°%-ot tehát több gyógyult, mint meghalt.

Ezekhez képest tekintve, hogy mi — egymásután nagy mérvben fellépő két járványt állottunk ki, tekintve a jelen járványnak mind hazánkban,

mind a külföldön tett pusztításait, tekintve annak példátlan tartósságát el kell ismernünk, miként úgy, a betegedés, mind a halálozás enyhének mondható.

2) Kiemelendőnek tartom a hatóságnak azon rendelkezését, hogy a cholera-kórházakat a városon kívül helyezte el, s ott különös gond fordított a fertőtelenítésre. Így a cholera-fertő sem a többi kórházakban, sem a városban szét nem hurezoltathatott.

Nem kerülheti ki itt figyelmünket azon körülmény, hogy mint *c)* táblázaton látható, magában a Rókus-kórházban, mely a cholera-kórházaktól messze távol esett, alig fordult 3 megbetegedési eset elő, holott a barack-kórházban a nem choleras osztályokon levő betegek közül és a szolgálatot tevő személyzetből 59 kapta meg e kórt. Ez megtörténhetett a ragály áthurczolása nélkül is, de mégis némi gyanút ébresztő tény.

Nagy előnynek kell tartanunk, hogy mindenütt sikerült a cholera-gócokat kis idő alatt megszüntetni. Így a szegényházban vagyis aggápoldában is elfojtatott a vész a nélkül, hogy azt szükség lett volna kiűriteni.

3) Nincs miért tagadni, hogy e járvány természetét s kóroktani viszonyait eléggé nem ismerjük, s hogy e korra vonatkozólag sok a talánszerű az nálunk is felhozható. — Bizonyosnak tartatik, hogy e kór közlekedés, fertőzés által terjed, mégis alig lehet a betegség behurezolását, egyesekre történt elragadással kimutatni. — Feltűnő az, hogy azon helyeken, melyek az előbbeni járványoknál cholera-gócokat képeztek. később betegedési esetek elő sem fordultak, így p. o. a múlt télen a Malom-utca 2. sz. alatt néhány nap alatt 24 cholera-beteg volt, s azóta egyetlen egy eset sem fordult elő.

Különös az is, hogy a szegény gyermekkórház, mind a két járvány uralkodása alatt érintetlenül maradt s midőn már e kór a fővárosban, csaknem megszűnt, a gyermekkórházban akkor lépett fel.

De a legmagyarázhatlanabb s egyszersmind a legroszabb az, hogy ámbár ezelőtt bizonyos 6—8 hetes időközben a járvány le szokott járni, most évekig tart, s úgy látszik, mintha meg akarna honosulni.

Azonban, bármennyi legyen e járvány természetében a megfoghatlan, azt tudjuk, a mi legfőbb, hogy annak nagy mérvbeni fellépését, dulását, orvosrendőri intézkedések által akadályozni lehet; tehát ezeket kell kellően kifejtenünk s alkalmaznunk, hogy így az orvosi tudomány legszentebb feladatának, a mely abban áll, hogy e „betegségtől megóvassunk”, megfelelhessünk.

Zárjelentésem befejezéséül ki kellene emelnem azokat, kik a közreműködésben a legérdemesebbek, kik oly sokan vannak, miszerint a részletezésbe, nevek említésébe alig merek bocsájtkozni, csakis a főbb tényezőket leszek bátor érinteni.

Mindenek előtt említendők a bizottság azon tagjai, kik, bár nem hivatalnokok, mégis a legutóbbi járványnál is a legnagyobb tevékenységet

tanusították. A legnagyobb elismerésre méltók a központi s kerületi bizottságok elnökei, a központi pénztárnok, a városi vegyész, a jegyzők s a kórházak igazgatói, értve itt az izraelita a szegény gyermekkórház s az aggpálda igazgató főorvosait is; a cholera-kórházakban működött fő és alorvosok, a kórházi lelkész, a kerületi főorvosok, értve a járvány alkalmára felkérteket ide sorolván a halottkémekeket, és végre az összes működő személyzet, az egész orvosi rend, melynek kebeléből a sebészek hasonlóan buzgólkodtak, ezek közül különösen két egyén, egyik a Teréz-, másik a Ferenczvárosban, kik hajlott koruknál fogva már a gyakorlattól visszavonultak, a veszélyben azonban előállva, azon orvosok közé tartoznak, kik legtöbb choleras beteget gyógyítottak. — Az orvosokhoz csatlakoztak a közrehatásban a gyógyszerészek, kik a szenvedő emberiséget minden tekintetben kielégítették.

Pesten, 1873. évi november hó 24-én.

tiszti főorvos.

3.

Tiszti főorvosi zárjelentés

szab. kir. Buda fővárosban 187²/₃-dik évben uralkodott

cholerajárvány

mindkét időszakáról.

Azon szerencsétlen járvány, mely országunkban már hosszú idő óta uralgott, vésznyomai mindinkább megszünvén — csak most lehetek oly szerencsés ezen — városunkban 1872. október hó 18-án kiütött járvány megszünését az által jelenteni, hogy a 21 napi vesztegzár ideje alatt eset nem adta magát elő.

A cholera-járvány városunkban kiütésénél Budaváros hatósága nem késett rendkívüli intézkedéseket tenni, melyek közül

a lényegesebbek következők valának :

1) A városrészekben külön vészbizottmányok felállítása.
2) A közönség hirdetményileg a veszélyre és az ezúttali életviseletre figyelmeztetik.

3) A fertőtlenítés egyáltalában elrendeltetvén, annak felügyelete bizottmányi tagokra bízott.

4) A tiszti főorvos, nemkülönben a kerületi orvosok tartoztak minden egyes esetet bejelenteni ; gyakori eseteknél tartoztak a bizottmányi tagok a fertőtlenítés iránt intézkedni.

5) A szegény népen, a mennyire lehetséges volt, élelmezés vagy egészségtelen lakás tekintetében könnyítés történt.

6) A járvány elterjedésének megakadályoztatása tekintetéből, eleinte a kórházban a betegek számára külön szoba lett berendezve, későbbben részükre egy külön ház rendeztetett be.

7) Éjjelenként külön bérkocsisok állítottak fel az orvosok és bizottmányi tagok rendelkezésére.

Hogy ezen intézkedéseknek sikerét megítélhessük, és eljárásunkból egyébként is tanuságot merithessünk, van szerencsém az egész járványnak statistikai és egyéb viszonyait következő kimutatással előtüntetni.

/ Összes kimutatás

Buda fővárosban 1872. évi október hó 18-tól 1873. évi október hó 20-áig két időszakban uralgott cholera-járványról.

Városrész	Lakók száma	Megbetegült				Felgyógyult				Meghalt			
		férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen
Vár	5193	23	22	11	56	11	13	5	29	12	9	6	27
Krisztinaváros	6289	25	18	11	54	15	11	7	33	11	6	4	21
Tabán	13368	86	88	26	200	54	65	12	131	32	23	14	69
Viziváros	16789	69	64	29	162	56	52	17	125	13	12	12	37
Országút	6013	28	31	18	77	21	21	14	56	7	10	4	21
Ujlak	5875	13	14	6	33	9	7	3	19	4	7	3	14
Kültelek	2473	5	2	—	7	1	1	—	2	4	1	—	5
Összesen . . .	56000	249	239	101	589	167	170	58	395	83	68	43	194

A kórházban felvétettek :

A cholera-kórházba (ide számítva már kórházban felvétetteket is)	402	316	10	728	203	179	7	389	191	145	3	339
Főösszeg a fentiekkel . . .	651	555	111	1317	370	349	65	784	274	213	46	533

Életkorra nézve volt:

Születéstől az 1-ső évig	6	7	—	13	2	3	—	5	4	4	—	8
Az 1. évtől 7 évig	36	44	—	80	24	27	—	51	12	17	—	29
„ 7. „ 15 „	29	44	—	73	21	24	—	45	12	16	—	28
„ 15. „ 25 „	177	168	—	345	101	105	—	206	68	71	—	139
„ 25. „ 50 „	312	281	—	593	195	162	—	357	108	128	—	236
„ 50. „ 60 „	71	74	—	145	37	36	—	73	36	36	—	72
„ 60. „ 70 „	19	28	—	47	9	15	—	24	10	13	—	23
„ 70. „ 80 „	11	8	—	19	5	1	—	6	6	7	—	13
„ 80. éven túl	2	—	—	2	1	—	—	1	1	—	—	1
Összesen . . .	663	654	—	1317	395	373	—	768	257	292	—	549

Foglalkozásra nézve volt :

Névszerint	Férfi	Nő	Összesen	Névszerint	Férfi	Nő	Összesen
Ács	7	3	10	Áttétel . . .	253	213	466
Ápонецz	—	5	5	Kávés	4	—	4
Ápolónó	—	2	2	Kesztyűs	3	1	4
Asztalos	6	6	12	Kosárkötő	1	—	1
Bába	—	3	3	Kőfaragó, kőmetsző	5	2	7
Bábsütő	2	2	4	Kofa	2	6	8
Bádogos	4	4	8	Kocsis	26	7	33
Barát (capucinus)	1	—	1	Kőműves	9	1	10
Betűszedő	1	2	3	Könyvművelő	1	—	1
Bodnár	2	—	2	Könyvkötő	1	—	1
Bognár	1	—	1	Korcsmáros	4	5	9
Borbély	2	1	3	Lakatos	14	—	14
Bérkocsis	—	1	1	Levélhordó	—	4	4
Becselő	1	—	1	Magányzó	10	17	27
Buvár (a dunaszabályo- zásnál)	1	—	1	Mészáros	5	4	9
Cserepes	—	1	1	Mérnök	2	—	2
Csizmadia	6	—	6	Molnár	7	3	10
Czipész	13	4	17	Mosónő	—	7	7
Esztergályos	3	—	3	Napszámos és munkás	227	208	435
Építész	1	—	1	Nyomdász	4	2	6
Fakereskedő	1	—	1	Nevelő	1	—	1
Fazekas	3	—	3	Orvos	1	—	1
Fényképész	1	—	1	Órás	4	1	5
Fegyencz	1	3	4	Papjelölt	1	—	1
Festő	2	—	2	Pinceszér	5	3	8
Fésűs	2	—	2	Pék	1	1	2
Föld- és szállómives	16	13	29	Pénzügyőr	3	—	3
Fuvaros	5	3	8	Rongyszedő	—	1	1
Gépez	1	2	3	Sütő	4	—	4
Gyermek	48	56	104	Szappanos	1	—	1
Gyógyszerész	1	1	2	Szabó	6	11	17
Hajós	16	5	21	Szatócs	2	5	7
Házaló	1	2	3	Szakács	1	18	19
Házmester	1	7	8	Szeszgyártó	2	2	4
Hentes	3	2	5	Szítás	1	—	1
Hivatalnok	54	58	112	Szolga és cseléd	21	103	124
Hordár	4	1	5	Szűcs	—	2	2
Honvéd	24	—	24	Takács	2	—	2
Kapus	3	4	7	Tanuló	7	—	7
Kalapos	3	—	3	Tanító, tanár	5	5	10
Kerékgyártó	3	1	4	Téglás	1	1	2
Kefekötő	1	1	2	Timár	4	2	6
Képfestő	2	—	2	Ügyvéd	3	—	3
Köteles	1	—	1	Üveges	1	1	2
Kereskedő-segéd	2	1	3	Városi őr	4	2	6
Kereskedő	2	4	6	Varrónő, kézimunkás	—	12	12
Kéjné	—	15	15	Vizhordónő	2	2	4
Késes	1	—	1	Zenész	2	—	2
Átvitel	253	213	466	Összesen	663	654	1317

Ezen kimutatás tanúsága szerint megbetegedett összesen 1317, felgyógyult 784, meghalt 533. Ezek közül a kórházban ápolgatott 728, gyógyult 389, meghalt 339. A városrészekben ápolgatott 589, gyógyult 395, meghalt 194. Ezekből esik : 1) A várra 56, gyógyult 29, meghalt 27. — 2) Krisztinavárosra 54, gyógyult 33, meghalt 21. — 3) Tabánra 200, gyógyult 131, meghalt 69. — 4) Vizivárosra 162, gyógyult 125, meghalt 37. — 5) Országútra 77, gyógyult 56, meghalt 21. — 6) Ujlakra 33, gyógyult 19, meghalt 14. — 7) Kültelekre 7, gyógyult 2, meghalt 5.

Ezen számtételek előrebocsájtása mellett visszapillantva azon jelentőségre, hogy Buda főváros 56,000 számú lakóra a megbetegedtek száma után 2·035% vagyis 1000 lélekre 22·5% ; — a halottak száma után 0·97% vagyis 1000 lélekre 9·70% esik, mely halálozás a városrészekben így mutatkozik.

1) Várban 5193 lakóból 0·52% ; 2) Krisztina 6298 lakóból 0·33% ; 3) Tabán 13,368 lakóból 0·98% ; 4) Vizi város 16,789 lakóból 0·20% ; 5) Országút 6013 lakóból 0·34% ; 6) Ujlak 5875 lakóból 0·24% ; 7) kültelek 2573 lakóból 0·20%.

Az összes betegek közül elhaltak, és pedig : 1) a kórházban 45% ; 2) Várban 50% ; 3) Krisztinavárosban 45% ; 4) Tabánban 33% ; 5) Vizi városban 25% ; 6) Országúton 33% ; 7) Ujlakon 45% ; 8) kültelken 50%.

Nemre nézve volt beteg : férfi 651, nő 555, gyermek 111 ; — ezekből elhalt férfi 279, nő 213, gyermek 46.

Az életkor, mely a születéstől 1 évig, 1 évtől 7-ig, 8—15—25—50—60—70—80 és 80 túl van jelezve, legtöbbit a 25—50 kort érte a járvány, — tehát azon kort, mely egyáltalában az emberi életben a legfogékonyabb és mely rendes körülmények közt is a legnagyobb áldozatokat kívánja.

Hogy a betegek közül a legtöbb halottat épen a vár számlálja, holott ezen város rész lakói a jobb módú osztályhoz tartozók, ennek okozója talán nem lehet a nagy népesedés vagy tisztátlanság, — de lehet azon körülményt felhozni, hogy a midőn a járvány leginkább dühöngött a nagyon látogatott hetivásárok, és az ez által a népekkeli mozgalmak némi befolyást gyakorolhattak a járvány terjedésére.

Ily arányban állhat különben a Viziváros — Tabán is, mert azon 728 beteg közül, kik a kórházban ápolgatottak, nagy részt szállított épen a Tabán, Viziváros — egyáltalában a többi városrész is. — Ezúttal felemlitem azon körülményt is, hogy midőn Ó-Budán tavasz idején a cholera nagy mérvben dühöngött, a betegek meglehetősen számban hozattak a budai kórházba, s így ezen körülmény is kisebb számmal tünteti ki, a budai betegek létszámát.

A járvány legnagyobb mérvben 1872. év október hó végén november és deczember hóban vette áldozatait, — s midőn tavasz idején a járvány szörványosan lépett fel, és márczius hóban a vesztegzár idejét lejártnak tekintetem, s így a cholera megszünését is jelentettem, — csakhamar csalódtam, mert a cholera újból márczius hó 25-én vette vészteljes kezdetét, csak hogy ezen 7 hónap alatt t. i. márczius október-ig 500-an ápolgatottak, — 1872. évi október hó 18-ától márcziusig 5 hónap alatt pedig 817 beteg ápolgatott, — de ellenkező arányban áll a halálozás, mint ez a következő ~~///~~ kimutatásokból látható.

Kimutatás

Buda sz. kir. fővárosban 1872. évi október hó 18-ától 1873. évi márczius hó 18-áig
az I-ső időszakban uralgott cholerajárványról.

Városrész	Lakók száma	Megbetegült				Felgyógyult				Meghalt			
		férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen
		Vár	5043 150	18	19	9	46	9	12	5	26	9	7
Krisztinaváros	6019 270	16	11	8	35	10	8	5	23	7	2	3	12
Tabán	12886 480	65	74	20	159	40	54	9	103	25	20	11	56
Viziváros	16189 600	49	55	24	128	37	43	13	93	12	12	11	35
Országút	5813 200	17	18	15	50	12	12	12	36	5	6	3	14
Ujlak	5675 200	7	9	4	20	5	5	2	12	2	4	2	8
Kültelek	2375 100	2	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—	2
Összesen	56000	174	186	80	440	113	134	46	293	62	51	34	147
A kültelek közt volt:													
Budai kültelki		2	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—	2
A közkórházakban felvétettek közül volt:													
Közkórházban		9	163	3	175	5	91	2	98	4	72	1	77
Irgalmasoknál		195	—	7	202	96	—	5	101	99	—	2	101
Apáczáknál		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen		204	163	10	377	101	91	7	199	103	72	3	178
Életkorra nézve volt:													
Születéstől az 1-ső évig		5	7	—	12	2	3	—	5	3	4	—	7
Az 1. évtől 7 évig		28	38	—	66	18	23	—	41	10	15	—	25
„ 7. „ 15 „		17	30	—	47	11	17	—	28	7	12	—	19
„ 15. „ 25 „		100	112	—	212	61	72	—	133	39	40	—	79
„ 25. „ 50 „		179	165	—	344	123	97	—	220	57	67	—	124
„ 50. „ 60 „		42	48	—	90	22	19	—	41	22	27	—	49
„ 60. „ 70 „		11	19	—	30	6	13	—	19	5	6	—	11
„ 70. „ 80 „		9	7	—	16	4	1	—	5	5	6	—	11
„ 80. éven túl		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen		391	426	—	817	247	245	—	492	148	177	—	325

Foglalkozásra nézve volt:

Névszerint	Összesen			Névszerint	Összesen		
	Férfi	Nő	Összesen		Férfi	Nő	Összesen
Ács	2	—	2	Áttétel . . .	173	144	317
Áponcz és koldus	—	3	3	Kofa	—	4	4
Asztalos	2	5	7	Kocsis	10	4	14
Bába	—	2	2	Kömüves	9	1	10
Bábsütő	1	1	2	Könyvnyomdász	1	2	3
Bádogos	3	2	5	Könyvkötő	1	—	1
Barát (capucinns)	1	—	1	Korcsmáros	2	1	3
Betűszedő	1	—	1	Lakatos	8	—	8
Bodnár	1	—	1	Levélhordó	—	3	3
Bognár	1	—	1	Magányzó	4	7	11
Borbély	2	—	2	Mészáros	4	2	6
Buvár (a dunaszabályo- zásnál	1	—	1	Mézőgazdász	1	—	1
Csizmadia	4	—	4	Mólnár	6	1	7
Czipész	10	4	14	Mosóné	—	4	4
Esztergályos	2	—	2	Napszámos és munkás	115	134	249
Fakereskedő	1	—	1	Nyomdász	4	2	6
Fazekas	2	—	2	Nevelő	1	—	1
Fényképész	1	—	1	Orvos	1	—	1
Festő	2	—	2	Órás	2	—	2
Fésűs	1	—	1	Papjelölt	1	—	1
Föld- és szőlőműves	7	1	8	Pék	—	1	1
Fuvaros	2	2	4	Pénzügyőr	2	—	2
Gépész	1	—	1	Pinczér	4	3	7
Gyermek	35	46	81	Rongyszedő	—	1	1
Gyógyszerész	—	1	1	Sütő	4	—	4
Hajós	10	5	15	Szabó	6	8	14
Házaló	1	1	2	Szatócs	2	2	4
Házmeister	—	7	7	Szakács	—	18	18
Hentes	2	1	3	Szeszgyártó	1	1	2
Hivatalnok	37	46	83	Szítás	1	—	1
Hordár	1	—	1	Szolga és cseléd	7	67	74
Honvéd	15	—	15	Szücs	—	1	1
Kapus	3	2	5	Takács	1	—	1
Kalapos	2	—	2	Tanuló	6	—	6
Kerékgyártó	2	1	3	Tanító	4	2	6
Kefekötő	1	1	2	Téglás	1	—	1
Képfestő	1	—	1	Tanár	3	1	4
Kereskedő-segéd	5	—	5	Ügyvéd	2	—	2
Kereskedő	2	4	6	Üveges	1	—	1
Kéjnyó	—	8	8	Városszolga és őr	2	—	2
Kávés	1	—	1	Varrónő és kézimunkás	—	10	10
Kesztyűs	3	—	3	Vizhordó	—	2	2
Kosárkötő	1	—	1	Zenész	1	—	1
Kőfaragó, kőmetsző	3	1	4				
Átvitel	173	144	317	Összesen	391	426	817

/// Kimutatás

Buda sz. kir. fővárosban 1873. évi márczius hó 25-től 1873. október hó 20-áig
II-ik időszakban uralgott cholera-járványról.

Városrész	Lakók száma	Megbetegült				Felgyógyult				Meghalt			
		férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen
		Vár	5193	5	3	2	10	2	1	—	3	3	2
Krisztinaváros	6289	9	7	3	19	5	3	2	10	4	4	1	9
Tabán	13368	21	14	6	41	14	11	3	28	7	3	3	13
Viziváros	16789	20	9	5	34	19	9	4	32	1	—	1	2
Országút	6013	11	13	3	27	9	9	2	20	2	4	1	7
Ujlak	5875	6	5	2	13	4	2	1	7	2	3	1	6
Kültelek	2473	3	2	—	5	1	1	—	2	2	1	—	3
Összesen	56000	75	53	21	149	54	36	12	102	21	17	9	47
Kórházban felvétettek:													
Felállított cholera-kórházban		198	153	—	351	102	88	—	190	88	73	—	161
Életkorra nézve volt:													
Születéstől az 1-ső évig		1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Az 1. évtől 7 évig		8	6	—	14	6	4	—	10	2	2	—	4
„ 7. „ 15 „		12	14	—	26	10	7	—	17	5	4	—	9
„ 15. „ 25 „		77	56	—	133	40	33	—	73	29	31	—	60
„ 25. „ 50 „		133	116	—	249	72	65	—	137	51	61	—	112
„ 50. „ 60 „		29	26	—	55	15	17	—	32	14	9	—	23
„ 60. „ 70 „		8	9	—	17	3	2	—	5	5	7	—	12
„ 70. „ 80 „		2	1	—	3	1	—	—	1	1	1	—	2
„ 80. éven túl		2	—	—	2	1	—	—	1	1	—	—	1
Összesen		272	228	—	500	148	128	—	276	109	115	—	224

Foglalkozásra nézve volt :

Névszerint	Férfi	Nő	Összesen	Névszerint	Férfi	Nő	Összesen
Ács	5	3	8	Áttétel . . .	101	71	172
Ápонец	—	2	2	Kőfaragó és kőmetsző . . .	2	1	3
Ápolónó	—	2	2	Köfa	2	2	4
Asztalos	4	1	5	Kocsis	12	3	15
Bába	—	1	1	Kőműves	—	—	—
Bábsütő	1	1	2	Koldus	—	2	2
Bádogos	1	2	3	Könyomdász	—	—	—
Barát (capucinus)	—	—	—	Könyvkötő	—	1	1
Betüszedő	—	2	2	Korcsmáros	2	4	6
Bodnár	1	—	1	Lakatos	6	—	6
Bérkocsis	—	1	1	Levélhordó	—	1	1
Becső	—	1	1	Magányzó	6	10	16
Borbély	—	1	1	Mészáros	1	2	3
Cserepes	—	1	1	Mérnök	1	—	1
Csizmadia	2	—	2	Molnár	1	2	3
Czipész	3	—	3	Mosónó	—	3	3
Esztergályos	1	—	1	Napszámos és munkás . . .	105	71	176
Építész	1	—	1	Nevelő	—	—	—
Fakereskedő	—	—	—	Nyomdász	—	—	—
Fazekas	1	—	1	Orvos	—	—	—
Fényképész	—	—	—	Órás	2	1	3
Fegyencz	1	3	4	Papjelölt	—	—	—
Festő	—	—	—	Pincér	1	—	1
Fésűs	1	—	1	Pék	1	—	1
Föld- és szőlőműves	9	12	21	Pénzügyőr	1	—	1
Fuvaros	3	1	4	Rongyszedő	—	—	—
Gépész	—	1	1	Sütő	—	—	—
Gyermek	13	10	23	Szappanos	1	—	1
Gyógyserész	1	—	1	Szabó	—	3	3
Hajós	6	—	6	Szakács	1	—	1
Házaló	—	1	1	Szeszgyártó	1	1	2
Házmester	1	—	1	Szitár	1	—	1
Hentes	1	1	2	Szatócs	—	3	3
Hivatalnok	17	12	29	Szolga és cseléd	14	36	50
Hordár	3	1	4	Szücs	—	1	1
Honvéd	9	—	9	Takács	1	—	1
Kapus	—	2	2	Tanuló	1	—	1
Kalapos	1	—	1	Tanító és tanár	1	3	4
Kerégyártó	1	—	1	Téglás és téglamester . . .	—	1	1
Köteles	1	—	1	Timár	1	1	2
Kefekötő	—	—	—	Ügyvéd	1	—	1
Képfestő	1	—	1	Üveges	—	1	1
Kereskedősegéd	8	1	9	Városőr	2	2	4
Kéjné	—	7	7	Varrónó és kézimunkás . . .	—	2	2
Késes	1	—	1	Vizhordónó	2	—	2
Kávés	3	—	3	Zenész	1	—	1
Kesztyűs	—	1	1				
Kosárkötő	—	—	—				
Átvitel	101	71	172	Összesen	272	228	500

A // alatti táblázat szerint a 817 betegből 325 halálozás volt — tehát 39·60%.

A /// alatti táblázat szerint pedig az 500 betegből 224 haláleset vagyis 44·80% ; itt feltűnő azon jelenség, hogy a nedves, esős és lanyhás téli időszak kevesebb áldozatot vett, mint a tavasz és nyári időszak — ennek részletes okát alaposan fürkészní nem lehet feladatomban jelen jelentéssel, — de említenem kell, hogy nagy befolyással volt a járványra a június, július és augusztus hónapokban a 71 napig eső nélküli rendkívüli idő, mert ez nem csak az egészséges jó módú ember egész létére hátrányosan hatott, hanem pusztítólag hatott azon szegény népre, mely menhelyét bűzhödt kunyhóban keresi.

A foglalkozásra nézve megjegyzem, hogy :

I. A tudomány és művészettel foglalkozók — tisztviselők — birto-
kosok alig 0·80%-kal érintettek.

II. Kereskedők és iparosok szintén csakis 0·75% és

III. munkás és szolgálati osztályban lévők pedig nagy mérvben, úgy-
hogy az összes ez osztálybeli betegek közül 50% elhalt.

Midőn zárjelentésemet előterjesztem, el nem mulaszthatom a t. ta-
nácsnak erélyes intézkedése felett és azon kész áldozatokért, melyeket a t.
tanács készpénzbeli összegekben, és pedig a fertőtlenítés tekintetéből külön
időszakokban :

mészre	1095	frt	46	kr.
a bérkocsisok éjjeli szolgálataiért	1852	„	—	„
egyéb munkálatokért	155	„	20	„
a temetőben külön halotti ház felállításért	704	„	—	„
elnököknek előleges különféle kiadásokra és nyomtat- ványokra	610	„	—	„
összesen	4416	frt	66	kr.

az egész emberiség nevében köszönetemet kimondom, köszönetet mondok,
továbbá a bizottmányi elnökök és tagoknak, orvosok és egyéb tisztviselők-
nek is, — kik a vészteljes időben önkényt erejüket az emberiség jóvoltáért
feláldozták.

Végzáradékul nem hagyhatom említetlenül, sőt kötelességnek tartom,
hogy ezen egy év óta a jelentésekkel is a statistikai összeállítással lelkiismeretesen és hivatalos óráin kívül foglalkozott Szauberer Imre urat a t. tanács
kegyes pártfogói elismerésébe ne ajánlanám, szintúgy Dr. Ludwig Endre,
a ki a kórházi betegeket ingyen ellátta.

Budán, 1873. október hó 21-én.

Dr. Kiss Sándor,
t. főorvos.

4.

Ó-Budán a cholera-járvány.

Az ó-budai cholera-járványról a fővárosi levéltárból adatok hiányában semmit sem közülhetvén, a Pest megyeiben csak a következőket találtam:

Ó-Budán 1866-ik évben megbetegedett : 481 egén ;	
ezek közül meggyógyult	318
„ „ meghalt	163
Az 1873-ik évben megbetegedett : 579 egén ;	
ezek közül meggyógyult	315
„ „ meghalt	264

5.

Járvány a környéken.

Ide tartozólag vessünk egy pillanatot a főváros tőszomszédságában fekvő helyiségek cholera-betegedésére :

Folyó szám	Helység neve	Megbetege- dett	Meggyógyult	Meghalt	Észrevétel
1	Soroksáron	—	—	—	
2	Promontoron	41	25	16	
3	Albertfalván	—	—	—	
4	Tétényen	2	1	1	
5	Rákospalotán	49	23	26	
6	Vácson	621	270	351	
7	Új-Pesten	—	—	—	
8	Buda-Eörsön	225	138	87	
9	Buda-Keszen	—	—	—	
10	Szt.-Endrén	289	167	122	
11	Veecsén	234	153	81	

E helyiségekre tekintve, a legfeltűnőbb, hogy Új-Pest és Soroksár nagy népességű városokban egy cholera-eset sem fordult elő, holott épen Új-Pest és Soroksár — mintha csak Budapest elővárosai lennének — folytonosan érintkeznek, közlekednek a főváros lakóival, a kik között egy évnél tovább dult a járvány. Ezt Új-Pest és Soroksár kórmentes talajának sem lehet tulajdonítani, mert 1866-ban meg Új-Pesten és Soroksáron elég nagy számú volt a betegedés.

A zárjelentésekben előadottakhoz csatlandóknak véljük a felügyeleti s orvosi kerületek leírását ; mindenik városrész azért osztatott apró felügyeleti kerületekre, hogy azokban a felügyelők a városrész bizottsága által elrendelték teljesítését, a tisztaság fentartását és fertőtlenítést ellenőrizték. Orvosi kisebb járványkerületek pedig azért alakítottak, hogy, a mennyiben a szükség igényli, azokban rendkívüli kerületi orvosok működhessenek.

6.

A pesti felügyeleti járványkerületeknek, különösen a belvárosinak felosztása és felügyelőinek megnevezése.

Valamennyi felügyeleti kerület felosztását adni felesleges levén, például egyet iktatunk ide:

A *Belváros* két részre osztatik fel, u. i. *Felső* és *Alsó* részre.

A választó vonalt képezi: a hatvani-utcza, kígyó-utcza, városház-tér, a plébánia-templom és piaristák kolostora közötti utcza kifelé a dunasorig.

A *felső része* leszen *körülvéve*: a hatvani-, kígyó-utcza, városház-tér, a plébánia-templom és piaristák kolostora közötti utcza által, továbbá a dunasor (al-dunasor) a piaristáktól felfelé, a Deák-Ferencz-utcza a Dunára való kitorcolásáig, Deák-Ferencz-utcza, Deák-Ferencz-tér a belvároshoz tartozó részével, innét az országúttól a hatvani kapuig.

Az *alsó része környezetetik*: a hatvani kapunál kezdve lefelé, országút, kecskeméti-kapu, széna-tér, mészáros-utcza, só-tér, aldunasor felfelé a belvárosi plébániáig, plébánia-templomtér, plébánia-templom, városház-tér illetőleg városház, kígyó-utcza, hatvani-utcza a hatvani kapuig.

Felső rész.

Kerületek.

Felügyelő tagok.

<i>I. kerület</i> : országút, hatvani-utcza, újvilág-utcza, rostély-utcza, Crettier és Westermayer-féle ház.	} VIMMER ANTAL. DR. MEIXNER JÁNOS.
<i>II. kerület</i> : Károly-kaszárnya.	
<i>III. kerület</i> : hatvani-utcza, az újvilág-utczától a gránátos-utcza, bennfoglalva a megyeház-utczát és sarkantyus-utczát, a megyeház melletti részével.	} DR. GEBHARDT LAJOS. KÖLBER GUSZTÁV.
<i>IV. kerület</i> : hatvani-utcza, úri-utcza, zsbárús-utcza, gránátos-utcza a hatvani utczáig.	
<i>V. kerület</i> : úri-utcza, posta- és távirdai épület, szerviták épülete, háromszeg-, sarkantyus-utcza, megyeház-tér, rostély-utcza, újvilág-utczai részével.	} RÖSER MIKLÓS. DR. HOFMANN LAJOS.
<i>VI. kerület</i> : úri-utcza, kígyó-utcza, városház-tér, váczy-utcza, zsbárús-utcza a gránátos-utczáig.	
<i>VII. kerület</i> : váczy-utcza a korona-utczával, Kristóf-tér, szervita-tér, úri-utcza, zsbárús-utcza.	} KRALOVÁNSZKY ISTVÁN. DR. SIKLÓSY GYULA.

K e r ü l e t e k.

Felügyelő tagok.

- VIII. kerület* : városház-tér, piaristák háza, vá-
ezi-uteza, régi posta-uteza bennfoglalva, a galamb-
uteza, feldunator a kötő-utezától a régi posta-
utezáig. } GRABOVSKY GYÖRGY.
OPPODY ALAJOS.
LENGYEL JÓZSEF.
- IX. kerület* : Mária-Valeria - uteza, feldunator,
a Steingassner-kávéháztól felfelé a Deák-Ferencz-
utezáig. } HEINRICH ISTVÁN.
DR. PISZTÓRY FERENCZ.
- X. kerület* : a régi posta-utezától Mária-Valeria-
uteza, kishíd-uteza bennfoglalva, aranykéz-uteza,
váczi-uteza része a kishíd-utezától a régi posta-
utezáig. } KAMMER ERNŐ.
FÖLSINGER REZSŐ.
- XI. kerület* : Angol királyné, Deák-Ferencz-
uteza, váczi-uteza, kishíd-uteza. }
- XII. kerület* : Deák-Ferencz-uteza a váczi-utezá-
tól kezdve a Deák-Ferencz-térig, sütő-uteza, fehér-
hajó-uteza, Kristóf-tér része a váczi-utezáig. } DR. BARRACH BENEDEK.
DR. MANDL PÁL.
WARSCHAG JÁNOS.
- XIII. kerület* : fehérhajó-uteza, sütő-uteza, szer-
viták-tere a Teleky-féle házig bezárólag. } DR. NEUHOFFER JÁNOS.
KURZ JÓZSEF.
- XIV. kerület* : sütő-uteza, Károly-uteza, evan-
gelikus-templom, szén- v. Deák-Ferencz-térig. } JÁRMAY GUSZTÁV.

A l s ó r é s z.

- I. kerület* : hatvani-uteza, országút, kis-czukor-
uteza, magyar-uteza a hatvani-utezáig. } UNGER HENRIK.
DR. BÓKAY JÁNOS.
- II. kerület* : hatvani-uteza, magyar-uteza a czu-
kor-utezáig, czukor-uteza, egyetem-uteza, feren-
cziek-tere a hatvani-utezáig. } MILASSIN KÁROLY.
HOEPLNER ARMIN.
- III. kerület* : a kis-czukor-utezától a magyar-
uteza, kecskeméti-uteza, országút a kis-czukor-
utezáig. } DR. PATRUBÁNY GERŐ.
DR. BENE REZSŐ.
GICZEY SÁMUEL.
SCHUNDA JÓZSEF.
- IV. kerület* : a czukor-utezától a magyar-uteza,
kecskeméti-uteza, egyetem-tér a czukor-utezáig. } LIPP FERENCZ.
SZIRCH JÁNOS.
- V. kerület* : kecskeméti-uteza, széna-tér, lövész-
és bástya-uteza a kecskeméti utezáig. } GYARMATI GYÖRGY.
DR. VARGA LÁSZLÓ.

K e r ü l e t e k.

Felügyelő tagok.

<p><i>VI. kerület</i> : lövész-utca, mészáros-, Lipót-, szarka- és bástya-utca a lövész-utczáig.</p>	<p>KIRÁLYI PÁL. *) DR. VARGA LÁSZLÓ. STURM GÁBOR. DR. BARBÁS JÓZSEF.</p>
<p><i>VII. kerület</i> : kecskeméti-utca, bástya-, lövész-utca, egyetem-tér a kecskeméti-utczáig.</p>	<p>PRÜCKLER IGNÁCZ. RERRICH.</p>
<p><i>VIII. kerület</i> : lövész-utca, bástya-, zöldfa- és szerb-utca a lövész-utczáig.</p>	<p>KOBELT JÁNOS. LONKAY ANTAL.</p>
<p><i>IX. kerület</i> : egyetem-tér, szerb-, zöldfa-, papnövélde-utca egyetem-térig.</p>	<p>DR. MEZEY ADOLF. POIGÁR MIHÁLY.</p>
<p><i>X. kerület</i> : egyetem-utca, papnövélde-, zöldfa-, kalap-utca az egyetem-utczáig.</p>	<p>DR. POOR IMRE. KOZMOVSZKY ANTAL.</p>
<p><i>XI. kerület</i> : ferencziek-tere, kalap-, zöldfa-utca, Sebestyén-tér és utca, kígyó-tér a ferencziek teréig.</p>	<p>HAVAS PÁL. KÁRMÁN LAJOS. MIKSITS KÁROLY.</p>
<p><i>XII. kerület</i> : kígyó-tér, Sebestyén-utca és tér, rózsza-tér, kis Lipót-utca, kígyó-utca a kígyó-térig.</p>	<p>KISS KÁROLY. BÁNHEGYI J.</p>
<p><i>XIII. kerület</i> : városház-tér, kis Lipót-utca, rózsza-tér, Duna-utca, dunasor, templom-tér és utca a városház-térig.</p>	<p>FORGÓ ISTVÁN. EIGEL NÁNDOR.</p>
<p><i>XIV. kerület</i> : aldunasor, Duna-utca, Lipót-utca, kalap-utca a dunasorig.</p>	<p>RESCH HENRIK. FRIEDRIK. MATOLAY ELEK.</p>
<p><i>XV. kerület</i> : aldunasor, só-tér, molnár-utca a halász-térig.</p>	<p>BARHÓ FERENCZ. SAMSON SÁNDOR.</p>
<p><i>XVI. kerület</i> : kalap-utca, Lipót-utca, só-tér, molnár-utca a kalap-utczáig.</p>	<p>DR. THANHOFFER LAJOS.</p>
<p><i>XVII. kerület</i> : Lipót-utca, szarka-, zöldfa-, szerb-utca a Lipót-utczáig.</p>	<p>SZITÁR DÉNES. HEGEDŰS KÁROLY.</p>
<p><i>XVIII. kerület</i> : Lipót-utca, szerb-, zöldfa- és borz-utca a Lipót-utczáig.</p>	<p>HELLER FERENCZ.</p>
<p><i>XIX. kerület</i> : Lipót-, borz-, zöldfa- és kalap-utca a Lipót-utczáig.</p>	<p>SZEDENITS JÁNOS. KOLLARITS FERENCZ. SIMONYI ANTAL. ARGAUER JÓZSEF.</p>

*) Királyi Pál egyszersmind a belvárosi járvány-bizottság erélyes elnöke volt.

7.

Az orvosi kerületek leírása ;

ezek a c) alatti térképen közvonalozva számozva s külön színnel jelölve vannak.

A *Belváros* fel van osztva két kerületre, u. m. :

a) A belvárosi felső kerület: a Hatvani utcán, Ferencziek terén és a Kalaputczán felül, a térképen 1. számmal jelölve.

b) A belvárosi alsó kerület: a Hatvani utcán, Ferencziek terén és Kalaputczán alul, a térképen 2. számmal jelölve.

A *Lipótváros* fel van osztva két kerületre, u. m. :

a) A lipótvárosi alsó kerület a Sétatér utcán, Széchenyi sétányon és Széchenyi utcán alól, a térképen 3. számmal jelölve.

b) A lipótvárosi felső kerület a Sétatér utcán, Széchenyi sétányon és Széchenyi utcán felül, mely magában foglalja mindazon kültelki területeket is, melyek a Váczi út és a Duna közt Uj-Pestig terjednek, a térképen 4. számmal jelölve.

A *Terézváros* fel van osztva hat kerületre: u. m. :

a) A terézvárosi *első* kerület magában foglalja a Terézvárosnak azon részét, mely a Váczi körút, Királyutca és Gyárutca közt fekszik, a térképen 5. számmal jelölve.

b) A terézvárosi *második* kerület; ez magában foglalja a Terézvárosnak azon részét, mely a Királyutca, Valero utca, Kertész utca, Kerepesi út és Károly körút által van körülvéve, a térképen 6. számmal jelölve.

c) A terézvárosi *harmadik* kerület; ez magában foglalja a Terézváros azon részét, mely a Kertészutczától kifelé a Dobutca és Kerepesi út között terül el, a Rottenbiller utcáig, a térképen 7. számmal jelölve.

d) A terézvárosi *negyedik* kerület. A külső Terézvárosnak a Városliget előtt elterülő azon része, mely a Valero és Gyár utcától kifelé a Dob, Danjanich és Aradi utcák közt fekszik. Ide tartozik maga a Városliget és a Hermina kápolna körül az Erzsébet úton és azon túl fekvő kültelkekkel és házakkal az István útig, a térképen 8. számmal jelölve.

e) A terézvárosi *ötödik* kerület. Ez a Terézvárosnak azon része, mely a Gyár-utcától az Aradi-utca és Váczi országút közt kifelé terjed, s a d. k. államvaspálya udvarát s környékét, és a váczi országút terézvárosi oldalán fekvő kültelki területeket is magában foglalja, a térképen 9. számmal jelölve.

f) A terézvárosi *hatodik* kerület. A százház tájéka s mindazon telkek és házak, a melyek a Rottenbiller utcától kifelé a Danjanich utca,

Arena és István út s a Kerepesi út közt fekszenek, a térképen 10. számmal jelölve.

A *Józsefváros* fel van osztva 5 kerületre, u. m. :

a) A józsefvárosi *első* kerület. Ez a Józsefvárosnak a József utca és Üllői út által határozott része, kifelé egész a Futó utcaig, józsefvárosi templomig és Ör utcaig, a térképen 11. számmal jelölve.

b) A józsefvárosi *második* kerület. Ez a Józsefvárosnak a nemzeti színház felé sarkalló része a József utcától felfelé a Kerepesi utig és a Múzeum körutól kifelé a Német utcaig, a térképen 12. számmal jelölve.

c) A józsefvárosi *harmadik* kerület. Ez a népszínház utca eleje, a Német utca s Ör utcától kezdve, a kerepesi út és Stáció utca s folytatólag a kőbányai út közt kifelé terjed; ide értve a kerepesi út és kőbányai út közötti külteleket is, melyek a Kőbányához nem tartoznak, de kihagyva a Stáció utcái házsort, a következő 4-ik kerülethez. Ezen kerület a térképen 13. számmal van jelölve.

d) A józsefvárosi *negyedik* kerület a Futó utcától és Mária Terézia tértől kifelé terjed, az Üllői út és Stáció utcák közt, az Illés és Ludoviceum utcaig; a Stáció utcának mind a két oldalát bele értve. Ez a térképen 14. számmal van jelölve.

e) A józsefvárosi *ötödik* kerület a Kalvária és Ludoviceum környéke az Illés és Ludoviceum utcáktól kifelé, a Kőbányai és Üllői utak közt, a kültelekkel együtt a Kőbányáig, a térképen 15. számmal jelölve.

A *Ferencváros* fel van osztva két kerületre, u. m. :

a) A ferenczvárosi belső kerület. Ez a Ferenczváros belső része a Malom utcaig, mely a térképen 16. számmal jelöltetett.

b) A ferenczvárosi külső kerület, — t. i. a Ferenczvárosnak a Malom utcán kívül az Üllői út és a Duna közt fekvő része a kültelekkel együtt, mely a térképen 17. számmal jelöltetett.

A *Kőbánya* egy külön kerületet képez, hol néhány személy számára külön kórház is állított. Ez lenne a 18. szám. mely már a térképre vehető nem volt.

Mindenik orvosi kerület ellátása egy orvosra bízott. A rendes, Halász, Fromm, Gurovits, Schmidt, Apatitzky, Buzay, Gergulics, Báthory, rendes kerületi főorvosokon kívül hat frt napidíj mellett rendkívüli orvosoknak megválasztattak a következők : a Belvárosban Varga László, Lipótvárosban Singer Jakab, Terézvárosban Adler Zsigmond, Schermann Adolf, Szikszay Sándor, Józsefvárosban Ladányi István, Farkas László, Kelen József. Ferenczvárosban Hochhalt Károly, a Kőbányán Kővér rendes, Kopecz rendkívüli állásban működtek.

Ezeken kívül a nevezetteknél előbb vagy azok helyett rendkívüli járványorvosokul működtek Németh, Müller és Répásy tudorok.

8.

Adalék az 1872—73-iki cholera-járvány történetéhez.

Az eddig előadottakban az 187^{2/3}-iki cholera-járvány tartalma alatt történtek főként a tárgyilagosságot, az igénytelen nézetem szerint elég kimerítően tárgyalatván, azokhoz kevés adni való van; és ez a pesti járvány ügyében működő pesti bizottságokra vonatkozik. Budán ily bizottságok nem létezvén, a teendőket leginkább a főkapitány Petrovics és a tiszti főorvos Kis Sándor foglalkozott.

Pesten mind a központban, mind a városrészekben e bizottságok erélyesen működtek. A központi bizottság az egész városra felügyelt s igazgatta a teendőket, a mely teendőket a városrészekben az albizottság tagjai hajtottak végre.

Mint a zárjelentések kiemelik, e bizottságok a szenvedő emberiség szent ügyében teljesített tevékenységük, emberbaráti részvételük által örök hálára kötelezték a közönséget.

A központi bizottság tagjai voltak: Elnök Hamza Máté, tanácsnok: jegyző: Csendics Gyula; tagok: Dr. Barbás József, Dr. Gebhardt Lajos, Haris Sándor, Jármay Gusztáv, Királyi Pál, Dr. Mezey Adolf, Mátyus Arisztid, Polgár Károly, Dr. Poor Imre, Radocsay Ferencz, Radocza János, Schön József, Simon Florent, Sztupa György, Schusztler János, Thaisz Elek, Tavaszgy Endre és Vidats János.

Az 187^{2/3}-iki járvány hosszú történetéhez záradékul még egy mozzanatot kell említenem, hogy t. i. a belügyminiszter, Pestre úgy, mint az ország más vidékeire, hol járvány uralkodott, kir. biztost nevezett ki, Hoffmann Károly kórházi igazgató személyében, a ki azonban, teendője nem lévén, csakhamar bevégezte pályáját, a nélkül, hogy munkásságának nyomain maradhattak volna.

*) Ugy tudjuk, hogy a tiszti főorvos is tagja volt e bizottságnak.

E.

A négy járvány összehasonlítása, az összes tapasztalatok eredménye.

1) A négy járvány alatti betegedések, gyógyulások, halálozások száma s egyéb viszonyainak összehasonlítása. 2) A járványok fellépése s folyamata alatt a környező, a többi betegségek számaránya, szaporodása vagy kevesbedése. 3) A cholera származása, fertőző természete, terjedése, ragályossága. 4) A fertőtlenítés értéke.

1) *A négy járvány alatti betegedések, gyógyulások, halálozások száma s egyéb viszonyainak összehasonlítása.*

Mindenek előtt hasonlítsuk össze az 1831., 185^{4/5}., 1866. és 187^{2/3}-iki négy cholera-járvány alatt choleraiban megbetegedettek, meggyógyultak s meghaltak számát.

Évben	Megbetegedett	Meggyógyult	Meghalt
1831	2277	750	1527
185 ^{4/5}	3516	1668	1848
1866	4082	2119	1963
187 ^{2/3}	5379	2758	2621
Összesen . . .	15254	7295	7959

Ezen összehasonlításból kitűnik, miként az első járvány mint legveszélyesebb, aránylag legtöbb áldozatot ragadott el; pusztító dühöngését tanúsítja heves lefolyása, csak két hóig tartott, holott p. o. a legutolsó járvány két időszakban egy évnél is tovább, mi szintén sajátságos, — és tán a téli időnek tulajdonítható — hogy az első időszak a másodiknál sokkal gyengébb volt, úgyhogy ha nem következik az 1873-iki nyári időszak, az 1872-iki járvány a többinél hasonlíthatlanul enyhébb leendett volna. Az időt jelzőleg constatálható, hogy nálunk valamennyi járvány ereje tetőfoka nyári hónapra esik.

Constatálható az is, hogy mind a négy járvány a Teréz-, József- és Ferenczváros lakosságát nagyobb mérvben üldözte, mint a Bel- és Lipótváros boldogabb lakóit.

2) *A járványok fellépése s folyamata alatt a kórmentő, a többi betegségek számaránya, szaporodása vagy keresbedése.*

A járványt megelőzőleg és a járvány alatt fellépett egyéb betegségek számában csak az I-ső alkalommal lehetett nagy különbséget észlelni; akkor ugyanis a járvány kitörése előtt minden egyéb betegség szünetelt, a járvány alatt pedig a csorvás kórmentő mutatkozott, a gyomor és bélhurut annyira elterjedt, miszerint abban többé kevésbé csaknem az egész lakosság szenvedett; a többi járványok alkalmával is mutatkozott a bélhuzam hurutja; különösen a cholera-rohamot megelőzőleg az *intő hasmenés*, mely, ha czél-szerű gyógybánás által jókor elfojtatott, a beteg a további veszélytől többnyire óva maradt. — Egyébiránt az első járványt kivéve, a többi hárommal más betegségek nem szüneteltek, a szokott számban jelentkeztek, sőt a vältó-láz és hagymáz járványilag is feltűnt.

3) *A cholera származása, fertőző természete, terjedése, ragályossága.*

A bevezetésben és a további tárgyalásokban többször elmondatott, miként a fertőző járványos betegségek, ragály vagy gerj által származnak, a mint a talaj egészségbeli jelentősége a kóroktanban emelkedik, a gerjes kórok száma szaporodik, annyira, hogy most már szoros értelemben csaknem egyedül a lázas heveny kütegek tartoznak a tisztán ragályos kórokhoz; a többi pedig a gerjes bántalmakhoz. A cholera annyira helyhez kötött gerjes betegség, hogy közönségesen elfogadott nézet szerint eredetileg Európában nem származik, hanem fertője Kelet-Indiából közlekedés által ide áthozatik, behurezoltatik; *s itt azután kedvező időbeli helyi s egyéni tényezők közrehatásával kifejlődik, s mindenfelé, a merre viszik, elterjed.*

Ezen terjedésnek módja, okai felett különböző, sokfelé ágazó vélemény és elmélet létezik. Kérdésekül merülnek föl, hogy mik a fertőző anyagnak vivői. a levegő, víz, ürülékek vagy mindezek? Melyek a kifejlődést, terjedést elősegítő tényezők? Mily befolyása van éghajlat, időjárás, talajnak, talajvíznek stb.

Ez utóbbi a talajkérdés általános oldala, a hagymáznál tárgyalattott; tüzetesebb megoldásához a budapesti tapasztalatok nem járulhatnak: mert akkor még rendszeres talajvizsgálatok nem történtek; annyit megjegyezhetünk, hogy a városrészek, helyek magassága, szárazsága, legkisebb kórmentességet sem tanusítottak; időnként ugyanis a várban, Kőbányán a járvány nagyobb dűhvel lépett fel, mint a város alacsony lapályos, víztől ázott, szennyezett részein; fölhozható itt azon észlelet, hogy 185^{4/3}-ben Buda legközelebbi környékét, a hegyek között fekvő Török-Balint, Buda-kesz, Buda-Eörs, Kovácsi, Hidegkút falvakat, sokkal erősebben látogatta a cholera, mint a pesti oldalon levő lapályos helységeket.

Azon kérdésbe, hogy a fertőző anyagnak a levegő, víz, ürülékek vivői-e. és általában mi a ragály vivője? a pesti észleletek különös adatokat nem szolgáltattván, bele nem bocsátkozhatunk; hasonlóan az elősegítő okokkal is

röviden végezhetünk azzal, hogy valamint minden egyéb járványnál, ugy ennél is a népnek okszerűtlen magatartása, az étrendi kihágások, kicsapongások, a szegénység, a zsufolt lakások mennyire elősegítik e kór pusztítását, fájdalommal kellett meggyőződnünk.

Egyik leglényegesebb kérdésre, a choleraanak fertőző természetére, ragályosságára — eltekintve attól, hogy tudományos szempontból a fertőző ragálynak vagy gerjnek nevezendő-e — a budapesti tapasztalatok alapján határozottan igennel felelhetünk.

Mindjárt az első járvány alkalmával 1831-ben Pólya József a cholera-kórház főorvosa összegyűjtötte s közzétette az ide vonatkozó adatokat. A 2-ik járvány alatt 185⁴/₅-ben tett észleletek a cholera ragályosságát még inkább előtűntették, mely adatok közül csak egyet hozok fel:

Akkor előre choleras betegek számára kórházzról nem gondoskodván, mint ez értekezésem ide vonatkozó részéből látható, a cholera-betegek a közkórházba helyeztetek el, mi által a kórház fertőzve lett; a más betegségekben szenvedők között a ragály annyira elterjedt, miszerint százanként betegedtek meg, s estek a nyavalya áldozatául, mindaddig, míg e betegek az anyakórháztól külön fiókkórházba át nem helyeztetek; ugyanezt erősítik és kiegészítik az utolsó 187²/₃-ik hosszú cholera-járvány alatt gyűjtött adatok; nevezetesen kiemelendő azon körülmény, miszerint tiltva lévén a Rókushoz címzett közkórházba choleras beteget vinni, az egész idő alatt magában a Rókuskórházban egy két eset, ellenben a barakkórházban, hol a többi osztályok, ugyan elkülönítve, de a cholera-osztály közelében voltak, 59 cholera-betegedés fordult elő.

Felesleges volna, a ragályosság mellett több érvet, adatot sorolni fel, azok az értekezés illető helyein fellelhetők.

4) A fertőtlenítés értéke.

A fertőtlenítést eszközöljük a hőség magas foka, füstölés, szellőztetés, meszelés, mosás, súrolás, vízöntés által, e szerint ugyanazon rendszabályok, melyek a tisztaságot, rendet elősegítik, a fertőtlenítésnek tényezői. Ezeknek hasznát, értékét alig lehet kétségbe vonni.

Más kérdés, hogy a fertőtlenítő szerek közül milyen az oltatlan mész, chlormész, vasgálicz oldat, carbolsavas mész, carbolsav stb., melyik bir legtöbb hatással, s általában birnak-e ezek a cholera-csírt megsemmisítő erővel. Erre most, minthogy a cholera fertője nem ismeretes, határozottsággal alig felelhetni.

Tapasztalataink azonban a vasgálicz oldat mellett szólnak, melynek sikerét sokszor véltük látni, még pedig válságos esetekben, midőn cholera-gócok voltak megszüntetendők. Mind a mellett nagyon örülünk, hogy emez igen fontos a pénzügyet is közelről érdeklő kérdés, mely még bővebb vizsgálatot igényel, az újabb időben több oldalról fölvettetett, még pedig tekintélyes tudósok, nevezetesen Pettenkofer részéről is, ki pedig előbb buzgó apostola volt.

I. Táblázat.

Az 1872/3-ik évben Pesten

két időszakban

uralgott cholera-járvány

helyrajzi táblázatos

ÖSSZEÁLLÍTÁSA.

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholera-betegedési esetek száma	Háznál kezel- tetett	Kórházban	A háznál				Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül				gyógyult	meghalt				
				gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt						
2	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	Városház	
5	1	1	—	1	—	—	—	1	1	—	—		
3	2	2	—	1	1	—	—	1	1	3	2		
4	1	1	—	—	—	—	—	—	1	1	1		
9	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1		
4	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
3	1	1	—	—	—	—	—	—	1	1	1		
6	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	1		
4	1	1	—	1	—	—	—	—	1	1	—		
5	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1		
8	1	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1		
1	5	—	5	—	—	3	2	3	2	6	4		
6	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1		
7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—		
10	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	1		
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1		
2	1	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
4	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	1		
7	1	—	1	—	—	—	—	—	1	3	2		
11	1	1	—	1	—	—	—	—	1	2	2		
14	1	1	—	1	—	—	—	—	1	1	1		
17	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	1		
25	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—		
32	1	—	1	—	—	—	—	—	1	2	1		
36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—		
53	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	1		
3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—		
6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1		
11	1	1	—	1	—	—	—	—	1	1	—		
12	2	—	2	—	—	—	1	1	1	2	1		
15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—		
—	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	1		
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—		
2	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	1		
7	1	1	—	1	—	—	—	—	1	1	1		
12	1	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—		
7	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—		
5	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—		
—	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—		
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—		
9	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—		

A házsz. ismeretlen

Megyeház.
A házsz. ismeretlen

Folyó szám	Utcza vagy tér neve	Ház- vagy telekszám	I. időszak 1872. okt. 28-tól 1873. mart. 14-ig.								
			Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kórházban		Összesen	
						kezelték közül					
						kezel- tetett	gyó- gyult	meg- halt	gyó- gyult	meg- halt	gyó- gyult
/	Hajó-utcza	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
10	Hatvani-utcza	3 7	1	—	1	—	—	—	1	—	1
		—	2	—	2	—	—	1	1	1	1
11	Kalap-utcza	2 10	1	1	—	1	—	—	—	1	—
12	Károly-utcza	2 2	1	—	1	—	—	1	—	1	—
13	Keeskeméti-utcza	1 3 4 5 7 11 13	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		—	1	1	—	—	1	—	—	—	1
		—	2	2	—	—	2	—	—	—	2
14	Kéményseprő-utcza	4 7	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	Képiró-utcza	1 9	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16	Kigyó-utcza	3 4 6 34	1	1	—	1	1	—	—	1	1
		—	1	1	—	—	1	—	—	—	1
		—	1	1	—	1	—	—	—	1	—
17	Korona-utcza	3	1	—	1	—	—	1	—	1	—
18	Kötő-utcza	4	2	—	2	—	—	1	1	1	1
19	Lakatos-utcza	2	1	1	—	1	—	—	—	1	—
20	Lipót-utcza	3 4 20 22 25 29 33 36 38 42 45	1	1	—	1	—	—	—	1	—
		—	1	1	—	1	—	—	—	1	—
21	Lövész-utcza	3 8 12	1	1	—	1	—	—	—	1	—
22	Magyar-utcza	8 10 13 18 33 34 37	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		—	1	1	—	1	—	—	—	1	—

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál kezel- tetett	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül				gyógyult	meghalt				
	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt							
12	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	Thonetház
2	1	—	1	—	—	—	—	1	1	—	—	—	
3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
5	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
8	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
9	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
10	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
11	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
12	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
13	2	2	—	—	1	1	—	—	1	1	—	2	
14	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
15	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
16	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
17	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
18	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
19	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
20	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
21	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
22	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
24	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
25	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
26	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
28	3	2	1	—	1	1	—	—	3	1	2	1	
29	3	1	2	—	—	—	—	—	3	3	—	—	
30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
34	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
35	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
36	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
37	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
38	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
39	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
40	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
41	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
43	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
44	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
45	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
46	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
47	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
49	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
50	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	

Sóház

Ház- vagy telekszám	II-dik időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezelték közül				gyógyult	meghalt				
				gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt						
kezeltetett	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	megbetegedett	gyógyult	meghalt				
22	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1		
6	1	1	—	—	1	—	—	1	1	1	—		
26	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
42	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	—	
5	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	
9	1	1	—	—	—	1	—	—	1	1	—	1	
10	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	—	
11	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	
14	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	—	
24	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	
27	1	1	—	—	—	1	—	—	1	—	—	1	
34	2	1	1	—	1	—	—	1	1	2	1	1	
36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
37	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
38	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	
39	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	
41	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	
—	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	
21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
2	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
1	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	
—	1	1	—	—	1	—	—	—	1	6	6	—	
1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	Wodiánerház	
10	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	
11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	
40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
4	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1	
8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
12	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	—	
1	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	
5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
10	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	
18	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	
1	1	1	—	—	—	1	—	—	—	1	—	1	
7	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—	—	
10	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—	1	
—	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—	Budapesti gózzmalom	

Ház- vagy telekszám	II-dik időszak 1873. mart. 17-től 1873 nov. 23-ig								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevételek.		
	Cholera-betegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt	
				kezeltek közül										
				kezel- tetett	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult					meghalt
5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	Hagenmacher gőz- malom	
6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—		
8	2	2	—	—	1	—	—	—	1	1	1	1		
11	1	1	—	1	—	—	—	—	3	2	1	1		
14	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	—		
—	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	1	—		
11	1	—	1	—	—	—	1	—	2	2	—	—		
14	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—		
39	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	1	—		
41	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1		
45	1	1	—	1	—	—	—	—	1	1	—	—		
47	3	3	—	3	—	—	3	—	3	—	3	—		
50	4	4	—	4	1	3	—	—	1	3	1	4		
51	3	—	3	—	—	—	1	2	1	2	3	2		
52	2	—	2	—	—	—	—	2	—	2	—	2		
53	—	—	—	—	—	—	—	—	4	3	1	—		
54	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—		
55	2	1	1	—	1	1	—	—	1	1	1	1		
57	2	2	—	—	1	1	—	—	1	1	3	1		
61	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—		
—	14	1	13	1	—	6	7	7	7	7	21	11	10	A házsz. ismeretlen
5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	
6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	
7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1	—	
12	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1	—	—	
14	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1	—	—	
15	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1	—	—	
16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	
5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	
1	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	1	—	—	
2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	—	2	—	—	
—	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	
5	1	1	—	—	—	—	—	—	2	1	1	1	4	A házsz. ismeretlen
9	1	1	—	—	1	—	—	—	1	5	1	1	—	—
17	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1	—	—	—
20	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1	—	—	—
24	4	3	1	2	1	—	1	2	2	4	2	2	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—
9	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1	—	—	—
3	3	2	1	2	—	—	1	—	3	4	1	3	—	—
—	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—	1	—	Hengermalom
1	1	1	—	1	—	—	—	—	1	1	1	—	—	—
3	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—
13	2	2	—	2	—	—	—	—	2	—	2	—	—	—
14	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
17	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	—	—	—

Ház- vagy telekszám	II. időszak								Összesen			Észrevételek.	
	1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								mindkét kor-				
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül									
kezel-	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt			
26	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1	Hungaria A házzsz. ismeretlen	
—	1	—	1	—	—	1	—	1	1	—	1		
—	1	—	1	—	—	—	—	1	1	1	—		
5	2	—	2	—	—	2	—	2	2	2	—		
11	1	1	—	1	—	—	—	1	1	1	—		
12	2	1	1	1	—	—	1	1	2	1	1		
14	1	1	—	1	—	—	—	1	1	1	—		
15	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1		
16	1	1	—	—	1	—	—	1	1	—	1		
17	3	1	2	1	—	2	—	2	3	2	1		
19	3	3	—	2	1	—	—	2	3	2	1		
20	1	—	1	—	—	1	—	1	1	1	—		
24	1	—	1	—	—	1	—	1	1	1	—		
27	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
32	1	—	1	—	—	1	—	1	1	1	—		
36	5	—	5	—	—	3	2	3	5	3	2		
37	2	1	1	—	1	—	1	—	2	—	2		
41	3	2	1	1	1	1	2	1	5	2	3		
42	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
43	2	1	1	1	—	1	—	2	3	3	—		
44	1	1	—	1	—	—	—	1	1	1	—		
45	1	—	1	—	—	1	—	—	1	1	—		
46	2	—	2	—	—	2	—	2	7	4	3		
47	1	—	1	—	—	—	1	—	4	1	3		
51	4	3	1	2	1	—	1	2	5	2	3		
52	1	1	—	1	—	—	—	1	1	1	—		
53	1	—	1	—	—	1	—	1	1	1	—		
55	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
73	1	—	1	—	—	1	—	1	1	1	—		
379	1	1	—	—	1	—	—	1	1	1	1		
—	4	—	4	—	—	—	4	—	5	—	5		
6	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—		
7	1	1	—	1	—	—	—	1	1	1	—		
104	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1		
2	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	1		
3	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
6	1	—	1	—	—	1	—	1	1	1	—		
7	2	2	—	2	—	—	—	2	2	2	—		
8	1	—	1	—	—	1	—	1	2	1	1		
9	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
10	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1		
11	1	—	1	—	—	1	—	1	1	1	—		
15	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1		
17	2	2	—	2	—	—	—	2	3	2	1		
18	1	1	—	1	—	—	—	1	2	1	1		
19	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1		
20	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1		

Folyó szám	Uteza vagy tér neve	Ház- vagy telekszám	I-ső időszak 1872. okt. 28-tól 1873. mart. 14-ig.										
			Cholera-betegedési esetek száma	Háznál		A háznál		A kórház- ban		Összesen			
				kezel- tetett	Kórházban	kezelték közül				gyó- gyult	meg- halt	gyó- gyult	meg- halt
						gyó- gyult	meg- halt	gyó- gyult	meg- halt				
/	Váci-út 36-on alól	21	1	1	—	—	1	—	—	—	—	1	
		22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		28	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	
		33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		34	2	—	2	—	—	2	—	—	2	—	
		36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		475	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	
		479	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	
		480	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		—	2	—	2	—	—	—	2	—	—	2	
		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		—	2	—	2	—	—	1	1	—	1	1	
23	Vadász-uteza	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
24	Lipót-város ki nem kutatható részei . .	—	3	—	3	—	—	3	—	—	3	—	
25	Lipót-város külső ré- szei a Fegyvergyár- utczáon felül	—	9	5	4	1	4	3	1	—	4	5	
	Teréz-város.												
	Térek.												
1	Hermína-tér	1	1	1	—	—	1	—	—	—	—	1	
		4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		5	1	1	—	—	1	—	—	—	—	1	
		7	2	2	—	2	—	—	—	—	2	—	
		10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
2	István-tér	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		3	2	2	—	2	—	—	—	—	2	—	
		4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		9	1	1	—	—	1	—	—	—	—	1	
		12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
3	Templom-tér	6	1	1	—	—	1	—	—	—	—	1	
		—	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—	

Ház- vagy telekszám	II-dik időszak 1873. mart. 17-től 1873 nov. 23-ig.										Összesen mindkét kor- szakban			Észrevételek.
	Cholera-betegedési esetek száma	Háznál	Kór-házban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult	meghalt		
				kezeltek közül		gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt					
				kezel- tetett	gyógyult								meghalt	
21	1	—	1	—	—	—	1	—	1	2	—	2	} Telekszámok Unio Szeszgyár Zaratzky gyufagyár Vám A házsz. ismeretlen A házsz. ismeretlen Ezen 81-ből a Katona József utczában fekvő Schesztaner házban volt 45 betegedési és 20 ha- láleset.	
22	4	3	1	—	3	—	1	—	4	4	—	4		
26	14	11	3	3	8	2	—	5	9	14	5	9		
27	4	3	1	2	1	—	1	2	2	4	2	2		
28	1	1	—	—	1	—	—	—	1	2	—	2		
33	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1		
34	1	—	1	—	—	1	—	1	—	3	3	—		
36	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—		
475	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
479	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
480	18	11	7	4	7	6	1	10	8	18	10	8		
—	2	—	2	—	—	1	1	1	1	4	1	3		
—	6	2	4	2	—	2	2	4	2	6	4	2		
—	6	3	3	2	1	—	3	2	4	6	2	4		
—	1	1	1	—	—	—	—	—	1	1	—	1		
—	3	1	2	1	—	1	1	2	1	5	3	2		
10	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
15	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—		
—	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1		
—	4	3	1	2	1	1	—	3	1	7	6	1		
—	72	48	24	26	22	5	19	31	41	81	35	46		
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1		
4	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1		
7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	1		
10	2	1	1	—	1	1	—	1	1	2	1	1		
12	5	3	2	1	2	2	—	3	2	5	3	2		
—	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—		
1	4	—	4	—	—	1	3	1	3	4	1	3		
3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—		
4	2	1	1	—	1	1	—	1	—	2	1	1		
4	4	2	2	—	2	1	1	1	3	4	1	3		
5	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1		
9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1		
12	15	10	5	6	4	1	4	7	8	15	7	8		
13	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1		
16	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1		
6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1		
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		

Folyó szám	Uteza vagy tér neve	I-ső időszak 1873. okt. 28-tól 1873. mart. 14-ig.									
		Ház- vagy telekszám	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kórházban		Összesen	
						kezelték közül					
						kezeltetett	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult
	Utczák.										
1	Akácza-uteza	1	7	4	3	3	1	2	1	5	2
		2	1	1	—	1	—	—	—	1	—
		4	1	1	—	—	1	—	—	—	1
		5	1	1	—	—	1	—	—	—	1
		6	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		7	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		10	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		11	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		12	1	—	1	—	—	—	1	—	1
		13	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		14	1	1	—	—	1	—	—	—	1
		16	2	1	1	1	—	1	—	2	—
		17	3	3	—	2	1	—	—	2	1
		24	1	—	1	—	—	—	1	—	1
		25	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		26	1	—	1	—	—	—	1	—	1
		32	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		33	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		35	1	1	—	1	—	—	—	1	—
		36	3	—	3	—	—	3	—	3	—
		39	4	2	2	1	1	1	1	2	2
		40	1	1	—	1	—	—	—	1	—
		48	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		193	1	1	—	1	—	—	—	1	—
		—	2	—	2	—	—	1	1	1	1
2	Alsó-erdősor	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	Aradi-uteza	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		4	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		6	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		7	1	—	1	—	—	1	—	1	—
		8	2	1	1	1	—	—	1	1	1
		9	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		10	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		11	3	2	1	—	2	—	1	—	—
		12	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		13	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		14	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		16	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		18	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		20	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		21	2	2	—	2	—	—	—	2	—
		22	1	1	—	—	1	—	—	—	1
		23	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		24	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		27	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		28	1	—	1	—	—	—	1	—	1

Ház- vagy telekszám	II. időszak								Összesen			Észrevétel.	
	1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								mindkét kor- szakban				
	Cholera-betegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezel- tetett	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult				
1	—	—	2	—	—	2	—	2	—	9	7	2	
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	
4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	
5	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1	
6	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
7	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
10	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
11	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
12	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
13	2	—	1	—	1	—	1	—	2	2	—	2	
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	
17	1	—	1	—	—	—	1	—	1	4	2	2	
24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
25	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
32	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
33	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
35	1	1	—	1	—	—	—	1	—	2	2	—	
36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	—	
39	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	2	2	
40	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	2	—	
48	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
198	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	1	Telekszám
—	60	2	58	—	2	4	54	4	56	60	4	56	A házsz. ismeretlen
2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	2	Szegényház
3	4	4	—	—	4	—	—	—	4	4	—	4	
4	5	3	2	—	3	1	1	1	4	5	1	4	
6	2	2	—	—	1	1	—	—	1	2	1	1	
7	1	1	—	—	1	—	—	—	1	2	1	1	
8	2	1	1	1	1	—	—	2	—	4	3	1	
9	1	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	
10	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
11	4	4	—	—	4	—	—	—	4	7	—	7	
12	2	1	1	—	1	—	—	—	2	2	—	2	
13	2	1	1	1	—	—	1	1	1	2	1	1	
14	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
16	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
18	2	1	1	—	1	—	1	—	2	2	—	2	
20	4	4	—	—	4	—	—	—	4	4	—	4	
21	2	—	2	—	—	2	—	2	—	4	4	—	
22	1	1	—	—	1	—	—	—	1	2	—	2	
23	3	3	—	—	1	2	—	—	1	3	1	2	
24	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2	
27	2	1	1	—	1	—	1	—	1	2	1	1	
28	10	7	3	5	2	2	1	7	3	11	7	4	

Ház- vagy telekszám	II. időszak								Összesen			Észrevétel.	
	1873. márt. 17-től 1873. nov. 23-ig.								mindkét kor-				
	Cholera-betegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül		gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt				
	kezel- tetett	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt		
29	0	6	0	0	0	—	0	0	0	0	0		
30	7	4	0	0	1	1	0	4	0	7	0		
35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
52	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1		
62	1	1	—	—	1	—	—	1	1	—	1		
382	1	1	—	—	1	—	—	1	1	—	1		
—	5	—	5	—	—	4	1	4	1	7	6		
—	0	—	0	—	—	0	—	0	—	5	0		
4	0	—	0	—	—	0	—	0	—	0	0		
32	1	1	—	—	1	—	—	1	1	—	—		
1614	0	0	—	—	0	—	—	0	—	0	—		
1676	1	1	—	—	1	—	—	1	1	—	—		
2	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1		
3	1	1	—	—	1	—	—	1	1	—	—		
6	1	1	—	—	1	—	—	1	1	—	—		
25	0	—	0	—	—	1	2	1	2	3	2		
1554	1	1	—	—	1	—	—	1	1	—	—		
2	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1		
6	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1		
22	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	—		
24	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—		
25	0	1	1	—	1	1	—	1	1	1	1		
26	5	2	3	—	2	1	2	3	2	5	3		
30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1		
33	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1		
34	1	1	—	—	1	—	—	1	—	1	—		
35	2	1	1	—	1	—	—	2	—	2	—		
38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—		
62	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	—		
65	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1		
66	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1		
79	1	1	—	—	1	—	—	1	—	1	—		
82	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1		
88	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1		
89	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1		
93	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1		
94	1	1	—	—	1	—	—	1	—	1	—		
98	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1		
1681	1	1	—	—	1	—	—	1	—	3	2		
1861	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	—		
—	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—		
—	25	22	3	18	4	3	—	21	4	26	22		
—	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—		

Poroszlólaktanya
A házsz. ismeretlen

Telekszámok

Telekszámok

Kaparóház
Százház. Ebben még
volt 14 betegedési
eset, melyek a csömöri út házszámai
alatt fordulnak elő.
A házsz. ismeretlen

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál Kórházban	A háznál A kór- házban				Összesen		megbetegedett	gyógyult	meghalt	
			kezeltek közül				gyógyult	meghalt				
			gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt						
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Lóvontatú-telep
2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
59	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	
67	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	
69	2	1	1	1	—	—	1	1	1	1	—	
—	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
2	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	
3	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	1	
4	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	
6	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	1	
7	3	1	2	—	1	1	1	1	2	3	2	
8	3	3	—	—	2	1	—	—	2	1	2	
9	4	4	—	—	2	2	—	—	2	4	2	
10	3	—	3	—	—	—	—	—	3	—	3	
13	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	
1	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—	1	
2	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	
4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
6	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	1	
9	2	1	1	—	1	—	1	—	2	—	—	
10	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	—	
11	2	2	—	—	1	1	—	—	1	1	1	
12	1	1	—	—	—	1	—	—	1	—	1	
13	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	
14	7	6	1	4	2	1	—	5	2	7	5	
15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
16	1	1	—	1	—	—	—	1	—	2	—	
17	1	—	1	—	—	—	—	1	—	1	—	
20	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1	
21	1	1	—	—	—	1	—	—	1	—	—	
22	3	2	1	1	1	—	1	1	2	3	1	
24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	
29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	
31	1	1	—	1	—	—	—	1	—	2	—	
35	10	9	1	5	4	1	—	6	4	10	6	
37	4	3	1	2	1	1	—	3	1	4	3	
41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	
42	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	
43	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	
44	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	—	
45	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1	
47	1	1	—	1	—	—	—	1	—	6	3	
51	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
176	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	
671	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1	
770	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	
1672	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	

Telekszámok

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál kezel- tetett	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül				gyógyult	meghalt				
				gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt						
1676	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	} Telekszámok A házsz. ismeretlen
1677	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
3	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	
5	1	1	—	—	—	1	—	1	—	3	3	—	
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
12	6	1	5	—	1	1	4	1	5	7	2	5	
13	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
25	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
26	3	3	—	3	—	—	—	3	—	3	3	—	
27	3	3	—	1	2	—	—	1	2	3	1	2	
28	3	3	—	2	1	—	—	2	1	3	2	1	
31	3	2	1	1	1	1	—	2	1	3	2	1	
47	1	1	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
49	1	1	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
67	1	1	—	—	1	—	—	1	—	1	—	1	
88	3	—	3	—	—	1	2	1	2	3	1	2	
180	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
1665	1	1	1	—	1	—	—	1	—	1	1	—	
1675	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
1	2	—	2	—	—	1	1	1	1	2	1	1	
2	1	—	1	—	—	—	1	—	1	3	1	2	
4	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
15	1	1	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
54	3	3	—	—	3	—	—	—	3	3	—	3	
3	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
37	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
2	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
7	2	1	1	1	—	1	—	2	—	2	2	—	
8	3	3	—	—	3	—	—	—	3	3	—	3	
9	2	1	1	—	1	1	—	1	1	2	1	1	
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	2	5	
1	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2	
12	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
3	3	2	1	—	2	—	—	—	3	3	—	3	
7	2	1	1	—	1	1	—	1	1	5	3	2	
17	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
18	1	1	—	1	—	—	—	1	—	2	2	—	
19	2	1	1	—	—	—	1	1	1	2	1	1	
20	4	—	4	—	—	2	2	2	2	5	3	2	
21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
22	4	1	3	—	1	1	2	1	3	4	1	3	
23	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
26	2	—	2	—	—	1	1	1	1	2	1	1	
31	2	1	1	1	—	1	—	2	—	2	2	—	

Israelita kórház

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholera-betegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül				gyógyult	meghalt				
		kezel- tetett	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult						
33	4	2	2	1	1	1	1	2	2	4	2	2	A házs. ismeretlen
36	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
38	10	10	—	7	3	—	—	7	3	10	7	3	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2	3	
9	5	1	4	—	1	2	2	2	3	5	2	3	
12	2	1	1	—	1	1	—	1	1	4	2	2	
13	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	
15	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
22	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
27	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
28	1	1	—	—	1	—	—	—	1	2	1	1	
30	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	
—	2	2	1	1	—	1	—	2	—	2	2	—	
36	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
—	3	3	—	1	2	—	—	1	2	3	1	2	
2	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
6	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
7	5	4	1	—	4	—	1	—	5	5	—	5	
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
3	1	1	—	—	1	—	—	—	1	2	—	—	
5	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	2	—	
6	1	1	—	1	—	—	—	1	—	2	2	—	
7	3	1	2	1	—	2	—	3	—	5	3	—	
9	7	5	2	2	3	1	1	3	4	7	3	4	
15	2	—	2	—	—	2	—	2	—	2	2	—	
16	1	1	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
17	4	1	3	1	—	2	1	3	1	4	3	1	
18	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
19	3	2	1	2	—	1	—	3	—	3	3	—	
21	1	1	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
22	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
23	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
28	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
31	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
35	2	—	2	—	—	—	2	—	2	3	1	2	
36	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
37	2	1	1	1	—	1	—	2	—	2	2	—	
38	1	1	1	—	—	—	1	—	1	2	—	1	
41	1	1	—	1	1	—	—	1	—	2	2	—	
44	1	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	
46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
47	4	3	1	1	2	—	1	1	3	4	1	3	
50	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
51	1	1	—	—	1	—	—	—	1	2	1	1	
53	2	1	1	1	—	—	1	1	1	2	1	1	
55	2	1	1	1	—	1	—	2	—	2	2	—	
56	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—	1	
60	2	1	1	—	1	1	—	1	1	2	1	1	

A házs. ismeretlen

A házs. ismeretlen

Rombach-fürdő.

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül				gyógyult	meghalt				
				kezel- tetett	gyógyult	meghalt	gyógyult						
63	1	1	—	1	—	—	—	1	—	2	1	1	} Telekszámok A házsz. ismeretlen
66	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
68	4	3	1	1	2	1	—	2	2	4	2	2	
71	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
72	3	3	—	1	2	—	—	1	2	4	1	3	
75	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
81	7	7	—	1	6	—	—	1	6	7	1	6	
84	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
86	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
92	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
153	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
188	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
188	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	
484	8	—	8	—	—	3	5	3	5	9	3	6	
—	2	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
10	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
2	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
3	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	3	1	
29	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
31	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
1	6	—	6	—	—	1	5	1	5	6	1	5	
2	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
3	1	1	—	1	—	—	—	1	—	2	2	—	
7	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
16	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
18	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
1609	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
15	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
5	6	6	—	3	3	—	—	3	3	8	3	5	
1	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
2	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	2	—	
4	2	—	2	—	—	1	1	1	1	2	1	1	
5	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
15	3	2	1	2	—	1	—	3	—	3	3	—	
16	3	1	2	1	—	2	—	3	—	3	3	—	
17	3	2	1	1	1	—	—	2	1	4	3	1	
18	1	—	1	—	—	—	1	—	1	2	1	1	
19	1	—	1	—	—	1	—	1	—	3	1	2	
20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
22	7	6	1	4	2	1	—	5	2	7	5	2	
26	3	—	3	—	—	2	1	2	1	5	3	2	

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholera-betegedési esetek száma	Háznál kezel- tetett	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül				gyógyult	meghalt				
				gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt						
27	2	1	1	—	1	1	—	1	1	2	1	1	Bazár A házsz. ismeretlen
28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
36	15	7	8	5	2	—	8	5	10	22	8	14	
37	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
40	1	1	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
—	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	1	1	
—	2	—	2	—	—	—	2	—	2	3	1	2	
1	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
3	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
4	4	2	2	1	1	2	—	3	1	10	5	5	
7	2	2	—	—	2	—	—	—	2	3	1	2	
9	2	1	1	—	1	—	—	1	1	3	1	2	
10	3	1	2	1	—	1	1	2	1	5	2	3	
12	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
14	2	—	2	—	—	1	1	1	1	2	1	1	
15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
21	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
22	2	2	—	—	2	—	—	—	2	3	1	2	
28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
154/1	1	1	—	1	—	—	—	1	—	2	2	—	
168	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
1	4	2	2	—	2	1	1	1	3	4	1	3	
2	2	—	2	—	—	2	—	2	—	2	2	—	
3	1	1	—	1	—	—	—	1	—	3	2	1	
9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
12	1	—	1	—	—	1	—	1	—	3	2	1	
13	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
14	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
19	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
21	4	2	2	—	2	1	1	1	3	10	6	4	
23	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	2	
25	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
26	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
30	3	—	3	—	—	3	—	3	—	3	3	—	
32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
39	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
50	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
—	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
3	1	1	—	1	—	—	—	1	—	2	2	—	
12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	
14	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	

} Telekszám
A házsz. ismeretlen

Bács udvar
A házsz. ismeretlen

Folyó szám	Uteza vagy tér neve	Ház- vagy telekszám	I. időszak 1872. okt. 28-tól 1873. mart. 14-ig.										
			Cholera-betegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kórházban		Összesen			
						kezeltek közül							
						kezel- tetett	gyó- gyult	meg- halt	gyó- gyult	meg- halt	gyó- gyult	meg- halt	
/	Kétsziv-uteza	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		21	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	
		25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		30	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	
		31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		37	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		48	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	
		55	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		57	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		58	2	1	1	—	1	1	—	—	1	1	
		63	1	—	1	—	—	—	—	1	—	1	
		64	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		65	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		30	Király-uteza	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
				2	1	—	1	—	—	—	1	—	1
				3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
				6	1	1	—	1	—	—	—	1	—
				9	—	—	—	—	—	—	—	—	—
				13	—	—	—	—	—	—	—	—	—
				14	—	—	—	—	—	—	—	—	—
				15	—	—	—	—	—	—	—	—	—
				16	—	—	—	—	—	—	—	—	—
				17	—	—	—	—	—	—	—	—	—
				21	—	—	—	—	—	—	—	—	—
24	—			—	—	—	—	—	—	—	—		
25	2			2	—	1	1	—	—	—	1	1	
26	1			1	—	1	—	—	—	—	1	—	
30	1			1	—	1	—	—	—	—	1	—	
31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
37	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—			
38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
44	1	1	—	—	1	—	—	—	—	1			
45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
46	4	2	2	—	2	1	1	—	1	3			
47	2	—	2	—	—	2	—	—	2	—			
51	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
55	3	2	1	1	1	1	—	—	2	1			

Ház- vagy telekszám	II. időszak								Összesen			Észrevétel.	
	1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								mindkét kor-				
	Cholera-betegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezelték közül									
kezel-	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt			
16	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
17	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	
18	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	
21	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	2	—	
25	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
26	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
27	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
30	2	1	1	1	—	—	1	1	1	3	2	1	
31	1	—	1	—	—	1	—	—	1	1	—	1	
33	5	4	1	3	1	1	—	4	1	5	4	1	
34	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
37	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
46	5	5	—	3	2	—	—	3	2	5	3	2	
48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
55	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
57	2	1	1	1	—	—	1	1	1	2	1	1	
58	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1	
63	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
64	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
65	2	—	2	—	—	2	—	2	—	2	2	—	
1	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
3	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
9	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
13	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
14	2	1	1	1	—	1	—	1	1	2	1	1	
15	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
16	2	1	1	1	—	1	—	2	—	2	2	—	
17	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
21	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
24	2	1	1	1	—	—	1	1	1	2	1	1	
25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1	
26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
31	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
36	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
37	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
38	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
40	2	1	1	1	—	1	—	2	—	2	2	—	
41	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
42	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
45	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
46	1	1	—	—	1	—	—	—	1	5	1	4	
47	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	
51	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
55	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2	1	

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.										Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál		Kórházban		A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
		kezel- tetett	kezel- tetett	kezel- tetett	kezel- tetett	kezeltek közül									
						gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt				
57	1	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1	—	—	
58	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	—	
64	3	3	—	1	2	—	—	—	1	2	3	1	2	—	
65	3	3	—	1	2	—	—	—	1	2	3	1	2	—	
70	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—	4	3	1	—	
72	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	
73	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	1	1	—	—	
87	1	1	—	—	1	—	—	—	—	1	1	—	1	—	
90	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	
93	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1	—	
98	2	2	—	—	2	—	—	—	—	2	2	—	2	—	
—	2	—	2	—	—	—	—	—	2	—	3	3	—	A házzs. ismeretlen	
26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	
36	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	2	2	—	—	
4	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	1	1	—	—	
5	1	—	1	—	—	—	—	1	—	1	1	—	1	—	
31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	
39	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—	2	2	—	—	
42	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	1	—	1	—	
—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	A házzs. ismeretlen	
14	3	—	3	—	—	2	1	—	2	1	3	2	1	—	
19	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	—	
20	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	—	
33	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	—	
1	1	1	—	—	1	—	—	—	—	1	1	—	1	—	
3	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—	2	2	—	—	
9	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	
10	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	
11	2	—	2	—	—	1	1	—	1	1	2	1	1	—	
12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	
13	2	—	2	—	—	2	—	—	2	—	2	2	—	—	
15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	
17	2	1	1	—	1	—	1	—	—	2	2	—	2	—	
18	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	2	—	2	—	
19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	
25	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	1	1	—	—	
28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	
29	3	2	1	1	1	1	—	—	2	1	5	4	1	—	
31	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	—	
33	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	—	
37	1	—	1	—	—	—	—	1	—	1	1	—	1	—	
—	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	A házzs. ismeretlen	
2	3	1	2	—	1	1	1	—	1	2	3	1	2	—	
3	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	2	1	1	—	
8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	
24	2	—	2	—	—	2	—	—	2	—	2	2	—	—	
26	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	—	

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál kezel- tetett	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül				gyógyult	meghalt				
				gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt						
1	1	1	—	1	—	—	—	1	—	2	2	—	
7	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
9	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
10	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	2	—	
12	3	1	2	—	1	2	—	2	1	3	2	1	
13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1	
15	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2	1	
19	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
4	5	4	1	—	4	1	—	1	4	5	1	4	
15	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
6	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
9	3	2	1	—	2	1	—	1	2	3	1	2	
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	4	1	
5	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
14	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
11	9	6	3	1	5	—	3	1	8	9	1	8	
12	2	1	1	—	1	1	—	1	1	2	1	1	
14	2	1	1	—	1	—	1	—	2	2	—	2	
18	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
19	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
1	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
8	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
13	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1	
16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	
19	11	7	4	4	3	2	2	6	5	28	18	10	
22	1	1	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
24	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
25	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
47	1	—	1	—	—	1	—	—	1	1	1	—	
18	1	—	1	—	—	1	—	—	1	1	1	—	
2	1	—	1	—	—	1	—	—	1	1	1	—	
4	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
14	5	5	—	3	2	—	—	3	2	6	4	2	
15	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
16	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
22	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
25	2	—	2	—	—	2	—	—	2	2	—	—	
44	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	

A házsz. ismeretlen

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholera-betegedési esetek száma	Háznál kezel- tetett	Kór-házban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül				gyógyult	meghalt				
				gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt						
6	2	—	2	—	—	1	1	1	1	3	2	1	Telekszám A házzs. ismeretlen
7	2	1	1	—	1	—	1	2	2	2	—	2	
12	2	—	2	—	—	—	2	2	2	2	—	2	
13	1	—	1	—	—	—	1	1	1	1	—	1	
14	9	8	1	2	6	—	1	7	9	2	2	7	
20	2	—	2	—	—	1	1	1	6	2	2	4	
23	4	4	—	3	1	—	—	3	1	5	3	2	
26	2	—	2	—	—	—	2	2	2	2	—	2	
27	1	—	1	—	—	1	—	1	1	1	1	—	
33	4	2	2	—	2	—	2	—	4	4	—	4	
35	1	1	—	—	1	—	—	—	2	2	1	1	
38	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
1547	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	
—	2	1	1	1	—	—	1	1	1	2	1	1	
3	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	
5	2	—	2	—	—	—	—	—	2	2	—	—	
7	—	—	—	—	—	2	—	—	1	1	—	—	
9	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	
12	1	—	1	—	—	1	—	1	1	1	1	—	
13	1	1	—	—	1	—	—	1	1	1	—	1	
15	1	1	—	—	1	—	—	—	2	1	1	1	
17	2	1	1	1	—	1	—	2	—	4	4	—	
25	2	1	1	—	1	—	—	1	1	2	1	1	
27	1	1	—	1	—	—	—	1	1	1	1	—	
29	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
32	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	
34	1	1	—	1	—	—	—	1	—	2	2	—	
35	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	1	1	
36	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	
40	2	—	2	—	—	2	—	2	—	4	4	—	
43	2	1	1	—	1	1	—	1	1	2	1	1	
45	3	3	—	1	2	—	—	1	2	3	1	2	
51	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
55	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
—	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
1	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
5	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	
9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
12	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
14	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2	
16	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	2	
20	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
21	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	
22	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	

Telekszám
A házzs. ismeretlen

Braun
A házzs. ismeretlen

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül				gyógyult	meghalt				
				kezel- tetett	gyógyult	meghalt	gyógyult						
2	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	—		
3	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1		
6	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	—		
7	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	—		
8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
13	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	—		
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1		
18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2		
20	8	5	3	—	5	2	1	2	6	8	2	6	
21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
22	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
23	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—	1	
28	2	1	1	—	1	1	—	1	1	2	1	1	
38	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
40	3	3	—	—	3	—	—	—	3	3	—	3	
41	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
20	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	2	—	
48	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
48	2	—	2	—	—	—	—	2	—	1	2	—	
52	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
2	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
2	1	1	—	—	1	—	—	—	1	2	—	2	
4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1	2	
7	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	2	—	
10	4	3	1	2	1	1	—	3	1	4	3	1	
12	4	1	3	1	—	2	1	3	1	4	3	1	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
—	4	3	1	3	—	—	1	3	1	4	3	1	
1	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
2	3	—	3	—	—	1	2	1	2	4	2	—	
3	4	2	2	—	2	2	—	2	2	7	5	2	
5	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
9	2	1	1	—	—	—	1	1	1	2	1	1	
10	3	2	1	1	1	—	—	1	2	3	1	2	
11	3	1	2	—	1	1	1	1	2	3	1	2	
12	1	1	—	1	—	—	—	1	—	2	2	—	
13	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	
32	3	—	3	—	—	2	—	—	—	1	1	—	
500	1	1	—	1	—	—	—	1	—	3	2	1	
629	1	1	—	—	1	—	—	—	—	1	1	—	
—	2	—	2	—	—	1	1	1	1	2	1	1	
4	1	1	—	—	1	—	—	—	—	1	1	—	
7	7	5	2	3	2	—	2	3	4	7	3	4	
9	3	2	1	—	2	—	—	—	3	3	—	3	
10	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
11	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
12	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	

A házs. ismeretlen

Huszárház

A házs. ismeretlen
A házs. ismeretlen

Telekszámok
A házs. ismeretlen

Folyó szám	Uteza vagy tér neve	Ház- vagy telekszám	I. időszak 1872. okt. 28-tól 1873. mart. 14-ig.														
			Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kórházban		Összesen							
						kezelték közül				gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt				
						kezel- tetett	gyó- gyult	meg- halt	gyó- gyult					meg- halt	gyó- gyult	meg- halt	
/	Révay-uteza	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
		14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
		16	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	—				
		20	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	—				
		23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
		54	Rombach-uteza	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
				2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
				3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
				10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
				12	2	1	1	1	—	—	—	1	—	1	1		
				55	Rottenbiller-uteza	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
						2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
						56	Rózsa-uteza	3	3	3	3	—	—	—	—	—	3
4	—							—	—	—	—	—	—	—	—	—	
5	—							—	—	—	—	—	—	—	—	—	
6	—	—	—					—	—	—	—	—	—	—			
11	—	—	—					—	—	—	—	—	—	—			
13	—	—	—					—	—	—	—	—	—	—			
15	—	—	—					—	—	—	—	—	—	—			
17	1	1	—					1	—	—	—	—	—	1	—		
20	2	2	—	1	1	—	—	—	—	1	1						
21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—						
23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—						
24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—						
27	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	1						
30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—						
31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—						
32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—						
33	1	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—						
36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—						
38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—						
40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—						
45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—						
46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—						
49	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—						
57	Síp-uteza	—	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1				
		3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
		4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
		5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
		7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
		8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
		9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
		11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
		12	1	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—				
		19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—						
26	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	—						

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholera-betegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezelték		közül		gyógyult	meghalt				
				gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt						
13	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	A házsz. ismeretlen
14	2	—	2	—	—	2	—	2	—	2	2	—	
16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
23	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
—	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
1	1	—	1	—	—	1	1	1	1	1	—	1	
2	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
3	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
10	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
12	1	1	—	—	1	—	—	1	1	3	1	2	
38	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
2	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	—	
4	1	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	
5	12	11	1	9	2	1	—	10	2	12	10	2	
8	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
11	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
13	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	
15	1	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	
17	1	1	—	—	1	—	—	1	—	2	2	—	
20	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
21	1	—	1	—	—	—	1	—	1	3	1	2	
23	6	6	—	5	1	—	—	5	1	6	5	1	
24	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
30	2	1	1	1	—	1	—	2	—	2	2	—	
31	4	4	—	3	1	—	—	3	1	4	3	1	
32	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
33	1	1	—	—	1	—	—	—	1	2	1	1	
36	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
38	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
40	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
45	5	4	1	3	1	1	—	4	1	5	4	1	
46	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
49	2	1	1	1	—	1	—	2	—	2	2	—	
—	2	—	2	—	—	—	2	—	2	3	—	3	
3	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
4	1	1	—	—	—	—	—	1	—	1	1	—	
5	1	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	
7	2	2	—	—	1	1	—	1	1	2	1	1	
8	3	3	—	—	2	1	—	2	1	3	2	1	
9	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
11	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
19	1	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	
22	1	1	—	—	—	—	—	1	—	1	1	—	
26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	

Folyó szám	Uteza vagy tér neve	Ház- vagy telekszám	I. időszak 1872. okt. 28-tól 1873. mart. 14-ig.								
			Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kórházban		Összesen	
						kezeltek közül					
						kezel- tetett	gyó- gyult	meg- halt	gyó- gyult	meg- halt	gyó- gyult
58	Szabolcs-utca	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—
59	Szegfű-utca	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		6	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		20	1	1	—	1	—	—	—	1	—
60	Szondy-utca	2	4	4	—	4	—	—	—	4	—
		3	3	3	—	3	—	—	—	3	—
		5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		7	1	—	1	—	—	1	—	1	—
		8	1	1	—	1	—	—	—	1	—
		9	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		10	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		11	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		12	1	1	—	—	1	—	—	—	1
		16	1	1	—	—	1	—	—	—	1
		20	1	1	—	1	—	—	—	1	—
		21	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		29	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		36	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		40	2	2	—	2	—	—	—	2	—
		42	1	1	—	1	—	—	—	1	—
		47	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		173	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
61	Szövetség-utca	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		2	1	1	—	—	1	—	—	—	1
		3	1	—	1	—	—	—	1	—	1
		4	1	—	1	—	—	—	1	—	1
		5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		7	8	2	6	2	—	—	6	2	6
		8	1	—	1	—	—	1	—	1	—
		10	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		11	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		14	1	1	—	—	1	—	—	—	1
		17	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		18	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		19	6	2	4	1	1	1	3	4	4
		20	1	1	—	1	—	—	—	—	—
		21	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		25	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		33	3	3	—	—	3	—	—	3	3
		75	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		90	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		174	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		488	1	1	—	1	—	—	—	—	—
62	Templom-utca	2	1	1	—	—	1	—	—	1	1
		3	2	1	1	—	1	—	1	2	2
		5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
63	Új-utca	1	1	—	1	—	—	—	1	1	1

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál kezel- tetett	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül				gyógyult	meghalt				
				gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt						
23	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
3	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
6	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
20	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	2	—	
12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	—	
3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	—	
5	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	—	
7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
8	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	2	—	
9	2	1	1	1	1	—	1	1	1	2	1	1	
10	5	4	1	4	—	—	1	4	1	5	4	1	
11	10	6	4	2	4	2	2	4	6	10	4	6	
12	5	3	2	—	3	—	2	—	5	6	—	6	
16	1	—	1	—	—	—	1	—	1	2	—	2	
20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
21	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
29	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
36	6	6	—	5	1	—	—	5	1	6	5	1	
40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	
42	1	1	—	—	1	—	—	—	1	2	1	1	
47	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
175	5	5	—	5	1	—	—	5	1	5	5	—	
—	3	1	2	1	—	1	1	2	1	3	2	1	
1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	3	—	3	
3	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	1	1	
4	11	8	3	1	7	2	1	3	8	12	3	9	
5	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
7	11	1	10	—	1	6	4	6	5	19	8	11	
8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
10	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
11	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	—	1	
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
17	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	
18	6	6	—	2	4	—	—	2	4	6	2	4	
19	2	1	1	—	—	1	—	2	—	8	4	4	
20	2	2	—	2	—	—	—	2	—	3	3	—	
21	2	1	1	1	—	—	1	1	1	2	1	1	
25	4	3	1	1	2	1	—	2	2	4	2	2	
33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3	
75	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
90	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
174	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
488	2	1	1	1	—	—	1	1	1	3	2	1	
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	
5	1	1	—	—	1	—	—	—	1	2	—	1	
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	

Telekszám
A házzsz. ismeretlen

} Telekszámok

Ház- vagy telekszám	II. időszak								Összesen			Észrevétel.	
	1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								mindkét kor- szakban				
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül		gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt				
	kezel- tetett		gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt					
4	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
13	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
21	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2	
22	2	1	1	—	1	—	1	—	2	2	—	2	
28	2	1	1	1	—	1	—	2	—	4	3	1	
32	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
39	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
40	1	—	1	—	—	—	1	—	1	5	2	3	
93	1	1	1	1	—	—	1	—	1	1	1	1	Telekszám
—	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	A házsz. ismeretlen
38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
40	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
41	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
42	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
44	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
47	1	1	1	—	—	1	—	1	1	1	—	1	
50	2	1	1	—	1	—	1	—	2	2	—	2	
52	2	1	1	—	1	—	1	—	2	2	—	2	
55	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	Komlikház
57	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
58	1	1	—	—	1	—	—	—	1	5	2	3	
59	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
60	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
61	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
460	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
474	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	Telekszámok
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	Asphaltépítésnél
—	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	Osztr. pályaudvar
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	Vám
7	2	1	1	—	1	—	1	—	2	3	3	3	A házsz. ismeretlen
8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	
8	2	—	2	—	—	1	1	1	1	3	2	1	
9	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2	
8	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
5	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	—	
6	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1	
8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
11	2	1	1	—	1	1	—	1	1	2	1	1	
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
15	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
18	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
20	7	3	4	2	1	3	1	5	2	7	5	2	
4	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3	
926	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	Telekszám

Folyó szám	Uteza vagy tér neve	Ház- vagy telekszám	I. időszak 1872. okt. 28-tól 1873. mart. 14-ig.								
			Cholera-betegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kórházban		Összesen	
						kezelték közül					
						kezel- tetett	gyó- gyult	meg- halt	gyó- gyult	meg- halt	gyó- gyult
69	Terézváros ki nem kutatható részei . .	—	14	6	8	6	—	3	5	9	5
70	Terézváros külterkei .	—	8	—	8	—	—	7	1	7	1
József-város.											
Térek.											
1	Mária-Terézia-tér . .	5 13 14	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	Mátyás-király-tér . .	4 7 9 10 12	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	Rákóczy-tér	4 8 9 18	1	1	—	1	—	—	—	1	—
4	Teleki-tér	29 39 40 42	1	—	1	—	—	1	—	1	—
5	Új-vásár-tér	2 6 11 28 31 33	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Utezák.											
1	Árok-utca	6 9 17 18	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	Békés-utca	1 5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	Bérokcsis-utca . . .	1 14 17 18 20 22	1	1	—	1	—	—	—	1	—
4	Bodzafa-utca	1 3	1	—	1	—	—	1	—	1	—

Ház- vagy telekszám	II. időszak								Összesen			Észrevétel.	
	1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								mindkét kor- szakban				
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezel- tetett	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult				
—	9	—	9	—	—	2	7	2	7	23	11	12	Ezek közt van az Omnibus telepnek kórházon kívüli 12, és a Bethesda-nak 1 betege. Plébánia
—	33	16	17	3	13	5	12	8	25	41	15	26	
5	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
13	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
14	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
—	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
4	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
7	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
9	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2	
10	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
12	4	3	1	3	—	—	1	3	1	4	3	1	
4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
8	3	3	—	1	2	—	—	1	2	3	1	2	
9	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
18	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2	
29	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
39	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	2	—	
40	3	2	1	—	2	—	1	—	3	3	—	3	
42	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
2	6	5	1	4	1	1	—	5	1	6	5	1	
6	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
11	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
28	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
35	3	1	2	—	1	1	1	1	2	3	1	2	
6	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
9	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
17	3	3	—	3	—	—	—	3	—	3	3	—	
18	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
5	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
14	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
17	2	1	1	1	—	—	1	1	1	3	2	1	
18	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	2	
20	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
22	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
1	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
3	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	

Ház- vagy telekszám	II. időszak								Összesen			Észrevétel.	
	1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig								mindkét kor-				
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		szakban			
				kezelték közül				gyógyult	meghalt	megbetegedett	gyógyult		meghalt
gyógyult				meghalt	gyógyult	meghalt							
6	2	1	1	—	1	1	—	1	1	2	1	1	
8	2	—	2	—	—	1	1	1	1	2	1	1	
9	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
10	1	—	1	—	—	—	1	—	1	2	1	1	
14	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
16	1	1	—	—	1	—	—	1	1	1	—	1	
17	22	8	14	4	4	6	8	10	12	22	10	12	
18	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	—	1	
19	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
22	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
26	3	2	1	—	2	—	1	—	3	3	—	3	
29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
34	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
38	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
1	1	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	
9	1	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1	
10	2	—	2	—	—	1	1	1	1	2	1	1	
11	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	1	—	
13	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
15	3	3	—	—	1	2	—	—	1	3	1	2	
17	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
18	2	1	1	1	1	—	1	1	1	3	2	1	
20	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
24	3	1	2	—	1	2	—	2	1	3	2	1	
27	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
29	2	1	1	1	1	—	1	1	1	2	1	1	
33	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	1	1	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	A házsz. ismeretlen
1	4	4	—	4	—	—	—	4	—	4	4	—	
5	1	—	1	—	—	—	1	—	1	3	1	2	
12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1	
13	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
15	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	
16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
17	10	2	8	2	—	4	4	6	4	10	6	4	
18	3	1	2	—	1	1	1	1	2	3	1	2	
27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
28	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
29	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	2	—	
60	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
80	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	A házsz. ismeretlen
10	1	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	
12	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
22	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
33	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
7	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	

Ház- vagy telekszám	II. időszak. 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.		
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál Kórházban	A háznál A kór- házban				Összesen		megbetegedett	gyógyult	meghalt			
			kezeltek közül				gyógyult	meghalt						
			gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt								
kezel- tetett	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt						
9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	A házsz. ismeretlen
13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
17	2	1	1	1	—	—	1	1	1	2	1	1	1	
18	1	1	1	—	—	—	1	1	—	1	1	1	1	
19	3	2	1	1	1	1	—	—	2	1	5	4	1	
20	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	2	2	—	
21	1	—	1	—	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
22	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
24	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
26	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
6	2	2	—	1	1	—	—	—	1	1	2	1	1	
12	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	2	1	—	
16	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
17	2	2	—	—	2	—	—	—	—	2	2	—	2	
18	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	1	1	—	
19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
20	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	1	1	—	
22	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
26	7	5	2	4	1	—	2	4	3	7	7	4	3	
37	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
40	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	—	1	
43	4	4	—	2	2	—	—	2	2	4	4	2	2	
44	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1	—	
64	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	—	1	
—	1	1	—	1	—	—	—	—	1	1	2	1	1	
4	6	6	—	—	6	—	—	—	6	6	6	—	6	
5	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1	—	
12	4	4	—	2	2	—	—	2	2	4	4	2	2	
15	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	1	1	—	
17	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1	—	
22	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	2	1	1	
23	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1	—	
24	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	
25	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1	—	
27	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1	—	
29	4	4	—	3	1	—	—	3	1	4	4	3	1	
34	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	
47	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
2	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	—	1	
6	2	2	—	1	1	—	—	1	1	3	3	1	2	
7	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	2	—	2	
8	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	2	—	
1	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1	—	
6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	
7	12	9	3	2	7	1	2	3	9	12	2	3	9	
15	2	1	1	1	—	—	1	1	1	2	3	1	1	
42	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	1	—	1	
84	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1	—	1	

Ház- vagy telepszám	II. időszak								Összesen			Észrevétel.	
	1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								mindkét kor-				
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül		gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt				
	kezel-		gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt			
3	1	1	—	1	—	—	1	—	1	1	—		
9	1	—	1	—	—	1	1	—	1	1	—		
13	1	—	1	—	—	—	—	1	1	—	1		
14	2	2	—	—	2	—	—	2	2	—	2		
19	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1		
23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
49	1	1	—	1	—	—	—	1	1	1	—		
3	3	3	—	1	2	—	—	1	2	3	1	2	
4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
7	3	3	—	2	1	—	—	2	1	3	2	1	
8	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
9	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
10	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2	
11	5	5	—	1	4	—	—	1	4	5	1	4	
13	3	3	—	2	1	—	—	2	1	3	2	1	
15	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	
16	8	5	3	3	2	—	3	3	5	9	4	5	
20	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	
28	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	—	—	
29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
36	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
38	3	1	2	—	1	2	—	2	1	3	2	1	
39	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	
40	5	5	—	1	4	—	—	1	4	5	1	4	
42	2	1	1	1	—	1	—	2	—	2	2	—	
47	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	—	—	
5	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	—	—	
6	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	
7	4	4	—	2	2	—	—	2	2	8	2	6	
9	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
10	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
13	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
16	6	6	—	5	1	—	—	5	1	6	5	1	
17	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
18	6	6	—	3	3	—	—	3	3	7	4	3	
20	6	5	1	1	4	—	1	1	5	6	1	5	
21	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2	
22	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
23	10	9	1	4	5	—	—	4	6	10	4	6	
26	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
63	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	—	—	
—	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	1	
1	2	1	1	—	1	—	1	—	2	2	—	2	
2	2	1	1	—	1	—	—	1	1	3	1	2	
3	2	1	1	—	1	—	—	—	2	2	—	2	
5	2	1	1	—	1	—	—	2	—	2	2	—	
6	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	

A házs. ismeretlen

Ház- vagy telekszám	II. időszak								Összesen			Észrevétel.	
	1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig								mindkét kor- szakban				
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezelték közül				gyógyult	meghalt				
kezeltetett	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt			
7	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1		
8	1	—	1	—	—	1	—	1	1	—	—		
9	1	—	1	—	—	—	1	1	1	—	1		
10	2	2	—	2	—	—	2	2	2	2	—		
12	1	—	1	—	—	—	1	1	1	—	1		
15	1	1	—	1	—	—	—	1	1	1	—		
16	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
17	1	1	—	1	—	—	—	1	1	1	—		
19	1	—	1	—	—	1	—	1	1	1	—		
23	2	1	1	1	—	1	—	2	2	2	—		
24	1	—	1	—	—	—	1	1	1	—	1		
31	2	1	1	1	—	1	—	2	2	2	—		
32	1	—	1	—	—	1	—	1	1	1	—		
33	1	—	1	—	—	1	—	1	1	—	1		
34	9	4	5	2	2	2	3	4	9	4	5		
36	1	1	—	1	—	—	—	1	1	—	—		
37	1	—	1	—	—	1	—	1	2	1	1		
38	1	1	—	1	—	—	—	1	2	2	—		
40	1	1	—	1	—	—	—	1	3	2	1		
44	1	—	1	—	—	1	—	1	1	1	—		
47	12	10	2	3	7	—	2	3	9	12	3	9	
50	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1		
56	1	1	—	1	—	—	—	1	1	1	—		
58	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
60	2	1	1	1	—	1	—	2	2	2	—		
66	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
70	3	—	3	—	—	2	1	2	3	2	1		
71	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1		
74	1	—	1	—	—	1	—	1	1	1	—		
75	2	1	1	—	1	—	1	—	2	—	2		
77	1	1	—	—	1	—	—	—	2	1	1		
83	1	1	—	1	—	—	—	1	1	1	—		
90	2	2	—	2	—	—	—	2	2	2	—		
96	1	—	1	—	—	1	—	1	1	1	—		
97	1	—	1	—	—	1	—	1	1	1	—		
98	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1		
99	4	4	—	3	1	—	—	3	4	3	1		
100	3	3	—	3	3	—	—	3	3	—	3		
2	11	10	1	4	6	1	—	5	6	11	5	6	
3	3	3	—	2	1	—	—	2	3	2	1		
5	4	4	—	—	4	—	—	—	5	1	4		
6	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1		
7	1	—	—	1	—	—	—	1	1	1	—		
8	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1		
9	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1		
16	3	3	—	1	2	—	—	1	3	1	2		
22	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1		
25	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1		

Folyó szám	Uteza vagy tér neve	Ház- vagy telekszám	I. időszak 1872. okt. 28-tól 1873. mart. 14-ig.										
			Cholera-betegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kórházban		Összesen			
						kezeltek közül				gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt
						kezel- tetett	gyó- gyult	meg- halt	gyó- gyult				
/	Kalvária-utca	93	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
18	Karpfenstein-utca .	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		2	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	
		4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		397	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		793	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
19	Kender-utca	4	2	—	2	—	—	1	1	1	1	—	
		6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	
20	Kerepesi-út 44—73. .	45	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	
		48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		55	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		56	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		58	1	1	—	1	—	—	—	1	—	—	
		59	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	
		61	1	1	—	1	—	—	—	1	—	—	
		65	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		66	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		68	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		69	1	—	1	—	—	1	—	1	—	—	
		—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	
		—	1	—	1	—	—	1	—	1	—	—	
		—	5	—	5	—	—	4	1	4	—	1	
21	Kisfaludy-utca	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		63	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		—	1	1	—	1	—	—	—	1	—	—	
22	Kisfuvaros-utca . . .	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		7	1	1	—	1	—	—	—	1	—	—	
23	Kis salétrom-utca . .	1019	1	1	—	1	—	—	—	1	—	—	
24	Kis stáció-utca . . .	3	1	1	—	—	1	—	—	—	—	1	
		10	1	1	—	1	—	—	—	1	—	—	
25	Kis templom-utca . .	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
26	Kórház-utca	2	1	—	1	—	—	1	—	1	—	—	

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.		
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt	
				kezelték közül				gyógyult	meghalt					
	kezel- tetett	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt							
93	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	A házsz. ismeretlen	
—	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1		} Telekszámok
1	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1		
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
4	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—		
397	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2		
797	6	6	—	2	4	—	—	2	4	6	2	4		
4	3	1	2	1	—	2	—	3	5	2	4	1		
6	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1		
25	1	1	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—		
27	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1		
29	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
30	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1		
31	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1		
31	1	—	1	—	—	—	—	1	—	1	1	—		
38	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	—	1	A házsz. ismeretlen	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1		
45	5	2	3	1	1	2	1	3	2	6	3	3		
48	1	1	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1		
50	7	1	6	—	1	2	4	2	5	7	2	5		
55	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1		
56	2	1	1	—	1	1	—	1	1	2	1	1		
58	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
59	7	6	1	—	6	1	—	1	6	8	1	7		
61	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
65	2	1	1	1	—	1	—	2	—	2	2	—		
66	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—		
68	2	1	1	1	—	—	1	1	1	2	1	1		
69	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	2	—		
—	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	1	1	Pannónia Vám A házsz. ismeretlen Rókus kórház 13 idegen és 3 saját betegével.	
—	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—		
—	21	—	21	—	—	10	11	10	11	22	11	11		
—	11	—	11	—	—	5	6	5	6	16	9	7		
1	4	4	—	1	3	—	—	1	3	4	1	3		
2	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1		
5	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
63	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
11	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1		
21	1	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1		A házsz. ismeretlen
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
4	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
7	3	1	2	1	—	—	2	1	2	4	2	2		
1019	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	Telekszám	
3	1	1	—	1	—	—	—	1	—	2	1	1		
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
9	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1		
10	5	3	2	2	1	1	1	3	2	5	3	2		
24	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1		
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		

Ház- vagy telekszám	II. időszak								Összesen			Észrevétel.	
	1813. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig								mindkét kor-				
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult	meghalt		
			kezelték közül										
gyógyult			meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt						
3	—	1	1	—	1	—	1	—	2	—	2		
6	2	1	1	1	—	—	1	1	1	11	6		5
7	1	1	1	—	—	—	1	1	—	4	2		2
6	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1		—
10	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—		1
16	1	1	—	—	1	—	—	—	1	2	1		1
22	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1		—
1	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—		1
4	1	—	1	—	—	—	1	—	1	3	2		1
5	1	—	1	—	—	—	1	1	—	1	1		—
6	1	—	1	—	—	—	1	2	1	3	2		1
—	3	—	3	—	—	—	2	1	2	4	—		4
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2		—
3	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		1
5	1	1	—	1	—	—	—	1	2	2	1		1
7	8	7	1	2	5	—	1	2	6	8	2		6
16	1	1	—	—	1	—	—	1	1	1	—		1
1	2	—	2	—	—	2	—	2	—	3	2		1
4	3	1	2	1	—	1	1	2	1	4	3		1
11	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2		—
19	1	1	—	1	1	—	—	1	1	1	—		1
21	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1		—
24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—		1
41	1	—	1	—	—	—	1	1	1	1	—		1
1	3	2	1	2	—	—	1	2	1	3	2		1
4	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2		—
7	1	1	—	1	—	—	1	1	—	1	1		—
—	2	—	2	—	—	1	1	1	1	3	2		1
13	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	1		1
20	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		1
30	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		1
41	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		1
—	10	3	7	1	2	3	4	4	6	13	5		8
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1		1
35	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—		1
193	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1		—
4	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1		—
5	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—		1
18	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1		—
—	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1		—
1	3	3	—	1	2	—	—	1	2	3	1		2
3	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
6	1	1	—	1	—	—	—	1	—	2	1	1	
7	1	1	—	1	—	—	—	1	—	2	2	—	
9	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
14	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
25	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
737	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	

A házsz. ismeretlen

Szeszgyár

M. Államv. pályaudvara.

A házsz. ismeretlen

Telekszám

A házsz. ismeretlen

Telekszám

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül				gyógyult	meghalt				
	kezel- tetett	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt						
								gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt		
2	—	—	2	—	—	—	2	—	2	3	—	3	A házzs. ismeretlen
3	6	5	1	—	1	4	—	1	5	7	2	5	
4	1	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	
6	2	2	—	—	2	—	—	2	—	4	2	2	
7	1	1	—	—	1	—	—	—	—	4	2	2	
8	2	2	—	—	1	1	—	1	1	2	1	1	
11	3	2	1	—	2	—	1	—	3	3	—	3	
17	3	2	1	—	—	2	—	1	2	4	1	3	
31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
32	1	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	
8	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	1	—	
1	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	1	—	
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	
2	2	2	—	—	2	—	—	2	—	2	2	—	
6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
7	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	1	—	
11	2	1	1	—	1	1	—	1	1	2	1	1	
12	3	3	—	—	2	1	—	2	—	4	3	1	
14	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
15	1	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	
17	2	—	2	—	—	—	2	—	2	4	1	3	
20	2	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
62	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	1	—	
—	2	—	2	—	1	1	—	1	1	2	1	1	
1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	
3	8	2	6	1	1	5	1	6	2	8	6	2	
4	1	2	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
5	2	2	—	—	—	2	—	—	2	2	—	2	
6	1	—	1	—	—	—	1	—	—	3	2	1	
10	2	1	1	—	1	1	—	1	1	2	1	1	
15	5	4	1	1	3	—	1	1	4	5	1	4	
17	1	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	
21	3	3	—	—	1	2	—	1	2	3	1	2	
22	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
30	1	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1	
—	3	—	3	—	—	—	1	2	1	4	2	2	
1	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	1	—	
2	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	1	—	
9	2	—	2	—	—	—	2	—	—	2	2	—	
10	3	3	—	—	3	—	—	3	—	3	3	—	
11	3	3	1	—	3	1	—	1	3	4	1	3	
12	4	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
14	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	1	—	
15	1	1	—	—	1	—	—	1	—	1	1	—	
18	2	—	—	—	—	2	—	—	—	2	—	2	
19	2	2	—	—	1	1	—	1	—	2	—	1	
25	7	5	2	—	3	2	—	4	3	7	4	3	

Ház- vagy telekszám	II. időszak. 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül				gyógyult	meghalt				
				gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt						
7	3	2	1	1	1	—	1	1	2	3	1	2	
11	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
12	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	
14	3	3	—	—	3	—	—	—	3	3	—	3	
17	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
18	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
20	3	3	—	2	1	—	—	2	1	3	2	1	
29	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
34	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	A házsz. ismeretlen
27	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
3	3	2	1	—	2	—	1	—	3	3	—	3	
4	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
10	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
22	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
26	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2	
28	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
29	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
30	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	
38	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	A házsz. ismeretlen
8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	A házsz. ismeretlen
1	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
3	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2	
4	7	6	1	2	4	1	—	3	4	7	3	4	
7	1	1	—	1	—	—	—	—	1	1	—	1	
8	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
17	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
19	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
90	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
1	1	—	1	—	—	1	—	—	1	1	—	1	
2	10	—	10	—	—	2	8	2	8	10	2	8	Gyermekekórház
3	7	5	2	2	3	—	2	2	5	7	2	5	
4	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
8	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
10	1	—	1	—	—	1	—	—	1	1	1	—	
11	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
16	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
17	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
19	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
31	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
5	1	—	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	
9	1	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—	

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.										Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.
	Cholerabetegedési esetek száma		Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult	meghalt	
	kezel- tetett	kezel- tetetlen			gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt				
			kezeltek közül											
13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
4	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1		
9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1		
10	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
11	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	
13	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	2	—		
14	12	11	1	6	5	1	1	6	6	12	6	6		
21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	3	2		
23	7	4	3	3	1	—	3	3	4	10	5	5		
24	2	2	—	—	2	—	—	2	—	2	—	2		
26	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
32	1	1	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—		
38	1	1	—	—	—	—	1	—	1	1	—	1		
39	2	1	1	—	1	1	—	1	1	2	1	1		
40	2	—	2	—	—	1	1	1	1	2	1	1		
42	1	1	—	—	1	—	—	1	—	1	—	1		
43	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
46	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—		
48	4	4	—	1	3	—	—	1	3	4	1	3		
49	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1		
55	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
57	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—		
59	2	2	—	1	1	—	—	1	—	2	1	1		
3	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1		
7	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1		
9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2		
3	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
5	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
6	2	1	1	—	1	—	—	1	1	2	1	1		
8	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2		
67	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1		
9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
10	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
12	1	—	1	—	—	—	1	—	1	2	—	2		
13	1	—	1	—	—	1	—	1	—	4	2	2		
15	3	3	—	3	—	—	—	3	—	3	3	—		
16	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1		
17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
19	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1		
20	4	2	2	—	2	1	1	3	1	4	3	1		
22	8	5	3	—	3	—	—	3	5	8	3	5		
28	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
47	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1		
—	3	1	3	—	—	1	2	1	2	3	1	2	A házs. ismeretlen	
1	3	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
2	3	2	1	—	2	—	1	—	3	3	—	3		

Ház- vagy telekszám	II. időszak								Összesen			Észrevétel.	
	1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								mindkét kor- szakban				
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezel- tetett	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult				
3	2	—	2	—	—	—	2	—	2	—	2	Telekszám A házzs. ismeretlen	
5	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1		
7	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1		
11	2	—	2	—	—	1	1	1	1	1	1		
12	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1		
13	5	5	—	3	2	—	—	3	2	3	2		
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
17	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1		
21	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—		
22	2	1	1	1	—	—	1	1	1	2	1		
24	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1		
26	6	1	5	—	1	1	4	1	5	8	6		
27	8	1	7	—	1	2	5	2	6	8	6		
28	1	1	1	—	—	1	—	1	—	1	—		
30	2	1	1	—	1	—	1	—	2	—	2		
31	7	1	6	1	—	2	4	3	4	7	4		
32	6	5	1	2	3	1	—	3	3	5	8		
33	6	5	1	2	3	1	—	3	3	7	3		
34	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	2		
35	3	3	—	1	2	—	—	1	2	3	2		
40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
43	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	—		
126	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	—		
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
1	3	3	—	1	2	—	—	1	2	3	1		
3	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	2		
4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
6	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—		
7	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1		
8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—		
9	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	1		
14	1	—	1	—	—	—	1	—	1	2	1		
15	1	—	1	—	—	—	—	1	—	2	—		
16	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—		
19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—		
20	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1		
25	2	—	2	—	—	2	—	2	—	5	3		
26	2	2	—	1	1	—	—	1	1	3	2		
29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—		
33	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1		
34	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1		
38	4	4	—	2	2	—	—	2	2	4	2		
39	5	4	1	3	1	—	1	3	2	5	3		
41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—		
43	3	1	2	1	—	1	1	2	1	3	2		
47	1	—	1	—	1	—	—	1	—	1	—		
63	3	2	1	2	—	—	1	—	1	3	2		
69	1	1	—	—	1	—	—	1	—	1	—		

Kapitányság és to-
lonczház

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholera-betegedési esetek száma	Háznál kezel- tetett	Kórházban	A Háznál A kór- házban				Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül				gyógyult	meghalt				
				gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt						
70	2	1	1	—	1	—	1	—	2	2	—	2	A házzs. ismeretlen
71	6	5	1	2	3	1	—	3	3	6	3	3	
72	5	—	5	—	—	1	4	1	4	6	1	5	
73	3	3	—	1	2	—	—	1	2	3	1	2	
79	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
86	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
—	4	—	4	—	—	1	3	1	3	5	1	4	
1	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
5	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
7	3	—	3	—	—	1	2	1	2	3	1	2	
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1	
12	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	2	
16	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
17	7	1	6	—	1	4	2	4	3	9	6	3	
19	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
23	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
24	1	1	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
30	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
32	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2	
101	1	1	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
2	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
13	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
16	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
17	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
18	1	1	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
20	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
22	1	1	1	—	1	—	—	1	—	3	1	2	
23	6	4	2	4	—	2	—	6	—	10	8	2	
25	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
27	4	1	3	1	—	—	3	1	3	4	1	3	
29	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
30	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
32	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
34	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
37	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	1	—	
38	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
43	3	3	—	3	—	—	—	3	—	3	3	—	
3	5	1	4	1	—	1	3	2	3	5	2	3	
6	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	
13	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
15	2	—	2	—	—	1	1	1	1	2	1	1	
19	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
20	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
24	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
29	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
30	7	4	3	1	3	2	1	3	4	8	3	5	
273	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	

Telekszám

Telekszám

Ház- vagy telekszám	II. időszak										Összesen			Észrevétel.
	1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.										mindkét kor-			
	Cholerabetegé- sések száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult	meghalt		
				kezel-	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult				meghalt	
esetek	tetett			kezeltek	közül									
2	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
3	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—		
4	1	—	1	—	—	—	—	1	—	1	1	—		
6	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1		
7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
9	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1		
10	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—		
11	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1		
16	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—		
18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1		
20	3	—	3	—	—	3	—	3	—	3	3	—		
25	6	3	3	2	1	1	2	3	3	6	3	3		
26	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1		
27	1	1	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—		
29	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
31	3	1	2	1	—	—	2	1	2	3	1	2		
34	1	1	1	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
35	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
38	1	1	1	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
43	3	2	1	—	2	—	1	—	3	3	—	3		
44	5	—	5	—	—	1	4	1	4	6	1	5		
45	3	3	—	3	—	—	—	3	—	3	3	—		
52	1	1	1	—	1	—	—	1	—	1	1	—		
—	3	3	—	1	2	—	—	1	2	3	1	2	Ludoviceum	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1	2	A házzsz. ismeretlen	
2	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1		
3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1		
10	3	2	1	1	1	—	1	1	2	3	1	2		
11	1	1	—	—	—	—	—	—	—	3	1	2		
17	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	A házzsz. ismeretlen	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
2	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—		
4	4	4	2	2	2	—	—	2	2	4	2	2		
5	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1		
9	4	1	3	—	1	1	2	1	3	6	1	5		
13	3	1	2	1	—	1	1	2	1	3	2	1		
16	1	1	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1		
21	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1		
29	2	—	2	—	—	2	—	2	—	2	2	—		
35	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—		
104	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	Telekszám	
—	1	—	1	—	—	1	—	1	—	3	1	2	A házzsz. ismeretlen	
2	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	—	1		
5	3	—	3	—	—	3	—	3	—	3	3	—		
6	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—		
15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1		
17	2	—	2	—	—	2	—	2	—	2	2	—		

Folyó szám	Uteza vagy tér neve	Ház- vagy telekszám	I. időszak 1872. okt. 28-tól 1873. mart. 14-ig.								
			Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kórházban		Összesen	
						kezeltek közül					
						kezel- tetett	gyó- gyult	meg- halt	gyó- gyult	meg- halt	gyó- gyult
/	Zerge-uteza	19 20 21 24	— — — 1	— — — 1	— — — —	— — — 1	— — — —	— — — —	— — — 1	— — — —	
65	József-város ki nem kutatható részei . .	—	3	1	4	—	1	2	2	2	3
66	József-város külterkei	—	3	—	3	—	—	2	1	2	1
Ferencz-város.											
Térek.											
1	Bakács-tér	4 9	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —
2	Ferencz-tér	2 4 5 6 9 10 13 14 15 16 28 40	— — — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — — —	
3	Sótér	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	Szénátér 6-on felől . .	7 8 13	— 2 —	— 1 —	— 1 —	— — —	— 1 —	— 1 —	— — —	— 1 —	— 1 —
Utezák.											
1	Aldunásor	15 40 42 43 44 45 46 47 53 59 114 850	1 — — — — — — 2 1 — — —	— — — — — — — 1 1 — — —	1 — — — — — — 1 1 — — —	— — — — — — — — — — — —	— — — — — — — 1 1 — — —	— — — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — — —	— — — — — — — — — — — —
		—	1	—	1	—	—	—	1	—	1

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.										Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholera-betegedési esetek száma	Háznál		Kórházban		A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
		kezel- tetett	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt					
											kezeltek közül				
19	1	1	—	—	1	—	—	—	—	1	1	—	1		
20	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	1	1	—		
21	3	1	2	—	1	2	—	—	—	2	3	2	1		
24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—		
—	9	1	8	1	—	4	4	5	4	14	7	7	—		
—	6	1	5	1	—	4	1	5	1	9	7	2	—		
4	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	—		
9	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	—		
2	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	—		
4	3	3	—	2	1	—	—	2	1	3	2	1	1		
5	1	1	—	1	1	—	—	—	—	1	—	1	—		
6	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	—		
9	3	2	1	1	1	1	—	2	1	3	2	1	1		
10	4	4	—	2	2	—	—	2	4	4	2	2	—		
13	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	—		
14	16	16	—	10	6	—	—	10	6	16	10	6	—		
15	4	4	—	3	1	—	—	3	1	4	3	1	—		
16	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	—		
28	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	—		
40	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	—		
7	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	—		
7	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	—		
8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1	—		
13	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	—		
—	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	1	1	—	Két oroszlán	
15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—		
40	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	—		
42	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	—		
43	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	—		
44	2	1	1	1	—	1	—	2	—	2	2	—	—		
45	3	3	—	2	1	—	—	2	1	3	2	1	1		
46	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—		
47	1	1	—	—	1	—	—	—	1	3	—	3	—		
53	1	1	—	1	—	—	—	1	—	2	1	1	—		
59	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	—		
114	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	—		
850	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	—		
—	6	—	6	—	—	1	5	1	5	7	1	6	—	} Telekszámok A házsz. ismeretlen	

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.																																		
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál kezel- tetett	Kórházban	A háznál A kór- házban				Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt																																	
				kezeltek közül				gyógyult	meghalt																																					
				gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt																																							
1	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	Telekszám																																	
4	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	1		A házsz. ismeretlen																																
6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—			A házsz. ismeretlen																															
7	3	2	1	1	1	1	—	2	1	3	2	1				A házsz. ismeretlen																														
9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—					A házsz. ismeretlen																													
10	1	1	—	1	—	—	—	1	—	2	3	1						A házsz. ismeretlen																												
12	3	2	1	2	—	—	1	2	1	3	2	1							A házsz. ismeretlen																											
13	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	1	1								A házsz. ismeretlen																										
17	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	1	1									A házsz. ismeretlen																									
49	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1										A házsz. ismeretlen																								
296	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1											A házsz. ismeretlen																							
3	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	1	1												A házsz. ismeretlen																						
6	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1													A házsz. ismeretlen																					
31	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—														A házsz. ismeretlen																				
40	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	1	—															A házsz. ismeretlen																			
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2	1																A házsz. ismeretlen																		
3	2	1	1	1	—	1	—	2	—	2	2	—																	A házsz. ismeretlen																	
5	1	1	1	1	—	—	—	1	—	1	1	—																		A házsz. ismeretlen																
6	6	1	5	—	1	5	—	5	1	6	5	1																			A házsz. ismeretlen															
8	3	3	—	—	3	—	—	—	3	4	1	3																				A házsz. ismeretlen														
10	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—																					A házsz. ismeretlen													
1	2	1	1	—	1	1	—	1	1	2	1	1																						A házsz. ismeretlen												
2	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1																							A házsz. ismeretlen											
3	1	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—																								A házsz. ismeretlen										
5	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2																									A házsz. ismeretlen									
6	2	—	2	—	—	1	1	1	1	2	1	1																										A házsz. ismeretlen								
8	2	2	—	2	—	2	—	2	2	2	—	2																											A házsz. ismeretlen							
12	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—																												A házsz. ismeretlen						
13	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—																													A házsz. ismeretlen					
14	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1																														A házsz. ismeretlen				
15	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1																															A házsz. ismeretlen			
16	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1																																A házsz. ismeretlen		
18	2	1	1	—	1	—	1	—	2	2	—	2																																	A házsz. ismeretlen	
21	2	1	1	—	1	—	1	—	2	2	—	2																																		A házsz. ismeretlen
23	2	1	1	—	1	—	—	—	2	2	—	2																																		
24	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	A házsz. ismeretlen																																	
25	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1		A házsz. ismeretlen																																
26	3	1	2	—	1	—	2	—	3	3	—	3			A házsz. ismeretlen																															
28	4	3	1	2	1	—	1	2	2	4	2	2				A házsz. ismeretlen																														
29	1	1	—	1	—	—	—	1	1	1	1	—					A házsz. ismeretlen																													
30	2	—	2	—	—	1	1	1	1	2	1	1						A házsz. ismeretlen																												
31	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—							A házsz. ismeretlen																											
34	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—								A házsz. ismeretlen																										
1	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—									A házsz. ismeretlen																									
3	3	2	1	—	2	1	—	1	2	3	1	2										A házsz. ismeretlen																								
4	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1											A házsz. ismeretlen																							
5	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—												A házsz. ismeretlen																						

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholera-betegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül				gyógyult	meghalt				
		kezel- tetett	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult						
6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
9	10	7	3	2	5	—	3	2	8	12	3	9	
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1	
11	3	1	2	—	1	1	1	1	2	2	1	2	
17	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2	
22	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
23	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
25	—	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
27	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
30	1	1	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
37	4	3	1	—	3	1	—	1	3	5	1	4	
41	4	4	—	3	1	—	—	3	1	4	3	1	
42	8	8	—	3	5	—	—	3	5	8	3	5	
45	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
2	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
4	2	1	1	—	1	1	—	1	1	2	1	1	
6	1	1	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
10	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
14	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
16	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
17	6	2	4	2	—	2	2	4	2	6	4	2	
18	4	4	—	1	3	—	—	1	3	4	1	3	
20	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
23	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
24	3	3	—	1	2	—	—	1	2	3	1	2	
724	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2	
—	1	1	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
2	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
5	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
12	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
13	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
16	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
17	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
24	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
33	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
34	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
94	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
261	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
7	3	1	2	—	1	1	1	2	3	3	1	2	
11	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
5	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—	1	
6	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
116	2	—	2	—	—	1	1	1	1	2	1	1	

Telekszám
A házsz. ismeretlen

Telekszám

Telekszám

Folyó szám	Uteza vagy tér neve	Ház- vagy telekszám	I. időszak 1872. okt. 28-tól 1873. mart. 14-ig.										
			Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kórházban		Összesen			
						kezelték közül				gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt
						kezel- tetett	gyó- gyult	meg- halt	gyó- gyult				
12	Két-nyúl-uteza	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		13	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	
		17	2	2	—	—	2	—	—	—	—	2	
		18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		31	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	
		34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
13	Kinizsy-uteza	—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	
		3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
14	Kis-fő-uteza	14	1	1	—	—	1	—	—	—	—	1	
		30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		2	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	
14	Kis-fő-uteza	6	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	
		13	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	
		14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
15	Liliom-uteza	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		3	1	—	1	—	—	—	—	1	—	1	
		5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		9	2	—	2	—	—	—	1	1	1	1	
		10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		15	1	1	—	1	—	—	—	—	—	1	
		17	5	5	—	3	2	—	—	—	3	2	
		21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
35	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1		
40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
16	Malom-uteza	—	24	5	19	3	2	7	12	10	14		
		2	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
		3	1	1	—	1	—	—	—	—	1		
		7	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
		10	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
		13	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
14	2	2	—	2	—	—	—	—	2				

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholera-betegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek		közül		gyógyult	meghalt				
				kezel- tetett	gyógyult	meghalt	gyógyult						
1	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
9	2	2	—	—	2	—	—	—	2	—	—	2	
13	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	—	—	
17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	
18	2	—	2	—	—	1	1	1	1	2	1	1	
21	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
30	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
34	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
35	2	—	2	—	—	1	1	1	1	2	1	1	
3	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	2	—	
5	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
30	1	1	—	1	—	—	—	—	1	1	1	—	
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
13	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
14	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
15	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
1	1	1	—	1	—	1	—	—	1	1	—	1	
2	4	3	1	2	1	—	1	2	2	4	2	2	
3	6	4	2	2	2	1	1	3	3	7	3	4	
5	2	1	1	1	—	1	—	2	—	2	2	—	
9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1	
10	1	—	1	—	—	1	—	1	—	2	1	—	
12	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
13	6	3	3	1	2	1	2	2	4	6	2	4	
14	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
15	1	—	1	—	—	—	1	—	1	2	1	1	
17	2	2	—	—	2	—	—	2	—	7	5	2	
21	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
22	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
26	2	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	
28	2	1	1	1	—	—	1	1	1	2	1	1	
30	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
31	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
35	10	7	3	—	7	2	1	2	8	11	2	9	
40	6	1	5	1	—	2	3	3	3	6	3	3	
41	2	1	1	1	—	1	—	2	—	2	2	—	
42	4	4	—	1	3	—	—	1	3	4	1	3	
—	3	—	3	—	—	—	3	—	3	3	—	3	
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24	10	14	
3	2	—	2	—	—	1	1	1	1	2	1	1	
7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
10	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2	
13	7	6	1	3	3	—	1	3	4	7	2	4	
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	

A házsz. ismeretlen

A házsz. ismeretlen

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholera-betegedési esetek száma	Háznál kezel- tetett	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül		gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt				
				gyógyult	meghalt								
18	2	1	1	—	1	1	—	1	1	2	1	1	
20	3	3	—	—	3	—	—	—	3	3	—	3	
21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	
24	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
25	8	7	1	4	3	1	—	5	3	8	5	3	
27	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
28	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
31	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
37	11	4	7	1	3	3	4	4	7	11	4	7	
40	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
42	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
10	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
12	3	3	—	1	2	—	—	1	2	3	1	2	
15	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2	
18	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3	
7	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	A házsz. ismeretlen
—	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
2	14	13	1	6	7	—	1	6	8	14	6	8	
3	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
6	1	1	—	1	—	—	—	1	—	2	2	—	
9	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
15	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
22	2	1	1	—	1	—	1	—	2	2	—	2	
28	1	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—	1	
30	1	1	—	—	1	—	—	—	1	2	1	1	
32	11	10	1	5	5	—	1	5	6	12	6	6	
33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
—	2	1	1	1	—	—	1	1	1	2	1	1	A házsz. ismeretlen
3	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
9	2	1	1	1	—	1	—	2	—	2	2	—	
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
208	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	Telekszám
2	3	—	3	—	—	2	1	2	1	3	2	1	
9	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
2	2	—	2	—	—	1	1	1	1	2	1	1	
5	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
8	1	1	—	—	1	—	—	—	1	2	1	1	
9	1	—	—	—	1	—	—	—	1	2	1	1	
13	3	—	3	—	—	2	1	2	1	3	2	1	
15	6	4	2	2	2	1	1	3	3	7	4	3	
17	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
18	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1	
19	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	

Folyó szám	Uteza vagy tér neve	Ház- vagy telekszám	I. időszak 1872. okt. 28-tól 1873. mart. 14-ig.									
			Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kórházban		Összesen		
						kezelték közül						
						kezeltetett	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	gyógyult
/	Soroksári-utca . . .	21	1	1	—	1	—	—	—	1	—	
		30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		37	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—
		44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		51	2	2	—	2	—	—	—	—	2	—
		52	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		57	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		58	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		61	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		62	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		63	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		65	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		68	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		71	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		74	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		76	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		828	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	1	—	1	—	—	—	1	—	1		
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
—	—	1	—	1	—	—	—	1	—	1		
23	Só-utca	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
24	Szvetenay-utca . . .	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	6	1	1	—	1	—	—	—	1	—	
—	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
25	Temető-utca	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
26	Üllői-út 56—92 . . .	61	1	—	1	—	—	1	—	1	—	

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
				kezeltek közül				gyógyult	meghalt				
				kezel- tetett	gyógyult	meghalt	gyógyult						
21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
30	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
31	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
32	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	2	
36	3	—	3	—	—	1	2	1	2	3	1	2	
37	6	3	3	1	2	1	2	2	4	7	3	4	
44	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
46	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
51	2	1	1	—	1	—	1	—	2	4	2	2	
52	2	1	1	—	1	1	—	1	1	2	1	1	
57	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
58	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
60	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
61	3	3	—	2	1	—	—	2	1	3	2	1	
62	4	2	2	2	—	1	1	3	1	4	3	1	
63	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—	
65	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
68	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
70	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
71	2	2	—	—	2	—	—	—	2	2	—	2	
74	1	1	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
76	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
828	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
—	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
—	2	1	1	—	1	1	—	1	1	3	1	2	
45	1	1	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	
1	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	
2	8	5	3	1	4	—	3	1	7	8	1	7	
6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
12	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
2	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
6	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
8	10	10	—	6	4	—	—	6	4	10	6	4	
9	8	—	—	5	3	—	—	5	—	8	5	3	
11	3	3	—	—	3	—	—	—	3	3	—	3	
17	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
20	1	—	—	1	—	—	—	—	1	1	—	1	
22	2	—	2	—	—	—	2	—	2	2	—	2	
23	3	3	—	2	1	—	—	2	1	3	2	1	
24	3	3	—	1	2	—	—	1	2	3	1	2	
25	7	4	3	1	3	1	2	2	5	7	2	5	
30	6	6	—	1	5	—	—	1	5	6	1	5	
48	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	
—	1	1	—	1	—	—	—	—	1	1	—	1	
—	2	1	1	1	—	1	—	2	—	2	2	—	
61	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	

Telekszám
Concordia

Apáczaház
A házsz. ismeretlen

Keményítőgyár
A házsz. ismeretlen

Ház- vagy telekszám	II. időszak								Összesen			Észrevétel.			
	1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.								mindkét kor- szakban						
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál		Kórházban		A háznál		A kór- házban		Összesen			megbetegedett	gyógyult	meghalt
		kezel- tetett	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt					
62	4	2	2	1	1	2	—	3	1	5	4	1			
63	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1			
66	2	—	2	—	—	2	—	2	—	2	2	—			
67	2	2	—	1	1	—	—	1	1	2	1	1			
68	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	1	—			
—	59	—	59	—	—	28	31	28	31	62	31	31	Barak-kórház		
—	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1	Gyufagyár		
—	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1	Vám		
—	2	1	1	—	1	1	—	1	1	2	1	1	Lóvaspálya		
—	1	—	1	—	—	—	—	1	1	1	—	1	Két-Korona		
—	1	1	—	1	—	1	—	—	1	1	—	1	Laktanya		
—	1	—	1	—	—	1	—	1	1	1	1	—	Kerékkoresma		
—	6	4	2	4	—	—	2	4	2	6	4	2	A házzs. ismeretlen		
4	2	1	1	1	—	—	1	1	1	2	1	1			
5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—			
6	2	1	1	1	—	1	—	2	—	2	2	—			
11	3	1	2	1	—	2	—	3	—	3	3	—			
12	3	3	—	1	2	—	—	1	2	3	1	2			
13	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—			
2	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1			
3	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1			
5	6	5	1	3	—	—	1	3	3	6	3	3			
5	1	1	—	1	—	—	—	1	1	1	—	1			
8	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—			
11	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—			
14	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—			
17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—			
19	6	5	1	3	2	1	—	4	2	6	4	2			
21	4	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1			
22	4	2	2	—	2	1	1	1	3	4	1	3			
25	5	4	1	4	—	—	1	4	1	5	4	1			
28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1			
30	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1			
31	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1			
32	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—			
34	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1			
39	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1			
3	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—			
9	1	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1	—			
12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1			
13	2	—	2	—	—	2	—	2	—	3	2	1			
14	3	1	2	1	—	2	—	3	—	3	3	—			
15	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1			
16	3	3	—	1	2	—	—	1	2	3	1	2			
17	1	1	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—			
18	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1			
20	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1			
23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1			
25	1	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	1			

Folyó szám	Utcza vagy tér neve	Ház- vagy telekszám	I. időszak								
			1872. okt. 28-tól 1873. mart. 14-ig.								
			Cholerabetegedési esetek száma	Háznál	Kórházban	A háznál		A kórházban		Összesen	
						kezelték közül					
	kezeltetett	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt				
✓	Virág-utcza	26	—	—	—	—	—	—	—	—	
		29	—	—	—	—	—	—	—	—	
		—	1	—	1	—	—	1	—	—	
30	Ferenczváros ki nem kutatható részei . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
31	Ferenczváros külterkei	—	9	—	9	—	—	7	2	7	
	Kőbánya.										
1	Kőbányai gyárak . .	—	7	1	6	—	1	3	3	4	
2	Kőbányai házak . . .	—	16	5	11	3	2	10	1	13	
	Vegyesek.										
1	A Dunai hajókról, v. Dunaszabályozástól	—	30	—	30	—	—	13	17	13	
2	Lakástalanok	—	15	—	15	—	—	8	7	8	
3	Idegen helyekről, v. Pest ki nem kutatható részeiről	—	30	—	30	—	—	25	5	25	
	Városrészek összeállítása.										
1	Belváros	—	68	37	31	24	13	21	10	45	
2	Lipótváros	—	91	45	46	27	18	25	21	52	
3	Terézváros	—	437	245	192	156	89	105	87	261	
4	Józsefváros	—	221	112	109	57	55	60	49	117	
6	Ferenczváros	—	116	54	62	29	25	33	29	62	
5	Kőbánya	—	23	6	17	3	3	13	4	16	
7	Vegyesek	—	75	—	75	—	—	46	29	46	
	Összeg	—	1031	499	532	296	203	303	229	599	

Jegyzet. Ezen táblázat szerint cholerabetegedés fordult elő :

1.	Belvárosban	50	utczában vagy téren	148	házbán
2.	Lipótvárosban	29	"	123	"
3.	Terézvárosban	71	"	699	"
4.	Józsefvárosban	69	"	590	"
5.	Ferenczvárosban	33	"	309	"
	Egész Pesten	252	"	1869	"

Ház- vagy telekszám	II. időszak 1873. mart. 17-től 1873. nov. 23-ig.										Összesen mindkét kor- szakban			Észrevétel.	
	Cholerabetegedési esetek száma	Háznál		Kórházban		A háznál		A kór- házban		Összesen		megbetegedett	gyógyult		meghalt
		kezel- tetett	kezel- tetett	kezeltek közül				gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt				
				gyógyult	meghalt	gyógyult	meghalt								
26	6	4	2	1	3	1	1	2	4	6	2	4	A házsz. ismeretlen		
29	2	1	1	—	1	—	1	—	2	2	—	2			
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—			
—	4	1	3	1	—	1	2	2	2	4	2	2			
—	10	8	2	4	4	—	2	4	6	19	11	8			
—	282	222	60	136	86	24	36	160	122	289	163	126			
—	116	62	54	31	31	19	35	50	66	132	63	69			
—	75	—	75	—	—	50	25	50	25	105	63	42			
—	188	—	188	—	—	81	107	81	107	203	89	114			
—	205	—	205	—	—	114	91	114	91	235	139	96			
—	140	82	58	54	28	24	34	78	62	208	123	85			
—	281	142	139	79	63	66	73	145	136	372	197	175			
—	1247	680	567	337	343	270	297	607	640	1684	868	816			
—	1143	671	472	336	335	217	255	553	590	1364	670	694			
—	671	401	270	188	213	133	137	321	350	787	383	404			
—	398	284	114	167	117	43	71	210	188	421	226	195			
—	468	—	468	—	—	245	223	245	223	543	291	252			
—	4348	2260	2088	1161	1099	998	1090	2159	2189	5379	2758	2621			

II. Táblázat.

Kimutatás

az 1872 3. évben Pesten uralkodott cholera-járvány mindkét időszakában észlelt betegé-
gedési, gyógyulási s halálozási viszonyról, a megbetegedettek foglalkozása és
állása szerint.

I.

A városrészekben (kórházon kívül) ápoltak:

Foglalkozás	Megbetegedett				Meggyógyult				Meghalt			
	férfi	nő	gyer- mek- össze- sen	össze- sen	férfi	nő	gyer- mek- össze- sen	össze- sen	férfi	nő	gyer- mek- össze- sen	össze- sen
Adóbiztos és családja	1	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—
Apáczá	—	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	1
Asztalos és családja	31	25	39	95	18	14	6	38	13	11	33	57
Aranyműves	2	2	1	5	—	2	—	2	2	—	1	3
Aranyozó	3	—	1	4	1	—	1	2	2	—	—	2
Ács	10	9	3	22	5	4	—	9	5	5	3	13
Bádogos	3	1	5	9	1	1	2	4	2	—	3	5
Betegápoló	—	4	—	4	—	3	—	3	—	1	—	1
Betűöntő	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	2	2
Bérmocsi	6	14	12	32	1	11	5	17	5	3	7	15
Borbély és fod- rász	2	3	1	6	1	1	1	3	1	2	—	3
Börtönőr	1	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—
Cseléd és szolgáló	32	110	79	221	22	73	25	120	10	37	54	101
Cserepező	2	3	2	7	2	1	1	4	—	2	1	3
Csizmadia és cipész	30	26	26	82	20	15	11	46	10	11	15	36
Czukrász	1	1	1	3	1	—	—	1	—	1	1	2
Építész	2	2	4	8	2	1	1	4	—	1	3	4
Esztergályos	3	1	—	4	2	—	—	2	1	1	—	2
Fazekas	1	—	2	3	—	—	1	1	1	—	1	2
Fényképész	1	—	1	2	—	—	—	—	1	—	1	2
Földbirtokos	3	1	1	5	—	1	—	1	3	—	1	4
Földművelő	1	3	2	6	1	—	—	1	—	3	2	5
Fuvaros	14	15	18	47	4	7	6	17	10	8	12	30
Gazdatiszt	2	3	3	8	—	—	1	1	2	3	2	7
Gépész	3	1	3	7	2	—	1	3	1	1	2	4
Gépfűtő	2	—	4	6	—	—	1	1	2	—	3	5
Gombkötő	—	—	3	3	—	—	1	1	—	—	2	2
Gyáros	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Hajós	5	4	3	12	5	1	—	6	—	3	3	6
Hajtsár	2	—	2	4	1	—	—	1	1	—	—	1
Halász	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Házaló	2	2	6	10	1	1	1	3	1	1	5	7
Házmeister	11	22	17	50	6	16	10	32	5	6	7	18
Háztulajdonos	7	13	8	28	2	7	3	12	5	6	5	16
Helypénzszedő	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Hentes	5	3	6	14	3	—	2	5	2	3	4	9
Hordár	4	3	8	15	2	2	4	8	2	1	4	7
Átvitel	195	272	261	728	105	161	84	350	90	111	177	378

Foglalkozás	Megbetegedett				Meggyógyult					Meghalt			
	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	
Át hozat . . .	195	272	261	728	105	161	84	350	90	111	177	378	
Hullaór és családja	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1	
Ismeretlen . . .	32	132	49	213	24	73	31	128	8	59	18	85	
Kalapos és sipkás . . .	1	2	1	4	—	1	1	2	1	1	—	2	
Kard- és késmíves . . .	1	1	—	2	—	1	—	1	1	—	—	1	
Katona . . .	4	3	2	9	1	1	—	2	3	2	2	7	
Kádár . . .	3	6	9	18	1	2	4	7	2	4	5	11	
Kántor . . .	3	—	1	4	1	—	—	1	2	—	1	3	
Kárpitos . . .	2	1	1	4	1	1	—	2	1	—	1	2	
Kártyafestő . . .	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	1	1	
Kávés . . .	1	4	3	8	—	3	—	3	1	1	3	5	
Kefekötő . . .	1	3	3	7	—	3	1	4	1	—	2	3	
Kéményseprő . . .	2	—	—	2	1	—	—	1	1	—	—	1	
Kenyérsütő . . .	3	—	2	5	3	—	2	5	—	—	—	—	
Kereskedő . . .	30	37	33	100	17	25	10	52	13	12	23	48	
Kerégyártó . . .	1	1	—	2	—	—	—	—	1	1	—	2	
Kertész . . .	6	5	8	19	3	2	3	8	3	3	5	11	
Keztyüs . . .	2	—	2	4	2	—	1	3	—	—	1	1	
Kofa . . .	1	9	3	13	1	6	1	8	—	3	2	5	
Koldus . . .	—	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	1	
Korcsmáros . . .	9	12	8	29	4	7	3	14	5	5	5	15	
Kosárkötő . . .	1	3	1	5	—	1	—	1	1	2	1	4	
Kovács . . .	11	10	5	26	8	6	1	15	3	4	4	11	
Kőfaragó . . .	6	5	4	15	4	2	—	6	2	3	4	9	
Kőmíves . . .	26	26	22	74	18	13	10	41	8	13	12	33	
Könyvkötő . . .	4	—	5	9	1	—	1	2	3	—	4	7	
Kötélgyártó . . .	—	1	—	1	—	1	—	1	—	—	—	—	
Kövező . . .	1	2	3	6	—	1	2	3	1	1	1	3	
Kutcsináló . . .	2	3	2	7	1	1	—	2	1	2	2	5	
Lakatos . . .	22	11	9	42	15	6	2	23	7	5	7	19	
Lelkész . . .	—	2	—	2	—	2	—	2	—	—	—	—	
Levélhordó . . .	—	2	2	4	—	1	1	2	—	1	1	2	
Magánzó . . .	19	36	6	61	9	21	3	33	10	15	3	28	
Majoros . . .	22	14	33	69	19	6	16	41	3	8	17	28	
Matróz . . .	3	—	—	3	1	—	—	1	2	—	—	2	
Mázoló . . .	3	9	3	15	1	4	—	5	2	5	3	10	
Mérnök . . .	4	1	2	7	3	—	—	3	1	1	2	4	
Mészáros . . .	3	6	7	16	2	2	4	8	1	4	3	8	
Molnár . . .	16	5	13	34	10	3	2	15	6	2	11	19	
Mosónő . . .	—	23	3	26	—	15	2	17	—	8	1	9	
Művész . . .	1	7	3	11	—	5	1	6	1	2	2	5	
Napszámos . . .	271	278	157	706	160	174	71	405	111	104	86	301	
Nevelő . . .	1	1	—	2	—	1	—	1	1	—	—	1	
Nyerges . . .	1	—	1	2	—	—	—	—	1	—	1	2	
Nyomdász . . .	4	2	2	8	2	2	1	5	2	—	1	3	
Ólomöntő . . .	1	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—	
Óratok-készítő . . .	1	—	1	2	—	—	—	—	1	—	1	2	
Orvos . . .	2	1	—	3	2	—	—	2	—	1	—	1	
Ór . . .	7	4	3	14	3	4	2	9	4	—	1	5	
Átvitel . . .	730	941	674	2345	424	557	260	1241	306	384	414	1104	

Foglalkozás	Megbetegedett				Meggyógyult				Meghalt			
	férfi	nő	gyer- mek	össze- sen	férfi	nő	gyer- mek	össze- sen	férfi	nő	gyer- mek	össze- sen
Áthozat . . .	730	941	674	2345	424	557	260	1241	306	384	414	1104
Pék és családja	7	7	4	18	5	4	1	10	2	3	3	8
Pinczemeszter . . .	—	2	1	3	—	—	—	—	—	2	1	3
Pinczér	3	2	4	9	1	2	2	5	2	—	2	4
Pipakészítő	1	—	1	2	1	—	—	1	—	—	1	1
Puskamíves	1	—	1	2	1	—	—	1	—	—	1	1
Rabbi	—	—	2	2	—	—	1	1	—	—	1	1
Rendőr	3	1	1	5	1	—	—	1	2	1	1	4
Rézműves	1	1	3	5	—	1	2	3	1	—	1	2
Ruhatisztító	2	—	—	2	2	—	—	2	—	—	—	—
Szabó	18	29	25	72	10	16	12	38	8	13	13	34
Szappanfőző	1	1	1	3	1	—	—	1	—	1	1	2
Szállító	1	1	—	2	—	—	—	—	1	1	—	2
Serfőző	—	1	1	2	—	—	1	1	—	1	—	1
Székfőnö	—	1	—	1	—	1	—	1	—	—	—	—
Szűjgyártó	1	3	1	5	—	2	—	2	1	1	1	3
Szobafestő	1	2	1	4	—	1	1	2	1	1	—	2
Szülésznő	—	5	1	6	—	3	—	3	—	2	1	3
Szűrszabó	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	1	1
Szücs	1	3	1	5	1	2	—	3	—	1	1	2
Takács	1	2	—	3	1	—	—	1	—	2	—	2
Tanár, tanító	2	7	5	14	—	1	4	5	2	6	1	9
Tanuló	14	—	—	14	12	—	—	12	2	—	—	2
Tánczos	1	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—
Téglavető	23	1	4	28	17	1	—	18	6	—	4	10
Timár	1	1	3	5	—	1	2	3	1	—	1	2
Tisztviselő	31	42	31	104	16	23	10	49	15	19	21	55
Ügynök	8	7	5	20	2	2	2	6	6	5	3	14
Ügyvéd	3	1	1	5	3	—	1	4	—	1	—	1
Üveges	1	4	3	8	1	3	3	7	—	1	—	1
Varrónő	—	21	1	22	—	17	1	18	—	4	—	4
Vasöntő	2	1	—	3	—	1	—	1	2	—	—	2
Vasuti kalauz és málházó	7	3	4	14	4	1	1	6	3	2	3	8
Vattakészítő	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Vászonfonó	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	1	1
Vívómester	—	1	—	1	—	1	—	1	—	—	—	—
Zenész	7	4	8	19	4	2	2	8	3	2	6	11
Zongorahangoló	1	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—
Zongoramester	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	1	1
Összesen	874	1095	790	2759	509	642	306	1457	365	453	484	1302

II.
A kórházban ápoltak :

Foglalkozás	Megbetegedett				Meggyógyult				M meghalt			
	férfi	nő	gyer- mek	össze- sen	férfi	nő	gyer- mek	össze- sen	férfi	nő	gyer- mek	össze- sen
Asztalos és családja	53	2	—	55	26	1	—	27	27	1	—	28
Aranyműves	1	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—
Ács	20	1	—	21	9	1	—	10	11	—	—	11
Áponcz	—	2	—	2	—	—	—	—	—	2	—	2
Bádogos	3	1	—	4	3	1	—	4	—	—	—	—
Betegápoló	5	15	—	20	4	4	—	8	1	11	—	12
Bérkocsis	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Borbély s fod- rász	4	2	—	6	1	2	—	3	3	—	—	3
Börtönőr	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Cseléd és szolgál	84	271	2	357	48	185	—	233	36	86	2	124
Cserepező	2	—	—	2	1	—	—	1	1	—	—	1
Csizmadia és czipész	60	5	—	65	32	3	—	35	28	2	—	30
Czukrász	2	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—	2
Divatárusnő	—	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	1
Esztergályos	9	—	—	9	5	—	—	5	4	—	—	4
Fegyencz	3	4	—	7	2	4	—	6	1	—	—	1
Földmivelő	2	—	—	2	1	—	—	1	1	—	—	1
Fuvaros	2	1	—	3	2	1	—	3	—	—	—	—
Gazdatiszt	1	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—
Gépező	3	—	—	3	3	—	—	3	—	—	—	—
Gépfűtő	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Gulyás	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Gyáros	1	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—
Hajós	29	2	—	31	10	1	—	11	19	1	—	20
Házaló	6	2	—	8	4	—	—	4	2	2	—	4
Házmester	2	2	—	4	1	1	—	2	1	1	—	2
Hordár	4	1	—	5	4	—	—	4	—	1	—	1
Hullaőr	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Ismeretlen foglalkozású	165	158	19	342	65	60	4	129	100	98	15	213
Juhász	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Kalapos	2	—	—	2	2	—	—	2	—	—	—	—
Kard- és kés- műves	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Karénekes	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Kádár	10	3	—	13	4	1	—	5	6	2	—	8
Kéjhölgy	—	3	—	3	—	2	—	2	—	1	—	1
Kéményseprő	1	1	—	2	1	1	—	2	—	—	—	—
Kereskedő	15	3	2	20	13	2	1	16	2	1	1	4
Kertész	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Kerégyártó	3	—	—	3	3	—	—	3	—	—	—	—
Kofa	—	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	1
Koldus	2	5	—	7	—	2	—	2	2	3	—	5
Korcsmáros	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Kosárkötő	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Kovács	30	—	—	30	21	—	—	21	9	—	—	9
Kőfaragó	12	2	—	14	6	—	—	6	6	2	—	8
Kőműves	71	—	—	71	29	—	—	29	42	—	—	42
Átvitel	618	488	23	1129	303	272	5	580	315	216	18	549

Foglalkozás	Megbetegedett				Meggyógyult				Meghalt			
	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen	férfi	nő	gyermek	összesen
Áthozat . . .	618	488	23	1129	303	272	5	580	315	216	18	549
Könyvkötő és családja	2	—	—	2	2	—	—	2	—	—	—	—
Kötélgyártó . . .	2	2	—	4	1	1	—	2	1	1	—	2
Kövező	2	—	—	2	2	—	—	2	—	—	—	—
Kútesináló	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Lakatos	31	1	—	32	17	—	—	17	14	1	—	15
Levélhordó	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Magánzó	1	2	1	4	—	—	1	1	1	2	—	3
Majoros	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Matróz	5	—	—	5	3	—	—	3	2	—	—	2
Mázoló	5	2	—	7	4	1	—	5	1	1	—	2
Mészáros	20	—	—	20	10	—	—	10	10	—	—	10
Molnár	4	1	—	5	4	1	—	5	—	—	—	—
Mosónő	—	19	—	19	—	9	—	9	—	10	—	10
Művész	2	—	—	2	2	—	—	2	—	—	—	—
Napszámos	769	405	20	1194	365	181	10	556	404	224	10	638
Nevelő	—	2	—	2	—	2	—	2	—	—	—	—
Nyomdász	5	—	—	5	2	—	—	2	3	—	—	3
Pék	23	1	—	24	15	—	—	15	8	1	—	9
Pinczér	14	1	—	15	8	—	—	8	6	1	—	7
Puskamíves	2	—	—	2	2	—	—	2	—	—	—	—
Rendőr	12	3	1	16	10	—	1	11	2	3	—	5
Rézmíves	3	—	—	3	1	—	—	1	2	—	—	2
Szabó	40	3	—	43	23	2	—	25	17	1	—	18
Szappanfőző	1	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—
Serfőző	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Szűjgyártó	3	—	—	3	3	—	—	3	—	—	—	—
Szülésznő	—	3	—	3	—	1	—	1	—	2	—	2
Szűrszabó	2	—	—	2	1	—	—	1	1	—	—	1
Szücs	3	—	—	3	1	—	—	1	2	—	—	2
Takács	1	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—
Tanító és tanár	1	1	—	2	1	1	—	2	—	—	—	—
Tanuló	6	1	—	7	3	1	—	4	3	—	—	3
Timár	3	1	—	4	2	1	—	3	1	—	—	1
Tisztviselő	20	7	—	27	11	3	—	14	9	4	—	13
Téglavető	3	—	—	3	—	—	—	—	3	—	—	3
Ügynök	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	1	1
Ügyvéd	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Üveges	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Vadász	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Varrónő	—	18	—	18	—	9	—	9	—	9	—	9
Vasúttö	2	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—	2
Vasúti kalauz s málházó	1	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—
Összesen	1613	961	46	2620	799	485	17	1301	814	476	29	1319
Összesítés.												
Városrészekben kezelek	874	1095	790	2759	509	642	306	1457	365	453	484	1302
Kórházakban	1613	961	46	2620	799	485	17	1301	814	476	29	1319
	2487	2056	836	5379	1308	1127	323	2758	1179	929	513	2621

III. Táblázat.

Az 1872—73-ik évben Pesten uralgott cholera-járvány napi hullámzásának számi táblázata.

I-ső időszak.

Hónap	Nap	Megbetegedettek	Meggyógyultak	Meghaltak	Észrevétel	Hónap	Nap	Megbetegedettek	Meggyógyultak	Meghaltak	Észrevétel
		s z á m a						s z á m a			
Oktober . .	28-tól 31-ig	4	—	1		Áthozat .	—	450	119	164	
						November	26.	11	10	6	
Havi összeg	—	4	—	1		„	27.	19	6	5	
						„	28.	16	9	11	
						„	29.	18	5	7	
						„	30.	18	6	10	
						Havi összeg	—	532	155	203	
November	1.	3	—	1		Deczember	1.	24	7	12	
„	2.	5	—	2		„	2.	23	3	13	
„	3.	5	—	2		„	3.	24	10	9	
„	4.	5	4	4		„	4.	15	1	11	
„	5.	10	—	4		„	5.	21	8	7	
„	6.	5	2	3		„	6.	15	11	5	
„	7.	15	5	3		„	7.	23	1	5	
„	8.	11	1	9		„	8.	15	9	3	
„	9.	11	1	8		„	9.	12	20	8	
„	10.	18	2	6		„	10.	25	29	15	
„	11.	18	2	8		„	11.	22	10	7	
„	12.	22	5	5		„	12.	14	15	6	
„	13.	26	2	11		„	13.	25	14	8	
„	14.	26	6	2		„	14.	17	16	4	
„	15.	42	11	7		„	15.	22	15	9	
„	16.	38	5	14		„	16.	10	11	5	
„	17.	28	4	16		„	17.	20	11	7	
„	18.	40	7	10		„	18.	16	16	11	
„	19.	28	13	10		„	19.	13	8	7	
„	20.	13	6	10		„	20.	12	9	6	
„	21.	18	11	10		„	21.	10	7	5	
„	22.	20	12	7		„	22.	11	12	5	
„	23.	10	6	4		Áttétel .	—	389	243	168	
„	24.	18	8	5							
„	25.	13	6	5							
Áttétel .	—	450	119	164							

Hónap	Nap	Megbetege-	Meggyó-	Meghaltak	Észre- vétel	Hónap	Nap	Megbetege-	Meggyó-	Meghaltak	Észre- vétel
		dettek	gyultak					dettek	gyultak		
s z á m a						s z á m a					
Áthozat .	—	389	243	168		Áthozat .	—	23	64	14	
Deczember	23.	3	15	4		Január	19.	—	—	—	
"	24.	15	20	6		"	20.	2	2	—	
"	25.	14	18	5		"	21.	—	—	2	
"	26.	13	12	7		"	22.	—	—	—	
"	27.	5	10	4		"	31.	2	—	2	
"	28.	7	13	6							
"	29.	1	14	3		Havi összeg	—	27	66	18	
"	30.	3	9	4							
"	31.	4	13	—		Február	1.	2	—	1	
Havi összeg	—	454	367	207		"	3.	2	—	—	
Január	1.	2	7	2		"	7.	1	—	1	
"	2.	5	4	2		"	11.	—	1	—	
"	3.	2	1	2		"	14.	1	—	—	
"	4.	3	2	1		"	18.	1	—	—	
"	5.	1	5	—		"	19.	2	1	1	
"	6.	—	2	—		"	20.	—	1	—	
"	7.	—	5	1		"	21.	1	—	—	
"	8.	1	1	1		"	25.	—	4	—	
"	9.	1	2	1		Havi összeg	—	10	7	3	
"	10.	1	2	—							
"	11.	—	13	1		Márczius	4.	2	2	—	
"	12.	4	4	2		"	8.	2	—	—	
"	13.	—	—	1		"	13.	—	2	—	
"	14.	2	1	—		Havi összeg	—	4	4	—	
"	15.	—	7	—							
"	16.	1	5	—		I. időszak					
"	17.	—	3	—		főösszege	—	1031	599	432	
"	18.	—	—	—							
Áttétel .	—	23	64	14							

II-dik időszak.

Hónap	Nap	Megbetege-	Meggyó-	Meghaltak	Észre- vétel	Hónap	Nap	Megbetege-	Meggyó-	Meghaltak	Észre- vétel
		dettek	gyultak					dettek	gyultak		
		s z á m a						s z á m a			
Márczius	17.	1	—	1		Május	1.	10	2	5	
"	18.	1	—	—		"	2.	12	11	5	
"	19.	5	—	2		"	3.	6	6	6	
"	22.	—	—	1		"	4.	5	3	4	
"	23.	1	—	1		"	5.	6	4	3	
"	24.	4	—	1		"	6.	15	5	7	
"	25.	3	—	3		"	7.	22	9	7	
"	26.	2	—	1		"	8.	10	8	7	
"	27.	1	—	—		"	9.	16	6	8	
"	28.	2	2	1		"	10.	10	12	9	
"	29.	—	—	1		"	11.	14	—	5	
"	30.	1	—	1		"	12.	17	5	11	
"	31.	2	2	2		"	13.	18	5	9	
						"	14.	9	3	5	
						"	15.	10	5	7	
Havi összeg	—	23	4	15		"	16.	10	9	5	
						"	17.	10	10	8	
April	1.	3	—	2		"	18.	6	3	2	
"	2.	2	—	1		"	19.	12	9	5	
"	3.	2	1	3		"	20.	9	1	7	
"	4.	3	1	—		"	21.	13	12	7	
"	5.	2	—	1		"	22.	4	—	3	
"	6.	8	1	—		"	23.	13	7	5	
"	7.	4	—	3		"	24.	9	9	4	
"	8.	3	—	3		"	25.	11	1	4	
"	9.	3	2	2		"	26.	8	4	7	
"	10.	6	—	2		"	27.	6	4	2	
"	11.	—	1	2		"	28.	7	5	5	
"	12.	1	—	—		"	29.	10	5	3	
"	13.	10	—	5		"	30.	1	4	1	
"	14.	3	5	2		"	31.	2	7	2	
"	15.	10	—	7							
"	16.	7	—	3		Havi összeg	—	311	174	168	
"	17.	10	5	8							
"	18.	6	2	2		Junius	1.	4	—	1	
"	19.	9	3	7		"	2.	13	1	5	
"	20.	6	—	4		"	3.	8	8	6	
"	21.	11	2	4		"	4.	4	—	3	
"	22.	10	—	9		"	5.	3	1	2	
"	23.	12	1	6		"	6.	5	1	5	
"	24.	21	2	13		"	7.	6	2	5	
"	25.	37	6	7		"	8.	8	4	5	
"	26.	32	7	11		"	9.	2	9	1	
"	27.	21	—	16		"	10.	6	5	3	
"	28.	21	12	12		"	11.	5	6	1	
"	29.	15	4	8		"	12.	11	—	5	
"	30.	17	12	9							
Havi összeg	—	295	67	152		Áttétel .	—	75	37	42	

Hónap	Nap	Megbeteg-	Meggyó-	Még haltak	Észre- vétel	Hónap	Nap	Megbeteg-	Meggyó-	Még haltak	Észre- vétel
		dettek	gyultak					dettek	gyultak		
		s z á m a							s z á m a		
Áthozat .	—	75	37	42		Áthozat .	—	733	248	360	
Junius	13.	4	1	5		Julius	27.	45	25	16	
"	14.	2	3	1		"	28.	59	22	27	
"	15.	3	2	4		"	29.	80	30	37	
"	16.	1	10	3		"	30.	62	32	25	
"	17.	7	—	2		"	31.	75	33	43	
"	18.	3	1	2							
"	19.	2	2	2		Havi összeg	—	1054	390	508	
"	20.	5	5	1		Augusztus	1.	78	22	25	
"	21.	10	1	3		"	2.	88	55	36	
"	22.	8	—	9		"	3.	87	35	37	
"	23.	5	9	6		"	4.	71	27	51	
"	24.	10	3	6		"	5.	109	38	43	
"	25.	9	2	2		"	6.	88	37	42	
"	26.	5	2	4		"	7.	75	38	38	
"	27.	4	1	5		"	8.	94	44	45	
"	28.	10	5	2		"	9.	103	44	33	
"	29.	7	—	3		"	10.	68	41	39	
"	30.	12	7	6		"	11.	69	41	28	
Havi összeg	—	182	91	108		"	12.	77	44	44	
Julius	1.	9	—	2		"	13.	72	44	35	
"	2.	9	4	5		"	14.	75	41	26	
"	3.	13	5	5		"	15.	62	32	38	
"	4.	9	3	6		"	16.	69	50	31	
"	5.	5	4	4		"	17.	75	47	34	
"	6.	12	—	8		"	18.	52	47	20	
"	7.	11	8	8		"	19.	72	60	31	
"	8.	19	12	8		"	20.	55	34	38	
"	9.	20	5	10		"	21.	50	31	26	
"	10.	28	3	11		"	22.	43	28	26	
"	11.	21	2	11		"	23.	46	35	20	
"	12.	27	8	23		"	24.	44	21	22	
"	13.	26	—	15		"	25.	57	32	26	
"	14.	35	6	14		"	26.	68	32	35	
"	15.	33	12	11		"	27.	34	23	19	
"	16.	55	20	26		"	28.	35	23	21	
"	17.	56	5	26		"	29.	35	17	12	
"	18.	38	8	18		"	30.	53	19	15	
"	19.	38	14	20		"	31.	48	24	23	
"	20.	20	2	11		Havi összeg	—	2052	1106	959	
"	21.	32	11	16		September	1.	48	31	26	
"	22.	43	27	22		"	2.	26	11	19	
"	23.	36	18	14		"	3.	29	13	20	
"	24.	39	16	20		"	4.	35	8	15	
"	25.	48	24	29							
"	26.	51	31	17		Áttétel .	—	138	63	80	
Áttétel .	—	733	248	360							

Hónap	Nap	Megbetege-	Meggyó-	Meghaltak	Észre- vétel	Hónap	Nap	Megbetege-	Meggyó-	Meghaltak	Észre- vétel
		dettek	gyultak					dettek	gyultak		
		s z á m a						s z á m a			
Áthozat .	—	138	63	80		Áthozat .	—	30	18	14	
September	5.	23	6	19		Oktober	17.	3	1	2	
"	6.	21	16	15		"	18.	1	—	3	
"	7.	14	21	8		"	19.	7	1	1	
"	8.	25	10	15		"	20.	—	2	2	
"	9.	13	14	6		"	21.	2	1	1	
"	10.	12	22	13		"	22.	4	5	4	
"	11.	9	15	6		"	23.	1	1	2	
"	12.	7	13	5		"	24.	3	1	—	
"	13.	12	16	5		"	25.	—	—	1	
"	14.	14	9	10		"	26.	1	—	2	
"	15.	8	15	6		"	27.	3	1	—	
"	16.	10	9	4		"	28.	5	2	3	
"	17.	11	8	6		"	29.	—	—	1	
"	18.	4	9	1		"	30.	1	—	—	
"	19.	5	5	5		"	31.	1	—	—	
"	20.	3	6	3							
"	21.	3	3	4		Havi összeg	—	62	33	36	
"	22.	2	7	2							
"	23.	6	4	2		November	1.	2	—	2	
"	24.	2	—	1		"	2.	1	—	2	
"	25.	3	5	2		"	3.	—	3	—	
"	26.	3	—	5		"	4.	—	—	1	
"	27.	1	3	1		"	5.	2	1	1	
"	28.	—	1	—		"	6.	1	1	1	
"	29.	2	1	2		"	7.	—	1	—	
"	30.	1	1	1		"	8.	—	1	—	
Havi összeg	—	352	282	227		"	9.	—	—	—	
						"	10.	2	1	1	
Oktober	1.	2	2	2		"	11.	1	—	—	
"	2.	1	—	—		"	12.	1	2	—	
"	3.	—	—	1		"	13.	—	—	—	
"	4.	—	—	—		"	14.	—	1	—	
"	5.	1	—	1		"	15.	1	—	1	
"	6.	3	1	—		"	16.	1	—	—	
"	7.	—	—	1		"	17.	—	—	1	
"	8.	—	3	—		"	18.	3	—	1	
"	9.	—	3	1		"	19.	—	—	1	
"	10.	1	1	—		"	20.	1	—	1	
"	11.	2	1	1		"	21.	1	—	2	
"	12.	4	1	—		"	22.	—	—	—	
"	13.	2	5	3		"	23.	—	1	1	
"	14.	4	—	1							
"	15.	6	1	2		Havi összeg	—	17	12	16	
"	16.	4	—	1							
Áttétel .	—	30	18	14		II. időszak főösszege	—	4348	2159	2189	

TARTALOM.

	Oldal.
Bevezetés	13
I. Himlő	17
II. Roncsoló toroklob	34
III. Hagymáz	43
IV. Keleti mirigyvész	50
V. Cholera	58
A) 1831. — B) 1854—55. — C) 1866. — D) 1872—73. évben uralkodott cholera-járvány. E) A négy járvány összehasonlítása, az összes tapasztalatok eredménye	58
A) Az 1831. évben Buda-Pesten uralgott első cholera-járvány	61
B) Az 1854—55-ik évben Pesten uralgott cholera-járvány	64
C) Az 1866-iki cholera-járvány	67
D) Az 1872. és 1873-ik évben uralgott cholera-járvány Pesten és Budán . . .	71
1. Tiszti főorvosi zárjelentés, Pesten az 1872. october 28-tól 1873. márczius 14-ig uralgott cholera-járvány I. időszakáról	73
2. Tiszti főorvosi zárjelentés, Pesten 1873. márczius 17-től november 23-ig uralgott cholera-járvány II. időszakáról	86
3. Tiszti főorvosi zárjelentés szab. kir. Buda fővárosban 1872/3. évben uralgott cholera-járvány mindkét időszakáról	100
4. Ó-Budán a cholera-járvány	109
5. Járvány a környéken	109
6. A pesti felügyeleti járvány-kerületek, különösen a belvárosinak felosztása és felügyelőinek megnevezése	110
7. Az orvosi kerületek leírása	113
8. Adalék az 187 ² /3. évi cholera-járvány történetéhez	115
E) A négy járvány összehasonlítása, az összes tapasztalatok eredménye . . .	116

A végül látható csatolmányok jegyzéke.

I. Táblázat. Az 1872—73-ik évben Pesten két időszakban uralgott cholera-járvány helyrajzi táblázatos összeállítása	119
II. Táblázat. Kimutatás az 1872—73-ik évben Pesten uralkodott cholera-járvány mindkét időszakában észlelt betegedési, gyógyulási s halálozási viszonyról, a megbetegedettek foglalkozása és állása szerint	206
III. Táblázat. Az 1872—73-ik évben Pesten uralgott cholera-járvány napi hullámlásának számi táblázata	211
A) Az 1872—73-ban Pesten uralgott cholera-járványban a betegedés és halálozás hullámlásának táblája (I. időszak).	
B) A Pesten uralgott cholera-járvány hullámlási táblája 1873. márczius havának közepétől október hó végeig (II. időszak).	
C) Pest fővárosban az 1872—73-iki cholera-járvány helyeinek és orvosi kerületeinek térképe.	

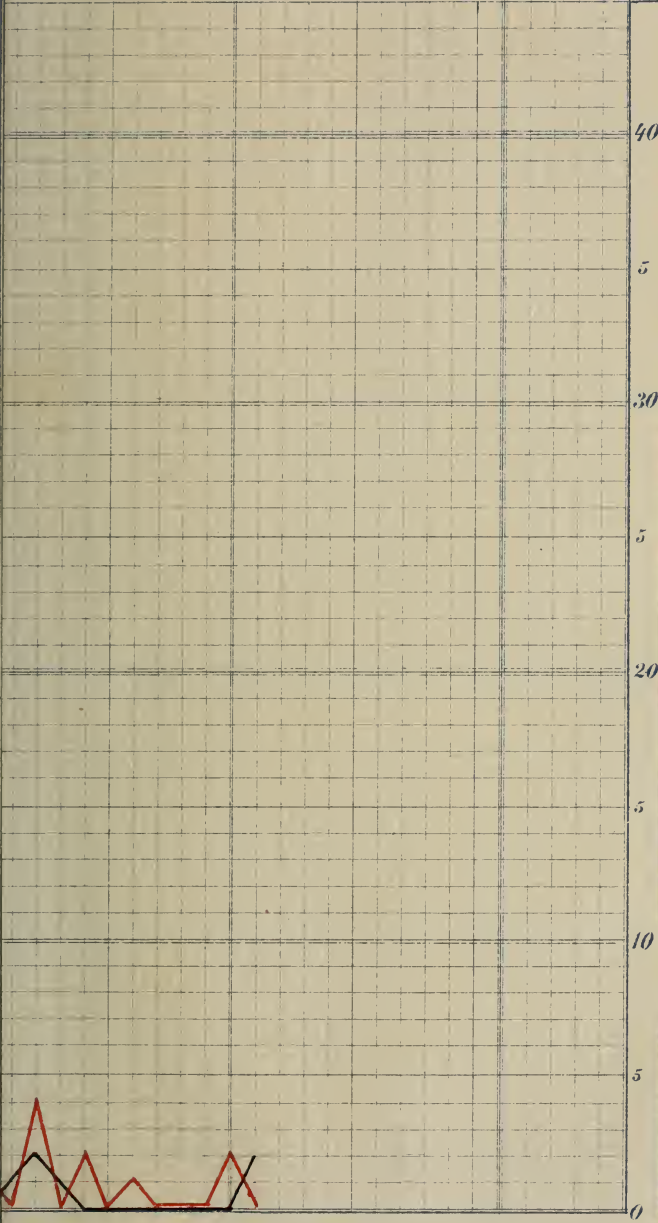
ullámzásának táblája.

a n u á r

Február

Egyenet száma.

5 20 5 30 31

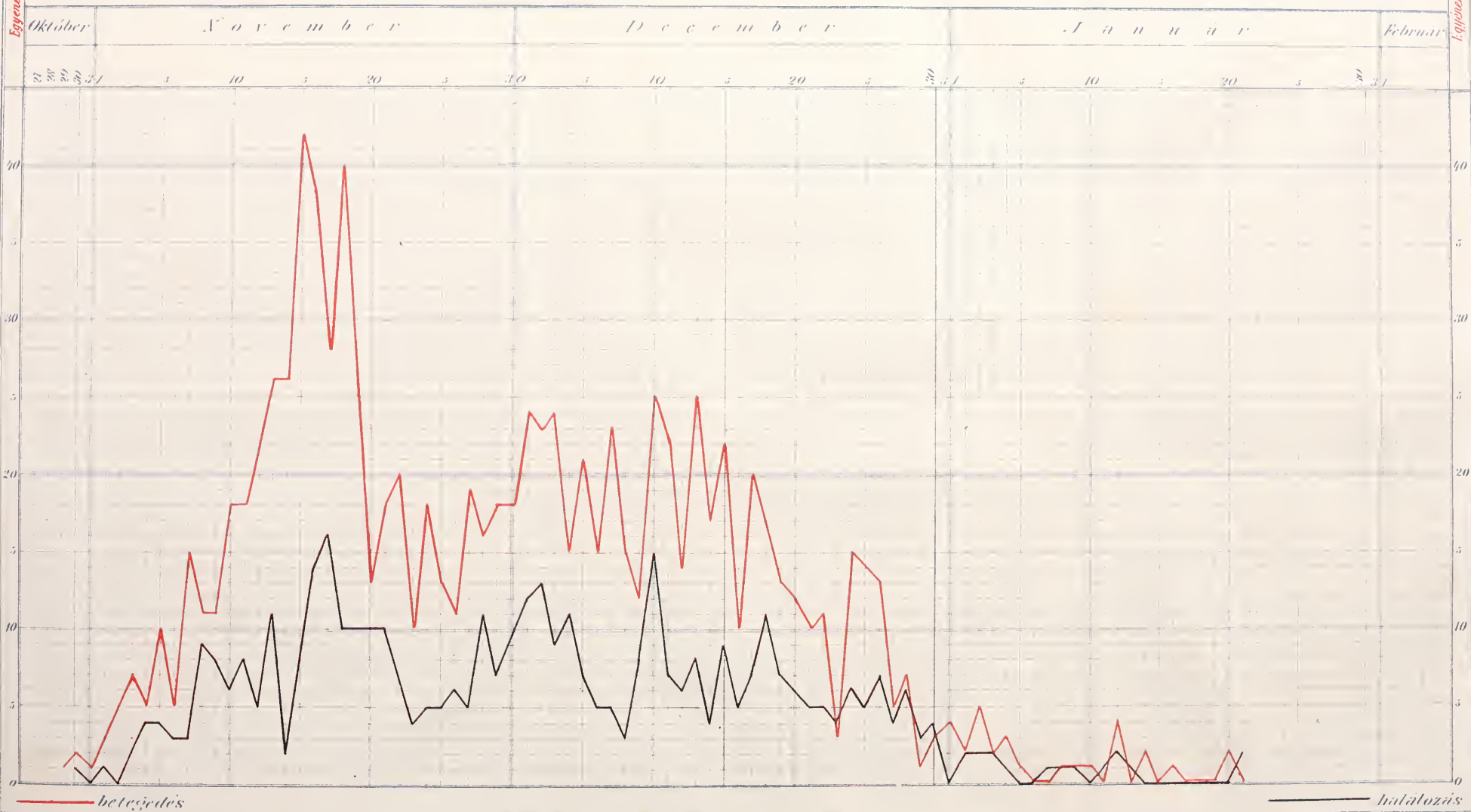
————— halálozás

Sirkolc Vajdóc, Freszlorgy Enaspocz

A.

I. Időszak.

Az 1873-ban Pesten uralklott cholerajárványban a betegetedés és halálozás hullámzásának táblája.

Dr. Halász

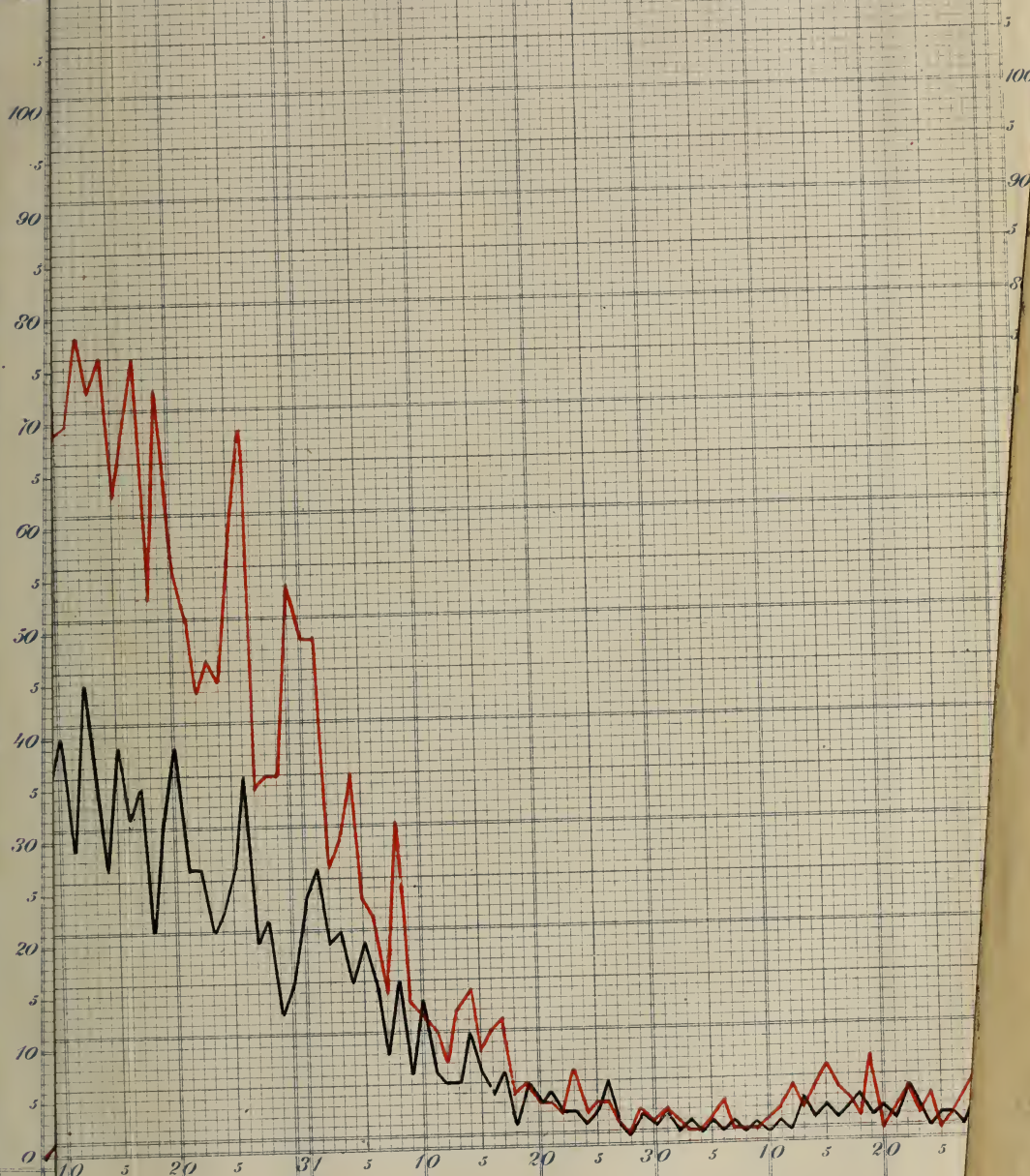
B.

avának közepétől október hó végéig.

Erfordulások
lék száma

Erfordulások
lék száma

Augustus					September					Október							
1	5	20	5	31	1	5	10	5	20	5	30	5	10	5	20	5	31

Erfordulások
lék száma

Augustus					September					Október							
1	5	20	5	31	1	5	10	5	20	5	30	5	10	5	20	5	31

Halála

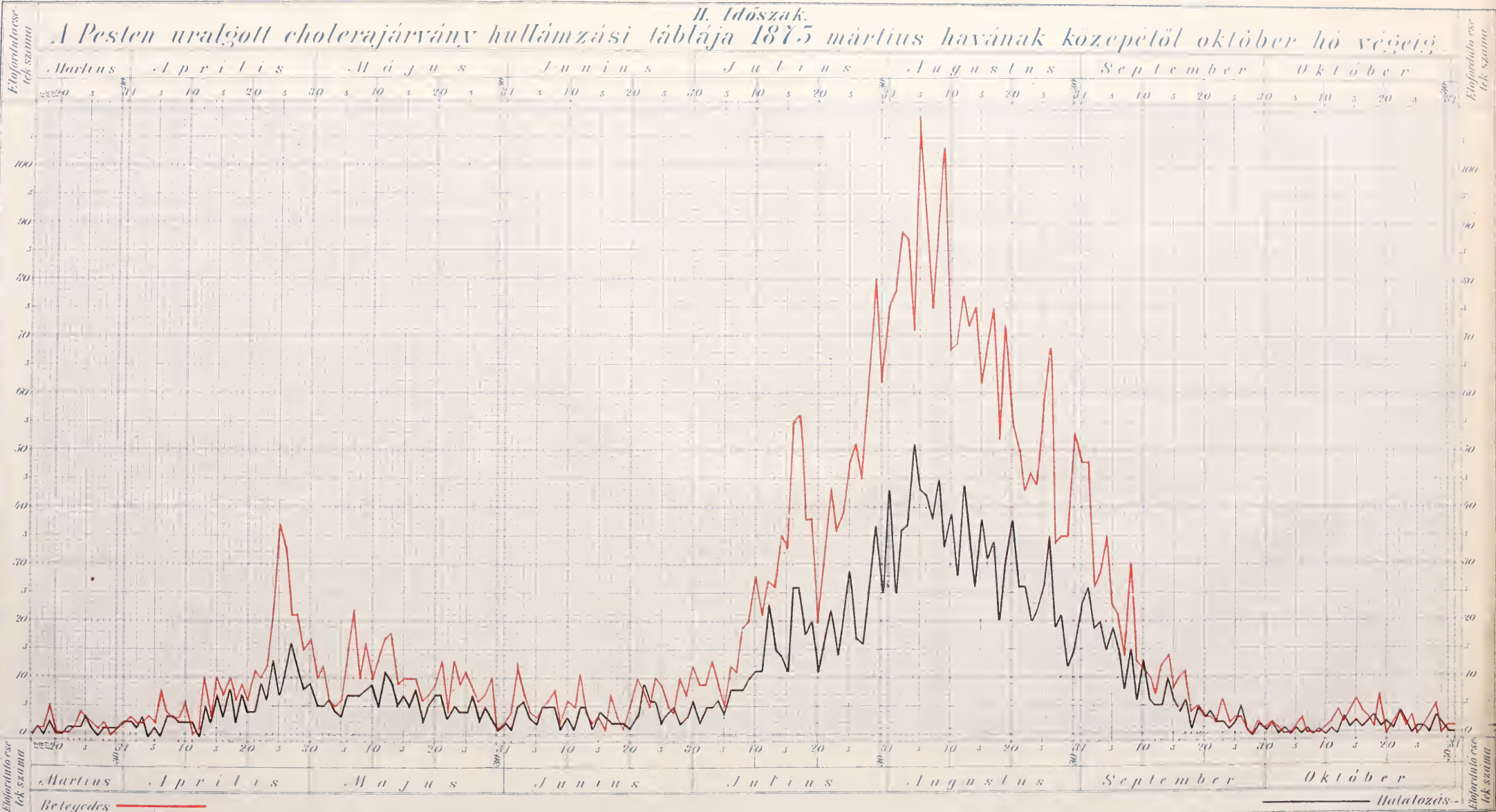
Birkholz, Vayana és Pressburgy Sz.

D^r H

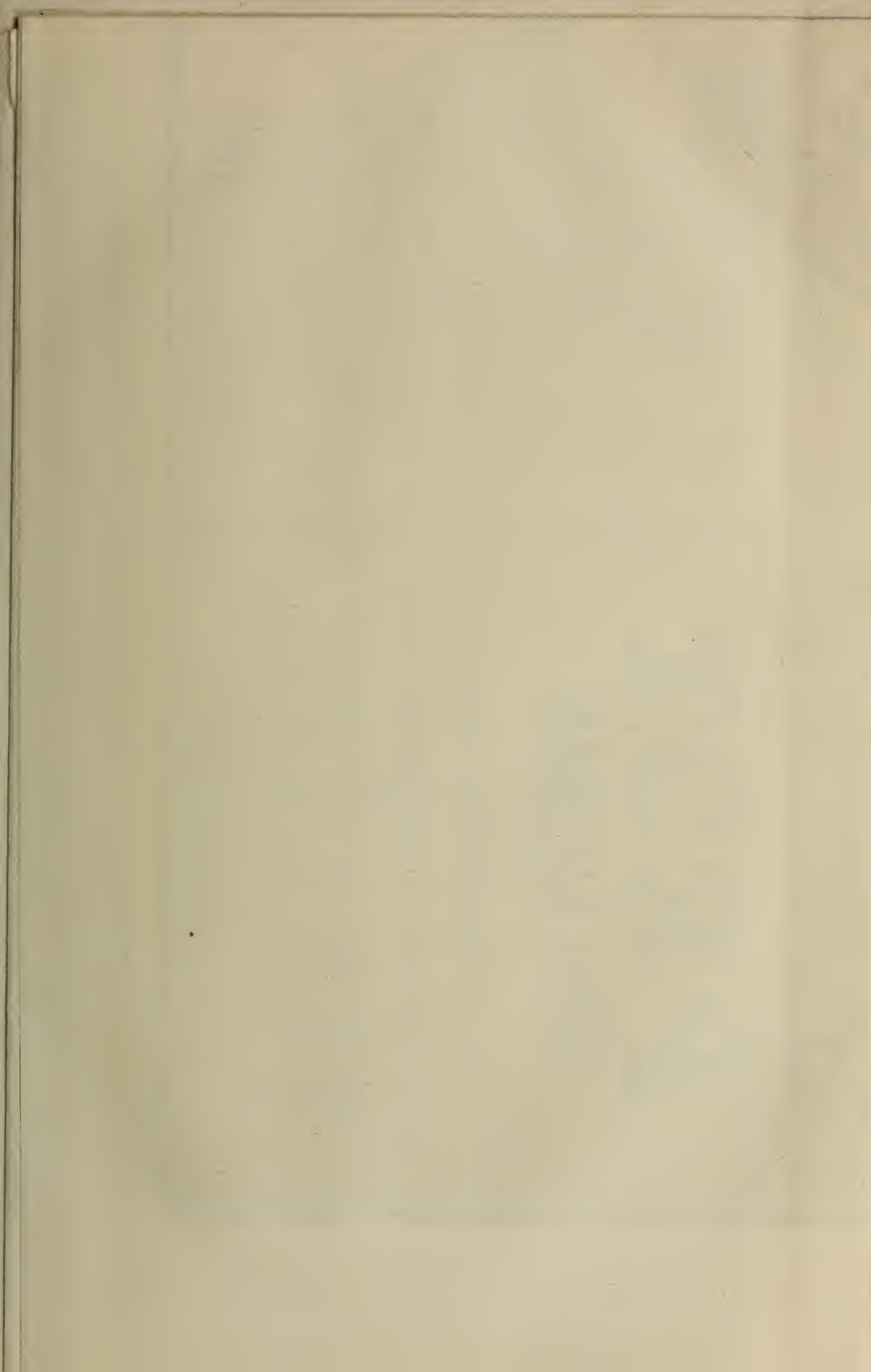
B.

II. Időszak.

A Pesten uralgott cholerajárvány hullámzási táblája 1875 mártius havának közepétől október hó végéig

Előforduló esetek száma
 Mártius Április Május Júnus Julius Augustus September Október
 Betegedések —————
 Halálozások —————
 Előforduló esetek száma

BUDAPESTI SZIGET

Margit-sziget

Orvosi kerületek:

- 1. B. város II. közig. kerület
- 2. Lászlóváros I.
- 3. Terézváros I/II
- 4. Józsefváros I/III
- 5. Franciskörút II
- 6. Rózsadomb I
- 7. mely a térképre vonatkozóan van

PEST FŐVÁROSBAN

1872/3^{sz.} cholerajárvány

helyeinek orvosi kerületeinek

TÉRKEPE.

Méret: 1:60000

Jelmagyarázat

- : orvosi kerületek általános színeket jelölve
- : azon kerületek, melyekben a cholera eset fordult elő
- : Orvosi kerület
- : Rózsadomb kerület

III.

Budapest születései.

(Szerkeszti a fővárosi statisztikai hivatal.)

Az alábbi összeállításban közöljük a születések számát a fővárosok egyesítése, azaz 1874 óta:

1874-ben . . .	13,194	vagyis 1000 lakóra	43·9
1875-ben . . .	13,429	" " "	44·7
1876-ban . . .	13,760	" " "	45·8
1877-ben . . .	13,193	" " "	41·8
1878-ban . . .	12,879	" " "	40·3

E szerint a születési arányszám, mely 1874-től egész 1876-ig fokozatosan emelkedett, a két utolsó évben csökkent. Mindamellert ezen születési arány eléggé magasnak mondható, és az alább felsorolt 16 nagy város közül 12-nek születési arányát jóval felülmulja. Tíz-tíz ezer lakosra 1877-ben esett t. i. szülés: *)

Lyonban	249	Glasgowban	377
Dublinban	296	Liverpoolban	385
Edinburgban	312	Londonban	388
Turinban	314	Bécsben	389
Nápolyban	353	Boroszlóban	406
Dresdában	354	Hamburgban	407
Brüsszelben	366	Münchenben	430
Kopenhágában	373	Berlinben	431

A születések havi összeállításából kitetszik, hogy 1878-ban, ép ugy mint az előbbi években, a legszámosabb születés tavaszi hónapokban fordult elő, legkevesebb pedig az őszi hónapokban. E szerint azon feltevés, hogy az esketéseknek bizonyos időszakbani összetömörülése a születések maximumára befolyással volna, a fővárosi adatokban nem találja igazolását. A fővárosban ugyanis az esketések maximuma az őszi hónapokra esvén, ehhez képest a legszámosabb születéseket (a fogamzást követő kilencedik hónapban) a nyári hónapokban kellene észlelnünk.

*) L. Bulletin hebdomadaire de la ville de Bruxelles.

Az 1878-ban előfordult 12,879 születés között volt 6554 fiú és 6325 leány, eszerint 1000 leány-születésre esik 1036 fiú-születés; 1877-ben esett 1038, 1876-ban 1052, 1875-ben 1055 és 1874-ben 1029.

Vallás tekintetében volt:

	1874.	1875.	1876.	1877.	1878.
katholikus	9,677	9,813	10,120	9,619	9,316
ágostai	720	736	749	739	694
helvét	572	633	696	651	705
görög nem egy.	43	55	42	48	50
zsidó	2,139	2,177	2,163	2,136	2,114
összesen	13,141	13,414	13,760	13,193	12,879

Ez összeállítás mutatja, hogy 1878-ban a megelőző évhez képest csupán a helvétek születései emelkedtek 8·0%-al, míg ellenben a katolikusok születései 3%-al, az ágostaiaké 6%-al, a zsidóké 1%-al csökkentek.

Törvénytelen születések. A törvénytelen születések 1878-ban az összes születések 31·86%-át tették;

1877-ben 30·51%-al,	1875-ben 29·74%-al,
1876-ban 30·18%-al,	1874-ben 29·20%-al

voltak képviselve az összes születések közt. Eszerint a törvénytelen születések száma 1874 óta fokozatosan emelkedik.

Tekintetbe véve a nyugati Európa többi nagyvárosait, a törvénytelen gyermekek ezen aránya meglehetősen nagynak mondható, az ausztriai városok azonban e tekintetben jóval felülmulják Budapestet. Így pl. Bécsben az 1865—1874. évek átlaga szerint 44·9%-ot, Prágában 43·9%-ot tettek a törvénytelen szülöttek.

A következő nagyvárosokban 1000 születésre esik törvénytelen szülött (10 évi átlag szerint): *)

Rotterdamban	7·6	Boroszlóban	18·5
Nápolyban	8·9	Rómában	19·4
Palermóban	10·0	Triestben	21·1
Turinban	13·2	Párisban	26·8
Hamburgban	13·8	Kopenhágában	27·9
Berlinben	15·4	Prágában	43·9
Christianiában	16·1	Bécsben	44·9
Bukarestben	17·4		

A következő táblában vallásonként mutatjuk ki a törvényes és törvénytelen születéseket, külön választván a két nemet is.

*) L. Kőrösi : „Statistique internationale des grandes villes“.

	Törvényes			Törvénytelen			Összesen		
	fiu	leány	együtt	fiu	leány	együtt	fiu	leány	együtt
Katholikus	2.934	2.967	5.901	1.719	1.696	3.415	4.653	4.663	9.316
Ágostai	283	209	492	109	93	202	392	302	694
Helvét	251	225	476	129	100	229	380	325	705
Görög nem egy.	29	15	44	2	4	6	31	19	50
Zsidó	969	893	1.862	129	123	252	1.098	1.016	2.114
Összesen	4.466	4.309	8.775	2.088	2.016	4.104	6.554	6.325	12.879

A törvénytelen születéseknek hitfelekezetek szerinti arányát az utolsó öt évről a következő összeállításban adjuk. Volt t. i. 100 eset közül törvénytelen:

	1874.	1875.	1876.	1877.	1878.
katholikusoknál	32·8%	34·6%	35·1%	35·8%	36·7%
ágostaiaknál	24·2 „	27·3 „	24·0 „	28·1 „	20·1 „
helvéteknél	31·6 „	30·5 „	31·1 „	30·6 „	32·5 „
zsidóknál	14·2 „	8·7 „	8·5 „	7·6 „	11·9 „

Többes-szülés 1878-ban 124 (ezek közt 1 hármas a többi kettős szülés) fordult elő; eszerint 10,000 szülésre esett ez évben 96 többes-szülés; 1877-ben 80, 1876-ban 76, 1875-ben 92 és 1874-ben 81. Az iker-szülések közt volt 37 esetben 2 fiu, 39 esetben 2 leány és 47 esetben 1 fiú 1 leány, s végre a hármas-szülésből eredt 2 fiú 1 leány.

A következő összeállításban közöljük a *halva- és koraszülöttek* számát.

Volt t. i.:	1874.	1875.	1876.	1877.	1878.
halvaszülött	735	739	784	760	642
koraszülött	77	73	86	139	249
összesen	812	812	870	899	891

1000 élveszülöttre eszerint esett 1874-ben 61·5, 1875-ben 60·5, 1876-ban 63·2, 1877-ben 68·1 és 1878-ban 69·2; s így a halvaszülöttek száma 1875 óta aránylag fokozatosan emelkedik. Az 1878-ban előfordult 891 halvaszülött közül 320, vagyis 35·9% volt törvénytelen: 1877-ben pedig a halvaszülöttek 38·6%-a volt törvénytelen. Mint mindenütt, úgy nálunk is a törvénytelenek magasabb arányban vannak képviselve a halvaszülöttek, mint az élveszülöttek közt; ez utóbbiaknál ugyanis a törvénytelen szülöttek 1878-ban 31·86%-ot, 1877-ben 30·51%-ot tettek.

IV.

Budapest esketései.

(Szerkeszti a fővárosi statisztikai hivatal.)

Az esküvők száma volt:

	10,000 lakos után		10,000 lakos után		
1874-ben	2526	84	1877-ben	2295	73
1875-ben	2429	81	1878-ban	2374	74
1876-ban	2412	80			

Az esküvők száma eszerint 1874—1877-ig fokozatosan csökkent, és pedig legjelentékenyebb volt a csökkenés az 1877-ik évben, midőn az esküvők száma a megelőző évhez képest 5%-al apadt. A mult évben azonban némileg biztató fordulat állott be. S hogy az ez évben bekövetkezett csekély emelkedés nem csupán esetleges, hanem a gazdasági viszonyok javulásában leli magyarázatát, kitetszik abból is, miszerint a *folyó* év első három havában előfordult esküvők száma még az eléggé kedvező 1874-dik év ugyanez időszakában történt esketések számát is jelentékenyen meghaladja.

Vallás tekintetében volt az esküvők között:

	1874.	1875.	1876.	1877.	1878.
katholikus	1847	1726	1702	1561	1637
ágostai	177	173	191	188	176
helvét	153	159	155	161	145
zsidó	338	360	346	367	404
görög n. e.	11	11	18	18	12

A *családi állapot* tekintetében azon eredményt találjuk, hogy 1878-ban a vőlegények közt volt 1952 nőtlen, 407 özvegy és 15 elvált, a menyasszonyok közt pedig volt 2057 hajadon, 291 özvegy és 26 elvált.

Összehasonlítván az ez évbéli esküvők családi állapotát az 1874—1877. években végbement esketések családi viszonyaival, úgy találjuk, hogy 1000 vőlegény közt volt:

	1874.	1875.	1876.	1877.	1878.
legény	817	837	827	827	822
özvegy	177	155	165	156	171
elvált	6	8	8	17	7

továbbá 1000 menyasszony közt volt:

	1874.	1875.	1876.	1877.	1878.
hajadon	859	879	872	875	866
özvegy	132	115	118	110	123
elvált	6	6	10	15	11

Látnivaló, hogy a házasulók családi állapotában évről évre ingadozások alig szoktak előfordulni.

Ugyanezt tapasztaljuk, ha azt kutatjuk, milyen volt a családi állapot combinatioja a két félnél. Azt találjuk ugyanis, hogy 1000 esketés közül volt:

	1874.	1875.	1876.	1877.	1878.
legény vőlegény hajadonnal	729	762	747	751	748
" " özvegygyel	80	71	73	66	67
" " elválttal	8	5	6	10	8
özvegy vőlegény hajadonnal	125	112	117	113	113
" " özvegygyel	52	42	45	40	55
" " elválttal	—	1	3	3	3
elvált vőlegény hajadonnal	5	6	7	12	5
" " özvegygyel	1	1	1	4	1
" " elválttal	—	—	1	1	—

Az esketettek korviszonyát tekintve, kitűnik, hogy az összes vőlegényekből 13·61% nősült 25-ik koréve előtt. 1877-ben az ugyan e korban nősülők száma 15·55%-ot tett, vagyis majdnem 2%-al többet, mint 1878-ban. Legtöbb korán házasuló volt az alábbi összeállítás szerint 1874., 1875., 1877. és 1878-ban a katolikusoknál, 1876-ban pedig a helvéteknél; a legkevesebb fordul elő általában minden évben az ágostaiknál. Nősült t. i. 25-ik éve előtt:

	1874.	1875.	1876.	1877.	1878.
katolikus vőlegény közül	20·36%	20·57%	17·92%	17·23%	15·21%
ágostai " "	11·87 "	10·98 "	11·52 "	7·44 "	7·95 "
helvét " "	13·72 "	15·71 "	20·65 "	14·29 "	11·71 "
zsidó " "	16·86 "	19·44 "	18·21 "	13·35 "	10·64 "

A többi vőlegény közül volt:

	1874.	1875.	1876.	1877.	1878.
25—30 éves	40·89%	42·94%	42·58%	43·27%	43·22%
31—40 " "	26·68 "	25·94 "	26·78 "	27·89 "	28·39 "
41—50 " "	9·11 "	7·91 "	8·78 "	8·89 "	9·60 "
51—60 " "	3·25 "	3·09 "	3·53 "	3·79 "	3·96 "
60 éven felül	1·11 "	0·77 "	0·79 "	0·61 "	1·32 "

A menyasszonyok tekintetében a következő arányszámokat közöljük:

	1874.	1875.	1876.	1877.	1878.
18 éven alul volt	4·08 ^o / _o	3·50 ^o / _o	2·90 ^o / _o	3·49 ^o / _o	2·53 ^o / _o
18—20 éves	19·99 „	19·47 „	18·82 „	16·73 „	19·50 „
21—24 „	28·38 „	29·89 „	29·23 „	29·89 „	26·62 „
25—30 „	22·48 „	23·59 „	25·42 „	26·32 „	27·63 „
31—40 „	17·46 „	17·25 „	16·83 „	16·64 „	17·06 „
41—50 „	6·18 „	5·23 „	5·51 „	5·71 „	5·48 „
51—60 „	1·31 „	0·90 „	1·24 „	1·04 „	1·05 „
60 éven felül	0·12 „	0·17 „	0·05 „	0·18 „	0·13 „

Esketettek átlagkora. Az alábbi táblában közölt számítás szerint az 1878-ik évi vőlegények átlagkora volt 32·09
 az 1877. évié 31·55
 az 1876. évié 31·33
 az 1874—75. évié átlagkora volt 31·07
 Az 1878-dik évben férjhez ment menyasszonyok
 átlagkora volt 26·50
 az 1877. évié átlagkora volt 26·54
 az 1876. évié átlagkora volt 26·43
 az 1874—75. évié átlagkora volt 26·34

A) Vőlegények után:				B) Menyasszonyok után:			
Korosztály	átlag- kor	lét- szám	szorzat	Korosztály	átlag- kor	lét- szám	szorzat
	(a)	(b)	(a×b)		(a)	(b)	(a×b)
—24	22	323	7.106	—20	18	523	9.414
25—30	27.5	1.026	28.215	21—24	22.5	632	14.220
31—40	35	674	23.590	25—30	27	656	17.712
41—50	45	228	10.260	31—40	35	405	14.175
51—60	55	94	5.170	41—50	45	130	5.850
60 éven felül	63	29	1.827	50 éven felül	55	28	1.540
Összesen	—	2.374	76.168	Összesen	—	2.374	62.911
Tehát átlagk.	—	—	32.09	Tehát átlagk.	—	—	26.50

V.

Budapest halandósága.

(Szerkeszti a fővárosi statisztikai hivatal.)

A *halandóság* statisztikai alapját azon jelentések képezik, melyeket a halottkémek minden egyes halálesetről hozzánk beküldenek. A városi hatóságnak közvetlenül alárendelt közegektől — mint a kerületi halottkémek és a kórházak — ezen adatok elég pontosan folytak be. Az oly intézetek részéről azonban, melyek a városi hatóságnak nincsenek közvetlenül alárendelve, — milyenek az egyetemi kórodák és a magángyógyintézetek — csak hosszabb tárgyalás után voltunk képesek a halandósági adatok rendszeres szolgáltatását kieszközölni. Ez által azonban még csak a halandóság csupán számszerint correct megállapítását sem értük el. Előfordul ugyanis számos oly eset, hogy az egyes kerületekben elhalt egyének, részint ingyenes temetés, részint pedig rendőri vagy orvostörvényszéki boncsolás céljából a kórházba szállíttatnak. Ezek e szerint mind az illető kerületi halottkém, mind pedig a kórház jelentésében befoglaltatnak. Ennek folytán az összes beérkező haláleseti jelentéseket egyenkint a legszorgosabban át kell vizsgálnunk, hogy ezen kettős bejelentéseket kiválaszthassuk és megsemmisíthessük. És csak így érünk odáig, hogy a halandóságnak csupán számszerinti helyességét constatálhatjuk.

Az egyes adatok helyes megállapításánál azonban sokkal nagyobb nehézségek merültek fel. Mindenek előtt a halál-ok pontos és tudományos megállapítása céljából a fővárosi főorvosi hivatal útján egy körlevélben fordultunk az összes budapesti gyakorló orvosokhoz, melyben őket az általunk kiadott halálozási bizonyítvány kitöltésére felkértük. Az orvos urak nagy része meg is felelt felhívásunknak. Akadtak azonban oly esetek is, hogy kérelmünket több ízben kellett az illetők figyelmébe ajánlanunk. Ezen bizonyítványoknak a halottkém urak általi felhasználása a halál-ok pontos és tudományos megállapítását nagyban elősegítette. Újabb időben a halotti bizonyítványok kiállítására a közegészségügyi törvényhez kiadott min. rendelet által másképp szabályoztatván, és ennek folytán ezen bizonyítványok gyűjtése hatáskörünkön kívül esvén, a halandósági statisztika ezen meglehetősen pontosan megindult részének tovább műveléséről le kellett mondanunk.

Azon észlelet, hogy a lakás fekvése (pincezse stb.) és annak tulnépesége oly nagy befolyással bírnak, különösen a járványos betegségek tovább-

terjedésére, arra indított bennünket, hogy a lakviszonyok iránt minden egyes halálesetnél a legpontosabb adatokat szerezzük be, hogy az ezekből folyó közegészségi kérdések tudományos tárgyalása lehetővé váljék. Tapasztalván azonban, hogy ez adatok kitöltése nem a legpontosabban történt, igyekvésünk oda fordult, hogy e tekintetben a hiányok lehetőleg pótoltassanak, sőt a mennyiben hivatalos személyzetünk csekély volta megengedé, feltűnőbb esetekben az elhalt lakásán személyes utánjárás folytán szereztünk tudomást a nekünk bejelentett adatok helyességéről. Ha ily pótvizsgálatoknál hiányokat fedeztünk fel, azokra esetről-esetre az illető kerületi halottkém ur figyelmét felhívtuk. — Legtöbb nehézséget okozott természetesen a kórházban elhaltak előbbi lakviszonyait kipuhatolni. E czélból felkértük az összes kórházak vezetőit, hogy a lakviszonyokra vonatkozó kérdéseket már a betegek felvételénél intézzék az illető egyénekhez, súlyos betegség esetén pedig azokhoz, kik a beteget a kórházba szállították. Ebbeli fáradozásunknak sikerét azonban csak az 1877-dik év kezdetével értük el. Ez év elejétől ugyanis a kórházi halottak nagy részénél azok előbbi lakása hozzánk bejelentetik; minek folytán a lakviszony és a halálozás közti összefüggésnek lehető-legteljesebb tanulmányozása lehetővé válik.

Azt tapasztalván továbbá, hogy a kora- és halvaszülöttek közti megkülönböztetés különféle felfogás szerint történik, legczélszerűbbnek tartottuk elvégre abban megállapodni, hogy minden ilyen esetnél a foetalis élet hónapja is velünk közöltessék, minek folytán azon helyzetben vagyunk, hogy az osztályozást halva- és koraszülöttek közt magunk megtehetjük, és pedig oly formán, hogy (a statisztikai congressus megállapodása értelmében) mindazon magzatot, mely legalább 6 havi foetalis életet élt, halvaszülöttnek veszzük, az ezen alul levőt pedig koraszülöttnek.

Felemlítjük még, hogy az utolsó budapesti statisztikai congressus megállapodása szerint a katonaságnál előforduló halálesetek is a halandósági statisztika körébe bevonattak; ennek folytán, valamint a külföldi statisztikai hivatalok, ugy mi is, az 1877-dik év kezdetével a katonai halottakra vonatkozó adatokat a halandósági statisztikában kimutatjuk, ebből folyólag természetesen a polgári népszámhoz a katonait is hozzászámítván.

A budapesti statisztikai congressus a heti jelentések mikénti szerkesztése iránt is határozván, mi 1877-dik évtől fogva ezen megállapodás értelmében állítjuk össze azokat; nemkülönben kiadjuk ugyan e congressus határozata folytán a „Bulletin hebdomadaire de statistique internationale“ czimű heti jelentést, mely a nagyobb magyar és a délkeleti europai városok születései és halálozási adatait tartalmazza.

A főváros egész területén 1878-ban (210 katonával együtt) 12,874 egyén halt el, és pedig 7,008 férfi és 5,866 nő. Az 1878-ra kiszámított polgári népszámhoz (305,576) a katonait is (13,954) hozzácsatoiván, a főváros

össznépesége 319,530 lelket számlál. A halálozások évi arányszáma eszerint 1000 lakosra 40·3. Hogy azonban az 1878-iki halandósági coefficientst a mult évek halandósági arányszámaival összehasonlithassuk, azt a 210 katonai halott leszámításával a polgári népességre is kell kiszámítanunk. Ezen számítás szerint a polgári lakosság halandósági coefficientse 1878-ra lesz 1000 lakos után 41·4, vagyis a mult évihez képest 0·3-al magasabb. Ha az utolsó öt évi adatokból, mint melyek már az egyesített főváros egész területére vonatkoznak, átlagot számítunk, akkor ez öt évi időszakra a halandósági arányszám 41·3 lesz; az 1874-dik évi eszerint az átlagon *felül* áll, az 1875-diki jóval *alább*, az 1876. és 1877. évek csak kevéssel kisebbek, míg az 1878-diki az öt évi átlaggal teljesen megegyez. *)

Ezen számokból tehát azt kell constatálni, hogy a mult év egészségi állapota — a mennyiben ez már magából a halandósági coefficientsből megítélhető — a mult évben nem javult. Ezen föltevésnek helyességét különben több más alább következő észlelet (mint az előfordult halálozások számaránya a szülésekhez, továbbá a járványokra vonatkozó észrevétel) is igazolja.

Az alábbi összeállításban közöljük az elhaltak számát tiz évi időszakról, vagyis 1868—1878-ig, megjegyezvén, hogy az 1868—1873. évek adatai csupán Pest városára, míg az 1874—1878. évek a főváros egész területére vonatkoznak.

Pest	Elhalt 1000 lakos után		Budapest	Elhalt 1000 lakos után	
1868-ban	7384	36·8	1874-ben	12869	42·9
1869-ben	7616	37·0	1875-ben	12026	40·1
1870-ben	8652	43·1	1876-ban	12297	41·0
1871-ben	9433	47·0	1877-ben	12644	40·0
1872-ben	9474	47·2	1878-ban	12874	40·3
1873-ban	12208**)	48·7			

A halandóságnak *havonkénti ingadozása*, mint ez az alábbi összeállításból kitetszik, eléggé jelentékeny volt. A legkisebb arányszám 1878-ban október hóban fordult elő 35·5‰-al, a legnagyobb 47·2‰-al márczius hóban.

Az utolsó öt év alatt következőkép ingadozott a halandósági coefficient az egyes hónapokban :

*) Az angol Registrar general legutolsó jelentéséből közöljük a következő nagyvárosok halandósági arányszámait 1878-ra 1000 lakos után : Madras 48·0, Szt.-Pétervár 47·1, Alexandria 45·4, Triest 36·2, München 34·6, Nápoly 33·1, Berlin 29·9, Boroszló 29·9, Róma 29·8, Bécs 29·6, Brüsszel 28·0, Dresda 24·7, Páris 24·6, London 23·5, Stockholm 22·4, Kopenhága 22·0, Christiania 18·5.

**) Ezek közt 2124 kolerahalott.

	1874	1875	1876	1877	1878
	1000 lakos után egész évre				
Január	40·8	40·8	39·5	43·3	42·7
Február	38·2	38·1	34·6	39·2	39·0
Márczius	52·7	48·4	41·4	45·2	47·2
Április	45·0	41·3	45·1	41·9	46·6
Május	53·0	45·6	47·7	43·2	44·5
Junius	46·6	45·0	44·4	37·5	39·1
Julius	53·3	44·9	47·4	43·9	39·8
Augusztus	43·5	37·6	46·1	43·0	36·2
Szeptember	36·9	35·7	32·9	33·2	39·8
Október	32·8	34·9	31·6	31·0	35·5
November	36·0	34·4	34·6	35·8	36·0
Deczember	36·2	34·2	41·5	39·7	37·2
Egész év	42·9	40·1	41·0	40·0	40·3

A *kerületek szerinti halandóságot* a túloldali összeállításban közöljük. Minthogy, pedig — mint előbb is megjegyeztük — a kórházak által a halandósági mintán a lakás rovatai eléggé pontosan kitöltettek, azon helyzetben voltunk, hogy az 1878-dik évben a kórházakban elhaltak nagy részét előbbi lakásaik után az illető kerületekbe beoszthattuk. Oly halálesi jelentés, melyen a lakás rovata kitöltetlen maradt, beérkezett összesen 1312. Ezek nagyrésznél azonban azok előbbi lakását épenséggel nem lehetett feladni, minthogy ezek nagyobb részt oly intézetekből (mint pl. dologház, fegyház, a Duna jobb és bal oldali szegényház, az országos tébolyda stb.) kerültek ki, melyeknek halottjait méltán nem lehet azon kerület terhére írni, a melyben ez intézet véletlenül létezik. Az említett számban továbbá mintegy 300 oly egyén is foglaltatik, ki utról betegén érkezve a fővárosba, azonnal a kórházat kereste fel.

Lesznek, a kik úgy vélekednek, hogy ezen eseteket voltaképen nem kellene a fővárosi halandóságba beszámítani, és e követelés csakugyan nem egészen indokolatlan. A statisztikai congressusok azonban fontosabbnak találták azon okokat, melyek az ellenkező eljárást javasolják. Így például fölhozott, hogy az idevaló népességből talán ép annyi szokott más városokban elhalálozni, hogy továbbá ily esetek minden nagy városban ismétlődnek, és így az összehasonlítást csak zavarná, ha az egyik helyen ezek kihagyatnának, más helyen pedig — a hol számukat talán nem lehet kiputatolni — befoglaltatnának stb. Tekintettel ezekre, nem tartottuk volna helyesnek, e 300 halálesi levonása által a congressusi határozatokkal ellentétbe lépni, és azáltal, hogy a halandóságot így $\frac{1}{1000}$ részszer kisebbítjük (300 halott a 319,000 népességnek t. i. $\frac{1}{1000}$ részénél is kevesebbet tesz), hivatalos kimutatásaink jó hírét és megbízhatóságát a bel- és külföld előtt megintatni.

Az alább közölt (1878-ra vonatkozó) számok eszerint a kerületek tényleges halandóságának eléggé megközelítő képét nyújtják.

N e m.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	Összesen a kerületekben	Intézeti és egyéb halottak, kik a kerületekbe beoszthatók nem voltak	Katonai halottak	Főösszeg
	k e r ü l e t.													
	24633	21854	21028	25706	28275	45518	51892	54768	25346	7056	305576			
n é p e s s é g											népesség			
Férfi	437	419	450	273	389	878	1084	1241	612	181	5964	834	210	7008
Nő	453	376	394	227	314	827	941	1156	534	166	5388	478	—	5866
Együtt . . .	890	795	844	500	703	1705	2025	2397	1146	347	11352	1312	210	12874

A kerületek halandósága (kórházak és katonák nélkül) következőkép alakult az utolsó években:

	1878.	1877.	1876.	1875.	1874.
I. kerület	890	962	899	918	836
II. „	795	810	839	708	646
III. „	844	865	726	908	823
IV. „	500	496	380	452	405
V. „	703	677	561	646	574
VI. „	1705	1546	1323	1392	1169
VII. „	2025	1775	1469	1515	1499
VIII. „	2397	2284	1936	1925	1871
IX. „	1146	1082	944	970	918
X. „	347	321	299	282	312

A halál-okok. Az 1878-ban elhalt 12,874 egyén közül 12,525 mult ki természetes halállal, és pedig:

	1878.	1877.	1876.	1875.	1874.
Légzőszervi bajokban	5251	5291	4757	4205	4071
Emésztőszervi bajokban	2100	1887	1980	1954	1964
Idegbajokban	1545	1615	1764	1716	1876
Alkati bajokban	1349	1051	1158	1373	1986
Vérkeringési bajokban	372	340	309	343	310
Hugy- és ivarszervi bajokban	364	321	328	354	331
Mozgásszervi bajokban	157	131	163	149	157
Bőrbajokban	40	44	69	47	50
Egyéb, nem osztályozható vagy nem ismert betegségben	1347	1582	1413	1489	1712
Összesen	12525	12262	11941	11700	12457

Erőszakos haláleet 1878-ban előfordult összesen 349, és pedig 1 kivégzés, 19 gyilkosság, 100 öngyilkosság, 141 baleset, 89 esetben pedig az erőszak neme nem volt megtudható.

A következő áttekintésben adjuk a jelentékenyebb halál-okokat az utolsó öt év alatt:

	1878.	1877.	1876.	1875.	1874.
Gümőkórban (Tuberculosis)	2831	2624	2700	2484	2254
Bélhurutban (Diarrhoea)	1317	1189	1317	981	1043
Tüdő-, mellhártya- és hörglobban (Pleuro-pneumonia et pleuritis)	1143	1161	1032	947	965
Velesztetett gyengeség (Debilitas congenita)	650	757	770	755	925
Ráinggörcsben (Convulsiones)	627	694	836	855	964
Vörhenyben (Scarlatina)	338	118	151	259	231
Aggkórban (Marasmus sen.)	336	405	364	369	376
Roncsoló toroklobban (Dyphteritis)	334	297	199	163	203
Croupban	330	272	219	126	93
Hagymázban (Typhus)	297	436	283	307	405
Agykérlobban (Meningitis)	267	219	211	179	183
Szervi szivbajban (Vitia cordis or- ganica)	249	243	208	246	206
Himlőben (Variola)	242	90	103	426	945
Agyguta és szélhűdésben (Apople- xia et paralysis)	235	235	231	207	266
Kanyaróban (Morbilli)	155	124	287	48	87
Gyermekági lázban (Febris puer- peralis)	34	31	36	50	51

Vagyis %-ban:

	1878.	1877.	1876.	1875.	1874.
Gümőkórban (Tuberculosis)	22·0	20·8	21·1	20·6	17·4
Bélhurutban (Diarrhoea)	10·2	9·4	10·7	8·1	8·1
Tüdő-, mellhártya- és hörglobban (Pleuro-pneumonia et pleuritis)	8·9	9·2	7·1	7·8	7·4
Velesztetett gyengeség (Debilitas congenita)	5·0	6·0	6·2	6·2	7·1
Ráinggörcsben (Convulsiones)	4·9	5·5	6·8	7·1	7·4
Aggkórban (Marasmus sen.)	2·6	3·2	2·9	3·0	2·9
Roncsoló toroklobban (Dyphteritis)	2·6	2·3	1·6	1·3	1·6
Croupban	2·5	2·2	1·8	1·0	0·7
Hagymázban (Typhus)	2·3	3·4	2·3	2·5	3·1
Agykérlobban (Meningitis)	2·1	1·1	1·7	1·5	1·4

	1878.	1877.	1876.	1875.	1874.
Szervi szivbajban (Vitia cordis organica)	1·9	1·9	1·7	2·0	1·6
Himlőben (Variola)	1·9	0·7	0·8	3·5	7·3
Vörhenyben (Scarlatina)	2·6	0·9	1·2	2·1	1·8
Kanyaróban (Morbilli)	1·2	1·0	2·3	0·4	0·7
Gyermekági lázban (Febris puerperalis)	0·3	0·2	0·3	0·4	0·4
Agyguta és szélhüvésben (Apoplexia et paralysis)	1·8	1·8	1·9	1·7	2·5

A halál-okok közt, mint a fentebbi összeállításból kitetszik, leggyakrabban fordultak elő a *tiüdögümő* és a légutak heveny bántalmái: *tiüdő*-, *mellhártya*- és *hörglob*, az előbbi az összes elhaltak 22°/_o-át, az utóbbiak 8·9°/_o-át tették. Számos áldozatot követel évenként a *béllhurut* is, mely különösen a nyári hónapokban szokott a gyermekek közt nagyobb mérvű halandóságot okozni. Ez évben a béllhurutban elhaltak száma 10·2°/_o-ot tett. A gyermekori halál-okok közt nagy számmal vannak képviselve a *veleszületett gyengeség* és a *ránggörcs*. Az ezek következtében elhalt gyermekek az összhalandóság majdnem 10°/_o-át tették.

A *fertőző betegségek* közül az év elején croup, diphtheritis és typhus léptek fel erősebben. Juniusban az első két betegség valamivel alábbhagyott, de időközben — már márczius óta — a vörheny is kezdett erősebben föllépni, mely aztán az év végéig körülbelül egy magasságon tartotta magát, és csak 1879 kezdetével szállt ismét alább. Az ősz végével és a téli hónapokban croup és diphtheritis szintén újból — bár most már nem oly magasra — kezdtek emelkedni; most azonban hozzájárult a himlő is, mely az év megelőző részében ugyan szintén teljesen nem szünetelt vala, a mennyiben havonként átlagban 14 halálesetet okozott; azonban október és novemberben 30 és 32-re, sőt decemberben 48-ig is emelkedett e halálesetek száma. A mennyiben pedig azóta a folyó év első negyedében a himlőokozta halálesetek száma még folyton emelkedőben van, t. i.: januárban 68, februárban 55, márcziusban 66 eset, azt kell constataálnunk, hogy egy eléggé jelentékeny himlőjárvány közepette vagyunk, mely intensitas tekintetében alig el nem érندی azon 1874—1875-iki járványt, melynek 1371 emberélet esett áldozatul. A ragályos betegségek közt legenyhébben lépett fel a múlt évben a *kanyaró*, melyben 155 egyén, vagyis az összes elhaltak 1·2°/_o-a mult ki.

Az 1878-dik évben elhaltak kora: 0—1 éves 3745 (köztük 2390 törvényes, 1355 törvénytelen); 1—5 évig 2649 (köztük 2116 törvényes, 553 törvénytelen); 20 évig 974; összesen 0—20 évig 7368; 30 évig 1175; 40 évig 1102; 60 évig 1836; 80 évig 1196; 80-on túl 166; ismeretlen kora 31; összesen 12874.

A fentebbi összeállításból kitetszik, hogy a halálesetek nagy része a gyermekhalandóság által okoztatik. 1878-ban ugyanis 6394 0—5 évig való gyermek halt el, s ezek az összes elhaltak 49·70%-át teszik. 1877-ben a 0—5 évig elhaltak 50·20%-ot tettek. Legmagasabb volt pedig a gyermekhalandóság 1876-ban, midőn az az összes elhaltak 53·11%-át tette. Az 1874—1878. évek átlaga szerint az öt éven alóli gyermekek az összes elhaltak 50·97%-át teszik, tehát valamivel többet, mint felét az összhalandóságnak.

Az előbbi évekkal összehasonlítván az 1878. év eredményeit, következőket találunk:

	1878.	1877.	1876.	1875.	1874.
0—5 évig	6394	6197	6368	5808	6484
6—20 „	974	885	782	898	1049
21—30 „	1175	1091	873	1058	1057
31—40 „	1102	1079	1038	1050	1108
41—60 „	1836	1978	1851	1872	1904
61—80 „	1196	1176	1071	1090	984
80-on túl	166	218	181	161	156
ismeretlen kora	31	120	130	89	127

VI.

Kórházak és gyógyintézetek.

DR. GEBHARDT LAJOS, egyetemi tanár és a Rókuskórház igazgatójától.

Fővárosunk kórházak és gyógyintézetek tekintetében nem áll a mai követelmények színvonalán. Közkórházaink kedvezőtlen fekvése, czéliránytalan építkezése és részben hiányos felszerelése, azon meggyőződést érlelte meg a főváros közönségében, hogy új kórházak építése ma már elodázhatlan, sőt mielőbb valósítandó követelmény. Ennélfogva az új kórházak építésének szüksége kimondatván, a Rókuskórház igazgatója által készített program szerint a Duna jobb partján egy, a bal partján pedig két, hat-hatszáz betegre szánt, pavillon rendszer szerint építendő kórházra a pályázat kiíratott, és a beérkezett számos tervből ma kilencz van a főváros tulajdonában, melyekből a legjobbak kivitele a főváros pénzügyi viszonyainak jobbra fordultával a közel jövőben remélhető.

A budapesti kórházak és gyógyintézetek, az állami és katonai kórházakon kívül, mindannyian a közigazgatási bizottság felügyelete alatt állanak, és következőkép osztályozandók:

I. Közkórházak : a) a Rókuskórház, b) a Jánoskórház, c) az ó-budai kórház.

II. M. k. álladalmi kórházak : a) az országos tébolyda, b) az egyetemi kórodák (lásd a tudományos intézetek rovatában).

III. A cs. és kir. katonai kincstár kórházai : a) a helyőrségi 16. sz. és b) a helyőrségi 17. számú kórház.

IV. Szerzeti kórházak : a) az irlgalmasok kórháza, b) a Sz.-Erzsébet-apáczák kórháza.

V. Hitközségi kórházak : a) az izraeliták kórháza, b) Bethesda, a német reformált község kórháza.

VI. Egyletek és társulatok által fentartott kórházak : a) a gyermekkórház, b) a kereskedelmi kórház, c) a Dunagőzhajózási társulat kórháza, d) az Elisabethinum hasonszenvi kórház.

VII. Magánigógyintézetek : a) Dr. Schwartz er elm- és ideggyógy-ápoló-intézete, b) Dr. Batizfalvy sebész és testgyógyintézete, c) Dr. Fischhof vizgyógyintézete, d) Dr. Vaskovits vizgyógyintézete.

I. Közkórházak.

a) „Sz. Rókus“ közkórház, VIII-ik ker. gyöngytyuk-utca.

Keletkezése: E kórház 1711-ben az akkoriban uralgott pestis-járvány időszakában alapítottatott, és pedig mindenekelőtt a Sz.-Rókus kápolnája mint fogadalmi templom építettet, a magánadakozásokból nyert u. n. Szent-Rókus földeken, melyek részben elárusítottak, s a hozzá később emelt épületekben, legelső rendeltetéséhez képest, a Pest városi elaggott s elszegényedett polgárok leltek ápolást. E kápolnához tartozott földeken lőn 1796-ban a jelenlegi kórház legrégebb (homlokzati) részlete építve, és a kápolnával összekötve. Az építkezés költségei részben a belvárosi zöldfa-utca sarkán (a jelenlegi kecskeméti ház helyén) volt aggok házának elárusításából nyert összegből fedeztettek, azonkívül a város buzgó polgárai jelentékeny áldozatokkal járultak a kivitel sikeréhez.

Az ily módon felállított, és kórházi czélokra berendezett intézet 1798. év május 24-én fogadta be az első beteget.

1838/9-ben emeltetett a kerepesi-utra néző részlet, mely nagyobbára a Feszl György-féle 92.000 frtot meghaladó hagyatékból építettetvén, a régi kórházépülettel egyesítettet. 1860-ban készült el a Flór-utczára eső rész, mi által az anyakórházépület jelenlegi terjedelmét érte el.

A beteglétszám nagysága folytonosan szükségessé tette a szomszéd épületeknek kórházi czélokra való kibérlését, mi magánházakban nagy nehézségekkel levén egybekötve, az üllői-uton levő katonai baraképületeket a fővárosi hatóság megszerezvén, 1869-ben teljesen felszerelten mint fiókkórházat a Rókuskórházhoz csatolta.

Ugyancsak helyszüke és a bujakóros nők czéliránytalan elhelyezése folytán lett 1876-ban a kerepesi-uti régi dologház is mint fiók az anyakórházhoz csatolva. S ha tekintetbe vesszük, hogy a Stáhly-utczában levő halottasház, bonczterem és kápolna, mely 1870-ben épült, szintén kiegészítő részét képezi kórházunknak, a jelenlegi Rókus-közkórház elnevezése alatt az anyakórház, a halottasház, a volt dologház és a barakkórházból álló intézetek csoportja értendő.

Rendeltetése eredetileg a pestvárosi polgárok ápolása és gyógyítása volt, azért is neveztetett 1857-ig „polgári kórház“-nak, 1857-ben közkórházzá emeltetett, s jelenleg az ország legnagyobb és legjelentékenyebb humanistikus-intézete, mely feladatául tüzte ki a szenvedő emberiség érdekeinek előmozdításán kívül a tudomány fejlesztését és a tanítás czéljait istápolni. Mint közkórház minden jelenkező beteget, személy és kór különbség nélkül, míg fekhely nem hiányzik, felvenni tartozik. Kiegészítő részét képezi az egyetemnek, nemcsak azért, mert a klinikai tanárok nagyobbára, a kísérleti szakmák képviselői pedig kizárólag innen nyerik a tananyagot, hanem főleg azért, mert hét tanár és hét magántanár tartja itt nyilvános

előadásait, oly roppant anyagbőség állván rendelkezésül, mely az aránylag csekély számra szorító és kiegészítő osztályt nélkülöző kórodákon elő nem fordulhat. Igen természetes tehát, hogy az egyetemi hallgatók nagy része, a pályavégzett orvosnövendékeknek pedig majdnem mindegyike (évenként közel 100) kórházunkat keresi fel, az előbbi, hogy az előadásokat hallgassa, az utóbbi, hogy a gyakorlottság hiányának érzetében, mint gyakorlók működhetvén, az itt szerzett tapasztalatokkal gazdagultán bátran léphessen az önállóság terére.

Felvétele és beosztása: Az *anyakórház* a VIII. kerületben elterülő, homlokzatával nyugot felé a gyöngytyuk-utczára, keleti oldalával a Flór-utczára, éjszaki oldalával a kerepesi-utra és déli oldalával a Stáhly-utczára néző nagy négyszög alakú épület. Éjszaknyugoti részén van a *Sz.-Rókuskápolna*, mely három oldalával szabadon áll, míg déli oldalával a kórházzal van egybekapcsolva. Főbejárattal bír a kerepesi-utról, külön bemenettel a kórháziak számára földszint a kórházból, valamint az első emeleten a betegek számára berendezett imolába. Egy fő- és két mellékoltárral, szószékkel, tíz registerrel bíró orgonával és a szükséges egyházi szerekkel van ellátva. A kórháznak 1796-ban épült része két emeletes, 1838/9-ben és 1860-ban épült része szintén két emeletes, de magasabb földszinttel lévén ellátva, souterrain helyiségeinek alakjai majdnem ugyanazon magasságban vannak a régi kórházépület földszintjével. Négy udvara van, a legnagyobb kellően befásított és elég csinos kertté alakított, kellemes tartózkodási helyét képezi üdülő betegeinknek, a többi három kisebb és betegeknek tartózkodási helyül nem alkalmas. *Főbejárattól* 1874 óta a homlokzat közepén elhelyezett, s a gyöngytyuk-utczára nyíló új diszes kapu szolgál. Ezenkívül még három kapuja van a szükségletek, a felszerelmények valamint az étkeket szállítók számára. *Földszint* a főbejárattól balra: felvételi helyiség irodával, váróteremmel a betegek s kísérik számára, orvosi szobával a felügyelő orvos részére, a kórházi felügyelő lakása és irodája, az alapítványi kórterem, az egyházi lakása, bemenet a kápolnába, lakás a raktárnok számára, laksobák szolgálk számára, fürdőhelyiség. A kapubejárattól jobbra: a kapus lakása, a gyógyszerár, bemenet az igazgatósági szárnyépületbe, melynek földszintjén lakás van a kórházi baba és kórházi ellenőr számára, a kórházi konyha és megfelelő mellékhelyiségei. A magasabb földszinttel ellátott újabb épületek földszintjén: a szemézi osztály kórszobái és műtőszobája, belgyógyászati kórtermek, rendelő szoba és raktárak. A hátsó u. n. legújabb épületben vannak elhelyezve a II. sebézi osztály külön- és műtőszobái, s az illető orvosi lakások. *I. emeleten*: A régi kórházépület első emeletén az igazgató, gondnok, orvosok és lelkészek lakásai, nemkülönben az igazgatósági és gondnoksági irodák; az oldalfolyosón két kórterem heveny mellbetegek számára van berendezve. A magasabb emeleten: a hasonszenvi osztály férfiak számára berendezett kórterme, a női elmebetegek megfigyelő osztálya és

belgyógyászati kórtermek, a hátulsó legújabb épület első emeletén pedig az I. sebészi osztály van elhelyezve. *II. emeleten*: A régi épületben van a szülészi, nőgyógyászati és gégészeti osztály, mely utóbbi jelenleg a II. sebészi osztály részét képezi, nemkülönbén néhány belgyógyászati kórterem. A magasabb emeleten: a hasonszenvi osztály nőbetegek számára fentartott kórterme, valamint a férfi elmebetegek megfigyelő osztálya és néhány belgyógyászati kórterem létezik. A hátulsó legújabb épületben van a bőrbetegek és bujakóros férfiak osztálya.

A földalatti helyiségekben vannak a raktárak, műhelyek, ruhatár és mosókonyha. *Lépcsővel* a kórház 5-tel bir, s pedig a régi kórházépület déli és éjszaki sarkán egy-egy falépcsővel, az új épületek éjszaki oldalán két, az új hátulsó részlet déli sarkán pedig egy igen kényelmes kölépcsővel. A kórtermek mentén fedett, kehlheimi lemezekkel burkolt *folyosók* huzódnak végig olykép, hogy az egyik (udvarra nyíló) oldalon ablakokkal ellátott kőfal, míg a másik oldalon bejáratok vannak a kórtermekbe és egyéb helyiségekbe, úgy hogy a folyosók ily módon elég jól és könnyen szellőztethetők, s a zordonabb időben kellemes sétahelyül szolgálhatnak.

A kerepesi-uti főlkórház. Midőn a bujakóros nők elkülönítettésére a fővárosi hatóság a volt dologházat adta át a közkórháznak, két irányban jelentékeny hátrány pótoltatott. Ugyanis egyrészt az anyakórház ezen intézkedés által 60—80 fekhelyet nyert, másrészt a női bujakóros betegek már nem, mint az előtt rabmódon, csukott folyosón, a kerti helyiség használatától megfosztva, a közegészségi igényeknek homlokegyenest ellentmondva aránylag kis területű kórtermekben összezsufolva ápolatnak, mert a dologházi épület tág termei 170 beteg befogadására vannak felszerelve, tágas befásított, és a külvilágtól egészen elzárt udvarában a betegek üde levegőt és kellő mozgást élvezhetnek. Az épület egy emeletes, bejárata a kerepesi-útról, nem messze az anyakórháztól van, három utca (kerepesi-ut, vas-utca és Stáhly-utca) által környezett. Földszinti utcahelyiségei boltokká alakítatván át, a város által bérbe adatnak. Földszint a kapus lakása, ruhatár, fürdő, raktárak és kórtermek, az első emeleten orvosi lakszobák és kórtermek vannak. A kórtermek mentén nyitott folyosók. Az árnyékszékek, mint az anyakórházban, vízvezeték és büzterjedést gátló készülékkel ellátvák.

Az üllői-uti főlkórház két befásított udvarral, négy kapuval bíró nagy négyszögalaku földszintes pajtaszerű épület, mely az üllői vám előtt elterülve, hátsó oldalával a Rákossal határos. Kórtermei nagyok, két egymással szemközt levő oldalakon ablakosak, tehát elég jól szellőztethetők; berendezésük olyan, mint az anyakórház kórterméié. 40 kisebb-nagyobb kórtermen kívül van ott: felvételi iroda, továbbá lakások az orvosok és kezelő hivatalnokok számára; van teljesen felszerelt gyógytára, fürdője, konyhája; el van látva raktárakkal, halottas ház és bonczteremmel, valamint vízvezetékkel.

A heveny ragályos betegek osztálya itt létezik, az anyakórház

ily bántalomban szenvedők felvételére hygienikus szempontból alkalmas nem levén.

A kórtermek 9—24 beteg befogadására vannak berendezve, kivétel nélkül vaságyakkal, ágy melletti szekrényekkel, a terem közepén álló mosdókészülékkel, s íróasztalul is szolgáló szertárszekrényvel vannak ellátva. Minden egyes kórteremben egy-egy kis kamra van az ápoló vagy ápolónő számára. A régibb szerkezetű kórtermekben minden időben kivithető ürszék van, az újabb szerkezetűekben az árnyékszék nem épen czélszerűen két-két kórterem közé épített külön helyiségben van elhelyezve.

Az anyakórház és kerepesi-uti fiókjában 21 kórterem van 331 belbeteg számára, 18 kórterem 182 sebészi beteg számára, 20 kórterem 234 bujakóros-beteg számára, 7 kórterem 60 szembeteg számára, 2 kórterem 42 hőrbeteg számára, 2 kórterem 28 nőgyógyászati eset számára, 2 kórterem 22 gégebeteg számára, 4 kórterem 20 szülönő számára, továbbá két elzárt, ablakos folyosóval és 6-6 külön szobával ellátott helyiség az elmebetegek megfigyelésére, 40 elmebeteg befogadására. Az üllői-uti fiókkórház, melyben bel-, bujakóros és sebészi bántalmakban szenvedő betegek számára berendezett kórtermeken kívül, külön udvaron, külön kórszobák vannak a himlős, hagymázos, üszkös, rühes és egyéb elkülönítendő betegek számára, 450 beteget képes befogadni 40 kisebb-nagyobb kórteremben. A sebészi osztályok külön szobákkal birnak 1—2 beteg felvételére.

E szerint a Sz. Rókus közkórház fiókjaival együtt 130 kórhelyiségében 1400 beteget képes befogadni.

Műtőtermek. A három sebészi, a szemészi, valamint a gégészi osztály külön-külön műtőhelyiséggel van ellátva és kellőképen felszerelve. Sőt nagyobb jelentőségű műtételek eszközlésére külön e célra fentartott szobákkal rendelkezünk.

A kórházat felkereső járó betegek, kiknek száma évenként a tiz ezret meghaladja, az osztályos főorvosok és a rendelő orvosok által többnyire külön e célra berendezett *rendelő helyiségekben* fogadtatnak.

A kórház két teljesen felszerelt *gyógyszertárral* bir. Az egyik az anyakórház régi épületének földszintjén van, mellékhelyiségei és segédszemélyzetének lakásaival együtt, a másik a barakkórházban. Mindkét gyógytárt a fővárosi gyógyszerész-gremium 50% árelengedés mellett olykép látja el készítményekkel, hogy minden gyógyszer-tár felváltva egy negyed évig szállítja a szereket. Gyógyszerekre egy esztendő alatt 38017 frt szükségeltetik, egy betegre e szerint 10·3 kr. jut.

A kórházi *konyha* az anyakórházban a régi épület földszintjén igen korlátolt téren van elhelyezve, külön udvarral és raktárakkal bir. Az üllői-uti fiókkórház konyhája mint külön álló épület a nagy udvar közepén foglal helyet.

Az *étkezés* reggeli 6 órakor, déli 11-től 1-ig s délután 5 és 6 óra között megy végbe. Az étnök a leveseket fődövel ellátott edényekben melegén a kórtermekre viteti fel és ott osztatja ki; a többi étkeket az ápolónőknek a konyhában szolgáltatja ki. Az étel minősége naponkint, s pedig délben az ezen czélra kijelölt osztályos főorvos, reggel és estve az alorvosok által mennyisége pedig a gondnoki személyzet által vizsgáltatik meg. A vizsgálat eredménye mindennap feljegyeztetik. Az ételszállítás 3 esztendőre kötött szerződés alapján bérbe adatik. A betegek étkezésére évenként átlag 91621 forint fordittatik. Egy betegre naponként 249 kr. esik. Az étkek a szerződésileg megállapított étlap szerint, nem több ételt tartalmazó adagok, hanem — a főorvos tetszése szerint — ételenként rendeltetnek.

A *kenyérszállítás* évenként árlejtés útján adatik ki. 1878-ban 12,700 forintba került a szükségelt zsemlye- és kenyérmennyiség. E szerint egy betegre 3¹/₂ kr. esik.

Fürdőhelyiség 3 van, az anyakórházban s két fiókjában egy-egy. A fürdők zuhanykészülékekkel bőven ellátvák, a padolat betonirozott, a kádak ónból készültek. *Vízvezeték állván* rendelkezésünkre, betegeink a fürdő előnyeit nagyban élvezhetik. 1878-ban 30,000-nél több kádfürdő vétetett igénybe; az évi vízfogyasztás 4610 frtba kerül.

Fűtés. A régibb szerkezetű kórtermek némelyike belül fűtetik, túlnyomó száma a kórtermeknek azonban a folyosóról fűthető nagy vaskályhakkal van ellátva. A kívül fűtendő kályhák kőszénnel, a belülfűlők fával láttatnak el. A tüzelő anyag évi szükséglete 12610 frt.

Világítás. Az anyakórház minden részletében légszeszszel világittatik. A kerepesi úti fiók csak folyosóin van légszeszszel világítva, kórtermekben, valamint a barakkórház minden helyiségében olajlámpák használtatnak. Világításra évenként 5531 frt fordittatik.

A *mosókonyha* az anyakórház hátsó épületének földalatti helyiségében van. Rendesen 15—20 mosónő dolgozik egy főmosó ügyelete alatt; naponként 500 kgr. súlyu fehérnemű mosathatik. Alkatrészei a mosókonyhán kívül, raktárak tiszta és a szennyes ruha számára, szárító- és mángolóhelyiség. A pokróczok tisztogatás végett Vácra küldetnek. A ragályos betegek által fertőzött ruhák mosatása a barakkórházban e czélra berendezett helyiségekben eszközöltetik. A ruhamosató évi költsége 5100 frt.

Az *árnyékszék* az anyakórházban és a kerepesi úti fiókban vízvezeték- és bűzterjedést gátló készülékkel vannak ellátva, míg a barakkórházban pöczegödrök fölé emelt fa-alkotmányok léteznek, melyek tisztántartása és lehetőleg büztelenítése sok nehézséget okoz.

A halottas ház kertjében és a barakkórház udvarában levő, kellő időben megtöltött *jégvermek* fedezik a jégszükségletet.

Kórházunk 2000 betegre van felszerelve, s a készletek utánszerzése is e szerint történik. A mult évben 6441 frt értékű utánszerzés lett raktározva.

Halottas ház. Az anyakórház 1871. óta a kórház falain kívül eső különálló, czélszerűen berendezett hullaházzal rendelkezik. Ez által betegeink a temetési szertartások nyomasztó hatásától megkíméltetnek. A halottasház egy, a Stáhly-utcában levő, kőfallal bekerített nagy és díszes kert háttérében elhelyezett négyszögű földszintes épület. Alkatrészei 1. a *kápolna*. Az épület bal kiálló szárnyát képezi a kis toronynyal ellátott négyszögalaku kápolna. Díszesebb temetések e kápolnából történnek. Használatáért külön díj szedetik be, mely a kert fentartására fordittatik. 2. *Terem* a hullák közszemlére való kitevéseért. Minden eltemetendő holt test temetése előtt két órára itt ki lesz téve. 3. *Boncsterem*. Az épület közepét elfoglaló nagy négyszögalaku, felső világítással ellátott s kőtáblaburkolatu terem, melyben légfűtési készülék, hideg és meleg vizet vezető mosdókészülék és légszszvilágítás van. A terem közepén két nyolezas alaku, vörös márványból készült bonczasztal foglal helyet. Az asztalok mindegyike a csatornával közvetlen összeköttetésben álló szennyes vizet elvezető csővel, valamint két vízvezetéki csappal ellátott. 4. *Hullakamra*. A hullakamra a boncsterem mögött van, betonirozott padolattal bir. Abban 30, bádoggal bevont ágy van felállítva; ily ágyra fektetetik a lábcedulával ellátott holt test a halál utáni három óra eltelte után, s a boncsolás vagy temetés idejéig azon marad. 5. *Boncznokfőorvosi dolgozók* és az irattár az épület jobb kiálló szárnyában vannak elhelyezve. 6. A *szolgák lakása* a boncsteremtől folyosó által választatik el.

A betegek felvétele. A jelenkező beteg a felvételi iroda helyiségeiben az ügyelő orvos által megvizsgáltatván, a szabályszerűen kiállított fejlappal bántalma jellegének megfelelő kór-osztályra küldetik. Ugyancsak a felvételi irodában történik szükség esetében kellő intézkedés az orvos részéről arra nézve, hogy súlyos és életveszélyben forgó betegek rögtön részesüljenek orvosi segélyben.

Orvosi látogatás naponként kétszer történik. Délelőtt 8—10 óra között tartatnak meg a főorvosok vezetése alatt a reggeli látogatások. Ezen időben történik a betegek megvizsgálása, a rendelmények és a kórtörténetek feljegyzése. A műtői beavatkozást igénylő betegek műtévése a látogatás után végeztetik. Járó betegek fogadása a hivatalos dolgok bevégeztével van megengedve. A délutáni látogatás 3—4 óra között az alorvosok által teljesítettik. Súlyosb esetekben a főorvos bármely időszakban tartozik megjelenni.

Elbocsátás. A távozó betegek a kiírás napján hagyják el a kórházat. Azon betegek, kiknek állapota olyan, hogy reményt nem nyújt a javulásra, hanem előreláthatólag huzamosb ideig való tartózkodást a kórházban von maga után, két havi ápolás után az illetőségi község költségére és akaratára hazaszállíttatnak. A figyelés alá került ön- és közveszélyes elmebetegek hozzátartozóik írásbeli átvevénye mellett kibocsátatnak, vagy a belügyminiszterium útján tébolydába szállíttatnak. Halál esetén a holt test az osztályos

orvos és a kórházi halottkém által történő ellenőrzés mellett a szabályszerű idő lefolyása után eltemették.

A házi rend értelmében a betegeket meglátogatni d. e. 9—11-ig és d. u. 1—5-ig szabad. Az elkülönítendő vagy megfigyelés alatt tartandó (elmekóros) betegeket csak az igazgató engedélyével lehet meglátogatni. A betegeknek a kórház érdekében megfigyelendő viseletét szintén a házi rend szabályozza.

Lelki vigasz nyújtatik minden betegnek vallásfelekezeti különbség nélkül. A katolikus betegeket az intézeti lelkész mindennap meglátogatja, azokat — óhajtásukra — a szentségekkel látja el. A nem katolikus keresztény betegek kívánalmára az illető lelkész a kórházba hivatik. Így a mózes vallásuakra nézve is, sőt ez utóbbiak, ha vallásuk által előirt ételeket akarnak élvezni, azokat a zsidó beteglátogató egyesület költségére megkapják.

A kórházban elhaltakat és újszülötteket az intézet lelkésze egyházi főkönyvébe valláskülönbség nélkül bejegyezni tartozik.

A Rókus-kórház a főváros tulajdonát képezvén, közvetlen a városi hatóság felügyelete és rendelkezése alatt áll. A kórház élén a főpolgármester által — az egészségügyi bizottság meghallgatása után — kinevezett igazgató — jelenleg *Dr. Gebhardt Lajos* egyet. tanár — áll, ki az intézetet orvosi, fegyelmi és gazdasági szempontból vezényli, azt egyesek és a közönség irányában képviseli.

A kórház 12 osztályra van felosztva. Minden egyes osztály élén egy a kórházi igazgató meghallgatása után a főpolgármester által kinevezett főorvos áll. Az osztályok a következők :

1. *I. orvosi osztály*, belbetegek számára, 134 fekhelyyel. Ehhez tartozik az elmebetegek figyelő, valamint az idegbetegek fiókosztálya. Főorvosa : *Dr. Kétki Károly* egyet. m. tanár.

2. *II. orvosi osztály*, belbetegek számára 142 fekhelyyel. Főorvosa : *Dr. Barbás József*. Mellbántalmak számára berendezett *fiókosztályán* tartja előadásait *Dr. Gebhardt Lajos* egyet. tanár és igazgató.

3. *III. orvosi osztály*, bujakóros férfiak és bőrbetegek számára 133 ágygyal. Főorvosa : *Dr. Poor Imre*, egyet. tanár.

4. *IV. orvosi* (szülészeti és nőgyógyászati) *osztály* 48 ágygyal. Főorvosa : *Dr. Ráth József*.

5. *V. orvosi osztály* bujakóros nők számára, 170 fekhelyyel. Főorvosa : *Dr. Mezey Adolf*.

6. *I. sebészi osztály*, 96 ágygyal. Főorvosa : *Dr. Lumniczer Sándor*, egyet. tanár.

7. *II. sebészi osztály*, a *gégészeti* osztálylyal együtt 108 ágygyal. Főorvosa : *Dr. Navratil Imre*, egyet. tanár.

8. *Szemésszi osztály* 60 ágygyal. Főorvosa: *Dr. Siklós Gyula* egyet. m. tanár.

9. *Hasonszenvi osztály* 68 ágygyal. Főorvosa: *Dr. Bakody Tivadar*, egyet. tanár.

10. Barakkórházi *I. orvosi osztály* belbetegek és bujakórosak számára, 160 fekhelylyel. Főorvosa: *Dr. Rakita Alajos*. Fiókosztálylyal bir himlős és rühes betegek számára, melynek rendelő orvosa *Dr. Schwimmer Ernő*, egyetemi m. tanár.

11. Barakkórházi *II. orvosi osztály* 170 fekhelylyel. Főorvosa: *Dr. Dulácska Géza*.

12. Barakkórházi *III sebésszi osztály* 120 ágygyal. Főorvosa: *Dr. Janny Gyula*, műtő.

A boncznok-főorvos — *Dr. Scheuthauer Gusztáv* egyet. tanár — a tudományos szempontból eszközzendő kórodai bonczolatokon és kórtani vizsgálatokon kívül egyelőre a rendőri és törvénytseki boncznok feladatát is teljesíti.

Forgalom és működés. A Rókuskórházban 81 éves fennállása óta közel 500,000 beteg lelt ápolást. Az intézetnek jelenlegi kiterjedése — tehát 1876 — óta az ápoltak száma a következő: 1876-ban 16,267, 1877-ben 16,807 és 1878-ban 16,857.

Az 1878-ik évben ápoltak közül :

gyógyultan távozott	11,142 = 71·08%
javultán távozott	1,900 = 12·12%
gyógyulatlanul távozott	991 = 6·32%
meghalt	1,642 = 10·47%

és a kórházban visszamaradt 1182 beteg.

Az 1878. évben eredményezett 10·47% *halálozásszi arány* igen kedvezőnek mondható, midőn ugyanazon évben a bécsi közkórházban 12·5%, a wieneni kórházban pedig 13·94% mutatkozott.

Az 1878-ban ápolott betegek között volt :

belbeteg	7375
sebésszi beteg	2816
bujakóros beteg	3763
szembeteg	602
bőrbeteg	693
nőgyógyászati eset	407
gyermekágyas	497
elmebeteg	299
ujszülött és gyermek	405

Összesen 16857

1878-ban naponként átlag véve 43·2 beteg vétetett fel. A 796 (október

14-én) és 1272 (január 20-án) közt ingadozó napi létszám átlaga : 1008·8. Az egy napra kiszámított halál-esetek száma átlag : 4·4. Egy-egy beteg átlag 21·8 ápolási napot vett igénybe.

Kórházunkban 1878-ban 1432 sebészi, 388 szemészeti, 194 gégsészeti, 55 szülészi és 43 fülészeti műtét végeztetett, és közel 10.000 járó beteg részesült ingyen rendelésben.

1878-ban az anyakórház halottas házában 1873, a fiókkórházában 407, tehát összesen 2280 hulla helyeztetett el. Ezen 2280 hulla közül 1642 a kórházban elhalt, 55 a kórházban halva született és 583 kívülről bonczolat vagy eltakarittatás végett behozottak hullája volt.

Az elmúlt évben a bonczteremben 650 klinikai, 417 orvosrendőri és 36 törvényszéki bonczolat végeztetett.

A Rókuskórházi összköltség 1878-ban a következő volt :

1. Szükséglet:

a) Személyzet fizetésére	78,887	frt
b) Betegek ellátására	191,207	„
c) Egyebekre	17,055	„
Összesen	<u>287,149</u>	frt

2. Fedezet:

a) Alapok kamatjai-, hagyatékok-, adományokból	2,947	frt
b) Vegyesekből	1,288	„
c) Ápolási díjából	282,914	„
Összesen	<u>287,149</u>	frt

Az ápolási díj 1878. évre napi 80 krral, 1879. évre napi 84 krral állapított meg.

Személyzet. A kórház személyzete orvosi, egyházi és gazdasági személyzetre osztható.

a) *Orvosi személyzet:* Egy igazgató, 12 osztályos főorvos, 1 boncznok főorvos, három rendelő orvos, 12 alorvos, 10 segédorvos, ez utóbbiak az intézetbeni lakás, fűtés és világítás élvezetével, továbbá bizonytalan számban orvos-gyakornokok, kik segédorvosi szolgáltatásokat teljesíteni kötelesek. Ide tartozik végre a kórházi bába és a szükség szerint változó számban (80—110) levő ápoló személyzet, melyre nézve az igazgatóság lépéseket tett, hogy a betegápolási intézmény igen érezhető hiányán apácza-nének alkalmazása által történjék mielőbb gyökeres javítás.

b) *Egyházi személyzet* : a Rókus-kórházi egyház plebánosa, két segédlelkész, lakással az intézetben, továbbá egy kántor és egy egyházi.

c) *Gazdászati személyzet* : kórházi gondnok, ellenőr, felvételi tiszt, négy gondnoki segéd, négy kórházi biztos, kórházi raktárnok, felügyelő és ruha-kezelő, nyolcz dijnok, három kapus, egy főmosó, asztalos, kőműves, fürdővezető, négy hivataloszolga, három felvételi szolga, három bonecszolga, tíz házi szolga, husz mosónő, 30—50 napszámos.

b) „Sz. János“-közkórház. II. ker. sz. János-utca.

Keletkezése : Multja felől csak homályos adatok állnak rendelkezésünkre. Annyit azonban bizton tudunk, hogy a jelenlegi kórház a mult század elején földszintes épület volt 4 szobával, s részben 12 elszegényedett budavárosi agg polgár elhelyezésére (innét a még ma is hallható „szegények háza“ elnevezés), részben helybeli szegény betegek ápolására szolgált. Hogy az intézet czéljának inkább megfelelhessen, Pösenbacher Mihály 1727-ben majorját hagyományozta, majd Frimwagen Ferencz cs. k. ezredes özvegye Teréz új szilárd épületekkel nagyobbította azt. Most hosszú szünet állt be, míg Kalmárfy Ignác városbíró 1820 körül lelkesen felkarolta a szenvedő emberiség elhanyagolt vagy elfeledett érdekét, s buzgó tevékenységével elérte, hogy az épület tetemesen megnagyobbított, egy emelettel ellátott, s czélszerűbben átalakított, úgy hogy az már ekkor nemcsak a 12 városi szegény elhelyezésére, de egyszersmind 100 mindkét nemű beteg és szülőnő befogadására szolgálhatott.

Ez időszakban még két nemes tényrt találunk följegyezve. Ugyanis Muckenhuber Fülöp budai polgár 1804. évben kelt végrendeletével 18,000 frtot váltópénzben és Bauter István 1815. évben kelt végrendeletével 10,125 frt 15 krt p. p. hagyományozott a János-alapnak oly kikötéssel, hogy a kamatok a budai irgalmas rend kórházában (hol a Sz. János-kórháznak mintegy fiókja gyanánt két férfiszoba a várossal kötött szerződés folytán volt berendezve) ápolt városi betegek tartására fordíttassanak.

Az évről évre növekedő népesedés, s ezzel karöltve járó betegszaporulat folytán az épület mint szegényház, s kórház már elégtelen levén, 1869-ik évben Buda főváros tanácsa kénytelen volt az itteni 12 agg polgár stb. máshová elhelyezése iránt gondoskodni, s ezen épületet tisztán kórházi czéllal berendezni, minek következtében az épület nyugati oldalán egy szárnyépülettel lett megtoldva, s 80 ágyra fölszerelve.

Ezen pótépítkezés azonban csak 1873. évben kezdetett meg, s 1874-ben befejeztetett.

Rendeltetése. 1869. január 1-je óta kórházi jelleggel levén felruházva, feladata minden jelenkező beteg (az elmekórosak kivételével) felvétele, gyógykezelése, illetőleg ápoltatása.

Fekvése és beosztása.

A kórház a II. kerületi országot, Sz. János- és Csalogány-utcák sarkán, s a polgári lövölde tőszomszédságában fekszik. Mindenesetre csodálatos, s a maga nemében páratlan illuztrációja, két összeférhetlen szomszéd egymáshoz szoros ragaszkodásának.

Az épület kiterjedése 2815,2 □ méter; ebből a nagy udvarra 859,32 □ méter, a kis udvarra 172,8 □ méter esik. Egy emeletes, s egy földszintes részből áll, az előbbi középrészén a Sz. János kápolnával (melyben vasár- s ünnepnapokon egy ferenczrendi áldozár tartja az isteni tiszteletet), a kórtermek legnagyobb részének, felvételi, gondnoki hivatalok, segédorvosok lakásainak stb. befogadására szolgál, míg az utóbbiban néhány kórszobán kívül gazdasági helyiségek, szolgálazemélyzeti lakások stb. léteznek. Az egész épületben annak toldott-foldott voltánál fogva nem a célszerűség, hanem azon törekvés irányadó, hogy minden talpalatnyi tér lehetőleg felhasználtassék.

Az intézet 182 betegre van berendezve, s 14 kórtermet, s 2 külön szobát foglal magában.

1. A belosztály	41 férfi s 46 nő	beteg számára	össz. 87	ágygyal	rendelkezik
2. A sebészi oszt.	32 " " 7 " "	" " " "	" " 39	" "	" "
3. A szemészi	9 " " 8 " "	" " " "	" " 17	" "	" "
4. A bujakóros	11 " " 17 " "	" " " "	" " 28	" "	" "
5. A szülész	" — 8 " "	" " " "	" " 8	" "	" "
6. Két különszoba			" 3	" "	" "

s így az egész intézet összesen 182 ágygyal rendelkezik.

A sebészi osztály primitív műtőszobával van ellátva. A kórháznak kertje sem levén, az üdülő betegek csak a zárt folyosókon sétálhatnak. A kórtermek elég tágasak, világosak s daczára, hogy külön ventilációval nem bírnak, elég jól szellőztethetők. Az egész intézet világítására 60 légszeszláng szolgál, mely 1878-ban 1427 frt 28 krba került. A fűtés vaskályhákban fával történik (tüzelő szükségletre 1877-ben előirányoztatott 4885 frt.)

Az árnyékszékek egész primitívek.

A kórház a várból levezetett vízvezetékekkel bir ugyan, de minthogy a cső nem szolgál egyenesen az intézetbe, a víz sokszor kimarad. A csatornázás is igen hiányos, mennyiben a kórházból a nagy udvaron keresztül a sz. János utcába vezető csatorna a szabályszerű eséssel nem bir. Ezen hiány némileg elviselhetőbbé tétetik az által, hogy az udvari csatornanyílás syphonnal van elzárva.

Gyógyszerek. Az intézetnek külön gyógyszerháza nem levén, a gyógyszerek szolgáltatására nézve az irgalmas szerzettel külön szerződés kötött 50% árelengedés mellett. A gyógyszereket a házi szolga taligán vagy kosárban szállítja. A gyógyszerköltség 1878-ban 5646 frt 85 krajczárra rugott.

A *kórházi konyha* a nagy udvarban van elhelyezve. Az étkezés körüli eljárás ugyanaz, mint a Rókuskórházban. 1877. évben a betegek számára étel s ital fejében kiadatott 34,333 frt 36 kr., tehát átlag 2861 frt 8 kr. havonként.

Kenyér és zsemlyéért kiadatott 1877-ben 4106 frt 59 kr.

A *fürdőszoba* 3 káddal a földszinten van elhelyezve, de minthogy az használhatlan állapotban van, azért a szükséges fürdők a kórtermekben készítettnek.

A *mosóhelyiségek* berendezése is czélszerűtlen. Az intézet fertőztelenítő kemenczéje használhatlan. Kiadás 1878-ban 1580 frt.

A ruhatár s anyagszerkészlet elhelyezésére használt földszintes *raktárak*, valamint a pinczehelyiségek elég tágasak s megfelelők.

Az intézeti *könyvtár* gyarapítására a szabad kömives „Haladás“-pályoly könyvekkel, nemkülönbön folyóiratokkal szolgál.

Hivatalos helyiségek.

1. Az igazgató főorvos részére az I. emeleten egy külön kis szoba van berendezve.

2. A gondnoki iroda szintén az I. emeleten van, s 3 szobából áll.

3. A felvételi iroda s várószoba földszint a kapus mellett van elhelyezve.

Lakások. Az intézetben egyedül a 2 másodorvos, kapus és házi szolgál személyzet bir lakással.

A gondnoksági hivatalnokok mindnyájan házon kívül laknak, mi által az intézet házi felügyelet tekintetében hiányt szenved.

A *betegfelvételnél* követett eljárás ugyanaz, mint a Rókuskórházban.

A *bonczterem* s *hullakamra* czélszerűtlen, primitív, sötét udvari helyiségek.

A János-utczából 3 kapu vezet az intézetbe. Csak a főkapu képezi a bejáratot, ugy az érkező betegeknek, mint a látogató feleknek. A folyosón a kapus szobája előtt a falon tűzjelző van alkalmazva, melylyel a környéken vagy az intézetben támadó tűzveszély a központi tűzoltó parancsnokságnak jelezhető. A második kapu a nagy udvarba vezet, s csakis kocsik számára nyitattik meg. A harmadik kapu a kis udvarba nyílik, honnét a temetkezések történnek .

Az I. emeletre egy fölépcső vezet, míg egy másodikon a nagy udvarba juthatni.

1877-ik évben a kórházban 3,482 beteg 80,320 ápolási napot töltött.

A betegeknek kezelési költsége 69,413 frtot tevén, egy-egy ápolási nap 86¹/₁₀ krba került.

Az 1877. évi napdíj a nmlt. belügyminiszterium által 63 krban levén megállapítva, a kórház magán jövedelme pedig csak 14 krnyi fedezetet

nyújtván, az intézet minden ápolási nap után $9\frac{1}{10}$ krral károsodott. Az I. emeleten levő 8. és 10. számú szobák mint külön szobák tartatnak fenn, s itt magasabb gyógydíj (ha magánosan használják, 1 frt 50 kr, ha ketten, 1 frt) és legalább 15 napi előleges lefizetés mellett vétetnek fel a betegek.

Személyzet.

Igazgató főorvos jelenleg : *Dr. Kiss Sándor*, egyuttal az Aszalay fiók-kórház kezelő főorvosa.

Az orvosi osztály főorvosa : *Dr. Christen Gyula*.

A sebészi, bujákóros és szülészeti osztály főorvosa : *Dr. Ludvik Endre*.

A szemészi osztály rendelő orvosa : *Dr. Grossmann Lipót*, ki hetenkint 3-szor reggeli 9-kor tartja rendelő óráját. Továbbá 1 gondnok, 1 ellenőr, 1 kórházi biztos, 1 felvételi irnok, 1 ügykezelési irnok, 1 dijnok, 1 kapus, 13 ápolónő, 1 ápoló, 3 házi szolga.

A lelkészi teendőket a kerületben létező plébánia egyik tagja teljesíti.

A Sz. János-kórház fiókjai.

I. *Aszalay*-féle kórház a Várfoke-utca s Vérmező sarkán. Régebben 6 kórteremmel bírt. Járványok idején szokott leginkább igénybe vétetni, így pl. 1872—1873. évben uralgott cholera-járvány alkalmával 80 betegre volt berendezve. Saját konyhája nem levén, az ételek a János-kórházból hordattak át.

Ezen épület, melynek nagy udvara van, de vize s csatornája nincs, ma már oly düledező s tűzveszélyes állapotban van, hogy csak a legégetőbb szükség esetén lehetne 3 termét mintegy 40 ágygyal igénybe venni. Jelenleg üres, és szivesen hiszszük, hogy ezentul kórházi ezélokra nem is fog használtatni.

II. *Az irgalmas rendi kórház városi osztálya*. L. alább.

III. *Ó-budai közkórház*. A főváros egyesítése előtt főleg elszegényedett ó-budai illetőségű egyének elhelyezésére használtatott. Az egyesítés után 40 betegre (1 férfi kórterem 16 ágygyal, s 2 női kórterem 24 ágygyal) felszereltetvén, kezelés tekintetében a Sz. János-kórház gondnoksága alá helyeztetett.

Külön pénzalappal nem bír, mennyiben az 1872. évi XXXVI. t. cz. értelmében történt egyesítés folytán a III. kerülethez tartozott magán kötvények utáni jövedelem is a János-kórház-alaphoz esatoltatott.

Az épület maga egyszerű, földszintes ház, mely a város temető-utczában 236. szám alatt a temető közvetlen közelében fekszik. A bejárat az épületet két részre választja el, egyik részében 1 férfi-kórterem, másik részben 2 női kórterem van elhelyezve. Ezekkel kapcsolatban van hozzáépítve a konyha, a felügyelő lakása, s egy kis raktár. Az épület hátsó részén van a halotti kamra.

Az intézet vezetésével ideiglenesen Dr. Tatay Adolf, jelenleg III. ker. orvos van megbízva.

Az előadottakból kiderül, miszerint a „Sz. János“-kórház fiókjaival együtt ma 328 beteget képes befogadni.

A II. és III. kerületi közkórházakat csak vázlatosan ismertetjük. A kórházi viszonyok és állapotok itt oly szomorúak, hogy senkinek sem teszünk szolgálatot, ha részletes ismertetéssel azok megörökítéséhez a magunk részéről is hozzájárulunk.

II. M. kir. álladalmi kórház.

Az „országos tébolyda“, II. ker. Lipótmezőn.

A m. k. országos tébolyda palotaszzerű épülete a Lipótmezőn éjszakyugatnak fekszik. Ezen államintézet közvetlenül a m. k. belügyminiszter felügyelete alatt áll.

Az országos tébolyda létesítése iránti tárgyalások még 1792. évben indítottak meg. Már ezen időben kimondatott, hogy a jótékony czélokra fennálló ugynevezett társas alap (fundus confraternitatum) egy létesítendő országos tébolyda építésére fordíttassék.

A bekövetkezett francia háboru elhalasztatá az ügy megoldását, miután azonban az eszme az országgyűlésen újra megpendítettett, az építési tervek készítése, s a megkivántató költségek beszerzése iránt a tárgyalások 1827-ig folytattattak. Ujabb lendületet nyert az ügy, midőn 1836. évben néhai gróf Nádasdy Ferencz váczai püspök az általa megszerzett váczai Ludoviceum épületet oly czélból ajándékozta az országnak, hogy az tébolydává alakíttassék át.

Később gf. Nádasdy Ferencz, mint kalocsai érsek ezen czélra végrendeletileg még 50,000 frtot hagyományozott, azon világos kikötéssel azonban, hogy ezen hagyomány a kalocsai főkáptalan által kezeltessek, s kamatai mindaddig a tőkéhez esatoltassanak, mig a tébolyda tényleg megnyittatik, s betegekkel benépesíttetik.

Nevezett épület még 1836. évben a fennállott m. k. kormányzék által átvétetvén, az átalakítás és berendezés foganatosítása végett több külföldi tébolydának szakértők általi meg szemlélése s tanulmányozása elrendeltetett.

1839. évben az e tárgyra vonatkozó munkálatok és javaslatok helybenhagyás végett legfelsőbb helyre fölterjesztettek. A kimutatott átalakítási és fölszerelési költségek azonban, az 1843. évben leérkezett rendelet szerint, fölötte magasaknak találtatván, s valószínűen még azon okból, mert azon meggyőződésre jutottak, hogy e költséges átalakítás daczára sem lenne az épület az akkori kívánalmakhoz képest a kitűzött czélnak tőkéletesen meg-

felelő : az ez iránti javaslat nem fogadtatott el, sőt noha a kérdéses épület körül már némi beruházások is történtek, a már megkezdett építés beszüntetett, de egyuttal azon eszme került felszínre, vajjon nem volna-e czélszerűbb a tervezett tébolydát Vác helyett Budapest környékén építeni, a váczi épületet pedig elárusítani?

Végre az időközben kormányzóságra jutott boldog emlékezetű István főherczeg indítványára, kinek mint csehországi helytartónak alkalmá volt a prágai hirneves tébolydát alaposan megismerni, legfelsőbb helyen is kimondatott, hogy a kérdéses intézet nem Váczon, hanem a főváros környékén lesz felállítandó.

Ezen tárgyalások azonban az 1848. évi események miatt ismét függőben hagyattak, s csak 1852-ben, midőn V. Ferdinand király ő felsége a koronázási ajánlatból a tébolydai alapot 5000 frttal gyarapította, került ujabban szőnyegre az ügy, melynek eredménye az volt, hogy Budaváros ajánlata, mely szerint hajlandó a lipótmezei telkek közül 45 hold és $3\frac{1}{2}$ ölnyi területet 16,000 frtéért e czélra átengedni, elfogadtatott.

Miután ezen felajánlott térség az e végre kiküldött bizottság által tökéletesen czélszerűnek találtatott, s miután ő. cs. k. apostoli felsége 1857-ben Magyarországon tett körutja alkalmával a tébolydai alap fölsegélésére a budai várpalota építési alapjából 300,000 frtot engedélyezni méltóztatott, s végre, miután az említett bizottság javaslata folytán a fennérintett telek szomszédjaitól még 24 hold és 1350 □ öl, s így összesen 69 hold $1353\frac{1}{2}$ ölnyi térség megszereztetett volna, az építés 1860. évi márczius hó 20-án megkezdett, vállalati nehézségek okozta megszakítás után 1863. május hó 8-án újra foganatba vétetett, 1868-ban teljesen befejeztetett, s még ugyanazon évi december hó 6-án meg is nyitattott.

Az ily sok vajadás után végre létrejött m. k. országos tébolyda, mint már említettett, a Lipótmezőn fekszik; levegője, ivóvize tiszta és egészséges.

Az intézet 1868. évben 500 betegre volt fölszerelve, minthogy azonban a betegek létszáma folyton emelkedett, a magas m. k. belügyminiszterium által további 50 beteg befogadására a szükséges fölszerelés elrendeltetett. E szerint az intézet jelenleg 550 betegre van teljesen fölszerelve.

Az intézet czélja magyarországi illetőségű gyógyítható elmebetegek gyógykezelése, s közveszélyes gyógyíthatatlan elmekórosok ápoltatása. Idegen illetőségűek vagy nem közveszélyes gyógyíthatatlan elmebetegek csak akkor vétetnek fel, ha az intézet kellő helylyel rendelkezik.

Az elmebetegek fölvétele történik :

a) oly betegeknél, kikért a kötelezettség az összes ápolási költségek megtérítésére nézve elvállaltatott, az igazgatóság közvetlen engedélyezésével ;

b) oly betegeknél, kiknél az ingyenes ápolás vétetik igénybe, csakis

a m. k. belügyminiszterium engedélyezése folytán, s pedig az alább jelzett módon kiállítandó okmány alapján.

Az orvosi bizonyítványnak egy esetben sem szabad a felvételnél hiányozni.

Az elmebetegek fölvételénél a következő okmányok szükségesegek :

1. Köz alkalmazásban levő orvostudor által kiállított bizonyítvány, hogy a felveendő beteg valóban elmekóros.

2. Egy kórrajz, mely rendszeren a gyógykezelő orvos által készítendő, s melyben határozott vélemény nyilvánítható a beteg gyógyíthatósága vagy közveszélyes volta, valamint az iránt is, hogy a betegnek tébolydába való fölvétele valóban szükségesnek mutatkozik.

3. A beteg illetőségének hivatalos igazolása, honossági vagy más hiteles okmány által.

4. Nyilatkozat arról, hogy az ápolási költség a beteg saját vagyónából-e, vagy ki által fog fizettetni? továbbá arról, melyik ápolási osztályba vétessék fel a beteg?

Ezen nyilatkozatnak (fizetési térítvény) magában kell foglalnia azon kötelezettséget is, hogy az ápolási költségek az intézet pénztárába pontosan legalább egy óra előre fognak fizettetni. Ha a fizető magán személy, akkor fizető képessége hivatalosan bebizonyítandó; külföldieknél ezen felül még egy belföldinek kezességi nyilatkozata is szükséges a költségek teljes megtérítésére nézve. Külföldiek fizető képességének biztosítására a fentebbi határozatok hasonlólag kötelezők.

A térítvényt kiállító továbbá arra is kötelezik magukat, hogy a beteget az intézet kívánatára visszaveszik.

5. A fizetésre képteleneknél szabályszerűleg kiállított szegénységi bizonyítvány csatolandó.

6. A gyámhatóság által rendelt gondnok megnevezése, vagy ha ilyen rendelve még nem volna, azon személynek megjelölése, ki addig a beteget az intézethez való viszonyában képviselni fogja.

Az ápolási illeték a belépés napjától (bezárólag) a kilépés vagy elhalálozás napjáig fizetendő.

A beteg ápolása jelenleg 3 osztály szerint történik :

az I. osztály szerint ápolott betegek egy kényelmesen berendezett szobát, fűtéssel s világítással, külön ápolót, finom ágyneműt, reggelire levest vagy kávé, ebédre 4, este 2 tál ételt kapnak, s jelenleg naponként 5 frtot fizetnek.

A II. osztály szerint ápoltak 2—3 ily osztályzatu beteggel egy szobában helyeztetnek el, kikkel közösen egy ápolót, fűtést, világítást, továbbá finom ágyneműt, reggelire levest vagy kávé, ebédre hetenként kétszer 4, a hét többi napján pedig 3 tál, este 2 tál ételt kapnak, s fizetnek jelenleg 1 frt 50 krt naponként.

A III. osztály szerint ápoltak többen laknak egy szobában, ápoló személyzetten, fűtésen, világításon és a szükséges ágyneműkön kívül reggelire levest, ebédre 3, vacsorára 1 tál ételt kapnak, s egy napra 70 krt fizetnek.

Az I. osztály szerint ápoltak számára (ha az intézetben elég hely van) az igazgatótól még egy második szobát lehet kérni, melyért megfelelő külön díj fizetendő. Egy második ápoló, s egyéb szükségletek (pl. délutáni kávé, szivar stb.) iránt az intézeti igazgatósággal egyezsége léphetni.

Azon ápolási osztály, melybe valamely beteg fölvetetik, az igazgató útján megváltoztatható.

A betegnek az I. és II. osztályból a III.-ba leendő áttétele hivatalból akkor rendeltetik el, ha az illeték befizetése a meghatározott mód szerint pontosan nem történik.

Ideiglenes változtatások az ápolásban, melyek a beteg érdekében az orvos által rendeltetnek el, a költségek megtérítésére nincsenek befolyással.

A betegeknek az intézetbe szállításáról azok tartoznak gondoskodni, kik a felvételt kieszközölték.

A betegek érdekében kívánatos, hogy átszállíttatásuk egy biztos, s oly egyén kíséretében történjék, ki képes az intézeti orvosoknak a beteg viszonyairól és magaviseletéről kellő felvilágosítást adni.

Minden beteg lehetőleg jól és teljesen öltözködve szállítandó az intézetbe; fizető betegek az öltözék változtatására szükséges ruhadarabokkal és fehérneműkkel is ellátandók. Ágynemű nem szükséges. Az intézet részéről feleslegeseznek talált tárgyak a kísérőnek visszaadtnak.

A betegek az intézetben létük ideje alatt az igazgató rendelkezése alatt állanak, miért is azoknak érintkezése (levelek, ajándékok és látogatások által) rokonaikkal vagy más az intézeten kívüliekkel csak az intézeti igazgató engedélye mellett történhetik.

Az intézetet idegenek csak az igazgató engedélye mellett látogathatják. Ily engedély azonban csupán a kíváncsiság kielégítése végett nem adatik, ellenben nem tagadtatik meg attól, kit a magasabb tudomány érdeke vonz.

A gyógyíthatlan betegek végkép elbocsájthatók vagy szabadságra eresztethetők:

1. a beteg gondnoka vagy rokonai kívánságára; 2. az intézeti igazgató elhatározása folytán.

Az elmebetegeknek rokonai vagy gondnoka kívánságára leendő elbocsajtása egy a fentebbi személyek által kiállítandó térítvény mellett történik.

A fizető betegek temetése vagy a rokonok által, vagy ezek kívánságára az intézeti igazgatóság által eszközöltetik. Ha a rokonok ebbeli akaratukat nem nyilvánítják, a temetés azon osztály tekintetbe vétele mellett rendeltetik el, mely szerint az ápolás történt. Az erre megkívántató költség

előlegesen az intézeti pénztárból fedeztetik, s az élelmezési költségekkel együtt felszámítatik. A fizetésre képteleneket az intézet temetteti el.

Az intézet beosztása.

Az intézet egy férfi, s egy nő főkörosztályra oszlik, míg ezek mind-egyike 8 alkórosztályból áll.

2 férfi s 2 nő osztályon a csendes, többnyire művelt betegek, további 2 férfi s 2 nő osztályon a csendes és közönséges állású betegek, más 2 férfi s 2 nő osztályon a buta, nehézkezős, időszakonként izgatott vagy tisztátlan, s végre ismét más 2 férfi s 2 nő osztályon a dühöngő betegek vannak elhelyezve.

Az országos tébolydában az elmebetegek gyógykezelése a tudomány legujabb vívmányai szerint klinikai pontossággal történik.

A humanitás igényeinek minden irányban teljesítésére, a betegek kellő ápolására, foglalkoztatására, szórakoztatására, tiszta légben, s jó időben a szabadban tartózkodásukra kiváló gond fordítottatik. A műveltebb osztályú betegek szellemi foglalkoztatása czéljából rendelkezésre áll egy jelentékeny könyvtár. Az intézet költségén hirlapok és képes ujságok járattatnak. Minden osztályú beteg rendelkezésére állanak zeneeszközök, zongorák. A könyvkötő műhely, az asztalos, czipészeti, szabó műhelyekben gyakran nagy számú betegek foglalkoznak. Nyáron a betegek jelentékeny száma kerti munkákkal foglalkozik. A nők varrnak, foltoznak, harisnyákat kötnek. A betegek munkájuknak megfelelő díjban részesülnek. Van egy iskola, melyben olvasás, írás, számolás, rajzolás és énekekben oktatás nyujtatik. A vasárnap és ünnepnapokon megtartatni szokott isteni tiszteleten csak az erre alkalmas betegek vesznek részt. Nyáron nagyobb kirándulások rendeztetnek. A nagyobb ünnepek különös ünnepélyességgel szoktak megtartatni.

A betegek elhelyezése a kórfaj, műveltség, tisztaság, nyugodt vagy izgatott állapotuk szerint egyes külön osztályokban történik, sőt a sétat helyek is akként vannak beosztva, hogy egy osztályú beteg a másik osztályllyal érintkezésbe nem jöhet.

Megjegyzendő, hogy a fekvő betegek számára mindkét osztályon külön két-két nagyobb terem, szükség esetében több kisebb terem is fel van szerelve, hol a somatikus betegek a legnagyobb gonddal ápolatnak.

Az orvosi és igazgatási teendők végzésére a következő állások vannak rendszeresítve, s illetőleg betöltve :

1 igazgató (jelenleg Dr. Schnirch Emil).

2 első orvos (Dr. Bolyó Károly és Dr. Niedermann Gyula, egyet. m. tanár).

4 másod orvos, 1 gondnok, 1 ellenőr, 1 segéd, 2 irodatiszt, 1 r. k. lelkész, 1 evang., 1 reform., 1 görög lelkész, 1 rabbi, 1 tanító és 2 dijak.

Az intézet szegődöttjei, s egyéb alkalmazottjai a következők :

1 raktárnok, 2 kapus, 1 hivataloszolga, 1 levélhordó, 2 felügyelő szolgál, 85 ápoló, 1 könyvkötő, 1 szabó, 1 czipész, 1 asztalos, 1 gépész, 1 segédgépész, 1 gépfűtő, 1 második gépfűtő, 1 kertész, 1 házi kőműves, 1 vászon felügyelőnő, 1 vászon segédfel., 2 éjjeli őr, 2 fürdős, 6 házi szolgál, 2 fűtő, 8 mosónő, 1 kocsis.

Az országos tébolyda kiadásai évenként törvényhozásilag állapítottak meg, s pedig a magas magy. kir. belügyminiszterium költségvetése keretében.

Az országos tébolyda 1878. évi költségei fedezésére összesen 191,607 frt volt megállapítva, mely összeg azonban lényegesen apadt az által, hogy annak részben fedezésére :

a) az intézet saját telkéből, s a hasznavehetlen tárgyak eladásából	530 frt
b) a betegek munkadíjaiból	185 frt és
c) az ápolási költségek visszatérítéséből	65255 frt
tehát összesen	65970 frt

folyt be.

1877. évben egy ápolási nap 97 krajczárba került.

Az intézetben fennállása óta 1877. év végéig összesen 6597 beteg ápoltatott.

III. A cs. és kir. katonai kincstár kórházai.

a) *Helyőrségi 16. sz. kórház, VIII. kerület, üllői-ut végén.*

A katonai kincstár által építettett 1872-ben. Minden helyőrségi kórház katonai kórház, mely saját katonasorvosokkal, táborigazgatóval, számvevővel, egészségügyi szakasszal (tisztek, altisztek, legénység) bir. Leglényegesebb feladata a cs. és kir. hadsereghez tartozó beteg vagy sérült egyének ápolásában áll, valamint béke, úgy háboru idején. E mellett mozgósítás alkalmával köteles bizonyos számú táborigazgató egészségügyi intézet felállításáról és felszereléséről gondoskodni.

A hatósági felügyelet első sorban a kórházi intéző, s kórház kezelési bizottság kezeiben nyugszik, mely bizottság a kórházi intézőből, az egészségügyi szakasz parancsnokából és számvevőből áll. Az első orvos, a második katonai, az utolsó gazdasági szempontból tagja a bizottságnak. Másod és harmad sorban azonban a kórház a dandárparancsnokság, illetőleg a cs. és kir. főhadparancsnokság alatt áll. Végre a kórházat egészségügyi szempontból a cs. és kir. főhadparancsnokság egészségügyi főnöke, és gazdasági tekintetben a cs. és kir. katonai felügyelőség ellenőrzi.

Befogad minden beteget, az elmebetegsége kivételével.

Télien 572, nyáron 752 beteg számára van felszerelve, mennyiben nyáron az öt egymástól elszigetelten álló barakban rendszeresen meglevő 572

ágyon kívül még az Orczy-kert elkülönített részén félereszű föld alatt 180 ágy szokott felállíttatni.

A kórház az említett barakokon kívül még 2 külön barakkal rendelkezik, melyekben az irodák, szolgálati szobák, gyógytár, fürdőszoba, bonczkamra, konyha stb. helyezvék el.

A kórház a katonai kincstár által folyóvá tett összegekből tartatik fenn.

Évi betegforgalma 4500—5000.

Egy beteg ápolatása naponként 44·34 krajczárba kerül.

Összes szükséglete 1877-ben 114,131 frt volt.

Személyzete: 10 orvos, 2 gazdasági tiszt, 1 katonai gondnok, 1 számvevő, továbbá 3 egészségügyi tiszt, s egy egészségügyi szakasz (Sanitäts-Abtheilung).

Rendes viszonyok közt egy egészségügyi legény 6 beteget ápol, míg egy másik 16 beteg körül egyéb kórházi szolgálatot teljesít.

b) *Helyőrségi 17. sz. kórház*, I. kerület, alkotás-utcza.

A katonai kincstár által építtetett, s 1877. évi október 29 óta használatban van.

Ezen kórház, melybe minden beteg felvétetik, 520 beteg számára van felszerelve.

Magában a kórházban lakik: 3 orvos, 1 táborigazgató, 1 gyógyszerész, az egészségügyi parancsnok, s az egészségügyi szakasz egy része.

A szükséges irodák stb. részint a kórházi, részint a külön épületekben helyezvék el.

Évi betegforgalma 2000—3000.

Egy beteg ápolása naponként 49·3 krajczárba kerül.

Összes szükséglete 1877-ben 80,361 frt volt. (Megjegyzendő, hogy ezen év tiz első havában még a kis-czelli katonai kórház volt használatban.)

Személyzete: 9 orvos, 1 gazdasági tiszt, 1 katonai gondnok, 3 egészségügyi tiszt, 1 számvevő, s egy egészségügyi szakasz.

Hatósági felügyelet, ápolás tekintetében, lásd a 16. sz. kórházat.

IV. Szerzeti kórházak.

a) *Az „irgalmas rend” kórháza*, II. kerület, alsó főutcza.

Marczibányi István, s neje szül. Majthényi Mária által alapított 1815-ben. Az alapító alaptőke gyanánt a „Császár-fürdőt” adományozta. Egyéb segélyben az intézet nem részesül.

Csupán férfi betegek vétetnek fel, s pedig valláskülönbség nélkül.

A kórház beosztása.

A kórház két főosztályal, u. m. a Marczibányi-, s városi osztályal (városi kórház) rendelkezik. Az előbbi az I. emeletnek a Margithidra néző részében van elhelyezve, s 3 egymásba nyíló teremből áll 41 ágygyal. Az utolsó teremben van az oltár felállitva. A városi osztály az I. emeletnek az alsó főutczára néző részét foglalja el, s 2 teremből áll 20—20 ágygyal. A II. emeleten van a Latinovics-féle alapítványi szoba 1 ágygyal magy. kir. miniszteri hivatalnok részére, valamint 4 külön szoba egyes betegek befogadására. A fenmaradt helyiségek mindkét emeleten a rendtársak lakásaiul szolgálnak. Földszint léteznek a gyógytár, étterem, raktári helyiségek stb. A kórháznak 2 udvara van. A nagyobb udvar leginkább gazdasági czelokra használtatik, azonban az udvari földszintes épületnek Dunára nyíló részében egy osztály 21 ágygyal sebészi betegeknek van fentartva. A kisebb udvar kertbe nyílik, mely a rendtagoknak, s lábadozó betegeknek üdülésül szolgál.

Felvételi iroda nem létezik, mennyiben betegfelvétel czéljából a Marczibányi osztály első szobájában csak kis hely van elkülönítve, hol egyuttal a fogluzás mestersége is nagyban üzetik.

Szegény elhagyott betegek díj nélkül ápolatnak. Egyletek, testületek betegeikért vagy csekély ápolási napidíjat, vagy jelentéktelen évi átlagot fizetnek. A városi osztály betegei csakis a János-kórházban vétetnek fel, s onnét utasittatnak ide. Ezek után a fővárosi hatóság szerződésileg megálapított 31 $\frac{1}{2}$ kr. ápolási napidíjat fizet.

A kórház 120 beteget képes befogadni.

Betegforgalma évenként 1500—2000 közt ingadozik.

Egy beteg ápolatása naponként 67 $\frac{5}{10}$ krba kerül.

Megjegyzendő még, hogy az irgalmas rend ezen kórházi épületben gyógytárral is rendelkezik, mely saját, s a János-kórház szükségletének (50% árelengedés mellett) fedezésén kívül még magán orvosok rendelőnyeit is kiszolgáltatja.

Az irgalmas rend budapesti intézete egy magán elmebeteg osztályal is bír, mely az anyakórházzal szemközt külön épületben — az egykori primatialis palotában — van elhelyezve, melyet a rend saját erejéből 1859-dik évben nagyobbitott, ugy hogy az jelenleg 140 férfi s 45 nő elmebeteget képes befogadni.

Főleg azon elmebetegek menhelye, kiket a magy. kir. belügyminiszterium, mint gyógyíthatlanokat (63 kr. ápolási napidíj mellett) s Pestmegye alispánja (a pestmegyei elmeháborodottak alapja rovására) utasít ide.

Ezen elmekórosztály egy, még nem létező államintézetet hivatott pótolni. Minden időben azonban olyannyira zsufolva van, hogy kiáltón

követeli azt, miszerint gyógyíthatlan elmebetegek számára felállítandó ápodáról az állam mielőbb gondoskodjék.

Személyzet: Rendtartományi főnök: Ferenczfi Imre, perjel: Wass Eli-saeus, főorvos: Dr. Warschalik Gergely.

Az ápolást minden 10 beteg körül egy kiszolgáló irgalmas testvér teljesíti.

b) A „Sz.-Erzsébet apácák“ kórháza, II. kerület, fő-utcza.

II. József császár által alapított 1785-ben, s részint alapítványok, részint a vallásalpból nyert évi segély által tartatik fenn.

Az intézetbe csakis nők vétetnek fel — szülők, elmekórosak s buja-kórosak (!) kivételével.

A kórház 31 betegágygyal rendelkezik, s 20 ágygyal kizárólag ápon-czok részére.

1878-ban összesen 381 beteg kezeltetett.

A betegek ápolási díjat nem fizetnek, felvételkor azonban 10 frt 50 krt tesznek le, mely összeg felgyógyulásukkor ismét visszaadatik, halálozás esetén azonban temetkezési költségekre fordittatik.

Orvosi személyzet: *Dr. Kiss Sándor* főorvos, *Dr. Paldt Lajos* rendelő orvos.

V. Hitközségi kórházak.

a) „Izraeliták kórháza“, VI. kerület, gyár-utcza.

A pesti izraelita hitközség 1805. óta kórházat tart fenn izraelita betegek számára, de ezen betegek kezdetben csak bérelt helyiségben helyeztetek el. A kórházi helyiség gyakori változtatásával járó hátrányok a hitközségben azon kívánságot keltették fel, hogy saját kórházat szerezzen. Ez irányban 1825-ben Ferencz királyhoz intézett kérvénye sikertelen maradt. Csak 1838-ban nyerte meg a hitközség a jogot Ferdinand királytól a tervezett kórház felépítésére.

Az építkezés az aradi- s gyár-utcza sarkán létező 4338 □ m. területen 1840. augusztus havában megkezdett, s az alapkö 1841. szeptember 1-én József főherczeg nádor jelenlétében letétetett. Az intézet megnyitása 1842-ben történt.

Az épület tartalmaz: 4 nagy kórtermet 12—12 beteg számára, 1 nagy kórszobát 6 beteg számára, 5 kisebb kórszobát 4—4 beteg számára.

Ezen kórszobák összesen 576 □ m. területet foglalnak el. Az épület tartalmazza továbbá a szükséges lakhelyiségeket a gondnok, másod orvosok, étnök s házfelügyelő számára. Van ezeken kívül a kórházban egy nagyobb imaház, egy házi gyógytár, egy rendelő szoba járó betegek számára, egy

fürdő szoba, egy mosdó konyha, egy hullakamra, egy kocsiszer s több raktár.

2160 □ m.-nyi árnyékos kert a lábadozó betegeknek szolgál üdülési helyül.

Habár a hitközség költségén fentartott és semminemű állami segélyben sem részesülő intézet különösen azon célra alapított, hogy mózesvallású betegeknek szolgáljon menhelyül, mindazonáltal e kórházban rendkívüli viszonyok közt más hitfelekezetbeli betegek is felvétettek. Így az 1859-iki s 1866-diki hadjáratok idején nagyobb számú keresztény sebesült ápoltatott, s midőn ez utóbbi évben a cholerajárvány kiütött, a betegek valláskülönbség nélkül vétettek fel. Végre az 1872. s 1873-diki járványok alkalmával is tetemes számú keresztény kezeltetett ingyen a kórházban.

A hatósági felügyelettől eltekintve, a kórházi felügyelettel — az 1876-diki alapszabályok értelmében — a községi választmány és a „szent egylet“ (Chewra Kadischa) által választott kórházi bizottság van megbizva.

A kórházba felvétetnek férfi- s nőbetegek. A felvételből azonban ki vannak zárva: a himlősek, elmebetegek, 7 éven alóli gyermekek, nők a terhesség utolsó két havában, s végre szoptató anyák.

Az intézet egy belgyógyászati, egy sebészi s egy szemészi osztálylal rendelkezik. Ezen három osztály összesen 70—80 beteg számára van berendezve.

Az eddig évenként kezelt betegek száma átlag 700, kiknek legnagyobb része (80%) ingyen kezeltetett. Fizető betegek számára az ápolási napidíj a közosztályon 1 frt, a külön osztályon 3 frt. Oly betegekért, kik valamely budapesti betegsegélyző egylet tagjai, az egylet naponként 70 krt fizet.

1878-ban összesen 624 fekvő s 3659 járó beteg kezeltetett.

A kórház mérsékelt alaptőkével bir, melyet a pesti izr. hitközség kezel, s mely jelenleg körülbelül 60,000 frtot tesz ki. Ezen alap kamatai a kórházi kiadások részleges fedezésére fordítatnak. A kórház fentartási költségei a pesti izraelita hitközség és szent egylet által — közöttük megállapított módozat szerint fedeztetnek.

Az utolsó tíz évben a kórházi kiadások évenként átlag 16,000 frtot tettek. Ebből minden egyes betegre esik 23 frt, s minden egyes ápolási napra 1 frt 10 kr.

A kórház bevételei évenként átlag 6000 frtra rugnak, s pedig a következő bevételi források után:

Ápolási díjak után átlag 2500 frt, alapítványok kamatai — 2000 frt, adakozások, hagyatékok s különféle bevételek után 1500 frt.

A kórház jelenlegi igazgatója: *Dr. Rózsay József*, főorvosa: *Dr. Stiller Bertalan*, kórházi sebész: *Dr. Báron Jónás*, kórházi szemész: *Dr. Schlesinger Adolf*.

b) „Bethesda.“ A német reformált fiók-község kórháza, VI. kerület, városliget, Bartl-féle nyaralóban.

Ezen kórház 1866-ban a budapesti reformált német község által alapított. Mindenekelőtt ezen községek tagjai számára volt berendezve, de folytonos ezélszerű nagyobbitása folytán e kórház jelenleg több helybeli segély-egylet és egyesek által is igénybe vétetik. Az intézet a városi hatóság felügyeletén kívül a reformált fiókegyház presbyteriumának vezetése alatt áll. Ezen kórházban — elmebetegeket kivéve — minden belgyógyászati és sebészeti bántalomban szenvedő, nemi különbség nélkül, felvétetik. Az épület nagyságát tekintve, 100 beteget volna képes befogadni, de csak 50 ágygyal van felszerelve. Az ápolási díj 70 kr-ra van megállapítva, de ezen intézet különemű külföldi szabad-ágy alapítványokkal is rendelkezik, ezek között: 2 német, 1 svájci, 1 skót, 1 angol, 1 francia, 1 osztrák, 1 amerikai, 1 dán és 1 hollandival, azonkívül szegény tanulók, vasuti hivatalnokok és györmegyeiek számára stb. egy-egygyel. Ezen szabadágy-alapítványok, a városliget külső határán fekvő kies kerti telek és hozzátartozó épületei képezik az intézet alaptőkáját. Azonkívül bel- és külföldi segélyzésekben is részesül. Szegények számára a kórházba való föl vétel az által könnyebbitett, hogy hetenként 10 kr. lefizetése mellett és 3 havi rendes befizetés után megbetegedés esetében ingyen gyógykezelésben és ápolásban részesíttetnek. A betegforgalom évenként 200—300 között ingadozik. Egy beteg ápoltatása naponként átlag 95 kr-ba kerül. Az ápolási napok száma átlag 21. Az ápolást egy főnökné vezetése alatt 3 protestáns diakonista végzi. Ezen intézet igazgató-főorvosa: *Dr. Bakody Tivadar* egyet. tanár, másod orvosa: *Dr. Lippner*. A sebészi műtéteket *Dr. Verebélyi* m. tanár eszközli. A gyógykezelés eklektikus, — t. i. homoeopathikus, majd allopathikus — a mennyiben a belgyógyászati esetek a szükségesnek látszó módszerek szerint kezeltetnek.

VI. Egyleti és társulati kórházak.

u) „Pesti szegény gyermekkórház,“ VIII. kerület, ősz-uteza.

Alapításának eszméjét *Dr. Schöpf Ágoston* pesti gyakorló orvos pendíté meg 1839-ben. Felhívására a mintegy 400 tagot számláló gyermekkórház-egylet megalakulván, csakhamar pénzbeli gyűjtésekhez fogott, s pedig oly eredménnyel, hogy lehetővé vált még ugyanazon évben a kórház megnyitása egy bérelt helyiségben, egyelőre 12 ágygyal. A szép kezdet szebb fejlődésnek indult, mennyiben a derék *Schöpf* nemcsak a kórházban, hanem a közönség körében is folyton az intézet fölvirágoztatásán fáradozott. Főrangú férfiak s nők nyujtottak törekvéseiben segédkezet. *Mária Dorottya* főhercegnő, *József nádor* neje lőn az intézet védasszonya, s *Ürményi Fe-*

rencz kamarás és koronaőr az egylet elnöke. Az alapítványok egyre szaporodtak, egy ezüst sorsjáték is rendeztetett, úgy hogy az intézet már 1845-ben jelenlegi saját házába költözhetett. Az 1848. s 49-iki évek harczi zajában elveszté az egylet tagjainak nagy számát, s az intézet 1849. július havában derék igazgatóját Dr. Schöpf-Merei urat. Ezen válságos viszonyok közt Dr. Bókai János egyetemi tanár az intézet jelenlegi igazgatója, s azon időben az intézet első segédorvosa volt az, ki megmenté a kórházat a jövőnek, s ez által annak második alapítójává lön. Lassanként az egylet azon helyzetbe jutott, hogy alaptőkéjének jövedelme, s az évi tagdíjak az intézet fennállását biztosíthatták. Midőn a kórházi helyiségeknek megnagyobbítása mindinkább szükségesnek mutatkozott, az egylet országos segélyért folyamodott. Deák Ferencz 1871. évi december 8-án meleg szavak kíséretében nyújtá be az egylet kérvényét a képviselőházhoz, minek folytán az országos törvényhozás már 1872-re 5000 frt évi segélyt szavazott meg a gyermek-kórháznak.

A kórház nyitva áll az 1—14 éves beteg gyermekeknek, vallás és születéshelyre való tekintet nélkül.

Az orvosi rendelések naponként délelőtt 9—11-ig, s délután 3—6 óráig történnek. A betegek vagy bejárók, vagy benn a kórházban ápoltak. Amazok száma 1878-ban 8746, emezeké 791 volt.

A szegény gyermekek teljesen ingyenes orvoslásban s eltartásban részesülnek, sőt szükség esetében, ha a beteg gyermeknek anyjával kell együtt lennie, az anya is ellátást kap a kórházban. Jobb módu szülők csekély ápolási díjat fizetnek a kórházban fekvő gyermekökért, s pedig : az első osztályon 50, a másodikon 30 krt naponként.

40 év alatt összesen 158,748 járó, s 15444 fekvő beteg ápoltatott az intézetben.

A kórház külön belgyógyászati, küteges, sebészi és szemészi osztálylyal, s összesen 64 ágygyal rendelkezik, s egyuttal tudományos ezélokra is szolgál, a mennyiben évenként nagy számu orvosnövendékek és gyermek-ápolást tanuló nők látogatják Dr. Bókay tnr. s igazgató főorvos előadásait.

1875. óta a m. k. központi védhímlő oltóintézet is e kórháznak teljesen elszigetelt egyik lakosztályában van elhelyezve. Ezen utóbbi intézet vezetője Dr. Wittmann Lázár. Az intézetben díj nélküli szolgáltatokat tesznek Dr. Verebélyi László mint műtősebész, Dr. Vidor Zsigmond mint szemész és Dr. Bőke Gyula mint fülész.

b) „Kereskedelmi“ kórház, VII. kerület, hársfa-utca.

1848. évi május 15-én nyitattott meg, s az 1844-ik évben alakult pesti kereskedelmi betegápoló egylet által alapított.

Ezen kórházban kizárólag azon kereskedők és kereskedő segédek ápoltatnak, kik a betegápoló egyletnek rendes tagjai. Az egyleti tagok,

kiknek száma az utolsó években 2300 és 2500 közt ingadozott, 6 frtnyi évi díjat fizetnek, s megbetegedés esetén minden ápolási díj nélkül ápoltatnak. Kivételképen azonban budapesti vagy vidéki kereskedők és segédek, ha az egyleti tagok sorába nem tartoznak is, 6 frtnyi *napi* ápolási díj mellett felvétetnek.

Az intézet, mely a betegápoló egyesület igazgatósága és választmányának felügyelete alatt áll, az elme-kórosokat kivéve, minden fajú betegeket befogad, s 48 betegágygyal rendelkezik.

1877-ik évben 355 beteg ápoltatott.

Napi beteglétszám 15—30.

A kórház alaptökeivel nem bir, s csakis a betegápoló egyesületi tagok évi illetékei, a keresk. testületek segélyösszegei, hagyományok s ajándékok által tartatik fenn.

Összes szükséglete 14—15,000 frt.

Egy beteg ápoltatása 1877-ben 1 frt 16 krba került.

Igazgató főorvosa jelenleg Dr. *Jelenik Zsigmond*.

c) A „*Duna gőzhajózási társulat*“ kórháza, III. ker. külterkén, Hatháztelep.

Ezen magán jellegű kórház a társulat által létesített 1845-ben (s 1871-ben újólág építettett), s pedig kizárólag megbetegült vagy megsérült társulati hajógyári munkások, valamint a hajózási személyzet (csupán férfiak) részére.

Az intézet, mely a gyári ügyvezetőség, illetőleg műszaki főfelügyelőség vezetése alatt áll, 56 betegre van fölszerelve, azonban 64 egyént volna képes befogadni.

Az ápolási díj egyénenként, s naponként 42 kr. (hajóinasoknál 28 kr.), mely összeg az illető fizetéséből levonatik.

Az évi átlagos betegforgalom 1100.

A társulat alaptöke kijelölése nélkül saját költségén tartja fenn az intézetet.

Egy beteg ápoltatása naponként 42, illetőleg 28 krba kerül.

Az összes kiadás a szükséglethez arányított.

Személyzete 1 társulati orvosból, s 3—4 ápolóból áll.

d) „*Elisabethinum*“ *hasonszenvi kórház*, IX. ker., kis-főutca.

Felhívásomra adatok nem érkezhén, ismertetését nem adhatom.

VII. Magányógyintézetek.

a) „*Dr. Schwartzér Ferencz elme- és ideggyógy-ápoló intézete*.“ I. kerület, kékgolyó-utca.

1850. évi június 15-én alapítottatt Vácson Dr. Schwartzér Ferencz által, s 1852. november 1-én helytartósági engedéllyel Budára helyeztetett át.

Az intézet 4 külön álló épületből áll. A 283. sz. főépület az igazgató, s egy orvos lakásán kívül a férfibetegek, a 281. sz. ház pedig a nőbetegek részére van berendezve, míg a 270. sz. ház (hol mindkét nembeli betegek vannak közvetlen orvosi felügyelet alatt elhelyezve), egy nyílt osztályt képez, mely ismét két főépületből s egy cselédházból áll. A főépületek 1½ holdnyi területen angol parkban vannak elhelyezve, míg az összintézet a különböző elmekórosok részére négy egymástól szorosan elkülönített kerttel rendelkezik. Végre a 284. sz. ház képezi a gazdasági udvart, melyben a cselédlakások, mosó-, varrósobák és istalók léteznek.

Az intézet magánjellegű, s a nm. m. k. belügyminiszterium, valamint a főv. törvényhatóság, illetőleg közigazgatási bizottság felügyelete alatt áll. Mennyiben pedig a nm. cs. és k. közös hadügyminiszter 1864. évi október 3-án 6051. sz. a kelt rendelete folytán 25—30 elmebeteg cs. és k. katonatiszt, valamint a nm. m. k. honvédtiszt 1876. évi augusztus 6-án 27,427. sz. a kelt rendelete értelmében az elmebeteg m. k. honvédtisztek is ezen intézetben ápolatnak: úgy a hatósági felügyelet ezen miniszteriumok, illetőleg közegeik által is gyakoroltatik, s pedig havonként.

Az intézet 150 beteget képes befogadni, s 120 beteg részére van berendezve, s pedig az elme- s idegbetegségek különböző fajaiban szenvedő mindkétnemű betegek részére.

Ápolási napidíj 1—5 frt.

Nem részesül sem állami, sem városi segélyben.

Fennállása óta összesen 1118 bennlakó kezeltetett.

Személyzet: 1 igazgató (Dr. Schwartz Ferencz m. k. egyet. m. tanár), 2 főorvos (Dr. Schwartz Otto és Dr. Lechner Károly), 1 főápoló, 15 férfi ápoló, 1 főápolónő, 3 szobaleány, 10 ápolónő, 1 gazdaasszony, 1 főszakácsnő, 1 alszakácsnő, 4 konyhaleány, 1 ruhatárnoknő, 1 főmosónő, 2 mosónő, 1 varrónő, 1 kapus, 1 kertész, 2 háziszolga, 2 suroló leány. Átlag két betegre egy cseléd esik.

b) „*Dr. Batizfalvy Sámuel*“, *sebészi és testgyógyászati intézete.*

VII. kerület, városligeti fasor.

Ezen intézet, mely 3600 □ m.-nyi szabad, magas, száraz téren, a fővároson kívül, kert közepette fekszik, 1859-ik május 15-én nyitvatott meg oly betegek befogadása czéljából, kik a test elferdüléseiben vagy egyéb sebészi bántalmakban, valamint idült bel bajokban szenvednek.

40 betegre van fölszerelve.

Az ápolási díj teljes ellátással gyógyszereken kívül osztályonként 2—6 frt naponként.

Az évi betegforgalom (a benn ápolottakkal, valamint a járó, legtöbnyire szegény betegekkel) mintegy 610.

A kórsobák felváltva üresen állanak, s jól szellőztethetők.

A betegek részint külön, részint közös szobákban helyeztetnek el.

Az intézet igazgató főorvosa kezeli a betegeket, kik azonban tetszés szerint vehetik a főváros bármely orvosát igénybe.

Személyzet : 1 intézeti igazgató (*Dr. Batizfalvy Sámuel* egyet. m. tanár), 1 segédorvos, s kellő szolgaszemélyzet.

c) „*Dr. Fischhof Vilmos*“ *lúdegvizgyógyintézete*, VI. ker. városliget.

Eredetileg (1852) a városligeti Pávaszigeten bérelt helyiségben létezett. Minthogy ez azonban czélszerűtlennek mutatkozott, tulajdonosa az intézetet 1856. őszén az időközben szerzett, s a Herminamezőn fekvő, jelentékeny kiterjedésű, jó minőségű vízzel bőven ellátott kerti telkére költöztette át.

Az intézet 30 gyógyvendégre van berendezve.

Felvétetnek ez intézetbe férfiak és nők; fiu- és leánygyermek ellenben csak nagykoru hozzátartozóik kíséretében.

A betegek az intézetben laknak, s ugyanott kapják a kezeléshez illő reggelit és vacsorát. Helybeliek rendszeren a városban, míg idegenek az intézetben ebédelnek.

A felvétel oly idült betegekre szoritkozik, kiknél a vizgyógymód vagy teljes gyógyulást, vagy lényeges javulást ígér.

A beteg egy tágas és tisztességesen berendezett szobáért, a gyógykezeléshez szükséges fehérneműért, szolgálatért, orvosi rendelésért 60 frtot, reggeli s vacsoraért 8 frtot, ebédért 20 frtot, ágyneműért 4 frtot, fűtésért 8 frtot fizet 4 hétre.

Az intézet a tulajdonos személyes vezetése alatt áll.

Az intézetben elhelyezett, s gyógykezelt betegek száma átlag 150 egy évben. A gyógykezelték tartózkodási ideje az intézetben átlag 2¹/₂ hónap.

d) „*Dr. Vaskovits János*“ *vizgyógyintézete*, I. kerület, városmajor-utca.

1854-ben alapítottatott Dr. Siklóssy Károly által. 1867-ben az első magyar általános gyógyintézeti részvénytársulat vette meg. 1869. óta Dr. Vaskovits János tulajdona, ki azt jelenleg is mint igazgató orvos vezeti.

Ezen magán jellegű intézet a budai hegyek délre nyíló völgyének nyugati lejtőjén fekszik a Kis-Svábhegy alatt, s rendes társaskocsi-közlekedéssel bir, a régi Lloyd-épületig. Áll pedig 2 nagy épületből, egy kisebb, s egy nagyobb kertből és egy udvarból. Vizét a Városmajorból nyeri.

Felvesz a vizgyógyászatra alkalmas minden beteget, az elmekórosok, heveny fertőző betegségben szenvedők kivételével.

60 beteget képes befogadni.

Az ápolási díjak csak télen vannak nap szerint számítva. Ugyanis: november 15-től márczius 15-ig egy nap ápolási díja :

az I. osztályban 2 frt 70 kr., a II. osztályban 2 frt 40 kr., a III. osztályban 2 frt 20 kr.

Megjegyzendő, hogy az osztálykülönbség egyedül a szoba minőségére vonatkozik. A tavaszi s nyári idény alatt, midőn különböző társadalmi igényü gyógyvendégek látogatják az intézetet, az intézeti költségek tételes rovatokra vannak beosztva akként, hogy külön fizettetik 1. a szobáért (60 kr. — 2 frt), 2. a napi teljes ellátásért (1 frt 20 kr.), 3. gyógydíj fejében naponként 60 kr.

Az intézetnek 1877-ik évben 171 betege volt 6956 ápolási nappal.

Személyzet : 1 igazgató orvos, télen 2, nyáron 6—7 fürdőszolga, konyha- s egyéb szolgaszemélyzet.

VII.

Budapest főváros jótékonyági intézetei és egyletei.

DR. RÓZSAY JÓZSEF, fővárosi intézetek főorvosától.

a) Lelencz ügy.

I.

A lelencz- és árvagyermek tartási ügyének miként kezelésére nézve specialis törvény, vagy helyhatósági szabályzat ez ideig nem lévén, a kérdéses ügyek 1874-ik év elejétől kezdve a fővárosban következőleg kezeltetnek: Ugyanis az ez időben egyesült főváros hatósága, miután napról-napra kénytelen volt tapasztalni, hogy ily gyermekeket a fennállott Pestvárosi hatóság által a gyermek születésétől 2 éves koráig adni szokott havi 5 frt, továbbá a 2—6 évig adni szokott 3 frt 33 $\frac{1}{3}$ kr, és a 6 évtől 12 életévig engedélyezett havi 3 frtért, mely időn túl sem azelőtt, sem jelenleg tápdíjak nem adatnak, a változott időviszonyok következtében tartani senki sem hajlandó, ezen tápdíjakat a fővárosi tanács 1874. évi 9915. sz. a. kelt határozatával felemelte, mely határozatot a kir. belügyministerium az említett évben 12,894. sz. a. kelt rendeletével helybenhagyván, egyszersmind megengedte, hogy az ily felemelt tápdíjak 1874. évi január hó 1-től fogva a fővárosi házipénztárból szolgáltatassanak ki. Ezen felemelt tápdíjak: I. a helybeliek részére: 1. I. korosztályu vagyis egész 2 éves lelenczek részére az eddigi 5 frt helyett 10 frt (120 frt); 2. II. korosztályu 2—6 évesek részére az eddigi 3 frt 33 $\frac{1}{3}$ kr helyett havi 8 frt (96 frt); 3. III. korosztályu 6—12 éves lelenczek részére az eddigi 3 frt helyett havi 6 frt (72 frt). II. A vidéken ápolt lelenczek részére: 1. I. korosztályu vagyis egész 2 éves lelenczek részére az eddigi 3 frt 15 kr helyett 8 frt (96 frt.); 2. II. korosztályu 2—6 évesek részére az eddigi havi 2 frt 10 kr helyett 6 frt (72 frt); 3. III. korosztályu 6—12 éves lelenczek részére az eddigi 1 frt 57 $\frac{1}{2}$ kr helyett 5 frt (60 frt). A mi továbbá ezen tápdíjak keretén belül az ily gyermekek ellátását és illetőségük kitudását illeti, e tekintetben figyelembe véve azon körülményt, hogy ezen időben lett a fővárosban a ker. előljáróságok intézménye felállítva, úgy az ily gyermekek elhelyezése, mint illetőségi helyök kitudása és ez irányban az előterjesztés általában ily, és más hasonló ügyekben is közvetlen a felekkel való érintkezés azokra lett bízva, s hogy e tekintetben bizonyos egyöntetű eljárás legyen a ker. előljáróságoknál, 1874. évi november hó 10-én 25,331.

sz. a. következő tartalmu rendelet intéztetett az összes kerületi előljárásgokhoz, mely ma is azoknak ily ügyekben zsinórmértékül szolgál.

I. 1. A mint valamely lelenz vagy árvagyermek a kerületi előljárásnál a főváros költségein leendő elhelyezés végett bejelentetik, mindenek előtt kinyomozandó, hogy a gyermek behozója, találója vagy tényleges ápolója a főváros területén lakik e vagy sem? Azon esetben, ha a behozó, találó vagy ápoló nem helybeli lakos, és ugyanaz teljes hitelt érdemlőleg nem képes igazolni azt, hogy a behozott gyermeket helyben találta, vagy pedig helybeli lakostól vette át ápolás végett: a gyermek el nem fogadható, hanem az illető utasítandó, hogy a gyermek elvitele vagy ápolási költségei megtérítése végett saját községi, illetve megyei hatóságához forduljon.

2. Ha igazolva van az, hogy a gyermek helyben találtatott, vagy a fővárosban ugyan nem lakó ápolónak, de helyben adatott át, akkor a gyermeknek mindenek előtt ingyenes elhelyeztetése kísérleendő meg, valamely tisztességes családnál (örökbefogadás).

3. Ha a gyermek ingyenes elhelyeztetése nem sikerülne, a gyermek korához képest, vagy a gyermekmenhelybe küldendő, vagy pedig (a fent közlött) tápdíj mérvhez képest valamely tisztességes, arra vállalkozó, lehetőleg helybeli családnál, vagy egyénnél helyezendő el. Mindkét esetben az elhelyezett gyermek szülőinek ki- és holléte, a gyermek születésének helye, ugy a bejelentő vagy a behozó neve, polgári foglalkozása és lakása, valamint a gyermek illetősége az 1871. XVIII. t. cz. 2. fejezete értelmében, végre a gyermek fizetni képes és köteles rokonai ki- és holléte és vagyoni viszonyai azonnal és legszigorubbán kinyomozandók, és a nyomozás összes adatai ugy a gyermeknek kinél, vagy hol, és mely napon történt elhelyeztetése, minden adat pontos kitételével, a tanácsnak bejelentendő. Ha a gyermek helyben született, a születési bizonylat hivatalos használatra az illető lelkész, vagy egyházközségi hivataltól, bár ez más kerületen léteznék is, rövid uton beszerzendő, és ezen teljes anyakönyvi kivonat, valamint a jelentés adatai támogatására szolgáló egyéb okmányok már a gyermek elhelyeztetését bejelentő jelentés kapcsán bemutatandók.

Ha pedig a gyermek születésére vonatkozó anyakönyvi kivonat beszerezhető nem volna, a gyermek életkora, évek és hónapok szerint kitüntetve, a kerületi orvosi hivatal által lesz megállapítandó, és arra vonatkozó hivatalos orvosi bizonylat szintén már a gyermek elhelyeztetését bejelentő jelentéshez csatolandó.

4. Ha az elhelyezett gyermek helybeli illetősége kétségtelen, a kerületi előljárásgok a bejelentéssel egyidejűleg részére egy tisztességes polgárt hozzanak gyámul javaslatba. Ha a gyermek illetősége kétséges, csak azon esetben hozandó részére ideiglenes gyám javaslatba, ha nem a gyermekmenhelyben helyeztetett el.

5. Az elhelyezett gyermekekről pontos nyilvántartás vezetendő, mely

nyilvántartás terjesztessék ki a gyermek viszonyaiban történt bármely változásra is.

Ha a gyermek tápszülője más kerületbe tette át lakását: ezen körülmény a tanácsnak azonnal bejelentendő, mert ily esetben a gyermek további ellenőrzése azon kerület előljáráóságát illeti, melynek területére a tápszülő költözött.

6. A kerületi előljáráóságok a kerületükben elhelyezett, s a főváros költségén ápoltsak és vagyontalan árvák jegyzékét a tápszülő nevének, lakásának és polgári állásának, úgy a gyermek nevének és korának pontos kijelélése mellett azonnal, jövőben pedig az elhelyezéssel egyidejűleg a kerületi tisztii orvosi hivattal közöljék.

7. Kötelességükké tétetik a kerületi előljáráóságoknak, a kerületekben a fővárosi költségén elhelyezett gyermekek állapotáról, neveltetéséről és a tanköteles gyermekeknel arról, vajjon rendesen küldetnek-e az iskolába? minden hóban legalább egyszer a hely színén kiküldötteti által teljesítendő szigorú vizsgálat után személyes meggyőződést szerezni, és a netán tapasztalt visszaélések megszüntetése iránt saját hatáskörükben azonnal intézkedni, esetleg a tanácsnak a további intézkedések megtétele végett azonnal jelentést tenni.

8. Ha valamely a főváros költségén elhelyezett gyermek meghalt, ezen körülmény, hivatkozással a további jelentésekre, és a haláleset fölvételtől elkülönítve, a halálozás idejének, és hol történtének pontos kijeléléssel, és a tápszülettől visszakövetelendő fizetési iv bemutatása mellett, a tanácsnak azonnal, a tápdíjak beszüntetése végett, bejelentendő.

II. A tisztii főorvos, illetve kerületi orvosok hatásköréhez tartozván a lelelczek és árvák egészsége feletti felügyelet: utasittatik a tisztii főorvosi hivatal, hogy a megfelelő intézkedéseket azonnal tegye meg az iránt, hogy a kerületi tisztii orvosok a főváros költségén elhelyezett gyermekeknek a tápszülettől részéről miként történő élelmezéséről, és ellátásáról minél többször személyesen meggyőződést szerezni igyekezzenek, és az általuk netán tapasztalható visszaéléseket, vagy egyéb helytelenséget további intézkedés végett, azonnal közöljék az illető kerületi előljáráóságokkal; továbbá, hogy a gyermekek életkorának meghatározása iránt, a kerületi előljáráóságok részéről hozzájuk intézendő megkereséseknek haladéktalanul, oly módon feleljenek meg, hogy kiállítandó bizonyítványaikban az illető gyermekek életkora évek és hónapok szerint állapittassék meg.

E rendelet igen sok tekintetben rövid időn hiányosnak mutatkozott, és csakhamar beállott szüksége annak, hogy a tekintetben a ker. előljáráóságok bővebb utasítással láttassanak el, és hatáskörük világosabban körvonaloztassék, miért is a fővárosi tanács érintett határozat kiegészítéséül ez irányban intézkedett.

Később oly esetek fordulván elő, hogy ily gyermekek pinczelakásokkal

biró tápszülőknél helyeztetnek el, ennek meggátolása czéljából a tanács intézkedett. Ugy, mintán tapasztaltatott, hogy a halálozás kellő felügyelet híján, a vidéken elhelyezett gyermekek között aránytalan nagy, egy a VII. kerületi polgárok köre által 1876. évben beadott kérvényre való tekintettel, a tanács arról is intézkedett, hogy vidékre többé a város költségén lelenez, vagy árva, ki ne adassék, hogy továbbá a magánosok és szülésznök által kiadott gyermekek is, kikre a hatóságnak felügyelni nem lehet, jövőre, a mennyire az lehetséges, csak bizonyos megszorítások mellett adassanak ki a vidékre, ez irányban kivált a szülésznök által üzetni szokott visszaéléseknek igyekezett végre valahára gátot vetni.

Ezek körülbelül azon irányadó elvek és szabályok, melyek a lelenz-ügy ellátásánál támpontokul szolgálnak, s melyek ugy a kerületi előljáróknak, mint az orvosoknak ezen szerencsétlen sorsu lelencek és árvák feletti felügyeletet szoros kötelességükké teszik, mit azok mégis kerületenkint könnyen nyilvántarthatván és ellenőrizhetvén, ez ideig igen lelkiismeretesen gyakorolnak is.

Lelencek és árvák ápolására Budapest főváros által 1878-ban 26.887 frt 4 krt adatott ki. Idegen hatóságok által megtérített 1953 frt 23¹/₂ kr. — A gyermekek közül el volt helyezve 1878-ban : a budapesti I-ső gyermekmenhelyben 139; a szeretetházban 8; a Mária-intézetben 2; magánosoknál 269; a vidéken 2; összesen 420. Ezek közül van 2 éven aluli 114, 2—6 éves 80, 6—12 éves 226; összesen 420. — A helyben elhelyezett gyermekek után fizettetett évenként :

Az I. korosztály szerint, vagyis	2 éves korig	120 frt
A II. " " "	2—6 " " "	96 "
A III. " " "	6—12 " " "	72 "
A vidéken elhelyezettek után évenként :		
Az I. korosztály szerint, vagyis	2 éves korig	96 frt
A II. " " "	2—6 " " "	72 "
A III. " " "	6—12 " " "	60 "

A fővárosi törvényhatósági bizottság f. évi jan. 22-én 53. sz. a. kelt határozatával a budapesti I. gyermekmenhelyben eltartás végett hivatalból elhelyezett lelenz és árva gyermekekre nézve az eddigi, és pedig az I. korosztálybeli tápdíjakat évi 120 frtról 144 frtra, a II. korosztálybelieket évi 96 frtről 120 frtra f. évi január 1-től kezdve felemelte.

II. A pesti bölcsőde.

A pesti bölcsőde 1852-ben alapítottatott; 1852. april 1-én vette kezdetét a csecsemőknek felvétele a kalaputcza 1. sz. házában, hol 3 utczi, 2 udvari szoba, konyha, fapinceze és padlásból álló lakás béreltetett; az intézet, melyen 2 ápolónő működött, 1852. april 21-én ünnepélyesen megnyittatott. Alapítók: *Majer István*, iskolaigazgató; *Tormay Károly*, tisztii főorvos és

Rozmanith Antal, községtanácsos. Az egylet célja: szegény, lakáson kívül dolgozó szülők kisdedeit a 4-ik évig fölvenni, és ezeket nélkülözés, baj s betegségtől gondos felügyelet és ápolás által megóvni. Az egylet fenállásának első éveiben 14 napostól kezdve — 2 éves gyermekek vétettek föl, később a felvétel a 4 évesekig terjesztetett ki. Az intézetbe csak orvosilag megvizsgált egészséges gyermekek juthatnak.

Az egyletnek vannak pártoló, örökös, dísztagjai és jóltevői. Pártolótag fizet évenként 5 frtot; örökös tag az, ki 700 frtos ágyalapítványt tett; a kik pedig az egyletet bármily adománnyal gyámolítják, jóltevőknek neveztetnek.

1855-ben a Beleznay-házban 3 utczai, 2 udvari és 1 előszobából álló 2-ik bölcsőde állíttatott fel.

Az ápolónő személyzet szaporíttatott; volt egy főápolónő, két cseléddel. Ekkor az első bölcsőde áttéttetett a Terézvárosba, hol 1 földszinti terem 14 ágygyal, 1 szoba 4 ágygyal, 1 fürdő és 1 öltözőszoba rendeztetett be. Két apáca és egy szolgáló végeztek itt a kisdedek ápolását. 1860-ben a Beleznay-házban volt crèche a terézvárosival egyesíttetett. 1867-ben báró Sina 1200 frtot adományozott az egyletnek. Ugyanez évben a Mária-utczában üres telek vétetett 6000 frtért; az ottani crèche fölépítésére ő felsége Ferencz József királyunk 1000 frtot adományozott. 1868-ban befejeztetett az ottani bölcsődeépület, mely 1869. évi febr. 1-én megnyíttatott. 1873-ig, azaz 21 éven át, a bölcsődeegylet 6565 gyermeket gondoztatott.

A Mária-utczai bölcsődeépület 40,870 frtba került. Állott: 2 nagy teremből 100 ágyra, egy kápolna, egy ülésterem, 2 lakszobából az ápoló zárdanők és cselédek részére, egy öltöző- és fürdőszobából és más szükséges helyiségekből. 1873-ban a magyar kormánynak kellett az épületet átengedni, minthogy arra a kórodák építésére lett szükség. Az egylet az eladási pénzen kívül még 40,000 frt-hoz jutott, melyet *Simor János*, bibornok primás, mint a közösen birt telek eladásából javára esett részt az egyletnek ajándékozott. Az egylet most a józsefvárosi nagy templom-utczában vett telket, melyen 70,000 frtért új diszes bölcsődét építtetett, mely 1877-ben felavattatott, ugyanaz nap, midőn az egylet működésének 25. évfordulóját ünnepelte. A budapesti bölcsődeegylet két bölcsődéjében 1878-iki aprilis 1-től 1879. márczius 31-ikeig 614 gyermek ápoltatott. Egy-egy gyermeknek napi élelmezése került az I. bölcsődében 11.3, a másodikban 11.8 krba; ápolása az elsőben 6.4, a másodikban 6.8 krba. Az összes költségekből esik egy gyermek napi ápolására 27 krba.

Az 1878/9 egyleti évben a bevétel volt: rend. bev. 8901 frt 86 kr., rendkiv. bev. 3685 frt 67 kr., a kiadás 9201 frt 62 kr. Bevételi főbb források: ágyalapítványok (29585 frt tőke), 137 pártoló tag 5-5 frttal, ápolási költség minden gyermektől 5 kr. naponként, ez évben 1713 frt; jótékony előadások, adakozások és hagyományok. Vagyon 1879. ápril 1-én: 74,876 frt 83 kr.

A bölcsőde-egylet élén állanak; Védnök: Ő Felsége *Erzsébet*

királyné, elnök: gróf *Károlyi* Edéné szül. gróf Kornis Klarissa, igazgató: *Aigner* Miklós, pénztárnok: *Adler* Hedvig, orvosok: Dr. *Dulácska* Géza és Dr. *Koller* Gyula.

III. Budapesti első gyermekmenhely.

A *budapesti első gyermekmenhelyegylet* alapított 1870-ben gróf *Károlyi Istvánné* és gróf *Károlyi Edéné* által. Az egylet célja: az elhagyott gyermekeket, kiváltképen pedig a főváros legszerencsétlenebb kisdedeit kiragadni a nyomorból, megmenteni őket az életnek, hazának és társadalomnak; esőkkenteni a csecsemők nagy halandóságát, s növelni a fölvelt kisdedeket 7-ik életévök betöltéséig, sőt az ingyenesen fölvelt gyermekekről egész 14 éves korukig gondoskodni. Gondozás alá veszi az egylet a főváros tanácsával kötött egyezmény értelmében, mindazon elhagyott gyermekeket, kiket a főváros közigazgatási hatóságai az intézethez átküldenek, kórházakban elhalt anyák csecsemőit, állami fogházakba vagy fegyintézetekbe került szülők gyermekeit, a szülők bűnhődési ideje alatt. Fölvételnek az egylet költségére, árván és egyszersmind szegénységben maradt gyermekek; szegény beteg szülőknek kisdedei; oly kisdedek, kiket szülik bizonyos életkörülmények miatt maguktól ideiglenesen távol tartani, s fizetésért ápoltatni és növeltetni kénytelenek; fölveszi az egylet elsőrendű alapító tagjainak pártoltjait, s jöltevők költségén mindazokat, kik a fölvételi szabályzat korlátain belül az egylet gondoskodását igényelhetik.

Az egylet tagjai: alapítók, kik legalább 50 frt fizetnek egyszermindenkorra; rendesek, kik évenként 2—5 frtot fizetnek; segélyzők és dísztagok. Jövedelmei alapítványok, évi rendes tagdíjak, adományok, más jótékony egyleteknél is divó pénzszerzési módok, ugymint hangversenyek, szini előadások, tánczvigalmak stb., hatóságok által az egyletnek utalványozott segélyösszegek, szülék, gyámok, rokonok, továbbá jöltevők és hatóságok által az egylet részére fizetni kötelezett tápdíjak.

1871-ben kibéreltetett egy alkalmas helyiség a bölcsődeegylet épületében. Az első hónapban 7 gyermek vétetett fel. Sorsjáték rendezése által az egylet 14,303 frt tiszta jövedelmet nyervén, mely adakozások által mintegy 20,000 frtra növekedett, az egylet a Ferenczvárosban 25,500 frtért házat vett, melyhez egy szomszéd ház is csatoltatott, melynek vételára: 22000ft6%-os, a pesti bölcsőde egylettől fölvelt kölcsön által fizettetett. A két ház azután berendeztetett, és 1872-ben ünnepélyesen megnyittatott. 1873-ig ápoltatott összesen 642 gyermek, meghalt 218 gyermek, összesen 34%.

A gyermekmenhelyben 1878-ban 243 gyermek ápoltatott; ezek közül 193 hatóságilag beküldetett. 1875-ben 196 gyermek ápoltatott, ezek közül 137 hatóságilag beküldetett. 1874—75-ben a főváros 1300 frttal segélyezte az egyletet 1870—75-ig egy-egy gyermek ápolási költsége naponként 57⁹/₁₀ krba került.

1878-ban volt a bevétel: 22,628 frt 85 kr.; a kiadás 20,282 frt 39 kr.; a vagyon: 42,664 frt 80 kr.; Az egyleti rendes tagok száma 132 volt. Az egylet élén állanak: id. *gr. Károlyi Istvánné* szül. Orezy Mária bárónő, mint pártfogónő; elnök: *gróf Károlyi Edéné* szül. Kornis Klarissa grófnő. Gazdasági hölgy: *Adler Bancalari Hedvig*, főorvos: *dr. Fejér Lajos*.

b) A fővárosi árvaházak.

A fővárosi hatóság közvetlen kezelése alatt két árvaintézet áll: 1. a „József” nevű fiárvaház; 2. „Erzsébet” nevű leányárvaház, és ezenkívül a *Mayer Ferenc* tábornok által a Duna jobb partján állítandó árvaházra tett, és azóta mind a fővárosi hatóság, mind egyesek által szaporított alapítvány gyanánt gyümölcsözőleg kezeltetik, míg az egy árvaháznak felállítására és fentartására elég nagyra fog növekedni; a Duna jobb parti árvák a József-és Erzsébet-árvaházakban találnak addig felvételt.

I. A József-fiárvaház.

Egyes nemes gondolkozású pesti polgárok már a mult század végén jelentékeny összegeket hagyományoztak árva gyermekek eltartására. Így *Góinczy János*, 1797. évben kelt végrendeletével 12,000 rajnai forintot, *Dorion János*, már 1794. évben 50,000 rajnai forintot egy kórház, árvaház vagy lelenczházra, *Boráros János* pedig 1832. évben vagyonának nagy részét árva gyermekek nevelésére fordította.

Azonban az árvaház felállítása csak akkor lépett a valóság stádiumába, midőn 1837. évi június hó 29-én szab. kir. Pest városának tanácsa és választott polgársága néhai József főherczeg nádornak felgyógyulása alkalmával a város lakosságát egy árvaháznak önkénytes adakozások által létrehozására felszólították. Ezen közadakozásnak sikere fényes, és az eredmény a fiárvaháznak felállítása lőn.

Ugyanis a fiárvaház építése egy tolnai *Festetich* Antal cs. k. kamarás által ajándékozott, és 3,675 □ ölet tartalmazó telken 1840. évben megkezdett, és az intézet 1843. évi márczius 19-én 10 árva fiuval megnyitott. 1878. évi jan. 1-én az intézetnek 64 növendéke volt, kik közül 51 ingyenes és 13 fizető.

Az intézetben fennállása óta 1877. decz. 31-ig 347 árva fiu ingyen, 196 fiu pedig tartási díj fizetése mellett nyert ellátást és nevelést. A tartási díj, melyet nem árva vagy vagyontalan gyermekek után az intézetben való tartásért az érdekeltek által fizettetett, az első években 120 frt, később 150 frt, az utóbbi években 200 frtot tett, ezenkívül ily gyermekek övéik által láttattak el ruházattal.

Az intézet, mely, mint czíme is mutatja, árvafiuk nevelésére szolgál felekezetre való tekintet nélkül, közadakozásokból alapítottván, részint a cselekvő alapítványok kamataiból, részint a városi hatóságot megillető, de

ez által az intézet fentartására 1877. végeig, részben átengedett jogi és engedélydíjakból, részint a városi pénztár ingyenes járulékaiból és a fizető növendékek után járó tartási díjakból tartatik fen.

A József-fiárvaház fenállása óta egy házi bizottság által kezeltetik, eleinte egy városi alpolgármester, későbbben tanácsnok elnöklete és a városi tanács és közgyűlés felügyelete alatt. Közvetlen vezetését és igazgatását, egy bizottsági tag közvetlen felügyelete mellett az árvaházi gondnok (igazgató) vezeti, ki 1000 frt fizetést, természetbeli lakást, az intézet gazdasági kezeléséért 120 frtot, 60 frt tüzifaátalányt és szolgálati éveinek megfelelő korpótléket kap.

A főfelügyelet szép tisztét *Staffenberger István* érdemes fővárosi bizottsági tag 35 éven át, egészen élte fogytáig, páratlan, általánosan elismert buzgalommal viselte díj nélkül.

A felvételt és nevelést illetőleg a növendékektől fővárosban születés, 7 évet meghaladott és 11 éven aluli kor, törvényes házasságból való származás, egészséges testalkat és a védhímlővel sikeresen eszközlött oltás kívánatik, s a felvettek rendszerint 13—14 éves korukig tartatnak az intézetben, midőn az abban létező *nyilvános elemi népiskola* folyamát elvégzésén, valamely mesterségre, iparágra adatnak. Van benne azon kívül az intézetbeli növendékek számára tágas kert, nyári és téli tornahelyiség, fürdő és róm. kath. kápolna. Kiváló tehetségű és szorgalmu növendékek a tanács, illetve a közgyűlés esetről esetre történő engedelméből középtanodát vagy képezdét, sőt egyetemet is végezhetnek, és addig kivételképen az árvaház tagjai maradnak.

Az étkezés és mosás házilagos gazdaság mellett állittatik elő.

1878. évben a József-fiárvaház átlagos létszáma volt 77; összes kiadásai 27,873 frt 76 kr., összes bevételei 32,190 frt 57 $\frac{1}{2}$ kr., a rendes kiadás volt: 15,736 frt 40 $\frac{1}{2}$ kr., a tőkevagyon pedig 213,496 frt 2 $\frac{1}{2}$ krt tesz ki. Egy árvaházi növendék tartása átalánykép évi 201 frt 77 krba, vagyis naponta 55 $\frac{3}{10}$ krba került.

II. Az „Erzsébet“-leányárvaház.

1861. év april havában *Weisz B. F.* városi képviselő szóba hozta, hogy eljötnek véli az időt arra nézve, hogy Pest városa egy leányárvaintézetet alapítson, és hogy javaslata által nagyobb ösztönt keltsen, és annak némileg sikert biztosítson, egyszersmind pedig, hogy a pesti lakosságnak a jótékonyági hajlamban egy fényes példával előjárjon: az intézet alapításához 500 frtnyi tőkével járult, melyet későbbben 2000 frtra emelt. E tőkéhez *Ebner Fidel* 2500 frt, *Szabó Pál* 500 frt, *Perger Ignác* 1000 frt, *Szántóffy Antal* 525 frt, *Luczenbacher Pál* 500 frtot adományoztak, ezeken kívül még számos jóltevők részint nagyobb, részint kisebb adományokkal hozzá járulván, az alapítandó intézet 1861. évi október havában már 28,000 frtnyi tőkével rendelkezett.

Alig hogy ezen alapítványi tőke ily összegre növekedett, Weisz B. F. és Perger Ignác elnöklete alatt egy kezelési bizottság alakított. Ez alkalmas helyiséget bérelt ki, a melybe 9 árva leányka vétetett fel ápolás végett, mi által az intézet tetteg életbe lépett.

1870. évben Pest város közgyűlése a leányárvaháznak egy általa e czélra már régebben ajándékozott telken való építésére a 87,553 frtnyi építési költséget megszavazta, minek folytán az építkezés azonnal elkezdetvén, gyorsan haladt, úgy hogy az árvaház 1871. évi augusztus elején saját épületébe helyeztetett át.

Az *Erzsébet* királynő legmagasabb védnöksége alatt álló intézet kizárólag árva leánygyermek neveltetésének van szentelve, felekezetre való különbség nélkül. Fölvételt találnak azonban kivételesen félárvák és fizető növendékek is.

A felvétel föltételei: budapesti születés, törvényes házasságból való származás, 7—10 éves kor, egészséges testalkat, védhímllővel való beojtás. A növendék az intézetben addig tartatik, mig házi szolgálatra alkalmassá válik, és ilyenre kedvező elhelyezést nyerhet. A jelesebb növendékek a tanítónői pályára tovább képeztetnek.

Az ezen intézetben nevelt árváknak a *Gizella*-féle kiházasítási alaptól nyerendő, és 500 frtot tevő kiházasítási adományra elsőbbségük van.

Fizető növendékek után a tartási díj, mely eleinte 120 frt volt, 200 frtra emeltetett, mely összegben a ruházat is benn foglaltatik. A fentartási költségek részint az alapítványi kamatokból és adományokból, részint a hatóságot illető jogi és engedélydíjak egy részének 1877. év végéig a leányárvaházi alap javára történt átengedéséből, részint a fizető növendékek tartási díjaiból fedeztetnek.

A kormányzatot a főváros tanácsának, illetve közgyűlésének felügyelete és egy fővárosi tanács, jelenleg *Alkér Gusztáv*, elnöklete alatt egy házi bizottság, mely hölgytagokkal is bir, vezeti. Az intézet közvetlen igazgatása pedig az igazgató-tanítónőre van bízva, ki teljes ellátáson kívül évi 600 frt fizetést huz.

Az összes gazdasági teendők házilag kezeltetnek, s a női kézi munkákra különös suly lévén fektetve, nemcsak a növendékek összes ruházata készül az intézetben, de a növendékek kézi munkái pénzért értékesítettvén ezek számára tőkegyűjtés eszközét képezik.

1878. évi december 31-én az intézet növendékeinek létszáma 78 volt. Ezek közül 75 ingyenes és 3 fizető; átlagos létszám volt 74.

1878. évben az *Erzsébet*-leányárvaház költségvetése következő volt. Rendes kiadás: 13,064 frt 70¹/₂ kr., összes bevétel: 24,598 frt 39¹/₂ kr., összes kiadás: 25,062 frt 26 kr., a tőkevagyon pedig 129,727 frt 99 krt teszen. Egy-egy növendéknek tartási költsége évi átlagban 176 frt 54 krt, vagyis naponta 48¹/₁₀ krt tesz.

III. A Mayer Ferencz-féle árvaház.

Nincs még életbe léptetve. Alapját néhai Mayer Ferencz tábornok vetette meg, mintegy 57,000 frtnyi hagyományával, mely hagyomány részint a kamatok tőkésítése, részint volt Buda főváros hatósága és magánosok hozzájárulásai által eddigelé több, mint 190,000 frtnyi névértékre szaporodott, és a főváros hatósága által addig tőkésítették, míg az alap az építési költség levonása után is a fentartási költségek födőzésére elegendőnek mutatkozand. A Duna jobb parti mindkét nemű törvényes árvák, mint fentebb jeleztetett, addig a József- és Erzsébet-leányárvaházakban találhatóak fölvtelt.

IV. A magyar gazdasszonyok országos egyletének árvaháza.

Ezen egylet 1861-ben alapítottatott *Damjanich* János özvegye és több más lelkes honi nő által, azon feladattal, hogy árva leányokból hasznos polgárnőket és képességökhöz mértén egykor az idegenek helyét elfoglaló magyar nevelőnőket is képezzenek. 1862-ben az egyesület céljai elérésére sorsjáték rendezését határozta el, melynek eredménye 19,428 frt 9 kr. volt. Ez által, hangversenyek rendezése által stb. 1866-ban nyitvatott meg a *Damjanich-utczában* az egylet *árvaháza*, mely *Gál Sándorné* gondoskodására bízott. 1868-ban hozzávétetett a szomszéd ház is. 1863—1873-ig 106 növendék lett felvéve (ingyen 68, fizetéssel és alapítványokból 38). A magyar gazdasszonyok árvaházában van 4 elemi osztályból és 2 ismétlő magasabb osztályból álló iskola. Ott végeztetnek női kézi és háztartási, kerti munkák. Az intézet személyzete: egy igazgatónő, egy gondnoknő, 3 tanítónő, róm. kath. hittanár, prot. hittanár, rajztanárnő, énektanár, varrónő-tanító. Szolgazsemélyzet: 1 szakácsnő, 2 konyhaleány, mosónő, 1 férfi mindenes.

Felvétetnek növendékek valláskülönbség nélkül, és pedig az egylet költségén képzendők: a hatodik életévtől a tizedikig bezárólag; fizetők a 7-dik évtől a 14-dikig bezárólag. A felvételre szükséges: keresztlevel, honbizonyítvány, átadási nyilatkozat a gyámok, szülők, rokonok vagy az illető előljáróság részéről, kötelezvény az intézet alapszabályainak elfogadására, egészségi bizonyítvány, oltási bizonyítvány.

1876-ban az egylet teljesen kiépült árvaháza avattatott fel. 1877-ben az intézetben volt 84 növendék, kik közül 53 ingyenes, 27 fizetéses és 4 alapítványos volt.

Az egyesületnek, mely, mint alább megemlítendjük, még más irányban is fejt ki áldásos működést, 1877-ben volt bevétele: 19,521 frt 64 kr., kiadása 19,178 frt 94 kr. Volt 309 rendes tagja, kik 5—5 frtot fizetnek évenként és 323 alapító tagja, kik legalább 100 forintot fizettek egyszer-mindenkorra.

L. alant M. gazdasszonyok országos egylete.

V. *Budapesti protestáns országos árvagyilet árvaháza.*

Ez egyesület *Bauhofcr Gy.* budai evang. lelkész kezdeményezése folytán 1859. évben ideiglenesen megalakult a czélből, hogy árvaházat létesítsen. Első működését bérelt házban azzal kezdte meg, hogy 10 árvagyermeket befogadott. 1860-ban az egylet igazgatási szervezete véglegesen megalakított. 1860-ban 15, 1861-ben 16, 1863-ban 22, 1864-ben 30, 1867-ben 42 evang. ágostai és helvét hitvallású árvagyermek nyert ezen egylet árvaházában ápolást, nevelést és oktatást. Ily magasra emelkedvén az árvák száma, az egylet házat vett a Dob-utczában, melyben az árvák tartattak. De az árvák számának szaporodásával (1868-ban 44, 1876-ban 55) e ház sem volt elégséges, és mind ezen okból, mind pedig az épületnek czélszerűtlen beosztásánál, s nem igen egészséges fekvésénél fogva, a jogos követelményeknek teljesen nem felelt meg. Adakozások folytán, melyek gyűjtése 1875. decemberben kezdődött, és melyekben a többi honi felekezet is résztvett, 1876. év tavaszán az egylet megkezdte saját árvaházának építését a főváros által ajándékozott szép telken az erdősoron; ez 1877. november havában megnyitott. Magában foglalja 100 gyermek számára a kellő helyiséget, és a szükséges tanodai és munkatermeket. Jelenleg több, mint 60 gyermek van ott elhelyezve. Az árvaháznak belső vezetése *Brocskó Lajos* urnak, mint árvaatyának és tanítónak kezében van, ki az intézetnek fenállása első éveiben növendéke volt, és a tanítói pályára szentelte magát. Ez ideig 186 árvagyermek nyert ott ápolást, oktatást és nevelést. Az új árvaház építése mintegy 78,000 frtba került.

Az egyesületnek vannak tiszteletbeli tagja, alapítványzó tagjai (szám szerint 11), kik 1000—1000 frtot alapítványoztak, alapító tagjai (54), kik 100—100 frtot adományoztak, és rendes tagjai, kik 3—6 frtnyi évi járulékot fizetnek. A tagok összes száma 960. 1877-ben az összes bevétel volt: 12,533 frt 03 kr., a kiadás 10,671 frt 20 kr.; az egyleti vagyon nagysága ez év végével 60,341 frt 24 kr. Egy-egy növendék ellátására évi 208 frt 75 kr. szükségeltetik.

Jelenleg az egyesület élén állnak: Báró *Kochmeister Frigyes*, mint elnök, *Várady Károly*, mint alelnök; gróf *Teleky Sándorné*, mint védasszony és *Liedeman Róza*, mint elnöknő.

VI. *A pesti izr. hitközség fiárvaháza.*

Ezen intézet létrejötté kiválóan „egy névtelen házaspár“ nemeslelkűségének köszönhető, kitől a pesti izr. hitközség 1868. évben a Holló-utczai 11. sz. kétemeletes házat ajándékba kapta, oly rendelkezéssel, hogy azt kiépíttesse, fiárvaházzá alakítsa át, és szereltesse fel, kötelességévé tevén egyszersmind a községnek ez intézet fentartását mindaddig, míg a befolyó

adományok oly alaptökévé gyarapodnak, melynek kamataiból az intézet fenntartható lesz. A pesti izr. hitközség az intézet felállítására külön árva-bizottmányt küldött ki, melynek elnöke, néhai *Fochs Antal*, a ritka bőkezű emberbarát volt. Az épület árvaintézetté átalakítása és berendezése 34,000 frtba került; e célra igénybe vétetett egy addig a község által kezelt 12,000 frtnyi összeg, a többi adományokból folyt be. 1874. év végével az intézetben 38 növendék volt, és az intézet összes kiadásai 8010 frtra rugtak, melyekhez a hitközség 4000 frttal járult, a többi az alapból fűdöztetett, mely jelenleg mintegy 100,000 frt. Az épület értéke 70,000 frt. *Fochs végrendeletében* 10,000 frtot hagyományozott a fiárvaháznak, és általános elterjedt vélemény, hogy az épület tulajdonképeni adományozója is nem volt más, mint ő. Az intézet 1869-ben nyitattott meg.

Célja: a pesti izr. hitközségből származó, egészen elárvult szegény fiuknak ingyenes ellátást és nevelést nyújtani, és azokat életpályájukon lehetőleg segíteni. Az intézet anyagi eszközei: az alaptőke kamatai, jótékony adományok, a „fiárvaház-egylet“ rendes évi járuléka, a pesti izr. hitközség rendes segélye, gyűjtések és jótékony előadások eredményei. Csak oly árva fiuk vétetnek fel, kiknek atyja legalább 6 évig tagja volt a pesti izr. hitközségnek, és kik az 5. életévet betöltötték. Első sorban egészen árvák, azok után atyátlanok, végre rendkívüli esetekben oly anyátlan árvák vétetnek tekintetbe, kiknek atyja gyermekei eltartására határozottan képtelen. A növendék 14-dik életévig marad az intézetben. Oly árvákra, kik az intézetet, az abban levő elemi iskolát jó bizonyítvánnyal hagyják el, az intézet előljárósága gondjait még továbbra is kiterjeszti, gondoskodik jövőjükről, nevezetesen, a mely gyermeknél különös hajlam vagy tehetség jelei mutatkoznak, egyik vagy másik iparág iránt, annak kiképeztetését előmozdítja. Az intézet örök időkre a községi czímet viseli.

Az izr. hitközség még 25 külső árvát tart el, és évenként közel 6000 frtot oszt ki szegények közt. Jelenleg az intézetben 42 fiu gondoztatik, eddigelé összesen 87 nyert ellátást. Egy-egy fiura eső évi költség 193 frt.

1877-ben az összes kiadás 8685 frt volt. Ápoltatott 45 növendék.

Az intézetnek vannak alapszabályai, melyek az intézet céljáról és pénzviszonyairól, az árvák föl vételéről, ápolásáról és neveléséről, az egyesület alkotmánya, igazgatásáról s ügykezeléséről, az elnök teendőiről, az igazgató nevelőről szólnak; vannak az intézetnek házi szabályai is, melyekhez az intézetben mindenki szorosán alkalmazkodni tartozik.

Az intézet ügyeit egy 10 tagból álló bizottság vezeti, 2 tagot a község küld ki, 8-at az évi járulékot fizető tagoknak 3 évenként tartatni szokott közgyűlése. E bizottság a maga kebeléből választja elnökét.

Jelenleg az intézet élén állnak: *Deutsch Jakab*, mint elnök; *Rózsási József*, mint igazgató.

VII. A pesti izr. nőegylet árvaháza.

A pesti izr. nőegylet 1865-ben alakult a célra, hogy izr. leányárvaház alapíttassék. Gyűjtések és különösen *Herz Pollák Borbála* asszony 10,000 frtnyi adománya által az egyesület 1866. év elején a *Damjanich-utcai* 27. számú házat megvette. Az intézet 1867. október 6-án *Gottesmann Mari* asszony elnöklete alatt ünnepélyesen megnyitott, és igazgatónőnek *Kretschmer Zsófia* asszony lett meghíva.

Az intézet alapszabályai szerint a fölveendő árvaleány 6 évesnél fiatalabb és 10 évesnél idősebb ne legyen, és betöltött 16 éves koráig az intézetben marad. Kimutatandó a fölvételnél, hogy szülei elhaltak, hogy rokonai, kik róla gondoskodhatnának, nincsenek. Rendkívüli esetekben félárva is vehető föl. Az intézetbe fölvelt árvaleányok erkölcsös, szigoruan vallásos nevelés, korszerű oktatás és a női kézi munkának alapos tanítása és a háztartás minden ágával való megismertetés által annyira kiképzendők, hogy az intézetből kilépén, mindegyikök személyes képességének megfelelő foglalkozást üzhessen. Azonkívül az egylet oly leányokról, kik az intézetet már elhagyták, gondoskodik oly értelemben, hogy ezek ismereteiknek megfelelő alkalmazást nyerjenek és tisztességes családotknál elhelyeztessenek; nem kevésbé az egylet ezentul is oltalmát reájuk kiterjeszti, a mennyiben ez oltalomra méltóknak mutatkoznak. Az intézetben jelenleg 35 árva neveltetik és nyer oktatást az elemi iskolai tárgyakban.

A nőegylet 20 külső árvát is tart fen.

L. alant a pesti izr. nőegylet.

c) Szegényügy.

I. S e g é l y z é s .

Pest város hatósága József nádor fölszólítása folytán 1833-ban átvette az addig az akkori nőegylet által kezelt következő intézeteket: az önkénytes dologházat, a kisedővő intézetet és a szegények házat. A hályogos vakok gyógyintézete a nőegylet kezelése alatt maradt. 1762—1790-ig *Balló Éva*, *Szalay Anna*, *Pausch Mór* és *Wieser Mihály* összesen 52,707 frt 10 $\frac{1}{2}$ -nyi összegeket ajándékoztak az aggok alapjához. *Pintér Fülöp* 1775-ben 16,000 frtot adományozott 12 szegény pesti katolikus mesterember polgár és özvegy számára, kik magukat eltartani nem képesek. *Czirják Katalin* 5145 frtot hagyományozott 6 görög nem egyesült szegény segélyezésére, *Maunthner Ádám* nagykereskedő 1859-ben 10,000 frtot, *Herle Ádám* 1873-ban szintannyit hasonló célra. A budai két szegény intézet fentartására *Koháry István*, *Milda Magdolna* és *Dümschitz János* tettek alapítványokat. 1842-ben a kisedővoda 300 növendéke az akkor felépült *Josefinum-árvaházba* helyeztettek át.

A szegények 1781—1783-ig a *Clarissinák*nak József császár által lefoglalt zárdájában, később a mai *Rókus-kórház* helyén állott, u. n. sze-

gényápolóban helyeztettek el. József császár által saját kívánatára házi szegények számára tőke alapított, mely 1875-ben 64,475 frt 91 krt tett. 35,000 váltó forint folyt be a közönség részéről a koldulás megszüntetésére irányzott aláírásokból. *Teleki Janka* grófnő 20,000 váltó forintot adományozott, a város képviselő testülete 50,090 v. forintot szavazott a szegényügy céljaira. E tőkék gyarapítására szolgáltak az iparendélyi díjak, a bírságok és a zeneengedélyi díjak.

Daczára e segélyzéseknek a fent nevezett intézetekből az ötvenes években csak a szegényápoló maradt fen a terézvárosi Nyár-utcában két fiókjával (a Sándor- és Diófa-utcában). 1842-től 1856-ig, (midőn az Erdősoron levő, a királynő ő Felsege nevét viselő jelenlegi szegényház használatba vétetett), a város költségén ellátott szegények száma évenkénti 157-től 286-ra növekedett.

A hatóság kezelése alá bocsátott szegényügyi intézetek eleinte a nádor által kinevezett vegyes bizottság ügyelete alatt állottak. Az ötvenes években egy városi tanácsnok és városi képviselőköl és az intézeti főorvosból álló bizottság vette át a szegényügy kezelését, mely a szegényügyet érdeklő minden dologban ülésileg határozott, és javaslatait a tanács elé terjesztette. A szegények kész pénzzeli segélyzésének ügye a szegényház ügyével összeforrt, a szegény alap minden más alaptól véglegesen elkülönítettett, és a szegényház egy gondnok és ellenőr kezelése alá helyezettett. A főváros egyesítésekor a budai és ó-budai intézetek és tőkék a hatóság kezelése alá vétettek.

Az ötvenes években létesült a kerületi szegény-igazgatók (szegényatyák) intézménye is, kik az u. n. szegényügyi bizottság vagy igazgatóság rendes tagjai voltak. E bizottság 1875. május 1-ig állott fen. Intézkedései tárgyát képezte: a szegényházba felvételt kérelmező szegények folyamodványainak megbírálása és ajánlatba hozatala a tanácsnál és a napi segélyt kérők folyamodványainak elintézése. 1875. májusban a szegényügy, valamint a lelenczek és vagyontalan árvák ügyének első foku ellátása a fővárosi tiz kerületi előljárásságra bízott, és ez ügyek igazgatása a városi tanácsnak IX. osztályára ruháztatott. A főváros összes lakosságából mintegy 12,000 egyén segélyezettett körülbelül 25.000 forinttal. 1876-ban a szegényügy rendezését tárgyzó rendszabály lépett életbe, melynek főbb vonásai következők:

Segélyzésben részesítettik Budapest főváros részéről csak az, ki teljesen vagyontalan, munka- és keresetképtelen, fővárosi illetőségű, és kinek tartásra kötelezhető rokonai nincsenek. A segélyzés ideiglenes vagy állandó pénzbeli vagy teljes ellátás. Ideiglenes pénzbeli segélyben részesülnek: 1) kik betegség folytán keresetképtelenné lettek bizonyos időre; 2) huzamosb betegségben sinlődő szülék gyermekei, mig szüleik keresetképtelenek; 3) oly egyének, kik munkaképesek, de üzleti pangás folytán egy ideig keresni képtelenek; 4) nyomorék és keresetképtelen szülék gyermekei vagy

minden vagyon és támasz nélkül hátramaradt árvák, kik tápdijak fizetése mellett helyeztetnek el tápszüléknél 12 éves korukig. Ez ideiglenes segélyzések rendszerint $\frac{1}{2}$ —1 évre engedélyezhetők. Állandó pénzbeli segélyt nyernek oly egyének, kik az aggápoldába való fölvételre igényt tarthatnának, de ebbeli igényüket érvényesíteni nem akarván, magánosok és jótékony egyletek adakozásaiból tartják fenn magokat.

A pénzbeli segélyek mérve 5 fokozatban állapittatik meg: havi 1—5 forintban. Oly egyének, kik aggkoruak, és testi fogyatkozásuknál fogva nemcsak munka- és keresetképtelenek, hanem ápolásra is szorulnak, éltük fogytaig a fővárosi ápodába helyeztetnek el. Ki segélyért folyamodik, a kerületi előljárósághoz fordul, ez előterjesztést tesz a tanácshoz, miután az illetőnek munkaképtelensége a kerületi orvos által megállapított, és ha a szegények házába fölvétetni kíván, azonkívül az intézeti főorvos által fölülvizsgáltatott. Halasztást nem tűrő esetekben a kerületi előljáróságok 20 frtig terjedhető segélyt nyújthatnak. Pénzbeli segélyben részesített egyéneknek, ha az ápodába fölvétetnek, pénzbeli segélyei a fölvétel napjától beszüntetendő. Ha a segélyzettek anyagi viszonyai jobbra fordulnak, vagy ismét munka- és keresetképesekké válnak, a segélyzés beszüntetendő, mi végből a kerületi előljáróságoknak kötelességükké tétetik, a kerületeikben lakó segélyzettek ebbeli viszonyait figyelemmel kísérni, és efféle kedvező változásokat a tanácsnak bejelenteni. S ha ezen egyének anyagi viszonyai annyira javulnának, hogy az élvezett pénzbeli segélyt vagy ellátásukra fordított költségeket könnyen megtéríthetik, a reájuk fordított összegek megtérítésére a tanács által kötelezhetők, s azok szükség esetében tőlük közigazgatási végrehajtó uton behajthatók.

II. Szegényápodák.

1. „Erzsébet“ Duna bal parti szegényápodá.

Városunk jótékony lelkületű lakossága a valódi szegénység és nyomor iránt mindig benső részvét, s mély vonzalommal viseltetett. Az elhagyott és munkaképtelen szegényeket nemcsak folytonos gyámolításban részesíté, de azon is működött, hogy az ily szegényeknek egy ápoló intézetet létesítsen. A humanus lakosság felfogta ezen eszme nemességét, és a maga részéről is igyekezett ily intézet felállítását létrehozni. Már a múlt században történtek, mint fentebb említeni alkalmunk volt, e célra nagylelkű adományozások.

A múlt század közepén valamennyi szegény agg a Rókus-kórházban volt elhelyezve 1783-ig, azonkívül a Clarissák megszüntetett rendjének zár-dájában is tápláltattak. Utóbb csupán a *Pintér* és *Szlamartinger*-féle alapítványosok maradtak a Rókus-kórházban, míg a többiek a II. József császár alatt keletkezett szegényintézet által, mint házi szegények nyertek pénzbeli

segélyt. A jelen század második tizedében a pesti jótékony nőegylet több fentebb megnevezett jótékonyági intézeten kívül szegényházat is alapított elaggott, keresetképtelen egyének számára, kik életfogytiglan a legszükségesebbekkel elláttattak, de sem többi intézeteit, sem pedig a szegények házát jövedelem hiánya miatt nem volt képes fentartani, s valamennyi intézetet, tehát a szegények házát is, 1833-dik évben József nádor rendeletére Pest városa vette át. A szegények a Nyár-uteza egy házába helyeztetek át, de már rövid idő múlva az ápoltak fölszaporodása egy második háznak megnyitását (a Zerge-utczában) tette szükségessé; ez sem lévén sokáig elegendő, 1851-ben a Diófa-utczában egy harmadik ház nyitattott meg számukra.

A mellett, hogy e három különböző házban való elhelyezés a kezelést nagyon megnehezítette és a költségeket növelte, a közegészségügyi feltételeknek sem felelt meg, és a folytonosan gyarapodó nagy létszám mellett a szegények kis szobákban összezsufolva laktak. Mindezen okoknál fogva néhai *Pfahler Ferencz* szegényügyi igazgató és Dr. *Rózsay József* intézeti főorvos 1852-ben javaslatot terjesztettek a tanács elé új szegényház felépítésére, mely Fessel Ágost tanácsnok hathatós közreműködése folytán el is fogadtatott; de a végleges határozat a felépítésre csak 1854. április 24-én történt, azon örömnapon, melyen Felsőcséreg királyunk *I. Ferencz Józsefet* Felsőcséreg királynéknak *Erzsébettel* a házassági szent kötelék egyesítette. A királyné ő Felsőcséreg kegyes volt megengedni, hogy az Erdősoron felépítendő szegények háza az „Erzsébet“ nevet viselje, s a legmagasabb védnökségét átvette. 1856-ban már ki volt építve az emeletes főhomlokzat a VII. kerület terézvárosi Erdősoron, melybe a nevezett három házban elszórt szegények, továbbá a *Pintér*-alapítványosok, és az ugynevezett aggok (alapítványosok) a Rókusból, összesen 235 egyén helyeztetett el. 1866-dik évi február 27-én Ő Felsőcséreg *Erzsébet* királynéknak, Ő Felsőcséreg *I. Ferencz József* királyunk, továbbá az ország egyházi és világi főbb méltóságai és hatóságai, a városi tanács és nagyszámú díszes közönség jelenlétében az intézet zárkövét letenni kegyeskedett.

Azonban lakosságunk szaporodásával a szegények száma is folyton növekedett annyira, hogy a 300 egyénre berendezett főhomlokzat már nem volt elegendő a szegények fölvetelére. 1873-ban kénytelen volt a tanács egy kétemeletes házat az Erdősoron kibérelni, melybe 81 egyén helyeztetett el, de ez sem lévén elegendő, az u. n. omnibus helyiségekben még 112 egyén ápoltatott. Így tehát az intézet hasonló helyzetbe jött, mint 1850-ben, hogy ápoltjai három különböző helyiségben tartattak; ez természetesen megint megnehezítette a fölügyeletet, a kezelést, az étkeztést, növelte a költséget, s egyéb visszásságokra szolgáltatott okot. A házi bizottság folytonosan sürgette az intézeti két szárny felépítését. A fővárosi közgyűlés 1875-diki júliusban egyelőre a jobb szárny kiépítését határozta el. Ez gyorsan fel is épült, s már 1877. november havában lakható is volt, a mikor a fiók-

intézetekből oda a szegények át is helyeztettek. A régibb épület (az egyemeletes főhomlokzat) az új jobb száránnyal 708 egyént bír befogadni; a főhomlokzat az egyik újonnan kiépült száránnyal, meg a parkkal 3124 □ ölet foglal el. A pinczehelyiségek teljesen szárazak, azokban vannak a raktárak, az étnök helyisége, a konyha, az élelmi kamrák, a házi szolga lakása, az étkező terem, mosó konyha, fürdőhelyiség, a légfűtési kemenczék (a régibb épület számára), az új szárnyépület központi vízfűtése, fa- és szénraktár, többféle műhelyek, halottas kamra, bonczolási helyiség. Földszint vannak a férfi ápoltak elhelyezve; van ott 12 hálóterem férfiak számára 230 ágygyal, 2 kórterem férfiak számára 28 ágygyal, 1 kórszoba férfi hülyéknek 12 ágygyal, 1 orvosi rendelő szoba a házi gyógyszerházzal, az intézeti iroda (2 szoba), az intézeti gondnok, ellenőr, az alorvos, a felügyelő, az étnök lakása és az intézet kápolnája. Az emeletet a nők lakják. Van ott 16 hálóterem 302 ágygyal, 2 női kórterem 28 ágygyal, 1 kórszoba hülyék számára 10 ágygyal. Az új szárny elején és végén van egy-egy pavillon, melyben kisebb szobák vannak; felvétetnek oda tisztességesebb egyének, továbbá olyanok, kik ápolási díjt fizetnek.

A berendezésnél az intézet szükségletére és az egészségügyi követelményekre gond fordított, főleg az új épületben a helyiségek területére, szellőztetésre, fűtésre, csatornázásra. Az egyes termek köbtartalma 318³⁰ ✕ méter, területe 87³⁸ □ méter. Mindegyik teremben van 15 ágy, s így egy-egy ágyra 5³⁸ □ méter terület és 25, 45 ✕ méter (803 köbláb) légtartalom jut. A szellőztetés szívó rendszer (aspiration au d'appel) szerint történik, a légtódulást másodpercenként 30 centiméterre (=1 láb) fölvéve, a légsövek vastagsága szerint minden egyénre óránként 200 köbláb légujjítás eredményeztetik. Minden teremben (a közép falban) két szívó cső van egyenként 64 □", összesen 128 □" keresztmetszélvénnyel. Az utcái falban az üde lég bevezetésére szolgáló csövezetek vannak elhelyezve, melyeknek keresztmetszélvénye minden terem számára összesen 256 □"-et tesz. A csövezet nyílásai szabályozható rostélyokkal vannak ellátva. A nagy terem meg a folyosók fűtése meleg víz által (az új épületben) eszközöltetik, a termekben 17° R.-ig, a folyosón 11° R.-ig. A csatornák agyagesövekből vannak, s megakadályozzák az átszivárgást. Az árnyékszékek closet-rendszer szerint vizöblítéssel vannak ellátva. A vízvezeték nemcsak az egyes emeletekre, hanem az egyes szobák mosdó asztalaihoz is vezetetik. A világítás légszeszszel történik. Egy felhúzó gépezet által az ételek a betegek és gyengébb áponczok számára felhúzatnak, kik az étterembe nem fáradhatnak.

A bal szárnyak kiépítése eddig pénz hiánya miatt fenakadt, pedig nagyon kívánatos volna, mert ez által nemcsak a Duna jobb parti ápoltak helyeztethetnének át ide, mi a költségre és adminisztrációra nagyon kedvező lenne; s főleg azért is, mert, mivel ez délkelet felé van, ide tétetnének át legjobban a betegek, továbbá külön osztály lenne a hülyék számára, kik-

nek a fővárosban eddig menedékhelyük nincsen, s kik, mint gyógyíthatlanok, sem kórházba, sem tébolydába föl nem vétetnek, s így szegény rokonaiknak különösen terhükre válnak, az utcán pedig az emberi méltóságot lealázólag gyermekeknek guny és időtöltés tárgyát képezik. A bal szárny kiépítésével 1000 áponcz fogna elhelyeztethetni, a mi más városokhoz (p. o. Páris, Bécs, Berlinhez) képest kevés, a hol egy-egy intézetben 2000—2500 egyén van elhelyezve. A teljes kiépítés által a főváros egy föladatahoz illő, jól berendezett intézetet fog nyerni, mely az agg, munkaképtelen, a sors csapásai által szegénységre jutott polgártársaknak egy, a kor igényeinek megfelelő menhelyet fog biztosítani, hol e szerencsétlenek éltök fogytáig a szükségessel ellátatnak. Ez intézet még hangosabban tanuskodni fog a főváros polgárainak kegyeletteljes emberszeretete mellett.

Az intézetbe öreg elgyengült s elszegényedett, munkaképtelen, budapesti illetőségi egyének vétetnek fel mindkét nemből valláskülönbőség nélkül, s éltök fogytáig a legszükségesebbekkel ellátatnak. A fölveendő magát az illető kerületi előljárátságoknál jelenti; a hol kérelme jegyzőkönyvbe fölvetetik, az előljárátság megejti a szükséges nyomozást mindazon körülményekre nézve, melyeket kitudni fölvetel esetében szükséges, és ezek alapján azután indokolt előterjesztést tesz a tanácshoz, és ez határoz a fölvetel felett. A gyámoneczok mindegyike tiszta ágyat kap, melynek fehéreneműje hetenként változtatik; kap továbbá hetenként tiszta fehér ruhát, és évenként egy egész öltözetet, téli és nyári ruhát, a ház körül és kimenőre. A férfiak öltözete 2 ing, 2 gatyá, 2 nyakkendő, 1 posztókabát, 1 mellény, 1 nadrág, hasonlóképen nyári szövetből 1 kabát, 1 mellény, 1 nadrág, 2 pár csizma, 1 sapka, 2 zsebkendő. A nőké két ing, két pár harisnya, egy pár bőrczipő, egy pár botos.

Az élelmezésről szerződésileg az étnök gondoskodik, ki az intézetben lakik, s ott főz; tartozik minden gyámonecznak reggel és estve 35 centiliter rántott levest, délre 35 centiliter befőtt huslevest, 140 gramm puhára főtt, csont nélküli marhahúst és 75 centiliter főzeléket vagy téstát adni. Továbbá kap minden gyámonecz naponként 56 dekagramm fehér kenyeret, a gyengébbek és a nők 42 dekagrammot. A betegek külön, betegségüknek megfelelő ételeket kapnak, mint azokat a főorvos rendel, és a betegek étlapján kijelöli; kenyér helyett zsemleket kapnak. Az év három főünnepén minden gyámonecz 30 krajczárral ajándékoztatik meg.

Minden szobának van egy fölügyelője az áponczok sorából, ki a tisztaságra ügyel, és a gyengébbeknek segédkezet nyújt, és az áhitat óráiban hangosan előimádkozik; vallásszükségleteiknek az áponczok vásár- és ünnepnapokon a házi kápolnában eleget tesznek; az ünnepnap többi óráit kimenetre, vagy vallásos, épületes és közhasznú könyvek olvasására használják, melyek az intézet kis könyvtárában foglaltatnak.

A beteg kellő szerelés, élelmezés, gond- és ápolásban részesül, s vagy

félvétetik az intézet kórházába, vagy pedig járólag kezeltetik. A kórosztályt vezeti Dr. *Rózsay József* főorvos, mellette van ez idő szerint Dr. *Petheő Ernő* alorvos, ki az intézetben lakik.

1878-ban a szegényalpnak összes bevételei voltak 169,579 frt 40¹/₂ kr.; kiadásai 173,481 frt 91 kr.; maradvány túlkiadás 3902 frt 50¹/₂ kr. Az Erzsébet-szegényház rendes kiadása volt 74,816 frt 41 kr. Az intézetben 1878-dik évi létszám volt: az 1877-dik évről maradt 209 férfi és 316 nő = 525 egyénnel még 81 férfi 119 nő = 200 ez évben felvett áponcz; összesen 290 férfi 435 nő = 725 ápoltatott. Ezek közül meghalt 59 férfi 85 nő = 144; kilépett 9 férfi 13 nő = 22. Összes fogyatek 68 férfi és 98 nő = 166, s 1878-diki december 31-én maradt az intézetben 222 férfi 337 nő = 559 ápolt. Egy ápolt éven át 143 frt 88 krba, vagyis naponta 39⁴/₁₀ krba került.

Betegforgalom 1878-ban: 1877-diki december végével maradt az intézeti kórszobákban 8 férfi 20 nő = 28; 1878-ben felvétellett 269 férfi 469 nő = 738, összesen tehát 277 férfi 489 nő = 766 ápoltatott. Ezek közül volt fekvő beteg 138 férfi 307 nő = 445 és járó beteg 123 férfi 156 nő = 279. Elme- és eskóros volt: 16 férfi 26 nő = 42. Gyógyult 145 férfi 255 nő = 400; javult 43 férfi 79 nő = 122; gyógyulatlanul elbocsáttatott 9 férfi 22 nő = 31; meghalt 59 férfi 85 nő = 144. Ápolás alatt maradt december végével 21 férfi 48 nő = 69. Halálozást illetőleg 100 betegre: 18·7% esik.

Legnagyobb számmal megbetegedtek márczius (119) és aprilis hónapokban (118); legkevesebb beteg volt junius (68) és augusztusban (78). Leggyakoribb bajok voltak a légszervek, meg a bélcsatorna betegségei. Egy betegnek napi tartása került 39³/₁₀₀₀ krba.

Az intézeti ügyek közvetlen vezetésével egy gondnok van megbizva, jelenleg *Rácz Gyula*, van azonkívül egy ellenőr *Szabó Géza*, 2 felügyelő *Prasch Jakab* és *Brünn*, két felügyelőnő és egy házi szolgál.

Az intézetre való felügyelet a fővárosi tanács IX. t. i. iparrendészeti és szegények ügyosztályát illeti, melynek elnöke jelenleg *Horvát János* fővárosi tanácsnok, egy házi bizottmányyal a közvetlen felügyeletet eszközli. E házi bizottmány tagja: *Külber Károly*, *Schwarz Antal*, *Kuklay János*, *Schmidlechner Károly*, *Dr. Rózsay József* fővárosi bizottsági tagok és *Schranz Gergely*, *Maszanek Mátyás*, *Loher Mihály* és *Schikinger József* urak; továbbá az intézeti gondnok és a főorvos. E bizottmány havi gyűléseket tart, és az előfordultakról a tanácsnak tesz jelentést.

2. *Duna jobb parti szegényház.*

Budán már az 1710-dik évi tanácsjegyzőkönyvekben van nyoma egy szegényháznak, melyben elaggott polgárok ápoltattak, ez azonban különféle ismeretlen okokból mindinkább hanyatlott, és már-már végpusztulásnak indult, midőn 1818-ban egy márczius 10-dikéről szóló bizottsági jegy-

zökönv szerint az akkori városbíró és a Lipótrend lovagja nemes Kalmárfy szivhez szóló, megható ékesszólással, alapos érvek, s indokokkal támogatott indítványára nemesak a tanács, de az egész polgárság egyakaratulag hozzájárult egy kór- és szegényház építéséhez, és ez iránt határozatot hozva, megvetették alapját az akkori szegényháznak és női kórháznak, mely ma kibővitve és építve a főváros Duna jobb partján levő János-közkórházat képezi.

Ezen határozat folytán megejtett tárgyalásokból mindenütt az tűnik ki, hogy az intézet tisztán a polgárság kegyadományából, sőt, ki ezzel nem járulhatott, kézi munkájának hozzájárulásával, keletkezett és épült fel. Az épület alapkövét Ő Fensége boldogult József nádor, s fenséges neje a főhercegnő tették le. Az épület két év alatt elkészült, és miután azt Ő cs. és kir. Felsége I. Ferencz 1820. nyarán a hadsereg itt táborozása alkalmából személyesen is meglátogatta, 1820. évi szeptember 14-én nagy ünnepélylvel megnyitattott.

Az akkori a jelenleginél sokkal kisebb épület szintén emeletes volt, és két célra használtatott, az emeleten 14 elagott polgár teljes ellátására, míg a földszinti helyiségek nő kórháznak és szülési helynek volt berendezve. A szegények teljes ellátás és ruházatban, ép ugy, mint a Duna bal parti Erzsébet-aggápolda ápoltjai és a Pintér-féle alapítványosok, részesültek; a költségek részben az alap kamatai, részben adakozások, hagyományokból befolytak, a többi kiadásokat a városi házi pénztár fedezte. Az akkori nőkórház és szülde 2 termet foglalt el összesen 35 ágygyal, azonkívül volt az udvari helyiségekben elmekórosok részére több berendezett ágy.

A lakosság szaporodásával a betegek és a szegények száma is szaporodott annyira, hogy a szegényeket kórházban mind nem fogadhatták be, s így a szegények az Aszalai kaszárnya-féle épületbe a Krisztinavárosban helyeztetek el, míg végre az egész János-épület közkórházzá alakittatott át. A főváros egyesítésénél a szegények a Sándor-féle laktanyába a vérmezőn az indóházzal szemben helyeztetek át. Ott ápoltatnak külön szobában a polgári tápintézethez tartozó alapítványosok is, hasonlóképen mint a Pintér-féle alapítványosok, csakhogy naponként a rendes élelmezésen kívül egy fél messzely bort kapnak. 1878-ban az ápoltak átlagos létszáma 135 volt; jelenleg 129 a létszám, a polgári ápoldában pedig 12. 1878-ban a Duna jobb parti szegényház kiadása volt 16,361 frt 19 kr., a polgári tápintézeti 2165 frt 42 kr. Egy ápoltnak tartása ez évben 121 frt 19⁴/₁₀ krba, vagyis naponta 33²/₁₀ krba került. A polgári tápintézet egyes ápoltjának tartása ez évben 180 frt 45¹/₁₀ krba, vagyis naponta 49⁴²/₁₀₀ krba kerül.

3. Duna jobb parti aggápolda a Szt. Erzsébet apácák kórházában.

A Szt. Erzsébet apácák kórházában van egy 14 ágygyal berendezett aggápolda nők számára, ezek fentartatnak alapítványok által, s pedig 12 *Marczibányi István*-féle alapítványból (1805—1810-ben), 1 *Végh Janka*, 1

pedig báró *Gerliczy Vinczéné* szül. Sztankovánszky által ezen célra tett alapítványokból.

d) Intézetek ügyefogyottak számára.

I. A budapesti országos vakok intézete.

Az 1825-diki országgyűlésen Pozsonyban megjelent *Beitl Ráfuel* nevű vaknevelő egyén Bécsből, ki a humanus nádornak ajánlatot tett egy vakokat képző és nevelő iskola alapítására. Beitl ajánlatát legjobb helyen tette meg, a nádor minden tétova nélkül a kezdeményezendő intézet számára egy három szobából álló országgyűlési szállást rendelt, és a nádorné főudvarmesternője *gróf Révayné* több ízben kártyaestélyeket rendezett, s a nyeresémet a létesítendő vakok intézetének első alapjára visszatartotta. Így gyűlt össze rövid idő alatt 800 pengő forint a leghumanusabb eszmék egyikének megvalósítására. A viszonyok illetően alakulása mellett Beitl Ráfael a nádor beleegyezésével 3 vakot vett fel Nyitra vármegyéből képzés és oktatás végett, s ezekkel rövid idő múlva a nádor, az alsó és felső tábla tagjai előtt próbatételt tartott, mert célja volt a nádornak, az ügyet azonnal a törvényhozás terére vinni. De ezen nemes szándéka még ekkor nem sikerült, annál több gondot fordított a magán gyűjtés és adakozásra, mely ez időben az 1100 pengő forintot meghaladta.

A nádor már ekkor belátta, hogy a vakok iskolájának Pozsonyban nem lesz jövője, minél fogva 1826-dik évben szeptember 15-én 725. sz. a. kelt levelében bizottmányt nevezett ki 4 pestmegyei és 4 pestvárosi tagból Pestmegye első alispánjának elnöklete alatt, s ennek kötelességévé tette, hogy a Pestre vak növendékeivel leutazó Beitl Ráfaelt és a vakok ügyét fölkarolja, s a Pozsonyban megkezdett gyűjtéseket folytassa. A bizottmány működését oly siker koronázta, hogy néhány hét alatt Pest Budán 1583 pengő forintot gyűjtöttek, ezenkívül *Karolina Augusta* királyné 1000 pengő forinttal járult a zsenge intézet alapvetéséhez, a boldogolt nádor pedig nejével *Mária Dorottyával* két vak gyermek tartásának és nevelésének költségeit vállalták el. 1827. év márczius 31-diki bizottmányi ülésben *Schedius Lajos* biz. tag bemutatta „a vakgyermekok oktatásokra felállítandó országos intézetnek Beitl Ráfaellel egyetértőleg kidolgozott planumát.“ A nádor, hogy az intézetet az idők viszontagságai ellen biztosítsa, *Ferencz* királynál közbenjárt annak országosítása tárgyában, azonban a helytartótanács 1829-ben 6832. sz. a. attól feltételezi, hogy „nagyobb fundus összerkesztetik.“

1831-ben országos gyűjtés rendeztetett, s *gróf Batthyány János* megtette az első örökös alapítványt. 1834-ben az intézet törzsvagyona már 28,776 pengő forintból állott.

Még eddig az intézet bérházban honolt, *Földváry Gábor* Pestmegye II. alispánja, s az intézeti bizottmány elnöke ezüstnyereményekkel egybe-

kötött sorsjátékot rendezett, mely oly szerencsésen sikerült, hogy 1835. évi márczius 19-én a huzás napján a telek árán felül még 35.000 v. forint fennmaradt. Megvétellett a *Kemnitz*-féle telek a Király- és Gyár-utcza sarkán, ott hol az intézet jelenleg is áll. Ezen évben állította fel a bizottmány a nagylelkű és buzgó nádor arczképét az intézet dísztermében a következő fölirattal: „*benignus fundator et protector instituti coccorum Pestini.*“ 1838-ban a pusztító vizár az intézet alig keletkezett szerény házát halomra döntötte, a nádor a veszély idején a vakokat a Károly laktanyába helyezte el, annak elmultával Budán a Horváth-kertben béreltek lakást.

A nádor az 1840-diki országgyűlésen azon fáradozott, hogy az intézet felépítendő házára a költségeket a rendekkel megszavaztassa, de az országgyűlés vége felé járván, erre nem maradt idő, csupán Mack Ignác 5000 pengő forintos adománya az 1840. évi 55-dik törvényczikk alatt a pesti vakok intézetében, két *Mack Ignác* nevet viselő alapítvány alá foglaltatott és szentesített.

A nádor ily körülmények között országos gyűjtéshez fogott; körleveleivel fölkereste az ország törvényhatóságait és főpapjait, hogy a vakok tervbe vett egy emeletes pesti házát mentül elébb fölépíthesse. Az adakozások minden várakozáson fölül jól folytak, nemcsak pénzben, hanem építő anyagban is oly annyira, hogy a tervbe vett egy emeletes épület helyett két emeletes épült úgy, mint az jelenleg áll, mely 80 növendék befogadására képes.

Elkészült 1842-dik év tavaszán, az intézet tőkéje ez időben a 80,000 pengő forintot meghaladta. Boldogult *József nádor* halála után fia *István nádor* vette kezébe az intézet ügyét és első lépése oda irányult, hogy a pozsonyi 1848-diki országgyűlésen „országos tárgyalás alá vétethessék.“ A bekövetkezett politikai és hadi események szándékát 1873-ig meghusították, mely évben *Trefort Ágoston* vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter az intézetet átvette, az átvételt törvényczikkbe fölvetette, és 1873. évi október hó 5-dik óta az intézet a m. kir. közoktatási miniszterium kezelése alatt áll.

Az intézet czélja: vallásos erkölcsös nevelés, szellemi oktatás, és valamely zenészi vagy kézműi szakmának elsajátítása által növendékeit oda képesíteni, hogy az intézetben nyert kiképzés után önfentartásukat egészben vagy részben biztosíthassák, önmaguk eszközölhessék, a haza hasznos polgáraivá váljanak, és hogy polgártársaiknak vagy az államnak terhére ne váljanak.

Az intézet első sorban saját gyümölcsözőleg elhelyezett tőkéjének évi kamataiból, másodsor 1873. óta az országgyűlésileg megszavazott évi bizonyos összegekből, melyek évenként 10 és 13 ezer o. é. forint közt váltakoznak, az adott viszonyok és szükséglethez képest, harmadszor az intézetnek országszerte végrendeletileg hagyományozni szokott hagyományokból és

ajándékokból, mely utóbbiak pénzbeliek és természetbeliek. Az intézet vagyona, mint már említve volt, országos és magán gyűjtésekből keletkezett, a gyűjtések megszűnte 1842. óta az intézet vagyona kiválólag hagyományokból gyarapodik. Az intézetről országszerte a jótékony egyletek és egyes nagylelkű egyének végrendeleteikben megemlékeznek, de különösen megemlékezik róla a katolikus papság és Budapest polgárai valláskülönbőség nélkül.

A vakok intézetének 187,000 frt becsült házában és abban foglalt felszereléseken kívül befizetett tőkékben volt 1877. évi december hó végén 312,518 frtja, jövedelme pedig a befizetett, de azért kamatozó saját tőkéi után 21,000 frt o. é.

1873-ig, tehát országosításáig az intézetnek, az intézetben nevelt növendékek elbocsátása után további sorsuk intézése, vagy az arra való felügyelet nem tartozott az intézet feladatai közé, s az elbocsátottak saját magukra hagytak, s a vagyonosabbak szüleik családi tűzhelyénél vonták meg magukat, a szegényebbek tehát legnagyobbbrészt országszerte mint zenekari zenészek, zongorászok, orgonisták és egy kis töredék, mint kézi munkások (kosárfonók) tartották és tartják fen magokat. 1873. óta az intézetben képzetekre és onnan elbocsátottakra van gond, s indokolt nagyobb szükség esetén az állam kormánya által segélyeztetnek is.

1877-ben az összes bevétel az országgyűlésileg megszavazott összeggel együtt 32,000 frt volt, a kiadás mintegy 1000 frttal ezen alul maradt, a növendékek létszáma 79; ebből 76 rendes intézeti növendék, 3 budapesti bejáró tanuló.

Egy növendéknek évi ellátása 250 frtba kerül.

A felvételért folyamodók folyamodványaitak következő okmányokkal tartoznak ellátni:

a) Keresztlevél, hogy a fölvételért folyamodó mindkét nemű vak betöltötte a 8-ik évet, s a lányok tul nem haladták a 15-ik, a fiuk a 18-at, idősbek csak kivételesen, rendkívüli körülményekkel indokolva, vétethetnek fel.

b) Szegénységi bizonyítvány, ha magán alapítványon vagy országos költségen kíván fölvételni, különben egyszerű megajánlása a 250 frt évi tartási díjnak, mely félévi előleges részletekben fizetendő.

c) Orvosi bizonyítvány, hogy gyógyíthatlan vak, himlővel be van ojtva vagy a természetes himlőt kiállotta, különben testileg ép, semmi rejtett és gyógyíthatlan bajokban nem szenved.

d) Lelkész és tanító együttes bizonyítványa, hogy szellemileg ép állapotban van és ennélfogva képezhető.

e) Szülők, gyámok, község vagy valamely jótevő hatóságilag megerősített írásbeli nyilatkozata, hogy felvétel esetén egyszer mindenkorra 20 frtot o. é. ruhapénz fejében fizetnek (rendkívüli szegénység esetén ettől felmentvényt kérhetnek), és ha akár valamely lényegesb szellemi, vagy testi

fogyatkozás miatt képezhetlennek találtatnék, az első hivatalos felszólításra azonnal visszaveszik.

A felvételek rendszeren az iskolai év végével ejtetnek meg, folyamodni az év bármely szakában lehet.

Az országos vakok intézete a m. k. vallás- és közoktatásügyi miniszterium alatt a 7-ik ügyosztályba beosztva áll *Buzogány Áron* miniszteri biztossal, minthogy az intézet végleges szervezetét még el nem nyerte.

Az intézeti személyzet élén áll: egy igazgató tanár: *Dr. Mihályik Izidor*, két tanító, 4 vallástanító, 6 zenetanító, két női kézimunka-tanítónő, egy férfi kézimunka-tanító (kosárfonó), egy tornatanító, egy orvos és végül két felvigyázó, egy felvigyázónő, két betegápolónő.

A szellemi oktatás a délelőtti órákra történik, a zenészet oktatás dél-előtt és délután, a kézimunkák egész nap a fejlettebb növendékek által gyakoroltatnak, a kiválóbb tehetségű finövendékek a kézi munkától megkíméltetnek, és csak szellemi és zenészi kiképzésben részesülnek. A kiképzési tanfolyam 7 év, egyes szorgalmasabbaknak azonban a miniszter még egy 8-ik évet is szokott teljesebb kiképzésök végett engedélyezni.

A felvételek magán alapítványokra és országos alapítványokra történnek; a magán alapítványokra a magán alapítók vagy ezek jogutódai mutatnak be, s a bemutatást, ha az intézeti alapszabályoknak megfelel, a miniszter megerősíti, az országos alapítványokra a miniszter nevez ki.

Az elbocsátott növendékek teljesen elláttatnak alsó és felső ruhával, a szegények a kosárfonáshoz szükséges műszerekkel, a zenészek pedig hangszerekkel láttatnak el.

II. Izraelita siketnémák országos intézete.

Ezen intézet egy izraelita nemeskeblű emberbarát, ki megneveztetni nem kívánt, végrendeleti intézkedésének köszöni keletkezését. (Ezen emberbarát *Fochs Antal*, a pesti izr. hitközség elöljárója volt.) A hagyományozó, ki majdnem fél millió forintra rugó vagyonának legnagyobb részét jótékony és közmívelődési hazafias czélokra szentelvé, végrendeletének egyik szakaszában azt rendelé, hogy különféle és számos ajándékok és alapítványok levonása után fenmaradó vagyonának $\frac{5}{6}$ része, mi 300,000 forintnál többet tesz ki, egy izr. siketnémák országos intézetének felállítására, felszerelésére és fentartására fordíttassék, és ezen szándékának teljhatalmi kivitelével négy tagból, *Baumgartner Ignác*, *Deutsch Sámuel*, *Neuwelt Ármin*, hitközségi elnök és *Dr. Pollák Henrik*, urakból álló gondnokságot megbízott. Az alapító végrendeletében egyszersmind azon óhajt fejezte ki, hogy életfogytiglan maradjanak az intézet igazgató választmányában.

Ezen intézetben Magyar- és Erdélyországban született szegény izraelita siketnéma mindkét nembeli gyermekek oktattatnak és neveltetnek. Az intézetet a bold. hagyományozó arra is kötelezte, hogy legalább két Buda-

pesten született *nem zsidó* szegény siketnéma gyermeket ingyen felvegyen, ha azok a város által az intézetnek nevelés végett átadatnak, azokat ugyanazon bánásmódban, mint az izr. gyermekeket, részesíttesse.

Az említett gondnokság *Freund Vilmos*, műépítésszel érintkezésbe lépett, ki a külföld ebbeli kitünőbb intézeteit látogatva és tanulmányozva, tervet készített, mely többször megrostáltatván, az intézet felépítésénél alapul szolgált, és az említett műépítész felügyelete alatt közmegelégedésre 1877-ig novemberben elkészült, és czéljának részben át is adatott.

Az intézet Budapest VII. kerületében a hosszabbított Dohány-utczában a tervezett ottani oktagon egyik sorában fekszik egy gondosan tervezett és ápoltt park közepében. Területe jelenleg 2418 □ métert tesz, ebből 684 □ méter közutra még kifog sajátítani, marad még 1734 □ méter, ebből 469 □ méter az építményre, és 1164 □ méter a parkra esik. Az épület körülbelül 80 méternyi hosszú homlokzatot képez, két emeletes, renaissance-stylben. A földalatti helyiségekben a pinczék, konyhák, a szolgálzajemélyzet lakásai és nagyobb fürdő (Bassin), a növendékek számára található. Földszint műhelyek a növendékek számára, betegszobák, az igen tágas nagy étterem, a tornázó- és imahelyiségek vannak, továbbá a hálószobák, egyik oldalon a fiuk, a másikon a leányok számára, a mosdószobák, minden egyes növendék számára külön mosdókészülékkel. Minden hálóterem mellett egy felügyelő szobája létezik. Az első emeleten vannak a tanítók lakásai, négy tanszoba egymás mellett, a bal szárnyon egy nagy oktatási és vizsgálati terem.

Az intézet építésénél kellő gond fordított arra, hogy a higienia és paedagogia legujabb kellekei valószínűt nyerjenek. Igen nagy költséggel a csatornázás, vízvezeték, gázvilágítás, gőzfűtés, szellőztetés készülékei a lehető legjobb minták szerint állítottak fel.

Az intézet felállításánál és felszerelésénél tekintet volt arra, hogy 100—120 növendék idővel befogadtathassék. Az első évben 1877/8. csak 29 növendék, kik közül kettő *nem zsidó*, vétetett fel. Szándékban van, mint-hogy a tanfolyam 6—8 évre terjed, minden következő évben új 10—15 tanulót bevenni, úgy hogy 6—8 év alatt a megkívánt 100—120 növendék száma megtelik. Ily módon elérhető, hogy az első 6—8 éves cyclus elteltével minden évben 10—15 növendék ki, és ugyanannyi be is léphet. Egy növendék évi ellátása 350 frtba kerül.

Az intézet fentartatik részint az alapító hagyatékából fennmaradó azon összegből, mely az intézet felállítása és felszerelése után megmaradt, továbbá jótékony adakozásokból, hagyatékokból, valamint az intézet alapszabályaiban megemlített alapító és pártoló tagok járulékaiból, a vagyonszámba nem vett növendékek évi díjaiból stb. Az intézet gondnoksága tudván, hogy a magas magyar kormány kezelése alatt levő orsz. izr. iskolaalapról a bécsi izr. siketnémák intézetében 20 magyar izr. növendék fentartatik és nevelte-

tik, a szükséges lépéseket a m. miniszterinnál megtette, hogy jövőre az említett alap jövedelmének azon része, mely a bécsi intézet javára utalványoztatott, ezen honi intézet előnyére fordíttassék.

Az intézet vagyoni állapotát kimutatni az idő szerint nem könnyen lehetséges, mivel az építési és felszerelési számlák még nincsenek bevégezve, és a vagyoni mérleg csak közelebb állítható fel. Az intézet felépítése és felszerelése kerek számokban 250,000 frtra tehető, és a fentartására maradó összeg 50,000 forintot tesz ki.

Az alapszabályok az intézet czélját, igazgatását, az izr. községhez való viszonyát, a növendékek felvételének feltételeit stb. tárgyalják, a magas magyar kormánynál tárgyalás alatt levén, még jóváhagyva nem érkeztek vissza. Annyi megjegyezhető, hogy az intézet a pesti izr. hitközség főfelügyelete alatt áll, de önállóan igazgattatik egy 12 tagból álló bizottság által, melynek 8 tagját a hitközség igazgató választmánya, 4-et pedig alapító- és pártoló tagok közgyűlése választ be. E bizottság felügyel az intézet fentartására, a növendékek testi és lelki szükségletei kielégítésére, a tanításra és nevelésre stb., és a pesti izr. hitközség előjáróságának számadó jelentést tesz.

Az oktatás és nevelés *Grünberger Lipót* tanító ur igazgatása és utmutatása szerint vezetetik. Ezen férfi, ki egyszersmind hazánkfia, mind külföldön, mind a bécsi izr. siketnémák intézetében több éven sikeresen működött, s hasznos munkálkodásának gyümölcsei már ezen intézet növendékeinél is mutatkoznak. Vezetése alatt már most is több fiatal tanító képezetik, kiknek száma évről évre gyarapodni fog arányosan a növendékek növekedő számához, minthogy egy-egy tanító csak 8—10 növendéket oktathat némi eredménnyel.

A tanítás módszere az intézetben a *szótagolási* (Articulationsmethode), melylyel a siketnémák hangosan beszélni, és a beszélők ajkairól a szavakat leolvasni tanulnak. Oktattatnak továbbá írásra, rajzolásra, tornázásra stb., a leányok kézi munkára is. A tanítási nyelv a magyar. de a tantárgyak közül a német, valamint a héber olvasás is szerepel.

III. Az 1848/9-iki rokkant honvédek menedékháza.

Az 1848/9-iki országos honvéd egyesület egyeteme által 1869-ik évi augusztus hó 21-én tartott országos honvédgyűlésről fölvett jegyzőkönyv szerint, különösen *Vidacs János* századosnak hozzájárulása folytán az 1848/9. rokkant honvédek számára egy menedékház építése indítványoztatott, azon reményben lévén, hogy Pest városa a szükséges telket, valamint hogy a téglagyárosok a szükséges téglát ingyen fogják adni, a mesteremberek pedig a munkát ingyen teljesítendik.

Ez indítványt az országos honvédgyűlés elfogadván, magáévá tette, és a rokkantak házának tetteles felállíthatása tekintetéből egy bizottság kine-

vezését elhatározván, e bizottság tagjaiul: *Vidacs János* százados, *Clementi Gábor* és *Földváry Albert* alezredeseket, *Khünel Ignác* hadbirót, *Kausser Gyula* főhadnagyot és *Jókai Mór*t megválasztotta, *Damjanich* tábornok özvegyét pedig fölkéretni határozta, hogy hathatós befolyásával az ügyet pártfogása alá venni és támogatni kegyeskedjék.

A megválasztott 6-os bizottság gyűjtőiveket bocsájtott szét az egész országban, adakozásra híván fel a haza minden rendü polgárát, mely fölhívás az országszerte létesített honvédegyletek és a hazai lapok hathatós közreműködése folytán lelkesen felkaroltatván, Vidacs Jánosnak 1873. július 24-én lezárt számadása szerint az 1869. december hó 1-én megindult adakozásokból a tervezett menház építésére 109,991 frt 2 kr. folyt be. Jókai Mór ez összegből 22,500 frtot gyűjtött.

Vidacs János azon reménye, hogy a honvédek háza építéséhez szükséges telket Pest városa ingyen fogja adni, meghiusult, bár a telek a Ludovica mellett már kijelölve is volt, de az ahhoz kötött föltételek a honvédség érdekeivel ellentétben állván, a bizottság kénytelen volt a telket visszautasítva egy másikat az adakozások begyűlt pénzen magán uton megszerezni.

A bizottság Nagy Francziskának a soroksári ut mellett a vágóhidhoz mintegy 1500 lépésnyi távolságra fekvő körülbelöl 4000 □ ölet tevő puszta homok talaju telkét szemelvén ki a mondott czélra, és 1870. november 29-én kialkudván, 23,760 frt vételárért megvette, melyre még 216 frtnyi ráfizetés történvén, a 208 frt 86 kr. ügyvédi költséggel együtt a puszta telek 24,178 frt 86 krba került. A vételár 1871. febr. 3-án kifizetve lett.

Az építkezés vállalkozó utján *Dötzer* építészre bízott, ki az építést 57,000 frtért elvállalta. Az alapkő 1871. október 18-án nagy ünnepélylyel letétetvén, 1873. október hó 25-én a 80 rokkant honvéd befogadhatására épített gyönyörű menedékház a közhasználatra átadatott.

A szobák festése 1132 frt. a díszterem kockkapadlózata 291 frt. az egész épület tehát 58,423 frtba, a telek árával együtt 82,601 frt 86 krba került.

Itt megemlítendő, hogy a *Bakcsi Ferencz* utján 1871. július hó 1-én ajándékozott 60 frt Kossuth bankó az alapkőbe záratott, és hogy a díszterem br. *Baldácsy Antal* 1877-ik év végén saját költségén kifestetvén, diszesen bebutoroztatott, és egy a kenyérmezei csatát ábrázoló nagy olajfestménynyel és I. Napoleon ezredesi arczképével, mint a nemes báró ajándékával földiszittetett, és Karácson szombatján ünnepélyesen a menedékház tulajdonába átadatott.

Az intézet, mint említettett, 1872-iki október 25-ike óta áll fönn, és a nemzet közadakozásából a föntebb elősorolt bizottság fáradozásai folytán alapított.

Czélja a menedékháznak, hogy miután az 1848-iki törvényhozás a honvédsereg állásának erkölcsi és anyagi tekintetbeni biztosítását, különösen

pedig a csatákban kapott sebeik következtében rokkantakká lett honvédek országosan leendő megjutalmazását a nemzet becsületének pajzsa alá helyezvén, ezen becsületbeli kötelességének beváltására a kormány az országgyűléshez benyújtott többszöri kérvényzések és interpellatiók következtében sem volt képes valamit tenni, ennél fogva az 1848/9-iki szabadságharcban kapott sebeikben rokkantakká lett honvédek, a kik mai napig ezer számra a haza minden részeiben nyomorognak, hiába várva a nemzet becsületszavának beváltását, itt e kegyeletes adakozásokból épült menedékházban vég napjaikra nyugodt és biztos ellátást nyerhessenek.

A menház 1872-ik év október 25-én rendeltetésének átadatván, a 6-os bizottság a sivár telek termővé tétele mellett, az épület belső berendezéséhez is hozzáfogott, de hogy azt teljesen felszerelje és benépesítse, és az ápoltak kellő ellátásáról gondoskodjék, erre az építés és telekvásárlás és annak mivelhető állapotba helyezése által kimerült pénztár nem lévén képes, a házgondnok fölfogadása után egyelőre 3 rokkant honvédet vett ápolás alá. A legelső rokkant Zolyomi Iván százados volt. Egy rokkant ellátásáért a házgondnoknak 14 frt 95 kr. fizettetik havonként.

Vidacs János menházbizottsági elnök e tisztről lemondván, az új 5-ös bizottság következőleg alakítottatott meg: Elnök *Földváry Albert* alezredes, pénztárnok *Szatmáry Mihály* ezredes, pénztári ellenőr *Krivácsy József* ezredes, *Tassy Betz László* őrnagy, *Khünel Ignác*z hadbíró, jegyző *Gánóczy Flóris*.

E bizottság a központi igazgató választmány utasítása folytán átvévén a pénztárt, a számadás szerint kimutatott 24,165 frt 75 kr. és 203 frank aranyban, *Vidacs János* volt elnök által 1873. november hó 8-án kötvényben és készpénzben pontosan átadatott.

Az új bizottság feladata volt a menház fölépítése után mindig sürűbben és követelőbben jelentkező rokkantak fölvételét lehetővé tenni, és azok kellő ellátása mellett az épület és telek berendezését mielőbb bevégezni.

Nagy és nehéz föladat, melyet azonban a bizottság, hála a nemzet jóakaratu áldozatkészségének, lehetőleg megoldott, 5000-nél több fölhívást bocsájtván az ország minden egyleteihez, pénzüntézeteihez, törvényhatóságok, városok és községekhez, mely fölhívásban kifejtetett, hogy ha Magyarország minden egyes községe, egylete, pénzüntézete csak 5 frt évenkénti adakozást biztosít a menház részre, azon esetben a nemzet becsületének pajzsa alá helyezett 1848/9-iki honvédek rokkantjai ellátva és biztosítva lesznek.

A nemzet jobbjai áthatva a szent cél iránti lelkesültségtől, vetélkedve siettek ajánlataikat 15, 10, 5, 3 évre megtenni, és az első évre járó ajánlatot készpénzben megküldeni. Az időnként érkező ajánlatok befolyásával a menház fölszerelése és benépesítése fokozatosan haladt elő, ugy annyira, hogy midőn szeretett királyunk legkegyelmesebb elhatározása folytán 1875. april havában az ő nevében és általa nyújtott 5.000 frtnyi kegyadomány kifizetett, a menházban ellátott rokkantak létszáma 60-ra emeltetett.

Az első években a nagyobb számu egyszer s mindenkorra adakozók adományai folytán lehetővé lett, hogy a menház tőkéje a fölszerelésre szükségelt nagyobb mérvű beruházások és a tagok ellátására fordított tetemes kiadásnak beszámítása után, az alaptőke, a 30 ezret jóval meghaladta, de az egymás után következő rosz termésű évek országos hatása alatt ez intézetnek is szenvedni kellett, ugy annyira, hogy a bizottság a legszigorubb takarékoság mellett is alig képes az évi bevételekből a szükségletet fedezni, tehát egyelőre a tőkeszaporításról és 80 rokkantra készített menház teljes benépesítéséről kénytelen volt lemondani, legfőbb igyekezete a jelenlegi létszám lehető föntartása mellett megtakarított csekély tőkéjét épségben megtartani, hogy bizonyos eshetőségek beálltával lehessen mihez nyulni.

Jövedelmi forrásait gyarapító a bizottság legközelebb az ország közjegyzőihöz fordult, hogy ezek figyelmébe ajánlja intézetünk érdekeit is, fölkérvén őket, hogy a végrendeletek készítésénél a jótékony intézetekre hagyományozó végrendelezőknek a honvédrokkantak menedékházát is figyelemükbe ajánlják. Ezek szerint a menház, tőkéjének csekély kamataiból és az egyeseknek egyszer s mindenkorra vagy több évekre tett ajánlataik folytán nem egész pontossággal befolyt évenkénti kegyadományaiából tartatik fön.

A tagok irásban több egymásután következő évekre tett kötelező nyilatkozataik alapján, melyek a menház bizottság iratai közt őriztetnek, kötelesek ajánlataikat beváltani.

Az 1877-iki évi december 31-én lezárt pénztári számadás szerint, az évi kiadás levonása után értékpapirokban, kamatra kiadott és táblázás által biztosított kötelezvényekben és takarékpénztári könyvecskékben 35,802 frt 52 kr. készpénz, és a házon és telken kívül mintegy 6000 frt értéket képviselő ingóságok teszik a menedékház vagyonát.

A menház épületének 1873. okt. 25-én lett közhasználatra átadása óta 1877-ik végéig 138 rokkant honvéd vétetett fel, ezekből meghalt 22, önként eltávozott 33, fegyelmi uton elbocsáttatott 17, a jelenlegi létszám 60. Ezeken kívül tart és fizet a menház 1 gazdaasszonyt, egy mosónét, 2 nőcselédet és 1 férfi mindenest. Az 1877-ik év december 31-én lezárt pénztári számadás szerint, a bevétel volt 12.970 frt 12 kr., a kiadás 11,123 frt 5 kr.

A menház étrendje: reggelire kávé egy darab kenyérrel, délre két tál étel, ünnepnapokon 3, este 1 tál: nagy ünnepnapokon bor. A ruházat áll egy rendbeli posztó honvéd öltözetből köpenyeggel és sipkával, egy rendbeli nyári vitorlavászon öltözetből, mely a menházban csekély díj mellett készíttetik; adatik minden ápoltnak: négy pár fehér ruha, 3 zsebkendő, 2 törülköző, fésű, kefék, kézi tükör, mosdó szappan, egy pár csizma, dohány, gyufa.

Egy személy évi élelmezése 111—114 frt közt ingadozik. Egy ember posztó és nyári ruhája kerül 43 frt 80 krba, 1 pár csizma 9 frtba, összes

fehérneműi 16 frtba, ágy és ágyi ruhái 30 frtba, aprólekos szükségletei 4 frt, dohánya 3 frt 36 krba, vagyis egy új rokkant fölvétele az élelmezésen kívül 106—110 frtba kerül.

A fűtés, világítás, orvos, gyógyszerár és temetési költségek, melyek mintegy 15 frt személyenkinti kiadásra tehetőek, hozzászámítván a kisegítő személyzet fizetését, az épületjavítást, a kert művelését és a menházbizottság irodai kiadását, a honvédménház egy tagjának teljes ellátása, az épület és kert fentartása és a kezelési költségekkel együtt 200—230 frt közt ingadozik.

Az intézet alapszabályai a menházbizottság által kidolgozva, az országos honvédegyletek közgyűlése által elfogadtatván, a honvédegyetem alapszabályai közé fölvétettek.

E szabályok szerint a menházbizottságnak egyetemleges felelőssége mellett korlátlanul intézkedik. Ezenkívül van egy általános házi szabályzat, mely a menházban kifüggesztve van, végre a kezelés és vezetés egyöntettségét a menházbizottság ügyrendje szabályozza. A fegyelmi ügyekben egy a menház tagjaiból alakított fegyelmi bíróság egy menházbizottsági tag elnöklete alatt a fegyelmi szabályok szerint bíraskodik, a hozott ítélet a bizottság elé terjesztetik, a hol az módosíthatatik, a föllebezés ide történik.

A bizottság évi költségvetése a központi igazgató választmányhoz tudomás végett beterjesztetik.

Az ügyrend szerint a menházban egy a tagok közül kiszemelt felügyelő választatik, ki a bizottság és annak megbízottja rendeleteit végrehajtja, a rend és esendre felügyel, és naponkint jelentést tesz a főfelügyelet és gyakorló soros bizottságtaghoz, továbbá van egy gondnok, ki a leltárt vezeti, és arra felügyel, végre van egy ellenőr, ki az élestárt kezeli, és a napi szükségletet kiadja, a beszerzett élelmi szereket átveszi, és a hó végén a bevételekről és kiadásokról számol. A havi szükségletet előírányozza, melyet a főügyelő és soros bizottsági tag igazol, az elnök pedig utalványozza.

A menházbizottság jelenlegi tagjai: elnök: *Krivácsy József* ezredes, pénztárnok: *Tassy Becz László* őrnagy, ellenőr: *Sebestyén József* főhadnagy, ki egyszersmind a rendes jegyző leköszönése folytán a jegyzői teendőket is végzi, *Degré Alajos* százados, *Khünel Ignác*z hadbíró és *Feleky Miklós* százados. A menház orvosa: *Dózsa Pál* tr. működését dij nélkül végzi.

E bizottság minden hétfő délután ülést tart, a nemzeti lovarda szíveségből átengedett igazgatói szobájában. A tagok fáradásaikért semmi jutalomban nem részesülnek, kivévn a jegyzőt, ki 15 frt havi dijat kap.

e) Jótékony egyletek.

1. Az országos magyar gazdasszonyegylet.

Az árvaház fentartásán kívül más téren is fejt ki áldásos működést. Kiállította a magyar népviseletet több példányban. 1861-ben az Alduna kiadására által okozott nyomort enyhíté. 1861-ben gazdasszonyi kiállítás

rendezett a Beleznay-kertben. Az 1863-ki aszály enyhítésére gyűjtést rendezett, mely 21.683 frt 99 krt jövedelmezett, ugyan-e célra egy női bazárt rendezett, mely 40.602 frtot jövedelmezett. Ugyanez évben az erdélyi vízkárosultakat segélyezé. Segélyzi a pesti gyermekórházat is.

1877-ben ezen egyletnek összesen 648 tagja volt; rendes évi tagdíj 5 frt. Összes bevétel: 19.054 frt 28 kr., összes kiadás 15.259 frt 89 kr.

Jelenleg ezen áldásdusan működő egyesület élén állanak: elnök: *Damjanich Jánosné* szül. *Csernovics Emilia*, alelnökök: *Kármán Lajosné*, *Ráth Károlyné*, pénztárnok: *Röser Miklós*. ellenőr: *Jármay Gyula*, jegyző: *Sztupa György*, ki az egyesület érdekében annak alapítása óta folytonosan a legbuzgóbban működik; számvizsgáló bizottsága elnöke: gróf *Butthlyány Lajosné*, tagok: *Boocz Lajos*, *Vogel Péter*.

2. A pesti jótékony nőegylet.

Alapított 1817-ben *Hermína* főhercegasszony védnöksége alatt. Célja méltó házi szegények segélyzése. Fentartatik rendes évi adakozások az egylet által időről időre rendezett gyűjtések által és az alaptőke kamataiból. Minden rendes tag köteles évenként annyit fizetni, mennyire vállalkozott. 1877-ben a rendes tagok száma 255 volt. Az egyletnek mintegy 50.000 frtnyi állandó vagyona részint jelzálogilag bekeblezett követelésekből, részint az államtól biztosított papirokból áll. Az egylet fenállása óta folyvást néhány száz szegényt részeltetett segélyzésben. 187^{6/7}-ben bevétel volt: 16.969 frt 35 kr., a készpénzkiadás 15.671 frt 95 kr. Az egylet élén jelenleg *Bohus Szögyén Antonia* urhölgy, ki évtizedek óta az egylet terén s más jótékony célok előmozdításában közelismerést megérdemlő módon működik és 29 választmányi tag áll. Az egylet hályogban szenvedőket kezeltek, mely célra 1876-ban 798 frtot adott ki. Ez évben nyáron 25 egyénen 31 műtét végeztetett *Schulek Vilmos* egyetemi tanár által, 29 esetben sikerrel.

Az egyesületbe lépő minden tag termékbeli évi mennyiséget is ajánlhat. A nőegyesület összes tagjaiból választatnak a munkás tagok, kiknek kisebb kerületek jelöltnak ki. Ezeknek feladatuk, a kerületükben lakó valódi szegényeknek körülményeit és viszonyait kitudni, hogy véleményét adhassanak, miként kelljen ily szűkölködőkön segíteni. Az egyesület szűkebb választmánya 12 tag és egy elnöknöből áll. A pesti jótékony nőegylet védnöje, Ő Felsége *Erzsébet* királyné egyszersmind a budai jótékony nőegylet védnöje is.

3. A budai jótékony nőegylet.

Alapított 1817-ben gróf *Brunswick Anna* előterjesztése alapján *Dorottya* főhercegnő, *József* nádor neje által. Célja: egy szülőház fentartása, kiseddóvódiák létesítése és fentartása, szegényeknek adandó pénzbeli segélyezés és szegényeknek ingyenes gyógyszerekkel való ellátása. Fentartatik az alapítványok kamatjövedelmei, a tagok évi járulékaik és az egylet

tulajdonát képző házak bérjövödelmei és könyöradományok által. Egy-egy tag fizet évenként 12 frtot.

Fentart csaknem félszázad óta egy sinlő házat a Krisztinavárosban, melyben folytonosan 20—25 elaggott munkaképtelen nő találja teljes ellátását, fentart 3 kisedóvodát a várban, vizivárosban és Ujlakon. Évenként körülbelül 3000 frtot oszt ki havi részletekben szegények segélyezésére, és körülbelül 600—800 forintot költ szegények gyógyítására, kiket ingyen lát el gyógyszerekkel. Az egylet *Erzsébet* királyné ő Felsége pártfogása alatt áll.

1877-ben a tagok száma 30 volt; a bevétel 14.554 frt 7½ kr., a kiadás 14.605 frt 68 kr. Vagyon: 53.396 frt kr. Az egylet élén állanak: Elnök: *Wenkheim Stefania* grófnő, alelnök: *Paulovics Lászlóné*. Tiszteletbeli hivatalnokok: pénztárnok: *Dolenszky Antal* titkár és ügyvéd; *Dr. Hoffer István* orvos.

4. A pesti izr. nőegylet.

Az általa fentartott leányárvaházon kívül a fővárosban a népkonyhai intézményt meghonosította, már 1868-ban egy szegény tápintézetet nyitván, melyben évenként 75.000 adag ebéd szolgáltatik ki 10 krért minden belépő szegénynek valláskülönbség nélkül. E népkonyha szükségleteit a nőegylet fedezi.

Ezenkívül ez egylet szegényeket havi rendes segélyezésben részesít, lakbérjárulékokat oszt ki, alkalmi segélyeket nyújt, gyermekágyasokat segélyez, bábatanfolyam-hallgatóknak ad ösztöndíjakat, és szegény sorsu árvákat lát el segélyezéssel, azonkívül mintegy 20 külső árvát is tart fenn. 1877-ben rendes tagjainak száma 1280 volt, kik évenként 5—5 frtot fizetnek; bevétel: 11.070 frt 46 kr., kiadás: 11.927 frt 51 kr. Vagyon: 161.953 frt 50 kr.

Az egylet élén jelenleg: *Bischitz Dávid*-né áll. Az egylet ügyeit egy számos tagból álló választmány intézi.

5. A fővárosi szeretetházi egyesület.

Alapszabályainak lényeges pontjai a következők: Az egyesület célja budapesti illetőségű, 6 évet betöltött elhagyott gyermekeket erkölcsnemesítő módon szeretetházak felállítása által oktatni, nevelni, munkára tanítani, és legalább 16 éves korukig teljes ellátásban részesíteni; ugyancsak, ha a szeretetházból elbocsáttatnak, munkával való ellátása, gondviselése, s netán szükséges további segélyezése. Az egyesület jövödelmei az egyesületi rendes tagok évi járulékaik, a rendes tagok által egyszer mindenkorra lefizetett alapítványok, önkényes adakozások magánosok és egyesületek részéről; jótékony célú előadások, hangversenyek és estélyekből befolyt összegek.

A budapesti szeretetházak hitfelekezeti jelleggel nem bírnak. Tan- és nevelési nyelv a magyar. Főbb nevelési eszközök: 1. a vallás-erkölcsi érzellet ápolása és fejlesztése: 2. az egész intézetnek és az abban való életmód-

nak oly családiasan berendezése és vezetése, hogy az lehetőleg a jó házi családéletet helyettesitse, és a nevelés arra irányoztassék, hogy a szeretet uralma alatt egyszersmind a szabad egyéniség, az önálló egyéni jellem fejlesztessék ki a növendékekben; 3. oktatás az elemi és felső népiskolai tanfolyamokban és mindkét tanfolyam bevégezése; 4. gazdasági munka, kertészet és szőlő és gyümölcsfa művelésében adandó elméleti és gyakorlati oktatás és a körülmények szerint életbeléptetendő ipartanítás; 5. rendre, tisztaságra, pontosságra és fegyelemre szoktatás; 6. a nevelőnek személyesen folytonos jelenléte és példája. E feladatok teljesítésére van hivatva: az igazgató és a háztartás kezelésében neje vagy a gazdasszony. Az igazgató alatt állnak s vezetése szerint neki segédkezve működnek az egyes családok nevelőiül alkalmazott tanítók, továbbá a tanítói gyakornokok. A növendékek ruházatát az intézettől nyernek. Oly növendékeknek, kik tartásdíjt fizetnek, belépésükkor a rajtuk levő ruhán kívül még legalább egy öltözetet és két pár fehérneműt kell magokkal hozniok. A fölvelt növendékek kötelesek a 16 életév betöltéséig az intézetben maradni, és ezen idő alatt az elemi és felső népiskolai tanfolyamot bevégezni, valamint a reájuk bízott mindenemű házi, gazdasági, kerti, szőlőszeti és ipari munkát pontosan teljesíteni.

A növendékek az intézetbe belépésük és életkoruk szerint családokra osztatnak fel, és mindegyik család egy családi tanító, illetőleg nevelőnő vezetése alatt külön saját lakosztályában él és dolgozik. Egy családban 15 növendéknél rendszeren nem lehet több.

Az első szeretetház (üllői ut 58. sz. bérelt házban) 1877. márczius 8-án nyitott meg. Összesen 20 figyermek vétetett fel. Igazgató: *Szőcs András*, ki már a balaton-füredi szeretetháznál és zólyom-lipesei Gizella-árvaháznál nagy tevékenységet fejtett ki a szegény gyermekek nevelése érdekében.

Az egyesület ügyeit elnöke *Weisz B. F.* és egy választmány vezeti.

6. *Valeria nőcseléd-képző egyesület.*

Az egyesület 1871. április 23-án alakult *Glacsz Ebeczky Antalné* kezdeményezése folytán. Célja: a nőcselédek értelmét és gyakorlati ügyességét kifejtve, őket teendőik ellátására alkalmasabbakká tenni; bennök az erkölcsi érzetet, becsületérzést, munkakedvet és jövőjük iránti érdekeltséget fölkelteni és élénkíteni. Írásbeli elismerések és jutalmazásokkal oda hatni, hogy szolgálati helyeiken huzamos ideig maradjanak, és végre bennök azon meggyőződést kelteni, hogy erkölcsös magaviselet, ügyesség, szorgalom és állandó szolgálat folytán balesetek alkalmával segélyezésben részesülendek, és egyszersmind általában bizonytalan jövőjüket is biztosítják.

Az egyesület eleinte 3 szobából álló *menhelyet* nyitott szolgálat nélküli cselédek befogadására, hol oktatás is adatott írásban, olvasásban. Az egyesület tőkájének gyarapítására tánczvigalmak, színi előadások, hangversenyek ren-

deztettek. Budapest főváros 1876-ig 900 frttal segélyezte az egyletet, mely 1874. novemberben *Valeria* főhercegasszony védnökségét nyerte, s czimében a *Valeria* nevet vehette fel. 1875. április 1-én az egylet *népkonyhát* nyitott. 1874. végével új menhelyt rendezett be 15 ágygyal. 1876-ban a fővárosi népkonyha-bizottságtól 200 frtnyi segélyben részesült. Az 1875. június 26-iki árvíz által károsultaknak az egyesület 100 frtnyi segélyt nyújtott.

Az egylet vagyonát képezik: 1. az alapítványok, 2. a tagok évi díjai; 3. a cselédek által fizetendő menhelydíjak. Alapító tagok azok, kik egyszer mindenkorra 50 frtot fizetnek; a rendes tagok évi 5 frtot, a pártoló tagok évi 3 frtot fizetnek. A rendes és pártoló tagok kötelezettsége 3 évre terjed.

1877-ben tagok száma: 587; bevétel: 5274 frt 10 kr.; kiadás: 7308 frt 47 kr.

Az egylet élén *Glacsz Ebeczky Antalné* áll.

A menhelybe lépők beiratási díj gyanánt 20 krt, lakás és élelemért 10 krt fizetnek. Az intézetet egy felügyelőnő igazgatja. A belépő cseléd rendszeren csak 8 napig tartózkodik a menhelyben. A menhelyből kiadott nő, ha egy évig egy helyen szolgál, jó magaviseletű, az első évben dicséret oklevélet, a második évben pénzbeli jutalmat nyer az egylettől.

A *Valeria*-egylet népkonyhájában szegények 10 krért ebédet kapnak. Heti étjegyek ingyen olyanoknak adatkak, kik végkép munkaképtelenek. A népkonyha szolgálománya: egy szakácsnő, egy kiszolgáló és egy mosogatónő.

Sajnos, hogy ezen egyesület részvét hiányában magát fenn nem tarthatja, és hogy feloszlása várható.

7. *Tabitha*-egylet.

Alapított 1873-ban. Célja a Budapest fővárosi szegényeket általában, a szegény és árva gyermekeket, valamint a gyámolítást igénylő öregeket és betegeket különösen, a könyörülő szeretet jótéteményeiben részesíteni. Az egylet ezen jótékonyágát a téli hónapokon át rendszeren hetenkinti kenyérkiosztással, és esetről esetre, valamint rendkívüli csapások beálltával is magok az egyleti tagok által készített ruhanemük és pénzadományaikból vagy adományozások útján szerzett fűtő anyagok kiszolgáltatásával gyakorolja. Eszközök: alapítványok, a rendes tagok járuléka, önkényes adakozások, az egylet tagjai által teljesítendő munkák a ruhanemük körében. Az alapító tagok egyszer mindenkorra 50 frtot fizetnek, vagy ezen összegről kamatozó alapító levelet állítanak ki; a rendes tagok évenként 1 frtot fizetnek, a pártoló tagok egyszer mindenkorra minden kötelezettség nélkül valamely pénz- vagy más adománnyal járulnak az egylet fölsegélyezéséhez. Működési hatáskör: a folyó kiadásokra begyűlt pénzből kelméket vásároltat, ruhákat készít, melyeket kioszt. A szegény gyermekeket iskolai és egyéb

hasznos könyvekkel ellátja és ruházza. A szegényeket meglátogatja, és szükségleteikről tudomást szerezvén, azok enyhítéséről gondoskodik.

Az egylet élén áll az igazgató elnök, alelnök, a választmány, titkár, pénztárnok, kik a közgyűlés által 3 évre választatnak.

187^{6/7}-ben a bevétel volt: 700 frt és kelmeadományok, a kiadás: 638 frt 26 kr. 88 folyamodónak. Egyleti vagyon: 61 frt 74 kr.

Jelenleg az egylet élén állnak: *Marschalko Leonné* elnök; *Haberern Jonathanné* alelnök; pénztárnok: *Győri Vilmos*, titkár *Ambrozovics-Meszlényi Ilona*.

8. A hajléktalanok menhelye.

Fenáll 1876. febr. hó óta. Eleinte az ákáczfautczában volt, és 23 ágygyal volt felszerelve, később a józsefvárosi kórházutczába tétetett át, és 45 ágygyal szereltetett föl. „A régi hű testvérek“ czimű szabadkőműves páholy alapította saját költségén, és az e célra befolyt adományokból. Célja: szegény hajléktalanoknak hajlékot adni, a hol egyszerű, de tiszta ágyat kapnak egészséges meleg szobában, hol mosdhatnak, de szigoru felügyelet alatt állnak. Fejenkint 8 kr. követeltetik naponkint díj gyanánt, melyből a szükséges kiadások fedeztetnek. Habár a legalsóbb rendű néposztályból vétetnek fel szegények, eddigelé bárminemű rendellenesség vagy lopás nem történt. Évenkint csekély deficit van, melyet a nevezett páholy fődöz. Az intézetnek nincs vagyona, a beruházás a páholynak tulajdona. Nyáron kevésbé látogatják az intézetet, mint télen, mikor némely nap az is megeshet, hogy egynehányat el kell utasítani. Átlag majdnem minden ágy van kiadva, és csak 3—5 százalék marad üres. 1877-ben 1300 frt volt a kiadás, 1200 frt a bevétel. E szerint (nem számítva a beruházási tőkét és kamatait) egy ágy naponkint 8 krt, azaz évenkint 29 frt 20 krt hozván, ennyi a lakbér, a felügyelő, a világitás, fűtésre, meleg vízre, törülközőkre szükségeltetik.

Az intézet élén áll: a nevezett páholy, mely néhány tagját megbizta az intézet vezetésével, kiknek élén *Koehlin Edmund* kereskedő áll.

A menházba csak férfiak vétetnek fel. A ki éjjelre felvétetni akar, köteles nevét, születése helyét, foglalkozását a felügyelőnek őszintén bevallani, mely beiratás után az illető 8 kr. lefizetése ellenében egy bádóg bárczát kap számmal ellátva, és ezen számmal megjegyzett ágyat egy éjjelre igénybe veheti; ezenkívül egy tiszta törülköző szolgáltat ki. Részegek, valamint szembetünően tisztátalanok vagy bujakórban szenvedők a menházba föl nem vétetnek. A már váltott bárczákért a pénz vissza nem adatik. A menhelybe fölvétel, valamint az elhagyás ideje évszak szerint határozatetik meg, és ezen határozat mindenkor az intézetben kifüggesztetik. Egy ágyban csak egy felnőtt személynek szabad alunni. A menházba belépésnél köteles az illető fővegét és lábbelijét a felügyelőnek átadni, az átadott holmik másnap reggel a kilépésnél az illető bárcza visszaadása mellett adatnak ki. A lefekvés előtt köteles minden egyén arcát, kezeit és lábait megmosni, és ezután a

törülközőkendőt visszaadni. A menházban dohányozni, játszani, inni vagy lármázni szorosan tiltatik. A levetközők kötelesek lefekvés előtt ruháikat az e czélra ágya felett található fókba helyezni. Esti 9 órakor a világítás eloltatik, ekkor köteles mindenki lefeküdni, az ez utáni beszélgetés szorosan tiltatik. Az évszak szerint megállapított órákban jel adatik a haranggal a felkelésre, mely után köteles mindenki a menházat egy fél óra eltelte után elhagyni. A ki a bárczát, vagy pedig a törülköző kendőt vissza nem adja, vagy ágyát berondítja, vagy más kárt okoz, tartozik a kárt megtéríteni, és jövőre a menházba föl nem vétetik. Egy személy 8 napnál tovább egy folytatásban nem tartózkodhatik a menházban, azonban a menházbóli kijövelete után 14 nap mulva ujjolag fölvehető.

A házrendet meg nem tartót a felügyelő azonnal kiutasíthatja.

9. *A pesti „Chevra Kadischa“ (Szent-Egylet).*

Alapított 1780-ban. Önálló egyesület, azonban a pesti izr. hitközségi képviselet fölügyelete alatt áll. Célja : szegény betegek ápolása és gyámolítása, halottak temetése, a halottak lelki üdvéért imák rendezése : az egyletnek a lelki üdv czéljából átadott jámbor hagyatékok és alapítványok kezelése, a chevra által alapított aggyámolda fentartása, és egyéb a gyámoldán kívüli sinlők gyámolítása.

Tagja minden pesti izraelita lehet, ki feddhetlen jellemű, és a pesti izr. hitközség tagja. Első sorban az egyesület tagjait részesíti jótéteményeiben, azonban gyakorol jótékonytságot más pesti izraelitákon is, melyre az egyesületi tagnak felesége, özvegye és kiskoru gyermekei szintén igényt tarthatnak.

Minden felvétetni kívánó tag 18—400 frtnyi fölvételi díjt fizet : az évenkénti tagdíjnak jelenleg 6 frt és 10 frtot tul nem szabad haladnia ; halálesetekben a tagnak a megállapított díjakat kell fizetnie a temetési hely, a halotti szertartások és emlékkő állításáért. Szegény egyleti tagok az évi díjat betegknél és halottaknál való őrzés által pótolhatják, és halálesetekben fölmentetnek minden díjaktól.

Az egylet tevékenysége betegápolás és segélyzés ügyében áll : 1. betegek meglátogatásában ; 2. pénzzel gyámolításában, mely 6 hétre terjeszkelhető hetenkinti 3—10 frt adományozásában áll ; 3. a betegek ápolásában, a mennyiben az egyesület szegény beteg tagoknak ápolókat állít ; 4. szegény egyleti tagoknak és nem tagoknak ingyen orvosi kezelésében ; 5. a pesti izr. hitközség kórháza fentartási költségeinek részben fődözése által. A quóta, mely szerint a chevra e kórház fődözetlen évi kiadásaihoz járul, 3—3 évre a pesti izr. hitközséggeli barátságos megegyezés alapján határoztatik meg, és a fődözetlen évi kiadásoknak legalább 50%-át kell, hogy kitegye, jelenleg 80%-át teszi. Betegek, kik nem tagjai az egyesületnek, 4 héten át 2—6 frtnyi heti segélyben részesíttetnek. Szükség esetében ez időszakon tul

is lehet segélyezni betegeket. Chevra-Kadischa-tagok a pesti izr. kórházba, ha arra szorulnak, ingyen vétethetnek föl.

Jelenleg a tagok száma 2876. 1877-ben a bevétel 87045 frt 86 kr., a kiadás: 70.279 frt (ideszámitva a hivatalnokok fizetéseit is 7865 frttal). Az utolsó években szegény beteg chevra-tagok 25—100 frtnyi összegekkel gyógyoltattak. Vagyon: 200.000 frt. Részletezve kiadatott: az aggyámoldára 7112 frt 64 kr., szegények és betegeknek és a kórház költségeinek fedezésére 18.937 frt 34 kr.: temetési költségek fejében 10.213 frt 17 kr.

Az izr. *aggyámolda* a chevra által 1870-ben alapítottatott, és általa fenntartatik. Fölvétetnek szegény keresetképtelen chevra tagok és özvegyei. Az intézeti ház a Damjanich-utcában van. A fölvételnek föltételei: hogy az illető feddhetlen jellemű legyen, hogy legalább 5 év óta tagja a chevranak, hogy legalább 60 éves (nő 55 éves) legyen, hogy fekvő beteg ne legyen. Jelenleg ott 25 egyén ápolatik.

A chevra-kadischa ügyeit egy 12 tagból álló előljáróság és a választmány igazgatják. Az egyesületnek jelenleg élén áll: *Reuss Károly* elnök.

10. A budai „Chevra-Kadischa” (izr. Szt.-Egylet).

Fenáll 1831. jul. 21. óta: alapították a budai izr. hitközség tagjai: fenntartatik tagsági, bekeblezési, temetési stb. illetékek és adományokból. A tagok száma 148. Vagyon 1877. végén 13.611 frt 72 kr., áll pedig ingatlanok, ingóságok és értékpapirokból. 1877-ben bevétel volt 4489 frt 58 kr. kiadás 4486 frt 39 kr. Az egylet elnöke: *Schwarz Mór*.

11. Ó-budai „Chevra-Kadischa” (Szt.-Egylet).

Fenáll az ó-budai zsidó hitközség létezése óta, alapítója a zsidó hitközség, fenntartatik tagdíjak, jótékony adományokból: tagdíj 1 frt 5 kr.: tagok száma 500. Vagyon: két ház és kórházi felszerelés. Segélyzi tagjait és kórházat tart fen. Elnök: *Gattein Izrael*.

12. A pesti szegény-gyermek-kórház egylete.

Alapítottatott 1839-ben. Tagok száma 340, tagdíj 5 frt. 1877-ben bevétel: 25.575 frt 54 $\frac{1}{2}$ kr., kiadás: 25.449 frt 4 kr. Vagyon 156.277 frt 38 $\frac{1}{2}$ kr.

1877. évben 777 gyermek ápoltatott a kórházban, 8184 járólág gyógykezeltetett, 950 védhínlővel beoltatott. Elnök: Ürményi József, alelnök: Csengery Antal, Morlin Imre, titkár: Halász Dezső, pénztárnok: Czanyuga József, ügyész: Dr. Német József, házigondnok: Adler Antal. 20 választmányi tag. A nőegylet felügyelő tagja: Bohus Szögyény Antonia. Igazgató főorvos: Dr. Bókai János.

13. Pesti izr. kézmű- és földmívelési egylet.

Alapítottatott 1840-ben. Célja: szegény izr. fiukat mesteremberekké vagy földmívelökké mivelní. Tagok száma 527, tagdíj 5—20 frt, 1877-ben bevétel 4395 frt 98 kr., kiadás: 4910 frt 31 kr. Vagyon 30,179 frt 80 kr.

14. Rabbi Meisel kölcsön- és segélyegylet.

Alapított 1860-ban. Célja: tagoknak kamatnélküli kölcsönt adni, az örökösöknek bizonyos tőkét biztosítani. Tagok száma 600, tagdíj 3 frt, egyleti tag meghalózáskor 1 frt, belépti díj 8 frt 25 kr. 1877-ben bevétel: 38.755 frt 86 kr., kiadás: 37.143 frt 35 kr. Vagyon 19,545 frt 25 kr.

15. Orvostanhallgatók segély- és önképző egylete.

Alapított 1861-ben. Célja: segélyzés, önképzés. Tagok száma 302. Tagdíj 2 frt. Bevétel: 1772 frt 67 kr., kiadás: 1669 frt 44 kr. Vagyon: 25,500 frt.

16. Joghallgatók segélyző egylete.

Alapított 1862-ben. Célja: segélyzés. Tagok száma 628 rendes és 11 pártoló. Tagdíj 2 frt. Bevétel 1877-ben: 6686 frt 22 kr., kiadás: 6157 frt 25 kr. Vagyon 25,570 frt 38 kr.

17. Műegyetemi segélyegylet.

Alapított 1862-ben. Cél: segélyzés. Tagok száma 275. Tagdíj 2 frt. 1877-ben bevétel: 2407 frt 76 kr., kiadás: 2267 frt 51 kr. Vagyon: 8673 frt 41 kr.

18. Gyógyszerészeti hallgatók segély-egylete.

Alapított 1863-ban. Célja: kartársak segélyzése. Tagok száma 54. Tagdíj 3 frt. Belépti díj 3 frt. Bevétel: 897 frt 41 kr., kiadás: 757 frt 13 kr. Vagyon: 12,500 frt.

19. Pesti kegyesr. főgymnasium segély-egylete.

Alapított 1864-ben. Célja: szegény tanulók segélyzése készpénz és könyvekkel. Tagok száma 61. Tagdíj tetszés szerint. Belépti díj 2 frt. 1877-ben bevétel: 6971 frt 45 kr., kiadás: 692 frt 63 kr. Vagyon: 6970 frt 32 kr.

20. Pesti kir. kath. főgymnasium segély-egylete.

Alapított 1865-ben. Célja: szegény tanulók segélyzése, tagok száma 146. Tagdíj 1 frt. Bevétel 1877-ben: 201 frt 70 kr., kiadás: 433 frt 78 krajczár.

21. Országos m. izr. tanító-egylet.

Alapított 1867-ben. Célja: Tanítók anyagi és erkölcsi támogatása. Tagok száma 183. Tagdíj 4 frt. Belépti díj 2 frt. Bevétel 1877-ben: 1746 frt 19 kr.; kiadás: 1166 frt 87 kr. Vagyon: 10.916 frt 90 kr.

22. Pesti Szt.-Vincze-egylet.

Alapított 1868-ban. Célja: szegények gyámolítása valláskülönbség nélkül. Tagok száma 75. Bevétel 1877-ben: 2332 frt 57 kr., kiadás: 1884 frt 47 kr.

23. A budapesti ref. gymnasium segély-egylete.

Alapított 1868-ban. Cél: szegény tanulók segélyzése. Tagok száma 94. Tagdíj 1—2 frt. 1877-ben bevétel: 321 frt 1 kr., kiadás: 192 frt. Vagyon: 2500 frt.

24. Fővárosi jótékony egylet (azelőtt mészáros-egylet).

Alapított 1868-ban. Célja: betegsegélyzés és temetkezés. Tagok száma 173. Tagdíj 12 frt. Belépti díj 5 frt. Bevétel 1877-ben: 3822 frt, kiadás: 3188 frt 65 kr. Vagyon: 5300 frt 74 kr.

25. Budapest IV. kerületi főreáltanodai segély-egylet.

Alapított 1868-ban. Célja: segélyzés, tagok száma 72; tagdíj tetszés szerint, bevétel: 535 frt 29 kr., kiadás: 335 frt 52 kr.

26. Rudolf korona-örökös jótékony egylet.

Alapított 1868-ban. Célja: jótékonyosság előmozdítása, betegsegélyzés és temetkezés. Tagok száma 466. Bevétel: 7444 frt 29 kr.; kiadás: 6837 frt 96 kr. Vagyon: 12,001 frt 25 kr.

27. Bikur Cholim látogató és segély-egylet.

Alapított 1870-ben. Célja: Betegek látogatása és segélyzése. Tagok száma: 200. Tagdíj tetszés szerint, bevétel 1877-ben: 1640 frt 9 kr., kiadás: 1612 frt 51 kr. Vagyon: 227 frt 58 kr.

28. Felebaráti szeretet cz. nőegylet.

Alapított 1871-ben. Célja: Betegek segélyzése, halottak temetése.

29. Országos magyar izr. ösztöndíj-egylet.

Alapított 1871-ben. Célja: szegény izr. tanulók (egyetemi, műegyetemi hallgatók, talmud-tanulók, tanító jelöltek és a gymnasium és reál-tanuló két felső osztályai tanulóinak) ösztöndíjazása. Tagok száma 320. (Alapító tag 84, rendes tag 236). Tagdíj 5—100 frt. 1877-ben bevétel: 2516 frt 75 kr., kiadás: 2000 frt 92 kr. Vagyon: 31,745 frt 88 kr.

Az egylet élén annak alapítása óta: Dr. Rózsay József áll.

30. *A budapesti kereskedelmi akademiái ifjuság segély-egylete.*

Alapított 1872-ben. Célja: szegény tanulók segélyzése. Tagok száma 294. Tagdíj tetszés szerint. 1877-ben bevétel: 348 frt 99 kr. Kiadás: 445 frt 67 kr. Vagyon: 50 frt.

31. *Izraelita komu-egylet.*

Alapított 1876-ban. Célja: jótékonyosság. Tagok száma 65. Tagdíj 2 frt 40 kr. Bevétel 1877-ben: 217 frt 20 kr. Kiadás: 139 frt 78 kr. Vagyon: 77 frt 42 kr.

32. *Az ágostai főgymnasium segély-egylete.*

Alapított 1876-ban. Célja: jótékonyosság. Tagok száma 189. Bevétel 1877-ben: 387 frt 75 kr. Vagyon: 1066 frt 40 kr.

33. *A budapesti józsefvárosi szegény gyermekeket ruhával segélyező egylet.*

Alapított 1876-ban. Célja a 2 sz. tankerület alá tartozó községi népiskolák szegény sorsu gyermekeinek ruhával, esetleg taneszközökkel segélyzése. Tagok száma 382. Bevétel 1877-ben: 1470 frt 80 kr. Kiadás: 956 frt 80 kr. Vagyon: 524 frt.

34. *Budai izr. nőegylet.*

Fenáll 1873. óta. Alapított izr. nők által. Célja: jótékonyosság. Tagok száma 130. Tagdíj 4 frt. Bevétel: 1617 frt 15 kr. Kiadás: 652 frt 5 kr. Vagyon: 1469 frt 69 kr. Az egylet élén áll: *Beer Bertholdné.*

f) **Önsegélyező egyletek.**

35. *Pest terézvárosi szőlőkertészek temetkezési egylete.*

Alapított 1777-ben. Célja: temetkezés. Tagok száma 512. Tagdíj 40 kr., minden haláleset után 20 kr. Belépti díj 1 frt 40 kr. 1877-ben bevétel: 1216 frt 7 kr. Kiadás: 1782 frt 20 kr. Vagyon: 1850 frt 47 kr.

36. *Hajósok betegsegélyező és temetkezési egylete.*

Alapított 1793-ban. Célja: betegsegélyzés és temetkezés. Tagok száma 380. Tagdíj 4 frt 20 kr. Belépti díj 1 frt 70 kr. Bevétel 1877-ben: 2178 frt 50 kr. Kiadás: 4672 frt 81 kr. Vagyon: 2195 frt 1 kr.

37. *Szt.-Noé temetkezési egylet.*

Alapított 1816-ban. Cél: betegsegélyzés és temetkezés. Tagok száma 1377. Tagdíj 1 frt 20 kr. Belépti díj 1 frt 15 kr. 1877-ben bevétel: 1899 frt 41 kr. Kiadás: 2178 frt 23 kr. Vagyon: 3655 frt 9 kr.

38. *A jó pásztorhoz című betegsegélyző és temetkező egyesület.*

Alapított 1816-ban. Célja : betegsegélyzés és temetkezés. Tagok száma 702. Tagdíj 2 frt 60 kr. Belépti díj 1 frt 50 kr. 1877-ben bevétel : 2364 frt 97 kr. Kiadás : 2505 frt 48 kr. Vagyon : 2333 frt 41 kr.

39. *Szt. Rókus kőműves betegsegélyző és temetkező egyesülete.*

Alapított 1819-ben. Célja : Betegsegélyzés és temetkezés. Tagok száma : 295. Tagdíj 3 frt 90 kr.; belépti díj 1 frt 80 kr. 1877-ben bevétel : 1612 frt 96 kr., kiadás 1692 frt 47 kr.; vagyon : 1826 frt 2 kr.

40. *Szt. Mária betegsegélyző és temetkezési egyesület.*

Alapított 1825-ben. Célja : betegsegélyzés és temetkezés.

41. *Az őrangyalról címzett betegsegélyző és temetkezési egyesület.*

Alapított 1830-ban. Tagok száma : 712. Tagdíj 3 frt 90 kr., belépti díj 1 frt 10 kr., bevétel : 3233 frt 95 kr., kiadás : 3441 frt 85 kr. Vagyon : 5349 frt 17 kr.

42. *Szt. Donát temetkezési egyesület.*

Alapított 1835-ben. Célja : temetkezés. Tagok száma : 1213. Tagdíj 1 frt; belépti díj 1 frt 10 kr. Bevétel 1877-ben 1682 frt 11 kr., kiadás : 1821 frt 96 kr., vagyon : 5237 frt 57¹/₂ kr.

43. *Budapest józsefvárosi szőlőművesek temetkezési egyesülete.*

Alapított 1837-ben. Cél : elhaltak örökösének segélyzése. Tagok száma 660; tagdíj minden halott után 20 kr., belépti díj 1 frt. 1877-ben bevétel : 3136 frt 80 kr., kiadás : 3006 frt 50 kr., vagyon : 1490 frt 21 kr.

44. *Általános temetkezési egyesület.*

Alapított 1835-ben. Cél : temetkezés. Belépti díj 18 kr. Tagdíj 1 frt.

45. *Szt. János betegápoló és temetkezési egyesület.*

Alapított 1841-ben. Célja : betegápolás és temetkezés. Tagok száma : 1685. Tagdíj 2 frt 40 kr., minden halálesetnél 10 kr. Belépti díj 1 frt 50 kr. 1877-ben bevétel : 14,358 frt 32 kr., kiadás : 13,497 frt 78 kr.; vagyon : 10,597 frt 44 kr.

46. *Budapesti szatócs temetkezési és segélyegyesület.*

Alapított 1844-ben. Cél : betegápolás és temetkezés. Tagok száma : 405. Tagdíj minden halott után 20 kr. Belépti díj 2 frt. Bevétel : 2670 frt 43 kr., kiadás : 3049 frt 92 kr. Vagyon : 2233 frt 22 kr.

47. Haladás betegsegélyző és temetkezési egylet.

Alapított 1845-ben. Célja: betegsegélyzés és temetkezés; tagok száma: 194. Tagdíj 15 frt. Belépti díj 8 frt. Bevétel: 3954 frt 68 kr. Kiadás: 4133 frt 87 kr. Vagyon: 9345 frt 49 kr.

48. Kereskedelmi betegápoló és nyugdíj-egylet.

Alapított 1846-ban. Cél: betegek segélyzése. Tagok száma: 2438. Tagdíj 6 frt, 1877-ben bevétel: 21,290 frt 1 kr. Kiadás: 17,878 frt 54 kr. Vagyon: 95,516 frt 3 kr.

49. Pesti ízr. kiskereskedők betegsegélyző és temetkezési egylete.

Alapított 1847-ben. Cél: Betegsegélyzés és temetkezés.

50. Hungaria I. betegsegélyző és temetkezési egylet.

Alapított 1849-ben. Cél: Betegsegélyzés és temetkezés. Tagok száma 300. Tagdíj 12 frt. Belépti díj 5 frt. Bevétel: 4780 frt 9 kr. Kiadás: 4566 frt 54 kr. Vagyon: 6416 frt 90 kr.

51. I. budapesti kávéházi személyzet segély-egylete.

Alapított 1850-ben. Cél: Betegsegélyzés és temetkezés. Tagok száma 600. Tagdíj 7 frt 20 kr. vagy 4 frt 80 kr. 1877-ben bevétel 2800 frt, kiadás: 2700 frt, vagyon: 10,000 frt.

52. Pesti légszuszgyár betegpénztára.

Alapított 1857-ben. Cél: Betegsegélyzés. Tagok száma 198. Tagdíj 5 frt 20 kr., bevétel: 937 frt 35 kr.; kiadás: 912 frt 87 kr., vagyon: 283 frt 95 kr.

53. Zion betegápoló és temetkezési egylet.

Alapított 1858-ban. Cél: Betegápolás, temetkezés és egyéb segélyzés. Tagok száma 2249. Tagdíj 18 frt. Belépti díj 15 frt. 1877-ben bevétel: 30,419 frt 18 kr., kiadás: 23,748 frt 4 kr. Vagyon 72,165 frt 10 kr. Elnök Márkus Ignác.

54. Óbudai általános temetkezési egylet.

Alapított 1860-ban. Cél: Temetkezés. Tag 671, tagdíj 80 kr., belépti díj 1 frt 50 kr., 1877-ben bevétel volt: 871 frt 14 kr., kiadás: 546 frt 60 kr. Vagyon: 4530 frt 44 kr.

55. *Budapesti Concordia betegsegélyző és temetkezési egylet.*

Alapított 1860-ban. Cél: Betegsegélyzés, temetkezés, hátramaradtak segélyzése. Tag 164. Tagdíj 7 frt 92 kr. Belépti díj 1 frt. 1877-ben bevétel: 1522 frt 71 kr., kiadás: 1346 frt 50 kr., vagyon: 588 frt 17 kr.

56. *Concordia jótékony-egylet.*

Alapított 1861-ben. Cél: Betegápolás, betegsegélyzés, temetkezés. Tag 467: tagdíj 15 frt 60 kr.; belépti díj 12 frt; bevétel 9827 frt 49 kr.; kiadás: 8715 frt 25 kr. Vagyon: 22,252 frt 40 kr.

57. *I. m. izr. betegsegélyző és temetkezési egylet.*

Alapított 1861-ben. Cél: Betegsegélyzés, temetkezés, hátramaradtak segélyzése. Tagok száma 436; tagdíj 14 frt 40 kr. — 9 frt 60 kr. — 6 frt. Belépti díj 10 frt. 1877-ben bevétel: 8252 frt 5 kr., kiadás: 7825 frt 20 kr., vagyon: 16,692 frt 20 kr.

58. *Poel Zedek I. budapesti kölc. jótékony egylet.*

Alapított 1861-ben. Cél: betegsegélyzés, temetkezés és hátramaradtak segélyzése. Tag 290 (rendes és pártoló). Tagdíj 3 frt 69 kr. Belépti díj 2—10 frt, összes bevétel: 5379 frt 73 kr. Kiadás: 4733 frt 4 kr. Vagyon 7290 frt 43 kr.

59. *Budapesti könyvnyomdászok segély-egylete.*

Alapított 1861-ben. Cél: betegsegélyzés. Tagok száma 650. Belépti díj 1 frt. Kiadás 1877-ben 14,936 frt 92 kr. Vagyon: 39,402 frt.

60. *Budapest I. és II. ker. evang. ker. temetkezési egylete.*

Alapított 1862-ben. Célja: temetkezés. Tagok száma 2015. Tagdíj 1 frt 44 kr. Belépésnél a könyvecskéért 20 kr. és az első három hónapban 12 kr. helyett 50 kr. Bevétel: 1877-ben: 3471 frt 96 kr. Kiadás: 3039 frt 67 kr. Vagyon: 8179 frt 2 kr.

61. *Ó-budai általános betegsegélyző és temetkezési egylet.*

Alapított 1863-ban. Cél: betegsegélyzés, temetkezés, hátramaradtak segélyzése. Tag 221. Tagdíj 10 frt 50 kr. Belépti díj 10—15 frt. 1877-ben bevétel: 4310 frt 10 kr. Kiadás: 4268 frt 24 kr. Vagyon: 5391 frt 73 kr.

62. *Magyarországban élő zeneművészek segély- és nyugdíj-egylete.*

Alapított 1864-ben. Cél: segélyzés és nyugdíjazás. Tag 157. (99 zenész, 58 nem zenész). Tagdíj 6 frt, alapító zenész 120 frtot, alapító

nem zenész 100 frtot fizet. Belépti díj 2 frt. Bevétel 1877-ben: 2952 frt 6 kr. Kiadás: 1363 frt 14 kr. Vagyon: 26,637 frt 71 kr.

63. Szt.-József ez. betegápoló és temetkezési egylet.

Alapított 1865-ben. Cél: betegsegélyzés és temetkezés. Tag 576. Belépti díj 1 frt 50 kr. Bevétel 1877-ben: 1992 frt 35 kr. Kiadás: 1809 frt 40 kr. Vagyon: 2706 frt 78 kr.

64. „Gábor őrannyal” betegsegélyző és temetési egylet.

Alapított 1865-ben. Cél: betegsegélyzés és temetkezés. Tag 485. Tagdíj 3 frt 90 kr. Belépti díj 1 frt 50 kr. Bevétel: 2826 frt 42 kr. Kiadás: 3208 frt 79 kr. Vagyon: 3219 frt.

65. Szt.-Teréz betegsegélyző és temetési egylet.

Alapított 1865-ben. Célja: betegsegélyzés és temetés. Tag 742. Tagdíj 3 frt 90 kr. Belépti díj 1 frt 50 kr. Bevétel 1877-ben: 4605 frt 91 kr. Kiadás: 4548 frt 82 kr. Vagyon: 6697 frt 49 kr.

66. Szt.-Erzsébet betegsegélyző és temetkezési egylet.

Alapított 1867-ben. Célja: betegsegélyzés és temetkezés. Tag 574. Tagdíj 3 frt 90 kr. Belépti díj 1 frt 50 kr. 1877-ben a bevétel: 3133 frt 30 kr. Kiadás: 3059 frt 73 kr. Vagyon: 7526 frt 26 kr.

67. Szt.-István betegápoló és temetkezési egylet.

Alapított 1868-ban. Cél: betegsegélyzés, gyógykezelés és temetkezés. Tag 1557. Belépti díj 1 frt. Rendes évi díj $\frac{1}{4}$ évenként 80 kr. Bevétel 1878-ban: 14,296 frt 58 kr. Kiadás: 13,645 frt 34 kr. Vagyon: 12,013 frt 49 kr. Ezen kívül van egy kór- és árvaházi alapja 3258 frt 42 kr. Elnöke Wallenfeld Károly.

68. Szt.-Salvator betegsegélyző és temetkezési egylet.

Alapított 1868-ban. Cél: betegsegélyzés és temetés. Tag 440. Tagdíj 5 frt 20 kr. 1877-ben a bevétel: 13,888 frt 6 kr., a kiadás: 10,774 frt 20 kr. Vagyon: 11,919 frt 35 kr.

69. Fortuna betegsegélyző és temetkezési egylet.

Alapított 1868-ban. Cél: betegsegélyzés és temetkezés és egyéb segélyzés. Tag 116. Tagdíj 12 frt. Belépti díj 5 frt. 1877-ben bevétel: 1754 frt 19 kr. Kiadás: 1928 frt 32 kr. Vagyon: 2430 frt 51 kr.

70. Szt. három király temetkezési egylet.

Cél: temetkezés. Alapított 1868-ban. Tag 293. Tagdíj 2 frt. Belépti díj képesség szerint. 1877-ben bevétel: 889 frt 16 kr. Kiadás: 486 frt 55 kr. Vagyon: 4551 frt 96 kr.

71. *A lengyelek testvérségélyző egylete.*

Alapított 1868-ban. Cél: beteg és szegény tagok segélyzése. Tag 54. Tagdíj 4 frt 80 kr. Belépti díj 1 frt. 1877-ben bevétel: 300 frt. Kiadás: 300 frt. Vagyon: 1433 frt.

72. *Szt.-Lipót betegségélyző és temetkezési egyesület.*

Alapított 1868-ban. Cél: betegségélyzés és temetkezés. Tag 580. Tagdíj 5 frt 50 kr. Belépti díj 10 frt. 1877-ben bevétel: 4344 frt 59 kr. Kiadás: 4623 frt 9 kr. Vagyon: 9582 frt 51 kr.

73. *„Hirsch“ általános betegségélyző és temetkezési egyesület (Ó-Budán).*

Alapított 1868-ban. Cél: betegségély és temetkezés. Tag 385. Tagdíj 13 frt. 1877-ben bevétel: 5619 frt 77 kr. Kiadás: 5182 frt 85 kr. Vagyon: 2415 frt 42 kr.

74. *Budapesti festőcsédek I. betegségélyző és temetkezési egyesülete.*

Alapított 1868-ban. Cél: betegségélyzés és temetkezés. Tag 48. Tagdíj 7 frt 50 kr. Belépti díj 1 frt 50 kr. Bevétel: 275 frt 95 kr. Kiadás: 176 frt 99 kr.

75. *II. kávéházi személyzet segély-egyesület.*

Alapított 1868-ban. Cél: segélyzés. Tag 52. Tagdíj 4 frt 80 kr. Belépti díj 2 frt. 1877-ben bevétel: 240 frt. Kiadás: 322 frt. Vagyon: 1890 frt 23 kr.

76. *Unio I. pesti betegápoló és temetkezési egyesület.*

Alapított 1869-ben. Célja: betegségélyzés és temetkezés. Tagdíj 13 frt. Belépti díj 1 frt 50 kr. Bevétel: 6210 frt 61 kr. Kiadás: 3726 frt 65 kr. Vagyon: 6676 frt 79 kr.

77. *„Szt.-Máté“ betegségélyző és temetkezési egyesület.*

Alapított 1869-ben. Cél: betegségélyzés és temetkezés. Tag 594. Tagdíj 2 frt 60 kr. Belépti díj 1 frt 50 kr. Bevétel 1877-ben 2148 frt 29 kr. Kiadás 1841 frt 40 kr. Vagyon: 3488 frt 16 kr.

78. *Budapesti szabó legények segélyző és önképző egyesülete.*

Alapított 1869-ben. Cél: segélyzés, betegápolás, temetkezés, takarékoság, önképzés. Tag 255. Tagdíj 3 frt 60 kr. Belépti díj 50 kr. Bevétel 1877-ben: 693 frt 60 kr. Kiadás: 645 frt 74 kr. Vagyon: 400 frt és ingóságok.

79. Szt.-Ferencz betegségélyző és temetkezési egylet.

Alapított 1869-ben. Cél: betegségélyzés és temetkezés. Tag 468. Belépti díj 1 frt 50 kr. Bevétel 1877-ben: 2404 frt 97 kr. Kiadás: 1862 frt 8 kr. Vagyon: 6212 frt 94 kr.

80. Szt.-Borbála betegségélyző és temetkezési egylet.

Alapított 1870-ben. Cél: betegségélyzés és temetkezés. Tag 388. Tagdíj 3 frt 90 kr. Belépti díj 2 frt. 1877-ben bevétel: 2275 frt 15 kr. Kiadás: 2426 frt 40 kr. Vagyon: 2355 frt 70 kr.

81. Ó-budai munkás nyugdíj-egylet.

Alapított 1870-ben. Célja: Segélyzés. Tag 97; tagdíj 2 frt 60 kr. Belépti díj 2 frt. Bevétel 1877-ben 500 frt; kiadás: 400 frt. Vagyon 5000 frt.

82. Szt. László betegségélyző és temetkezési egylet.

Alapított 1870-ben. Cél: Segélyzés, betegségélyzés és temetkezés. Tag 213; tagdíj 3 frt 90 kr.; belépti díj 1 frt; bevétel: 1589 frt 61 kr.; kiadás: 1480 frt 53 kr. Vagyon: 2879 frt 1 kr.

83. Általános munkás beteg- és rokkantpénztár.

Alapított 1870-ben. Cél: Betegségélyzés és temetkezés, nyugdíjazás. Tag 13,873. Tagdíj 5 frt, 10 frt, 20 frt. Belépti díj 1 frt 50 kr. 1877-ben bevétel: 108,826 frt 17 kr.; kiadás: 100,615 frt 44 kr.; vagyon: 56,445 frt 42 kr.

84. Paduai Szt. Antal betegségélyző és temetkezési egylet.

Alapított 1870-ben. Cél: Betegségélyzés és temetkezés. Tag 460. Tagdíj 4 frt 16 kr. Belépti díj 1 frt. Bevétel: 2797 frt 40 kr. Kiadás: 2688 frt 54 kr. Vagyon: 3980 frt 18 kr.

85. Pestbudai úcsipar segéd munkások egylete.

Alapított 1870-ben. Cél: Betegségélyzés és temetkezés. Tagdíj 5 frt 20 kr. Belépti díj 1 frt 50 kr.

86. Szt. György hivatalszolga betegségélyző és temetkezési egylet.

Alapított 1870-ben. Cél: Betegségélyzés és temetkezés; tag 309; tagdíj 5 frt 10 kr.; belépti díj 1 frt 50 kr. Bevétel: 2691 frt 70 kr. Kiadás: 1072 frt 18 kr. Vagyon: 7581 frt 33 kr. és ingóságok.

87. *Deák Ferencz általános jótékony-egylet.*

Alapított 1871-ben. Cél: Segélyzés, betegsegélyzés, temetkezés, mások segélyzése. Tag 183. Tagdíj 14 frt 40 kr. Belépti díj 5 frt. Bevétel 1877-ben: 5013 frt 1 kr. Kiadás: 3668 frt 36 kr. Vagy on: 3574 frt 96 kr.

88. *I. ó-budai betegsegélyző és temetkezési egylet.*

Alapított 1871-ben. Cél: Betegsegélyzés és temetkezés. Tag 42; tagdíj 5 frt; belépti díj 2 frt; bevétel 1877-ben: 210 frt; kiadás: 200 frt. Vagy on: 350 frt.

89. *I. pesti izr. pinczerek beteg- és temetkezési egylete.*

Alapított 1871-ben. Cél: Betegsegélyzés és temetkezés; tag 135; tagdíj 2 frt. Bevétel 1877-ben: 3048 frt; kiadás: 2321 frt. Vagy on: 4407 frt 91 kr.

90. *„Szt. Anna“ betegsegélyző és temetkezési egylet.*

Alapított 1872-ben. Cél: Segélyzés, betegsegélyzés és temetkezés. Tag 210; tagdíj 4 frt 20 kr. Belépti díj 1 frt. Bevétel: 1026 frt 46 kr.; kiadás: 1189 frt 74 kr. Vagy on: 1438 frt 41 kr.

91. *Szt. Lajos betegség és temetkezési egylet.*

Alapított 1872-ben. Cél: Betegsegélyzés és temetkezés; tag 391; belépti díj 1 frt 50 kr. 1877-ben bevétel: 1731 frt 48 kr.; kiadás: 1582 frt 41 kr. Vagy on: 1773 frt 40 kr.

92. *Budapesti kádársegédek betegség és temetkezési egylete.*

Alapított 1872-ben. Cél: Betegsegélyzés és temetkezés; tag 125; tagdíj 10 frt 40 kr.; belépti díj 1 frt; bevétel: 1118 frt 10 kr.; kiadás: 1019 frt 97 kr. Vagy on: 1812 frt 36 kr.

93. *Budapesti tamitók segélyző-egylete.*

Alapított 1873-ban. Cél: Kölcsönzés, segélyzés. Tag 212; tagdíj 5 frt 20 kr.; belépti díj 30 kr.; bevétel 1877-ben: 1918 frt; kiadás 320 frt Vagy on: 12,000 frt.

94. *Budapesti süitők betegsegélyző és temetkezési egylete.*

Alapított 1874-ben. Cél: betegsegélyzés és temetkezés. Tag 355. Tagdíj 5 frt 20 kr. — 7 frt 80 kr. Belépti díj 1 frt. Bevétel: 4358 frt 81 kr. Kiadás: 3797 frt 97 kr. Vagy on: 3870 frt 16 kr.

95. *Budapesti asztalos segédek betegségélyző és temetkezési egylete.*

Alapított 1874-ben. Cél: Betegségélyzés és temetkezés. Tag 180 ; tagdíj 20 frt 80 kr. ; belépti díj 50 kr. ; bevétel: 941 frt 31 kr. ; kiadás: 846 frt 66 kr. Vagyon: 94 frt.

96. *A budapesti kalapossegédek beteg- s utazók segélyző-egylete.*

Alapított 1874-ben. Cél: Betegeket és bevándorlottakat segélyezni ; tag 60 ; tagdíj 6 frt ; belépti díj 2 frt ; bevétel 1877-ben: 1411 frt 40 kr. ; kiadás: 1293 frt 40 kr. Vagyon: 763 frt 26 kr.

97. *M. k. államvasutak összes szolgaszemélyzetének betegségélyző és temetkezési egylete.*

Alapított 1865-ben. Cél: Betegségélyzés és temetkezés ; tag 143. Tagdíj 3 frt 60 kr. és minden haláleset után 50 kr. Belépti díj 3 frt, 2 frt. Bevétel: 2201 frt 58 kr. ; kiadás: 988 frt 15 kr. Vagyon: 1243 frt 43 kr.

98. *Báró Edelsheim-Gyulai budapesti hadastyán-egylet Budán.*

Alapított 1875-ben. Cél: Betegségélyzés. 1877-ben bevétel: 1390 frt 96 kr. ; kiadás: 613 frt 28 kr. Vagyon 777 frt 68 kr.

99. *Coburg herczeg I. budapesti hadastyánok egylete.*

Alapított 1875-ben. Célja: a katonának, ha védkötelezettségének eleget tett már mindenben, a király és hazához való hű ragaszkodásának megtartása és fejlesztése a polgári életben, a tagok segélyzése, özvegyeik, árváik segélyzése, temetkezés. Tagdíj: hetenkint 10 kr. ; belépti díj 1—8 frt. Megbetegedés esetében a tag kap naponként 60 krt, ha elhal, temetésére 80 frtnyi költség fordítatik. 1876. nov. 1-től 1877. decz. 31-ig a bevétel volt: 8064 frt 93 kr., a kiadás: 5734 frt 3 kr. Vagyon 1877. év végével 3752 frt 61 kr. Jelenleg az egylet élén áll: *Mezey Péter* elnök.

100. *Budapesti könyvkötő segédek betegségélyző és temetkezési egylete.*

Tag 75. 1877-ben bevétel: 893 frt 93 kr. ; kiadás: 653 frt 38 kr. Vagyon: 182 frt 60 kr.

101. *Eötvös betegségélyző és temetkezési egylet.*

Alapított 1875-ben. Cél: Betegségélyzés és temetés. Tag 165 ; bevétel: 3075 frt 65 kr. ; kiadás: 1400 frt 32 kr. Vagyon: 2026 frt 99 kr.

102. *Szt. Jakab betegsegélyző és temetkezési egyesület.*

Alapított 1875-ben. Cél: Betegsegélyzés és temetkezés. Tag 354. Tagdíj 100 frt. Belépti díj 1 frt 50 kr. 1877-ben bevétel: 1974 frt 50 kr.; kiadás: 1315 frt 62 kr. Vagyon: 1288 frt 70 kr.

103. *Budapesti asztalosok és özvegyeiket segélyző-egyesület.*

Alapított 1875-ben. Cél: Segélyzés; tag 90; belépti díj 40 frt; 1877-ben bevétel: 1032 frt 67 kr.; kiadás: 1291 frt. Vagyon: 21,300 frt 85 kr.

104. *Budapesti könyvkötősegédek betegsegélyzési és temetkezési egyesülete.*

Alapított 1875-ben. Cél: Betegsegélyzés és temetkezés; tag 91; tagdíj 4 frt 80 kr.; belépti díj 50 kr.; bevétel: 928 frt 21 kr.; kiadás: 653 frt 38 kr. Vagyon: 284 frt 83 kr.

105. *Ó-budai munkások kölcsönös nyugdíjazási egyesülete.*

Fenáll: 1868 óta, alapították az ó-budai munkások, fentartatik tagdíjak és jótékony adományokból. Tag 100; vagyon 6400 frt. Munkaképteleneknek heti nyugdíjat ad, 4 tagot egészen eltart. Elnök: *Radvaner Adolf*.

g) Budapesti népkonyhák.

1874-ben ősszel *Ráth Károly* főpolgármester Ő méltósága mintegy 200 előkelő polgárt értekezletre hívott össze, melyen a népkonyhák fölállítása elhatározott. Nehány hét alatt 20—25,000 frt folyt be; ezalatt egy erre kiküldött központi igazgatóság megalkotta a népkonyhák szervezetét, és 2—3 hét alatt a fővárosban 8 népkonyha teljesen felszerelve, már 1874. december 1-én meg is nyitott, részint a városi hatóság és egyes magánosok által átengedett, részint bérhelyiségekben rendezettek be, és pedig három a főváros budai részén, 5 a pesti részén. Minden egyes népkonyha állott egy konyha, kamra s pinczehelyiségből, továbbá 1—2 nagyobb étkező helyiségből, melyek asztalok, székekkel; konyha- és étesszükségekkel felszerelvék. Az első berendezés 4000 frtba került.

Az összes fővárosi népkonyhák fölötti főfelügyeletet a központi igazgatóság gyakorolta; minden egyes népkonyha belkezelését és közvetlen vezetését a főváros egyik jótékony nőegylete vállalta el, és a kebeléből alakított hölgybizottmány által teljesíté. Minden népkonyha vezetését kezeli: egy a hölgybizottmány által saját kebeléből kijelölendő felügyelő hölgy, mint főnök, továbbá egy külső gondnoknő, egy belső gondnoknő. A fizetéses szolgazemélyzet áll: egy szakácsnőből, ki egyszersmind gazdasszony, két állandó nőcselédből, 2 felszolgálóból. Egy ebéd ára 10 kr.; áll: egy csé-

sze leves, rizs vagy árpakása, 6 lat marhahus, egy tál főzelék, 6 lat kenyérből. Az 1874. őszen szervezett népkonyhákban (a X. kerületi 1½ hó után megszüntettetett) 1875. tavaszáig kiosztatott 125,934 étadag, mely 11304 frt 79 krba került. Ehhez számítva a fizetéseket, a kiadás a bevételt 3799 frt 53 krral multa fölül.

A fővárosi népkonyhák föntartására azon pénzalap szolgál, mely a már jelzett közadakozás útján befolyt összegekből alkottatott. Ezen összeg 1874/5. évi téli idény végével 37,552 frt 96 krt tett ki, melynek a felszerelés után maradt része, 32,000 frt, tőkésítettetvén, a központi igazgatóság által gyümölcsözőleg kezelteik.

187⁵/₆. téli idény beálltával a népkonyhák ismét megkezdték működésüket, ez alkalommal azonban, minthogy Budapesten a fővárosi népkonyhákon kívül még az *izr. nőegylet*, valamint a *Mária Valeria-nőegylet* is állítottak egy-egy népkonyhát, újból csak 4 fővárosi népkonyha nyitott meg. kettő a főváros jobb részén (1 a Ráczvárosban, 1 Ó-Budán), kettő pedig a Duna bal parti részén (1 a Lipótvárosban és egy a 7-ik kerületben). Kitünő szolgálatot tettek a népkonyhák az 1876-iki árvíz alkalmával. A hatóság a népkonyháknak 5000 frtot adományozott, és 5000 frtot kölcsönzött. Jelenleg 4 népkonyha áll fen: az óbudai, ráczvárosi, a ferenczvárosi és az *izr. nőegylet* által fentartott terézvárosi.

A népkonyhák egyik alfaja, a levesosztó-intézet, Budapesten egyes polgárok által időközönként tartatik fen.

h) Gyermekkertek, kisededóvodák, nőképző-intézetek.

1. Első budapesti gyermekkert-egylet.

Alapítottatott 1875. febr. 4-én a budai Fröbel-nőegylet egyik szakasza által, s egyszersmind önálló testületté alakult. Tagjai száma 1877-ben: 144 rendes, 3 tiszteletbeli. Célja: vagyontalan szülők gyermekeinek (3--6 évig) gyermekertbeni ápolása, ebédrel és évenként kétszer ruházattal ellátása. A tagok évi díja 4 frt; az egyletnek vigalmakból stb. rendkívüli bevételei is vannak. Vagyon jelenleg: 35,000 frt. Évenként 50—60 gyermeket ápol. 1877-ben bevétel: 4467 frt 47 kr., kiadás: 2294 frt 35 kr. volt. Egyegy gyermek évi ellátása 37 frtba kerül.

Elnök: Bátor *Lipthay Béláné*. Alelnökök: báró *Edelsheim-Gyulai Lipótné*, *Ivánka Imre*.

2. Budapest tabáni kisededóvó-egylet.

A tabáni kisededóvoda 1877. jan. 1-én a polgárság támogatása folytán nyílt meg a célból, hogy a kisededek gondos ápolás mellett a magyar nyelvben oktattassanak. Föntartatik részint havi díjából, a rendes tagok tagdíjaiból, mely évenként 3 frt, és adományokból. Eddig 435 gyermek látogatta

az intézetet igen jó eredménnyel. 1877-ben a bevétel 975 frt, a kiadás 1316 frt 63 kr. volt. Télen kevesebben látogatják az intézetet, és így télen egy növendék többé kerül, mint nyáron. Az egylet élén állnak: *Ribáry Ferenczné* mint elnök, *Kerntler Ferencz* mint alelnök és *Hümpfer Ferencz* mint titkár.

Az egylet czélja: kisdedek óvása, testi és lelki fejlesztése, mely czélnek megfelelőleg kisdedóvodát állit fel. Az egylet tagjai: nők, férfiak, hatóságok, testületek és egyesületek. Alapító tagok azok, kik 50 frtot lefizetnek, pártoló tagok azok, kik 50 forinton aluli, de 3 frtnál nem csekélyebb összeget fizetnek egyszer mindenkorra. Tiszteleti tagokul választatnak oly egyének, kik az egylet körül maguknak érdemeket szereztek. A rendes tagok kötelesek legalább 3 évig tagok maradni. Az egylet által fentartott intézet élén tanítónő, kisdedóvónő áll.

Az óvodában csak 3—6 éves ép testü gyermekek vétetnek fel. Minden gyermek után havonkint 1 frtnyi, havonkint előre fizetendő nevelési díj jár. Az óvoda nyitva áll télen reggeli $\frac{3}{4}$ 8—12, d. u. $\frac{3}{4}$ 2—5; nyáron reggel $\frac{3}{4}$ 8—12, d. u. $\frac{2}{4}$ 2—6-ig, kivéve szombat délután, vasárnapot és ünnepnapokat. Az óvónő kötelessége a gyermekeket a kisdednevelésnek korszerű szabályai szerint vezetni, kerülve azonban az ülő foglalkozást, ugymint a Fröbel-féle munkákat, hogy a gyermekek, a mennyire csak lehet, a szabad mozgásban ne akadályoztassanak. A tanítás nézeti magyarázatokból és egyes apróbb dolgoknak és daloknak betanításából áll. Kötelessége az óvónőnek felügyelni, hogy a gyermekek tisztára mosva és öltöztetve járjanak. A gyermekek számára szolgáló ivóvíz friss legyen. Az intézeti dajka mindenben az óvónőnek van alárendelve, s így a reábizottak elvégzésében az óvónő felelős.

3. Magyarországi központi Fröbel-nőegylet.

Alapított 1871-ben. Azelőtt Reform-Verein című egylet volt, ennek feloszlásával Erziehungs-Frauenverein, a jelen címet 1872 óta viseli. Célja: a Fröbel-rendszer szerinti vallásfelekezeti jelleg nélküli gyermekertek felállítását, meghonosítását és terjesztését az egylet rendelkezésére álló minden eszközzel előmozdítani, gyermekkertésznők kiképzése, ez irányban keletkező minden mozgalomnak központjául szolgálni. Vagyona áll: az alapító tagok által fizetett összegek (100—100 frt), a rendes tagok tagdíjai, ajándékok, hagyományok és gyűjtések, vigalmak, felolvasások jövedelme, a kormány, községek és társulatok által nyújtott segélyek, iskolai és netáni képezdei tandíjak. Fentart a fővárosban 5 gyermekertet, melyet 600 gyermek látogat, továbbá gyermekkertésznői képezdét. 1877-ben volt 28 alapító, 33 tiszteletbeli és 246 rendes tag (4 frtnyi tagdíjjal), a kiadás 9838 frt 73 kr., bevétel: 13,858 frt 47 kr. volt. Vagyon: 9410 frt 95 kr.

Az első és 2-ik gyermekert 1871., a 3-ik 1873., a 4-ik 1874., az 5-ik

1875-ben nyitattott meg. Az egyesület gyermekkertésznőképezdéje 1874-ben államérvényű bizonyítványok kiállítására jogosított fel. Ennek növendékei díjtalan oktatásban és tanszerekben részesülnek. Jelenleg 14 első, 5 másodosztályú praeparandistanő nyer oktatást.

Védnök: *Majláth Györgyné*; elnök: *Edelsheim-Gyulai bárónő*, alelnök: *Rosenzweig Saphir Sarolta*.

4. *Budapesti Fröbel-nőegylet.*

Fenáll 1870-ik év óta, és Ronge megindítása és közreműködése után néhai *Schubert Katalin* alapította az egyesületet, a mely mint első e hazában Fröbel Frigyes elveinek terjesztésére czélzott. Schubert Katalin 2 éven át vitte az egyesület elnökséget. Azóta az elnökség *Kralovánszky Istvánné* kezében van; elnöksége alatt az egyesület anyagi viszonyai annyira javultak, hogy jelenleg semmi adóssággal nincsen terhelve.

Az egyesület fentartja magát: a) tagsági díjakból, b) a kormány és a főváros évi segélyezéséből, az előbbi a múlt évben 500 frtot, az utóbbi 100 frt tett; c) a nem szegény kisdedek havi díjaiból, mely hónaponként 1 frt 50 krtban van megállapítva; több mint 15%-a a gyermekeknek ezen díj alul fel van mentve; d) az évenként az Orczy-kertben rendeztetni szokott gyermek-ünnepély tiszta jövedelméből.

A tagok kötelezettségei: a rendes tagok évenként 4 o. é. forintot fizetnek tagsági díj fejében; a pártoló tagok egyszer-mindenkorra bizonyos összeget ajándékoznak.

Az egyesület vagyona gyermekkerteinek mintaszerű felszerelésében áll, és az egyesület képes kiadásait mindenkor fedezni; más vagyonnal az egyesület nem rendelkezik. Alapít és fentart két gyermekkertet. Az egyik a királyutezai 15-ik számú néhai Gozsdu-féle házban van, és nagy kertből, 2 nagy szellős tágas és világos teremből, és a dajkalakásból áll. Ezen gyermekkert élén áll a mintagyermekkertésznő, a ki mellett a segédgyermekkertésznő és a dajka van. A másik gyermekkert a VIII. kerületi bodzafautezai 13. sz. házban van, személyzete egy gyermekkertésznő és egy dajka, helyiségei: egy kert, egy kisebb és egy nagyobb terem.

A királyutezai gyermekkertben a kisdedek általános létszáma 100; a bodzafautezai 50. Mindkét helyen a hazai nyelvre a legnagyobb súly fektetetik.

Az egyesület kiadásai az 1877-ik évben a következők:

a) a királyutezai 1 gyermekkertésznő	. .	600 frt
segédgyermekkertésznő	. .	300 „
b) a bodzafautezai gyermekkertésznő	. .	450 „
c) két dada	360 „
d) egyesületi szolgálta	120 „
e) jegyző	110 „

f) rendkívüli kiadások	100	frt
g) házbér a királyutezában	850	„
a bodzafautezában	450	„

Összesen 3340 frt.

A bevételek összege tökéletesen fedezi a kiadásokat.

5. Ó-budai Fröbel-nőegylet.

Fenáll: 1872 óta. Alapított több óbudai hölgy által, fentartatik tagdijak, adományok által. Tagok száma 65. 1877-ben vagyon: 279 frt, bevétel: 2882 frt 26 kr., kiadás: 2502 frt 78 kr. Fentart 3 gyermekkertet 280 növendékkel. Elnök: Tatay Adolfné, Gergelyi Jakab tanácselnök.

6. Országos Kisdédóvó-egylet.

Ezen egylet alapított 1836-ban. Célja: a kisdédóvás ügyét az országban terjeszteni, és így közreműködni arra, hogy hazánk kisdedei testileg és szellemileg kellően ápoltatván, a nagymérvű gyermekhalandóság apadjon.

Az egylet a Valero-utczai házát ezen cél elérésére elégtelennek tartván, évek óta azon fáradozott, hogy új házra tegyen szert. Már 1876. évi augusztus hó 1-én mind képezdijét, mind árvaházát, az új, a hosszabbított rózsautczában, a városi Erzsébet-szegényház átellenében levő házába elhelyeztette. 1877-ik évi január 21-én az egész épület ünnepélyesen át is adott a nyilvánosságnak, még pedig Ő Felsegeik a király és királyné, és igen nagy számu díszes közönség jelenlétében.

A kormány és a főváros nagylelkűen előmozdították az egylet céljait, és csak így lett lehetővé, hogy az új díszes épület az egylet pénzügyi fenakadása nélkül létrejött. Az „Első magyar általános biztosító társaság” elég kedvező feltételek mellett ajánlotta meg 25,000 frtnyi kölcsönét; Trefort Ágoston közoktatási miniszter, nemcsak a felvett kölcsön részletes törlesztését vállalta el, hanem azonfölül, mint szintén államsegélyt 5000 frtot ajánlott az építkezésre; az állandó állami évi segély pedig 10,000 frtra rug. Az ország fővárosa a telekadományon kívül az idevezető utca kikövezésével, a csatornák, légszesz gyors bevezetésével, a járdakövek ajándékképeni felajánlásával elég nagylelkűen mozdította elő az egylet ügyeit; jelenleg is az egyletet 200—500 frtnyi segélyben részesíti. *Pucher József* építész az épület czélszerű és díszes tervét elkészítvén, azt anyagi áldozatokkal építé fel.

Az új intézet 20 benlakó képezdei növendéknek, ezek felügyelőnőjének, 30 benlakó árvának, és az igazgató és mintaóvónak teljesen megfelelő szállást és elhelyezést nyujt. A helyiségek *Dr. Schermann Adolf* intézeti orvos buzgó közreműködése folytán az egészségügy legszigorubb igényei-

nek felelnek meg. A csatornázás, a szellőztetés, a vízvezeték, a fűtés és világítást illetőleg a berendezés tökéletesen megfelelő.

Az óvodai helyiségek nagyok és szellősek, a hálótermek a lehető legjobban vannak ellátva, az árnyékszékek angol szerkezetűek, és folytonos vízárral összekötve, az étterem, a képezdei tanterem minden tekintetben megfelelők. Az épület csak 68,000 frtba került.

A felszerelés alkalmával különös érdemeket szereztek maguknak *Tisza Kálmánné* ő excellentiája, az egyesület elnöke, *Kralovánszky Istvánné*, ki majdnem minden idejét az intézetnek szenteli, kinek buzgalma a növendékek és árvák gondozásában határt nem ismer, továbbá *Várady Gábor* másodelnök és *P. Szathmáry Károly* titkár.

A képezde tanári kara következő tagokból áll: *Szerdahelyi Adolf* igazgató, előadja a nevelés- és módszertant, *Dr. Schermann Adolf* a test- és egészségtant, ugyanő intézeti orvos is. A többi tantárgyak *Konjáthy György*, *Berényi Salamon*, *Kozma Dénes*, *Kohányi Sámuel*, *Widder Hermin* és *Caramelli Teréz* által adatnak elő.

1877-ben az egyesület bevétele volt: 77,691 frt 77 kr., kiadásai: 70,520 frt. Van az egyesületnek 333 alapító tagja, kik közül legtöbben 100 frtot tettek le; vannak olyanok is, kik 200—300 forinttal léptek az alapítók sorába. *Glyezy Kálmán* a magyar országgyűlés képviselőházának volt elnöke 1200 frtnyi alapítványi tőkét adott az egyesületnek.

A rendes tagok száma 208, kik évenként 6—6 frtnyi tagdíjt fizetnek. Pártolók száma 32.

Az egyesület ügyeit a választmány vezeti, melynek élén a buzgó elnök, *Tisza Kálmánné* ő nmltósága áll. A választmány női és férfi tagokból áll.

7. Országos nőképző-egyesület.

Fenáll 1861. márczius 23-ika óta. Alapítottatott *Veres Pálné* született *Beniczky Hermina* által. Célja: a magasabb nőnevelés és nőképzés. Fentartatik tagdíjak, az egyesületi tanodában befolyó tandíjak, az egyesületi hölgyek által rendeztetni szokott multságokból befolyó jövedelmek és állami segélyzés által. Az egyesületi tagok alapító, igazgató és rendes tagok. Az alapítótagok 100 frtnyi alapítványt tesznek, melyet vagy egyszerre lefizetnek vagy a lefizetésig évenként 5 frtnyi kamatját. Igazgató tag évenkénti tagdíja 5 frt; rendes tagé 3 frt. Az egyesület vagyona, beleértve a zöldfauteczai házat 67,084 frt 6 kr. Az egyesület tart egy mintaszerűen berendezett 10 osztályu (4 elemi, 4 polgári és 2 felsőbb osztályu) magasabb leánytanodát, melyben 1 igazgatónő, 18 tanár és 5 nevelőnő végzi az oktatást. Az egészségügyről két egyesületi orvos gondoskodik. Az egyesületi intézet növendékeinek száma az egyesület fenállása óta 1023. 187⁷/₈-ban 195 növendék van. Több éven át 30 növendék díjmentesen nyeri az oktatást, és 6 vagyontalan növendék, mint ben-

lakó ellátást és oktatást ingyen kap, és pedig a nevelőnői pályára való teljes kiképzettségéig. E tanodáról belföldi és külföldi szakemberek igen dicsérőleg nyilatkoznak, nevezetesen kiemelik, hogy az a mai paedagogia elvei szerint vezetetik, és hogy különösen tanszerekkel való dus felszerelése dicséretet érdemel.

Az egyesületnek alapszabályai szerint célja: alkalmat nyújtani a magasabb műveltségre törekvő nőknek oly ismeretek és ügyességek elsajátítására, melyeknél fogva szegényebb sorsuak önálló tisztességes életpálya folytatására képesíttessenek. E célra az egyesület a fővárosban minta-nőnövelődét tart fenn. Oda igyekszik továbbá hatni, hogy a vidéken is minél több helyen nőképző egyesületek alakuljanak, azok között összekötő kapcsolatot szolgáljon. Az egyesület vagyona képezik az alapítványok, a tagok évi járulékaik és kegyes adományok, mulatságok jövedelmei.

A négy elemi osztályban az országos közoktatási terv van életbeléptetve. Az 5—10 osztályban kötelees tantárgyak: hittan, anyanyelv, német nyelv, mennyiségtani tárgyak (számvetés, könyvvitel), történelem (alkotmányismertetés), földrajz, terményrajz, természettan, vegytan, konyhakerészet és háztartástan. Női kézimunkák, művészeti tárgyak (rajzolás, szépírás, ének), francia nyelv. Rendkívüli tárgyak: angol nyelv, zene. Igazgató tanár: *Torkos László*, igazgatónő: *Kalmár Jozsefa*.

Jelenleg az alapító tagok száma: 152, az igazgató tagoké 62, a rendes tagok száma 70. 1875. augusztus 1-től 1876. aug. 1-ig a bevétel volt: 58,275 frt, a kiadás: 27,058 frt 47 kr.

Az egyesület élén állnak: Elnöknő *Veres Pálné*, szül. *Beniczky Hermin*, alelnök gr. *Teleki Sándorné*; másodelnök: *Várady Gáborné*, pénztárnok: *Gönczy Pálné*, ellenőr: *Majtényi Alajosné*, jegyzők: *Torkos László* és *Markus József*.

8) Az országos nőipar-egyesület.

Mint budai nőipar-egyesület alapított 1872-ben Horváth Zsigmondné, Csaplitzky Lilla és Hegyesi Józsefné által. 1873. december 18-án országos nőipar egyesületté alakult át. Célja: a nők munkaképességét iparos szaktanítás és elméleti oktatás által kifejteni. Fentartatik alapítványi kamatok, éves tandíjak, az állam, városok, egyesületek adakozásai és rendkívüli jövedelmekből. Résztvett és kitüntetést nyert a bécsi világkiállításon s a szegedi ipartárlaton. Terjesztette az iparoktatást. Női ipar- és kereskedelmi tanodát állított, kiképzett növendékeknek, alkalmazást szerez, raktárt állít fel a nők által készített munkák elárúsítására, segélyt nyújt nőknek üzletük kezdeményezésére. Van azonkívül iparmunka-tanítónő-képezdéje, melynek tanfolyama 3 évre terjed.

Az egyesület munkabazárja a Károly-kaszárnya épületében megnyílt 1872. aug. 17-én, s később e célra a zsidó- és váci-utca sarkán bérel-

tetett egy más helyiség, de fentartása sok költséget igényelvén, a választmány a munkabazárt 1873. évben megszüntette.

1877-ben az egyesület alapító tagjainak száma 72 volt (kik legalább 50 forintot vagy ez összeg kamatait fizették), évenként 2 forintot fizető rendes tagok száma 275 volt. Bevétele volt: 9960 forint 88 krajczár, kiadása: 8361 forint 88 krajczár, vagyona: 12,010 forint.

Az egyesület élén állnak jelenleg: elnök: *Kühnel Ignác*né; alelnökök: *Békey Imréné*, *Halász Dezső*né, *Pecháta Lajos*né.

TARTALOM.

Budapest főváros jótékonyági intézetei és egyletei.

a) Lelelczügy.

	Lap
I. Fővárosi lelelczügy	261
II. A pesti bölcsőde	264
III. Budapesti első gyermekmenhely	266

b) A fővárosi árvaházak.

I. József fiárvaház	267
II. Erzsébet-leányárvaház	268
III. Mayer Ferencz-féle árvaház	270
IV. A magyar gazdasszonyok országos egyletének árvaháza	270
V. A budapesti protestans országos árvaegylet árvaháza	271
VI. A pesti izr. hitközség fiárvaháza	271
VII. A pesti izr. nőegylet árvaháza	273

c) Szegényügy.

I. Segélyzés	273
II. Szegényápolások	275
1. Erzsébet Duna bal parti szegényápolás	275
2. Duna jobb parti szegényház	279
3. Duna jobb parti aggápolás a Szt.-Erzsébet apácák kórházában	280

d) Intézetek ügyefogyottak számára.

I. A budapesti országos vakok intézete	281
II. Izraelita siketnémák országos intézete	284
III. Az 1848/9-iki rokkant honvédek menedékháza	286

e) Jótékony egyletek.

1. Az országos magyar gazdasszony-egylet	290
2. A pesti jótékony nőegylet	291
3. A budai jótékony nőegylet	291
4. A pesti izr. nőegylet	292

	Lap.
5. A fővárosi szeretetház	292
6. Valéria nőcselédképző-egylet	293
7. Tabitha-egylet	294
8. A hajléktalanok menhelye	295
9. A pesti Chevra-Kadischa	296
10. A budai Chevra-Kadischa	297
11. Az ó-budai Chevra-Kadischa	297
12. A pesti szegény gyermek-kórház egylete	297
13. Pesti izr. kézmű- és földmívelési egylet	297
14. Rabbi Meisel kölcsön- és segély-egylet	298
15. Orvostanhallgatók segély- és önképző-egylete	298
16. Joghallgatók segély-egylete	298
17. Műgyetemi segély-egylet	298
18. Gyógyszerészeti hallgatók segély-egylete	298
19. Pesti kegyesrendi főgymnasium segély-egylete	298
20. Pesti kir. kath. főgymnasium segély-egylete	298
21. Országos magyar izr. tanító-egylet	298
22. Pesti Szt.-Vincze-egylet	299
23. A budapesti reform. gymnasium segély-egylete	299
24. Fővárosi jótékony egylet	299
25. Budapest IV. kerületi főrealtanodai segély-egylet	299
26. Rudolf koronaörökös segély-egylete	299
27. Bikur-Cholim látogató és segély-egylet	299
28. Felebaráti szeretet- és nőegylet	299
29. Országos magyar izr. ösztöndíj-egylet	299
30. A budapesti keresk. akad. ifjuság segély-egylete	300
31. Izr. koma-egylet	300
32. Az ágostai főgymnasium segély-egylete	300
33. A budapesti józsefvárosi szegény gyermekeket ruhával segélyező-egylet	300
34. Budai izr. nőegylet	300

f) Önszegélyző egyletek.

35. Pest terézvárosi szőlőkertészek temetkezési egylete	300
36. Hajósok betegsegélyző és temetkezési egylete	300
37. Szt.-Noë temetkezési egylete	300
38. A jó pásztorhoz című betegsegélyző és temetkezési egylet	301
39. Szt.-Rókus kőműves betegsegélyző és temetkezési egylete	301
40. Szt.-Mária betegsegélyző és temetkezési egylet	301
41. Az őrangyalról címzett betegsegélyző és temetkezési egylet	301
42. Szt.-Donát temetkezési egylet	301
43. Budapest józsefvárosi szőlőművesek temetkezési egylete	301
44. Általános temetkezési egylet	301
45. Szt.-János betegápoló és temetkezési egylet	301
46. Budapesti szatócs temetkezési és segély-egylet	301
47. Haladás betegsegélyző és temetkezési egylet	302
48. Kereskedelmi betegápoló és nyugdíj-egylet	302
49. Pesti izr. kiskereskedők betegsegélyző és temetkezési egylete	302
50. Hungaria I. betegsegélyző és temetkezési egylet	302
51. I. budapesti kávéházi személyzet segély-egylete	302

	Lap.
52. Pesti légszeszgyár beteg-pénztára	302
53. Zion betegápoló és temetkezési egylet	302
54. Ó-budai általános temetkezési egylet	302
55. Budapesti Concordia betegsegélyző és temetkezési egylet	303
56. Concordia jótékony-egylet	303
57. I. magyar izr. betegsegélyző és temetkezési egylet	303
58. Poel Zedek I. budapesti kölcsönös jótékony-egylet	303
59. Budapesti könyvnyomdászok segély-egylete	303
60. Budapest I. és II. ker. evang. ker. temetkezési egylete	303
61. Ó-budai általános betegsegélyző és temetkezési egylet	303
62. Magyarhonban élő zeneművészek segély- és nyugdíj-egylete	303
63. Szt.-József czimű betegápoló és temetkezési egylet	304
64. Gábor őrangyal betegsegélyző és temetkezési egylet	304
65. Szt.-Teréz betegsegélyző és temetkezési egylet	304
66. Szt.-Erzsébet betegsegélyző és temetkezési egylet	304
67. Szt.-János betegsegélyző és temetkezési egylet	304
68. Szt.-Salvator betegsegélyző és temetkezési egylet	304
69. Fortuna betegsegélyző és temetkezési egylet	304
70. Szt. három király temetkezési egylet	304
71. A lengyelek testvér segélyző egylete	305
72. Szt.-Lipót betegsegélyző és temetkezési egylet	305
73. „Hirsch“ általános betegsegélyző és temetkezési egylet (Ó-Budán)	305
74. Budapesti festősegédek I. betegsegélyző és temetkezési egylete	305
75. II. kávéházi személyzet segély-egylete	305
76. Unio I. pesti betegápoló és temetkezési egylet	305
77. Szt.-Máté betegsegélyző és temetkezési egylet	305
78. Budapesti szabólegények segélyző és önképző egylete	305
79. Szt.-Ferencz betegsegélyző és temetkezési egylet	306
80. Szt.-Borbála betegsegélyző és temetkezési egylet	306
81. Ó-budai munkás nyugdíj-egylet	306
82. Szt.-László betegsegélyző és temetkezési egylet	306
83. Általános munkás beteg- és rokkant pénztár	306
84. Paduai szt. Antal betegsegélyző és temetkezési egylet	306
85. Pestbudai ácsipar segédmunkások egylete	306
86. Szt.-György hivatalszolga betegsegélyző és temetkezési egylet	306
87. Deák Ferencz általános jótékony-egylet	307
88. I. óbudai betegsegélyző és temetkezési egylet	307
89. I. pesti izr. pinczerek betegsegélyző és temetkezési egylete	307
90. Szt.-Anna betegsegélyző és temetkezési egylet	307
91. Szt.-Lajos betegsegélyző és temetkezési egylet	307
92. Budapesti kádársegédek betegsegélyző és temetkezési egylete	307
93. Budapesti tanítók segélyző egylete	307
94. Budapesti sütők betegsegélyző és temetkezési egylete	307
95. Budapesti asztalos segédek betegsegélyző és temetkezési egylete	308
96. A budapesti kalapos segédek beteg és utazók segély-egylete	308
97. M. k. államvasutak összes szolgaszemélyzetének betegsegélyző és temetkezési egylete	308
98. Bárá Edelsheim-Gyulai budapesti hadastyán-egylet Budán	308
99. Coburg herczeg I. budapesti hadastyánok egylete	308
100. Budapesti könyvkötősegédek betegsegélyző és temetkezési egylete	308

	Lap.
101. Eötvös betegsegélyző és temetkezési egylet	308
102. Szt.-Jakab betegsegélyző és temetkezési egylet	309
103. Budapesti asztalosokat és özvegyeiket segélyző-egylet	309
104. Budapesti könyvkötő segédek betegsegélyző és temetkezési egylete	309
105. Ó-budai munkások kölcsönös nyugdíjazási egylete	309

g) Budapesti népkonyhák.

h) Gyermekkertek, kiseddóvó-lák, nőképző-egyletek.

1. Első budapesti gyermekkert-egylet	310
2. Budapest tabáni kiseddóvó-egylet	310
3. Magyarországi központi Fröbel-nőegylet	311
4. Budapesti Fröbel-nőegylet	312
5. Ó-budai Fröbel-egylet	313
6. Országos kiseddóvó-egylet	313
7. Országos nőképző-egylet	314
8. Országos nőipar-egylet	315

VIII.

Budapest ásványvizei és fürdői.

DR. SAY MÓRICZ igazgató-tanártól.

Budapestet a természet ásványvizekkel dúsan ellátta. Fürdők dolgában fővárosunk gazdag. Budapest ásványvizei, a világhírű budai hévizek, már az őskorban ismeretesek voltak. Budapest sósvizei, a budai keserűvizek csak 25 év óta ismeretesek, mindazonáltal kelendőségük most már mind az öt világrészre kiterjed.

Budapest hévizei.

A főváros Duna jobb parti részét, Budát délről északig érő körívben hegyek környezik. Ezen ívnek déli végét a Dunáig érő Gellérthegy, az éjszakit pedig a Józsefhegy képezi. Az egymástól 4 kilométernél távolabb eső 2 hegy tövében számos felszálló meleg forrás fakad. A Gellérthegy körül fakadó források már az Árpádok korában *Alhévvizeknek*, a Józsefhegy körül fakadók pedig *Felhévvizeknek* neveztettek. A Józsefhegy csoportbeli forrásokat az Ó-Budán még most is látható római építési maradványok tanúsága szerint a rómaiak már közfürdőkül használták. Ó-Buda helyén a rómaiak *Aquincuma* állott. Az Alhévvizek közül a jelenlegi Ráczfürdő valószínűleg Corvin Mátyás korában épült; közfürdőjében a márványba vésett Corvin czimer ma is látható. A török uralom alatt Buda fürdői kiváló gondozásban részesültek; a Sárosfürdőben, a Császárfürdőben a török uralom alatt épült szép kupolás boltozatok ma is állanak. Budapest hévizei közül fakadásokra nézve legifjabbak a margitszigeti és a városligeti források, melyek *Zsigmondy Vilmos* által vezetett furások következtében jöttek napfényre.

Ezen hévizek, mint gyógyvizek ivásra és — a városligeti forrás kivételével — fürdőül használatnak.

A Józsefhegy körül a helyenként egymáshoz közel fakadó források hőmérséklete igen különböző. A Császárfürdő ivó forrásának hőmérséklete 61·2° C. Mig a közelében levő másik forrásé csak 24° C. Ezen sajátos tünemény a margitszigeti kut furása alkalmával lelé magyarázatát. Az ottan eszközölt furás alkalmával ugyanis Zsigmondy adatai szerint egymás alatt fekvő 4 külön nagy víztartó csapoltatott meg. A legfelsőnek, 45·5 m. mélységben fekvőnek vize 17·5° C., az 57 m. mélységben fekvőnek vize 20° C., a 78 m. mélységben fekvő harmadiknak vize 32·5° C., végre a 118·5 m. mély-

ségben talált negyediknek vize 43·75° C. hőmérsékletű. A különböző hőmérsékletű józsefhegyi források ezen négy külön víztartóból fakadnak.

Vegytermészetükre nézve a főváros hévizei földes hévizek [Chalcothermák]; összetételükre nézve közel állanak egymáshoz; a bennök oldva levő szilárd anyagok mennyisége csekély, 1000 rész vízben az 0·5—1·5-ig ingadoz. Molnár összeállítása szerint, a budai oldalon levő források vízei annál több szilárd alkatrészt tartalmaznak, mentől lejjebb dél felé fekszenek.

Az ó-budai források 1000 rész vízben 0·5—0·6.

A józsefhegyecsoportbeli források 0·6—1·0.

A gellérthegyecsoportbeliek pedig 1·3—1·5 rész szilárd alkatrészt tartalmaznak.

A józsefhegyecsoportbeli források melegebbjei, habár igen csekélymennyiségben, kénhidrogént is tartalmaznak; a Gellérthegyecsoport forrásai a kénhidrogént nélkülözik. A margitszigeti és a városligeti artézi kutak vízei szénélenykéneget és annak bomlási terményeit szén-savat és kénhidrogént is tartalmaznak.

A budai hévizek mennyisége igen jelentékeny. Tekinteten kívül hagyva a margitszigeti forrás és a Dunában levő Fürdőzátony forrásvizét, az Ó-Budától le a Gellérthegyig bugyogó forrásokból 24 óra alatt 486,000 hektoliter (868,000 akó vagyis 1,562,400 köb láb) víz foly ki. Ezen vízmennyiség azonban, valamint a forrásvizek hőmérséklete a Duna vizállásától is függ; a Dunának magas vizállásánál a hévizek szintje is magasabban áll, hőmérsékletük emelkedik, és a kifolyó víz mennyisége nagyobb.

Hogy a budai hévizek egymással hydrostatikus összefüggésben állanak, az 1819-ben észleltetett először, midőn a magy. kir. kincstár a Császármalom helyreállítása alkalmával a Józsefhegy tövében levő és a malmot tápláló tavat lecsapoltatta. Ezen alkalommal a Császárfürdő meleg forrása, valamint a Királyfürdő is elapadt. A szükséges munkálatok miatt a kérdéses tó több ideig le lévén csapolva, az innét 4 kilométernél távolabb eső Rudasfürdő vizének tükre 47 centiméterrel apadt. A malomtónak megteleése után a Császárfürdő és Rudasfürdő víztükre ismét az eredeti magasságra emelkedett. Ezen tünemény 1858-ban a Lukácsfürdőben végbevitt munkálatok alkalmával újból észleltetett.

A józsefhegyecsoportbeli hévforrások könenykéneget tartalma határozottan apadó félben van; a szagáról egykor híres császárfürdői víz a hydrothionnak csak nyomait mutatja ma: azon fedőkövek felületén azonban, melyek a lefolyó hévizek csatornáit borítják, belől mindenütt kén föllengülmeny mutatkozik.

A következőkben azon adatokat fogom röviden elősorolni, melyek az egyes források és fürdők megismertetésére szolgálnak.

Az egyes vizekre vonatkozó elemzéseket egy összehasonlító táblán fogom közölni.

Császárfürdő.

A híres Császárfürdő a Józsefhegy tövében a Dunaparton a Margitszigettel szemben fekszik. Vízét 11 forrás szolgáltatja; ezek közül egyik, a kis udvar folyosóján levő ivó kut 24.4°C ., a gyógyforrás pedig 61.2°C . mérsékletű; a többi forrás vízének mérséklete e kettő között fekszik. A császárfürdői források vízbősege 24 óra alatt körülbelül 117,000 hektoliter.

A Császárfürdő az Irgalmas szerzet tulajdona, mely azt bérbe adja. A fürdő orvosa *dr. Pápay Dániel*. A Császárfürdő terjedelmes épületei a gyógyudvart minden oldalról elzárják, ebből a fürdő vendégek fedett, sőt télen zárt folyosókon juthatnak szobáikba.

A Császárfürdőben van egy teljesen felszerelt igen terjedelmes *gőzfürdő*, melynek nagy meleg vízmedenczéje mintegy 570 hektolitert tartalmaz, ezenkívül van ott 2 langyos vizű kisebb medence. Meleg és hideg zuhanyokkal e gőzfürdő bőven el van látva. Az öltözőszobák száma itt 53.

A *férfi uszoda* fedetlen nyílt medenczéje 1,080 négyszögméter területű, kisebb része sekélyebb a fürdők számára, nagyobb része pedig az uszók számára szolgál. A férfi uszodában, mely csak nyáron használtatik, 120 öltöző szobácska van.

A *női uszoda* elegans fődött csarnok, víztükre 323 □ m. területű, 75 öltöző szobája van; e fürdő hidegebb időben is használható. E két uszodának folytonosan ujló vize 24°C . mérsékletű.

Van ezenkívül a Császárfürdőben egy nagy közfürdő, melynek vize 40°C .; 58 tükörfürdő, 18 hűvösebb török fürdő, 28 márványkádfürdő, 2 porcellánfürdő és 6 cinkkádfürdő. A kádfürdőkben a víz tetszés szerint meghűthető, a porcellán- és márványkádfürdők hideg zuhanyokkal vannak ellátva.

A Császárfürdőben és a hozzá tartozó kápolnaépületben a fürdővendégek számára 140 butorozott szoba, továbbá étterem és kávéház áll rendelkezésre.

A főváros középpontjával a közlekedést télen át a Károly-köruton állomásozó csinos társaskocsi és a budai lánczhydönél állomásozó közuti vaspálya, tavasztól pedig késő őszig ezenkívül a Duna gőzhajózási társulatnak a vámháztól induló helyi gőzösei és a csavargőzös-vállalatnak a lipótvárosi állomásról induló csavargőzösei közvetítik.

Lukácsfürdő.

A Lukácsfürdő a Császárfürdőnek tőszomszédságában, attól délre fekszik. Telkét az országut két részre osztja. Az országuttól a Józsefhegy tövéig terjedő részben egy terjedelmes vízmedence, az ugynevezett Halastó van, melyet állítólag 1568-ban Musztafa basa építtetett. A tóban halak nincsenek, és a Kitabel tanár által a nagyváradai hévfürdőkből ide hozott

Nymphaea thermalis is kipusztult abból. Ezen tónak vize szabályozza a budai hévvizek magasságát.

A lukácsfürdői teleknek mélyebben fekvő, a Császárfürdő szomszédságában való részén van az iszapfürdőtő, a két ivó gyógyforrás, és a fürdők. A Lukácsfürdő vizét 11 forrás szolgáltatja; ezek közül 8-nak vizét Molnár János 1859-ben elemezte. Leghűvösebb a *Török fürdő* forrás, ennek hőmérséke 26·5° C., legmelegebb a *buszogó* 60° C. A két ivó kut egymáshoz közel az iszapfürdő és a dunasori falkerítés között fekszik, jelenleg csak a keleti-ebb fekvésű ivó kut van használatban, hőmérséklete 58° C. A lukácsfürdői források vízbősége 24 óra alatt 302,200 hektoliternél több.

A Lukácsfürdő a *magy. kir. kincstár* tulajdona; bérlő által kezeltetik; fürdőorvosa nincsen.

A Lukácsfürdő alsó tava, mint iszapfürdő használtatik, hőmérséklete 42° C. Van itt ezenkívül 20 kőfürdő, 18 kádfürdő, 4 török fürdő, 3 tükörfürdő.

A Lukácsfürdő telkén, még pedig a Fő-utezára nyíló alsó kapu közelében, van a *Királyfürdő* forrása.

Királyfürdő.

A Királyfürdő a vizivárosi felső Fő-uteza 243. száma alatt fekszik; nem annyira gyógyfürdőként, mint inkább tisztasági szempontból használtatik. Vizét földalatti vezetéken a 664 m. távolban levő Lukácsfürdő udvarából kapja. A viznek hőmérséklete 43·75° C. Tulajdonosa *Menkes Manó*. Bérlő kezeli. A fürdő orvosa *dr. Eulenberg Sándor*.

A Királyfürdőben van: 1 közös népfürdő, 19 kőfürdő és 13 kádfürdő. A fürdővendégek számára 9 szoba áll rendelkezésre.

Margitszigeti fürdő.

A margitszigeti forrás Zsigmondy Vilmos által vezetett furás következtében jött a felszínre. A furás a Margitsziget budai oldalán az ó-budai zsinagógával szemben közvetlenül a parton ott kezdetett meg, hol alacsony vizállásnál melegvizeztócsák képződtek, melyekből gázok is fejlődtek. A furási munkák 1866. december 21-én kezdettek meg, és 1867. május 14-én bevégeztek. A kútnak mélysége 118·5 méter. Az átfurt földrétegek következők:

1. Iszap és homok	4·7 m.
2. Kavics, még pedig felül apró darabokból álló, alul ökölnyi hömpölyök	3·8 m.
3. Sötét szürke, helyenként sárgás, szilárd tályag 2·6—16 cm. vastag mészmárga rétegekkel	105·3 m.
4. Mészpát és pyrit jegeczeket tartalmazó igen kemény mészmárga	4·7 m.

Összesen: 118·5 m.

Mint hogy furás közben 45·5 méter mélységben 17·5° C. hőmérsékletű, 57 méter mélységben 20° C., 78 méter mélységben 32·5° C., végre 118·5 méter mélységben 43·75° C. hőmérsékletű, tehát 4 különféle víztartóból eredő felszálló források találtattak, az alsónak a felsőbbektől való elszigetelése végett a mésznárga rétegeig előbb vörös rézcsövek, ezeknek 3 évi használat után való elpusztulása után vörös fenyőből készült, 16 cm. belső átmérővel bíró csövek szorítottattak le. Az elszigetelő csőnek felső nyílása a sziget szintje felett 5·7 m.; az állandóan 43·75° C. hőmérsékletű kifolyó víznek mennyisége 24 óra alatt mintegy 28,295 hektoliter.

A víz tiszta, szintelen, a forrás közelében erősen könenykénege szagu, ezen szagot azonban a levegőn gyorsan elveszti; ize a dús szénsavtartalom miatt kellemesen csipős, és a szénoxisulphid tartalom miatt a hydrothionra emlékeztető, zamatos. A víz 10,000 részben Than Károly elemzése szerint csakis 8·8566 szilárd anyagot tartalmaz, melyek között első helyen 2·2585 súlyrészszel a szénsavas mész áll. Azon tárgyak, melyekkel ezen víz érintkezik, pompás fehér kéreggel vonulnak be.

A margitszigeti fürdő tulajdonosa *Ő Fensége József cs. és kir. főherceg*. A fürdő orvosa *dr. Verzár Joachim*.

A sziget fenséges tulajdonosa a Margitfürdőt fejedelmi bőkezűséggel első rangú világfürdővé emelte. Nem lehet e soroknak célja a Margitsziget pompáit leírni. Tömött rövidséggel fölemlíthető, hogy az Európában párját alig találó elegáns fürdőház 21 márványkádfürdőt és 31 tükörfürdőt, összesen 52 fürdőt tartalmaz, melyek közül 10 kettős fürdő. A fürdők mindegyike hideg zuhanynyal, órával, telegraffal el van látva. A fürdővendégek számára a nagy és kis szállóban és a külön álló villákban 300 szoba áll rendelkezésre.

Két restauratio van, egyik a sziget alsó, a másik felső végén; a diszes parkká alakított szigetnek budai oldalán lóvonatu vasut közlekedik.

A fővárossal való közlekedést a duna-gőzhajózási társulatnak fél óránként, sőt nyáron sűrűbben is közlekedő helyi gőzösei közvetítik.

A városligeti artézi kut.

Zsigmondy Vilmos 1866-ban pendítette meg először a Városligetben való kutfurásnak eszméjét. A fővárosi törvényhatóságnak erre vonatkozó határozata után a munkálatok 1868. november 15-én kezdetek meg. Kézimunkával a furás 66·4 mélységig hatolt. 1869-diki évben már gőzgép alkalmaztatott, mi által a furás gyorsabban haladt.

1870. év végén, tehát 2 évi munka után a 155·5 m. mélységből felhozott iszap 30° C. hőmérsékletű volt. 1871. év végén a furó 201 méterig, 1872-dik év végén 237 m.-ig, 1873-ban pedig 346 m.-ig hatolt le, az akkor felhozott iszapnak hőmérséklete már 40° C. volt. 1874-ben 548 m. mélységben az iszap 57·5° C. volt. 1875-ben sok viszontagság után a furó 762·5

m. mélységből 72·5° C. iszapot hozott fel. 1876-ban 868·6 m. mélységben az iszap 77·5° C. volt. 1877. június 4-én mutatkozott először felszálló viz. 1878. január 21-én, tehát 9 évi és 2 hónapi munka után, a furás 971 m. vagyis 512 öl mélységben végét érte.

A kellően kibélelt kutból a Margitfürdőéhez hasonló szintelen, könenykéneg szagu, és dús szénsav tartalma miatt csipős izü, 73·5° C. hőmérsékletü viz bugyog fel, melynek mennyisége 24 óra alatt 9163 hektoliter vagyis 16,072 akó.

A forrás tulajdonosa *Budapest főváros közönsége*.

Ezen viz egyelőre csakis ivásra használtatik. Az eddig mintegy 230,000 forintba került forrásnak miként való értékesítéséről most folynak a fővárosi törvényhatóságnál a tárgyalások. Ezen forrásnak vize 1877-ben Molnár által csakis előzetes elemzés alá vétetett.

Ráczfürdő.

Mint már fölebb említve volt, a gellérthegyecsoportbeli hőforrások abban különböznek a józsefhegyecsoportbeliektől, hogy amazoknak hőmérséklete alacsonyabb, a bennök oldva levő szilárd anyagoknak mennyisége pedig nagyobb, habár ez 1000 rész vizre 1·6 részt nem halad meg. A gellérthegyecsoportbeli források hydrothiont nem tartalmaznak.

A Ráczfürdő a Gellérthegynek éjszaki tövében, a Tabánban, a szerb templom közelében, Hosszu-utca 454. szám alatt fekszik. Vizét 2 forrás szolgáltatja, a régi forrásnak hőmérséklete 43·5° C., az újabbé pedig 42·5° C. A régi forrásnak vízbősége 24 óra alatt 24,447 hektoliter. A Ráczfürdő *dr. Heinrich Nep. János* tulajdona; a fürdő orvosa és kezelője *dr. Heinrich Kálmán*.

A Ráczfürdőben van egy terjedelmes közfürdő, melyek épülete valószínűleg még Corvin Mátyás korából való. A két gőzfürdő, melyek közül a hölgyek számára való kiváló eleganciával van kiállitva, a főváros egyik nevezetességét képezik. A két gőzfürdőben összesen 400 öltözőszobácska van. Ezenkívül van a Ráczfürdőben 35 kő-, 10 porcellán- és 19 vaskád-fürdő; a fürdők hideg zuhanyokkal el vannak látva. A fürdővendégek számára 10 szoba, étterem és kávéház áll rendelkezésre. A közlekedést a Károly-köruton állomásozó esinos omnibuszok tartják fen.

Rudasfürdő.

A Rudasfürdő a Gellérthegy keleti oldalának tövében, közvetlenül a Dunaparton, a Tabánban, Széchenyi-utca 561. szám alatt fekszik. A fürdő vizét az épületektől az utca által elválasztott 5 forrás szolgáltatja, melyek a hegy tövéből buzognak fel. A közös medenczében összegyült viz teljesen átlátszó, szintelen és szag nélküli; hőmérséklete 43° C. A források vízbősége 24 óra alatt 10,900 hektoliter.

A Rudasfürdő tulajdonosa: *Budapest főváros közönsége*. A fürdő házi-
lag kezeletik. A fürdő orvosa *dr. Hoffer István*.

A Rudasfürdőben van: 1 közfürdő, melyet még 1556-ban Musztafa
budai basa építtetett; ezenkívül van 16 kőfürdő, 18 porcellán- és 3 fakád-
fürdő. A fürdővendégek számára 16 szoba, és egy étterem áll rendelkezésre.
A közlekedést a csavargózós-társulat hajói közvetítik.

Sárosfürdő.

A budai alhévvizek közül a leginkább délre fekvő források szolgálta-
ják a Sárosfürdő vizét. Ezen fürdő a Gellérthegy délkeleti meredekjének
tövében a Dunaparton, a tabáni Aldunator 34. szám alatt fekszik; vize a
sziklaüregekben 8 forrásból fakad; a legmelegebb forrásnak vize a Duna
vizállásához képest 44°—48·7° C. mérsékletű. A források vizbősége a Duná-
nak 2·8 m. magas vizállásánál 2850, annak 3·8 m. magasságánál pedig 3800
hektoliter.

A Sárosfürdőnek jelenlegi tulajdonosa *Koischor Szilárd*. A fürdő
orvosa *dr. Vári Szabó János*.

A Sárosfürdőben van: 1 közfürdő, 17 kőfürdő, 2 porcellán- és 2
fakádfürdő. A fürdővendégek számára 18 szoba áll rendelkezésre. A köz-
lekedést csavargózósok eszközlik.

Az Ó-Budától Békás-Megyer felé elterülő síkságon több forrás fakad,
melyek az ott található római építkezési maradványokból kitetszőleg fürdő-
kül is használtattak; e források a Kerécsárda malmát, a lőpormalmot és
Schwanfeld fürdőjét látják el vizökkel. Ezen források közép hőmérséklete
24° C. Vizbőségük pedig 24 óra alatt 150,420 hektoliter. Az ugynevezett
Fényesforrás természetes tükörfürdő a szabadban; tulajdonosa *Báró Lip-
tay Béla*.

A következő táblázat a budapesti hévvizeknek összetételét tünteti elő;
az illető számok az 1000 rész vízben talált elemi alkatrészek és savak
mennyiségét fejezik ki. Az elemzés eredményének ily módon való kifejezése
a természetükre nézve egymáshoz amugy is közelálló vizeknek összehason-
lítását igen megkönnyíti.

A budapesti hévzitek összehasonlítása.

1000 súlyrész vizben találtatott	Gellérthegy csoport.			Józsefhegyi csoport.			Mangitszegi ar- tési kut	Városligeti artézi kut	Ó-budai malom- forrás
	Sárosfürdő	Rudasfürdő	Ráczfürdő	Királyfürdő	Lukácsfürdő ivókút	Császárfürdő ivókút			
Calcium	0·2496	0·2169	0·2214	0·1587	0·2026	0·1789	0·1524	0·1500	0·1014
Nátrium	0·2195	0·1752	0·1599	0·1124	0·1023	0·1099	0·0919	—	0·0747
Magnesium	0·0395	0·0026	0·0559	0·0438	0·0515	0·0369	0·0373	0·0399	0·0732
Kálium	0·0278	0·0500	0·0333	0·0394	0·0369	0·0332	0·0434	—	nyom.
Vas	0·0026	—	0·0213	0·0039	0·0013	0·0013	nyom.	—	—
Mangán	0·0020	0·0026	0·0125	nyom.	—	—	0·0007	—	—
Alumínium	0·0073	0·0083	0·0027	0·0030	0·0022	0·0014	—	—	0·0014
Lithium	0·0013	0·0013	0·0002	nyom.	—	—	0·0001	—	—
Strontium	—	—	—	—	—	—	0·0004	—	—
Szénasav a carboná- tokban. CO ₂	0·4500	0·3052	0·2620	0·1841	0·2368	0·2508	0·2496	—	0·3017
Chlór	0·1823	0·1630	0·1813	0·1526	0·1869	0·1566	0·1230	0·0405	0·0332
Jód	—	nyom.	0·0029	nyom.	—	—	0·0001	—	—
Bróm	—	—	—	—	—	—	0·0004	—	—
Kénsav a sulfátok- ban	0·3792	0·3327	0·3459	0·2013	0·1632	0·1491	0·1493	0·2083	0·0279
Kovasav a silikátok- ban	0·0112	0·0172	0·0190	0·0322	0·0451	0·0317	0·0374	0·0600	0·0196
Alkénessav a hypo- sulfitokban	—	—	0·0084	0·0340	0·0191	0·0136	—	—	—
Phosphorsav a phos- phátokban	0·0210	0·0046	0·0082	nyom.	0·0061	0·0063	—	—	—
Bórsav és illékony szervi savak	nyom.	nyom.	nyom.	nyom.	nyom.	nyom.	nyom.	nyom.	nyom.
A szilárd részek ösz- szege	1·5753	1·3733	1·3349	0·9645	1·0576	0·9397	0·8857	1·1340	0·6331
Elpárolás által ta- láltatott	1·5870	1·5463	1·500	1·0220	1·0880	1·0000	—	—	—
Szabad és félig kö- tött szénasav	0·3870	0·4600	0·4739	0·1355	0·2237	0·4884	0·4812	—	0·2213
Szénélegkéneg	—	—	—	—	—	—	0·0046	—	—
Hydrothion	—	—	—	nyom.	nyom.	nyom.	—	—	—
A viznek hőmérsék- lete	47·5°C	43°C	43·5°C	53·25°C	58°C	61·2°C	43·75°C	73·25°C	24°C
A viznek fajsúlya	1·0001	1·0001	1·0001	1·0015	1·0001	1·0004	1·0015	—	—
A forrásból fejlődő légnemek összeté- tele térfogat - szá- zalekben	Nitrogen	—	—	—	90	—	70·46	31·93	—
	Szénasav	—	—	—	5	—	29·54	65·38	—
	Hydrothion	—	—	—	—	—	—	2·69	—
	Oxygen	—	—	—	—	5	—	—	—
Az elemző neve	Molnár	Molnár	Molnár	Molnár	Molnár	Molnár	Than	Molnár	Molnár

A budapesti hévizek egymáshoz igen hasonlók lévén, elemi alkatrészeinek táblázatos kimutatása után elégséges lesz, ha azok közül csak egyikre nézve lesz az is kimutatva, hogy miképen képzelhetjük az elemzés által valóban talált alkatrészeket sókká egyesülve.

Than összeállítására szerint a magicszigeti forrás vizének egy kilogramm-jában tartalmazzatik:

Szénsavas mész	0·22585 gramm.
Kénsavas mész	0·21087 "
Chlórnátrium	0·13794 "
Szénsavas magnesium	0·13041 "
Chlórkalium	0·08267 "
Kovasavas nátrium	0·06008 "
Szénsavas nátrium	0·03456 "
Szénsavas mangán vas nyomaival	0·00144 "
Kénsavas strontium	0·00092 "
Szénsavas lithium	0·00078 "
Jódkálium	0·00008 "
Brómkálium	0·00006 "
Szabad szénsav	0·39520 "
Félig kötött szénsav	0·18304 "
Szénélegkéneg	0·00462 "
Bórsav és illékony szervi savak .	nyom. "
Az oldott alkatrészek összege	1·47152 "

A vízben oldott légnemek térfogata:

Szabad szénsav	201·98 köbcentiméter.
Félig kötött szénsav	92·84 "
Szénélegkéneg	1·72 "

A forrásból kifejlődő légnemek alkata:

Nitrogen	70·46 térfogat.
Szénsav	29·54 "

Budapest keserüvizei.

A Gellérthegy déli lejtője azon terjedelmes síkságra simul, mely innét Promontorig terjed. Ezen síkságon, a *Kelenföldön* vannak Budapest keserüvizei. 1852. évben *Schleisz György* budai birtokos, ezen síkságon volt zöld-séges kerjében kutat ásatott, melynek vize a zöldség locsolására volt szánva: a 6 m. mélységű kutnak bőséges vize keserü izű volt. *Unger Ferencz* budavári gyógyszerész szerezte meg a kut körüli birtokot, és bocsatotta először a budai keserüvizet kereskedésbe. Ezen kutnak vizét e sorok írója elemezte először, még pedig 1853-ban Bécsben dr. Redtenbacher József egyetemi tanár vegyműhelyében. Azóta a budai keserüviz-kutak száma mintegy 40-re emelkedett; 14-nek vize elemezve van: jelenleg 9 kutnak vize töltetik palackokra.

A budapesti keserűvizek összetételükre nézve közel állanak egymáshoz, fő alkatrészüik magnesium sulphát és nátrium sulphát, az egyes vizekben levő szilárd anyagoknak mennyisége 1000 rész vízre 15 résztől 56-ig változik. Azokban ezen keserűvizek mindannyian szüremkedők, ennek következtében összetételük az atmoszféricus viszonyoktól feltételezett változásoknak van kitéve. Így pl. az Erzsébet-császárnéforrás vizének 1000 részében *Say* 1853-ban 14·78, *Nendtvich* pedig 1854-ben 26·19 szilárd alkatrészt talált. Az egykori Hildegard-, jelenleg Pionakut vizének hőmérsékletét *Say* 1854. novemberben 11° C.; *Nendtvich* pedig 1855. júniusban 7·5° C.-nak találta. *Aujeszky* 1861-ben az Erzsébetforrás só tartalmát elpárolás útján 1000 rész vízre 19·25—23·44-ig, a Hildegard- (Piona-) forrását pedig 12·40—14·04 résznek találta. Erre nézve érdekes felvilágosítást nyújtanak *Heller Ágoston* tanárnak vizsgálatai, melyeket az 1877. év július és szeptember hónapjaiban az egyik keserűforrás vizével napról-napra végbevitt, melyeknek eredményét szivességből rendelkezésemre bocsátá. A keserűviz sűrűsége a benne oldott sók mennyiségétől függvén, a víz sűrűségének pontos meghatározásával legegyszerűbben ellenőrizhetni azt, vajon változik-e valamely sódat töménysége.

Heller 1 liter keserűvizben következő mennyiségű sót talál gram-mokban :

1877. július 1.	20·47 grm. só.	Aug. 1.	14·96 grm. só.	Sept. 1.	19·57 grm. só
3.	16·84	3.	19·39	2.	20·96
5.	19·30	5.	18·04	3.	21·61
10.	18·94	10.	20·04	4.	20·63
11.	16·46	14.	20·22	5.	20·60
15.	19·34	15.	17·99	6.	22·28
16.	22·78	16.	20·59	7.	20·03
20.	20·41	20.	20·44	8.	20·39
25.	19·58	25.	21·05	9.	19·22
27.	16·12	26.	19·79	10.	20·68
31.	14·67	31.	20·71	14.	21·32

A keserűvizek az említett síkságnak három külön álló területén találtnak : ezen területek egymástól jól megkülönböztethetők.

A keserűvizek egyik csoportja a *Lágymányoson*, az összekötő vasút által éjszokról és nyugatról bekerítve, az egykori Nádorkert magasságában a Dunától mintegy 1900 m. távolságra fekszik. A *lágymányosi csoport* területén tizenhárom keserűforrás létezik, u. m. Sándor-, Hildegard-, (Piona-), Hunyady Mátyás-, Erzsébet-, Árpád- és ennek négy mellék forrása, továbbá Gróf Széchenyi István-, Dr. Heinrich-, Sz.-István- és Deák Ferencz források.

Az *örmezői síkon* Lágymányostól délnyugatra a Deák Ferencz forrástól mintegy 2100 méter távolságra az *örmezői csoport* öt forrása van, ezek a Hunyady László-, Ferencz József-, Rákóczy-, Árpád- és Petőfi források.

A *Dobogó* alatti lapályban az örmezői csoporttól nyugotra, mintegy 760 méter távolságban, 21 keserűforrás van, ezeknek vize *Hunyady János*-keserűviz közös nevezet alatt jő kereskedésbe.

Erzsébetfürdő.

A lágymányosi csoportban fekszik az *Erzsébetfürdő*, ennek összesen hat forrása van, melynek vízbősége 24 óra alatt, mintegy 227 hectoliter, a víz itten nemcsak ivásra, hanem fürdőül is használtatik.

Az *Erzsébetfürdő*nek jelenlegi tulajdonosa egy társulat, bérlője és kezelője *Schwarz J. B.*; a fürdő orvosa *dr. Bruck Miksa*.

A kényelemmel ellátott gyógyhelyen 40 kádfürdő van; a fürdővendégek számára a fürdőházban és a melléképületekben összesen 40 szoba, társalgóterem, étterem áll rendelkezésre. A várossal való közlekedést a József-téren állomásozó társaskocsik, és a fürdő bérkocsija közvetítik.

A lágymányosi többi keserűforrás tulajdonosai: *Mattoni és Wille*, kik a vizeket *budai király-keserűviz* közös czim alatt hozzák kereskedésbe.

Az örmezői csoportban a *Petőfi*-forrás tulajdonosa *Burger A.*, a *Rákóczy*-forrása *Loser testvérek*, *Árpád*-forrása *Strassenreiter Ignác*, a *Ferencz József* forrása pedig *Hirschler Mór*.

A *Dobogó* csoport forrásainak tulajdonosa *Saxlehner Ignác*.

Tekintettel arra, hogy a budai keserűvizek összetételükre nézve egymáshoz igen hasonlók, az ismert 25 elemzés közül csak néhányat fogok felsorolni; még pedig az összehasonlíthatás végett *Bernát József* átszámításai szerint oly módon, hogy a sóknak fénnemü elemi alkotrészei és a savak egymástól elkülönítve legyenek kitüntetve.

A budapesti keserűvizek összehasonlítása.

1000 súlyrészt vízben találtatott	Lágymáryosi csoport				Órmezői csoport			Dobogói csoport		
	Erzsébet	Hóna, szelött Hildegar	Deák Ferencz	Rákóczy	Árpád	Ferenéz József	Hunyady János			
Nátrium	3-0464	5-3029	4-5267	6-8736	7-4245	6-6982	7-8364	6-7640	6-0024	8-1861
Magnésium	0-9586	1-6699	1-6405	3-5983	4-7784	3-6131	5-4002	3-5935	3-2032	4-4700
Calcium	0-2735	0-4729	0-4213	0-4452	2-1378	0-3978	0-3981	0-3146	0-3732	0-2222
Kalium	0-0409	0-0717	0-0007	0-1276	0-0285	0-0086	0-0033	0-0978	0-0381	0-0541
Ammonium	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0-0050
Aluminium	0-0250	0-0425	0-0016	—	0-0252	0-0082	0-0030	nyom.	nyom.	0-0050
Vas	nyom.	nyom.	0-0014	0-0062	0-0246	0-0028	0-0033	0-0073	0-0029	0-0002
Lithium	nyom.	nyom.	nyom.	nyom.	0-0195	nyom.	—	nyom.	nyom.	0-0117
Strontium	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kénsav	9-7539	16-9854	14-7999	25-2208	37-0677	27-0887	36-4637	25-8602	23-6305	0-0123
Chlór	0-6394	1-1101	1-4667	1-7495	1-3151	0-9600	1-3117	0-9116	0-7917	1-0439
Brom	—	—	—	—	0-0059	—	—	—	—	—
Jód	—	—	—	—	—	0-0077	—	—	—	—
Szénsav	0-1865	0-3214	0-1694	0-8380	0-7515	0-6353	0-8468	1-4149	1-0104	0-6111
Kovásav	0-0314	0-0503	0-0125	0-0063	0-0336	0-0185	0-0104	0-0158	0-0014	0-0106
Léghygsav	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0-0072
Phosphorsav	nyom.	nyom.	nyom.	nyom.	nyom.	nyom.	nyom.	nyom.	nyom.	0-0015*
A szilárd alkotrészek összege	15-1334	26-2828	23-0407	38-7254	53-6123	39-4389	52-2360	38-9797	35-0538	47-8191
Szabad és félig kötött szénsav	0-1978	0-2356	0-3308	0-3599	0-1047	0-0050	0-4190	—	—	0-9707
A viznek fajtya	—	—	—	1-03706	1-05123	1-0399	—	1-0379	—	—
Az elemző neve	Say	Nendtwich	Nendtwich	Than	Molnár	Molnár	Bernát és Balló	Molnár	Liebig és Knapp	Bunsen R.
Az elemzés ideje	1853	1854	1855	1862	—	1873	1876	1863	1870	1875
A viznek tulajdonosa	Schwarcz J. B.	Mattomi és Wille	Losser festvéreiek	Strassen- reiter	Hirschler Mór	Saxlehner Andráš				

* Szerves anyag 0-0024.

Az összetételükre nézve hasonló budapesti keserűvizek egymástól főképen a bennök oldva levő anyagok mennyiségénél fogva különböznek. Arra nézve, hogy mikép képzelhetjük magunknak a vízben talált elemi alkatrészeket sókká egyesülve, szolgáljon például a Hunyady János-forrás vize, melynek egy kilogrammjában Bunsen R. összeállítása szerint tartalmaztatik:

Savas szénsavas calcium	0.7969 gramm.
Savas szénsavas strontium	0.0270 „
Savas szénsavas vas	0.0006 „
Savas szénsavas nátrium	0.6760 „
Kénsavas kálium	0.1206 „
Kénsavas nátrium	22.5514 „
Kénsavas magnesium	22.3500 „
Chlórnátrium	1.7048 „
Chlórammonium	0.0148 „
Légenysavas nátrium	0.0099 „
Phosphorsavas calcium	0.0024 „
Kovasav	0.0106 „
Szabad szénsav	0.5226 „
Szerves anyagok	0.0024 „

Az alkatrészek összege 48.7898 gramm.

Végül megjegyzem, hogy a budai keserűvizkutaknak száma változik; a használatban volt egyik másik kutat abba hagyják, ellenben folyton új kutakat ásnaak. A budai keserűviznek kivitele kiválóan *Saxlehner András* föllépése által nyert jelentékeny lendületet; a Hunyady-János-forrás keserűvize nemcsak Europa minden országába, hanem a többi 4 világrészbe is szétküldetik; az mindenütt keresett gyógyszer. *Saxlehner András* évenként mintegy 3.000,000 palaczkot küld szét. Igen jelentékeny kivitele van az Erzsébet-, Deák-Ferencz- és Ferencz-József források vizének is. A budai keserűvizek forgalmát évenként mintegy 5.000,000 palaczkra tehetni.

Budapest vasfürdői.

A Terézvárosban, nevezetesen a Városligetben a vasut mentében, a Király-utczában, Hársfa- és Nyár-utczában vasas vizek találtattak, melyek fürdőkül használatnak. Ezen vasas vizek körülbelül 10 méter mélységű kutakban fordulnak elő, melyeknek vízbősége nem igen jelentékeny. A frissen meritett viz tiszta, a levegőn való állásnál megzavarodik, okker ülepszik le belőle, a fehérszínű rozsdaszínűre festi. A nyár-utcai vasas viz 1828-ban *Schuster János* egyetemi tanár által elemeztetett, ki annak 1000 részében egy rész szilárd anyagot talált; a vas mint vascarbonát van a vízben oldva. Ezen régi elemzés a mai vegytan kritikáját nem állja ki, e miatt ezt nem is közlöm.

Tudtommal 3 vasas fürdő van tényleg használatban, ugymint: a király-utcai, hársfa-utcai és nyár-utcai.

Király-utczai vasfürdő.

Ezen fürdő a Terézvárosban Király-utca 60-ik szám alatt fekszik. A kut vizének hőmérséklete 12° C. A fürdő tulajdonosa *Feil György*. A fürdő 16 káddal van felszerelve.

Hársfa-utczai vasfürdő.

A terézvárosi Hársfa-utca 4-ik szám alatt létező vasfürdő kutjának vize 12° C. hőmérsékletű. A fürdő, mely 15 káddal van felszerelve, *Kernstok József* tulajdona, ki azt maga kezeli.

Nyár-utczai vasfürdő.

A nyár-utczai vasfürdő még 1827-ik évben alapítottott. Kutjának vize 12° C. hőmérsékletű, a fürdő 12 kőkáddal és 4 zuhanyyal van felszerelve. Tulajdonosa *Hesz Róza*, ki azt maga kezeli.

Budapest hidegvizgyógyintézetei.

Három hidegviz-gyógyintézet van a fővárosban, az egyik a budai oldalon: a Krisztinavárosban, kettő pedig a pesti oldalon: a Terézvárosban.

Dr. Vaskovics János hidegviz-gyógyintézete.

Ezen gyógyintézet a Krisztinavárosban a kis Svábhegynek tővében a Városmajor-utczának éjszaki végén áll. A csendes helyen fekvő szép házban a fürdővendégek számára 32 szoba van berendezve. A fürdési czélokra használt kutviz 10° C. hőmérsékletű. Ezen intézetben a vizgyógyászat minden fürdési alakja alkalmaztatik. A gyógyintézet tulajdonosa és annak vezetője *dr. Vaskovics János*.

Dr. Hofmeister Benő hidegviz-gyógyintézete.

A terézvárosi Valéro-utca 9-ik száma alatt levő hidegviz-gyógyintézet járólagos betegek számára van berendezve. Az intézet tulajdonosa és vezetője *dr. Hofmeister Benő*, ki a fürdővel összekötve volt svéd gyógy-gymnasztikai intézetét a Váczi-utca 9. számú ház 1-ső emeletére tevő át.

Dr. Fischhof Vilmos hidegviz-gyógyintézete.

Ezen hidegviz-gyógyintézet a Városligetnek keleti szélén mintegy 10 holdnyi terjedelmű kertben van. 24 felszerelt szoba áll a betegek rendelkezésére. A gyógyhely tulajdonosa *dr. Fischhof Vilmos*; bérlője és kezelője *dr. Hofmeister Benő*.

Budapestnek egyéb fürdői.

Az elősorolt gyógyfürdőkön kívül, melyek közül a melegek tisztasági szempontból sűrűen használtatnak, vannak a fővárosban olyan fürdők, melyek csupán az utóbbi czélra szolgálnak.

Diana fürdő. A Ferencz-József-tér és Fürdő-utca sarkán 8-ik számú házban van. Az elegantiával kiállított intézetben minden kényelemmel ellátott gőzfürdő és 25 kádfürdő van. A fürdő tulajdonosa és kezelője *Pfeffer Ignác*.

Kereszt-utcai gőzfürdő. A Terézvárosban Kereszt-utca 30-ik számú házban van. A nők és férfiak számára külön gőzfürdők a szükségesekkel ellátva vannak látva; ezen gőzfürdő tulajdonosa *Tarcsay József*, ki azt maga kezeli.

A *Gschwindt-féle fürdő* a Józsefvárosban, az Üllői-uton 71. szám alatt van. A minden igényeknek megfelelő elegáns fürdő 36, részben porcellán káddal, továbbá mérsékelhető zuhanyokkal van ellátva. Mindenféle különleges fürdők is kaphatók; a malátafürdőhöz szükséges malátát a fürdővel egy házban levő szeszgyár szolgáltatja. Ezen fürdőnek tulajdonosa a *Gschwindt-féle részvénytársulat*.

Dunafürdők és uszodák.

A nyári hónapokban a fürdőközönség számára 6 Dunafürdő áll rendelkezésre; ezek közül egy a budai parton, 5 pedig a pesti parton van elhelyezve.

Péczely Károly uszodája, a budai parton, a lánczhíd fölött horgonyoz. Az uszók számára szolgáló nagy víztükörnek hosszúsága 49 méter, szélessége pedig 14 méter; az öltözőküdöszobácskák száma 85. Az uszoda mellett 10 külön fürdő van.

Káldor Antal uszodája, a Lipótvárosban felső Dunaparton az Árpád-utca irányában fekszik. Az uszoda nagy tükrének hosszúsága 45,5 méter, szélessége 13 méter, 90 öltözőszoba környezi. A külön fürdők száma 10.

Scholz Józsefné uszodája, az előbbinél kissé lejjebb horgonyoz; berendezése hasonló az előbbitel.

A lánczhíd alatt, még pedig a Redoutpark előtt, fekszik a *Depiny-féle* Dunafürdő; abban a hölgyek és férfiak számára külön fürdők vannak berendezve. A hölgyfürdő hossza 17 méter, szélessége 5,7 méter. Öltözőszobáinak száma 48. A férfifürdő hossza 25 méter, szélessége 5,7 m., öltözőszobáinak száma 68; külön fürdő 21 van.

Bodnár József uszodája, a görög templomon alul áll. Az egész uszodának hossza 98,5 m., szélessége pedig 19 m. Az uszók számára szolgáló nagy víztükörnek hosszúsága 53 m., szélessége 9,5 m., azt 12 nagy és 115 kis öltözőszoba környezi. Az uszoda mellett 10 külön fürdő van.

Az uszodák reggel 7 órától 10-ig a hölgyek rendelkezésére állanak, azontul a férfiak használják.

Városi szabad Dunafürdő 1879 aug. elején adatott át a forgalomnak, s nagy látogatottságnak örvend.

TARTALOM.

Budapest ásványvizei és fürdői.

	Lap.
Hévízek	321
Császárfürdő	323
Lukácsfürdő	323
Királyfürdő	324
Margitfürdő	324
Városligeti artézi kut	325
Ráczfürdő	326
Rudasfürdő	326
Sárosfürdő	327
A hévízek összehasonlítása	328
Keserűvizek	329
Erzsébetfürdő	331
A keserűvizek összehasonlítása	332
Vasfürdők	333
Hidegvízgyógyintézetek	334
Egyéb fürdők	334
Dunafürdők és uszodák	335

IX.

Fürdők statistikája.

A fővárosi statisztikai hivatal kimutatása szerint következő jelentékenyebb fürdők léteznek Budapesten :

	kádak	kőfürdők		vendégszobák
	s	z	ú m	a
Császárfürdő	66		34	140
Lukácsfürdő	18		22	—
Királyfürdő	17		19	6
Sárosfürdő	4		17	22
Ráczfürdő	22		38	9
Rudasfürdő	21		29	18
Gschwindt-féle fürdő	31		—	—
Hársfautezai fürdő	15		—	—
Dianafürdő	37		—	—
Királyutezai fürdő	14		—	—
Nyárutezai fürdő	15		—	—
Margitszigeti fürdő	33		29	310
	293		188	505

Gőzfürdő van 3; és pedig a Dianafürdőben átlag 2800 látogatóval, a Császárfürdőben 50,000 látogatóval, és a Ráczfürdőben 75,000 látogatóval. Dunai fürdő van összesen hat; és pedig 5 Pesten, 1 Budán.

X.

Orvosi tanügy.

DR. RÉCZEY IMRE, egyetemi m. tanártól.

A budapesti kir. magy. egyetemen az orvosok kiképzésére egész a legújabb időkig kétféle tanfolyam létezett, az ugynevezett *polgári sebészi* tanfolyam és az *orvostudori* tanfolyam. Midőn az alkotmányos élet helyreálltával az egyetemen is végre az annyiszor sürgetett reformok életbeléptetése komolyabban lőn sürgetve, a többi reformok mellett az orvostudományok egyetemi tanítása is némi változást szenvedett. Az orvosi karnak ugyanis, mely már 1813-ban, s azóta több ízben hasonló irányban felterjesztést tett az akkori kormányhoz, végre megújított sürgetésére sikerült kivinnie, hogy a polgári sebészi tanfolyam, mint a mely czéljainak többé meg nem felelt, az 1869/70-ki tanév végével a budapesti egyetemen beszünttetett. Ennek helyébe azonban a magyar állam különböző vidékei és társadalmi viszonyainak tekintetbe vétele mellett egy másik alsóbb orvosi tanfolyam állítottatott fel, mely *orvosmesteri tanfolyam* nevet viselt. Ezen orvosmesteri tanfolyam a kiadott szabályrendelet szerint négy évig tartott, s reá olyanok vétethettek csak fel, kik életük 16. évét elérték, és a gymnasiumi vagy reáltanodai hatodik osztályt sikerrel bevégezték. Előadási nyelv csak a magyar volt, s a tanfolyam úgy volt szervezve, hogy a régi sebészi tanfolyamon divó tanulási kényszer megtartatott kötelezett tantárgyakkal, a tárgyak kiszabott sorrendjével és évi vizsgálatokkal, mi mellett az illetők a kötelezettekén kívül más tantárgyakat is hallgathattak. Azok, kik e tanfolyamot bevégezték, s a szigorlatokat jó sikerrel kiállották, *orvosmestereknek* neveztettek, s az egész orvosi gyakorlat üzésére jogosítva voltak. E tanfolyam számára külön tanító személyzet volt tervezve, s pedig : tanszékek a bevezető természettudományok, elméleti orvostan, épbonecztan, kórbonecztan, előkészítő sebészet, kórodai sebészet, belgyógyászat, szülészet és törvényszéki orvostanból. Orvosmesteri szigorlat három volt tervezve. Az elsőn : a természet-, vegy- és növénytan, bonecztan elméletileg s gyakorlatilag, elméleti orvostan, élettan, általános kór- és gyógyszer-tan vizsgáltatott $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$ óráig; a másodikon : a kórodai előkészítő sebészet $\frac{1}{4}$, belgyógyászat (tárgyon) $\frac{1}{2}$, kórbonecztan (tárgyon) $\frac{1}{4}$ és törvényszéki orvostan $\frac{1}{4}$ órai vizsgálati idővel, s a harmadikon : a gyakorlati sebészet $\frac{1}{2}$, szemészet $\frac{1}{4}$, szülészet $\frac{1}{4}$ óráig vizsgáltattak, mindannyi tárgyon. E szigorlatok dija az

oklevéllel együtt 160 frt 50 krban lőn megállapítva. Mint ezekből már látható, emez intézvénynyel az orvosmesteri tanfolyamra való felvétel igen meg volt nehezítve s azért, — mint előre várni lehetett — igen kevesen jelentkeztek már a legelső évben a felvételre úgy, hogy e tanfolyam, mely gyakorlatilag soha sem lépett életbe, már az első kísérlet után csakhamar ismét be lőn szüntetve. Jelenleg tehát az orvosok kiképzésére a budapesti kir. magy. egyetemen csak egy tanfolyam létezik s ez:

I. Az orvostudori tanfolyam.

Az orvostudori tanfolyam egyetemünknek az 1849. szeptember hó 30-kán kiadott cs. kir. miniszteri szervező rendelet óta fenálló szervezete mellett *öt évből* vagyis *tíz félévből* áll. A félévek a tanévnek az 187⁵/₆. tanévvel életbeléptetett új beosztása szerint, *első* és *második* nevet viselnek; az *első* kezdődik szeptember elsejével s tart január 10-kéig; a *második* kezdődik január 11-én s tart június 15-kéig. E tanfolyamra csak azok vétethetnek fel, kik a középtanodai — gymnasialis — tanfolyamot jó sikerrel végezték, s erről kielégítő bizonyítványokat — érettségi bizonyítványt — tudnak előmutatni.

Az orvostudori tanfolyam egyetemünkön a tanszabadság elvéhez hiven akként van szabályozva, hogy az orvostanhallgatók a tanfolyam alatt bizonyos tantárgyakat kötelesek ugyan meghatározott számu féléveken át hallgatni, de azon tárgyakat tetszés szerinti csoportokba oszthatják be maguknak, s tetszés szerinti félévben hallgathatják. Azon tantárgyak, melyek hallgatását az 1851-ki cs. kir. szabvány szerint a tudori fok elnyerésére okvetlenül ki kell a jelöltnek mutatnia, a következők:

Állattan s összehasonlító boncztan két féléven át,
 Növénytan két féléven át,
 Ásványtan egy féléven át,
 Vegytan két féléven át,
 Leiró boncztan két féléven át,
 Gyakorlati boncztan két féléven át,
 Általános kórtan két féléven át,
 Gyógyszerisme egy féléven át,
 Gyógyszerhatástan két féléven át,
 Kórodai előkészítő sebészet két féléven át,
 Élettan két féléven át,
 Törvényszéki orvostan egy féléven át,
 Orvosi rendőrség egy féléven át,
 Elméleti s gyakorlati kórboncztan két féléven át,
 Védhimlőoltás egy féléven át,
 Állatjárványtan egy féléven át,

Gyakorlati sebészet két féléven át
(a sebészettudori fok elnyerésére négy félév),
Belkóroda négy féléven át,
Elméleti s gyakorlati szülészet egy féléven át,
Szemészeti kóroda egy féléven át,
(szemézmesteri és sebészttudori fok elnyerésére két félév).

Ezen kötelezett tantárgyakra nézve mily változtatásokat hozott be a legujabban érvénybe lépett új szigorlati rendszabály, azt alább, a szigorlatok tárgyalásánál, fel fogjuk említeni.

Hogy mindazonáltal az egyetemi tanulás sikeres lehessen, már a dolog természetéből foly, miszerint az elméleti tantárgyaknak hallgatása megelőzze a gyakorlati, főleg pedig a kórodai előadásokat. S valóban az orvostanhallgatók a tanulási szabadságot ez irányban töreksenek érvényesíteni, a mennyiben

az első évben :

a természettudományok, u. m.
ásvány- s földtan,
növény-, boncz- és élettan,
állat és összehasonlító boncztan,
vegytan, mellett :
a boncztant elméletileg s gyakorlatilag,
a második félévben a tájboncztant,
szövevtant,
fejlődéstant ;

a második évben :

az élettant és orvosi természettant,
általános kórtant,
gyógyszerismét,
gyógyszerhatás- és méregtant,
kórodai előkészítő sebészetet hallgatják.

Ezen elméleti tantárgyak elsajátítása után

a harmadik évben :

az elméleti s gyakorlati kórboncztant,
a gyakorlati sebészetet és
belkórodát ;

a negyedik évben :

az elméleti s gyakorlati szülészetet,
a gyakorlati sebészetet,
belkórodát,
törvényszéki orvostant s orvosi rendőrséget,
közegészségtant,
állatjárványtant ;

az ötödik évben :

a gyakorlati sebészet és
belkóroda mellett a
szemészeti kórodát látogatják.

Nem csekély tehát azon ismeretek összege, melyet az orvosi pályára készülő tanulónak ezen rövid 10 félév alatt el kell sajátítania jövő életpályájának sikeres megfuthatása végett. S mégis ezekben csak fő körvonalaiban kapja az orvosi tudomány egyes ágainak ismertetését; ha egy-egy szakmával tüzetesebben akar foglalkozni, még sok más segédtanulmányra van szüksége, melyeket más — nem kötelezett — előadásokon tehet magáévá. A mennyire nehéz azonban a tárgy sajátzerűségénél és nagy halmazánál fogva e tudományágakat mind tanulmányozása körébe vonni, annyira meg van a törvényhozásnak és főkép a nm. m. kir. vallás- és közoktatásügyérnek valóban atyai bőkezősége folytán adva a budapesti egyetemen az orvostanhallgatóknak mindaz, a mi tanulmányaik sikeres végzésére, tudományos kiképzésük eszközzésére, s a tudományosan művelt gyakorló orvos nevelésére a mai kor kívánalmai, s a tudomány mai állása szerint szükséges; sőt több ennél, meg van a budapesti egyetem orvoskari intézeteiben adva minden, a mit tudományos és alapos buvárok kiképzésére kívánni lehet. Az orvosi tanulmányok sikeres eszközzésére ugyanis el van látva a budapesti egyetem az orvosi tudománynak minden ágából elegendő tanszemélyzettel, a mely nem egy hirneves, s a külföldön is előnyösen ismert nevet foglal körében, és az orvosi tudomány minden ágából rendelkezik elegendő tananyaggal, többé-kevésbé tökéletesen felszerelt intézet-, dolgozda- és kórodával.

Az orvosi kar tanszemélyzete áll : 14 rendes, 9 rendkívüli, 1 helyettes és 23 magántanárból, kik mellett 18 tanársegéd van alkalmazva. Ezen személyzet képviseli az orvosi tudomány minden lényegesebb ágát. Nevezetesen 1. *rendes tanár* van : a boncztanból, a fejlődéstanból, az élettanból, a kórboncztanból, a gyógyszerhatástan és gyógyszerisméből, a ki az általános kórtant mint helyettes adja elő, az állatjárványtanból, a közegészségtan és orvosi rendőrségből, a törvényszéki orvostanból, a kórodai előkészítő sebészetből, a gyermekgyógyászatból, kórodai sebészetből, a szemészetből egyegy, az elméleti és gyakorlati szülészetből és a belgyógyászatból kettő; 2. *rendkívüli tanár* adja elő : fogászatot, a mellbántalmak kórisme és gyógytanát, az erőszakú sértésekről szóló tant, a bujakór- és bőrkórtant, az orr- és gégetükrészetet, az élet- és kórvegytant, a szövettant és végre a hasonszenvi gyógytant; 3. *magántanárok* által van képviselve : az elmekórok gyógytana három, a hasi szervek kór- és gyógytana kettő, a testegyenészet, fülgyógyászat, fürdőgyógyászat, szemészeti műtéttan, tápszerek hamisításáról szóló tan, villamgyógyászat, bőrkórtan, műtősebészet, szövettan, ivarszervek sebészeti bántalmairól szóló tan, csontok és ízületek sebészeti bántalmairól

szóló tan, a mell- és hasi szervek vizsgálati módszereiről szóló tan, a méh lobos folyamatairól szóló tan, a himlőoltás tana, az ókori orvostudomány története, a látszerv kórboncztana, a törvényszéki orvosi practicum, és végre a szülészeti műtéttan egy-egy magántanár által. Végre 4. a *tanársegédek* közül alkalmazva van kettő-kettő a boncztani, élettani és kórboncztani tanszék mellett, kettő az első belgyógyászati kórodán, egy-egy a törvényszéki orvostan, közegészségtan s orvosi rendőrség, gyógyszerhatástan, fejlődéstan és tájboncztan, élet- és kórvegytan, előkészítő kórodai sebészet tanszékénél, és egy-egy a sebészeti, szemészeti, szülészeti, és második belgyógyászati kórodán.

Ezen — mint látható minden tekintetben kielégítő — tanszemélyzet működését elősegítik azon intézetek, melyek e tanszékekkel kapcsolatban vannak, s melyekben — mai felszerelésük mellett — bőséges alkalom nyílik minden hallgatónak arra, hogy az orvosi tudományoknak ugy elméletével mint gyakorlatával behatóbban foglalkozhassék, s magát tudományosan is kiművelhesse. Igaz, hogy ez intézetek egy része még — főleg helyiségek tekintetében — sok kívánni valót hagy hátra, s az ország pénzügyi viszonyai nem engedik, hogy egyelőre e hiányok minden kívánalmat kielégítő módon pótoltassanak, de már is több új intézettel rendelkezik egyetemünk, s orvosi karunk, melyek mindegyike valóban a legnagyobb bőkezűséggel lőn megteremtve, a legujabb vívmányok tekintetbe vételével gazdagon felszerelve ugy, hogy méltán büszkék lehetünk azokra, mint megannyi a hazai tudományosságunk emelt méltó hajlékokra. Így látjuk intézeteink közül kiválni az ujonnan épült vegytani, élettani és boncztani intézeteket, a sebészeti kórodát, melyek a külföld hasonczélú intézeteit helyiségeik terjedelmére s belső felszerelésre nézve nemcsak elérik, de részben felül is mulják, s melyekhez nemsokára méltó társként fog csatlakozni a belgyógyászati kóroda, mely jelenleg még építés alatt van.

De lássuk ezen *intézeteket* s azoknak az orvosi tanításra való felhasználását közelebbről. *)

A *természettudományok* számára rendelt intézetek közül felemlitendőnek véljük legelső sorban a növénytani intézetet s fűvészkertet.

1. A növénytani intézet és fűvészkert.

Az egyetemi fűvészkert helyiségei a VIII. ker. Üllői ut 67. sz. alatt vannak. A jelenlegi egyetemi fűvészkert telkét az ország felejthetetlen nádora, József főherczeg 1847-ben szerezte meg a Festetich családtól 70.000 p. frtért. A kert alakítása az első magyar felelős miniszterium felügyelete alatt 1848-ban vette kezdetét, s még azon évben be is fejeztetett. A kert beosz-

*) Köszönetünket fejezzük ki e helyen az intézetek t. igazgatói, illetőleg a tanársegéd uraknak, kik intézeteik ismertetéséhez szükséges adatokat rendelkezésünkre bocsátották.

tásának tervezete dr. Gerenday József akkori növénytantanárnak javaslata nyomán készült. A későbbi években a kert különböző tényezők kedvezőtlen összehatása folytán némi hanyatlásnak indult úgy, hogy 1863. évben mindössze csak 89 officinalis növényfaj volt az egyetem fűvészkertjében képviselve. Ezental azonban újabb lendületet vön a fűvészkert is és részben Ő Felsége a király, részben más nemeskeblü hazafiak ajándékozásai által, a növényfajok száma szaporodni kezdett, s már az 1865-ben felvett leltár 6650 növényfajt mutat a szabadban és az üvegházakban. Az 1867. év óta, midőn a növénytan jelenlegi tanára e tanszéket elfoglalá, a növénytani intézet állíttatott fel, s vele együtt új irányu működés vette kezdetét a fűvészkertben, mert a tanítás ezental nemcsak a növényfajok ismertetését, hanem egyszersmind a növények szövet-, élet- és fejlődéstani sajátságainak tanulmányozását is tűzte ki feladatául. Ez óta a kert tartalma is folyton szaporodott s működése mind szélesb tért foglalt el, úgy, hogy jelenleg a növénytani intézet s fűvészkert 82 külföldi fűvészkerttel áll csereviszonyban, s ennek köszöni legnagyobb részt növényeinek nagy számát. A kertben levő élő növények gyűjteménye felette gazdag, s noha a dolog természeténél fogva folyvást változik, mégis megközelítőleg 12,000 fajra tehető, ebből mintegy 5000 faj üvegházakban, a többi szabadban tenyésztetik. E jelentékeny számú növényfajok részint vétel, részint csere útján jutottak a kert birtokába. A vétel útján beszerzettek közül kiemelendő a 200 példány tropicus *Orchidea*-kból álló gyűjtemény, és az ujabban beszerzett tropicus gyógynövényeknek mintegy 70 fajból álló gyűjteménye. A szárított növények gyűjteménye az utolsó 17 év alatt mintegy 6000 fajjal szaporodott, mely szaporulatba nincs beleértve azon gyűjtemény, mely a Balogh-féle könyvtár megvételével az intézet birtokába jutott. Mennyit tartalmaz ez, s mennyiből áll e szerint az intézet szárított növénygyűjteménye, azt most még biztosan meghatározni nem lehet, mert e két gyűjtemény egyikéről sem volt eddig leltár felvéve, s azok rendezését és összeírását csak legujabban, a könyvtár hiányainak pótlása után, lehetett megkezdeni. A fenebb említett szaporulat nagyobb része a *Cryptogama*-hoz tartozó növényekből áll, melyek beszerzésével a fűvészkertnek egy nagy hiánya lön kielégítve, mert a fűvészkert régibb gyűjteményében a növényországoknak e rendkívül fontos és érdekes tagjai alig voltak csekély számú, csonka, és jobbadán hibásan determinált példányokkal képviselve. Ezen gazdag tananyag mellett az intézet egy bő szakkönyvtárral rendelkezik, mely az 1877. év végén 1038 művet tartalmazott 1987 kötettel. Nem csekélyebb fontosságú segédeszköze a tanításnak azon gyűjtemény, mely a növény fejlődéstani és kifejlett alakjait viaszmintákban érzékíti, s 124 darabból áll, továbbá az idevonatkozó, 60 darabból álló borszeszes készítmény. Rendelkezik ezeken kívül az intézet 260 darab górcsói készítménnyel, melyek legnagyobb részt a kert jelenlegi igazgatója, és annak jelenlegi tanszéki segéde által készíttettek, s végül 160 nagy fali táblával, melyek

nővényfejlődéstani ábrákat érzékítenek színezett rajzokban, s melyek mind az intézetben készültek. Górcsói vizsgálatokhoz szükséges eszközökkel az intézet annyira fel van szerelve, hogy benne 6 egyén egyidejűleg foglalkozhatik; van e célra 6 vizsgáló górcsőve, ezenkívül 4 kisebb demonstráló és két előkészítő górcsőve, 2 górcsói kutatásoknál alkalmazható légszivattyuja, és számos más kisebb láttani s bonezi eszköze, melyek mind az utolsó 10 év alatt szereztettek be.

Az angol parkszerű rendezett kert területe 28 $\frac{1}{2}$ hold. Nagyobb épületei: az igazgató lakását, a szárított növények gyűjteményét, a könyvtárt és dolgozót magában foglaló központi nagy épület, 2 üvegház, és a főkertész, s a többi az intézetben alkalmazott szolga lakása. A növények elhelyezése az *Endlicher*-féle rendszer szerint történt oly módon, hogy a kisebb családok és nagyobb nemekhez tartozók, külön csoportokat képeznek. E csoportok a központi épülettől délre a *Gymnosperma*-kal, a *Graminea*-, *Lilia*-*cca* és *Iridae*-kal veszik kezdetüket, és ezen oldalon haladnak tovább nyugat felé, a nyugati oldalon a *szigony-utca* felé levő oldalon visszafordulnak, és az északi oldalon folytatódnak, kelet felé ismét a központi épület előtt végződven. A kert közepe táján éjszokról dél felé, három egymással összeköttetésben levő tó által egy felső s egy alsó részre osztatik el. A középső tótól nyugat felé, nyárfáktól környezve vannak a szabadban tenyésző *orvosi* növények hosszudad négyyszögű ágyakba ültetve; e csoport bejáratánál van egy aquarium vízi gyógynövényekkel. Ily aquarium több van a kert különböző helyein. A nagy üvegház 3 részből áll, u. m. egy középső a többieknél magasabb, s üveggel fedett nyolcszögű részből, s ettől két oldalt egy-egy kisebb szárnyépületből, melyek csak oldalvilágítással bírnak. Ezen üvegházból nyáron át a növények a kertbe helyeztetnek el, kivéve az *Araucaria excelsa*-t, melyet nagysága miatt már nem lehet kivinni. A jobb szárnyban vannak elhelyezve a *pálmák*, *cycadea*, *dracaena*, *tropicus euphorbia*, és egyéb nagybecsű *tropicus*, s *subtropicus* növények; a középrészben az *araucaria*, valódi *acacia*, *eupressus* és *myrtus* fajok, *azalea*, *babérfák* stb.; a bal szárnyban *pálmák*, nagy *fügefá*-félék, *solanacea*, *begonia*, *malvea*, *musa*, *liliae*ca stb. A nagy üvegházról keletre, valamivel magasabban, de félig a földben fekszik a kisebb, vasszerkezetű üvegház, melyben melegházi harasztok, *sela-ginella*, *aroidae*-félék, nagybecsű *orchidea*, *eupressus* és *amaryllidea* fajok vannak számos más üvegházi növényfajjal együtt.

Egyetemünknek fűvészkertje s növénytani intézete ezek szerint minden tekintetben kellően fel volna szerelve, s csak egyet kell még kívánnunk számára, s ez az intézet s kert olyszerű felszerelése, hogy nagyobb növény-élettani kísérleteket s kutatásokat kellő pontossággal végezni lehessen.

Az intézet *tanszemélyzete* egy tanár, egy tanársegéd, s egy főkertész, kikhez járul egy szolga és 3 kertészsegéd. A fűvészkert s növénytani intézet számára az államköltségvetés évi 6000 frtot előirányoz.

2. Az állattani s állatboncztani intézet.

Az állattani s állatboncztani intézet jelenleg az u. n. központi egyetemi épületben van elhelyezve, a IV. kerületi szerb-utcza s az egyetem-tér sarkán az első emeleten. Összes helyiségei 12 szobából állanak, melyek legnagyobbbrészt kis és sötét udvari szobák, mert az intézet csak szükségből lön ez épületbe szorítva addig, míg a tervezett külön intézeti épület a muzeum körüti egyetemi telken — a vegytani intézet szomszédságában — elkészülend. Az intézet bir 6 dolgozó helyiséggel, s 6 szobával az állattani gyűjtemény számára. Ezen gyűjtemény legnagyobb részt csontváz, csontkészítmény és borszeszes készítményekből áll, melyek közt főleg a hugy-ivar-szervi készítmények igen nagybecsű példányokkal vannak képviselve. E gyűjtemény áll 8200 darab állattani és 2000 darab összehasonlító boncztani készítményből. Van ezeken kívül az intézetnek 700 darab, többnyire szövettanra vonatkozó görcsői készítménye, s egy 500 kötetből álló beceses szakkönyvtára. Az intézet gyűjteményéből főkép kiemelendő, mint *unicum* egy harmadkori *Phoca halicsensis* Brühl. (*Phoca viennensis antiqua* Blainville) lába. Ezen intézetben a hallgatók nemcsak állatboncztani gyakorlatokkal foglalkozhatnak, de szövettani tanulmányokat is tehetnek azon bő anyagon, melyet az intézetnek a helybeli állatkertben eldöglött, mindennemű állatok szolgáltatnak.

Az intézet *tanszemélyzete* áll egy tanárból, egy tanársegédből, kiknek egy szolga van rendelkezésükre adva. Évi általánya 800 frt az állampénztárból.

3. Az ásványtani intézet.

Az ásványtani intézet az egyetemi központi épület első emeletén (IV. kerület, egyetem-tér s szerb-utcza sarkán) van elhelyezve. A jelenlegi viszonyok szerint az intézet főkép a gyűjteménytár által van elfoglalva, s ezen termekben vannak a dolgozók, tanári szoba is. Az ásványtani intézet gyűjteménytára egyaránt gazdag ásványtani és kőzettani tárgyakban. Az *ásványgyűjtemény* külön teremben van elhelyezve és *Dana* rendszere szerint felállítva; számra nézve mintegy 9000 példányt tartalmaz, melyek egy része üveg alatt van, s a tanulásra is szolgál, míg nagyobb része — kellő helyiségek és szekrények hiányában — fiókokban áll. A rendszeres gyűjteményen kívül van egy terminologiai ásványtani gyűjteménye az intézetnek 642 példánnyal, továbbá kristály-mintagyűjteménye kisebb alakban 355 példánnyal, és nagyobb alakokban az előadások számára, s legnagyobbbrészt az intézetben készítve papir- és üvegből combinált mintákban 200 darab. Van ezeken kívül az intézetnek egy figyelmet érdemlő meteorit gyűjteménye, melynek főtárgyát képezi egy nagy *tolucca-i* (Mexiko) meteorvas felületén jól kivehető szabad octaéderekkel, valamint egy *árvai* meteorvas mandula nagyságu graphit zárvánnyal.

A *kőzetgyűjtemény*, mondhatni, csaknem egészen az utolsó évek szerzeménye. Áll egy rendszeres petrographiai gyűjteményből üveg alatt felállítva a tanulásra, körülbelül 700 példánnyal. Ehez járulnak az optikai vizsgálásra készített kőzet- és ásványesiszolatok, mintegy 1200 példánnyal, melyek legnagyobb része az intézetben készült; továbbá egy stratigraphiai gyűjtemény a földtan általános részének előadásához, és végre vulkáni képletekre vonatkozó helyi gyűjtemények, nemesak honunk *Trachyt* és *Bazalt* vidékeire, hanem külföldi nevezetesebb vulkáni tájékokra nézve is. (Vezuv, Aetna, Santorin, Milos, Szerbia, Puy, Mount Dore, Cantal, Auvergne, stb.)

Vége az intézet el van látva egy gazdag szakkönyvtárral és tudományos eszközökkel, főkép a kőzettani vizsgálatokra nézve.

Ezen gazdag gyűjteményből, mint kiváló nevezetességeket fel akarjuk említeni e helyen: a ritka szép *aranykristályokat* Verespatakról és Victoriából (Ausztrália); ily kiváló példányok továbbá: *Libethenit*, *Euckroit*, nagy szabad *Barytjegeczek* Budáról a várhegyi alagútból; *Broschantit* Rézbánya, egy nagyobb *Amalgamjegecz* Moschellandsberg-ről, termés *tellur* példányok Erdélyből, *Wehrlit*, *Hauerit* Kalinkáról, továbbá *Jardanit*, *Kenngottit* Felsőbányáról, viztiszta *Fluorit* carrarai márványban, nemes *opál* Hondurasból, egy nagyszerű *Berylljegecz* Sziberiából, *Albit* fennőtt nagy jegeczben nadabulai Chalibit-on. Végre kiváló szép és áttanulmányozott *Calcit* és *Földpát* sorozat.

Az intézet *tanszemélyzete* áll a tanár s tanársegédből, s egy praeparáló szolgából. Évi általánya az állampénztárból 600 frt.

4. A vegytani intézet.

A vegytani intézet az újabb egyetemi építkezések között a legelső. Keletkezését a felejthetetlen emlékü *b. Eötvös József* közoktatásügyérnek köszönheti, ki teljes mértékben átértve a vegytan jelentőségét hazai művelődésünkre, oly módon karolta fel, a már 1862-ben megpendített új vegytani intézet építésének ügyét, hogy végre 1868. október elején az intézet építése *Than Károly* tanár, az intézet jelenlegi igazgatójának adatai s tervezete szerint, tényleg meg lőn kezdve. A nagyérdemű Eötvös fáradozásának, s az ügy iránti nemes részvételének köszöni egyetemünk mindenek előtt, hogy oly vegytani intézet birtokába jutott, mely ezélszerűségére nézve, és a tudományos igények tekintetében bármely külföldi hasonczélu intézettel a versenyt büszkén kiállhatja.

Az új vegytani intézet az ugynevezett régi fűvészkert telkén a VIII. kerületben — muzeumkörut 4. szám alatt — van építve, 70 méternyi távolságban az uteza házsoraitól befelé, s ennélfogva még a finomabb észlelések-nél is az utezai közlekedés által okozott, mindennemű rázkódásoktól meg van óva. Homlokzata nyugatnak fekszik. Hátsó közép részében az előadási helyiségek csoportja van elhelyezve, az éjszaki bal szárnyon, a tulajdonképi

dolgozódik, a jobb vagyis déli szárnyon a gyűjteményeken kívül az igazgató tanár, a tanársegédek és a szolgák lakásai. A főbejárás egy esinos előcsarnokon vezet keresztül, mely a híres vegyészek érmeivel van feldiszitve, s hol majd bold. b. Eötvös, az intézet alapítójának, mellszobra lesz felállítva. Ezen bejárat mellett jobbra van egy, ruhatárnak szánt szoba, s ebből egy vaslépcsőn át közvetlenül a szolgának souterrain lakásába juthatni. Az előcsarnokból vezet a 2.6 meter széles, veres márványból készült fölépcső, mely felebb két felé ágazik, mintegy 4 meternyi magasságban a nagy tanteremnek két főbejárásához, s innen tovább az első emeletbe.

A tanterembe a két főbejáráson át a leghátsó és legmagasabb padsorhoz érünk. E padok az ajtóknak megfelelően, 2 lépcsőzet által 3 részre vannak osztva, és 290 kényelmes számozott ülőhelyet tartalmaznak. A terem hosszában felállított padok úgy vannak egymás fölé helyezve, hogy legmagasabb pontjaik hátrafelé gyorsabban emelkedő hajtalékvonalban fekszenek. Ez által a hallás és a látás lényegesen előnyösebb, mintha a padok emelkedése egyenes vonalban történnék. A terem megvilágítására 10 nagyobb ablak szolgál, melyek oldalvást és felülről szolgáltatják a világosságot. Ez által az lett elérve, hogy a világosság mindenütt egyenletes, és sem az előadóra, sem a hallgatókra nézve kellemetlen visszaverődések nem lehetségesek. Az ablakok szilárdan szerkesztett hengerfüggönyökkel igen egyszerűen elzárhatók, mi által a terem teljesen elsötétíthető a fénytani kísérletek kivételével.

A kísérleti asztal a tanteremnek keleti oldalán van felállítva, s lényegében véve hasonló szerkezettel bír, mint a berlini vegytani intézeté. El van látva egy nagy higany- és egy üvegből szerkesztett átlátszó vízkáddal, a gázokkali kísérletekhez. Az asztal középső részében 2 nyílás van, melyek a padlózatán keresztül a hátsó falban a ház fedeléig kivitt agyagcsövekkel légzáró összeköttetésben állnak. Az agyagcsőben elrejtett gázlámpa meggyújtása által e csövek igen erősen szellőztethetők úgy, hogy az asztalnyílás fölé alkalmazott üveghengerekben mindazon kísérletek, melyeknél kellemetlen gőzök fejlődnek, kivihetők a nélkül, hogy a környezetre nézve alkalmatlanná válnának. El van látva továbbá az asztal a szükséges gáz- és vízvezetési csapokkal. Az asztal belsejében a szükséges kis eszközökön kívül nagyobb szénsav- és könnyefejlesztő készülékek, és néhány kisebb higanylégtár van elhelyezve, úgy, hogy a legfontosabb légnemek a kísérlettevőnek mindig rendelkezésére állanak. Ezen asztalra van erősítve továbbá a souterrainban levő nagy élenylégtár csapja, melynek vízvezetéke és feszélymérőlje a tanteremből szabályozható. A kísérleti asztal előtt egy kis kőtalapzat van felállítva, melyre pontosan elhelyezendő készülékek állíthatók a vetítési kísérletek céljából. A tanterem hátsó falára a fontosabb állandók, mint a parány-, tömecsulyok és a vegyerélyi különbségek értékei stb. jól látható festékekkel vannak felírva. Ezek alatt a középén, egy nagy és oldalt két-két

fülke van létesítve, melyek agyagsövek által erélyesen szellőztethetők. A kis fülkéktől jobbra és balra két szekrény szolgál a kémszerek eltartására. A középső nagy fülke rendesen egy írotábla által van elfedve, mely függőlegesen felfelé tolható. A tábla feltolása után a nagy fülke az előkészítő szobának 3 nagy ablaka által úgy világíttatik meg, hogy abban erős áteső világítás mellett mutathatók be a tárgyak. A vetítési fülkének ablakában felállított naptükör segítségével közvetlen napsugarakat lehet a kísérleti asztalra vezetni. A nap vagy pedig a durrlégi góreső segítségével górcsói tárgyak nagyított képét lehet egy áttetsző lapra vetíteni, mely a tanterem nagy fülkéje elé van állítva. A naptükör és a *Dubosy*-féle villanylámpa összekapcsolása által a különféle fémeknek és a napnak szinképét egyidejűleg lehet az említett lapra vetíteni, mi által nagy hallgatóság számára nézve is lehetséges a nevezett szinképek közvetlen összehasonlítása. A villanyfény előállítására egy erős villanytelep szolgál, mely a souterrain-nek egyik szelölhető helyiségében van felállítva.

A kísérleti asztal bal végén egy könnyen tolható kis asztal van elhelyezve, melyen az előadásokhoz megkívántató készítmények a közeli gyűjteménytárból átszállíttatnak. A kis bejárati ajtók mellett a falhoz 2 szekrény van állítva, melyekben a legfontosabb vegyi készítmények vannak megsejmelés végett kitéve. Az előkészítő szoba egyik oldalán van egy kisebb műhely, másik oldalán pedig egy kis beszélő szoba, melyben a tanár a tanulókkal érintkezik. A tanterem alatt a souterrain-ban 2 nagy raktár van, melyek közül az egyik üveg- és porcellánészkezők számára, a másik pedig nyers anyagok eltartására szolgál. E raktárakból, melyekbe a lépcsőházból is bejuthatni, meghatározott órákban a gyakornokok a kísérleteikhez megkívántató tárgyakat beszerezhetik. Hátul egy tágasb jégverem van készítve, melylyel egy más helyiség áll kapcsolatban, a hol azon műtételek vihetők ki, melyek jég alkalmazásával alacsony hőmérsék mellett eszközöndők. Ugyancsak a souterrainban egy külön helyiségben egy kisebb *Otto*-féle légszeszmozdony van felállítva, mely alkalmas áttételek által az eszterga, a nyomattyuk, a fujtatók és a szellőztetők stb. mozgásba hozatalára használható.

A főbejárástól balra földszint egy széles folyosó vezet a kezdők dolgozódjába. E nagy teremben, mely 2 oldalról 5—5 nagy ablakkal van megvilágítva, 50 dolgozó hely van. Itt a kezdők számára oly előadások tartatnak a vegytani gyakorlatból, melyekben ők maguk az előadás alatt, vagy közvetlen utána a legfontosb kísérleteket és észleléseket önmaguk tehetik meg. E célból az egyes dolgozó asztalok a szokásos kémszerállványok nélkül vannak szerkesztve úgy, hogy az asztalok felett szabadon keresztül lehet látni. A kémszerüvegek hengerfüggönyökkel elzárható kis szekrényekben, az asztalok felett oldalvást, vannak elhelyezve úgy, hogy az asztalok feletti látást nem zavarják. A dolgozó terem déli falának közepén egy nagyobb fül-

ke lett kiépítve, mely 2 ablak által jól meg van világítva. Itt egy lábnyi magasságu emelvényen, egy kis kísérleti asztal áll, melyen a tanítás kezdetén a gyakornokoknak a kísérletek bemutattnak. Ez alkalommal, mindazon kézfogásokra figyelmeztetve lesznek, melyek a kísérlet sikerültéhez megkívántatnak. Mivel e berendezés mellett minden gyakornok saját dolgozóhelyéről a felemelt kísérleti asztalhoz akadály nélkül odalát, azonnal ismétli a bemutatott kísérleteket. Ezen eljárás mellett az emlékező tehetség kifejlesztése nélkül egyidejűleg valamennyi gyakornok igen gyors előmenetelt tehet a kísérletek kivitelében és a műfogások elsajátításában.

A kezdők dolgozdájában a dolgozó asztalok részint a terem közepén, részint az ablakfülkékben vannak elhelyezve. A középső asztalok páran kint téglából készült oszlopokhoz vannak illesztve s oly méretűek, hogy 4 kezdő gyakornok dolgozhat rajtuk. Minden ablakfülkében két gyakornok számára van dolgozó hely úgy, hogy e nagy teremben 50 gyakornok működhetik elég kényelemmel. A kémszerek és eszközök elhelyezésére minden dolgozó helyen elkülönített és bezárható szekrények és fiókok szolgálnak.

A műtételeknél keletkező ártalmas gőzök eltávolítására egyszerűsítő csekély változtatásokkal a *Hoffmann*féle elpárló fülkék alkalmazvák. Ezen alul palalapokkal, oldalt pedig fehér kályhalemezekkel kibélelt kis tűzhelyek agyagsövek által erélyesen szellőztethetők. E fülkék függőlegesen feltolható ablak által elzárhatók. Az ablak úgy van szerkesztve, hogy alsó harmada vízszintes tengely körül is kinyitható, és különböző magasságban megerősíthető. A kis ablakrészlet kitámasztott helyzetben egy kis köpenyt képez, mely alatt bűzös folyadékkal műtételeket, szűrlézést, elpárlást, a tulajdonképeni fülketér előtt, tehát teljesen szabadon lehet végezni a nélkül, hogy a gőzök kellemetlenséget okozhatnának. A fülkéhez, midőn a tolóablakok nyitva vannak, a levegő a teremből vezetetik be; ha az ablak be van zárva, a levegő a souterrain helyiségekből járul hozzájuk, mi által ez utóbbiak is szellőztetnek.

A fülkék elhelyezése az eddigi dolgozdákétól abban különbözik, hogy itt azok a dolgozó asztalokkal közvetlen összeköttetésben vannak úgy, hogy a fülke alja az asztallappal egy színben fekszik, annak kiegészítő részét képezi. A kis fülkéken kívül több nagy fülke is van berendezve, szervi anyagok elemezéséhez és nagyobb mérvű elpárolásokhoz. E nagyobb fülkék homokfürdőkkel s oly gőzfürdőkkel vannak felszerelve, melyek a gőzfűtés kazánjaiból tápláltatnak gőzzel.

A kezdők dolgozdájában egy 15 osztályzatu, rézből készült szárító szekrény és egy hűtő készülék van felállítva, melyek kapcsolatban vannak a lepárolt víz eltartására szolgáló nagy kőedénynyel. A gőz e készülékhez, a lepárolt víz készítése céljából, a souterrainban felállított kisebb kazánból vezetetik. E kazán vagy szabad tüzeléssel vagy a nagy gőzkazánnak gőzével melegíthető fel. Ugyan e kisebb kazán ellátja még az első emeleten fel-

állított szárító készüléket is gőzzel, és mindkét helyen meleg és hideg lepárolt vizet szolgáltat.

Oly műtétélek kivételére, melyek nagyobb dolgozó helyet igényelnek, egy közös kísérleti szoba szolgál, melynek közepén egy hosszabb kísérleti asztal van. E szobában, a kénkönenynyeli műtétélekre egy nagy szekrény van felállítva, mely kályha-, pala- és üveglemezekből van szerkesztve és igen erőlyesen szellőztethető. E szekrény 3 nagyobb fülkéből áll, melyeknek mindegyikében 3—4 kisebb szekrényke áll, s melyek egyenkint toló ablakokkal vannak ellátva. A nagyobb külső fülkében a kénköneny fejlesztő készülékek állanak, míg a lecsapás a kis szekrénykében történik. Azon műtétélek, melyeknél igen sok gőz és légnemek fejlődnek, vagy a melyek kivételére közvetlen napvilágítás szükséges, egy világos csarnok és 3 fűdetlen, egészen szabad erkély szolgál, melyek közül 2 a földszinten, egy pedig minden oldalról szabadon az első emelet magasságában van elhelyezve.

Az előbbre haladtak s azok számára, kik önálló buvárlatokkal foglalkoznak, az épület bal szárnyában néhány kisebb dolgozóda (a földszinten 3 és az első emeleten 3) szolgál. E gyakornokok ugyanis többnyire oly műtétélekkel foglalkoznak, melyek több óráig, sőt napokig is eltartanak, és rendszeren bonyolódottabb készülékek felállítását igénylik. Hogy ezek egy nagyobb közös teremben a többiek által meg ne sértessenek, a gyakornokok mindenkori eltávoztánál szét kellene szedetniök és elzáratniok, a mi kényelmüknek és idejüknek nagy áldozatával jár. E kellemetlenségek oly kis dolgozódában, melyekben legfőlebb 4 vagy 6 növendék dolgozik, el vannak kerülve. E berendezés a növendékek kölesönös érintkezését nem akadályozza, a mennyeiben az egyes helyek közel vannak egymáshoz és közvetlenül közlekednek, mi által a gyakornokok könnyen felkereshetik egymást. A haladtak és az önállók dolgozódaiban a tulajdonképi dolgozó asztalok a *Bunsen* féle vízszivattyukkal vannak ellátva, továbbá minden 2 gyakornokra egy kis fülke jut; ezen kívül e dolgozóda mindenikében egy közös kísérleti asztal van felállítva, mely elzárható fiókokat és szekrényeket tartalmaz. Ugyanezen dolgozódában egy-egy nagy fülke is van, mely hátulról is meg van világítva, de különben ugyanoly szerkezetű, mint a fennebb leirtak. Két ily dolgozódához egy mérlegszoba, és egy kisebb közös dolgozó helyiség tartozik, melyek finomabb tűzmunkálatokhoz elégetési fülkéekkel, és a többi legszükségesebb készülékekkel el vannak látva úgy, hogy e kis dolgozódában az egyes műtétélek kényelemmel hajthatók végre.

Finomabb mérésekkel járó buvárlatokra az első emeleten a kis dolgozóda mellett éjszakra négy külön helyiség szolgál, és pedig egy szinképi és villamvegybontási, egy a légnemek elemzését czélozó, egy vegyerőtani kísérletekre s egy magas hőmérséknél végrehajtandó finomabb műtétélekre. E négy szoba burkolata terazzóból van készítve, melyen a higany nem hatolhat át, s az ablakok egy része nagy üveglappal van elzárva keresztfa nél-

kül, hogy az előttük felállított eszközök osztályzata biztosan észlelhető legyen. A nappali világosság vegyi sajátságainak, valamint az égi s földi testek színképeinek összehasonlítása végett az épület legmagasb közép részének lapos tetőzetén egy asztal van felállítva, melyen az ily észlelésekhez megkívántató eszközök felállíthatók.

A souterrain helyiségek 10 lábnyi magasak s nagy ablakok által kelően megvilágíttatván, igen barátságosak. Itt van egy külön helyiség a tűzvésszes anyagok lepárlására két vasból készült lepárló készülékkel, melyek a gőzkazánnal vannak összekötve. E mellett van egy külön helyiség az olvasztásokra, olvasztó kemenczével; itt van a lepárolt víz készítésére szolgáló rézkazán s egy kis lepárló kazán is a szükséges hűtőkkel. Egy szomszéd helyiségben van azután egy *Sefström*-féle és egy másik a csövek hevítésére alkalmas kemence, egy nagyobb vízfürdő gőzzeli elpárlásokra és egy erősebb sajtó. Mellette egy szobában a szabad tűz fölötti lepárlások végezhetőek, s e szoba is agyag füstcső és akna által szellőztethető. Ezen akna szellőztető fedele alatt egy nagy tűzhely van felállítva, melyen homokfürdők és üstök szabad tűz által melegíthetőek.

Az intézeti személyzet lakása, valamint a finomabb készülékek és eszközök gyűjteményei s az azokkal eszközlendő műveletekre szánt helyiségek az épület jobb szárnyában vannak elhelyezve, s így a tulajdonképeni dolgozók távolabb esvén, leginkább vannak megóva az ártalmas gőzök behatásától.

Az intézetnek nagyobb mérvű szellőztetése és az egész épület fűtése az ugynevezett egyesített gőzvízfűtési rendszer — Sulzer testvérek készítménye — szerint eszközöltetik.

A fűtés két egyenetlen nagyságu gőzkazán által történik, melyek az épület összes gőzvíz-kemenczéit, és az egyes dolgozó helyek gőzkészülékeit ellátják gőzzel. A nagy terem kivételével az intézet összes helyiségei gőzvíz-kemenczék által fűtetnek. E kemenczék 2 egymásba illesztett vashengerből állanak, az ezek közti tér mintegy 4—6 köbláb vizet tartalmaz, mely a kazánok gőze által melegíttetik fel. A szobáknak gőzzeli átmelegítése után a kemenczékbe zárt meleg víz, bő melegforrásul szolgál, mi által a szobák a fűtés után több óráig állandó hőmérsékkel bírnak. E kemenczék belső hengere összeköttetésben áll a küllevegővel egy csatorna által, mely a szoba padlózata alatt van elrejtve. Ha a levegőbillentyük kinyitattnak, egész friss, melegített, s ha kell, megnedvesített levegőt lehet az egyes helyiségekbe vezetni. Mivel a levegő meleg állapotban a fej magassága felett vezettetik be, a beömlő friss levegővel közvetlen érintkezés kellemetlensége el van kerülve. A levegő csatornák mindenütt 2 billentyűvel látvák el, melyek közül az egyik a csatorna külső végén, a másik pedig belső végén van alkalmazva; utóbbi a kemenczével közvetlen kapcsolatban van. Ha e billentyük bezárat-

nak, a külső levegő beömlése megszűnik, ellenben a szoba levegője a kemen-
cze 2 hengerét folyvást körüljárja, s a szobák gyorsan felfűttenek.

A megromlott levegő elvezetése a főszellőztetési akna által történik,
mely körülbelül az épület középpontján van felállítva. E nagy akna az épü-
let legmagasb pontja fölé emelkedik, s keresztoszelvénye egy négyzetméter.
Az aknában egy 0.63 méter átmérőjű füstcső van felállítva öntött vasból,
mely a gőzkazánok füstjét vezeti el, s e füst a kéményben az aknában foglalt
levegőt igen magas hőmérsékre hevíti, mi által rendkívül erőyes léghuzam
érhető el. A nagy akna földalatti s cementtel bevakolt nagy csatornákkal
van összeköttetésben, melyekből az épület minden egyes helyiségébe telje-
sen elkülönített függőleges csatornák ágaznak el. E csatornák az egyes
szobákban 2 nyílással bírnak, melyek közül a felső egy billentyűvel az alsó
vas ajtóval légzárólag becsukható. Az alsó nyílás a téli, a felső a szoba
mennyezete alatt nyári szellőztetésre használtatik. Ezen egész csatorna-
rendszer úgy van készítve, hogy az épület egyes részeit a szellőztetésből
egészen ki lehet zárni, s így az akna szellőztető erejét csak egyes helyisé-
gek szellőztetésére felhasználni.

A nagy tanteremben, hol csak rövid időre szükséges az átmelegítés, a
vizkemenczék helyett, kigyóalakulag meghajtott egyszerű gőzcsövek eszköz-
lik a fűtést. E csövek 6 csoportban vannak elhelyezve a terem szögleteiben
külön e célra rendelt és vasrácsozattal fedett fülkékben. E fülkék az alat-
tuk alkalmazott toló záruk és billentyük állása szerint, majd a terem levegő-
jével, majd pedig a külső levegővel hozhatók összeköttetésbe. E rendszer
szerint tehát a friss és meleg levegő épen azon helyeken vezetetik be, melyek
a jelenlevőktől legtávolabb esnek, míg az elromlott levegőnek elvezetése
közvetlenül azon pontokon történik, hol a levegő elromlik, hogy így a lég-
zési térből a lehető leggyorsabban eltávolíttassék. E célra a főaknából 8
nagy függőleges elvezető csatorna nyílik be a padok alatti zárt térbe. A
padok alatt számos apró lyukak léteznek, melyeken át a romlott levegő a
padokból közvetlenül levezetetik. Nyáron a tanterem a mennyezeten alkal-
mazott 6 nagy nyíláson át is szellőztethető, melyek rostélyokkal vannak
fedve s télen gondosan elzáratnak. Hogy a dolgozók nyáron át is szellőz-
tethessenek, a nagy vaskémény még egy külön tüzelő helylyel van ellátva.

A dolgozó helyiségek ezen felül bőven el vannak látva gáz- és vízve-
zetési csövek s medencékkel, melyek kiöntési csövei csatornába vannak
elhelyezve a szobák padozata alatt oly módon, hogy bármikor könnyen
hozzáférhetők. A főcsövezet a souterrain burkolata alá rejtett csatornában
van elhelyezve, melyek öntött vaslemezekkel fedvők. E főcsövezetből 5 kü-
lönböző ponton emelkednek függőleges csövek a különböző helyiségekbe,
melyek padlózata alatt azok szétágaznak. A szerkesztésnél gond lett for-
ditva arra, hogy minden helyiségnek vezetése egyenkint elzárható legye-
nek, s a netaláni változtatások s javításoknál a többi helyiségek ne zavar-

tassanak. A vízvezetési rendszernél főleg kiemelendők czélszerű szerkezetük miatt a kis kiöntő medenczék. Ezek ugyanis egy külső agyagedényből állanak, melybe egy 60° hajlással bíró, s könnyen kivehető porcellántölcsér van beillesztve. Az agyagedény alsó részében egy égetett agyagból készült, s szintén könnyen kivehető szűrő van alkalmazva, s ez alatt egy nagy szagzáró, mely mintegy 2 kilogramm vizet foglal magában. E kiöntők épen nem fecskendeznek, nem törékenyek, könnyen tisztán tarthatók, nem bűzösek, s megakadályozzák, hogy töménysavak stb. juthassanak a kiöntő csövekbe, melyek ez által megsérülhetnének. Mivel a városi vízvezeték oly nyomással bír, mely a vegytani intézet legtöbb céljaira tulságos nagy, azért az épület bal szegletében a padláson egy nagy víztartó van elhelyezve, mely ugy van szerkesztve, hogy az illető csapok szabályozása által az egész intézet vagy a víztartóból vagy közvetlenül a városi vezetékből látható el. E nagy számú csapok biztosítják az épületet a tűzvész ellen is.

Az intézetbeni közlekedés 7 különféle lépcső, számos beszélő cső és villamos csengetyű által van megkönnyítve, s ezenkívül van egy felhúzó készülék, mely a souterrainból az emeletig felszolgál. Az épület tűzvész ellen biztos boltozatokkal van ellátva, a dolgozó helyek falai turó és mészkeverékkel vékonyan be vannak vonva, azután leköszörülve, s háromszor ólommentes vastag olajfestéssel bemázolva. E falak tehát vízzel könnyen lemoshatók, s a gőzök behatása ellen meg vannak védve. A dolgozóasztalok tölgyfából készült, 1½ hüvelyknyi vastag lapokkal vannak fedve, melyek több izben forró olajjal eresztettek be.

A felsoroltakból tehát könnyen kitűnik, hogy a vegytani intézet egyes helyiségei könnyen áttekinthetőleg vannak elhelyezve, világosság s levegőben bővelkednek; az épület helyzeténél fogva több irányban tágítható, s kitűnő szellőztetési s oly központi fűtési rendszerrel van ellátva, mely a szobák fűtésén és szellőztetésén kívül megengedi, hogy a gőz a legkülönbélebb vegyi műtételekhez felhasználtassék; el van látva továbbá teljes gáz- és vízvezetési rendszerrel. Esajátságai az intézetnek lehetségessé teszik, hogy benne a vegytani tanítás a legsikeresebben eszközölthetetik, s az intézetet oly mintaszerűvé teszik, melylyel egyetemünk joggal büszkélkedhetik.

Az intézet építési s felszerelési költségei mintegy 300,000 frtot tesznek ki o. é. ezüstpénzben. Teljesen elkészülve, az intézet 1871/2. tanév kezdetével 1871. őszén átadatott tudományos rendeltetésének.

Az intézet *tanszemélyzete*: egy rendes tanár, egy segédtanár, és két tanársegédből áll, kikhez járul még egy gépész, két műszolga és egy házi-szolga. Évi általánya az állampénztárból 3,000 frt.

Ezen, a természettudományok tanítására szánt egyetemi intézetek egyetemünk jelen szerkezete mellett az u. n. bölcsészeti karhoz tartoznak. Nem

kevésbé jól vannak felszerelve az *orvosi kar intézetei*, melyek közül legelőször az u. n. elméleti tanszakok tanítása s művelésére szánt intézeteket akarjuk szemügyre venni, s ezek közt első helyen a boncztani intézetet.

A *boncztan* az 187⁸/₉. tanév kezdetével érvénybe lépett vallás- és közoktatásügyi intézvény értelmében jelenleg két rendes tanár által adatik elő egyetemünkön, s pedig akként, hogy az egyik tanár a leiró boncztant adja elő rendes előadásokban s jogosult előadásokat tart a tájboncztanból, s a gyakorlati boncztanból; ugyan e tanár vizsgál az orvostudori előszigorlaton a leiró boncztanból *elméletileg*. A másik rendes tanár vezeti a boncztani gyakorlatokat, és rendes előadásokat tart a tájboncztan és fejlődéstamból, s jogosultsága van a leiró boncztan egyes fejezeteiből előadásokat tartatni. E tanár vizsgálja az első orvosgyakorlati szigorlaton a boncztant *gyakorlatilag*.

Ezen két tanár működésének megfelelőleg, a budapesti egyetemen két boncztani intézet létezik, melyek azonban egy ugyanazon épületben — az új boncztani épületben — vannak elhelyezve, a VIII. kerületben az Üllői-ut s Mária-utca sarkán levő orvostudari telepen. Az új boncztani épület terve Miháلكovics Géza tanárnak, ki 1874-ben a vallás- és közoktatásügyér megbízásában a miniszterialis építészszel erre vonatkozó tanulmányokat tett külföldön, adatai, a helyiségek száma-, nagysága- és beosztási módozatára vonatkozó kijelölése alapján készült, s miután e terv egy az orvostudari tanártestület kebeléből kiküldött bizottság által megvitattatott, s csekély módosítások után végleg megállapítottatott, az a törvényhozásnak 1875-ben be lön mutatva. Az ország törvényhozása a vallás és közoktatásügyérnek, Trefort Ágost ő exjának buzgó szószólására az építés- és felszerelésre szükséges összeget 300.000 frt. o. é. megszavazta, s az épület 1876. év tavaszán elkezdett; 2¹/₂ évi serény munka után az 187⁸/₉. tanév kezdetén átadatott rendeltetésének.

Ezen épületben mindazon intézetek nyertek elhelyezést, melyekben épboncztani munkálatok vagy hullán való műtételek végeztenek, ugymint: a leiró boncztani, a tájboncz- és fejlődéstani, a sebészeti műtőintézet és a kórodai előkészítő sebészeti intézet.

5. A leiró boncztani intézet.

A leiró boncztani intézet az új boncztani épületnek keleti, déli és éjszaki részében van elhelyezve. Az oszlopokkal diszitett széles előcsarnoktól jobbra vezet a főlépcső az intézet helyiségeibe, melyek a föld alatt, a földszinten és az első emeleten vannak a legcélszerűbb módon elhelyezve. A souterrainben van legelőször is az épület délkeleti oldalán levő félkörös hozzáépítésben a közös hullacsarnok, melyben egy jégtartó létezik, s az egyes hullák számára külön-külön fülkék, hol azok jég között eltarthatók; az éjszaki oldalon egy külön hullakamra, egy helyiség, melyben a hullák

kivitelére szolgáló koporsó egy külön emelő készülékkel szállítható az udvaron levő hullaszállító kocsihoz, egy szoba a csontok áztatására, egy az áztatott csontok szárítására. A déli oldalon ehhez járul egy befecskendési helyiség, egy mechanicus műhely a boncztani praeparator számára, egy ugynevezett Corrosio-kamra, mely külön szerkezetű ventilációval van ellátva, s egy kisebb helyiség borszesz lepárlására. Több mellékes helyiségeken kívül van itt még egy nagy félkör alakú terem, mely a kórodákon elhalt betegek temetkezési terméül lesz berendezve. A hullák ezen hullakamrákból egy emelő gép segítségével szállíthatnak fel a bonczterembe, s az e felett levő nagy tanterembe minden nagyobb fáradság nélkül.

Ezen helyiségek fölött a földszinten van a délkeleti oldalon a közös nagy bonczterem a boncztani gyakorlatok végzésére. E terem félkör alakú, s 7 ablak által van megvilágítva; ezen ablakok előtt félkörben 7 nagy bisquit alakú horganylemezzel bevont asztal van felállítva mozgathatlanul, erős és belsejében üres vaslábon, mely az asztalon meggyült folyadéknak — víz, vér stb. — levezetésére szolgál az alatta elfutó csatornába. Az asztalok mind úgy vannak készítve, hogy lapjuk a vasláb tengelye körül vízszintes síkban körülforgatható. Van ezenkívül 13 kisebb, fából készült bonczasztal, melyek főleg egyes testrészeknek, végtagok boncztani kidolgozására valók. A terem közepén egy az említett nagy bonczasztalokhoz hasonló, horganyval bevont asztal van elhelyezve, mely a tanár által eszközözendő demonstratiók számára szolgál, és bőven el van látva vízvezetékekkel. Ezen asztal mögött a terem hátsó falán egy kettős rajztábla van felállítva. A terem bőven el van látva vízvezetéki csapokkal, hogy annak asphaltból készült padozatát bármikor fel lehessen mosni; a falak mellett mosdószekrények vannak hideg és meleg vizet eresztő csapokkal s könnyen kiönthető medencékkel. A terem mesterséges megvilágítására minden egyes bonczasztal felett egy-egy gázlámpa van alkalmazva, számos csappal, melyekhez hordozható gázlámpák illeszthetők. A teremhez vezető széles folyosóban vannak felállítva elegendő számú ruhaszekrények, hol minden egyes tanuló külön-külön fiókban bonczeszközait és ruháit elhelyezheti s zár alá teheti.

Ezen nagy bonczteremtől délre van egy másik hasonlóan berendezett, de kisebb bonczterem, hol ügyesebb, előrehaladottabb hallgatók a boncztani muzeum számára szánt készítmények előállításával foglalkozhatnak; e mellett van egy második befecskendési helyiség. A bonczteremhez a másik oldalon egy görög munkálatokra szánt helyiség csatlakozik, melyben egy *Ludvig*-féle görög befecskendésekre szolgáló készülék van elhelyezve.

A délkeleti oldalon levő körépület a nagy előadási termet foglalja magában az első emeleten. E teremben a 3 csoportba beosztott, s félkörben amphitheatralis módon felállított 7 padosoron 205 hallgató kényelmesen foglalhat helyet akként, hogy bármely sorból az előbbieket felett a központ-

ban levő tanári bonczasztalt könnyen megláthatja. A tanár asztalának lapja minden irányban mozgatható egy függélyes tengely körül, s azon felül sineken előre és hátra felé tolható az egész asztal, mely vízvezetékekkel bőven el van látva. Az előadási tér a hallgatók helyétől egy vasrácsoszattal van elkülönítve, s annak hátsó oldalán egy kettős rajztábla van, melynek egyik lapja fekete fából, a másik homályos üvegből készült, s melyen e szerint bármely rajz, esetleg több színű krétával is, könnyen kivihető. A tantermet 7 nagy ablak és egy üvegtető világítja meg; estéli előadásoknál pedig egy, a terem üvegtetőzetén levő, erős reflectorral ellátott gázesillár áraszt fényt a teremben. A padok alatt a terem félkörös oldalán a 7 oldalablak által jól megvilágított helyiség létezik, hol a görcsői készítmények bemutatása eszközölthetik. A tanterem tőszomszédságában, s avval összeköttetésben van egyik oldalon a prosectura, hol az előadásra szükséges készítmények előállíttatnak, a másik oldalon a tanár számára két dolgozó helyiség; ez utóbbiak egy csigalépcső által összeköttetésben állanak az alattuk földszint fekvő görcsövészeti helyiséggel. Ezen tanári dolgozók mellett, az épület éjszakai és részben nyugati oldalán két nagy terem van, melyek a bonczani gyűjteménytárt — kemény fából készült üvegszekrényekben — foglalják magukban. E gyűjteménytár mintegy 800 darabból áll, melyek legnagyobb része a boncztan jelenlegi tanárának működési ideje alatt készült; főleg igen érdekes a koponyagyűjtemény, s az ideg- és Corrosio-készítmények. Van ezenkívül itt egy inkább csak történelmi érdekű viaszmintagyűjtemény is.

Végre az intézet helyiségei közt említendő az épület második emeletén az éjszakai oldalon levő két tanársegédi lakás, és az intézeti két szolgálólakása.

Az egész intézet igen pontos és czélszerű szellőztetési készülékkel, s az u. n. vízfűtési rendszerrel van ellátva, melylyel a sebészeti kóroda leírásánál fogunk találkozni.

A bonczteremben bonczani gyakorlatok az egész tanév folytában egész napon át tartatnak, s azokban a beírt hallgatók csoportonként vesznek részt akként, hogy először egy-egy végtagon 4—4 hallgató az izmokat készíti ki, s azután nyolczankint kapnak a hallgatók egy egész hullát az izmok s idegek kikészítésére. Az előrehaladtabbak azután edény- s egyes finomabb idegkészítmények előállításában gyakorolhatják magukat.

A bonczani gyűjteménytár azon hónapokban, melyekben az időt fűtetlen szobákban tölthetni, minden szombatn d. e. 10—12-ig az orvos-tanhallgatók részére nyitva áll.

Az intézet *tanszemélyzete* áll: egy rendes tanárból, két tanársegédből és két szolgálóból. Évi általánya az állampénztárból 1200 frt o. é.

6. A tájbonczani és fejlődéstani intézet.

A tájbonczani s fejlődéstani intézet az egyetemi intézetek között a eghatalabb, mennyiben csak az 187³/₁₀ tanév kezdetén lőn felállítva. Az ezt

megelőző 3 év alatt egyedül mint fejlődéstani intézet létezett, melynek helyiségei ideiglenesen a régi bölcsőde helyiségeiben a Mária-utcza 47. sz. a. voltak elhelyezve. Midőn a fejlődéstani rk. tanára az 187^{8/9}. tanévvel egyzersmind a tájbonecztan rendes tanárává neveztetett ki, e két intézet egyesítve lőn, s átköltözött az új bonecztani épületbe.

Az intézet helyiségei következők:

a) a *souterrainben*: egy állatistálló kísérleti állatok eltartására, és egy hullakamra, melyben egy *Planer*-féle csontáztató készülék van felállítva. E készülék segítségével egy egész emberi hulla csontjai 3—5 nap alatt fehérre áztathatók, és a zsírok kivonása azután egy külön készülékben benzinnel tisztítottetik. b) A *földszinten* van: egy négyszögletes bonecsterem 7 ablakkal, a hol a tanulók gyakorlataikat végezik. A terem aszfaltozott, falai olajfestéssel vannak bevonva, s a vízvezetéki csapra alkalmazott gummicsővel az egész terem könnyen felmosható s tisztítható. A boneczasztalok — összesen 8 — az ablakok közelében vannak elhelyezve, s lapjuk bisquit alakú, horganynyal bevont s vízszintes síkban forgatható a vasból készült asztal láb körül, melynek ürén át a folyadékok egyenesen a csatornába vezetnek el. Egy másik sorban állanak kisebb, egyszerű faasztalok a végtagok készítményeinek előállítására. Itt is bőséges víz és gázvezetés van alkalmazva, s a terem oldalán minden hallgató számára külön kis szekrényke boneczeszközei ruháinak. c) *Az első emeleten*: A tanár dolgozó szobája, — sarokszoba 4 ablakkal — saját útmutatásai szerint akkép berendezve, a mint az megkívántatik arra, hogy a bonecztudományok modern irányban műveltessenek. A szoba közepén egy a már leirtakhoz hasonló nagy boneczasztal, az ablakok előtt dolgozó és görcsői asztal van felállítva. A tanári szobából vascsigalépcső vezet föl a második emeleten levő intézeti helyiségekbe. A csigalépcső alatt van elhelyezve egy aquarium vízi állatok, nevezetesen axolotus tenyésztésére és a költő kemencze. A tanári szoba mellett van egyik oldalt a gyűjteménytár, másik oldalt a kis tanterem. A gyűjteménytárban a készítmények csinos üvegszekrényekben vannak elzárva, s részint fejlődéstani viaszminták, részint boneczkészítmények, melyek mind a hajdani fejlődéstani intézetben készültek, s melyek közül különösen szépek a belövelt edény-, ébrényi csontkészítmények és a méhlepénykészítmények. A tanár szobája mellett levő tanterem 48 ülőhellyel bir, de szükség esetén 60 hallgatót is bir befogadni. E terem 4 ablakkal, s a hallgatók számára a folyosóról egy bejárással bir. Említésre méltó itt az előadási asztal. Ez egy boneczasztal a leirtakhoz hasonlóan készítve azon különbséggel, hogy lapja minden irányban ferdén is állítható úgy, hogy az, ha a hulla hozzá van rögzítve kötélekkel, egészen a hallgatóság felé irányítható. Az asztaltól oldalt van egy kettős nagy rajztábla, egy fekete és egy homályosra csiszolt üveglappal. Az ablakmélyedésekben állnak görcsői asztalok a görcsői készítmények bemutatására. A terem mellett van a prosectura 2 ablakkal,

melynek berendezése a bonczterméhez hasonló. Van benne 2 bonczasztal, s itt készíttetnek az előadásokhoz szükséges készítmények, s ugyanitt tartatnak a gyakorlati vizsgálatok a hullákon. d) *A második emeleten* az intézet következő helyiségei vannak: egy-egy ablakos szoba rajzolásra, s egyuttal intézeti könyvtár; egy-egy ablakos szoba a tanársegéd görcsői munkálataira, s ebben egy költő kemence. Továbbá a görcsővészeti terem 5 ablakkal. Ebben egy időben s egyszerre 17 tanuló dolgozhatik külön-külön asztalon. Az asztalok 3 sorban vannak elhelyezve úgy, hogy a harmadik sor egy emelvényen áll a czélből, hogy a dolgozók az előttük járó kelő társaik által dolgozataikban ne zavartassanak. Ezen emeleten van a belövelési helyiség is, melyben a boncztani és görcsői czélokra szolgáló belövelések eszközölthetnek. Az utóbbiak számára egy *Ludwig*-féle viznyomásra berendezett belövelő készülék szolgál; a boncztani belövelésekre pedig egy a tanár saját utmutatásai szerint készült tűzhely, melyen a belövelendő anyagok felmelegíttetnek, s a fal mellett 2 bádognád hideg és meleg vízvezetékkel ellátva, alul gázlánggal hevítésre berendezve; e 2 kádban a belövelendő hullarészek a szükséges hőfokra felmelegíthetnek. Végre a második emeleten van a tanársegéd és az intézeti szolga lakása.

Valamennyi helyiség központi vízfűtéssel van ellátva, s a szellőzésre a csövezetnek egy saját rendszere szolgál, mely a levegő gyors és folytonos megújítását lehetségessé teszi.

Az intézet belső felszerelése jelenleg még folyamatban van, s így arról még nem szólhatunk kimerítően. Eddig 4 görcsővel, 2 kézi görcsővel, egy kisebb előkészítő görcsővel s számos más, a boncztani dolgozatok- és belövelésekhez szükséges eszközzel rendelkezik.

Az intézet *tanszemélyzete*: egy rendes tanár és egy tanársegéd, kiknek egy szolga áll rendelkezésükre. Évi általánya az állampénztárból még ez idő szerint nincs megállapítva; a fejlődéstani intézet eddig évi 300 o. é. frtot kapott általánypepen.

7. *Az élettani intézet.*

Az egyetem jelenlegi élettani intézete létrejöttét főleg Trefort Ágoston ur ő nagyméltóságának köszöni, ki azonnal, a mint a vallás- és közoktatási ügyérseget átvette, s az egyetemi intézetek tarthatlan állapota felől személyesen meggyőződött, erélyes elhatározottsággal s haladéktalanul azon törekedett, hogy egyetemünk intézeteit megfelelő építményekkel méltó karba helyezze. Azon építmények közt, melyeket az ő buzgó s erélyes intézkedése folytán 1873. év tavaszán munkába vettek, volt első helyen az élettani intézet is. melynek tervei, *Jendrássik Jenő* tanárnak, az intézet jelenlegi igazgatójának, adatai s eszméi szerint készültek, s mely jelen állapotában becsülettel megállhatja az összehasonlítást a külföld hasonczélu intézeteivel.

Az élettani intézet épülete a régi fűvészkerti telken a VIII. kerületi

Eszterházy-utca felé eső soron áll, délkeleti sarokrészében azon teleknek, mely az u. n. természettudományi intézetek számára van kiszemelve, s melynek közepén a vegytani intézet áll. Főhomlokzata az *Eszterházy-utca* felé néz, s többi oldalai is szabadok lévén, a világosság s levegő minden irány felől könnyen hozzájuthat, s így a különböző dolgozók elhelyezése meg van könnyítve. Az épület hossza az utcával párhuzamos oldalakon 45.6 meter, a másik két oldalon 47.2 meter. Az épületnek 4 egymásba kapcsolt oldalszárnyai által bezárt tért egy középszárny, mely az utcai szárnyat a vele párhuzamos délnyugati szárnyval összeköti, 2 tágas udvarra osztja, s ezenkívül a keletdéli szárnyban egy kisebb harmadik udvar is van, kísérleti állatok számára. Ezen 4 szárnyat zárt folyosók kötik össze egymással. Az épület a souterrainben 4.55 méternyi, a földszinten 5.3 méternyi magas helyiségekkel bír. Az épület utcai szárnya egy emeletes, s az emeleten 4.4 méternyi magas szobákkal bír, melyek a tanszemélyzet lakásait foglalják magukban. Az emeletek közti közlekedést 4 lépcső közvetíti.

Az épület főbejárása, s egy mellékbejárás az éjszak nyugati oldalon van a telek másik sarka felé, s ezen felül 2 bejárás a délnyugati oldalon az itt levő terraszokon át. A főbejárás egy hosszú folyosón át vezet a tanterem előtt levő előcsarnokba, s ebből egy 2.5 méter széles lépcső emelkedik a tanterem lépcsőházának ajtajához, melyen belül 2 oldalra szétágazó lépcsőn juthatni el a terem hátsó oldalán 2.8 méter magasságban a padlózat fölött, a leghátsó padsorral egy szintben álló 2 bejáráshoz, a honnan a terem 2 oldala hosszában lefelé haladó lépcsőzetek vezetnek a hajtalékos vonal szerint alábbszálló padsorok mellett le a kísérleti térhez. A kísérleti térből nyílik egy vegyészeti konyha, egy tanári értekezleti szoba, s a kettő közt fekszik egy szoba az előadásokhoz szükséges előkészületek megtevésére, s a tanterem felé eszközözlendő vetítésekre; ezen utóbbi helyiség közvetlen összeköttetésbe is hozható a tanteremmel. A tanterem alatt van a souterrainben a nagy élenylégtár, s a nagy villamtelepek, továbbá a gépkamra, hol többek közt a vetítésekhöz szükséges villamfényt szolgáltató *Gramme*-féle gép és az ez utóbbit hajtó 3 lóerejű gázmotor vannak felállítva.

Az utcai homlokzaton vannak elhelyezve az *élet-vegytani* dolgozók, egy mérlegszoba, mely egyszersmind a gyakorlati szigorlatokra is be van rendezve, és az intézet könyvtára. A souterrainben ezen szobák alatt vannak durvább vegyi műveletekre, szertárakra szánt helyiségek.

Az épület éjszaknyugati részén a főbejárástól jobbra egy folyosó vezet azon helyiségekhez, melyek a *gőrsővérszeti* munkálatokra rendezvék be, s a főfolyosó végén létezik egy *izom- és idegélettani*, mellette egy *optikai* vizsgálatokra berendezett szoba, melyek közvetlen szomszédságában van a nagyobb készülékek gyűjteménytára. A tanterem mögött levő előkészítő helyiségen át eljuthatni az *élettani boncsolatokra* berendezett helyiségekhez, melyek — számra nézve 5 — közül egyik oly vizsgálatokra van berendezve

melyek egyidejűleg többféle nagyobb készülék alkalmazásával vannak összekötve; egy másik finomabb befecskendésekre, egy harmadik egyszerűbb boncelettani s szövettani gyakorlatokra szolgál, és délfelé néző ablakainál fogva, egyszermind a direct napfény melletti górcső vizsgálatokra alkalmas: a többi kettő pedig az élettanba vágó légelemzésekre van rendelve. Ezen helyiségek alatt a souterrainban van egy helyiség vizmoztani kísérletekre, s egyszermind bonczkamrakép berendezve: továbbá egy ketreczekkel ellátott istálló kutyák számára, mellette nyulistálló, homnan ez állatok a melegebb évszakban egy az épület e helyén levő kis állatudvarba járogathatnak fel. Ezen udvar közelében, egy másik nagyobb udvaron áll a betonból készült, s kis szökőkuttal ellátott vízmedenceze szabályozható vizállással békák, halak, vízben élő rovarok számára, továbbá egy galambdúc. Szintén a souterrainban van a gépész műhelye, a gépkamra s kis kovácsműhely, s ezektől elkülönítve egy kis zug fogyasztási munkálatokra. Az épületnek a vegytani intézet felé néző homloksorán van a souterrainban a tüzelő szerek raktára, s a fűtési készülékek helyisége, ezek mellett pedig a fűtő szolga lakása és pinczék.

Az első emeletben van az igazgató tanár, s a tanársegédek lakásai, a földszinten az épület éjszakkéleti sarkán a gépész és tanszéki szolga lakása.

Az egyes helyiségek berendezésére vonatkozólag, fel kell első helyen említenünk a nagy tantermet. Ennek hossza 11.1 méter, szélessége 12.2 méter, s magassága 9.5 méter; világosságot két oldalról 4—4 nagy ablakon át kap, melyek 3.3 méternyi magasságban kezdődnek a padlózat fölött. A padosorok — számra nézve 10 — hajtalékos vonalban állnak egymás mögött, s kétszer igen tompa szög alatt megtört vonalban állítják fel. Egy-egy padosorban 16 kényelmes ülőhely van. Az ablakok hengerfüggönyökkel, melyek tetszés szerint egy-egy oldalon egyszerre vagy csoportokban gyorsan lebecsáthatók, igen könnyen elsötétíthetők. Az erre szolgáló, összetettebb szerkezetű gépezet Jendrássik tanár saját eszméi után készült, s a kísérleti tér két sarkában van felállítva. A terem esteli világítására 5, a mennyezeten függő csillár szolgál, a melyek közül a középső 12, a négy sarokban levő 6—6 lánggal bír. Ezenkívül a kísérleti tér még két 4—4 lánгу csillártól kap világosságot, melyek a kísérleti asztalok felett függnek, s úgy állíthatók be, hogy lángsoraik a fallal párhuzamosan vagy arra függélyesen álljanak. A csillárok légszszvezetése, a kísérleti tér megetti falban elhelyezett külön csapokkal szabályozható vagy elzárható. Ki kell itt emelnünk azon berendezést is, melynél fogva e csillárok meggyújtása villamos uton eszközölhető. A csillárok e czélra jól elszigetelt huzalhálózatba vannak beigtatva, mely egy Holtz-féle villamosztató gépről kiindulva a csillárok minden egyes égője felett, mintegy 2 mmnyi köz kiterjedésében meg van szakítva, s az e helyeken átesapó villamszikra az égőből kiömlő gázt meggyujthatja, még pedig

egy igen elmés és a kísérleti térből könnyen kezelhető berendezés segítségével úgy, hogy vagy valamennyi csillár egyszerre, vagy csak egyes csillár-csoportok gyújthatók meg.

A kísérleti tér a terem egyik oldalától a másikig 12.2 méternyi, a nézőtér felé eső irányban pedig 3.4 méternyi mérettel bír. A megetté levő fal egész hosszában 3 méter magasságig deszkaburkolattal van fedve, melynek 2 végén a kémszerek, s a kísérleteknél szükséges kézi eszközök számára 2 kis szekrény van. A teremnek ezen falán van egy ajtó a vegytani dolgozda felé, s egy másik a tanár értekezleti szobája felé, ezek mellett egy-egy vízvezetési csap agyagmedenczével, melyben porcellántölesér és szűrővel ellátott szagtalan kiöntő van alkalmazva. Itt van továbbá két Hoffmann-féle elpárló fülke feltolható ablakokkal, s igen pontos szellőztetéssel ellátva. Vegyészeti műtételeken kívül e fülkék a büzt gerjesztő kisebb villamtelepek felállítására is szolgálnak. E fülkék mellett egy-egy elrejtethető léczkészülék van, melyekre nagyobb rajzok függesztethetnek fel. S végre a kísérleti tér megetté levő falnak közepét, egy táblás készülék foglalja el, melynek 310 ctméter magas és 150 ctméter széles nyílásában 4, függélyes irányban mozgatható tábla van egymás megett beillesztve; ezen táblák egymás felett eltolhatók, s a 2 mellső feketére mázolt fából a rajzolások s írások számára szolgál; a harmadik homályosra csiszolt üveglapból áll, érdes felületével a tanterem felé, színes krétákkal eszközzendő írás és rajzolásra; a negyedik szintén homályosra csiszolt üveglapból áll, érdes oldalával az előkészítő szoba felé, és az ezen szoba felől eszközölt vetítésekre szolgál. Ha mind a 4 tábla fel van tolvá, akkor az alattuk levő párkánydeszkák is lehajthatók, a megettük levő ajtón át a teremből az előkészítő szobába juthatni, honnan most már a kísérletre előkészített állat a vassíneken mozgó asztallal együtt betolható a terembe.

A kísérletekre 2 nagyobb s vassíneken eltolható asztal szolgál, melyek 4 ctm. erős lappal bírnak, s alsó részük szekrényyszerű 3 főosztályra van osztva. Az egyik osztályban vannak a vezetési csövek, ugymint az egyiknél vízvezeték és gáz, a másikonál gázvezeték s különféle légnekem, sűrített vagy ritkított levegő, éleny stb. odavezetésére szolgáló csövek. E csövek csapos izületekben hajlíthatók az asztalok belsejében, s így teszik azok elmozdítását bizonyos határok közt lehetségessé. Az asztalok második osztályában fogaskerék készülékek vannak, melyek segítségével az asztallap egyes részei felebb tolhatók, s így állványkép használhatók, különféle készülékekre. A harmadik osztály végre fiókokkal, s polczokkal van elfoglalva. A harmadik kisebb kísérleti asztal ezekhez hasonló, de lapja nemcsak vízszintes síkban körülforgatható, hanem ezenkívül bármely szög alatt ferdén is beállítható, s így a rajtalevő állatnak illető testtája a néző felé fordíthatatik. A kísérleti asztalok ezen felül villamvezetékekkel vannak ellátva.

Az élettani kísérleteknél alkalmazandó galvanometer számára 2 áll-

vány szolgál, egyik a padok megetti falon, a másik a nagy tábla fölött. Az előkészítőszoba szintén bőven el van látva víz-, légszesz- és élenyvezetékekkel s vastag huzalkötél ide is elvezeti a *Gramme*-féle gépnec, és a villamtelepnek erős áramát. A nagy villamtelep a souterrainben van felállítva, épügy, mint a *Gramme*-féle gép is.

A bonczélettani dolgozók felszerelése közül említendő az ott felállított *Hering*-féle nagy *Kymographion* mellékkészületeivel, mesterséges légzésekre alkalmas készülékek, egy *Bunsen*-féle vizszivattyu: itt van felállítva egy *Ludwig*-féle kéthengeres befecskendő készülék s mellékkészületei, egy gőzzel és egy másik, levegővel szárító készülék, mely utóbbi a hőfokot ön-maga szabályzó *Bunsen*-féle készülékkel levén ellátva, egyszersmind emész-tési, költési stb. kísérletekre alkalmas.

Az élet-természettani dolgozókban vannak felállítva árammérő készülékek, galvanometer, multiplicator, finomabb mérlegek, myographion, s egy kisebb villamtelep. A delejes mérőkészülékek végett, e helyiség környezetében mindennemű vasszerkezet elkerülve lett, s ez okból a fűtési vizeső-kigilyozat is rézből készült.

A górcsövezésre saját szerkezetű asztalok szolgálnak, melyeknél 2—2 hallgató kényelmesen dolgozhatnak, s a szükséges kémszerek, s egyéb tárgyak az asztal belsejében helyezhetők el. Ily asztal összesen 8 van a dolgozókban, kellő gázlámpákkal ellátva.

A vegytani dolgozók az egyetem vegytani intézetének kisebb dolgoz-dáihoz hasonlóan vannak felszerelve.

Az épület fűtése s szellőztetése a javított *Perkins*-féle rendszer szerint melegvízfűtéssel eszközöltetik. A nagy tanteremnek külön szellőztetési rendszer van, t. i. egy a mennyezet közepén levő rostélylyal borított tágas nyilás vezet el a levegőt, mely e nyílás fölött levő kupolába, s innen az épület fedélzetén túl érő csőbe jut.

Az összes dolgozó helyiségek el vannak látva bőven víz- és gázveze-tékekkel, melyek megfelelő helyeken külön csapokkal zárhatók el az egyes helyiségekben. Az intézetbeni közlekedést megkönnyíti végre számos bes-zelő cső és villamos csengetyü.

Az intézet építkezése 1875. októberben befejeztetvén, az 1875/6. tanév kezdetével át is adatott tudományos rendeltetésének. Az építési és felszere-lési költségek körülbelül 400,000 forintot tesznek ki o. é. *Tanszemélyzete*: egy rendes tanár, két tanársegéd és egy gyakornok, kiket működésükben egy gépész, egy szolgál és egy háziszolgál támogat. Évi általánya az állampénz-tárból 600 frt o. é.

8. A kórboncz- és kórszövettani intézet.

A kórboncz- és kórszövettani intézet helyiségei a VIII. kerület, Mária-uteza 45. sz. alatt levő épületben, mely ezelőtt a bölesödének szolgált helyi-

ségül, van elhelyezve, a bonczotani épület s a sebészeti kóroda közelében. Helyiségei az egész földszinti épületet a souterrainnal együtt elfoglalják, s a következők : 1. egy nagy 5-ablakos tanterem 150 ülőhellyel, az elméleti rendszeres előadások számára, 2. egy padokkal ellátott kisebb bonczterem a kórodai bonczolatok végzésére 50—60 ülőhellyel, 3. három nagyobb terem a kórbonczotani gyűjteménytár számára, mely az egyes szervek megbetegedései szerint van rendezve, és 18 nagy üvegszekrényben 1285 készítményt foglal magában, köztük 159 torzképződményt; 4. a tanterem mellett 2 kisebb dolgozda a tanár számára, s egy dolgozda a kórbonczotani tanársegéd számára. A kórszövettani czélokra szolgálnak : 5. egy 4-ablakos nagy dolgozó terem, hol 20 hallgató dolgozhat egy időben górcső mellett; 6. e mellett egy dolgozda a tanársegédnek. Szövettani czélokra szolgál egy igen gazdag, mintegy 548 darabból álló gyűjtemény kórszövettani dolgozatokhoz szükséges készítményekből, továbbá 200—250 górcsői reagensből álló gyűjtemény, 16 darab *Hartnack*-féle, s 2 darab praeparáló górcső a szükséges mellékkészülékekkel s eszközökkel, a mintegy, 700 darabból álló górcsői készítmény, s az azok előállításánál szükségelt készülékek, mint : *Gudden*-féle microtom, *Schieferdecker* s más eféle metszőgépek, belövelési készülékek, hő- és villamos vizsgálatokhoz, microphotographiához szükséges készülékek stb. Végre a taneszközök közt nem utolsó helyet foglalnak el : a szakkönyvtár 350 darab válogatott kórboncz- és kórszövettani műből, s mintegy 250 nagy faltábla, melyek az egyes szervek kórbonczotai viszonyait stb. érzékitik, s legnagyobb részt az intézetben készültek.

Az épület souterrain-jában külön helyiségek vannak kisebb kísérleti állatok : nyulak, békák stb. számára ; valamint külön helyiségek a kórbonczotani gyűjteménytár számára szánt készítmények előállítására, különböző áztató készülékekkel.

Az előadások egyrészt elméletiek rendszeres összefüggésben, melyek évenként mintegy 1200-ra menő közkórházi és 80—100-ra menő egyetemi kórodai bonczolatból gyűjtött heveny készítményekkel demonstráltak. Másrészt pedig gyakorlati, a mennyiben ezen előadásokon kívül kórbonczotai gyakorlatok tartatnak a sz. Rókushoz címzett fővárosi közkórháznak, e czélra igen jól s czélszerűen felszerelt boncztermében. Maguk a hallgatók ezen gyakorlati előadásokon évenként 70—80 bonczolatot végeznek sorrendben, részint a tanár, részint a tanársegédek egyikének vezetése mellett.

Az intézet *tanszemélyzete* : egy rendes tanár, két tanársegéd, s ezek rendelkezésére 2 szolgál. Évi általanya az állampénztárból 500 frt o. é.

9. A kórodai előkészítő sebészeti intézet.

Az egyetemi kórodai előkészítő sebészeti intézet egyelőre az egyetem orvoskari épületében (a IV. kerületi Hatvani és Ujvilág-utcák sarkán) van még elhelyezve földszint. De az új bonczotani épület elkészülése után szintén

helyet fog találni abban, a mint már fenebb említve volt. Új helyiségei lesznek: egy dolgozda földszinten, a hol a hullán végzendő gyakorlatok a sebészeti boncztanban eszközölthetnek, egy tanári szoba az első emeleten s e mellett egy nagyobb helyiség az eszköz- és kötszergyűjtemény számára. Az intézet taneszközökkel igen bőven van felszerelve. Bir egy 698 dbból álló sebészeti eszközgyűjteménnyel, melyben minden fontosabb eszköz és sebészeti műszer a legújabb időből épugy, mint régibb időkből képviselve van. E műszerek könnyen áttekinthető rendszerben üveg alatt vannak felállítva, s a tanulóknak megismerés végett hozzáférhetőek. Van továbbá az intézetnek 111 dbból álló kötszer-, gép- és művétaggyűjteménye s a szemléleti tanítás megkönnyítésére 198 dbból álló kórtani gyűjteménye, mely főkép száraz csontkészítményt tartalmaz a csonttörések, ficzások, csontbántalmak és callusképződésére vonatkozva, s 78 görcsői készítménye a callusképződés s az álképletek köréből. Végül van az intézetnek egy még kezdetleges állapotban levő 33 műből álló szakkönyvtára.

Az intézet rendeltetését elérendő, két csoportra osztja előadásait. Az első félévben előadatik a köt- és eszkoztan, az illető műszer bemutatása, elemzése, bírálása és alkalmazásának módjával egybekötve; s e mellett külön gyakorlatok tartatnak a köttanból a tanárségéd vezetése mellett. A második félévben előadatik a sebészeti általános kórtan, főkép a gyakorló orvos szükségletére való tekintettel, tehát főleg a törések, ficzások, az álképletek s a lob kórtana. Evvel kapcsolatban előadatik az elemi mütétan és a sebészeti boncztan, melyből külön órákban gyakorlatok tartatnak a tanárségéd vezetése mellett.

Az intézet *tanszemélyzete* áll: egy rendes tanárból és egy tanárségédből, kiknek egy szolgál áll rendelkezésükre. Évi általánya az állampénztárból 158 frt o. é.

10. A gyógyszeriani intézet.

A gyógyszeriani intézet a IV. kerületben az ujjvilág- és hatvani-utcák sarkán levő orvoskari épületben van elhelyezve az első emelet udvari részén, a hozzá tartozó tanterem pedig az épület sarkán a földszinten van.

Az intézet az első emeleten összesen 6 helyiségből áll, s mintegy 54 négyzet ölnyi területet zár magában; ezenkívül pincze, padlás és egy fabódé áll rendelkezésére, mely utóbbiban a kísérletekhez szükséges állatok tartatnak. Az intézet a vegytani intézet régi helyiségeiben levén elhelyezve, bőven el van látva víz- és gázvezetékekkel. Miután kevés számú helyiséggel rendelkezik, azért a helyiségek nem szolgálhatnak egy bizonyos célnak kizárólag, hanem majd kísérletek kivételére, majd vegyi- vagy gyógyszeriani műveletekre használtatnak s e szerint vannak is berendezve. A legkülső, hosszú keskeny helyiség gyűjteménytáru szolgál, hol a gyógyszeriemei és mérgetani gyűjtemény, valamint a gyakorlati szigorlatoknál használandó, mintegy 220 dbból álló gyógyszeriemei gyűjteménytár van üvegszekrényekben fel-

állítva. E helyiségben e mellett vegyi műveletek és górcsói munkálatok is végeztetnek, s azért két jól szellőztethető fülkével s két górcsói dolgozóasztallal is el van látva. Itt van elhelyezve a lepárló készülék lepárolt viz előállítására. Egy másik kisebb helyiség, mely egyszersmind a tanár dolgozószobája, az új rendszer szerint megejtendő gyakorlati szigorlat tekintetbe vételével van felszerelve egy gyógyszer- és méregetani gyűjteménytárral, a hozzá szükséges kémszerekkel együtt s szigorlati helyiségül használtatik. Ennek tözsomszédságában van egy nagyobb szoba górcsói munkálatokra, s az intézetnek mintegy 200 dból álló értékes szakkönyvtára számára. Itt van egy Bunsen-féle szívó-fuvókészülék is a légzési kísérletek eszközölhetésére. Ezen helyiséget az utána következő nagy teremtől 3 vegyi fülke választja el. E teremben vannak a nagyobb készülékek, a *Traube*-féle és a *Ludwig*-féle kymographion felállítva s az ablakoknál górcsói dolgozó asztalok. Ezen kívül bir az intézet egy helyiséggel, hol élő állatokon történnek kísérletek egy e célra készült vashől vert műtőasztalon. A kísérlet alatt levő állatok számára itt több rekeszü vasketreczek vannak felállítva. Itt áll egy fél lóerejű vizmozdony (hydromotor), egy befeeskendő készülék és egy *Bunsen*-féle szívó-fuvókészülék, melyeket mind a vízvezeték vize hoz mozgásba. E kísérleti helyiség mellett egy kisebb szoba van durvább vegyi műveletek végzésére olvasztó kemenczével és átpárologtató készülékekkel.

Az intézet tanterme földszint fekszik s mintegy 12 négyzetölnyi térfogatu 5 ablakkal és 8 padsorral; az ablakokban górcsói dolgozó asztalokkal. Az előadási tér megett egy nagyobb vegyi fülke köti össze a tantermet a mellette fekvő előkészítő szobával, mely körülbelül a tanterem terjedelmének $\frac{1}{3}$ -val bir, s dusan el van víz- és gázvezetékekkel látva. Itt vannak az előadáshoz szükséges tárgyak gyűjteményei, s itt készítettnek elő az előadásnál szükséges tárgyak s kísérletek.

A gyógyszerisme gyűjtemény az orvostanhallgatóknak megtekintés végett mindenkor hozzáférhető, s a gyógyszerisme gyakorlatok egész napon át tartatnak. Az ezekhez szükséges anyagot az intézet szolgáltatja, de a kézi eszközöket a hallgató maga szerzi be.

Az intézet *tanszemélyzete*: egy rendes tanár, egy tanársegéd és egy ösztöndíjas gyakornok, kikhez egy szolgál járul. Évi általánya az állampénzből 500 frt o. é.

11. Az orvostörvényszéki intézet.

Az orvosi rendészet és törvényszéki orvostan egész a legujabb időkig egy tanszéken volt egyesítve, s egy tanár által adatott elő egy-egy féléven keresztül. Az 1876/7. tanév kezdetével azonban az orvosi rendészet a kevéssel azelőtt ujonnan felállított közégészségtani tanszékkal kapcsoltatott össze, s jelenleg a törvényszéki orvostan külön tanár által adatik elő, mint fél éves tantárgy a tanév első felében.

A törvényszéki orvostani intézet az orvoskari épületben a IV. kerületi hatvani és ujjvilág-utczai saroképületben van elhelyezve földszinten, hol helyiségei egy tanári dolgozdára s egy vegytani műveletekre s górcsói vizsgálatokra alkalmas szobára szorítkoznak. A törvényszéki orvostan előadatik elméletileg, rendszeres előadásokban s ezen felül a tanársegéd által tartatnak külön gyakorlati előadások a városi Sz.-Rókusához czimzett közkórház boncztermében.

Az intézet *tanszemélyzete*: egy rendes tanár, egy tanársegéd s ezek rendelkezésére egy szolgál. Évi általánya az állampénztárból 300 frt o. é.

12. A közegészségtani intézet.

A közegészségtani intézet az élettani intézet épületében (VIII. kerület, Eszterházy-utca 5 sz. a.) van elhelyezve. Az intézet ez idő szerint csak ideiglenes helyiségei: két nagyobb és egy kisebb dolgozó szoba, hol vegyi munkálatok végezethetnek a hallgatók által; és egy az épület keleti sarkán levő kis tanterem 40—50 ülőhelylyel. Ezen a földszinten levő helyiségek alatt ugyanily 3 helyiség van az intézethez csatolva, hol egyelőre a nagyobb eszközök vannak elhelyezve. A mióta az orvosi rendészet e tanszékkal egybekapcsolatott, a tanterem többé elegendő nem volt, s azért jelenleg az előadások az ujjvilág és hatvani-utca sarkán levő orvoskari épületnek földszinti tantermében tartatnak, a hova mindanyiszor el kell a szükséges eszközöket hordatni, a mi a tanítást, mint könnyen átlátható, igen megnehezíti, s az eszközöknek bizonyára nagy hátrányára van. Az intézet felszerelése kitünő, főkép a talaj, viz, és talajlég, talajviz elemzésére vonatkozó eszközökben. Függelékei azon teljesen és czélszerűen felszerelt *megfigyelő állomások*, melyek a vegytani intézet előtti üres telken, a Károly-kaszárnya, üllői-uti és az ugynevezett új épületi kaszárnyák udvarán vannak felállítva, s hol folytonosan történnek a talajlég, talajhő és talajvizre vonatkozó megfigyelések. Ezenfelül 7 kut áll az intézetnek a város különböző helyein rendelkezésére, melyekben folytonosan történnek talajvizmérések. A közegészségtan a tanév második felében adatik elő mint féléves tantárgy, s körébe vonja: a közegészségtant, közegészségügyi statistikát, járványtant; az elméleti előadásokat kiegészítik az intézetben végezhető gyakorlatok s a város nevezetesebb nyilvános épületeinek bemutatása, milyenek, a közvágóhid, a színházak szellőztetési rendszere stb.

Az intézet *tanszemélyzete*: egy rendes tanár, egy tanársegéd, és egy ösztöndíjas gyakornok, egy szolgál. Évi általánya az állampénztárból 600 frt o. é.

13. Az élet- és kórvegytani intézet.

Az élet- és kórvegytani intézet az orvoskari épületnek (IV. kerület Hatvani- és Ujjvilág-utca sarkán) első emeletén van elhelyezve. Az orvoskari intézetek között ez van legmostohább viszonyok közt; oly annyira

szűkek helyiségei, hogy még csekély számu, — számszerint 20—30 — hallgatóit befogadni alig képes. Felszerelése egyébiránt elég tökéletes, és az újabb kor igényeinek megfelelő. Az intézet összesen 4 kis és szűk, setét udvari helyiséggel rendelkezik, melyek egyike tanteremnek van berendezve. Ezen 16 négyzetméternyi területű teremben van 3 padosor mindenik 5 ülőhelylyel, tehát összesen 15 hallgató számára. A tanterem nagy részét elfoglalják még azon nagyobb készülékek, melyek hely szűke miatt máshol nem voltak felállíthatók, melyenek: egy nagy vízleparló készülék, egy szellőztető készülék stb. A tanterem mellett van egy ugyanoly nagyságu dolgozda, melyben a vegyszerek, kémszerek s más készletek vannak elhelyezve, s melyben egy vegyi asztal áll, hol két dolgozónak elég helye van, de többen egyszerre nem dolgozhatnak, annál kevésbé, mert e szobában történnek egyszersmind a gócsősi munkálatok is. A másik két kis helyiség közül az egyik a tanár és tanársegéd szobája, s egy 2 méter széles folyosó részletből van átalakítva. Itt van az intézetnek mintegy 200 dbból álló szakkönyvtára, egy vegyészeti finom mérleg, vegyészeti fülke s jegeczítésekre alkalmas vegyi asztal. Végre a negyedik helyiség egy kis átjárónál nem egyéb, s semmiféle munkálatra sem használható; itt van egy fülke és egy szárító kemence. Különben víz- és gázvezetésről bőven gondoskodva van. Az intézet tehát, mint látjuk, igen czélszerűtlenül van elhelyezve, s az lehet oka annak, hogy a hallgatók részéről oly kevésbé vétetik igénybe, s a kórvegytan tanítása egyetemünkön, daczára annak, hogy a kísérletekhez szükséges állatokat, vegyszereket és eszközöket, az intézet ingyen szolgáltatja a dolgozóknak, nem vergődhetik oly jelentőségre, mint az fontosságánál fogva megilletné s milyennel más egyetemeken bir.

A mi a kórvegytan tanítását illeti, arra nézve felemlítjük, hogy az előadások elméletiek s gyakorlatiak, mert az elméleti előadások kísérletekkel vannak egybekapcsolva; s ezeken kívül egész napon át gyakorlatokkal foglalkozhatnak a hallgatók az intézetben, hol különböző kísérleteket és vizsgálatokat végezhetnek a tanár s tanársegéd vezetése mellett.

Az intézet *tanszemélyzete*: egy rendkívüli tanár és egy tanársegéd, egy szolgálával. Évi általánya az állampénztárból 500 frt o. é.

Az elméleti tantárgyak egyetemi tanítására rendelt ezen intézetek méltó társai gyanánt említhetjük fel a gyakorlati tantárgyak tanítására szánt egyetemi kórodákat, melyek bő anyagot nyújtanak a hallgatóknak gyakorlati kiképzésükre s tudományos buvárkodásokra. Orvosi karunk jelenleg 5 kórodával bir, u. m. két belgyógyászati, egy sebészeti, egy szülészeti s egy szemészeti kórodával, melyek összesen 255 ágygyal rendelkeznek. A kórodai betegetől az ápolásért sem közvetlenül, sem közvetve az illető községektől, díj nem szedetik; azok ápolási költségei közvetlenül a tanügy-

ministerium budgetjét terhelik. Mily kiterjedt ezen kórodák betegforgalma, azt néhány számadat felsorolásával akarjuk itt megvilágítani. Az állam ugyanis évente 8000 frtot költ a kórodák betegeinek gyógyszereire, 4000 frtot a kórodák fehérmeműinek mosatására s mintegy 25,000 frtot a kórodák számára kiszolgáltatót ételekért. Emellett ellátja a betegeit minden kóroda a szükséges gyógyszerközzel s gyógyápolással bőségesen a legkényelmesebb módon. A kórodák ágyneműi évente egyszer, a nagy szünetidők alatt teljesen átdolgoztatnak s tisztogattnak, a kórodai helyiségek évenként két ízben alaposan kitisztogattnak a betegfelvétel beszüntetése mellett, szóval minden, a mit a kórodák egészségügyi viszonyai a tudomány mai állása szerint megkívánnak, megtörténik a kórodáknak eddig tapasztalt jó gyógyulási viszonyainak állandó fentartása végett. Ily czélokra s az ápoló személyzet díjazására az állam évenként 13,000 frtot ad a kórodák rendelkezésére.

Évi általánynyal a kórodák nem bírnak, hanem a felmerülő kisebb szükségletek, nyomtatványok, kisebb készülékek, vegyszerek, irodai szükségletek, kötszerek stb. az egyetemi gondnok által kezelt egyetemi házi-pénztárból fedeztetnek.

Lássuk e kórodákat közelebről egyenkint.

14. Az I. belgyógyászati kóroda.

A belgyógyászati kórodák az orvoskari épületben a IV. kerületi Hatvani- és Ujvilág-utczák sarkán vannak elhelyezve, eddigelé igen mostoha viszonyok között, melyek csak a legszerényebb tudományos igényeknek sem felelnek meg, s melyek egyelőre csak az egyik kórodára fognak az építés alatt levő kóroda elkészültével orvosoltatni. A kórodák helyiségei eredetileg részint lakszobák, részint folyosók voltak, s ezekből lettek kórszobákká átalakítva. Szűk, aránylag alacsony helyiségek tehát mindannyian, czélszerűtlen s a viszonyok kényszerűsége mellett eszközölt beosztással.

Az I. belkóroda az épület első emeletének utczai részét foglalja el; összes helyiségei: 2 kórszoba nőbetegek, és 2 kórszoba férfibetegek számára, összesen mintegy 40—42 ágygyal. E két osztály egy elég czélszerűen berendezett tanteremmel van elválasztva egymástól, s a tanteremmel mindkét osztály közvetlenül közlekedik, úgy, hogy a tanteremben ezen osztályok valamelyikén keresztül lehet csak eljutni. A kórodához tartozik ezenkívül 2 kisebb dolgozó szoba, melyek azonban egészen külön állnak az épület más részében, s melyekben hűgy és más vegyelmezések, górcsói vizsgálatok végezhetők. Végre még a tanársegédek egyikének van a kóroda mellett, de evvel semmi összeköttetésben, egy szobából álló lakása. A kóroda betegforgalma egy-egy tanévben 240—300 közt ingadozik. Az előadások ugymint a többi alább említendő kórodán is, naponta két órán át tartatnak a délelőtt folytatában. Az előadás végeztével nyilvános rendelés tartatik járó betegek számára, melyek közül a kórodai bemutatásra érdekesebb esetek a kórodára

felvétetnek. Minden egyes beteg számára legalább egy orvosnövendék van mint rendelő kiszemelve, a ki a délutáni látogatáson a tanársegédnek a betegség változásairól s lefolyásáról jelentést tenni tartozik. A kóroda dolgozó helyiségei és a vizsgálatoknál szükségelt eszközök egész napon át rendelkezésére állanak a hallgatóságoknak.

A kóroda *tanszemélyzete*: egy rendes tanár, két tanársegéd, két ösztöndijas és meg nem határozott számú díjtalan gyakornok. E mellett 3 ápolóné s egy háziszolga van a kóroda rendelkezésére.

Ezen és — a sebészeti kivételével — a többi kóroda betegeinek s ápoló személyzetének élelmezése vállalkozóra van bízva, épugy a kórodai fehérnéműk mosatása is.

15. A II. belgyógyászati kóroda.

Az egyetem II. belgyógyászati kórodája az újvilág-utczai orvoskari épületnek második emeletén az utczai soron van elhelyezve. Helyiségei: 1. Két kisebb terem férfibetegek számára 10 és 9 ágygyal. 2. Egy nagyobb terem az épület másik szárnyában, 14 ágygyal nőbetegek számára. Összes ágy száma tehát 33. 3. Egy kisebb szoba a tanár- és egy nagyobb a tanársegédnek dolgozóhelyiségül. 4. Egy kis dolgozda a hallgatók számára. 5. A kórodai tanterem; s végre 6. Egy előszoba a női osztály előtt. E helyiségek az épületnek 3 külön szárnyában vannak szétszétva, s csupán egy elzárható fedett folyosó által közlekednek. Mindezen helyiség azon nagy számú hallgatóság mellett, mely főleg az utóbbi évek alatt a kórodát látogatja, felette szűk, s ez volt egyik sürgető oka annak, hogy a kóroda számára az üllői-uti orvoskari telepen egy külön épület emelése fogantatosított, mely jelenleg még munka alatt van. A kóroda melletti dolgozda alig 8 négyzetöltnyi terjedelmű, s fel van szerelve mindazon készülékek s eszközökkel, melyek a betegek tüzetesb vizsgálására szükségeltetnek s melyek a kórodai tanítás segédeszközei, melyenek egy Remak-féle 60 elemű villamgép, egy Stöhrer-féle 40 elemű galvantelep, bevezetési készülékek, spirometer, pneumatometer, aesthesiometer, továbbá 4 górcső, polarisateur, s több kézi nagyító és górcső. Van ezenkívül a kórodának egy 50 dbból álló, s többnyire az intézetben készített értékes fali táblák gyűjteménye, melyek a belszervek tájbonzctani viszonyait érzékitik; nemkülönben mintegy 28 db Müller-folyadékban keményített és festett gyönyörű állandó agykészitménye; 300 db a kórodán készült állandó górcsói készitménye tanítási czélokra; 80 db. ritkább kórbonzctani készitménye; s egy kis szakkönyvtára stb.; végre 1500 szabatosan észlelt kórtörténete az egyes szervek megbetegedései szerint osztályozva.

A mi a tanmódot illeti, az itt is a többi kórodákéval azonos, tudniillik a tanterembe hozott beteg a hallgatók előtt szabatosan végig vizsgáltatik, épugy vizsgáltnak a beteg váladékai is, s a tünetek alapján az isme

megállapíttatik, a bántalom s gyógymód kimerítő tárgyalásával. A hallgatókkal hetenkint kétszer kórodai látogatás végeztetik, s minden beteg részére 2 hallgató van mint észlelő kirendelve. A betegek váladékainak vizsgálatát a hallgatók a tanszemélyzet ellenőrzése mellett végzik, s a kórtörténetet a gyakornokok vezetik. A tananyag beszerzése végett hetenkint kétszer járkórodai ingyen rendelések tartatnak, hol egyszersmind a hallgatók az esetek gyors felfogása s megítélésében, a kórisme s gyógyterv gyorsabb megállapításában gyakoroltatnak.

A kóroda *tanszemélyzete*: egy rendes tanár, egy tanársegéd, két ösztöndíjas s 2–3 díjtalan gyakornok. E mellett 3 ápolónő s egy háziszolga áll rendelkezésre.

16. A sebészeti kóroda.

Az egyetemi sebészeti kóroda az egyetemi kórodák közül legelőször kapott új hajlékot a tudomány mai állásának megfelelő felszereléssel. Noha már több év óta folytak a kóroda építésének előmunkálatai, az építkezés mégis több oknál fogva csak 1874. őszén véttetett foganatba *Kovács József* tanár, a kóroda jelenlegi igazgatójának adatai és eszméi szerint. Három évi serény munka után befejeztetvén a kóroda építése, az 1877/8. tanév kezdetén átadatott rendeltetésének.

Az új sebészeti kóroda a VIII. kerületi Üllői-ut és Mária-utca sarkán áll, az ugynevezett orvoskari telep telkén, az utczasortól egy keskeny, vasrácsozattal kerített kertecske által elválasztva. Az épület egy az üllői-uttal párhuzamosan futó háromtagu épülecsoporthoz délkeleti szárnyát képezi, melynek területe 900 négyzet métert tesz ki. Ezen csoport északnyugati szárnyát a most épülő belkóroda fogja képezni, s közép részén egy építendő egy emeletes épület fog helyet foglalni, a kórodák felvételi s egyéb administrationalis hivatalai számára.

A sebészeti kóroda 2 emeletes építmény, magas földszinttel, magas boltozott és 2 oldalt betonirozott árokkal körülvett souterrainnal. Alaprajza egy épszögű egyenközény, mely hosszabb oldalával az üllői-ut felé tekint, s a Mária-utca felé néző délkeleti oldalán egy körépülettel van megtoldva. Az épület a telek belseje felé néző főbejárattal, tágas csarnokok és a fölépcső által két részre oszlik: a *körépületre*, mely a tanítás és műtevés helyiségeit foglalja magában, és a *négyszögépületre*, hol a betegek számára rendelt helyiségek vannak. A körépület földszinti részében van a tanár értekező szobája, a tanársegéd lakszobái, könyv- és műszertár, mely egyszersmind az intézet orvosi személyzetének gyülekezési terme, s melyben a falak hosszában üvegszekrényekben az intézet gazdag, és az újabb vásárlások által kitűnően felszerelt műszergyűjteménye van elhelyezve. Ugyanitt az ablakmélyedésekben górcsói s vegyelmezési munkálatokra szolgáló asztalok állanak. E könyvtári helyiség mellett egy kisebb szobában a kóroda kötszerei s készülékei tartatnak mindig elegendő készletben. Mind e helyiségek egy-

mással és az előcsarnokkal közlekednek. A körépület első emeletén van az *előadási és műtőterem*, melybe az első emeleti csarnokból 2 oldalajtó vezet a hallgatók használatára a pad sorokhoz s egy középső ajtó az elzárt, vasrácsozattal körülvett és emeltebb műtői térhez. A terem maga 2 emelet magasságával bír; félkör alakú, 7 óriási ablak által világíttatik meg, s ezen kívül üvegtetővel bír, mely épügy, mint az ablakok, könnyen elsötétíthető. A műtői-tér körül a pad sorok 4 csoportban amphitheatraliter vannak elhelyezve úgy, hogy homorugóba vonalban emelkedvén az ablaknál érik el legnagyobb magasságukat. A műtői-tértől a vele szemben levő középső ablakig szabad út van hagyva, hogy ez által a műtőnél az oldalsó világítás is alkalmazható legyen. E padokban mintegy 214 kényelmes ülőhely van. A padok alatti igen világos űrben egyik oldalon görécsövezésre szánt dolgozó asztalok, másik oldalon ruhafogasok vannak a hallgatók számára. A műtői-térben áll a műtőasztal, mely a német egyetemi kórodák hasonló asztalainak mintája után készült, kerekeken könnyen mozgatható s a teremből kitolható. A műtőasztal alja a mellett egy sajtyszerű készülék által rögzíthető a műtői-tér közepén. A műtői-tér egyik oldalán egy szekrényke áll a legszükségesebb műszerek számára, tetején íróasztallappal (vények, napló stb. írására) s egy mosdó asztal 2 mosdó medenczével, továbbá két kis állvány kötszerek, stb. eltartására. Éjjeli műtétek végzésére a műtő asztal felett egy gázcsillár függ 12 környi és 3 központi lánggal és üvegernyőkkel.

Az épület második részét a betegek számára szánt helyiségek foglalják el, melyek a földszinten, az első és második emeleten egészen egyformán vannak elhelyezve. Minden emeleten egy nagy kórterem van, melynek hossza 18, szélessége 15, magassága 5.5 méter. A terem szélességében az egész épületet kitölti, s hosszában 2 oldalt a kisebb mellék helyiségekkel áll összeköttetésben. A terembe a csarnokból jutni be; maga a terem 12 sima vasoszlop által egy középső magasb és 2 oldalsó valamivel alacsonyabb hajóra osztatik. Ezen oszlopok talpait mintegy egy méter magasságu vasrácszat képezi, melyek márványlappal vannak betetözve, s így megannyi asztalt képeznek a legkülönbélebb használatra. A terem falai, oszlopai s tetőzete olajfestékekkel van bevonva, padozata pedig mettlachi téglával burkolva s így a falakból kinyuló s kaucsukcsövekkel ellátható vízvezeteki csapok segítségével az egész terem könnyen, gyorsan és alaposan kitisztítható. A terem mindenik oldalán 5-5 nagy ablakkal bír, s éjjel az oszlopközökbe elhelyezett 10 pár gázláng által világíttatik meg. Minden terem 270 négyzet méter területű s egyelőre 26 kitünően felszerelt ágygyal van ellátva, melyek mindenütt körüljárhatók. A kóroda tehát 80—86 betegnek adhat kényelmes helyet, de ezek közül csupán 38 ágyra vehető fel ingyen ápolásra beteg, a többi ágyra csak eltartási díj (naponta 1 o. é. frt) fizetése mellett. A kórterem mellett vannak ennek függelékei gyanánt egyik végén az épületnek a *tálató szoba*, hol az ételeket kiosztják, s az edényeket mosogatják s elrak-

ják; ugyanitt van egy Kovács tanár ur terve szerint készült teakonyha, mely 16 cserépfülkével bíró szekrény, gázfűtésre berendezve. A kórterem másik végén a bejárás mellett van; 1. a *mosdó szoba* nagy márványasztallal 3 mosdó medenczével, s az ablakpárkányban egy szekrény, hol ágyruhát stb. lehet melegíteni; 2. a *fürdő szoba* egy helytálló s egy hordozható káddal és zuhanyokkal; 3. egy kis szoba az ápoló számára a terembe nyíló ablakkal; 4. minden oldalon 2-2 árnyékszék angol szerkezettel, s kitűnő szellőztetéssel; 5. az első emeleten a férfiak, a másodikon a nők számára egy *társalgó szoba*; az előbbiben vannak könyvszekrények felállítva egy létesítendő könyvtár számára, mely a betegek szórakoztatásaul szolgáljon; 6. a három emeleten összesen 7 kis *külön szoba*, egyes betegek elkülönítésére.

Az épületnek belső végén van egy második lépcső, a csarnokban egy emelő gép víznyomással, melynek segítségével a betegeket ágygyal együtt lehet szállítani egyik emeletből a másikba. A szennyes ruha, s a söpredékek eltakarítása, s továbbítására szolgál a 3 emeleten végighuzódó 2 függélyes vascső, melyek a souterrainban egy felfogó edényhez vezetnek s minden emeleten egy külön nyílással bírnak. A betegek ápolása, ételmezése, a ruha és fehérneműek mosása, őrzése és gondozása 11 szürke nénére van bízva, kik már több évi tapasztalat után e teendők végzésére a legalkalmasabbaknak bizonyultak. Az ápoló nénék a souterrainban laknak, lakásuk a hátsó lépcső által összeköttetésben áll valamennyi kórosztálylyal. Lakosztályuk áll egy közös nagy hálóterem, egy étterem és egy kis oratoriumból. Ezek mellett van a fehérneműk raktára, s a betegek ruhái. A souterrainban van továbbá a pincze, jégkamra, egy kórboneczteni muzeum, a féregkamra, egy fürdő szoba, két szoba a házban dolgozó kézművesek, egy a férfiapoló, egy a fűtő számára; itt van azután a fűtési készülék felállítva úgy, hogy egyetlen ember által könnyen kezelhető legyen.

Az épület berendezésének fénypontja, a rendkívül jól sikerült, s eredményeiben valóban meglepő *fűtési és szellőztetési* rendszer. Az épület ugyanis a berlini *Friedrichshain*-i kórház mintájára a módosított *Perkins*-féle központi forróvízfűtési rendszer szerint fűtetik. E rendszer lényegében abból áll, hogy zártcsőrendszerbe bezárt víz egy helyen megmelegítettén, ezen csőrendszerben kering, s utjában a szobák levegőjét felmelegíti az által, hogy ott kigyózn lefutó csőfonatok képezettek, melyekben a víz elég soká tartózkodhatik a végből, hogy a szobát felmelegíthesse. E zárt csőrendszer csak bizonyos helyeken áll vízzel telt biztosító szekrényekkel összeköttetésben. Az intézetben a fűtés a souterrainban eszközöltetik úgy, hogy a tanterem, a mellék helyiségek, s az egyes kórtermek külön külön fűtethetnek. A csőfonatok a kórtermekben az ablakmélyedésekben vannak elhelyezve, s a terem levegőjével rácsozaton át közlekednek. Ezen fűtési rendszerrel függ össze az intézet szellőztetése is. Ugyanis a csarnok egyik falán az

emelő gép megett egy több négyzetméternyi ürterü akna huzódik a sou-terrain padozata alatt kezdődve függélyesen végig az épületen, s a fe- delet több méterrel túlhaladván a kürtővel együtt végződik. Ezen akna más vízszintes aknákkal és csatornákkal van összeköttetésben, melyek a tanterem és kórtermek padozata alatt elterülve, ezen helyiségek leve- gőjével számos nyílásokon át közlekednek. E közlekedő nyílások a tan- teremben a padsorok alatt, a kórtermekben az oszlopok talapzatában van- nak. Ha e szerint a szellőztetési főaknának levegőjét a benne elhaladó vaskürtő felmelegíti, akkor erős légáramlat áll be a mellék aknából ezen főakna felé, s a termék levegője erélyesen kiszivatik a főaknába. Nyáron, midőn az intézet nem fűtetik, ezen vaskürtő egy külön tüzelő helyből me- legítettik meg a szellőztetés eszközlése végett. A kiszivott levegő helyébe új levegő hatol be a falak külszine mellül az ablakok alatti nyílásokon, s a fűtő csövek fonatközein keresztül, tehát már átmelegedve jön az a kórte- rembe. A tanteremben, hol az előadások a legmelegebb időben tartatnak, a levegő nem volt bebocsátható a falak mellül, hol az nyáron tikkasztó hőmér- sékü, mert a tanterem délkeletnek fekszik; ezért a tanterem számára a fris levegő egy az épületet környező parkban levő alaguton jut be, s forró nyári időben az alagutban levő vízvezetéki csövekből bocsátható esőn kell átha- tolnia, mely azt nedvessé és hűsebbé teszi. Az épület tetejével határos má- sodemeleti kórterem ezenkívül még ugynevezett tetőszelőztetéssel (Firstven- tilation) is bír. A levegő ki- és beáramlása a kórtermekből forgattyu által szabályozható, mely az aknák nyílásait nagyítja vagy szűkíti; a forgattyu szögmérőjéről leolvasható a nyílás mekkorasága, mely a forgattyu állásának megfelel. A légömlés gyorsaságát minden egyes vízszintes nagy aknában meghatározhatni azon kitűnő pontossággal készült *anemometerek* által, melyeket Berlinben Fuss mechanicus készített a kóroda számára, s melyek egy óramű által forgatott dobkészülékkel vannak ellátva, hova a gép negyed- óránként feljegyzí a légáramlás gyorsaságát méterekben.

A kóroda el van látva minden helyiségében hideg és meleg víz veze- tékkel, s a közlekedés könnyítésére villamos csengetyűk és szócsövekkel. A kóroda, mint látjuk ezekből, a mai kor kívánalmainak tekintetbe vételével van építve, s valóban mintaképül szolgálhat az építendő többi kórodáknak.

Építési s felszerelési költségei mintegy 400,000 frtot tesznek ki o. é. *Tanszemélyzete* : egy rendes tanár, egy tanársegéd, ezenkívül 11 nőápoló, egy férfiápoló, egy mütéti szolgál, egy fűtő és gépész. A hallgatók a beteg- észlelésre sorrend szerint vállalkozhatnak, s a délutáni beteglátogatáson a tanársegéd vezetése mellett résztvesznek. A kórodai előadások után mindig járó betegek számára rendelések tartatnak, hogy ez által a hallgatók a bán- talmak gyors felismerése- s a gyógyterv megállapításában gyakoroltassanak. Ezen járó betegek közül vétetnek fel a kóroda fekvő beteget is.

A gyakorlati sebészet tanszékével kapcsolatban áll

17. *A sebészeti műtőintézet.*

melynek helyiségei az új boneztani épületnek földszinti részében (a VIII. kerületi Mária- és Üllői-ut sarkán levő orvoskari telepen) vannak. Az intézet itt áll: 1. egy tanári szobából, mely egyszersmind a sebészeti gyakorlati szigorlatok számára szolgál, és a sebészeti kóroda igen érdekes és gazdag, majdnem 400 dbot számláló huykőgyűjteménye, továbbá gypszöntvények gyűjteménye van üvegszekrényekben felállítva; 2. egy nagyobb 4 ablakos, aszfaltozott és olajjal mázolt falakkal bíró bonezteremből, mely 2 műtőasztallal, s bő gáz- és vízvezetékkel van ellátva; ez szolgál a műtőnövendékeknek gyakorló helyiségül, itt van felállítva az intézet gazdag műszergyűjteménye üvegszekrényekben; 3. egy kisebb 2 ablakos, és hasonló felszerelt bonezteremből, hol a műtétani előadások tartatnak és a kórodán elhalt betegek bonezvizsgálatai végeztenek. Végre 4. az épület második emeletén van az intézeti szolgálakása. Az intézet célja egyes szorgalmasabb és tehetségesebb orvostudorokat a műtősebészetben tökéletesebben kiképezni, kik egyszersmind a kórodán végezett műtéteknél mint segédek tartoznak működni. E célra az állam 5 négyszáz o. é. firtos ösztöndíjat oszt ki évenként oly módon, hogy a pályázóknak felvételi vizsgán kell kimutatniok a sebészeti boneztanban való jártasságukat. Ezen ösztöndíj csak egy évre adatik ugyan, de kiváló előmenetel mellett két és több évre is meghosszabbítható annak élvezete. Az év letelte után az illetők tartoznak előmenetelüket egy előn végzett műtéttel és az arra vonatkozó eset nyilvános bemutatásával tanusítani. Ily ösztöndíjas műtőnövendék összesen 5 van az intézeten alkalmazva, s ezen kívül 1—3 ösztöndíj nélküli növendék, kik azonban az előbbiekkal azonos kötelességekkel bírnak.

Az intézet személyzete: egy igazgató (a mindenkori sebészettanár), öt ösztöndíjas és 1—3 ösztöndíj nélküli növendék, kiknek egy szolgál áll rendelkezésükre. Az intézet költségei a sebészeti kóroda költségeivel együtt fedeztetnek az egyetemi pénztárból.

18. *A szülészeti kóroda.*

Az egyetem szülészeti kórodája jelenleg bérházban, a VIII. kerületi Statio- és Mária-utczák sarkán levő *b. Bánffy-féle* házban van elhelyezve az 1878/9 tanév kezdete óta. Elfoglalja e ház összes helyiségeit. Földszinten van a két emelet magasságu tanterem 150 ülőhelylyel. Ugyanott a tanterem tőszomszédságában és vele összeköttetésben van a szülő szoba 4 ágygyal és mellette egy vizsgáló szoba 2 ágygyal. Szintén a földszinten van továbbá egy szoba 4 ágygyal terhesek számára és 4 szoba gyermekágyasok számára; itt lakik a tarnársegéd és az intézeti bába. Az első emeletet a gyermekágyasok számára rendelt termek foglalják el összesen 40 ágygyal. A pinczehelyiségek fürdők és raktárak számára szolgálnak. Az intézet forgalma

rendkívül élénk, s mintegy 550—600 szülés fordul elő azon rövid 10 hó alatt, midőn az nyitva áll. A tanítás nemcsak rendszeres elméleti, hanem a szülő ágynál is tartatnak előadások s a hallgatónak meg van engedve, hogy bizonyos csoportokban 24 órai inspectió tartása mellett a szüléseket maguk sajátkezüleg vezessék és észleljék. Az orvostanhallgatókon kívül ezen intézeten oktattatnak a szülésznők is egy-egy féléven át, de függetlenül az orvostanhallgatóktól.

A kóroda *tanszemélyzete*: egy rendkívüli tanár, egy tanársegéd és 2 ösztöndíjas gyakornok, egy bábával.

19. A szemészeti kóroda.

A szemészeti kóroda a IV. kerület Hatvani- és Ujvilág-utcák sarkán levő orvoskari épületnek második emeletén van elhelyezve. Helyiségei: 6 kór-szoba, s pedig egy szoba 2912 köbláb tartalommal 5 ágygyal, és egy 4579 köblábnyi 8 ágygyal nőbetegek számára; egy szoba 3020 köblábbal 5 ágygyal, egy 4054 köblábbal és 3 ágygyal, egy 8563 köblábbal s 10 ágygyal, végre egy 4503 köblábbal s 5 ágygyal férfiak számára. Ezen kórszobák mellett van egy tanterem, mely a II. belgyógyászati kórodával közös, mellette külön dolgozó szoba, hol a betegvizsgálatok, műtéttani s szemtükrészeti gyakorlatok tartatnak. A kóroda jelenleg a tanításhoz szükséges nélkülözhetlen eszközökkel fel van szerelve, s jelesebb szakmunkák beszerzése folytán egy szakkönyvtár alapja meg van vetve. Főkép a látás és szemfenék vizsgálatához, a műtétek végzéséhez szükséges eszközökkel rendelkezik. A kóroda forgalma igen élénk, mert évente 300—315 beteg ápoltatik, s 1260—1300 beteg kezeltetik a járkórodai rendelések alatt, mely utóbbiról megjegyzendő, hogy minden beteg csak egy szám alatt szerepel a jegyzőkönyvekben. A mi illeti a kórodán követett tanmódot, az akként van berendezve, hogy hetenkint 3 órán át elméleti előadások tartatnak, melyek végeztével járkórodai rendelés van, hol a tanár csak az újonnan érkezetteket vizsgálja, s mutatja be a hallgatónak, míg a régieket a tanársegéd látja el tanácsal, s kezeli, az érdekesb lefolyásukat a tanárhoz utalva ismét. Hogy ezen főkép gyakorlati tanítás előnyeiben minden hallgató résztvehessen, az első padokba hetenkint más más csoportja a hallgatóságnak helyeztetik el. A kórodai műtétek a hétnek más két napján végeztetnek, s pedig a hely szűke miatt a kórszobában, a betegágyban, a mi meglehetősen kellemetlen hatással van a többi betegre nézve. A beteglátogatások naponta kétszer tartatnak, s a hallgatóság azokban résztvehet egész éven át, s a kóresetek lefolyását észlelheti. Ezen rendes előadási időn kívül a szemtükrészettől, szemészeti műtéttanból és a hallgatóság kívánatára az összes elméleti s gyakorlati szemészetből tartatnak külön órák részben a tanár, részben a tanársegéd által.

A kóroda *tanszemélyzete*: egy rendes tanár, egy tanársegéd, két dija-

zott és két díjtalan gyakornok. Ezek mellett egy szolgál, s 2 ápolónő a férfiak, egy a nők számára.

Ezen a rendes és kötelezett tantárgyak tanítására szánt intézetek mellett több tantárgy az egyetemtől független intézetben adatik elő. Így:

1. *A gyermekgyógyászat* a pesti szegény-gyermekkórházban (VIII. kerület Öszuteza 2 szám a.), melynek igazgató főorvosa egyszersmind a gyermekgyógyászat tanára is. Itt 64 ágy van 1—16 éves gyermekek számára évenként 650—700 beteggel; résztvesznek ezenkívül a tanulók a járkórodai rendelésekben, hol évenként 6—7000 beteg fordul meg. A kórházzal összeköttetésben van az országos központi védhímlőoltó intézet, hol hetenkint 2-szer nyilvános oltások eszközöltetnek, s a tanulóknak az oltási gyakorlatokra bő alkalom nyílik.

2. *Az orr- és gégetükrészet* a Sz.-Rókusához czimzett fővárosi közkórházban (VIII. kerület Kerepesi-ut) adatik elő a megfelelő osztályon, melyen 2 kórterem 22 ágygyal van tananyagul rendelkezésre. Az osztályon évente 250 fekvő- és 1200 járóbeteg kezeltetik, kiken a tanulóknak bő alkalmuk van a gégetükrészeti kézfogások elsajátítására. Hasonlóképen:

3. *a fülgyógyászat,*
4. *a buja- és bőrkórtan,*
5. *a mellbántalmak kór- és gyógytana.*
6. *az erőszaki sértések tana,*
7. *a hasbántalmak kór- és gyógytana,*
8. *a hasonszenvészet,*
9. *a szemészeti műtéttan,*
10. *a villamgyógyászat,*

a sz.-Rókus közkórház megfelelő osztályain adatnak elő, s mindenütt kielégítő tananyaggal rendelkeznek.

11. *A szövettan* az állattani intézetben, melynek igazgatója egyszersmind a szövettan rendkívüli tanára is, és az állatgyógytani intézetnek élettani intézetében adatik elő, hol bő anyag és kitűnően felszerelt taneszközök állanak a hallgatók gyakorlati munkálatai számára rendelkezésül.

12. *Az elmegyógyászat* egyrészt előadatik a II. kerületben Krisztinaváros, Kékgolyó-utca 283. sz. alatt levő magán elme és ideggyógyintézetben, melyben a hallgatók az előadási időn kívül a reggeli és esti látogatáson is résztvehetnek, s azok számára az intézet igazgatójának 832 dból álló elmegyógyászati könyvtára is rendelkezésre áll az e szakba vágó érdekes gyűjteménytárral együtt. Másrészt előadatik az elmegyógyászat egy másik magántanár által a budai hegyek között fekvő Lipótmezei országos tébolydában, mely berendezése és felszerelése tekintetében valóban mintaintézetnek tekinthető, s végre egy harmadik magántanár az elmekórokra vonatkozó

előadásait egyrészt boncyszövettani tárgyakon, másrészt betegeken a sz -Rókus közkórház megfigyelő osztályán tartja.

13. *A testgyógyászat* a VII. kerületben a városligeti fasor végén fekvő magán gyógyintézetben adatik elő, hol főleg a járkórodai rendelés rendkívül bő anyagot nyújt e tárgy tanulmányozására.

A többi, magántanárok által képviselt szakmák a megfelelő egyetemi kórodákon és intézetekben taníttatnak azon intézetek taneszközeinek felhasználásával.

Ezekben akartuk az egyes intézeteknek mint tanközegeknek ismertetését egybefoglalni, s ha azokat így elfogulatlanul szemügyre vesszük, bizvást mondhatjuk, hogy elegendő alkalmat nyújtanak azok tanulóinknak az orvostudományok elsajátítására.

A tanfolyammal szoros egybefüggésben vannak egyetemünk szerkezete szerint a szigorlatok :

II. Szigorlatok.

Az 1873/4. tanévig azon szigorlati rend volt az orvostanhallgatókra nézve kötelező, melyet az 1813. ki cs. kir. szabvány állapított meg, s mely az 1851-k-i szabvány által csak kevés módosítást szenvedett. E szabvány értelmében a tanfolyam bevégeztével tartattak meg a szigorlatok, melyek az eddig szokásos külön okleveleknek megfelelően különbözők voltak. Az *orvostudori* szigorlatokra kötelezve volt minden hallgató, ha orvosi gyakorlatot üzni, s tudori fokot elnyerni akart, míg a többi oklevél megszerzése kötelező nem volt.

Az *orvostudori* fok elnyerésére két szigorlat volt kitűzve, melyek elsőjén a boncztan, a kórboncztan, élettan, általános kórtan elméletileg és a leíró természettudományok: az ásvány-, növény-, és állattan vizsgáltattak tárgyakon, a második szigorlaton a vegytan, gyógyszer-tan, szemészet, belgyógyászat és törvényszéki orvostan vizsgáltattak elméletileg. Ezenkívül az illetőnek, midőn szigorlatra jelentkezett, elő kellett mutatni a következő okmányait: keresztlevél, érettségi bizonyítvány, a 10 egyetemi félév látogatását bizonyító leczkekönyv és egyetemi végbizonyítvány; továbbá be kellett adnia 2 sajátkezűleg írt, s általa észlelt belbetegekről szóló kórtörténetet az illető tanár s a dékán által helybenhagyva, s végre egy törvényszéki orvosi esetet kidolgozva az orvosi véleménynyel együtt és szintugy az illető tanár, s dékán által helybenhagyva. Az orvostudori oklevél megszerzése az illetőt közvetlenül feljogosította az orvosi gyakorlatra, s csak ennek elnyerése után tehetta le a többi tudori oklevelek megszerzésére előírt szigorlatokat tetszés szerinti sorrendben.

A *sebésztudori* oklevél elnyerésére 2 szigorlatot tűzött ki a régibb szabvány, egy *elméletit* a sebészeti kórtan, eszköz- s köttanból; és egy *gyakorla-*

tit, melynél az illető a sebészeti műtétből s a szemészeti műtétből mutatta ki jártasságát, kihuzott tételekre felelt, s a megfelelő műtétet végzte hullán.

A *szülészmesteri* oklevél elnyerésére egy csupán *elméleti* szigorlat tartott, hol a szülészetből lőn a jelölt vizsgálva az illető tanár s a dékán által.

Végre a *szemészemesteri* oklevél elnyerésére a jelölt egy csupán az illető tanár jelenlétében hullán végzett szemészi műtét után, *elméletileg* lőn vizsgálva. Hasonló volt a *fogászmesteri* oklevél elnyerését czélozó eljárás is.

Mind e szigorlatok 1867/8 tanév óta nyilvánosak voltak.

A szigorlati rendszer az 1873. évi 15,545. számú és 1874. évi 15,567. számú vallás- és közoktatásügyi intézvény által, mely a szigorlatokra nézve örvendetes és rég óhajtott reformokat hozott be, s az 1873/4. tanévvel életbe lépttetett, lényeges módosítást szenvedett, a mennyiben meg`lőnek szüntetve az addig divó különféle fokozatok, s helyettük csak egy orvostudori fok, az *összes gyógytudományok tudora* (doctor universae medicinae), és az ennek megfelelő oklevél adatik ki, a szigorlatoknál főleg a gyakorlati képzettség lőn követelve, s egy része a szigorlatoknak még a tanulmányi idő alatt megtartható. E szabályrendelet azon orvostanhallgatókra nézve, kik 1875/6-ban kezdték az orvosi tanulmányokat, kötelező erővel bír, s akként intézkedik, hogy az 1873/4. és 1874/5. évvel kezdett tanulmányokra a természettani vizsgálat nem kötelező, valamint az elővizsgálat s előszigorlat a tanfolyam alatt a 3. tanév végéig letehető, minek elmulasztása esetén azonban csak a tanfolyam teljes befejezése után tehető le. Oly hallgatók, kik 1874/5-ben már a másodiknál magasb években voltak, akár a régi, akár az új rendszer szerint tehetik le szigorlataikat, de csak a tanfolyam befejezte után. E szabályrendelet értelmében tehát részben 1877/8. és az 1878/9. tanév végétől kezdve lesznek kiállítva az első új. oklevelek „*az összes gyógytudományok tudora*“ czimmal, s ezen időn túl az eddig s jelenleg divó oklevelek kiállítása teljesen be van szüntetve.

E szabályrendelet lényegében a következőkben összpontosul:

a) A szigorlatok száma 5, ugymint: egy természettudományi elővizsgálat s 4 orvosi szigorlat. Ezek közül kettő a tanfolyam alatt tehető le, ugymint: a *természettudományi elővizsgálat* és az *orvosi előszigorlat*. A többi három pedig a tanfolyam bevégezése után tétetik le, ugymint: az *I., II. és III. orvsgyakorlati szigorlat*.

b) A *természettudományi elővizsgálat* áll: egyes vizsgálatokból az ásvány- és földtanból, a növénytanból, s az állattanból külön-külön, s a tanfolyam 2. félévének végével leteendő. Ha azonban az illető az 5. félév végéig azt sikeresen le nem tenné, ezentul csak a 10. félév után tehető le. Ezen elővizsgálat le nem tévése tehát nem lehet akadály a tanfolyam folytatására, de igenis az orvosi előszigorlat letevéésére. Ezen elővizsgálatra a jelölt csak úgy bocsáttathatik, ha az orvosi kar dékánjánál bemutatja:

1. Keresztlevelet vagy születési bizonyítványát.

2. Az egyetemre felvételének alapjául szolgáló érettségi bizonyítványt, vagy ha külföldi, azon okmányt, melynek alapján rendes orvostanhallgatónak felvétetett.

3. Ki kell mutatnia, hogy mint bekebelezett orvostanhallgató már 2 félévet töltött az egyetemen.

Ezen elővizsgálatokat a jelölt tetszés szerinti sorrendben teheti le. Ha a jelölt ezen elővizsgálatnál nem nyert „elégéses“ jelzést, azon vizsgálatnak első, esetleg második ismétléséhez csak 2 hónap múlva bocsátható.

c) Az *orvostudori előszigorlat* a 4. félév befejezte után teendő le, de ha az 5. félév végéig sikeresen le nem tétetik, ezen szigorlat elmulasztása sem gátolja. Hogy a jelölt ezen orvostudori előszigorlatra bocsáttassék, ki kell mutatnia a természetrajzi elővizsgálatnál felhozott okmányokon kívül még:

1. hogy mint rendes orvostanhallgató már négy félévet végzett az egyetemen ;

2. hogy a vegytant, természettant, leíró boncztant és élettant egyenkint 2 féléven át hallgatta ;

3. bizonyítványt kell felmutatnia arról, hogy az elővizsgálatokat sikeresen letette.

Ezen orvostudori előszigorlat áll: öszvizsgálatból a vegytan, természettan, leíró boncztan és élettanból.

Ha a jelölt ezen előszigorlat egy vagy két tárgyából nem felelt kielégítően, ezekből annyiszor 2 hónap múlva bocsáttatik az első s második ismétléshez, a hány tárgyból visszautasított. Ha pedig az előszigorlat több mint két tárgyából nem nyert elégéses jelzést, az egész szigorlatot köteles ismételni, s pedig annyiszor két hó múlva, a hány tárgyából visszavettettet. A letett vizsgálatok s az előszigorlat eredményét az elnök a jelöltnek nyilvánosan tudtára adja, a jegyzőkönyvek alapján számára arról szóló bizonyítványt ad, s leczkekönyvében is arra vonatkozó jegyzetet vezet be. A vizsgálat eredménye, illetőleg a jóváhagyás vagy visszautasítás a végelbocsátási okmányba (absolutorium) is feljegyeztetik.

d) Ezen, a tanfolyam ideje alatt leteendő elővizsgálatok után következnek a tanfolyam teljes befejezte után az *orvosgyakorlati szigorlatok*, és pedig a következő sorrendben:

I. *Szigorlat*: Gyakorlati vizsgálat a

boncztan és
élettanból.

Elméleti és gyakorlati vizsgálat a
kőrboncztan és
gyógyszertanból.

II. szigorlat : Gyakorlati vizsgálat a
belgyógyászat,
sebészet,
szemészet és
szülészetből.

III. szigorlat : szóbeli zárvizsgálat a
belgyógyászat,
sebészet,
törvényszéki orvostan és
közegészségtanból.

Az egy-egy szigorlathoz tartozó vizsgálatok sorrendjét vagy csoportosítását és az időközöket az elnök az illető vizsgálokkal egyetértőleg határozza meg. A jelölt minden következő szigorlatra csak az előbbi szigorlat minden vizsgálatainak sikerült letétele után bocsátható, s ha valamely szigorlat egyik vagy másik vizsgálatán elégtelen jelzést nyert, ez nem gátolja őt abban, hogy azon szigorlat tárgyaiból a még le nem tett vizsgálatoknak magát folytatólag alávéthesse. E három orvosgyakorlati szigorlat mind ugyanazon egy egyetemen teendő le, csak rendkívüli indokok alapján, s a tanári testület meghallgatásával bocsátható a jelölt a közoktatási minister engedélyével más egyetemre.

A jelöltnek, hogy az orvosgyakorlati szigorlatokra bocsáttassék, mikor az orvoskari dékánál az időhatár kijelölése végett jelentkezik, le kell tennie:

1. Keresztlevelét vagy születési bizonyítványát.

2. Érettségi bizonyítványát, vagy ha külföldi, azon okmányt, melynek alapján rendes orvostanhallgatónak felvétetett.

3. Egyetemi végelbocsátási bizonyítványát, melyből kitűnjék, hogy mint rendes orvostanhallgató 10 féléken át hallgatta az orvoskari előadásokat, még pedig :

az általános kórtant vagy orvosi történelmet egy féléken át,

a gyógyszertant két féléken,

a kórboncztant két féléken,

a törvényszéki orvostant egy féléken,

a közegészségtant egy féléken,

a belkórodát négy féléken,

a sebészeti kórodát három féléken,

a sebészeti műtéttant egy féléken,

a szemészeti kórodát egy féléken,

a szülészeti kórodát egy féléken át hallgatta ; továbbá, hogy

a szabályszerű boncztani gyakorlatokban és

a sebészeti eszköz- és köttani előadásokban és gyakorlatokban legalább egy féléken át résztvett,

4. Bizonyítványt arról, hogy az elővizsgálatokat és az orvostudori előszigorlatot sikeresen letette.

Mindezen okmányok az orvoskari dékánnál letétetvén, a szigorlatok befejezte után a jelöltnek visszaadtnak, ugyszintén térítvény mellett akkor is, ha a szigorlatok folytatása más egyetemen neki kivételképen megengedtetik, vagy ha a szigorlatok folytatásától önkényt egészen eláll, vagy végképen visszautasittatik, ezen körülmények a megfelelő okmányokra egyuttal rávezettetvén.

e) Az *első orvosgyakorlati szigorlaton* a jelölt a boncztanból gyakorlatilag, a kórboncztan- és gyógyszerstanból elméletileg s gyakorlatilag vizsgáltatik.

A *boncztani* vizsgálaton jelölt egy orvosilag fontosabb zsigertani, sebészeti vagy tájboncztani feladatot közvetlenül a tárgyon fejt meg, s a rendelkezésre álló hullán bonczolati gyakorlottságát bemutatja.

Az *élettani* vizsgálaton egy élettani és egy szövettani kérdés közvetlenül a tárgyon oldandó meg, s a górcső kezelésébeni jártasság mutató be.

A *gyógyszertani* vizsgálaton a jelölt egy gyógyszerstani, s egy fontosabb méregstani kérdést gyakorlatilag fejt meg, s a vényszerésre s más gyógyszerstani ismeretekre nézve vizsgáltatik.

A *kórboncztani* vizsgálaton a jelölt bonczolatot végez valamely hullán, a leletet véleményével együtt jegyzőkönyvbe mondja, továbbá valamely kórboncztani készitményt magyaráz, s egy a vizsgáló által adott kérdést szóval fejt meg.

Ezen első szigorlat vizsgálatainak első ismétlése annyi két hónap, második ismétlése annyiszor három hónap mulva engedhető meg, a hány tárgyból a jelölt visszautasított. A szigorlat sikerülése esetén a végéremjel a jelöltnek tudtára adatván, a második szigorlatra bocsáttatik.

f) A *második orvosgyakorlati szigorlat* áll a különös kór- és gyógytan kórodai és írásbeli, a sebészet, szemészet és szülészetnek kórodai és műkezelési vizsgálatából.

A *belgyógyászat* gyakorlati vizsgálásánál a vizsgáló a jelöltnek egy az elnök által kitüzött napon a reggeli órákban egy vagy két beteget jelöl ki a kórodán, kiket annak jelenlétében meg kell vizsgálnia, kórhatározást tennie, a kóroktant és jóslatot a hozzá intézett kérdések nyomán előadnia, s a gyógytervet megállapitania. Ezen kórodai vizsgálat után a jelölt külön szobában felügyelet mellett vagy zár alatt segély nélkül a fenebbi betegek kórtörténetét összeállitja, s erre neki esti 9 óráig engedtetik idő. Ezen írásbeli munkát a jelölt az ügyelő tanársegéd által a vizsgálónak kezéhez juttatja. Ez írásbeli dolgozat a vizsgálat jelzésének egyik alapját képezi. Ha a jelölt a tanfolyam alatt legalább 2 beteget a kórodán nem észlelt, s arról elfogadható kórtörténetet annak idején nem nyújtott be, vagy pedig kórodai

tanulmányait más egyetemen végezte, akkor a vizsgáló által kijelölt 2 beteget egy hétig kell észlelnie, naponta 2-szer meglátogatnia, s e látogatások alatt a tanár öt legalább 3 ízben tartozik vizsgálni e kórosetek alapján.

A *sebészeti* gyakorlati vizsgálat kórodai része a betegágnál épuget hajtatik végre, mint a belgyógyászatnál, figyelem fordittatván a jelöltnek kisebb sebészeti műtételekben való jártasságára is. A műtétii vizsga külön időben tartatik, s erre nézve a jelölt sorshuzás utján 2 feladatot kap, egyet a sebészeti műtéttanból, (midőn a műtétii modorok, s azok javalatai iránt a vizsgáló kérdésére felel, ismereteit a műszer- és köttanban bemutatja, s a műtétet hullán végrehajtja); és egyet a ficzamok- és csonttörések tanából, melyet szóval megfejtvn, a műkezelést és kötést bemutatja. Ha valaki a kórodán beteget a tanfolyam alatt nem észlelt, az eljárás ugyanaz, mint a belgyógyászatnál.

A *szemészeti* vizsgálat szintén kórodai és műtétii s egy hajtatik végre, mint a sebészeti vizsgálat, csakhogy itt minden jelölt egy hétig észleli betegeit, egy mint a belgyógyászatnál említve volt.

A *szülészeti* vizsgálat hasonlóképen kórodai és műtétii. A kórodai vizsgálatnál a jelölt 2 szülőnot (gyermekágyast vagy terhest is) a szülési (terhességii) időszak, gyermekfekvés, jóslat s kezelés meghatározása végett megvizsgál, 2 rendes szülésnél a megkivántató segélyt maga végzi, ha azt a tanfolyam alatt már nem tette volna. A kijelölt szülőnotk észlelését egy hétig folyton eszközi, s ez alatt a tanár által a gyermekágyii lefolyás, ujszülőttek ápolása s más szülészeti ismereteire nézve vizsgáltatik. A műtétii vizsgálat phantomon hajtatik végre, s főleg a rendellenes fekvések felismerése, a fordítás és fogó alkalmazásra vonatkozó ismeretek követeltetnek.

Ezen vizsgálatok jelzései a vizsgálók által jegyzőkönyvbe vétetnek, s a láttamozott s megbírált kórtörténetekkel az elnöknek átküldetnek. Ha e szigorlat egyik vagy másik kórodai vizsgálatá nem sikerült, a jelölt ismétlésre boesáttatik első ízben annyiszor 3 hó mulva, másod ízben annyiszor 5 hó mulva, a hány kórodai tárgyból ki nem elégitően felelt. A műtételi vizsgák 2 hó mulva ismételhetők.

g) A *harmadik orvosgyakorlati szigorlatnál*, mely egyszersmind zárvizsgálat, a jelölt a belgyógyászat, sebészet, közegészségtan és törvénszéki orvostanból vizsgáltatik oly irányban, hogy kitünjék, vajjon magáévá tette-e mindazon ismereteket, melyek az összes orvosi gyakorlatra feljogositandó szakembertől megkivántatnak. A szigorlat nem sikeres letevése esetében, az ismétlés az előszigorlatnál említett módon történhetik.

h) Mindezen vizsgálatok, az elővizsgálatok épuget, mint a szigorlatok, az orvosi karnál alakított vizsgáló bizottságok előtt tétetnek le. E bizottságok elnöke a mindenkori orvoskari dékán, akadályoztatása esetén a prodékán, s ha sok szigorlat van, akkor a rendes tanárok közül évenkint választandó elnökhelyettes is. Az elnök e vizsgálatnál folytonosan jelen lenni

tartozik, s neki is joga van, noha nem kötelessége, a jelölthöz kérdéseket intézni. Az elnök maga vizsgáló is nem lehet; ha ő rendes tárgyából vizsgál, az elnöklést helyettesének adja át. A szigorlatokon az illető tárgyak rendes tanárai vizsgálnak, ha egy szakból több tanár van, akkor azok felváltva vizsgálnak. Ha valamely szaknak rendes tanára nem jelenhet meg a szigorlaton, a szakjához legközelebb álló tanár vizsgál helyette, s ha ilyen a vizsgálók közt nincs, a vizsgálat félbeszakittatik, s folytatására más idő tüzetik ki. Ha vagy sok szigorlat miatt vagy más okból a rendes tanár a vizsgálatban hosszabb ideig részt nem vehet, akkor egy év tartamára a közoktatási miniszter a tanártestület javaslata alapján pótvizsgálót nevez ki. Minden vizsgálat egy tárgyból $\frac{1}{4}$ órát, ha összesített szóbeli és gyakorlati $\frac{2}{4}$ órát vehet igénybe. A vizsgálat eredményét a vizsgáló a jegyzőkönyvbe vezeti sajátkezűleg. A vizsgálat csak akkor tekinthető sikerültnek, ha a jelölt annak minden tárgyából legalább is „elégéses“ jelzést kapott. Ellenkező esetben ismétlés áll be az említett módon. Harmadik ismétlés csak a kijelölt tantárgyak újbóli hallgatása után, s a tanári testület meghallgatásával kivételképen engedélyezhető a közoktatásügyér által. Ha a jelölt ily engedélyt nem kap, vagy újra visszavetetik, magyarországi egyetemen a gyakorlatra jogosító orvostudorságot többé el nem nyerheti, s netán külföldön nyert orvosi oklevele sem nostrificálható. Az ismétlés ugyanazon egyetemen történhetik csak, hol a vizsgálat nem sikerült, s a dékán elnöklete alatt ugyanazon bizottság előtt eszközzendő, mely az első ízben tett szigorlatot nem hagyta jóvá. Ismétléskor csak azon tárgy vizsgálandó, melyből a jelölt visszautasított, de ha kettőnél több tárgyból utasított vissza, akkor a vizsgálat valamennyi tárgyból megújítandó. E vizsgálatok mind nyilvánosak, s egyszerre négynél több jelölt egy határidőben vizsgálat alá nem vehető.

i) A szigorlatokon a vizsgáló bizottság mint az állam megbízottja működvén, azok nemcsak tudományos, de egyszersmind *államvizgák* jelentőségével is bírnak, s nyilvános jellegüknél fogva könnyen ellenőrizhetők.

k) Végre e *vizsgálatok díjaira* nézve, melyek a jelentkezés idején az egyes elővizsgálatok, illetőleg az egyes szigorlatok előtt lefizetendőek, az új szigorlati rendszabály következőleg intézkedik.

Minden egyes természetrajzi elővizsgálat díja 7 frt o. é. (5 frt a vizsgálónak, 2 frt az elnöknek). A háromért összesen tehát 21 frt o. é.

Az orvostudori előszigorlatért 30 frt jár, mely összegből minden egyes vizsgálónak és az elnöknek 5 frt jár, a fennmaradó 5 frt a kari pénztáré.

Az I. orvosgyakorlati szigorlatért 46 frt, s pedig a boncztani s élet-tani vizsgálónak 5-5 frt, a kórboncztan s gyógyszertan vizsgálójának 10-10 frt, az elnöknek a 2 előbbi vizsgálatnál 3-3 frt, az utóbbi 2 vizsgálatnál 5-5 forint.

A II. orvosgyakorlati szigorlatért 58 frt, esetleg 63 frt; és pedig a belgyógyászat, sebészet, szemészet, szülészet vizsgálójának 10-10 frt, s ha

a köttan s műszertannak külön rendes tanára s vizsgálója van, ennek részére 5 frt, az elnöknek a belgyógyászatnál 3 frt, a többi tárgyaknál 5-5 frt.

A III. orvosgyakorlati szigorlatért 25 frt, mely összegből minden egyes vizsgálónak, valamint az elnöknek is 5-5 frt.

Ezen díjak azon tanárt illetik, ki tényleg közreműködik a szigorlatnál, s ismétlésnél a közreműködő tagoknak ugyanezen díjak járnak.

A felavatás az eddigi módon történik, s díja 70 frt, mely összegből 10 frt a rectorának, 3-3 frt a négy dékának, 5 frt a felavató tanárnak, 10 frt a kari jegyzőnek, 12 frt az egyetemi központi irodának (oklevélkiállítás és pedellus), a maradék a kari pénztárnak jut.

Ezen új szigorlati rendnek, mint az figyelmesebb megtekintésre azonnal kitűnik, azon nagy előnye van a régi szigorlati rend felett, hogy azon tárgyakból, melyek csakis előismeretei az orvosi tanulmányoknak, mint a természetrajzi tudományok, még a tulajdonképeni orvosi tanulmány megkezdése előtt a hallgató vizsgálatot tehet, s így több ideje marad az orvosi tanulmányok elsajátítására. Ezek közül ismét az ugynevezett alaptudományokat (boncztan, élettan, vegytan, természettan) a tanulónak a kórodák látogatása előtt el kell sajátítania, hogy előszigorlatát sikeresen letehesse, s így kellő előismeretekkel felruházva jut a kórodára. Hogy mily fontos a gyakorlati tudományoknak gyakorlati, beteg- és készítményen megejtett vizsgálása, azt szükségtelen e helyen külön kiemelni, hisz csakis így szerezhet a vizsgáló bizottság, s ez által közvetítve az állam magának biztosítékot arra nézve, hogy az, kit az összes orvosi tudományból ezentul gyakorlatra jogosít, kire az állam polgárainak legszentebb vagyonát: egészségügyét bizza, e nehéz feladatnak megfelelni képes is lesz. E tekintetben tehát valóban hálával fogadhattuk ezen új szigorlati rendszabályt. Nem csekély előnye ez új szigorlati rendnek továbbá az, hogy az illetőt az orvostudományok minden ágából feltétlen szabad gyakorlatra jogosítja, a mi főleg azon hátrányok és nehézségekkel szemben tűnik ki leginkább, melyek ez ideig egyik vagy másik oklevél hiánya miatt származtak az illetőkre egy-egy állomás betöltése alkalmával, midőn aztán már több év óta gyakorlattal foglalkozó ügyfelek kénytelenek voltak magukat a vizsgálat mindennemű kellemetlenségeinek és esélyeinek alávetni. Végre felemlitendő még ezen új szigorlati rend előnyéül az is, hogy az oklevél megszerzése, mely az összes orvostudományok gyakorlatára feljogosít, csak 255 frtba kerül, míg a régiebb oklevelek sokkal költségesebbek voltak, mert az első orvostudori szigorlat díja volt 42 frt, a másodiké 56 frt 70 kr, a felavatásé 69 frt 25 kr; a sebésztudori első szigorlaté 14 frt 17½ kr, a másodiké 47 frt 25 kr, a felavatásé 35 frt 25 kr; a szülészmesteri szigorlat díja volt 35 frt 17½ kr; és a szemészmesteri szigorlaté 40 frt 63½ kr, tehát az összes oklevél megszerzése 340 frt 43½ krba került, melyhez képest az új rendszer szerint kiállított oklevél ára majd egy harmadrésszel kisebb.

Mindazon orvosi oklevél, melyet a budapesti m. kir. egyetem kiállít közvetlenül feljogosít az orvosi gyakorlatra. A szigorlatok számára nézve tájékozásul felemlítjük, hogy pl. 1877/s. tanévben összesen 306 szigorlat tartatott az orvosi karnál. Ugyanaz évben 81 orvostudori, 34 sebésztudori, 36 szülészmesteri, 1 fogászmesteri, 55 gyógyszerészeti és 253 szülésznői oklevél lőn az orvosi karnál kiállítva.

III. Tanulók száma s ösztöndíjügy.

A budapesti magy. kir. egyetem orvosi kara az osztrákmagyar birodalom területén a beirt hallgatók számát tekintve a 2. helyet foglalja el, mert, egyedül a bécsi egyetem orvosi kara szárnyalja azt (tul. e tekintetben. *) A leirt orvostanhallgatók száma állandón *ötszázon* felül van, s a lefolyt 1877/8. tanévben az

- I. félévben 640, a
- II. félévben 590-re rugott.

Ezekon kívül volt gyógyszerésznövendék

- I. félévben 174,
- II. félévben 166 ; és

szülészeti tanulónő az

- I. félévben 165,
- II. félévben 106.

Az orvostanhallgatók közül születésükre nézve voltak

	I. félévben	II. félévben
Magyarországi	630	582
Horvátországi	1	2
A monarchia többi tartományából	7	5
Más államból	2	1
összesen	640	590

Vallásukra nézve voltak:

	I. félévben	II. félévben
Róm. kath.	289	272
Gör. kath.	10	9
Gör. keleti	16	10
Ágost. hitv.	137	135
Helv. hitv.	35	25
Mózes hitv.	153	139
összesen	640	590

A *tandíj* az egyetemen akként számítottatik, hogy minden tantárgy után annyiszor 1 frt 05 kr. o. é. fizettetik félévénként, a hány óra tartatik hetenkint

*) Sőt az 1878/9. tanév első felében a budapesti egyetem orvostanhallgatóinak száma 665, a bécsi egyetem orvostanhallgatóinak számát 658. felül is multa.

ama tantárgyból. Tartatnak azonban az egyes fontosabb fejezetekből koronkint ingyenes előadások is.

Az orvosi pályára készülő ifjuságnak tudományos kiképzésére, azonban bő alkalmat s anyagot szolgáltató intézeteken s kórodákon kívül, melyeket a fentebbiekben ismertettünk, nem csekély befolyással vannak ama több rendbeli jótékony alapítványok, melyek a kevésbé jó módu ifjaknak is lehetségessé teszik, hogy tanulmányi idejük alatt anyagi gondjaik megkönnyítésével a tanulmányok elsajátítására több időt fordithassanak, és a tanfolyam befejezte után ismereteik bővítése végett külföldi jeles szakintézeteket s kórodákat, kórházakat látogathassanak, és másrészt egyes tanszakkokkal behatóbban foglalkozhassanak. A kevésbé vagyonosok tanulásának megkönnyítésére szolgál első sorban azon kegyes bőkezűség, melylyel az orvoskari tanártestület a szegényebb sorsu szorgalmas tanulókat a tandíj fizetése alól felmenti, s mely évenként tetemes összegeket juttat a szegénysorsuak javára. Így például az 1876/7. tanévben a tandíj fizetése alul fel volt mentve az orvostanhallgatók közül:

I. félévben 24 egészen = 619 frt 50 kr.

és 17 felétől = 235 frt 20 kr.

II. félévben 19 egészen = 505 frt 05 kr.

és 20 felétől = 251 frt 47 kr.

Ugyancsak e czélt segíti elő azon számos kegyes alapítvány, mely az orvosi karnak rendelkezésére áll, s mely évenként szintén sokat könnyít szegényebb orvostanhallgatóink anyagi állapotán. Az ösztöndíjasok száma ugyanis az 1876/7. évben például volt:

I. félévben 43

II. félévben 45,

kik összesen 14,000 frtnyi ösztöndíjban részesültek.

Itt emlitendők egyszersmind amaz alapítványok, melyek kamatai mint szorgalmi díjak vagy pályadíjak osztatnak ki az orvostanhallgatók serkentésére, s melyeket itt röviden fel akarunk sorolni.

Ezen alapítványok közül az összes egyetemi karokat illetik:

1. *Pasquich*-féle alapítvány. *Pasquich* János, egyetemi csillagász és tanár, 1829. évi végrendeletében, rokonai halála után az egyetemnek 8000 váltó frtot hagyott tudományos czélokra, mely összeg 1848-ban az egyetem birtokába jutván, kamatai a legközelebbi évtizedben az egyetemi könyvtár gyarapítására fordittatni javasoltattak; de ezen indítvány felsőbb helyen jóvá nem hagyatván, a kamatok a tőkéhez csatoltattak, mi által az alapítvány tetemesen öregbült. Az 1863. évtől kezdve az egyetemi tanácsnak legfelsőbb helyen jóváhagyott javaslata szerint, kamatai az egyetemi ifjuság számára hirdett pályakérdések jutalomdíjaira fordittatnak. Jelen állása 14,070 frt o. é. Kezeltetik az egyetemi pénztár által.

2. *Schopper*-féle alapítvány. Schopper György, esztergom-főszékesegyházi kanonok, egyetemi volt rector azon alkalomból, hogy ő cs. kir. ap. kir. Felsége 1865. évi június hó 9-kén a m. kir. egyetemet legmagasabb látogatásával szerencsétlente, egy 1050 o. é. frtból álló alapítványt tett, melynek évi kamatai a karok sorrendje szerint évenként a legszorgalmasabb s jó magaviseletű egyetemi rendes hallgatónak jutalmazására fordítatnak. A nevezés a hittani kart illeti. Kezeltetik az egyetemi pénztár által.

3. *Szitányi-Ullmann* Móricz-féle alapítvány. Nevezettnek örökösei ugyanis atyjuk emlékezetére 10,000 frt p. p. alapítványt tettek, melynek évi tiszta jövedelmének fele 1870. november 1-től a magy. kir. tudományegyetemet örök időre oly módon illeti, hogy itt tanuló szegény szorgalmas magyar ifjak felsegítésére valláskülönbség nélkül fordítassék. A nevezést a család eszközli. A kamatok másik fele a magyar t. akademiát illeti, mely a kezeléssel is foglalkozik.

Végre 4. *Bésán*-féle alapítvány. Bésán József, volt baranyamegyei duna-szekesői közbirtokos által annak 1872. october hó 20-kán kelt végrendeletében az egyetem 243,080 frtnyi tőke felének kamatait nyerte évenként, melyek magyarországi születésű, az egyetemen tanuló jó viseletű, szorgalmas és szegény sorsu árva ifjak segélyezésére fordítandók, és pedig számszerint 24 kétszázötven forintos ösztöndíj alakjában oly módon, hogy a karok mindegyikére hat ösztöndíj essék.

Kizárólag az orvosi kart illető alapítványok a következők:

1. *Andreics* József sebésztudor és boncztoni ismétlőnek alapítványa, melynél fogva családja kimulta után, mely azonban még be nem következett, 5000 p. frtból álló tőkéje és eladott háza 1200 p. frtnyi árának kamatai szegény orvos- és sebésztudorok szigorlati díjaik kamat nélkül előlegezésére fordítandók, melyeket az illetők 5 év lefolyta alatt megtéríteni tartoznak.

2. *Stáhly Ignác*, főorvos és egyetemi orvoskarigazgató alapítványa 400 váltó frtból, melyhez *Bene Ferencz* egyetemi karigazgató 400 p. frtnyi hagyománya, s mások koronkinti adakozásai járultak, beteg orvos-sebésztanulók felsegélésére. Jelen állása 1155 frt o. é., hozzájárulván *Schordann Zsigmond* alapítványa. Kezeli az orvoskari dékán.

3. *Orvostudorok* alapítványa, mely dr. *Havas Ignác* karbeli volt dékán 280 p. frtnyi és mások adakozásaiból keletkezett, elszegényedett karbeli tagok felsegélésére. Jelen állása 3047 frt o. é. Kezeli az orvoskari dékán.

4. *Bene Ferencz*, kir. tanácsos és egyetemi orvoskari igazgató alapítványa, mely 1852-ben kelt végrendelete szerint 2000 darab aranyból áll, melyek kamata utazási segélydíjakra fordítandó volt tanszéki segédek vagy kórházi másodorvosok számára, kik bővebb kiképzetésük végett az orvoskar által kiszabott utasítás szerint külföldön utaznak, s 3 évig e díj élvezetében maradhatnak, de évenként a karnak jelentést tenni kötelesek. Időközben 1000 frttal, melyet fia dr. *Bene Rudolf* a hitbizományi teher váltásádjául

lefizetett és 5735 frt o. é. mint tőkésített kamattal öregbedett. Adományozása az orvosi kart, kezelése az egyetemi pénztárt illeti.

5. *Csausz Márton*, cs. kir. tanácsos és egyetemi orvostanár alapítványa, ki 1860-ban meghalálozván, végrendeletileg 12,000 forintot hagyományozott négy orvos- és két sebésztanuló évenkénti 100-100 frtból álló ösztöndíjazására. Jelen állása 12,675 frt o. é. Az adományozás és kezelés az orvosi kart illeti.

6. *Schordann Zsigmond*, cs. kir. tanácsos és egyetemi orvostanár alapítványai, ki 1861. február 24-én kelt végrendeletében vagyona nagy részét az orvosi karnak hagyományozta. Vagyonát ugyanis száz részre osztatni rendelte, melyek mindegyike a levonandók levonása után 1803 frt 10 kr o. é. áll. Ebből azután :

a) Huszonnyolcz századrész utaztatási ösztöndíjra fordítandó azon feltétellel, hogy annak kamataiból szegényebb sorsu jeles orvostudoroknak kik legalább 5 félévet ezen egyetem orvosi karánál töltöttek, és itt tudorokká avattattak, vallás különbség nélkül, egy évre 1000 forint adassék ki.

b) Hat század rész kamataiból szegényebb sorsu orvosjelöltek szigorlati és felavatási díjai előlegeztessenek.

c) Tíz századrész az élettani intézet szükségleteire, és ezen tudományban jeleskedő két tanuló vagy tudorjelöltnek 100—100 frtnyi egy évig tartó ösztöndíjazására fordítandó az élettan tanárának meghatározása szerint.

d) Öt századrész a fenebb említett *Stáhlly*-féle alapítvány öregbitésére fordítandó, melyhez a hagyományosok egyikének halála folytán a végrendelet értelmében még egy századrész járult.

Ezen alapítványoknak, melyek állása jelenleg 90,155 o. é. frtra rug, kezelése az orvosi kart illeti.

7. *Hollitser Farkas*, nagy kereskedő alapítványa, ki 1859-ben meghalálozván, 1890 p. frtnyi államkötvényt végrendeletileg hagyományozott, hogy ezen egyetemenél szigorló Mózes vallásu, kiválólag pesti orvosjelöltek és szülésznők 30, illetőleg 15 frtnyi segélydíjban részesíttessenek. A nevezés és kezelés az alapítványi gondnokot illeti.

8. *Rupp Nep.* János, kir. tanácsos és orvoskari tanár alapítványa 1867. évi september 30-án kelt alapítólevele szerint 525 frtból o. é., melyek kamatai minden negyedik évben, midőn a rectori méltóság sora az orvostudományi karon van, oly negyed, vagy ötödéves orvostanhallgató jutalmazására fordíttassanak, ki helyes magaviselet, sikeres tanulmányozás és valamely orvosi vagy ilyenel rokonos szakmáiban ügyessége által magát kitüntette. A nevezés az orvosi kart, kezelése az egyetemi pénztárt illeti

9. *Arányi Lajos*, egyetemi orvoskari tanár alapítványa 3000 frt tőkéből, melynek kamatai évenként orvostani pályamunkák díjazására fordítandók. Kezeli az orvoskari dékán.

Ezen egyetemi ösztöndíjakon kívül még az állam is könnyíteni törekszik

orvostanulóink tanulmányait, s nagylelkűen 10 háromszáz forintos ösztöndíjat vesz fel évente költségvetésébe az orvosi kar hallgatói számára; azonfelül pedig a pályavégzett orvosoknak egyes tudományszakokban leendő bővebb kiképzésük eszközzésére tizennyolcz 400 frtnyi ösztöndíjjal járó gyakornoki állomást rendszeresített az egyes tanszékek mellett.

Végre a szegény sorsu orvostanhallgatók anyagi felsegéléséről is gondoskodva van egyetemünkön, mert a betegségben szenvedők számára van alapítva:

Laubhaimer-Pray-Fillinger-féle alapítvány. Alapítói: néhai Pray György, kanonok és egyetemi könyvtárnok, ki 1801-ben kelt végrendeletében 300 váltó forintot hagyott szegény beteg katolikus egyetemi tanulóknak gyógyszerekre. Ehez járult 1844-ben Fillinger Lipót, egyetemi hittanár 175 váltó forintja, és 1875-ben Laubhaimer Ferencz, hittani tanár 525 frtja. Az összes alapítvány jelenleg 1155 frt o. é. Kezeli az egyetemi pénztár. Adományozza az egyetemi rector.

Ezen alapítványok jótékony hatásához csatlakozik az ifjúság jótékony-sági hajlamának kifolyásaként az

Orvostanhallgatók segélyező és önképző egyesülete, mely 1861. decemberben alakult az ifjúság s az orvosi kar nagylelkű pártolása mellett, s jelenleg 17 évi fenállás után annyira virágzik, hogy a szegény sorsu orvostanhallgatók havi segélyben részesítettnek elég tekintélyes összegekkel. Jelenlegi tőkéje 22,561 frt 90 kr o. é. és 200 db arany. Ez egylet főleg 3 irányban nyújt anyagi segélyt szegénysorsu tanulóinknak; ugymint: a) havi segélyzésben részesíti őket, p. 1877/8-ban 162 egyént segélyzett 810 frttal o. é.; b) előleget ad szegény sorsu orvosjelölteknek a szigorlati díjak lefizethetésére; 1877/8. végén ily czímen 3094 frt volt kikölcsönözve; c) előleget ad a tandíj lefizethetésére; 1877/8. végén ily czímen 1195 frt volt kikölcsönözve.

Ezen felül van az egyletnek egy, 3275 dbból álló szép szakkönyvtára, melyből az egyesület tagjai egyes műveket kikölcsönözhetnek, vagy az egylet helyiségeiben üres óráikban olvashatnak, s ez által az egylet kettős céljának a legszebb, legsikeresebb módon felel meg, anyagi segélyt ad tagjainak, s alkalmas eszközöket nyújt arra, hogy szellemi kiművelésüket eszközölhessék.

XI.

Budapest főváros közegészségi közigazgatása.

PATRUBÁNY GERGELY tr., tiszti főorvostól.

Valamint az állami, úgy a törvényhatósági közigazgatásnak egyik lényeges részét a közegészségi közigazgatás képezi; célja az, hogy a társadalmilag együttélő embereket védje és óvja mindazon hátrányoktól, melyek az emberek egészségére és életére ártalmasok.

E téren is azon nagy törvény irányadó, hogy az emberek úgy éljenek egymás mellett, hogy míg egyrésztől mindenki saját céljait és jólétének feltételeit követi, másrésztől azt úgy tegye, hogy mások épségét és jólétét ne veszélyeztesse.

A közegészségügy iránti nagyobb érdeklődés csak újabb keletű, s úgy szólva egyenes arányban van a népek mivelődésével, s bátran el lehet mondani, hogy valamely állam, vagy város közegészségi berendezése biztos jelzőjét képezi annak, hogy az, a közigazgatási kormányzat tökélyének minő fokán áll.

Napjainkban a közegészségügy fontosságának hangoztatása napirenden van; mégis azt tapasztaljuk, hogy rendes viszonyok között, a közegészség legszükségesebb feltételei is alig és lassanként fejlődnek, s csak nagyobb, fenyegető veszélyek, jelesen járványok rázzák fel és kényszerítik a társadalmat fokozott, s nagyobb áldozatokkal járó tevékenységre.

Oka ennek, mit meg kell vallanunk, az, hogy jó közegészségi állapotot teremteni épen úgy, mint háborút viselni csak pénz és ismét pénzzel lehet; pedig gyümölcsözőbben a pénzt befektetni alig lehet, mint olyan viszonyok létesítésére, melyek mellett a népesség szaporodik, a középélet-tartam és munkaerő mentől tovább fenttartható, szóval, melyek között az állam mentől több egészséges és munkabíró polgárokat nyer. — Egészséges testben van az ép értelem; e kettő nélkül sem az izomerőt igénylő terhesebb physical munka, sem a physical erőt sokszorozó szellemi tevékenység, mely az ipart, tudományt és művészetet eredményezi, nem képzelhető, — pedig ezek forrásai a nemzetek jólétének, gazdagságának, fenmaradásának, s talán nem tévedek, ha azt mondom, — hatalmi állásának is.

Budapest főváros, mint minden nagy város, ezen jellegénél fogva, mint színhelye a csoportos együttélésnek, góczya az ipar, kereskedés és ezerféle üzletnek, — ezeknek hulladékai, s a társadalmi viszonyokból származó hát-

rányok folytán, közegészségileg szükségképen folytonosan fenyegetett hely, s mint ilyen folytonos, éber közegészségi felügyeletet igényel.

Nem tűzhettem ki feladatomból, hogy a főváros minden közegészségi viszonyaira ezúttal kiterjeszkedjem, — a jelen viszonyoknak a múlttal oly szoros az összefüggése, hogy azoknak feltüntetése egy egész, messzevezető történelmi tanulmányt képezne, melynek ki kellene terjeszkednie az ez idő szerint egyesült fővárost alkotó Pest, Buda és Ó-Buda különféle képen alakult, élt és fejlődött városok viszonyaira : *csakis a főváros egyesítése utáni időben merített tapasztalatokból akarom érinteni* a közegészségügy figyelemre méltóbb mozzanatait, különös tekintettel arra, *hogy a közegészségügynek cardinalis feltételei minő állapotban vannak ma, s az ezek körül a főváros egyesítése óta kifejtett törekvések minő kilátást nyújtanak a jövőre nézve.*

Ez irányban számba veendőek :

A) a physical közegészségi tényezők, mint fő élettani szükségletek, minő talaj, levegő és víz ;

B) a társadalmi viszonyokból származó hátrányok elhárítására szolgáló intézkedések ;

C) a közegészségi szolgálat és nyilvántartás.

Mind ezek szabályozása a közegészségi közigazgatás, és pedig egyrésztől *intézmények*, másrésztől a közegészségi *hatósági közegek* működése útján történik.

I. Intézmények.

Mindazon intézmények, melyek a köztisztaság fentartására és előmozdítására vonatkoznak, közegészségügyi intézményeknek tekintendőek.

E tekintetben nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a főváros közegészségi jövőjére nézve döntő és korszakot képző befolyással bír az 1870. X. tcz., mely megalkotta a fővárosi közmunkatanácsot, melynek jótékony működését senki sem fogja kétségbe vonni, ki ismeri jelentőségét egy nagy város szabályozásának, rendszeres építkezésének, s az ezzel kapcsolatban levő közegészségi igények ez útoni kielégítésének. — De különösen nagy fontosságu az idézett törvény 26. §-ának intézkedése, mely szerint a még ekkor külön állott Pest és Buda városok, évi költségvetéseiknek 50%-át nyilvános intézményekre való befektetésre fordítani lettek kötelezve. Fontos ezen intézkedés közegészségileg azért, mert az ezen úton létrehozott és hozandó alkotások, ha nem is közvetlenül, de közvetve közegészségi intézményekül tekintendőek. Ilyenek : a kövezések, szűk utcák lerombolása, új utcák és terek nyitása, befásítás, vízvezetés, csatornázás stb., melyek úgy a köztisztaság, mint az egészséges levegő nyerése szempontjából fontosak. Így a sugárút megnyitása, mely által egyrésztől e tömören lakott városrészben a közegészségileg alapos kifogás alá esett házak és utcák ronda sorai eltűntek, másrésztől e városrész a sugárútban egy hatalmas légoszlopot, úgy szólva

egy egészséges tüdőt nyert, s a már megkezdett körútnak kiépítése által a főváros egy egészséges légkeringésű üteret nyerend.

Meg kell e helyen említenünk a fővárosi középítési bizottságot is, mely, mint a fővárosi törvényhatóságnak e téren szakközege, nagyértékű közreműködésével segíti elő és közvetíti az e nembeli alkotásokat.

1. A talaj és lég tisztántartására vonatkozó intézmények.

Csatornázás. A főváros talaja és levegője tisztántartásának s ezek fertőzése meggátolásának legfőbb közegészségi feltétele, hogy az ürülékek a lakások és a város köréből mentől elébb és mentől szabatosabban eltávolíttassanak, és az árnyékszék-rendszer czélszerűen szabályozva legyen.

E tekintetben a legkülönfélébb helyi viszonyokkal állunk szemben: a főváros csak részben van csatornázva, s a létező csatornahálózat különféle időből, különféle rendszerben épült, — a régi csatornák szerkezete és esése hiányos, — csatornázatlan városrészekben a pöczegödörök szabálytalanul építvék, sőt van városrész, a hol még falazott pöczegödör sincs.

Ily viszonyok között, midőn a csatornák tartalma helyenként csak részben foly le, midőn a hiányos pöczegödörök által a közvetlen szomszédos talaj fertőztetik, midőn egyáltalában a csatornák és árnyékszékek nyílásain a lég folytonosan beszennyeztetik, — mi természetesebb, mint azon már közóhajtássá vált közegészségi életkérdés megvalósítása, hogy a főváros mielőbb czélszerűen csatornázttassék, és pedig tekintettel a Duna melletti szerencsés fekvésére, öblítő csatornarendszer szerint, a lehetőségig úgy, hogy az ürülékek szilárd része mezőgazdasági czélokra használtassék fel, s csak folyékony része jusson a Dunába.

Pest város jelenlegi radialis csatornarendszerét az országos építési igazgatóság állapította meg 1840-ben, mely szerint az akkori csekélyebb szükséglethez képest a folyadékok a lehető legrövidebb úton vezettettek és vezettnék most is a Dunába, a legkülönbözőbb talpmagassággal.

1869-ben január hó 14-én Morton és Bazalgette Pest város hatóságához emlékiratot és vázlatos tervrajzot nyújtottak be, melyben hajlandóknak nyilatkoztak a jelenlegi radialis csatornarendszertől eltérőleg, a városnak más városokban is jónak bizonyult parallel rendszer szerint eszközlendő csatornázására.

Pest város közgyűlése 1869-ik évi június hóban külön bizottmányt küldött ki a város végleges csatornázási rendszerének megállapítása végett.

Ezen bizottmány a Morton-Bazalgette féle tervet az időközben megalakult technikai bizottmányhoz utasította, mely bizottmányhoz, mint szakértők, Lindley Vilmos, Reitter Ferencz, Szumrák Pál és Vogler József is meghivattak.

A technikai bizottmány 1870-ik év február 19-én Gerlóczy Károly ak-

kori tanácsnok elnöklete alatt tartott ülésében kijelenté, hogy a jelenlegi csatornázási rendszer, mely a talajt és a Duna vizét megfertőzteti, rosz, czélszerűetlen és egészen elvetendő, — oly rendszer kell, mely a folyadékokat a fentebbi hátrányok nélkül vezeti le, s ez a párhuzamos gyűjtők rendszere, — Morton-Bazalgette féle terv a főelvekben helyes, de részleteiben el nem fogadható, és hogy az új csatornák öblítésére a Rákos patak vize használandó fel.

A csatornázási bizottmány javaslata folytán az összes csatornázási iratok és tervek 1870-ik évi július hó 27-én az időközben megalakult fővárosi közmunkák tanácsának adattak át.

E közben Beiwinkler Károly is nyújtott be egy munkálatot, mely a fennálló csatornák lehető fentartását, s az úgynevezett Beiwinkler féle duzzasztó készüléket vette alapúl; továbbá Horváth Farkas fővárosi mérnök, ki szintén fentartva lehetőleg a meglevő csatornákat, főfigyelmét a szivattyuzás mellőzéseivel három, esetleg két ponton leendő szabad kifolyásra fordította.

1873-ik évi február hó 13-án a fővárosi közmunkák tanácsa, saját műszaki osztálya által szerkesztett fővárosi általános csatornázási tervvázlatot a hatóságnak oly felhívással küldött meg, hogy azt Buda és Pest városok által alakítandó vegyes bizottmány tárgyalás alá vegye, s annak alapján a részletes tervekre pályázat hirdettessék. A hatóság átalakulása küszöbén lévén, az ügy egy darabig függőben maradt.

Az egyesült főváros nem késett e fontos ügyben már 1874-ik évi január hóban intézkedéseket tenni, mely szerint szakértőket hívott fel terv és költségvetés készítésére. Azonban e felhívásnak tényleges eredménye nem volt, miért is 1875-ik évi márczius 15-én a szakértőkhez intézett ismételt felhívásban a tervezésnél irányadó szakkérdéseket is feltette, nevezetesen: hogy

a) a mostani csatornázás egészen elveteendő-e, vagy kellőleg átalakítható?

b) ha egészen elvetendő, mily rendszerrel pótoltassék a jövőre való tekintettel?

c) új rendszer alkalmazása esetén miként használtassanak fel a még jó csatornák?

A tervkészítésre felhívott szakértők közül Durand Claye és Mille párizsi mérnökök közösen, továbbá Bodoky Lajos, Lechner Lajos és Vogler József nyújtottak be terveket.

Durand Claye és Mille a főváros csatornázását, a jövőre való munkákat is beleértve, 7,990.000 frtért, a jelenlegi munkát 3,800.000 frtért;

Bodoky Lajos egyelőre 5,000.000 frtért, egészben 10,400.000 frtért.

Lechner Lajos a legszükségesebbeket 688,000 frtért, az egészet mintegy 6,000.000 frtért;

Vogler József az egészet mintegy 5,800,000 frtért véli eszközölhetni.

Mindezen tervek a Dunával párhuzamos, továbbá nagy körúti és felső gyűjtővel, Rákospatak vizének bevezetésével, vészkiömlőkkel, s az összekötő

vasúti hid tájékán szivattyuteleppel. — a Duna jobb parti részekre nézve szintén parti és felső gyűjtővel, több kiömlővel és a Gellérthegy alatt szivattyúállomással bírnak.

A tervek megbirálására kirendelt jury (Gerlóczy, Mihálik, Tolnay, Cathry, Varásdy, Fodor, Kherndl, Patrubány) 1877-ben azokat átvizsgálván, Lechner Lajos tervét találta legezészerűbbnek, s vele a művezetésre való szerződést megkötni javasolta.

A közgyűlés ezen javaslatot elfogadván, utasította a középítési bizottmányt, hogy Lechnerrel a szerződés előzetes pontozatait állapítsa meg.

Midőn az 1878-ik év elején a középítési bizottság ide vonatkozó javaslatát a közgyűlésnek bemutatta, Beiwinkler Károly egy indítvánnyal lépett fel az iránt, hogy a csatornázásra vonatkozólag a tárgyalások ujból indittassanak meg; egyúttal bemutatta saját tervét is, mely azon alapul, hogy a jelenlegi radialis kiömlők fentartassanak, s a csatornák talpazata magasittassék, hogy ily módon a kiömlők magas vizálláskor is működhessenek. Ezen tervezet ez idő szerint egy, a középítési bizottmány albizottságából és a jury tagokból alakult vegyes bizottmánynak tárgyalása alatt van.

Ezen rövid vázlatból kitűnik, hogy ezen nagy jelentőségű intézmény előmunkálata is mily sok időt vett igénybe, pedig a főváros csatornázásának kérdése hasonlít a Sybilla könyvekhez, a mennyiben elkerülhetetlen, s a mennyiben mentől későbben oldatik meg, annál többre fog kerülni.

Lássuk most, hogy újabb időben minő változáson ment keresztül a főváros csatornázási hálózata.

A fővárosi csatornaépítés 1869-ben egy újabb korszakba lépett azon fontos újítás által, mely szerint ez időtől a csatornák az eddigi szekrény- és kördedszelvény helyett tojásdad alakú szelvényt nyertek. Ez által a földnyomásnak jobban ellenállók, mint az egyenes oldalú és boltozott szelvényűek, s bennök a lefolyási sebesség nagyobb, mint a körded alakuknál.

E felett az építési anyaghoz a legjobb ékalaku téglák, vízhatlan habares és belső felületükön portlan cement simítás használtattak.

Ilyen módon 1869-től a főváros egyesítéséig, 1873-ik év végéig készült összesen 33,453 méter hosszú csatornahálózat, mit az 1869. év előtti 63,000 méternyi csatornahálózathoz csatolva, 1873-ik év végével volt az összes csatornahálózat 96,453 méter hosszú.

A főváros egyesítése óta épült :

1874-ben	29	utczában	8535	csatorna	400,187	frttal
1875	15	"	3259	"	188,277	"
1876	18	"	4518	"	125,472	"
1877	24	"	5721	"	224,045	"
1878	14	"	3574	"	51,776	"

összesen 100 utczában 25580 csatorna 989,748 frttal

Megjegyzendő, hogy ezen a mérnöki hivataltól nyert kimutatásban az I. kerületi ördögárok beboltozása is befoglaltatik, mely 1874—1877. években mintegy 670,000 frt költséget igényelt.

S így 1878-ik év végén a csatornahálózat jelenlegi hossza 122,033 méter, vagyis 122.033 kilométer, mely által 300 utcza a közbeeső terekkel, azaz a főváros belső és beépített részének legnagyobb része csatornázva van, míg a külső részekben még mint egy 270 megnyitott új utcza egyáltalában nem bir csatornahálózattal.

A tisztii főorvos tekintettel arra, hogy legjobb esetben is a főváros rendszeres csatornázása annak egész területére csak évek hosszú során létesíthető, — tekintettel arra, hogy addig is mulhatatlanul szükségesek oly intézkedések, melyek a jelenlegi hiányos csatornahálózat, szabálytalan pöczegödrök és szabályozatlan árnyékszék rendszer mellett a talaj és levegő fertőzését lehetőleg megakadályozzák, — 1875-ik évi ápril hóban indokolt javaslatot terjesztett be a tanácshoz egy, *a főváros területén az ürülékek által okozott talaj és légfertőzésnek lehető meggátlása iránt szerkesztett szabályzatban*. Ezen javaslat az 1876-ik évi árvíz folytán veszélyeztetett közegészségi állapot figyelembe vétele mellett 1876-ik évi június 23-án tanácsi határozat alakjában érvényre emeltetett.

A tanácsi határozat így szól :

„Budapest főváros tanácsa. $\frac{37217}{875—VI.}$ szám.

Határozat. Hogy az emberi és állati ürülékek minél gyorsabb és minél tökéletesebb elszállítása a főváros területéről megejtethessék, a tanács a tisztii főorvos által benyújtott, s ugy a közegészségügyi, valamint a középítési bizottságok által tárgyalt javaslat alapján a következő intézkedéseket rendeli el : — 1) Hogy a jelenlegi csatornahálózatban az ürülékek pangása meggátoltassék, s azoknak eltávolítása lehetőleg előmozdittassék, elrendeli a tanács, hogy a főváros vízvezetékkel ellátott területén az utcza csatornák időről-időre a szükséghez képest a főorvos jelentésére Dunavizzel öblíttessenek ki. — Útasíttatik ennél fogva Wein János vízvezetéki igazgató, hogy a csatornák öblítését a t. főorvos közbejöttével akként eszközöltesse, hogy a vízfogyasztó közönség igényei figyelembe véve rövidséget ne szenvedjenek. — 2) Minthogy a csatornagázok a sürűen alkalmazott, de el nem zárt csatornanyílásokon át folyton fertőztetik a levegőt, elhatározza s elrendeli a tanács, hogy az utcza csatornák nyílásai oly pontokon, hol azok, mint különösen károsak, a kerületi orvos és előljáróság által jelentetnek be, — vizaknás fedőkkel (syphon) láttassanak el, jövőre pedig új csatornák építésénél kizárólag csak syphonos fedők lesznek alkalmazandók. — Hasonlóan elrendeli a tanács, hogy mindazon udvari csatornák is, melyek az egészségre veszélyes kigőzölgést terjesztenek, a t. főorvosi hivatal előterjesztésére syphonnal lesznek ellátandók. — 3) Tekintve, hogy csatornázott

utczákban is számos oly ház van, melynek udvara házi csatornával nincs ellátva, ismételve elrendeli a tanács, hogy csatornázott utczákban minden ház udvari csatornával láttassék el, mely az utczai csatornába kellő esés mellett leszen bevezetendő. — 4) Minthogy a régebben épült csatornák nemcsak alakjuk, de szerkezeti anyaguknál fogva is sok helyütt oly állapotban vannak, s úgy vannak elhelyezve, hogy az ivóvizül használt kutak vize átszivárgás folytán megfertőztetik, — ennél fogva az építési engedélyek kiszolgáltatásánál különös figyelem lesz fordítandó arra, hogy a házi csatornák és árnyékszékek minél távolabb helyeztessenek el a kutaktól, a hol pedig a helyi viszonyok ezt meg nem engedik, a csatorna vízhatlan anyaggal újból lesz építendő. — 5) Minthogy különösen a Duna jobb partján fekvő városrészekben, nevezetesen a Gellérthegyen és Ó-Budán, még számos nyílt csatorna van, melyeken pöczegödör hiányában az ürülékek is a városon szabadon folydogálnak, — elrendeli a tanács, hogy azon árnyékszékek, melyek eddig útczai, udvari vagy kerti nyílt csatornába üríték tartalmukat, az illető kerületi előljáróság és kerületi orvos indokolt bejelentésére, — a helyi viszonyokra való tekintettel, — távolíttassanak el, s helyettük szabályos pöczegödrökkel ellátott árnyékszékek állítandók fel. — 6) A város csatornázatlan külrészeiben levő, az eső, kútviz s mosadék elvezetésére szolgáló u. n. folyókák, folytonosan jó karban és tisztán tartandók a háztulajdonosok által eszközzendő naponkénti söprés és öblítés által. — 7) Tekintve, hogy a főváros csatornázott és csatornázatlan város részeiben alkalmazott pöczegödrök nagy részénél az ürülékek folyékony része folytonosan beszivárogván a talajba, a levegőt s esetleg a kútvizet is rothadó állati anyaggal fertőzi, — elrendeli a tanács, hogy a csatornázott útczában a meglevő pöczegödrök — tartalmuknak előzetes kihordása után, — betemetendők s az árnyékszékek ürülékei az utczai csatornába vezettesenek be; nemkülönben — 8) csatornázatlan útczákban szabályos, — a lakosság számára arányosított köbtartalmu, vízhatlan cementtel vagy asphalttal épített falzatu, s boltozott pöczegödrök építendők. — 9) A pöczegödrök évenként kétszer tavasszal és ősszel kiürítendők. — 10) Azon torkoló csövek, melyeken az ürülékek az árnyékszékekből a pöczegödörbe vagy a csatornába jutnak, — vízhatlan anyagból (cizinezett bádóg vagy mázos anyag) készítendők. — 11) Csatornázott városrészekben és vízvezetékkel ellátott házakban az árnyékszékek vízzáros készülékkel (Waterciset) látandók el. — 12) Pöczegödrös árnyékszékek ülőkéi fedővel lesznek ellátandók. — 13) Nyilvános épületek: szállodák, vendéglők, kávéházak, indóházak, kórházak, kaszárnyák, iskolák, színházak árnyékszékei és vize löhelyei kiválóan tisztán tartandók, s a mennyiben vízvezetékkel nem öblíthetők, — folytonosan fertőztelenítendők. — 14) Marhatartók, a marhatrágyának udvarakon czementtel készült alapu, és falzatu trágyagödröt tartoznak állítani, a marhavizeletet pedig hordókban földjeikre kihordani, vagy az erre kijelölendő helyeken a Dunába rendszeresen

kiüríteni. — Ezen, az emberi és állati ürülékanyagok bomlási terményei által a talaj és légfertőzés meggátlására czélzó intézkedések végrehajtásának eszközlése és ellenőrzése a kerületi előljáróságokra bizatik, azzal, hogy tapasztalendő rendellenességek és hiányok orvoslása iránt saját hatáskörükben, szükség esetén bírság alkalmazása mellett, intézkedjenek, illetőleg a tanácshoz jelentést tegyenek. Végül útasíttatnak a kerületi orvosok, miszerint közegészségellenes tapasztalataikat a kerületi előljáróságoknál, esetleg a tiszti főorvosi hivatalnál jelentsék be. — Mely határozatról az összes kerületi előljáróságok, orvosok, a VI-ik ügyosztály, a középítési bizottmány, a tiszti főorvosi hivatal tudomás és mihez tartás végett felzetten értesítettnek. — Kelt Budapesten, az 1876. évi junius hó 23-ik napján tartott tanácsülésből. — Havas s. k., tanácsnok. — Kammermeyer s. k., polgármester.“

Ezen tanácsi határozatnak pontos és egészesleges végrehajtása nagy védelmül szolgálna az általános csatornázás keresztülvitelég a talaj és lég fertőzése ellen; azonban a társadalmi és különösen ez idő szerint nehéz pénzügyi viszonyok miatt csak nehezen és lassanként valósulhat, azért is, mert az illetők ennek közegészségi értékét kellőleg nem méltányolván, abban magánjogi megsértést és zaklatást látnak, s ellenszenvöket leginkább a közegészségi közegek ellen nyilvánítják.

De mindamellett már is annak bár részbeni alkalmazása közegészségileg üdvösnek mutatkozott, miért is a fővárosi tanács a legközelebb Oroszországban fellépett pestisjárvány alkalmából elővigyázati intézkedései közé felvette, ismételve utasítván a kerületi előljáróságokat, hogy e tanácsi határozat pontjainak végrehajtását fokozott buzgalommal eszközöljék.

Pöczegödörök. Ezek tartalmának kihordása és rendszeres kezelése újabb időben szintén szabályozva lett, különösen a főváros bal parti részén, melynek összes pöczegödör és árnyékszék tartalma egy erre kijelölt helyre légmentesen zárt készülékekkel hordatik ki, s itt rendszeresen készített árkokba földdel rétegesen temettetik be, az erre, a tiszti főorvosi hivatal javaslata folytán, állandóan alkalmazott napszámosok által. Nem titkolhatjuk el, hogy egyes házakból a kihordást sokszor közegészségi szempontból hatóságilag kell elrendelni. — A budai oldalon e tekintetben is nehezebb helyi viszonyokkal állunk szemben.

Szemét-kihordás. A csatornában pangó és erjedésbe menő ürüλέkeken kívül szennyezik a talajt, s egyúttal a léget a konyhai és útcza-szemét; mindkettőnek szabatos eltávolítása a kerületi előljáróságok felügyelete alá van helyezve.

Sajnos, hogy az útczai szemét a közegészségi közegek minden tiltakozása ellenére nem egy kerületben utak és útczák feltöltésére és szabályozására használtatik.

A konyhaszemét szerves hulladékokkali nagy telítése folytán czél-

szerűen használtatik fel a főváros külterületén a homok megkötésére és a talaj termékenyítésére. Szemmel látható példa erre kicsinyben a következő: a közvágóhid és marhavásár közvetlen szomszédságában, a Bakony erdő alatt most két éve tavaszkor nagy mennyiségű konyhaszemét volt felhalmozva, átható büzzel fertőzvé a levegőt és nagy számát termelvén a legyeknek — a közvágóhid közvetlen közelében. A tiszti főorvos sürgős előterjesztésére a fővárosi tanács csekély költséggel kiegyengettette és fellábnnyira beborította e közegészségileg alapos kifogás alá esett területet; ma e 6 holdnyi területen dús rozsvetés zöldel, a város pedig ezen eddig hasznavehetetlen helyért holdanként 9 frt évi haszonbért nyer.

Felmerült koronként a konyhaszemét elégetésének kérdése, sőt vállalkozók e részben terveket is mutattak be a fővárosi törvényhatóságnak, de ezeket a törvényhatóság el nem fogadta. Nézetünk szerint helyesen, — nemcsak azért, mert ez költséges készüléket igényelne, hanem, mert ez által a főváros homokos kültelki részéről a szükséges megkötés és termékenynyé tétel vonatnék el.

Burkolat. Az utcák a burkolás folytán nyerik az első városi jelleget nemcsak szépitészeti és közlekedési, hanem közegészségi szempontból is, a mennyiben ez által a talaj fertőzése könnyebben meggátolható, — az utcaiz tisztítás, seprés, öntözés könnyebben eszközölhető, — ezenkívül az utcák levegője ez által kevesebb porral telítettik.

Ez irányban a főváros újabb időben nagy haladást tett és a pénzbeli áldozatot nem kimélte, a mennyiben 1873—1878. években 71 utcázát 1,782.375 frt költséggel burkoltatott. Az összes beltelki utcák és terek asphalt, gránit, trachyt és faburkolata tesz ez idő szerint 319.772 kilométer és 18,089.79 are területet, melyhez hozzászámítva ez idő szerint 98.858 kilométer hosz. és 6627.52 are területü macadamúkat, a főváros utcáinak és tereinek 40,000 are összes területéből mintegy 15,000 are útezaterület van még burkolatlan.

Befásítás. A főváros levegője csaknem állandóan nagy mennyiségű porral van tele. Ezen por a főváros jobb parti, különben agyagos talaju részén a mészkővel épített útaktól, a bal parton a várost környező kötetlen homoktól származik, melyet az uralkodó, leginkább éjszaknyugati szelek a városba hajtának. Ezért kiváló közegészségi fontossággal bír a város kültelkének övszerű befásítása, mi nemcsak a homokot kötné meg, és a városra tóduló port tartaná fel, hanem a nyári hőmérséket is enyhitené és a város levegőjének éleny tartalmát szaporitaná. Hasonló indokok alapján nagy fontossággal bírnak közegészségi szempontból fővárosban a fasorok és parkok, melyek az utcák levegőjét nyáron hűsítik, a nap sugarait fentartják, a tüdőnek élenydús levegőt, a szemnek árnyékos védelmet nyujtanak és gyökereik útján a talaj nedvének organicus részeit magukba felvévén, a talajt úgy szólva fertőtlenítik.

A főváros egyesítése óta 1878. év végéig fasorültetés a Duna jobb

partján 8771 meter hosszban. a Duna bal partján 26.703 meter hosszban. — parkirozás a Duna jobb partján 24,097 □ meter területben. a Duna bal parti részén 86,678 □ meter területben, — határbefásítás 109,500 □ meter területben létesítettett 263,243 frt 27 kr. költséggel; — a határbefásítás körül Havas Sándor, a parkirozás körül Takácsy Miklós fővárosi bizottsági tagok elismerésre méltó buzgóságot fejtettek ki.

Tekintve, hogy a főváros törvényhatósága évi költségvetésének rendszer rovatába a befásítást felvette. az ez irányban megkezdett intézkedés a főváros közegészség ügyét nagyban elő fogja mozdítani.

Az utcatisztítás. nevezetesen a söprés és öntözés, a kerületi elöljáróságok felügyelete alatt áll, s ezekre a főváros 1874—1877. években átlag évenként 198,579 frt 25 krt költött.

A főváros vízzel való ellátása. A főváros ivó, mosásra s gyári czélokra szolgáló vizét 1868-ig részint a közönséges talaj vizü kútakból, részint szét-hordás útján a Dunából nyerte. — azonban a hosszú idők során keresztül szeméttel való feltöltések és egyéb szerves hulladékok által beszennyezett talaj mindinkább kezdé éreztetni kártékony befolyását a kutakra, melyekből a főváros ivó vizét nyerte. E felett a nagyobb mérveket öltött gyári iparnak is mindinkább több és jó minőségü vizre lett szüksége, — de különösen a kútvezeknek roszaságát mindinkább oki viszonyba lehetett hozni a főváros területén sűrűen fellépett fertőző betegségekkel, s kiválóan a hagymázzal, melyre nézve a múlt évtizedekben gyakran kellett különleges kórházi korosztályok felállítása által hatósági intézkedéseket tenni. Szóval a vízkérdés a főváros területén az ötvenes években kezdett égető kérdés lenni.

E bajon segíteni, illetőleg a fővárost jó minőségü vízvezeteki vízzel ellátni, a kezdeményezés magán úton indult meg 1857-ben Förster Lajos, majd dr. Siklósy Károly ajánlatai folytán. Nagyobb lendületet azonban csakis Rottenbiller Lipót és Szapáry Antal gróf által társadalmi úton megindított mozgalom folytán nyert 1862-ben, melyhez a hatóság is hozzájárult. Az 1866-ik évi cholera-járvány a lassan haladó ügynek egy újabb lökést adott.

1867-ben Pest város törvényhatósága maga vette kezébe az ügyet, s elhatározta, hogy maga házilag építetteti ki és kezeli a vízvezeték, mely czélból Lindley Vilmos angol mérnököt hívta meg, s a vízmű kiépítésére egyelőre 600,000 frtot szavazott meg. 1868-ban Lindley Vilmos által egy ideiglenes, természetes szűrőkre fektetett vízmű építését kezdette meg. — az akkori aláírások eredményéhez képest az összes iparczélokra 16,810 akó, házi használatra 18,375 akó, összesen 35,185 akó, vagyis 58,641 köbláb vízszükséglettel. Azonban a berendezés, tekintettel a jövőre, úgy eszközöltetett, hogy a napontai ez úton nyerendő vízmennyiség 288,000 köblábat tegyen.

1869-ben és 1870-ben a vízmű mindinkább tágított részint újabb

szűrő kutak, részint a kőbányai vízmedenceze kiépítése által. 1871, 1872 és 1873-ban a vízvezeteki víz gyakran dohos szagu, majd bűdös, növényi szétbomlásban levő hulladékokkal és állati élődekkel volt szennyezve, mi részint a medenczében, részint a távolabbi csövekben pangás, részint az által származott, hogy a nagy vízszükséglettel szemben közvetlen a Dunából szivattyúzott víz szállított a városba.

A vízvezeteki viznek most jelzett roszt minősége elébb Than Károly egyetemi tanárnak 1873-ban, majd Balló Mátyás fővárosi vegyésznek 1874 és 1875-ben rendszeresen eszközölt vegyelemzéseit folytán kiderülvén, a tisztí főorvos 1875-ben közegészségi tekintetknél fogva sürgösen és erélyesen szorgalmazta a fővárosi tanácsnál a fővárosnak nagyobb mennyiségű és egyáltalában szűrt vízzel való ellátását, valamint több nyilvános kútnak felállítását.

Erre Wein vizeteki igazgató egy tervezetet mutatott be a hajó-hivatali szivattyútelepnek kibővítése céljából, melynek útján 20,000 köbméter jó minőségű vizet helyezett kilátásba. Ezen terv sok oldalú ellenmondásra talált, hosszú és ismételt tárgyalásokat vont maga után, — a fővárosi bizottság azonban különösen közegészségi tekintetknél fogva 1877-ben azt elfogadta, s annak létesítésére 600,000 frtot szavazott meg, belügyminister ő nmltsága pedig egy az e végre összehívott enquête-nek meghallgatása után, melyben a várost Gerlóczy alpolgármester, Steiger Gyula városi bizottsági tag, Wein vízvezeteki igazgató és a tisztí főorvos képviselték, ezen intézkedést helyben hagyta, azon kikötéssel, hogy a fővárosi törvényhatóság a végleges vízvezeték létesítésére irányzott törekvéseit folytatni meg ne szűnjék.

A Wein-féle terv kivitelének köszönhető, hogy a főváros Duna bal parti csőhálózzal ellátott minden része 1878-ik évi szeptember 23-ika óta jó minőségű, szűrt vízvezeteki vízzel látatik el.

A főváros Duna jobb parti részén a vízkérdésben alig történt valami. A víz minőségét illetőleg az ottani csekély, mesterséges szűrő a helyi viszonyoknál fogva javítást nem enged, — a víz mennyiségére nézve egy újabb felállított gép által némi kis mérvben ideiglenesen segítve lett. Azonban egy általános, Duna jobb parti vízvezeteki műnek létesítésére a törvényhatóság részéről az előmunkálatok már folyamatban vannak.

Ha most a vízzel való ellátás körül a fővárosban 1873—1878. években mutatkozó fejlődést tekintjük, úgy találjuk, hogy abban évről évre fokozatos haladás észlelhető, különösen a főváros bal parti részén.

Igy míg 1873-ban a bal parti részén a csővezeték hossza 90,000 métert tett, addig 1878-ban ez 130,900 méterre emelkedett; míg nyilvános kút 1873-ban egy sem volt, — 1878-ban van 15; nyilvános, vízvezeteki vízzel öblített vizelde 1873-ban volt 8, — 1878-ban van 16; vízzel ellátott magánvizelde 1873-ban 198, — 1878-ban 344; vízzel ellátott ház 1873-ban

volt 1099, — 1878-ban 1933; vízzel ellátott lakhelyiség 1873-ban 74,146, — 1878-ban 130,595; vízzel öblített closetek 1873-ban 3010, — 1875-ban 5816; magánházakban berendezett fürdőszobák száma 1873-ban 290, — 1878-ban 572.

Évi átlagban a naponta kiszolgáltató viz mennyisége volt 1873-ban 8844 köbméter, vagyis 274,164 köbláb, — 1878-ban 16,192 köbméter, vagyis 509,948 köbláb.

Ezen kívül 1876. óta nyáron át a szükséghez képest a csatornák öblítésére, ezekbe viz szokott bocsátatni.

A főváros Duna jobb parti részén e tekintetben csekélyebb mérvű haladást jegyezhetünk fel, nevezetesen: a csővezeték hossza 1873-ban volt 6264 meter, — 1878-ban pedig 10,615; nyilvános kút 1873-ban volt 8, — 1878-ban van 11; nyilvános, vízvezetéki vízzel öblített vízelde egy sincs; vízzel ellátott magánvízelde volt és van 3; vízzel ellátott ház 1873-ban 38, 1878-ban 103; vízzel ellátott lakhelyiség 1873-ban 2324, — 1878-ban 5107; vízzel öblített closet 1873-ban 104, — 1878-ban 169; magánházakban berendezett fürdőszobák száma 1873-ban 7, — 1878-ban 9.

Évi átlagban a naponta kiszolgáltató viz mennyiségre volt 1873-ban 250 köbméter, azaz 7875 köbláb, — 1878-ban 796 köbméter, azaz 25,012 köbláb.

A vízvezetéki viz minősége folytonos ellenőrzés alatt áll a fővárosi vegyész által havonként rendszeresen eszközöltetni szokott vegyvizsgálatok folytán. Ezen vegyvizsgálatok kiterjednek a Duna vizére, a vízvezetéki kutak vizére és a talajvizre. Ezen vízvezetéki nyilvántartás, mely a tisztii főorvosi hivattal rendszeren közöltetik, a következő rovatokat tartalmazza: a víz merítésének idejét; a víz helyi származását; 100,000 súlyrész vízben található összes szilárd alkatrészek, — alkalicitas, chlor, salétromsav, ammoniak, szabad és félig kötött szénsav, — s a szerves anyagok oxydálására használt oxygen mennyiségét. A vízvezetéki viz minősége újabb időben, mióta csak szűrt viz jut a csőhálózatokba, bárha egyes alkatrészeire nézve az időszakoknak megfelelő némi kis eltérést mutat, általában jónak és kielégítőnek mondható.

Nem így a mennyiséget illetőleg, — mert a főváros bal parti részén is a napontai 500,000 köbláb átlagból, ha a bal parti rész népességét 200,000-re vesszük, fejenként csak 2½ köbláb esik, a gyári czelokra, öblítésre és öntezésre felhasznált vízmennyiséget is ide számítva; pedig közegészségi szempontból fejenként legalább 5 köbláb szükségeltetnék.

A mi a közönséges talajvizü kútakat illeti, ezeknek vize az agyagos és meszes talaju jobb parti részen a szilárd alkatrészekben, — a bal parti homokos talajon, a benépesített városrészekben pedig a szerves anyagokban gazdag. Ez utóbbiak különösen gyakran képezik közegészségi intézkedés tárgyát, a mennyiben egyes utcák, vagy házakban mutatkozó fertőző kórok

e setén, vagy a kerületi orvosok rendszeres közegészségi szemléje, vagy magán panaszok alkalmából vizök vegyi elemzés alá jut. Az ily módon kifogás alá eső kutak első sorban kitisztíttatnak, kijavíttatnak, s ha még ez esetben sem felelnek meg a közegészség követelmé nyeinek, betiltatnak. Eképen vizgáltatott 1874-ben összesen 72 kút, kifogásoltatott 39, kijavíttatott 32, betiltatott 5; 1875-ben vizgáltatott 104, kifogásoltatott 70, kijavíttatott 60, betiltatott 7. Különben az ez iránybani eljárás eredménye a tisztí főorvos havi jelentésében mindenkor ki van tüntetve.

A közegészségügy oly sok tényezőnek befolyása alatt áll, hogy a főváros csak a jelen mérvü vízvezetéki vízzel ellátásának is jótékony hatását számokban kimutatni nem lehet, — de valószínű, hogy a fővárosban folyton jelenlevő és váltakozó kórok e nélkül sokkal nagyobb mérvben volnának állandósítva; tény az, hogy a hagymáz újabb időben a főváros területén úgy fellépésében, mint kitűjedésében csökkent, s lefolyásában enyhébb alakot öltött.

2. A társadalmi viszonyokból származó hátrányok elhárítására szolgáló intézkedések.

Lakviszonyok. A lakás a családnak bölcsője; főkellékei: elegendő, jó levegő, tisztaság és világosság.

A lakviszonyok szoros összeköttetésben vannak az építkezés szabályozásával. Erre nézve a fővárosban még ez idő szerint a fővárosi törvényhatóságnak 1870-ik évi július 14. és 20-án tartott üléseiben elfogadott rendszabályok vannak érvényben. Ezen rendszabályokban a közegészség követelményei figyelembe vannak ugyan véve, azonban a főváros egyesítése után 1877-ben a középítési bizottság nagy gonddal egy újabb építkezési szabályzatot dolgozott ki és mutatott be a törvényhatóságnak, mely szabályzatnak a közegészségre vonatkozó részei a fővárosi közegészségi bizottság által tüzetesen tárgyalva lettek. Ezen szabályzati javaslat a közegészségi igényeket minden irányban még szabatosabban figyelembe veszi, és csak sajnálni lehet, hogy ezen, a közegészségügyre is nagy horderejü javaslatot a fővárosi törvényhatóság el nem fogadta.

Már az 1870. évi, ez idő szerint érvényben levő rendszabályok is fontos intézkedéseket foglalnak magukban, nevezetesen a lakházaknak az utcák szélességéhez való viszonyára, a lakszobák magasságára és légi térfogatára. pinczelakások, pöczegödörök, árnyékszékek, ganéjtartók, csatornák és kutak építkezési módjára és a gyári telepek elhelyezkedésére vonatkozólag; különösen gondoskodik ezen szabályzat arról, hogy az újonnan épült házakba a beköltözés ne történhessék meg addig, míg azok orvos-rendőri vizsgálat tárgyát nem képezték.

Ez irányban a fővárosi tanács 1874-ik évi december hó 19-én 80,719.

szám alatt kiadott újabb rendeletében szigorú utasításokat adott a kerületi előljáróságoknak és kerületi orvosoknak, úgy arra nézve, hogy miként járjanak el az új épületek vizsgálatánál, valamint arra nézve is, hogy felügyeljenek arra, hogy mielőtt a lakhatási engedélyt a hatóság ki nem adta, az illető házakba beköltözés ne történjék, mi ha mégis megtörtént volna, ezt azonnal bejelentésük, úgy azon körülményt is, hogy a már elfoglalt helyiségek közegészségi szempontból esetleg kiűritendők. A vizsgálatot a kerületi orvos végzi a kerületi előljáróság egy tagjával.

Mindamellett nem ritkán fordulnak elő esetek, hogy a hatósági engedély kiadása előtt is történnek beköltözések, és pedig olyan házakban is, melyek nedves voltuknál fogva közegészségi kifogás alá esnek. Ilyen esetekben, valamint akkor is, ha az illető háztulajdonosok az első foku fentebb jelzett közegészségi hatóság által kijelölt beköltözhetési határidővel nincsenek megelégedve, másodfokulag a tiszti főorvos felülvéleményezése alapján a tanács határoz.

Az egészségtelen, s nevezetesen pinczelakások kiűritése tárgyában a tiszti főorvos már 1874-ik évi január 24-én indokolt előterjesztést és javaslatot nyújtott be a fővárosi tanácshoz.

A fővárosi tanács e javaslatot elfogadván, az egészségtelen és különösen a pinczelakásokat a kerületi előljáróságok és a kerületi orvosok által összeíratta, s azoknak mikénti kiűritése iránt a következő rendeletet bocsátotta ki: „Budapest főváros tanácsától 49,710—874.

Rendelet. — Összeiratván a 10 kerületi előljáróságok részéről a főváros területén levő egészségtelen, szabályellenes, tűzveszélyes, s általában azon lakosztályok, melyek a kerületi előljáróságok és kerületi orvosok által egyetértőleg főleg közegészségi szempontból megszüntetendőknek ítéltettek: az ezek kimutatását tartalmazó betérjesztett munkálatokból azon sajnós meggyőződésre jutott a fővárosi tanács, miszerint feltűnő és oly nagy azon megszüntetendő lakosztályok és az abban lakók száma, miszerint azoknak egyszerre, egy időben való kiszállásolása, daczára annak, hogy a lakosság ma már úgy szólván teljesen megszüntnek tekinthető, a kivihetlenséggel határos nehézségekkel találkozik.

A fővárosnak általán ismert kedvezőtlen egészségi állapota és a fokozott mérvben kifejtett halandóság azonban arra kényszerítik a főváros hatóságát, miszerint, letéve az eddig főleg a lakosság által indokolt türelmet és elnézést, tegye meg a ma már halaszthatlanná vált intézkedéseket arra nézve, hogy az egészségtelen, tehát az emberiségre veszélyes lakások — daczára a fenforgó nehézségeknek — a lehető legrövidebb idő alatt megszüntessenek.

Ezen elvből kiindulva — határozatilag kimondja a tanács, miszerint mindazon kifogás alá eső lakások, melyek a 10 kerületi előljáróság által összeíratottak, s végleges, vagy ideiglenes megszüntetésre ajánlottak: a javaslat

szerint és a körülményekhez képest lehető legrövidebb idő alatt — nem ugyan egyszerre és egy időben, hanem fokozatosan előre haladva, de okvetlenül megszüntetendők.

Ennek folytán felhatalmaztatnak és illetőleg utasítatnak a kerületi elöljáróságok, miszerint a fővárosi tanács nevében mindazon lakosztályoknak, melyek az általuk beterveztett és ezennel használat végett visszacsatolt összeírásban, mint kiválóan egészségtelenek, igen nedvesek, nem szellőztethetők, tehát rögtön kiüritendők stb. jeleztetnek, a használatát már a f. év novemberi negyedre tiltsák be, s illetőleg azon házak tulajdonosait a tanács azon határozatáról, hogy az illető lakosztályokat a f. év november 1-re többé lakásul kiadni nem szabad, külön-külön írásban, de oly gyorsan értesítsék, hogy részükről a felmondások még f. év augusztus 14-ike előtt megtörténhesse- nek; erről az intézkedésről az illető benlakók is kellőleg értesítendők, a háztulajdonosoknak pedig kellőkép értésükre adandó, hogyha az illető lakosztályok f. év november 1-re ki nem üritetnének, érzékenyen fognak a szegényalap javára megbírságotlanni.

A mi az egy ideig még türethetőnek jelzett lakosztályokat illeti, — ezeknek kiüritése, vagy megszüntetésére nagyobb határidő tűzhető ki a körülményekhez képest, azokat illetőleg azonban, melyek némi javítás, átalakítás stb. segítségével ismét használható állapotba helyezhetők, felhatalmaztatik az elöljáróság, miszerint azokat azon időtartamra, míg kellőkép helyreállíttatnak, kiszállásoltassa, — s azok helyreállítását rendelje el. — Oly javításokat, melyek az épület alkatrészein nem változtatnak, pl. vízhatlan mészszel, cementtel vakolás, tisztogatás — vagyis melyeknek engedélyezése műszaki vizsgálat, vagy az építési rendszabályok szerinti elbírálás alá nem esik, maga a kerületi elöljáróság utasításaihoz képest végrehajtható — hol azonban ablakok, ajtók, nyílások kitörése, nagyobbitása stb. szükséges, utasítandó lesz a ház tulajdonosa, hogy az átalakítást jóváhagyás végett a tanácsnak írásban jelentse be.

Azon lakosztályokat illetőleg, melyek főleg az által jeleztettek egészségteleneknek, hogy lakókkal túltömve, zsufolva vannak, felhivatnak a ker. elöljáróságok, miszerint azokat a kerületi orvosok közbenjöttével vegyék egyenkint vizsgálat alá, a befogadható lakosok számát határozzák meg, s intézkedjenek arra nézve, hogy ott a rendesnél több személy állandóan ne tartózkodjék.

Végre minthogy főleg télnél idején a lakások leginkább az által válnak egészségtelenné s nedvesekké, hogy az illető lakók abban főznek, mosnak, ruhát szárítanak, vagyis a lakszobákat egyúttal konyhával is használják, a mi közegészségi tekintetknél fogva meg nem engedhető, — a kerületi elöljáróságok felhivatnak, miszerint ezen egészségellenes szokást általában megszüntetessék, a mi iránt első sorban a háztulajdonok, házmesterek, vagy kezelők és bérlők teendők felelőssé.

Hogy azonban a ker. elöljáróságok intézkedései csakugyan sikerrel végre is hajtathassanak, erre nézve két irányt is hivatik fel a ker. elöljáróságok figyelme. És pedig :

Ha elérkezett a kiszállásolás ideje és meg nem történt, az illető mulasztó háztulajdonos érzékenyen megbírságotandó, (a kiszabandó bírság soha se legyen kisebb azon haszonnál, melyet a mulasztó abból huzott, t. i. a lakbérnél); az illető lakosztályok pedig a háztulajdonos kára és költségére, szükséghez képest a rendőrség közegeinek igénybe vétele mellett, a kerületi elöljáróság által azonnal kiszállásoltassanak.

E végből a főváros rendezéséről szóló 1872. évi XXXVI. tcz. 5. §-ának rendelkezéséhez képest a kiszállásolást elrendelő határozatban világosan ki kell fejezni, hogy a határozat csak birtokon kívül felelbezhető.

A kiszabott pénzbírság azonnal közigazgatási úton, szükség esetén a házbér letiltása mellett behajtandó; — vagy 5 firt egy napot számítva — megfelelő személyfogságra átváltoztatandó, s a fizetni vonakodón a rendőrség közbenjöttével végrehajtandó.

A fővárosi tanács elvárja a kerületi elöljáróságoktól, hogy ezen felette fontos és szép sikert ígérő intézkedések gyors és erélyes végrehajtásában azon buzgalommal járandnak el, melyet a főváros hatósága eddig teljes megelégedéssel tapasztalt.

Ezen intézkedésről a t. főorvos és az összes kerületi orvos urak tudomás és közreműködés végett egyidejűleg értesíttetnek.

Budapesten a fővárosi tanácsnak 1874. évi július 30-án tartott üléséből. Kammermayer Károly, polgármester.“

E rendelet értelmében még ugyanazon évben megvizsgáltatott 4639, kifogásoltatott 1678, kijavítottatott 431 és betiltatott 586 egészségtelen, többnyire pinczelakás.

Ezen irányban 1874—1878. bezárólag a következő eredmény mutatható fel:

I. kerületben betiltatott	92,	kijavítottatott	— lakás
II. „ „	215,	„	651 „
III. „ „	33,	„	29 „
IV. „ „	35,	„	26 „
V. „ „	91,	„	209 „
VI. „ „	94,	„	— „
VII. „ „	92,	„	— „
VIII. „ „	421,	„	213 „
IX. „ „	82,	„	— „
X. „ „	110,	„	8 „

összesen betiltatott 1265, kijavítottatott 1135 lakás.

Ezen eredmény, tekintettel a nehéz társadalmi viszonyokra, különösen egyes kerületeket illetőleg, kielégítőnek mondható, s a közegészségügy terén, mint haladás ténye constatálható.

Az egészségtelen és különösen pinczelakások kiürítése, mely a kerületi előjáróságok részéről tapintatos, de mégis szigorú eljárást igényel, miután anyagi érdeket érint, sokszor ad, különösen a közegészségügyi közegek ellen, elégtelenségre okot, és nem kis nehézséggel jár. Ez irányban a kerületi előjáróságoknak, mint elsőfokú hatóságoknak eljárásai ellen még gyakrabban fordultak és fordulnak elő jelenleg is felelőzések. Ezekre nézve is a tiszti főorvos felülvizsgálata és felülvéleményezése után másodfokulag a fővárosi tanács határoz.

Pinczelakásokban, melyeknek egyáltalában levegője rossz, tisztátalansága nagy, és világossága csekély, — szegényebb sorsu, gyári munkások és egyéb napszámosok laknak legtöbbszörre és pedig rendszerint zsúfoltan.

A közegészség követelményei arra utalnak, hogy vagy munkások építtessenek a törvényhatóság részéről, vagy jövőre nagyobb gyári telepek csak azon feltétellel engedélyeztessenek, ha gyáraik mellé megfelelő munkásokat is állítanak. Mindenek felett pedig közegészségileg elengedhetlen szükségesség az, hogy a még ez idő szerint is lakott pinczelakások fokozatosan mind kiüríttessenek, — s egyáltalában pinczelakások építése új építkezéseknél meg ne engedjék.

Élelmezés. A főváros élelmezése körüli eljárás, s nevezetesen a vásárgazgatóság szervezete már ismertetve lévén, részemről erre vonatkozólag csak néhány figyelemre méltóbb mozzanatot akarok érinteni.

Az élelmezés közegészségügyi főkövetelménye, hogy a főváros csak jó minőségű élelmi és tápszereket nyerjen, — és a romlott, vagy hamisított élelmi és tápszerek, hamisított italok forgalomba ne jöhessenek.

A legfőbb tápszernak, a *húsnak*, ellenőrzése a közvágóhid felállításával által biztosítva lett, miután ott a naponkint levágott marhahús csak állatorvosi szemle után juthat forgalomba. — Miután a főváros egyesítése alkalmával a főváros jobb parti részén a hús illetén ellenőrzési módja nem volt meg, ennek hiányában a tiszti főorvos mindjárt a főváros egyesítése után nem késett ez érdemben már 1873-ik évi december 28-án előterjesztést tenni, melyben a jobb parti városrész számára is egy, az ottani viszonyoknak megfelelő közvágóhidnak felállítását közegészségügyi szempontból javaslatba hozta. Ezen előterjesztés folytán megindult tárgyalások azzal végződtek, hogy a fővárosi törvényhatóság 1879. évi február hóban a jobb parti városrészen szétszórt, s nehezen ellenőrizhető magán vágóhidak f. é. november hóban leendő beszüntetését elhatározta, s ez időn túl az összes marhavágatásnak a bal parti közvágóhidra való összpontosítását rendelte el.

A mi a hús a felnőtteknek, az a *tej* a kisdedeknek. Erre vonatkozólag különös gond van fordítva, s a kerületi orvosok közbenjöttével, a főváros

egyesítése óta, sűrű és szigorú vizsgálatok eszközöltettek, minek folytán nagyobb mérvű elkobzások történtek, melyeknek tapasztalható eredménye az, hogy az utóbbi időkben, nevezetesen 1877 és 1878-ban, ez irányban javulás mutatkozott. A tej legtöbbször vízzel volt hamisítva. Egyébiránt a tej minőségére nézve a takarmány befolyása is erősen észlelhető, különösen kora tavasszal, s miután a főváros tejjeli ellátása a főváros területén kívül eső tehenésztelepekről származik, mindezeknek ellenőrzése hatáskörön kívül eső nehézségekbe ütközik. Pedig ez irányban közegészségi szempontból az ellenőrzést tovább kellend majd kiterjeszteni, s ki kell találni a módját azon legfontosabb ellenőrzésnek, mely biztosan megakadályozza azt, hogy általában beteg, de különösen lázas tehéntől származó tej forgalomba bocsáttathassék.

Kenyér és lisztfélék ellen ritkán fordul elő kifogás, gyakrabban a gyümölcsfélék, szárnyas állatok és vadak ellen. Sűrűen foglaltatnak le gombák, épen a nem ritkán előforduló mérgezési esetek folytán. Különben az összes piacok, boltok, mézsárszékek, hentes üzletek, koresmák, vendéglők, pálinkamérések, kávéházak és cukrászboltok a vásárfelügyelők, állatorvosok és kerületi orvosok közbenjöttével a kerületi előljáróságok által eszközölt, s a rendőrség által támogatott folytonos ellenőrzés alatt állanak.

Ezenkívül koronként egyes irányban a mutatkozó szükséglethez képest átható vizsgálatok végeztetnek. Így 1874-ben trichinosis gyanúja miatt az összes szalami-árusok és gyárosok készletei vizsgálat alá vétettek, szintén 1874-ben az összes cukoráruldák, cukrászdák és fűszeres-boltok, mert tapasztaltatott, hogy némely faja a cukorkáknak, mely épen gyermekek számára készült, ártalmas festanyaggal, nevezetesen chromsavas ólom és arsennel volt készítve. Ezek mind elkoboztattak, s egyúttal a törvényhatóságnak a tisztí főorvos javaslata folytán tett felterjesztésére a nagyméltóságú belügyministerium által erre nézve az ország összes törvényhatóságában is czélszerű intézkedések tétettek.

Mesterségesen gyártott borok gyakran képezik vegyi vizsgálat tárgyát, de közegészségileg ártalmas anyagot legalább eddigelé nem tartalmazván, inkább nemzetgazdászati, mint közegészségi károkat okoznak.

Általában véve a főváros élelmezése körül nagyobb mérvű hamisítások nem igen történnek; mindamelllett ohajtandó, hogy az ellenőrzés szabatsága szempontjából mi nálunk is mielőbb árúcsarnokok létesíttessenek, mint más nagy városokban.

Az élelmi szerekkel való házalás ellenőrzése különösen a rendőrség teendői körébe tartozik. A halálulás külön erre rendelt piacokon történik, mi által annak ellenőrzése meg van könnyítve.

Egészségre ártalmas tápszerek és italok lefoglalása, elkobzása és megsemmisítése az 1876. XIV. t. cz. 141. §-a értelmében kiadott 31,028/1877 számu belügyministeri szabályrendelet szerint történik.

Újdonszülöttek közegészségi ügye. A zsenge növényi csemete kellő gondozás hiányában legtöbbször elvész. Ilyen az újdön szülött emberi csemete sorsa is.

Az újdön szülötteknek egyáltalában mindenütt nagy a halandósága, kiválólag a nagy városokban, — minek meggátlására nemcsak humanisticus, de nemzetgazdasági szempontból is újabb időben Europaszerte törekednek.

Budapesten az évi összes halálozásnak $\frac{1}{3}$ részét a 0—1 évig való gyermekhalálozás teszi ki, s a 0—5 évig való gyermekhalálozás az összes halálozásnak fele.

A kisdedek sűrű halálozásának okai nálunk is csak azon tényezőkre vezethetők vissza, mint más nagy városokban. Ezek: az ápolás hiánya, a szegénység, gondatlanság, mesterséges táplálás, dajkaságba adás, tudatlanság, s az erkölcsi érzület hiánya. Innen van, hogy a szegényebb sorsu szüléktől származó, vagy törvénytelen gyermekeknek halandósága nagyobb, és úgy viszonylik körülbelül a többiekhez, mint 8 : 3.

Mindezeken esakis a haladó miveltség, s az ezzel karöltve járó vagyonosodás és az erkölcsi érzület nagyobb kifejlődése foghat gyökeresen segíteni. Elő fogja ezt segíteni az 1876-ik évi XIV. t. cz. III. fejezetében foglalt rendeleteinek, különösen a 19—27. §§-nek a jelenleginél általánosabb keresztültivtele és szigorubb végrehajtása. Ez ideig ezen rendeletek csak részben voltak és lehettek foganatosíthatók épen azért, mert a kerületi előljáróságok, kikre ez bizva van, megszámlálhatlan módon és sok oldalról vannak igénybe véve.

A mi a szegény szüléktől hátramaradott, talált, elhagyott, kitett, korházban, vagy börtönben sinlódó szülék gyermekeit illeti, ezekre nézve részben az újabban a fővárosban társadalmi úton sűrűbben létrejövő humanisticus intézetek gondoskodnak, részben a fővárosi hatóság intézkedik, — és sok esetben ezek jobban vannak ellátva, mint a szegényebb sorsu soknemű gondtól terhelt, gondatlan szülék. hontáplált elhanyagolt kisdedei.

A főváros egyesülése óta a fővárosi tanács a lelencz- és árvaügyben annak egyöntetű szabályozására nézve, különösen a lelenczeknek és árváknak nyilvántartását, elhelyezését, tápláltatását, gondozását, orvosi felügyeletét illetőleg több rendbeli a kerületi előljáróságokhoz intézett, nevezetesen 1874-ben november 10-én 25,331. szám alatt, 1875-ben július hó 19-én 21,639. szám alatt és 1876-ben márczius 10-én 8765. szám alatt hozott határozataival gondoskodott.

Az 1876-ik évi november 11-éről 14,444. és 34,295. számok alatt kelt határozatával pedig a hatóság figyelmét kiterjesztette a fővárosban, vagy falun magányosak, vagy szülésznők közbenjöttével elhelyezni szokott gyermekekre, s e czélból a főváros területén levő összes szülésznők névjegyzékét a kerületi előljáróságoknak kiszolgáltatóván, azok jövendőbeli lakhelyválttatásának és névjegyzékének nyilvántartását rendelte el. Elrendelte továbbá,

hogy a kerületekben levő minden egyes szülésznő komolyan figyelmeztessék arra, miszerint azon esetre, ha jövendőben a törvénytelen gyermekek dajkaságba adásával megbiztatnék, vagy ilyenek tudomására jutna, — az ilyen esetet a kerületi előljárásnál jelentse be, ellenkező esetben pénzbírsággal fenytetik. E határozatban utasítottak az összes kerületi előljáráásokok, hogy az ily dajkaságba adott gyermekekről rendes törzskönyvet vezessenek, abban minden bejelentett gyermek, ugy az anya illetősége, valamint a gyermek születésére és elhelyezésére vonatkozó adatok pontosan vezetessenek be, kijelentvén e tanácsi határozat, hogy az árva gyermekek elhelyezésével foglalkozó közvetítőkre is ezen szabály szintén lehető szigorral lesz alkalmazandó. Meghagyja végre a kerületi előljáráásoknak, hogy valamint a főváros költségén újabb időben vidékre dajkaságba gyermek nem adatik, hatáskörükben oda hassanak, hogy ezt magányosok is minél ritkábban tegyék, s ha ilyen eset előadja magát, a gyermekek csak olyanoknak adassanak ki, kik az illető községelőljáráóság és járási orvostól származott igazolványt felmutatni képesek, s ezek alapján árva gyermek ápolásba vételére minősítéssel és engedéllyel bírnak. Egyáltalában pedig még egyszer felhívja a tanács a kerületi előljáráásokokat arra, miszerint arról, vajjon az illető tápszülők egészséges lakással bírnak-e, a kerületi előljáráások minden esetben személyesen is meggyőződést szerezzenek. Hogy pedig a lelencz, árvák és dajkaságba adottak elhelyezése tekintetében a vidéken is lehető szigoru eljárás gyakoroltathassék, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kunmegye alispáni hivatalát ily czélből a tanács átiratilag megkereste.

Ezen négy rendbeli hatósági intézkedés által a lelencz, árva és dajkaságba adott gyermekek elhelyezése, nyilvántartása és állapotjuk ellenőrzésére nézve a hatóság elég körültekintőleg intézkedett, sőt az 1876. év XIV. t. cz. 24. és 25. §§-aiban foglalt ide vonatkozó dispositioikat megelőzte.

A hatóság a fővárosi árvaházakban elhelyezettekén kívül a lelencz és árva gyermekeket vagy közvetlen a kerületi előljáráások útján magán családknál helyezi el, vagy az első gyermek-menhely útján, ez úton különösen az első korosztálybelieket, 0—2 évig való csecsemőket.

Az összes lelencz és árva gyermekekről, kik a fővárosi hatóság által vannak elhelyezve, a kerületi orvosok a tisztí főorvosnak, ez pedig a hatóságnak havonkint tüzetes jelentést tesz.

Meg kell még emlékeznünk a főváros kebelében a lelenczügy körül felmerült azon mozgalomról, melynek Weisz Bernát fővárosi bizottsági tag 1876. évi október hó 14-én a törvényhatósághoz lelenczház felállítása tárgyában beadott indítványával adott kifejezést.

Ezen indítvány tárgyalás és javaslattétel végett a fővárosi közegészségügyi bizottmánynak adatott ki. A tárgy fontosságánál fogva ide csatoljuk egész terjedelmében a bizottmánynak, a t. főorvos előterjesztése alapján

elfogadott jelentését és a fővárosi tanácsnak ez ügyben hozott határozatát, melyek így szólnak:

Tekintetes tanács!

A tekintetes közgyűlés múlt évi október hó 18-án 662. szám alatt kelt határozatával Weisz Bernát Ferencz biz. tag urnak lelencház felállítására tárgyában tett indítványát tárgyalás és javaslatétel végett a közegészségügyi bizottmánynak adta ki.

A közegészségügyi bizottmány ehhez képest az indítványt minden irányban beható tanulmányozás alá vévén, javaslatát azzal mutatja be a tek. tanácsnak, hogy azt a tek. közgyűlés elé terjeszteni méltóztassék.

A bizottmány mindenek előtt azon kérdést tűzvén ki magának megoldásul, hogy vajjon lelencházaknak felállítása egyáltalában czélszerű-e? — az ez irányban szerzett tapasztalatok alapján azon megállapodásra jutott, hogy lelencház felállítását úgy közegészségi, mint gazdasági és társadalmi szempontból javaslatba nem hozhatja.

Közegészségi szempontból nem hozhatja javaslatba, mert a figyelembe vett statisztikai adatok szerint a lelencházakban a halálozás felette nagy, s mert a központosított ápolás úgy a betegeknel, mint a kis gyermekeknel czélszerűtlennek, ellenben a lelenceknek decentralisált elhelyezése s ápolása minden tekintetben sikeresebbnek mutatkozik, úgy, hogy a lelencházak most már csak átmenetileg képeznek központot, s rendes körülmények közt is, de különösen járványok alkalmával, igyekeznek a gyermekeket szétszórta, magánosoknál elhelyezni.

Nem hozhatja egy lelencház felállítását a bizottmány továbbá gazdasági és társadalmi szempontból sem javaslatba, mert a lelencház akkor, ha a gyermekek felvétele korlátolva van, nem fogadhat magába minden lelenchezet, s ha nincs korlátolva, oly terjedelmet nyerhetne, hogy a lelencek költségei az állampénztárt is túlterhelőleg vennék igénybe, s így annál kevésbé viselhetné azokat a főváros; s mert végre nagy figyelmet érdemel társadalmi tekintetben azon körülmény is, hogy egy korlátlan felvétellel bíró lelencházba a szülők, hogy az ápolás terhei és gondjai alól magukat felmentsék, a törvényes ágyból szülötteket is letehetnék, minek messzeható családi és társadalmi hátrányai lehetnének, s magára az államra is káros visszahatással volna.

Egyébiránt foglalkozott már ezen kérdéssel 1869-ben a nagyméltóságú m. kir. belügyministerium is, s a lelencház felállításának kérdését az országos közegészségi tanács véleménye s épen a fentebb felsorolt indokok alapján szintén elejtette.

A közegészségi bizottmány ezek folytán a fővárosban egy lelencház felállítását nem hozza javaslatba, sőt figyelemmel azon körülményre, hogy a más gazdag államokban fenálló lelencházakat is a felsorolt indokok

folytán beszüntetni igyekeznek, előnyösnek tartja, hogy a főváros eddig ilyet nem állított fel.

Azon kérdéssel foglalkozott tehát a bizottság, hogy minő intézkedések volnának mégis teendők a lelenz- és árva-ügy körül?

E helyütt, szemben az indítvány indokolásában felhozott s igen hangsúlyozott azon körülménnyel, hogy a fővárosban a törvénytelen gyermekek halandósága felette nagy, a bizottság mindenk előtt megjegyzi, hogy a csecsemők és pedig úgy a törvényes, mint törvénytelen csecsemők, különben minden európai nagy városban érzett nagy halandóságának oka leginkább a szülők szegénysége és gondatlansága s az erkölcsi érzület hiánya; és hogy a fővárosban a gyermekek halálózása számához a hatósági gondozás alatt levő lelenzek és árvák éppen nem járulnak nagy contingenssel.

De e mellett is, és habár újabb időben, mint az a statisztikai és tisztii főorvosi hivatalok adataiból kitűnik, az általános halandósági arány némileg esökkent is, mégis azon meggyőződésnek ad kifejezést a közegészségügyi bizottmány, hogy az ország első törvényhatósága, a főváros, hol az értelmiség, a humanismus és vagyon öszpontosítva van, első sorban van hivatva, sőt erkölcsileg kötelezve, a fenforgó kérdést a fenálló viszonyok figyelembe vételével czélszerűen megoldani s a lelenz- s árvaügyet mintaszerűleg rendezni.

E czélből a már volt Pest város tanácsa által követett, s a főváros egyesítése óta több irányban czélszerűen javított, a gyermekek decentralisált ápolásán és kezelésén alapuló eljárás fentartása mellett, a következőket hozzuk javaslatba:

Mindenek előtt szükségesnek tartjuk, hogy a csecsemők védelme már a szülés előtti időszakra kiterjesszessék, s e végből társadalmi uton a hatóság anyagi támogatása mellett olyan helybeli illetőségű szegény terhesek számára, kik terhességök utolsó szakában munkaképtelenek, és segélyt nyújtható rokonok, vagy más hozzátartozókkal nem bírnak, menhelyek volnának felállítandók.

Ennek sikeres keresztülvitelére kimondandó volna, hogy e czélra évenként anyagi viszonyainknak megfelelő bizonyos összeg vétessék fel a költségvetésbe; másrészt azonban szükségesnek tartjuk, hogy a hatóság érintkezésbe tegye magát az első gyermekmenhely elnökségével, megtudandó, hogy vajjon nevezett egylet nem volna-e hajlandó, tekintettel azon körülményre, hogy ez által az egylet, de a közönség is a szükséges dajkákat innét nyerhetné, bizonyos megállapítandó feltételek mellett az ilyen terheseket elhelyezni s ápoltatni?

Szükségesnek tartjuk továbbá, hogy szintén társadalmi uton, de a hatóság erkölcsi s anyagi támogatása mellett, az angol rendszer szerint s a decentralisatio alapján építendő szülházak állittassanak fel, melyekben hely-

beli illetőségű szegény s elhagyott anyák a szülés után 4—6 hétig tartózkodhatnak; szükségesnek tartjuk, hogy az idegen községi illetőségű anyák és terhesek számára az állam által is állíttassanak fel szülházak a főváros területén, mely czélból felirat volna a nm. m. kir. belügyministeriumhoz intézendő, s végre intézkedés volna teendő az iránt is, hogy a kerületi előljáróságoknak a lelecz- és árvaügyben adott eljárási utasítások s tanácsi határozatok a legszigorubbán hajtassanak végre.

Mínt hogy pedig a kerületi előljáróságok sokoldalu teendőik folytán az ezen ügy fontosságához mért folytonos ellenörködést alig gyakorolhatják, azt javasoljuk, hogy a kerületi esküdtek száma minden kerületben egygyel szaporíttassék, s hogy ezen „árva atyjá“-nak nevezendő esküdt kizárólagos teendője az illető kerület árva- s leleczügyének kezelése s ellenörzése legyen.

Tekintve továbbá, hogy a megszabott tápdíjak a mai viszonyokhoz mérve felette csekélyek, s tekintetbe véve, hogy annak folytán a csecsemők ápolását rendszerint csakis szegényebb sorsu, szorult anyagi viszonyok közt élő családok vállalják el, és végre tekintve, hogy a hatósági árvaházakban, hol a közös ellátás az aránylag legesekélyebb költségeket feltételezi, fejenkint mégis mintegy 200 firtot tesz ki: mindezeknél fogva a tápdíjak felemelését is javasoljuk.

Javasoljuk továbbá, hogy a „Budapesti első gyermekmenhely“ különös hatósági támogatás által gyámolíttassék, bővítettessék, s eddig tapasztalt üdvös működésének kiterjesztésében elősegítettessék, s különösen pedig, hogy a főváros által ott elhelyezett leleczek és árva után fizetendő tápdíj szerződésileg állapíttassék meg, és a hatóságnak a gyermekmenhelyhez való viszonya szabályoztassék, s végre pedig, hogy társadalmi uton s a hatóság támogatása mellett, a Duna jobb parti részén is állíttassék fel egy hasonló menhely.

Tekintetes tanács! ezek azon intézkedések, melyeket a közegészségi bizottmány Weisz B. F. biz. tag ur indítványa ellenében, a lelecz- és árvaügy czélszerű javítására javaslatba hoz, s a tek. közgyűlésnek melegen ajánl, azon meggyőződésének adván kifejezést, hogy azoknak sikeres keresztülvitelével el lesz érve azon czél, mely a közegészségi, gazdasági s társadalmi szempontokból czélszerűtlennek jelzett leleczház felállítása által elérteni óhajtatik.

Végre a közgyűlési határozat azon utasítására vonatkozólag, hogy a közegészségügyi bizottmány tegyen nyomozásokat egy országos leleczház létesítése czéljából, már az előbbi években társadalmi uton tett mozgalom mily stadiumban lett előhaladásáról, van szerencsénk tisztelettel jelenteni, hogy a bizottmánynak csak arról van tudomása, miszerint a fennemlített mozgalmat egy egylet indította meg, melynek legutóbb Dr. Apáthy István volt elnöke, Dr. Reich pedig pénztárnoka, kiknél tehát az ügy állásáról s a gyűjtött pénzek hováfordításáról biztos adatokat lehetne szerezni.

Kelt Budapesten, a közegészségügyi bizottmánynak 1877. évi június hó 26-án tartott üléséből. Havas Pál s. k., tanácsnok s bizottmányi elnök. Jegyzette: Próbáld Károly s. k., bizottmányi jegyző.

A tanácsi határozat így szól: 34,967. szám. — 1877. VI.

A tanács a közegészségügyi bizottságnak egy lelencház felállítása tárgyában benyújtott jelentését a következő javaslattal terjeszti a tek. főv. biz. közgyűlés elé:

A bizottsági jelentésben felsorolt indokok alapján a tanács a fővárosban egy lelencház felállítását szintén nem hozhatja javaslatba; — azonban készségesen hozzájárul a tanács a közegészségügyi bizottság azon indítványához, hogy a lelencház-ügy általában, s nevezetesen a lelencházok ellátása és ápolása a viszonyok és körülmények figyelembe vételével lehető czélszerűen rendeztessék. Az ez irányban tett közegészségügyi bizottsági javaslatokra nézve meg kell jegyeznie a tanácsnak, hogy társadalmi uton szülintézetek létesítése alig remélhető; — valamint kivihetlennek tartja a tanács a bizottság azon indítványát is, hogy a szülőknek illetőségére való tekintettel, hatósági és állami szülintézetek állíttassanak fel, mert azon perczen, midőn a segélyzés szüksége beáll, — az illetőség kérdése a segélynyújtás föltételeül figyelembe sem vehető. De továbbá minthogy úgy a jelenlegi kórházaknál vannak külön szülészki osztályok, mint pedig a tervezett új kórházak is nyerendenek külön szülészki osztályokat, a tanács azon véleményben van, hogy ez irányban a hatóság a jelentkező szülő nők elhelyezéséről kellően gondoskodott; — azonban e mellett czélszerű, sőt szükséges is, hogy a magas kormány a bizottsági javaslathoz képest egy országos szülintézet felállítására feliratilag felkéressék.

A mi illeti a közegészségügyi bizottság azon javaslatát, hogy a ker. előljáróságoknál az esküdtek száma egygyel-egygyel szaporíttassék, oly czélből, hogy ezek kizárólag a lelencház- és árvaügyet kezeljék, — a tanács azon nézetének ad kifejezést, hogy miután a m. ministerium leirata szerint a gyámügyi törvény életbeléptetése jövő 1878. évi január 1-sejével kilátásba helyeztetett, és e törvény erre vonatkozólag is tartalmaz intézkedéseket, ezek végrehajtása által az e tekintetben tett javaslatok is nyernek értelmes elintézést; addig is azonban a fennálló szabály-utasítások pontos végrehajtásának ellenőrzésére a kerületi előljáróságok jelen szervezeti létszáma elégségesnek tekintendő.

A jelenlegi tápdíjak felemelésére vonatkozó javaslatot illetőleg, kijelenti a tanács, hogy a magánosoknál elhelyezett lelencházok utáni tápdíjak felemelését nem hozhatja ugyan javaslatba, azonban a legmelegebben ajánlja a tekintetes közgyűlés pártfogásába a budapesti első gyermekmenhelyegyletet, mely eddig is tapasztalt üdvös működéséért a hatóság minél nagyobb mérvű anyagi támogatásában lenne részesítendő, hogy az eddig

magánosoknál kellő ellátásban nem részesült lelenz és árva kisdedek ez intézetben helyeztethessenek el.

A lelenzcek és árvák a gyermekmenhelyben csak 6 éves korukig nyervén ellátást, — további elhelyezésük és ápoltatásuk iránti intézkedéseket illetőleg, a tanács az alkalommal teend a tekintetes közgyűléshez indokolt javaslatot, midőn Rupp Imre tanácsnoknak ez irányban tett, s a közoktatási bizottságban legközelebb tárgyalandó indítványát határozathozatal végett beterjesztendi.

Végre a tekintetes közgyűlés azon utasítására vonatkozólag, hogy egy országos lelenzház létesítése czéljából már évek előtt társadalmi uton megindult mozgalom mily stadiumban történt előhaladásáról is tétessék jelentés, tisztelettel megjegyzi a tanács, miszerint ez irányban az ügy felderítése végett a szükséges intézkedések folyamatban vannak, s az eljárás eredménye annak idején a tekintetes közgyűlésnek be fog jelenteni.

Kelt Budapesten, a fővárosi tanácsnak 1877. évi augusztus hó 2-án tartott üléséből. G e r l ó c z y Károly s. k., h. polgármester.

A fővárosi közgyűlés a tanácsi határozatot úgy fogadta el, hogy a városi hatóság által ez után az első gyermekmenhelyben elhelyezett gyermekekért a tápdíjakat az első gyermekmenhely igazgatóságának előterjesztésére, havonként 2 frttal felemelte, mit legközelebb a nagyméltóságú belügyminister úr is helybenhagyott, s így ezután az első gyermekmenhelyben elhelyezettekért az 1-ső korosztályban, 0—2 évig, a hatóság egy évre fejenként 144 forintot, a 2-dik korosztálybeliekért, 2—6 évig, 120 frtot fizet.

Ezenkívül különösen előmozdítja ez ügyet a fővárosi törvényhatóságnak a királyi pár ezüstmenyegzője alkalmából az első gyermekmenhely részére legujabban tett 100,000 frtnyi alapítványa.

Betegápolás. A főváros területén a magán gyakorló-orvosokon, az egyetemi kórodákon, és a magán kórházakon kívül a betegápolást, különösen vagyontalanabb betegeket illetőleg, a két, fővárosi nyilvános közkórház és a kerületi orvosok végzik. Ez idő szerint van bejegyzett orvostudor 520, sebész 150. Az utolsó években a gyakorló orvosok a főváros területén a következő arányban telepedtek le :

1874-ben 48, 1875-ben 51, 1876-ban 39, 1877-ben 38, 1878-ban 28. Összesen 204 orvostudor.

Sebész letelepedett 1874-ben 9, 1875-ben 10, 1876-ban 6, 1877-ben 3, 1878-ban 4. Összesen 32.

A mi a fővárosi nyilvános közkórházakat illeti, már a főváros egyesítése előtt is tudva volt, hogy a fővárosi nyilvános közkórházak sem helyiségük, sem berendezésükre nézve a mai kívánahunnak meg nem felelnek.

A főváros egyesítése után e kórházakban mutatkozó, s a közegészségi

bizottság által az ideiglenes megélhetés szempontjából kijelölt hiányokat a hatóság a lehetőségig azonnal orvosolta, s csakhamar újabb kórházak felépítésére vonatkozó intézkedéseit megkezdette.

Nevezetesen a VI. ügyosztály 1874-ik évi nov. 12-én a tanácsnál javaslatba hozta 1) hogy az illetékes szakközegek által egy építendő kórházra tervezet készíttessék ; 2) hogy e tervezet alapján építési tervek készíttessenek ; 3) hogy az 1875-iki költségelőirányzatba az előmunkálatok és az építés megkezdésére 100,000 frt vétessék fel.

A tanács ennek folytán Dr. Gebhardt Lajos kórházi igazgatót tervezet készítésére hívta fel, másrésről a közgyűlés 1875. évi márczius hóban a költségvetés tárgyalásakor a 100,000 frtot kórházépítési évi költség gyanánt előirányozta.

Dr. Gebhardt 1875-ik évi szeptember 14-én a kívánt tervezetet, mely három kórházra szolt, bemutatta. Ezen tervezetet a közegészségi albizottságnak a tiszti főorvos elnöklete alatt ennek tárgyalására kiküldött tagjai : Bókay János, Gebhardt Lajos, Hirschler Ignác, Hegedűs János, Kis Sándor, Mezey Adolf, Rózsay József és Tatay Adolf 1875-ik évi deczember 3-án elfogadták, s ennek alapján a fővárosi közegészségi bizottság 1876-ik évi ápril 26-án szintén elfogadta. E javaslatnak a tanácsban ugyan ez évi május 26-án, a közgyűlésen május 31-én történt elfogadtatása után a tanács 1876-ik évi október 15-én építkezési tervek készítésére pályázatot hirdetett.

Az 1877-ben ápril hó 10-én lejárt pályázati időre összesen 15 jelige alatt 22 terv érkezett be, és pedig az üllői ut melletti közkórházra 10, a kerespi ut mellettire 7, a budai közkórházra 5 ; mindössze 324 darab rajz és 51 irattal.

A benyújtott tervek megbirálására kiküldött jury, melynek tagjai Havas Pál tanácsnok elnöklete alatt Ybl Miklós, Weber Antal, Lechner Lajos, Bobula János, Gebhardt Lajos és a tiszti főorvos voltak, — 1877-ik évi deczember 21. és 28-án tartott üléseiben e részben véleményt mondott, melynek alapján a közgyűlés 1878-ik évi január 28-án tartott ülésében 10 pályaművet kisebb-nagyobb díjban részesített, s egyuttal Gerlóczy Károly alpolgármester elnöklete alatt a középítési bizottság tagjaiból Ybl Miklóst, Preuszner Józsefet, Steiger Gyulát és Weber Antalt, a közegészségi bizottság tagjaiból Bókay Jánost, Gebhardt Lajost, Poor Imrét és a tiszti főorvost egy vegyes bizottságba nevezte ki a kórházak építési sorrendjének megállapítása végett. Ezen vegyes bizottság 1879. évi márcz. 29-én tartott ülésében a szükségesség és czélszerűség szempontjából kimondotta, hogy mind a három kórház egyidejűleg építendő fel, és miután a Duna jobb parti retekutcai terület nem elégséges egy a meghatározott tervezet szerint építendő kórházra, erre nézve egy újabb helyiség szemelendő ki. Az ügynek helyzete jelenleg ez, és óhajtandó volna, hogy miután az előintézkedések már megvannak téve, a kórházak tényleges kiépítése is mielőbb megtörténjék. —

A jelenleg tényleg fenálló kórházak berendezését és szervezetét a sz. Rókus kórház igazgatója ismertetvén, e helyen nem tárgyaljuk. Különben az összes kórházak az 1876. VI. t. cz. értelmében a fővárosi közigazgatási bizottság felügyelete alatt állanak, mely évenként az összes kórházakat megvizsgál-tatja, és az észlelt hiányok orvoslásáról gondoskodik.

Tekintve, hogy sem az állam, sem a főváros a nem gyógyítható és nem közveszélyes elmebetegek, ugynevezett hülyék és buták elhelyezésére egy-általában semminemű intézettel nem bír, a közigazgatási bizottság a tiszti főorvos javaslatára 1877-ik évben felterjesztést tett belügyminister ő mmltsá-gához, ki válasziratában egy ily intézet felállításának szükségességét szin-tén beismerte, de annak létesítését pénzügyileg kedvezőbb körülményektől tette függővé. Az ez iránybani szükség a fővárosi illetőségűekre nézve szin-tén égető, s ezen ez idő szerint a fővárosi szegényházban egy kis osztály kiszakítása van némileg és ideiglenesen segítve, miért is a szegényház bal szárnyának is e czélból leendő kiépítése az elkerülhetlenek közé tartozik.

A mi a városi szegényeknek a kerületi orvosok részéről való gyógy-kezeltetését illeti, az úgy történik, hogy a kerületi orvosok saját lakásaikou, — rendes, meghatározott órákban, — délelőtt és délután rendelnek a szegény járó betegeknek; fekvő betegeket azok lakásain látogatnak meg és gyógy-kezelnek, az ápolás hiányában levőket pedig a közkórházakba utasítják, külö-nösen gondoskodnak a heveny ragályos betegségben szenvedők lehető elkü-lönítéséről, s a szükséges fertőtlenítésről.

Mind e szegény betegek a vényeknek a kerületi előljáróság útján ki-állított láttamozása mellett a gyógyszereket a városi hatóság költségére ingy-en kapják, ugyszintén a szegény-gyermek-kórházban szegény beteg gyer-mekek részére irt orvosi vényekre is a gyógyszerek hasonló eljárással ingyen szolgáltatnak ki.

Gyógykezeltetett a kerületi orvos által fekvő és járó beteg

	összesen
1874-ben	17,587
1875-ben	24,487
1876-ban	28,344
1877-ben	38,467
1878-ban	39,940.

Ezen uton szegény betegeknek kiszolgáltattott gyógyszerekre a városi hatóság, a gyógyszerárak által engedélyezett 50% levonása mellett

1874-ben	5,777 frt 77 krt
1875-ben	5,919 „ 11 „
1876-ban	7,398 „ 74 „
1877-ben	10,474 „ 74 „
1878-ban	11,294 „ 02 krt adott ki.

A kerületi orvosok által gyógykezelt szegény betegeknek évenkénti fokozatos emelkedése részint a kerületi orvosi intézmény megismerésének, részint a nagyobbodó szegényesedésnek, részint az 1877. évi január 1-én életbe lépett 1876. XIV. t. cz. 3. fej. 20—21. §§-ai intézkedésének tudható be.

Gyógyszertárak. A főváros területén összesen 33 gyógyszertár van, és pedig :

az	I. kerületben	4
a	II.	"	4
a	III.	"	3
a	IV.	"	4
az	V.	"	4
a	VI.	"	4
a	VII.	"	2
a	VIII.	"	4
a	IX.	"	3
a	X.	"	1

Ezen gyógyszertárak a kerületi orvosok és a tiszti főorvos állandó felügyelete alatt állanak.

A főváros egyesítése óta engedélyezettett két új gyógyszertár : egyik a VI. ker. király és rózsas-utca szélén, a Városliget közelében, a másik az V. kerületben, a vácsi ut végén, a Margit hid és osztrák államvasut táján.

Az 1876. XIV. t. cz. életbeléptetése óta újabb gyógyszertárak felállítása végett sűrűn jelentkeztek folyamodók a 134. §. b. pontja értelmében.

A fővárosi törvényhatóság, ugyszintén a fővárosi közigazgatási bizottság feliratot intéztek belügyminister ő nmltóságához az iránt, hogy gyógyszertárak felállítása a főváros területén, tekintettel az itt fennforgó viszonyokra, az idézett törvény 134. §-ának a) pontja értelmében jövőre előleges pályázat utján menjen végbe. A közigazgatási bizottsághoz ez érdemben nem érkezett válasz.

A gyógyszertárak a törvény értelmében a tiszti főorvos által a gyógyszerészi testület elnökének közbenjöttével évenként megvizsgáltván, az erről szóló jegyzőkönyv az esetleges észrevételekkel együtt a nmltságu m. kir. belügyministeriumnak felterjesztetik.

Iskolák. A főváros területén lévő iskolákat, ideértve a magániskolákat és nevelőintézeteket is, a kerületi orvosok rendszeren minden iskolai év megkezdése előtt közegészségi tekintetben megvizsgálják, és a vizsgálat eredményét a tiszti főorvosi hivatalhoz betérjesztik. Az ilyen vizsgálat alkalmából felmerült közegészségi ártalmak, vagy hiányok megszüntetése végett a tiszti főorvos — kiválóbb esetekben személyesen is meggyőződván a tényálladékról — a tanácsnak előterjesztést és javaslatot tesz.

A kerületi orvosok továbbá rendes időközökben is megvizsgálják az iskolákat, s felügyelnek arra, hogy a tantermek zsúfolva ne legyenek, és kellő és szabályszerű világosságuk meglegyen; — felügyelnek továbbá a tantermek szellőztetésére és fűtésére, az ivóvíz minőségére, az iskolapadok kellékeire, az árnyékszékekre, s általában minden a közegészségügy és köztisztaságha vágó dolgokra. Az ez irányban észlelt hiányokról a kerületi orvosok a kerületi előljáróságnak, mint elsőfoku közegészségügyi hatóságnak, s egyuttal a tiszti főorvosi hivatalnak tesznek jelentést.

A fővárosban különben az iskolaszékek is közreműködnek az iskolák egészségügyi felügyeletében, a mennyiben azok tagjai az iskolákban több ízben megjelenvén, a tisztaság mibenlétére is kiterjesztik figyelmüket.

Ezenkívül az iskolák az 1876. VI. t. cz. értelmében a fővárosi közigazgatási bizottságnak is felügyelete alatt állanak, melynek rendes havi üléseiben a tiszti főorvos az iskolák közegészségügyi állapotáról is jelentést tesz.

Azon közegészségügyi tekintetben alapos kifogás alá eső körülményen, hogy egyes iskolákban a tornázás pinezehelyiségekben gyakoroltatott, segítve lett.

A kerületi orvos a tornázás tekintetében felügyel arra is, hogy a testi fogyatkozásaiknál fogva a tornázásra nem minősített gyermekek csak olyan tornagyakorlatokban vegyenek részt, melyeket szervezetük megenged.

Arra nézve, hogy a tanköteles gyermekek szellemileg túl ne terheltessenek, — 1876-ban a fővárosi közegészségügyi bizottság a tanácsnak előterjesztést tett, mely a tanács részéről el is fogadtatott. Ez irányban még vannak kívánni valók, melyek a fensőbb tanhatóságok együttes közreműködésével lennének megoldhatók.

Arra nézve, hogy a ragályos betegségek az iskolák útján tova ne terjedjenek, az intézkedés az 1876 : XIV. t. cz. értelmében úgy történik, hogy az iskola igazgatója minden egyes esetben az állítólagosan ragályos betegség miatt az iskolából elmaradt gyermekek név- és lakjegyzékét az illető kerületi orvosnak átadja, ki e gyermekeket lakásaikon felkeresi — annak megállapítása céljából, vajjon csakugyan ragályos betegségben szenvednek-e, s ha igen, — intézkedés tételük az iránt, hogy a megbetegedett tanulók és ezek testvérei az iskolát ne látogassák mindaddig, míg a ragályozás tovaterjedésének lehetősége fenforog.

Ily esetekben a kerületi orvos a tiszti főorvosi hivatalnak azonnal külön jelentést tenni tartozik, — ugyszintén ragályos kórok sűrűbb fellépése esetében a netalán szükségesnek mutatkozó iskola-bezáratásra vonatkozó javaslatát is a tiszti főorvosi hivatalnak bemutatja. A tiszti főorvos ezek alapján a polgármesterhez minden körülménynek számbavé-

telével, a szükség mérvéhez képest javaslatot tesz. A polgármester ennek alapján egyes osztályok, vagy az egész iskola bezáratását rendeli el. A bezáratási időtartam alatt a bezárt osztályok, vagy iskola helyiségei fertőtlenítettnek, folytonosan szellőztetnek, szükség esetén kisuroztatnak és kimeszeltetnek.

Az iskolák koronként eszközölt bezáratása a fertőző kóroknak tova-terjedése ellen hasznosnak bizonyult.

Börtönök. A börtönökről csak azt jegyzem meg, hogy ezek az 1876. VI. t. cz. értelmében a fővárosi közigazgatási bizottság felügyelete alatt állanak, melynek havi üléseiben a kir. ügyész azok állapotáról rendszeren jelentést tesz. Ezenkívül a fővárosi közigazgatási bizottság is kiküldöttei által a börtönöket évenként megvizsgálattja. E vizsgáló bizottságnak egyik tagja a tiszti főorvos, ki közegészségi tekintetben teszi meg észrevételeit.

Gyárak. Minden kerületi orvos a kerületében levő gyárakat koronként megvizsgálja, és úgy a gyári munkások egészségéről szerez magának tudomást, valamint arra is gondot fordít, hogy a gyári hulladékok által a talaj és levegő be ne fertőztessék. Az e téren mutatkozó hiányokat első sorban az illető kerületi előljáróság útján igyekszik orvosolni, mi, ha ez uton nem sikerül, a központhoz jelentést tesz.

Nem kis akadály közegészségi tekintetben, hogy sok gyár régibb időben keletkezvén, most már igen bent fekszik a város lakott részén, és az ilyenek eltávolítása csakis kisajátítás mellett eszközölhető.

A mi a jövedőt illeti, a fővárosi közmunkatanács által kiadott erre vonatkozó szabályok gondoskodnak arról, hogy a jövedőbeli gyártelepek, a közegészségi tekinteteknek szoros figyelembe vételével, milyenségük szerint csakis az azokra meghatározott tájakon épülhessenek.

A gyári termények minőségét illetőleg, történtek eddigelé is orvosrendőri, illetőleg vegyészeti vizsgálatok, a felmerült esetekhez képest, de az ezek körül szükséges ellenőrzésnek nagyobb körre való kiterjesztése a jövő feladataihoz tartozik.

A prostitutio. A fővárosban a bordélyrendszer van elfogadva, mely Szentkirályi Mór főpolgármestersége alatt, még az 1867. évi 33,474. számú közgyűlési határozattal lett szabályozva.

Ezen szabályzat 5 részből áll: az első és második rész a bordélyházakról és a kéjhölgyekről szól, mindkét irányban előírva a minősítési feltételeket, — a harmadik rész a kerületi orvosok és a tiszti főorvos teendőiről szól, előírván a vizsgálatok módozatait és a közegészségi ellenőrzést, — a negyedik és ötödik rész végül a kapitányi hivatalnak és a főkapitánynak teendőit foglalja magában, és kiterjed a közerkölesiség és közbiztonság fentartására és ellenőrzésére.

Ezen szabályzatot a főváros egyesítése után egy erre kiküldött bi-

zottság átvizsgálta, s a megváltozott hatósági viszonyok között is megfelelőnek találta.

A kéjnételepek és kéjnök száma változó, rendszeren 54—60 bejelentett telepen a rendes létszám 260—300 bejegyzett prostituált között váltakozik.

Az 1876. XIV. t. cz. 91. §. ezen ügynek rendeleti uton leendő szabályozását a multsgú belügyministerre bizta, ki is az országos közegészségi tanács által szabályzatot dolgoztatott ki, melyet esetleg helyi szempontból teendő észrevételek megtétele végett, továbbá ide vonatkozó 22 pontban foglalt kérdésekre nézve a fővárosi közegészségi bizottsághoz tett át. A fővárosi közegészségi bizottság tüzetes tárgyalások után ez érdemben 1878-ban a tanács útján, a belügyministerhez kimerítően indokolt nyilatkozatot terjesztett fel.

Fürdők. A főváros a Duna jobb parti részén természetes meleg ásványforrásokban gazdag, — ezekhez járul a margitszigeti forrás és a Duna bal parti részén az újabb időben létesült artézi kut.

Ezen vizek gyógyezélből ivásra és különösen fürdésre használtatnak, s közvetlen közelükben rendes fürdőintézetek vannak berendezve, míg az artézi kut ez utolsó tekintetben csak jövőre lesz felhasználva.

A főváros területén levő összes fürdők az illető kerületi orvosnak felügyelete alatt állanak, s különösen a fürdői időszak megnyilta előtt a közegészségi igények tekintetéből rendszeres vizsgálat alá vétetnek.

A fürdőkben azelőtt divott és minden orvosi javaslat s ellenőrzés nélkül üzött vérbocsátás, illetőleg köpölyözés, hatósági rendelettel szabályozva lett.

Temetők. Nemcsak a kegyelet, hanem közegészségi tekintetek is megkívánják, hogy a temetőkre és temetkezésre különös hatósági gond fordittassék.

A kegyelet azt igényeli, hogy a temető nagyon távol a várostól ne essék, s az odajutás ne járjon nagyobb nehézségekkel, — közegészségi szempontból azonban a temetőnek távol kell esnie a város lakott részétől, ezenkívül a talaj minősége, a légáramlat iránya figyelembe veendő.

A főváros különös fekvésénél fogva több temetőt igényel, s a temetkezés egy közös helyen nehezen történhetik meg, már csak a temetkezési költségek szempontjából is, különösen a szegényebb osztályu népet illetőleg.

A Duna bal partján fekvő városrészek számára szolgáló kerepesi temető még néhány évig elegendő térrel bir. De tekintve részint ennek a városhoz való közelségét, részint a közeledő szükségét, egy távolabb fekvő temetkezési helyről már is gondoskodni kell. A kerepesi temetőben 1878-ban eltemettetett összesen 9016 hulla, — 1849. évi april hó 1-től, mint megnyitási idejétől, 1879-ik évi január 1-ig pedig összesen 106,833 hulla.

A kerepesi temetőnek hatósági kezelése minden irányban elég szabatos, ugyanzintén rendes és szabatos az itt levő izraelita temető is, mely halottas házzal is bir. A kerepesi temetőnek eddig érzett legnagyobb hiányán segítve lett, a mennyiben a közegészségi szempontból annyira szükséges halottas ház felépült, és épen most van belső felszerelése alatt, s bárha még közhasználatnak nincs átadva, már is a közegészségi közigazgatás rendkívüli és kivételes esetekben nem egyszer vette hasznát.

Remélhető azonban, sőt bizonyos is, hogy még ez év folytán a közhasználatnak átadatik.

Másként áll a dolog a Duna jobb partján levő temetőkre nézve, melyek mind helyiségük, mind kezelésük tekintetében kifogás alá esnek, és még mai napig is bérelő kezében vannak. Ezenkívül a tabáni, vagyis krisztinavárosi temető tultömött, — a vizivárosi a város éjszak-nyugati oldalán, nyaralók szomszédságában van. — az ujlaki tultömött, rossz utak miatt hozzáférhetlen — az óbudai temetők ugyszólva a város lakott részeiben vannak, felettébb tultömöttek, különösen az izraelita temető.

Tekintettel a Duna jobb parti temetők állapotára, s az ezekből felmerülhető közegészségi hátrányokra, — a tiszti főorvos már 1874-ben javaslatban sürgette újabb temetők felállítását. Ennek alapján megindultak a hatósági intézkedések, s különösen Ó-Budán az erre alkalmas hely ki is szemeltetett, — azonban sajnos, hogy a kisajátítási műveletek lassúsága folytán az annyira szükséges ó-budai új temető mindez ideig nem létesült.

Ennél még nagyobb nehézségekkel jár a tabáni és vizivárosi temetők helyett egy újabb temetőnek létesítése, melyre nézve hely kiszemelése végett a fővárosi törvényhatóság ugyan még 1877-ben utasította a fővárosi közegészségi bizottságot, de miután nyugatról a hegyek és nyaralók, éjszokról a város, keletről a Duna, délről az itt levő sósforrások állanak útban, a közegészségi bizottság azok helyett még eddig alkalmas temetőhelyet nem talált. Ha új temetőhelyiségre nézve Budán ily nehézségek állanak is fent, de semmi sem áll útjában annak, hogy a tabáni és vizivárosi temetők a bérleti rendszer megszüntetése mellett a balparton levő kerepesi temetővel egyforma és egyöntetű hatósági házi kezelés alá vétessenek.

Megemlítendőnek tartom végre, hogy a hatóság 1874-ben augusztus havában a tiszti főorvost az ekkor Drezdában eszközölt hullaégetési kísérletek megfigyelésére kiküldötte. A tiszti főorvos annak idején ezen kísérletek eredményéről azon javaslattal tett jelentést a tanácsnak, hogy a főváros területén egyelőre legalább az állati hulláknak ily módon való megsemmisítése közegészségi szempontból kívánatos volna.

Az emberi hulláknak elégetése az Oroszország részéről fenyegetett pestis járvány alkalmából szóba jött, de a hogy a pestis ellen tett óvintézkedések megszűntek, ezen kérdés is háttérbe szorult.

Köztisztasági szabályok. A törvényhatóságnak a társadalmi viszonyok-

ből származó hátrányok eltávolítására szolgáló legujabb intézkedéséről, a köztisztasági szabályokról is meg kell emlékeznünk.

Tekintettel a köztisztaságnak a közegészségügyre való nagy fontosságára, — tekintve, hogy a közegészségnek legfőbb követelménye a tisztaság: ezen szabályok, ha pontosan végrehajthatnak, szintén hozzá fognak járulni a főváros közegészségi állapotának javításához, és épen ezért helyén levőnek tartom, a fővárosi köztisztasági szabályzatot egész terjedelmében ide igdatni.

Budapest főváros köztisztasági szabályzata. 1. §. A ház belső és külső részeinek, valamint a ház előtti járdának tisztántartása a háztulajdonost, vagy ennek helyettesét illeti.

Ez köteles a ház udvarát, lépcsőit és folyosóit naponkint tisztán felsöpörtetni, a házi söpredékeknek a házlakók általi kihordatását ellenőrizni, a csatorna és árnyékszékek fertőztelenítését, a midőn ez utóbbi hatóságilag elrendeltetik, eszközölni; télnelk idején reggeli 8 óráig (rendkívüli időjárás eseteit kivéve) a háza mentében lévő járdáról s a mellette elvonuló folyókából a havat és a sarat eltávolítani, sikamlós időben a járdát kőpor-, fűrészipor-, homok- vagy hamuval behintetni, annak idejében eltávolításáról gondoskodni, egyáltalában mindazon intézkedéseket megtenni, a melyek a közegészség és köztisztaság érdekében szükségesek.

2. §. Az egyes lakrészeknek minden tekintetben tisztántartása különösen a háziszemét és konyhahulladéknak külön fedett tartályokba helyezettése, és a naponkint megjelenő kocsira leendő kihordása. az illető lakók kötelessége.

3. §. Az utcázak, közterek és átjárók tisztítása. locsolása és tisztántartása. az utcasöpredék és háziszemét kihordása házilagosan a kerületi előljáróságok által kezeltetik, melyek szigorúan arra ügyelnek, hogy a házi szemét a főváros egész belterületén, reggeli 6 órától kezdve mindennap a szemetes szekerekre kihordassék.

A járdáknak eddig a háztulajdonosok által történt öntöztetése ezennel megszünttetetik.

4. §. A főváros belterületén levő házak vagy telkek tulajdonosai, kiknél építkezési vagy iparüzéssel járó hulladék gyűl össze, kötelesek azt, valamint azok is, kiknek istállójuk van, a trágyát hetenként legalább kétszer, zárt korszakon, ponyrával fődve kihordatni.

5. §. A marha-, lótrágya és gaz. úgy a bűzhöd és rothadt tárgyaknak elszállítása, Lipótvárosban az újépület mögötti faraktártól kezdve, Ujpest felé terjedő részén. úgy Terézvárosban a gyár- és akácza-utcán keresztül a kerepesi utig, továbbá a Józsefvárosnak bodzafa- és sörfőző-utcáim át az üllői útig, valamint Ferenczvárosban a malom-utcán keresztül a Dunáig kifelé terjedő részén, végre a Duna jobb partján. kivéve a fő-utcának azon részét, mely a Debreczen városához czímzett szállodától az irgalmas-rend zárójáig terjed, a nap bármely órájában megengedtetik, ellenben az itt meg

nem nevezett városrészekben s az érintett fő-utczában, azoknak kihordatása és pedig október 1-től áprilisig csak esti 7 órától reggeli 8 óráig, májustól szeptemberig pedig csak esti 9 órától reggeli 6 óráig engedtetik meg.

6. §. A marha- és lótrágya, a szemet és kőszén csak zárt és ponyvával, vagy egyébként jól befödött oly kocsikban szállítható, melyekből azoknak tartalma az utcára ki nem hullhat.

7. §. *Bármily szemet, söpredék, cserép, vagy hulladéknak utcára vagy köztérre lerakása, ugy annak magán vagy nyilvános csatornába hányása, továbbá takarítás alkalmával a porladéknak az utcára hullatása, a portörloknek az ablakon, ajtón vagy erkélyen kirázása, valamint mocskos viznek, vagy bármely folyadéknak az utcára kiöntése tilos.*

8. §. *Az utcán az erre rendelt helyeken kívül vizelni vagy azt bemocskítani tilos.*

9. §. *A már létező és netán panaszru okot szolgáló pöczegödöröknek eltávolítása és hovahelyezése iránt a ker. előljáróságok által teendő előterjesztések nyomán, a fővárosi tanács intézkedik.*

10. §. *Árnyékszékék és pöczegödörök, valamint csatornáknak tisztítása a rendkívüli eseteket kivéve, csak éji 10 órától kezdve reggeli 5 óráig légmentes szivattyú és hordókban engedtetik meg. — Az ürüléket más, mint az e czélra hatóságilag kijelölt helyre hordani, tilos.*

11. §. Ha az árucikkek vagy termények fel- vagy lerakásánál valamely utca vagy köztérnek bemocskolása nem mellőzhető, tartozik az illető fél a bemocskolt térséget azonnal megtisztíttatni, és a szemetet és a piszkot saját költségén az arra kijelölt helyre eltávolíttatni.

A szén lerakása csak puttonyban vagy kosarakban engedtetik meg.

12. §. A járdáknak állandó elfoglalása tilos, és azoknak időközi elfoglalása is csak ugy engedtetik meg, ha a fel- vagy lerakodás gyorsan, fennakadás nélkül és akkép történik, hogy a közlekedés ez által tetemesen és hosszabb időre ne akadályoztassék.

13. §. Házfedéligazításoknál, a cserepet, zsindelyt vagy effélet az utcára hullatni, és az úgynevezett tapaszt utcán készíteni nem szabad.

14. §. Utczán vagy köztéren bármily marhát vagy állatot levágni vagy szárnyast ölni tilos.

15. §. *A sertéshizlalás házi szükségletre csak az I. kerületi váron és a Duna mindkét partján létesítendő nagy körutakon kívül fekvő területen, ellenben a sertéshizlalás nagybani üzése csak a fővárosi hatóság által külön e czélra kijelölt területeken engedtetik meg.*

16. §. A levágott marha, valamint az eladásra szánt bárniféle húst s egyéb állatrészeket a városban csak fedett szekéren, hordóban, vagy külön tartályokban szállíthatni. *Moslék vagy csontoknak szállítása csakis teljesen fedett edényekben vagy kocsikon engedtetik meg.*

Konyhamoslékot utcán szállítani, nyáron csak reggeli 7 óráig, télen csak reggeli 8 óráig szabad.

17. §. Építkezéseknél a törmeléknek, kiásott földnek s egyéb anyagoknak ideiglenes elhelyezésére az építési engedélyben hely jelöltetik ki, azon házaknál pedig, hol tér szűke miatt ez eszközölhető nem volna, az építési anyag, omladék, szemét és efféléknek hovahelyezése iránt. előleges bejelentés nyomán a ker. előljáróság intézkedik.

Házlebontásoknál a porladék belocsolandó, és az omladék csak vödör vagy csusztató deszkán bocsátandó le. Omladékot falról ledobni tilos.

18. §. Háztetőről és ház-erkélyekről a hónap az utcára lehányása csak reggeli 7 óráig engedtetik meg. Előzőleg azonban mindig a szükséges intéző vagy óvjelek kitűzendők.

A lehányt, valamint az udvaron halomra gyült hó és jég, az illető háztulajdonos által saját költségén az e célra kijelölt lerakodási helyre szállítandó. Az udvarból havat vagy jeget az utcára kihordani tilos.

19. §. A ház előtti járda és gyalog-ut, nemkülönben a járda mellett elvonuló folyókáknak tisztázását a háztulajdonos tartozik naponkint reggeli 7 óráig eszközölni, a lesöprenő szemét, hó, valamint a felkapart jég és egyéb piszok mindig csak az utca kövezetére, és ne a folyókákba halmozandó össze, és naponta az utcai szeméthordó kocsik által hordandó el,

20. §. A boulevardirozott utakon és asphalburkolattal ellátott utcákon vagy téreken a favágás egyáltalán tilos, — a többi utcákban s utakon a favágás csak ott engedtetik meg, a hol azt a házakban az udvar szűke vagy hiánya miatt, végezni nem lehet. — Az engedélyezett helyeken azonban a járda mindig nyitva tartandó, a fa olyformán lerakandó, hogy a közlekedés fennakadást ne szenvedjen, és a favágás térsége, az illető fél által mindenkor megtisztítandó.

21. §. Bármily hirdetés, értesítés, vagy nyomtatvány, csak a fővárosi tanács által e célra kijelölendő helyekre ragasztható. A falragaszoknak lehasítása és utcára hanyása tiltatik, hanem kötelesek a ragasztók az előbbi napról maradt és feleslegessé vált magánhirdetéseket maguk leszedni és magukkal elvinni.

Hivatalos hirdetések levétele szigorúan tiltatik.

22. §. Lovak és igásmarháknak utcán etetése tilos. Bérkocsisoknak és egyéb járművek birtokosainak az etetés csak állomási helyeiken, vásáron bejött egyéb szekereknek pedig csakis a vásár ideje alatt és egyedül vásári állomásaikon engedtetik meg.

23. §. A bérkocsik és egyéb bérjárművek tulajdonosai kötelesek állomásait mindig tisztán tartani, azokat valahányszor bemocsokoltattak, megtisztíttatni, a trágyát az e célra saját költségükön készült tartályokban összegyűjteni, állomási helyeiket naponkint legalább kétszer vízzel felöntve, lemosatni, és május 1-től október végéig minden nap fertőtleníteni.

Az összegyűjtött és tartályokba helyezett trágya a szeméthordó-kocsin mindennap elszállítandó.

Bérkocsi állomásul csak kikövezett hely jelölendő ki.

24. §. Ha árúczikkek vagy termények szállításánál az utcák berondítatnak, kötelesek azokat a fuvarosok és szállítmányosok megtisztíttatni.

A mennyiben ez utóbbiak által az utcák meg nem tisztíttatnának, a bemocskolt utcák azok költségén fognak felsepertetni, a kik részére a szállítás történt.

Dinnyehéj és gyümöleshulladéknak utczára hányatása tilos.

25. §. A beltelki utcákban bekerítetlenül létező telkek e rendszabálynak közzétételétől számitandó egy év alatt bekerítendőek.

26. §. E rendszabályoknak a házak tulajdonosait és minden egyes lakót illető része, egy-egy nyomtatott példányban minden háztulajdonosnak kézbesítendő, a ki köteles azokat a házi rendszabályokba foglalni, és minden egyes lakójával mihez tartás végett közölni.

27. §. Ugy a háztulajdonos, valamint az egyes lakók tartoznak e rendszabályba foglaltakat, saját háznépüknek és cselédjeiknek kellőképen megmagyarázni, és azok megtartását saját körükben a legszigorubbán követelni.

A ház körében tapasztalt rendtelenségekért a felelősség, ha különben azok okozója ki nem tudható, vagy ha az illető szülei vagy gazdai hatalom alatt áll, magára a családfőre háramlík.

28. §. Ezen rendszabályoknak kezelése és végrehajtása, egyrészt a kerületi előljáróságokat, másrészt a fővárosi rendőrséget illeti meg oly formán, hogy a nyilvános utakon, utcákon és köztérekén a rendszabályok ellen elkövetett kihágások a fővárosi rendőrség által a házak és telkek belsejében tapasztalt rendellenességek a kerületi előljáróságok által szüntettetnek be és toroltnak meg.

A mennyiben a kerületi előljáróságok ellenszegülő felek ellen, a fővárosi rendőrség közbenjárását veszik igénybe, a fővárosi rendőrség s annak közegei a kerületi előljáróságoknak rövid uton történendő felhívására segítséget nyújtani tartoznak.

29. §. Az ezen rendszabályok ellen elkövetett kihágások, az illetőkön 1—100 forintig terjedő, a fővárosi szegényalap javára kivetendő és behajtandó pénzbírsággal, ennek meg nem fizetése esetében pedig 5 frt bírság után egy napot számitva, a bírság-összegnek megfelelő, letartóztatással fenyíttetnek meg.

A ház előtti járda tisztántartása, a járdának ónos időben szükséges behintése, s a hó eltávolítása iránt, ott, hol házmeister van, ez első sorban felelős.

Kelt Budapesten, a főváros törvényhatósági bizottságának 1879. évi január 8-án tartott közgyűléséből.

Jóváhagyatott a nagyméltósági n. kir. belügyministerium 1878. évi márczius 11-én 4813. sz. a. kelt leiratával. Életbelép 1879. évi május 1-én.

Kelt Budapesten, 1879. ápril 3-án. A fővárosi tanács.

Állategészségügy. A nemzetgazdászati, de egyszersmind közegészségi tekintetben is nagy fontossággal bíró állategészségügy közigazgatása az 1874. évi XX. t. cikk, az 1875. évi földmívelés-, ipar- és kereskedelmi miniszteri 1064. számú, és az 1879. évi 32592. sz. belügyminiszteri szabályrendeletek értelmében történik; és pedig különös gonddal arra, hogy a hasznos házi állatok között felmerülő ragályos betegségek a főváros területén be ne fészkelhessék magukat, s tova ne terjedhessenek; különös gonddal arra, hogy a közvágóhidra és a vásártérre beteg állat be ne juthasson, miért is az 1874. évi XX. t. cz. rendeletei, valamint a földmívelés-, ipar- és kereskedelmi ministerium részéről kiadott rendeletek pontosan és szigoruan végrehajthatnak.

Az állategészségügyi és állatorvos-rendőri ügyek vezetése és ellenőrzése szakí szempontból a tisztí főorvos által eszközöltetik.

Az első közegészségi hatóságot képezi a ker. előljáróság az illető hatósági állatorvossal; a másodfoku hatóságot a tanács a tisztí főorvossal.

Az állatorvosok működési köre a szolgálati utasításokban részletesen körül van írva.

A főváros egyesítése óta marhavész és egyéb állatjárvány a főváros területén nem volt, mi valószínűleg az ez irányban szükséges gyors intézkedéseknek és erélyes eljárásnak is tulajdonítandó.

Ily természetű elővigyázati intézkedés volt az is, midőn 1877. évi október hóban az összekötő vasut vásártéri állomásán a tisztí főorvos javaslatára az érkező szarvasmarha lerakatása a hatóság felirata folytán a földmívelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter által azonnal beszünttetett. Sajnos, hogy a marhavásártér közelében kijelölt lerakodó költség hiányában az állam által még ki nem építettett, a forgalmi könnyűség nagy kárára. A felrakodás azonban közvetlen a vásártérről történik. Azon alkalomból, midőn f. évi január hóban egy, Boszniából érkezett katonai lószállítmány takonykór miatt megsemmisítettett, a tisztí főorvos előterjesztésére a hatóság intézkedett arról, hogy jövőre katonai lószállítmányok szállodákban az érintkezés elkerülése végett ne szállásoltattassanak.

Tekintettel arra, hogy a főváros területén a gazdátlan és kóbor ebek száma igen nagy volt, sőt még ma is elég nagy; tekintettel, hogy az addig fennállott ebtartási rendszabályok nem voltak kielégítők; tekintettel arra, hogy a védjeggyel ellátott ebek is a hiányos ellenőrzés mellett könnyen veszélyeztethetik az ebdüh által fenyegetett közbiztonságot, a tisztí főorvos 1876. év végén az „ebtartásról, valamint az ebdüh kifejlődésének és tova-terjedésének lehető meggátolása tárgyában“ szabályzatot dolgozott ki, mely a közegészségi bizottság és fővárosi tanács által tárgyalatván, 1877. évi

april hóban a fővárosi bizottsági közgyűlés által 18894. sz. a. elfogadtatott és életbelépttetett.

E felett azon észlelethől kiindulva, hogy a him ebeknél sűrűbben fordul elő az ebdüh, s azok aránytalanul nagyobb létszámának lehető apasztása szempontjából, a főv. hatóság által javaslatomra a him ebek kétszeres adó alá vétettek.

A gyepmesteri dögtér talaja állati hulláktól tul lévén telítve, 1879. évi január hóban a réginek szomszédságában javaslatomra sürgősen új dögtér jelöltetett ki. Különben a tisztí főorvos már régen jelezte, hogy a gyepmesteri helyiség a mostani helyéről, mely a vágóhíd közelében van tovább kitolandó, mit a tanács is legközelebb elfogadván, az e körüli intézkedés folyamatban van.

A főváros területén lévő állatlétszám évenként megvizsgáltatik : az 1878. évben végzett vizsgálatnak eredménye a következő ; megvizsgáltatott :

az I. és II. kerületben 1106 darab ló, 941 darab szarvasmarha ;

a III. kerületben 410 darab ló, 498 darab szarvasmarha ;

IV. és IX. kerületben 1545 darab ló, 1764 darab szarvasmarha, 5 darab kecske ;

V., VI., VII. kerületben 2554 darab ló, 3857 darab szarvasmarha, 263 darab kecske ;

a VIII. kerületben 2516 darab ló, 2045 darab szarvasmarha ;

a X. kerületben 571 darab ló, 526 darab szarvasmarha és 58,490 darab sertés.

Összesen 8702 darab ló, 9631 darab szarvasmarha, 268 kecske és 58,490 darab sertés. Ezen vizsgálat alkalmával a lovaknál leginkább rüh, a szarvasmarháknál pedig tüdővész észleltetett.

A vámnál eszközölt vizsgálatok alkalmával megvizsgáltatott : és pedig :

a váczi vámnál : élő állapotban 2279 darab szarvasmarha, 2306 darab borju, 302 darab bárány, leölt állapotban 186 darab borju és 4255 darab bárány ;

a kőbányai vámnál : 1269 darab leölt sertés , 120,459 kilogramm sertés hús ;

a soroksári vámnál : 17,499 darab szarvasmarha, 1270 darab juh és 102,545 kilogramm sertés hús ;

a promontori, budaörsi és Laszlovszky-féle vámnál : 1036 darab szarvasmarha ;

a sz.-endrei és bécsi vámnál : 1138 darab szarvasmarha és 3088 apró marha.

Összesen vizsgáltatott : 21,952 darab szarvasmarha, 2306 darab borju, 5660 apró marha, 1269 leölt sertés, 222,994 kilogramm sertés hús, 186 leölt borju, 4255 bárány.

Ezen vizsgálatoknál elkoboztatott 3 darab leölt sertés és 260 kilogramm sertés hús.

A ló- és marhavásáron az országos és heti vásárok alkalmával megvizsgáltatott 32,800 darab ló, 117,931 darab szarvasmarha, 49,738 darab borju, 102,457 darab apró marha. A lovak között 7 darab takonykóros és bőrférgesnek találtatott; a szarvasmarhák közt ragályos eset nem fordult elő.

Szemléelő bizottságilag megvizsgáltatott:

a magyar és osztrák államvaspálya kőbányai állomásán a lerakodás alkalmával 41,697 darab szarvasmarha:

az osztrák államvaspálya budapesti állomásánál 3798 darab szarvasmarha és 874 darab borju:

az összekötő vaspálya vásártéri állomásánál 8982 darab szarvasmarha, 16,797 darab juh:

a déli vaspályánál: 833 darab szarvasmarha, 2440 csomag nyers bőr:

a Duna bal parti gőzhajóállomásnál 2037 darab borju, 3662 csomag nyers bőr:

a Duna jobb parti gőzhajó állomásnál 180 darab borju, 980 csomag nyers bőr.

Összesen vizsgáltatott: 55,310 darab szarvasmarha, 3091 borju, 1675 darab juh és 7082 csomag nyers bőr.

Ezenkívül a kőbányai vaspálya rakodó helyén állatorvosilag megvizsgáltatott: a lerakodás alkalmával 441,162 darab sertés, a felrakodás alkalmával 472,658 darab sertés.

A főv. közvágóhidon 48,282 darab szarvasmarha vizsgáltatott meg és vágatott le, szükségvágatás 224 esetben történt, a hus egészségesnek találtatott.

A Duna jobb oldalán létező 12 vágóhidon a vágatásoknál megvizsgáltatott: 9879 darab szarvasmarha, 3736 apró marha; ez alkalommal elkoboztatott 50 kilogramm rosz marhahús.

Az állatkerti állatok részére levágatott 121 darab ló, a vizsgálat alkalmával 30 darab használhatlannak találtatván, megsemmisített.

A piacokon állatorvosok által heti vásárok alkalmával tartott vizsgálatoknál elkoboztatott: 487 kilogramm borsókás sertéshús, 151 kilogramm marhahús és rothadt hal, 3 borju, 1 malacz, 1 vaddisznó, 60 nyul, 10 liba, 1 bődöny vaj.

A gyepmesteri helyiségben bonczoltatott 430 darab ló, ezek közül 62 ragályos kórban szenvedett, és pedig 57 takonykóros és bőrférges, 1 lépfenés, 1 rühkóros és 1 bujasenyves volt.

Szarvasmarha bonczoltatott 73 darab, ezek közül 25 darab lépfenés és 11 darab tüdővész volt.

Megsemmisített 1848 darab kóbor eb és 14 darab ebdüh kóros bonczolt eb.

3. *Hatósági közegészségi közegek.*

A főváros egyesítése alkalmával a „vegyes intézkedések” 1. §-a értelmében a hatósági közegészségi személyzet meg lett állapítva, s már ezen berendezés által letétetett alapja a közegészségi közigazgatás rendszeres kezelésének.

De ezen kívül az által is, hogy ugyanekkor a fõv. területe 10 kerületre ugyanannyi ker. elöljárósággal osztatott.

A ker. elöljáróságok oldalukon a ker. orvosokkal, halottkémekkel, állatorvosokkal és ker. szülésznőkkel képezik az első fokú közegészségi hatóságot.

A VI. ügyosztály, illetőleg a tanács képezi a másodfokú közegészségi hatóságot, melynek szakközege a főorvos.

A fővárosi törvényhatósági közgyűlésnek szakközege pedig a közegészségügyi bizottmány, melynek tagjai ez idő szerint a következők :

1. Dr. Adler Zsigmond.
2. Dr. Batizfalvy Sámuel.
3. Dr. Barbás József.
4. Dr. Bókay János.
5. Dr. Bőke Gyula.
6. Dr. Frankl Albert.
7. Frum István.
8. Dr. Gebhardt Lajos.
9. Dr. Glück Ignác.
10. Gold Zsiga.
11. Dr. Halász Géza.
12. Dr. Hegedűs János.
13. Dr. Hoffer István.
14. Dr. Jankovics Antal.
15. Jármay Gusztáv.
16. Kern Ferencz.
17. Királyi Pál.
18. Dr. Ladányi István.
19. Dr. Landau Imre.
20. Dr. Mezey Adolf.
21. Dr. Poor Imre.
22. Dr. Pollák Henrik.
23. Dr. Reinitz József.
24. Dr. Rózsay József.
25. Dr. Schermann Adolf.
26. Skalla Antal.

27. Dr. Schwimmer Ernő.

28. Toperczer János.

29. Török József.

30. Wagner Endre.

Ezenkívül állásuknál fogva tagjai : a tiszti főorvos, a ker. orvosok és a kórházak igazgatói.

A VI. vagyis az egészségügyi osztály különös teendőinek körébe tartoznak :

- a) közegészségügyi és orvosrendőri szabályok ;
- b) járványügy és ragályos kórok ellen való intézkedés ;
- c) gyógytárak ;
- d) gyógyfürdők ;
- e) betegápolási és kórházi ügyek és magángyógyintézetek ;
- f) városi kórházak építése, fentartása és felszerelése ;
- g) köztemetői, hullaszállítási és halottkémlési ügyek ;
- h) állatgyógyászati ügyek, állatjárványok, marhavész stb.

Ugyancsak a főváros egyesítésekor az 1868. évi ápril 15-én 13.141. számú pestvárosi közgyűlési határozattal megállapított, és 10,044. számú belügyministeri rendelettel helybenhagyott közegészségi közegek működésére vonatkozó szabályzat az egész főváros területére kiterjesztetett.

1877. évi január 1-ig a közegészségi administratio ezen alapon vezetett, s bárha egészen új hatósági viszonyok között kellett mozognia, mégis a már ekkor küszöbön állott közegészségi törvény irányzatának, s az adott viszonyoknak kellő figyelemben tartása mellett sikerült a közegészségi szolgálatot úgy vezethetni, hogy míg egyrészt az ügymenet fennakadást nem szenvedett, másrészt az administratio talaja ugyyszólva előkészített az 1876. évi XIV. t. cz. befogadására. Az 1876. XIV. t. cz., mely úgy az állam, valamint a főváros közegészségi ügyét biztos alapra fekteti, 1877. január 1-én lépett hatályba.

E törvény követelményeinek s a főváros különleges viszonyaiból folyó tekinteteknek figyelembe vétele mellett a fővárosi közegészségi állandó albizottság 1879. évi május hóban egy a tiszti főorvos elnöklete alatt kiküldött, dr. Rózsay és dr. Schermann tagokból, hármas bizottság által szolgálati utasítást dolgoztatott ki és fogadott el a hatósági közegek működésére nézve.

Bárha ezen utasításokat ez idő szerint a törvényhatóság még nem tárgyalta, és eddigelé ez utasítások csak javaslati jelleggel bírnak, de miután ezen szolgálati utasításokban a közegészségi közegeknek teendői, egymáshoz és a hatóságokhoz való viszonyuk részletesen körül vannak írva, és a közegészségi szolgálat ma is tényleg kevés kivétellel ezek szerint történik, és miután a fővárosi közegészségi bizottság azt már tárgyalta és elfogadta : e javaslatot ide iktatjuk egész terjedelmében.

II. Budapest főváros közegészségügyi közegeinek szolgálati utasításai.

I. FEJEZET.

A fővárosi hatóság közegészségügyi közegei a következők :

- 1) a fővárosi közegészségügyi bizottság,
- 2) a fővárosi tiszti főorvos,
- 3) az aggpolda és kényszerdologház főorvosa,
- 4) a kerületi orvosok,
- 5) a másod kerületi orvosok,
- 6) a fővárosi vegyész.
- 7) a kerületi állatorvosok.
- 8) a kerületi szülésznők.

II. FEJEZET.

Közegészségi bizottság.

1. §. A fővárosi közegészségügyi bizottság, mint a közgyűlés s a fővárosi tanács szakközege, tanácskozó, véleményező és indítványozó testület, mely rendszeren egyedül illető hatóságával érintkezik.

2. §. A fővárosi közegészségügyi bizottság az 1872. évi XXXVI. t. cz s a fővárosi szervezet értelmében alakítandó.

3. §. A közegészségügyi bizottság hatásköréhez tartozik :

a) véleményt ad a közgyűlés s a fővárosi tanács által hozzá intézett egészségügyi tárgyakban.

b) Önálló indítványokat tesz.

c) Véleményez a tiszti főorvosi, a kerületi orvosi, a kórházi igazgatói és egyéb orvosi állomások betöltésénél.

4. §. Veszélyes járványok alkalmával a fővárosi közegészségügyi bizottság járványbizottsággá alakul, mely esetben az elnökséget a polgármester, avagy ennek helyettese veszi át; az ekként alakított járványbizottság a szükséges óvrendszabályok elrendelésére, illetőleg kivitelére, valamint a belügyministeriummal és más hatósággal való közvetlen érintkezésre felhatalmaztatik.

Határozatai a ministeriumhoz csak birtokon kívül felelbevezhetők.

5. §. A járványbizottság támogatására a kerületi előljárók elnöklete alatt külön helyi járványbizottságok alakíthatók, melyeknek részletes teendői esetről esetre a járvány minőségéhez és terjedelméhez képest a törvényhatósági járványbizottság által határozatnak meg.

6. §. A közegészségügyi bizottság tagjai a tiszti főorvos, a kórházak

igazgatói, a kerületi orvosok, s a fővárosi bizottság kebeléből, tekintettel a szakértelemre, megválasztott 30 tag.

A lemondás, vagy halál által, vagy egyébként támadt üresedés új választás által pótoltatik.

7. §. A közegészségügyi bizottság rendes elnöke a VI. (közegészségügyi) osztályt vezető tanácsnok; rendes jegyzője ugyanezen osztály jegyzője. — A közegészségügyi bizottság hónaponként legalább egy gyűlést tart.

8. §. A közegészségi bizottság összehívásáról annak elnöke gondoskodik; ennek akadályoztatása esetében a bizottmány a tanácskozás vezetésére saját kebeléből választhat elnököt.

9. §. A közegészségügyi bizottság megállapodásai a jelenlevő tagok többségének nyilatkozata értelmében mondatnak ki; a kisebbségnek vagy egyes tagoknak is azonban szabadságában áll, külön véleményét előterjeszteni. mely azonban 48 óra alatt írásba foglalandó.

10. §. A közegészségügyi bizottság minden egyes ügyben véleményét külön jelentésbe foglalva terjeszti elő, a bizottmányi ülésekről azonban a jelenvoltak neveinek feljegyzése mellett rövid ülési jegyzőkönyvek szerkesztendők, melyek az illető ügyosztályban megőriztetnek.

11. §. A közegészségügyi bizottságnak jogában áll, egyes ügyekben külön albizottmányokat kiküldeni, sőt saját kebelén kívül álló szakértőket is meghívni és tőlük véleményeket bekívánni; a mennyiben azonban ily külön szakértők meghívása nagyobb költséggel járna, erre előlegesen és pedig 200 frt. erejéig a tanács, azon túl a közgyűlés engedélye kikérendő.

12. §. A szak- és segédhivatalok, úgy egyes tisztviselők a közegészségügyi bizottság részéről kívánt felvilágosításokat és adatokat késedelem nélkül szolgáltatni kötelesek.

13. §. A közegészségügyi bizottsági jelentések rendszerint az elnök és jegyző által irandók alá.

14. §. A közegészségügyi bizottság a közigazgatási év végével az általa végzett munkákról és hatáskörében elintézett ügyekről teljesen kimerítő s összműködését nemcsak általában, de részleteiben is visszatükröző jelentést szerkeszteni köteles a czélból, hogy ez kinyomattatván, ebből úgy a fővárosi bizottság, mint általában a polgárság a főv. hatóság életében történt minden közegészségügyi mozzanattal teljesen és tüzetesen megismerkedhessék.

III. FEJEZET.

A fővárosi tiszti főorvos.

1. §. A tiszti főorvos, mint a fővárosi közegészségügynek őre, az egészségügyi személynzetnek főnöke, a közgyűlésnek és tanácsnak szakközege, részint kezdeményezőleg működik, részint a bizottság, illetőleg a tanács felhívására mindazon ügyekben, melyek az egészségügyi közigazgatás körébe

tartoznak, rendszeres javaslatokat készít, szakértői vizsgálatot és felülvizsgálatokat tart, szakvéleményt és felülvéleményt ad.

2. §. Vezeti a tiszti főorvosi hivatalt, a mely áll :

a) a tiszti főorvosból, a ki az 1872. XXXVI. t. cz. 106. §-a és az 1876. XIV. t. cz. 161. §-a értelmében a közegészségügyi bizottmány előzetes meghallgatásával a közgyűlés által hat évre választatik ;

b) a tiszti főorvosi szaksegédből, a ki ugyanezen törvényczikk 110. §-a értelmében, élethossziglan a tiszti főorvos kijelölése mellett a tanács által választatik ;

c) egy irtokból, ki szintén a tiszti főorvos kijelölése mellett a tanács által választatik ;

d) egy hivatalszolgából.

3. §. Felügyel továbbá, hogy a himlőoltás a kér. orvosok által kellőleg foganatosítottassék, s a himlőmag évenként fentartassék.

4. §. Indítványba hozza a helyi járvány s ragályos kórok megelőzésére szolgáló intézkedéseket.

5. §. Járványos és ragályos betegségek alkalmával lehetőleg személyesen a hely színén megjelenvén, az elrendelendő óv- és gyógyintézkedések iránt javaslatot tesz, halasztás veszélyénél pedig saját felelőssége mellett a fennálló törvények és szabályok szerint intézkedik, és egyuttal a polgármestert értesíti.

6. §. Felügyel a hatósága területén levő orvosi és egészségügyi személyzetre ; felügyel különösen arra, hogy a hatósági egészségügyi személyzet pontosan teljesítse kötelességét, annak hatáskörébe tartozó ügyvitelt időszakonként megvizsgálja, mindazon helyeken, melyek az egészségügyi személyzet hivatalos működési körébe esnek, ugy rendes időszakokban, mint váratlanul is, beható szemléket teljesít.

7. §. A letelepedő orvosok, bábák és állatorvosok okleveleit megvizsgálja, és kihirdetés végett a törvényhatóságnak bejelenti ; azoknak hiányos-sága esetére az eljárás iránt indítványt tesz.

8. §. A kuruzslás, gyógyszereknek nem jogosult egyének általi elárúsítása s egészségre veszélyes szokások, babonák, előítéletek kiirtására javaslatokat tesz, és sürgős esetekben azonnal is intézkedik.

9. §. Ellenőrzi a vagyontalan betegek közkölségemi gyógykezelését, különösen ügyel arra, hogy az orvosi rendelvevények az előirt utasítások szerint történjenek.

10. §. Vizsgálja törvényhatósága területén a tanintézetek, hatósági fogházak, kórházak, köz- és magánintézetek egészségi viszonyait, valamint a gyógyszerárakat.

11. §. Ujjonozási bizottmányokban kirendeltetése esetében közreműködik.

12. §. Ellenőrzi az orvosrendőri vizsgálatokat.

13. §. Felügyel és ellenőrzi továbbá a kéjelgési ügyet a fennálló szabályok értelmében.

14. §. Hatáskörébe tartoznak a temetők feletti felügyelet, temetkezési és hullaszállítási ügyek.

15. §. Főfelügyelete kiterjed az állat-egészségügy minden ágára, s ő vezeti az állatorvosi közigazgatást, tekintettel a fennálló törvényekre és szabályokra.

16. §. Havonkint egészségügyi jelentést tesz a közigazgatási bizottsághoz, melyben közegészségi ügyekre nézve előadóként működik.

17. §. Általában teljesít mindent, mit törvény vagy szabályrendelet hatásköréhez utasít.

18. §. A közegészségügy terén felmerülő mozzanatok számbavétele és elintézendő kérdések megvitatása végett a kerületi orvosokkal havonkint, a többi egészségügyi személyzettel a szükség szerint tanácskozást tart.

Közegészségügyi havi jelentéseket tesz a fővárosi tanácsnak, s azokat a közegészségi bizottmány tagjainak megküldi és nyilvánossá teszi; évi jelentéseit a törvényhatósághoz és a belügyministerhez felterjeszti.

19. §. Hivatalos működéséről rendes jegyzőkönyvet vezet.

20. §. Akadályoztatása esetében hivatalos teendőinek helyettesítése iránt a polgármester intézkedik.

IV. FEJEZET.

A fővárosi aggárpolda és kényszerdologház főorvosa.

1. §. Ezen fővárosi intézetek főorvosa a Duna bal parti „Erzsébet“ czimű aggárpoldában és a kényszerdologházban, mindegyik intézetben a mellé rendelt orvosi személyzettel, az orvosi teendőket végzi.

2. §. Az intézetek főorvosának állása, hatásköre s felelőssége ugyanaz, mint a kórházi elsődorvosoké.

3. §. Választása a tiszti főorvos kijelölése alapján a fővárosi tanács által élethossziglan történik.

4. §. Közvetlen főnöke a tiszti főorvos, kinek havi és évi kimutatásait, valamint ez intézetre vonatkozó egyéb közegészségügyi jelentéseit rendszeresen megküldi.

5. §. Feladata, az intézet egészségügye felett örködni, a betegeket gyógykezelní, netalántán fenyegető járvány kitörésének s elterjedésének lehetőleg elejét venni, s ennek kitörésénél pedig a fennálló szabályok szerint eljárni.

6. §. Az intézet járó és fekvő betegeiről külön jegyzőkönyvet vezet.

7. §. Az intézetek főorvosa a két intézet házi bizottságának tagja, s köteles azoknak üléseiben megjelenni.

8. §. Akadályoztatása esetében a helyettesítés czéljából a tiszti főorvos utján a polgármesternek jelentést tesz.

9. §. Az aggpálda és kényszerdologház alorvosainak állása, hatásköre és fizetése ugyanaz, mint a kórházi másodorvosoké; az ezeknek szóló utasítások amazokra is kiterjednek. Közvetlen főnökük az intézeti elsőorvos.

V. FEJEZET.

Kerületi orvosok.

1. §. A főváros területe 13 egészségügyi kerületre felosztván, minden egyes kerületnek egy orvosa van.

2. §. (E szakaszban a közegészségügyi kerületek határai vannak körülírva.)

3. §. A kerületi orvosok választása az 1872. évi XXXVI. törvénycikk 106. §-a értelmében a fővárosi törvényhatóság közgyűlése által 6 évre történik, azonban a közegészségi bizottság előzetes meghallgatásával.

4. §. A kerületi orvos a kerületi előljáróságnak, mint elsőfoku közegészségügyi hatóságnak, szakközege.

5. §. Tartozik lehetőleg kerületének a közegészségügyi bizottmány által kijelölendő táján lakni.

6. §. A kerületi orvos működési köre a következő :

Mint kerületének közegészségügyi őre, minden közegészségi tárgy felett őrködik, és a tapasztalt hiányok elhárítása czéljából a kerületi előljáróságnak jelentést tesz, illetőleg tiszti köréhez szabott módon közreműködik.

7. §. Ügyel a lakhelyek és épületek egészségi feltételeire, az ujonnan épült házaknak lakásra alkalmas vagy alkalmatlan voltáról, valamint a lakhatás megkezdésének időpontjáról szakvéleményt ad, szemle alá vevén azokat a kerületi előljárósággal együtt; az egészséget és életet veszélyeztető iparüzletek, gyárak berendezése, elhelyezése és terményeinek eladása körül szükséges óvrendszabályokat hoz javaslatba, és a netalán előforduló rendellenességekről a tiszti főorvosi hivatalnak jelentést tesz.

8. §. A kerületi előljáróság közbejöttével oda működik, hogy a talajt, ivóvizet és levegőt fertőztető hatányok lehetőleg elháríttassanak; e cél elérése végett intézkedik, illetőleg őrködik :

a) hogy a köz- és magánépületek, gyárak, szállodák, indóházak, kikötők és egyéb közhelyek, utcák, sétányok, nyilvános kertek, közlekedési eszközök és ezek állomáshelyei tisztán tartassanak ;

b) hogy a házi és utcai csatornák, árnyékszékek és pöczegödrök, nyilvános illemhelyek, a hatósági szabályok értelmében tisztán tartassanak ;

c) hogy a kutak, lakások és élestárak árnyékszékek közvetlen szomszédságában elhelyezve ne legyenek ;

d) hogy az ártalmas gőzt, büzt és füstöt terjesztő üzletek és vállalatok, a robbanó és gyúanyagok készítésére, tartására és elárúsítására szánt helyiségek, a nedves, túltömött, roskadozó, életet és egészséget veszélyeztető épületek, végre a pinczelakások a fennálló hatósági szabályok értelmében szabályoztassanak, illetőleg kiürítettessenek;

e) hogy a szemét, emberi, állati és egyéb hulladékok gyorsan eltávolíttassanak, tócsák és mocsárok elvezettessenek; árkok és gödrök kiszárittassanak.

Mindezekre nézve tett észleleteit a tisztí főorvosi hivatalnak bejelenti.

9. §. Ügyel a kerülete területén létező egészségügyi és jótékony-, köz- és magánintézetekre: időszakonként és váratlanul megvizsgálja, és arra nézve, hogy az egészségügyi és tisztasági szabályok foganatosíttassanak, pontos ellenőrzést gyakorol.

10. §. Felügyel a lelenckekre, dajkaságba adottakra, árvákra és az ezekre vonatkozó rendszabályok végrehajtására.

11. §. Ügyel a nyilvános élelmezés egészségügyi feltételeire, névleg a tápszerek és italok minőségére; e végből szükség esetén a vásár-felügyelőség és rendőr közbenjöttével ellenőrzi az árúcsarnokokat, piacokat, fűszeres boltokat, cukrászatokat, mészárszéket, sütőket, thea-árusokat, a koreszmákat, kávéméréseket és vendéglőket, s különösen felügyel a sütő-, főző-, réz- és cserépedények használatának esetleg a közegészséget veszélyeztető módjaira.

12. §. Figyelme tárgyát képezik hatósága területének fürdőintézetei és gyógyvizei.

13. §. Végzi a szegény betegek gyógyítását.

Ezen czélből :

a) Mindennap délelőtt és délután meghatározott órákban, melyek lakházának kapujára és szobaaajtájára kifüggesztendő táblán nyíltan közzéteendő, orvosi rendelést tart; azon vagyontalan betegeket pedig, kikre nézve a járás-kelés alkalmatlan vagy lehetetlen, felhívásukra saját lakásukban meglátogatni, és ápolás hiánya, vagy ragályosság esetén kórházba küldeni tartozik.

b) Arra figyel, hogy közkölttségen csak valódi szegény s vagyontalan betegek láttassanak el gyógyszerrel, és hogy azok, kik ekként óhajtják magukat gyógykezeltetni, az általa kiadott vényt a kerületi előljárárság által időszakonként s legalább minden hónapban egyszer láttamoztassák.

Sürgős és halasztást nem tűrő esetekben láttamozás nélkül is rendeli el a gyógyszerek kiadatását, mely czélből a vényre e szavak : „Ad rationes civitatis expediatur statim” kiteendő, egyúttal a beteget utasítja a második és a további vények láttamozására.

c) A vényre a vagyontalan beteg nevét, foglalkozását és lakását olvashatólag feljegyzi.

d) A gyógyszerek rendelésénél lehetőleg tekintettel van az erre vonatkozó utasítások értelmében a takarékosagra.

14. §. Himlőoltást teljesít, és a himlőmagnak évenkénti fentartásáról gondoskodik.

15. §. A járványos és ragályos betegségeket az elsőfoku közegészségügyi hatóságoknak s a tiszti főorvosi hivatalnak azonnal bejelenti; esetleges kiküldetése folytán, sürgős esetekben pedig a nélkül, a helyszínén megjelen, a fennálló szabályok értelmében intézkedik, mindezekről pedig a tiszti főorvosi hivatalnak jelentést tesz.

16. §. Vizsgálja közegészségi szempontból a kerülete területén létező összes tanintézeteket, hol rendszeres beható szemléket tart; ügyel az iskolai közegészségügy minden feltételeire, az e körül felmerült hiányokról, de különösen ragályos betegségek esetleges fellépéséről a tiszti főorvosi hivatalnak haladéktalanul jelentést tesz.

17. §. Teljesíti az orvosrendőri vizsgálatokat; a talált hullák bonczolataira nézve a fennálló szabályok értelmében jár el.

18. §. Azon hullákra nézve, melyek a kerületében működő ker. másod-orvosok gyógykezelése alatt haltak el, a kerületi orvos is tartozik a halotti bizonyítványt aláírni.

19. §. Eljár a kerület területén létező gyógyszerárak vizsgálatánál és kirendeltetése esetén az ujonczozási bizottságokban közreműködik.

20. §. Ügyel a méreg- és gyógyanyagokkal való kereskedésre és kezelésre.

21. §. Eljár mindazon ügyekben, melyeket valamely törvény, vagy szabály reá biz, és tartozik a hatóság által megállapított utasítások és tanácsai határozatok értelmében eljárni.

22. §. Addig, míg törvény vagy szabályrendeletek másként nem intézkednek, teljesíti a kéjnök orvos-rendőri vizsgálatát, és felügyel a fennálló szabályok értelmében a kéjházak egészségi igényeire.

23. §. Működéséről havonként a tiszti főorvosi hivatal által kiadott minták szerint írásbeli jelentést tesz; a felett tartozik a havi ülésekben pontosan megjelenni, és a kerületére vonatkozó fontosabb egészségügyi mozzanatokkal szóval is előadni.

24. §. Hivatalos működéséről általános jegyzőkönyvet, a járó, fekvő, kórházba és szegényházba küldött betegekről külön e célra készített kimutatást, és végre a himlőoltásról is rendszeres jegyzéket vezetni köteles.

E jegyzőkönyvek alapján az egészségügyi viszonyokról és a hivatalos ügymozgalomról a kerületi orvosok havi gyűlésén rendszeres előterjesztést és kimutatást, esetről esetre a tiszti főorvosnak külön jelentéseket tenni tartozik.

25. §. Ha hivatalos működésében betegség vagy más ok által akadályoztatnék, ezt a tiszti főorvosi hivatalnak bejelenteni tartozik.

VI. FEJEZET.

Másodkerületi orvosok.

1. §. A főváros területe összesen 14 másodkerületi orvosi kerületre felosztván, minden kerületnek egy másodkerületi orvosa van.

2. §. Ezen kerületek határai ugyanazok, mint a közegészségügyi kerületek, az első közegészségügyi kerület kivételével, a mely két másodker. orvosi kerületre oszlik :

a) Az I. kerület határai : a 610. sz. ház a lépcsőn fel, a várbeli feljárat a kapuig, onnan a sétányt a várhoz hagyva, a várfal az alagut vonaláig, innen az alag-utca és mészáros-utca közepén halad a pályaudvar mellett a kültelkekig, a Naphegyet magában zárva.

b) Az első közigazgatási kerület ezen kívül eső része képezi a II. kerületet.

3. §. A másodkerületi orvosok hivatalos működésükben tartoznak az 1876. XIV. t. cz. alapján kibocsátott 31,025. sz. belügyministeri halottkémi szabályrendelet, ugyszintén az ezekre vonatkozó 27,823. sz./876. tanácsi határozat értelmében eljárni, ezenkívül tartoznak a tanács, vagy a tiszti főorvosi hivatal által kiadott utasításoknak megfelelni, és mindazt teljesíteni, mit a törvényhatóság vagy kerületi előljáróság a halottkémlésre vonatkozó szabályrendelet korlátai közt rájuk biz.

4. §. Hivatali főnökjük közvetlen a tiszti főorvos.

5. §. Hivatalos működésük alatt tapasztalt bárminemű közegészségi hiányt vagy ártalmat tartoznak a tiszti főorvosi hivatalnak bejelenteni.

6. §. Az általuk gyógykezelt betegek halálózása esetén a halottkémi bizonyítvány és minden ez irányban szükséges okmány az illető kerületi orvos által is aláírandó. Ha pedig a ker. orvost a másodorvos helyettesíti, akkor az ily halottat a szomszéd kerület másodorvosa vizsgálja.

7. §. Tartoznak meghatározott módon és időben a kerületi előljáróságnak, a tiszti főorvosi hivatalnak, statistikai hivatalnak s esetleg a rendőrségnek is jelentéseket tenni.

8. §. Tartoznak saját kerületüknek lehetőleg központjában lakni.

9. §. Tartoznak lakásaikat a hatóság által kiadott táblával ellátni.

10. §. Tartoznak a tiszti főorvosi hivatal által kiadott halálozási jegyzőkönyvekbe minden egyes halálesetet az előirt mellékkörülmények kitüntetése mellett bejegyezni, és a rendkívüli halálesetekről azonnal a tiszti főorvosnak jelentést tenni.

11. §. Hivataluk állandó élethossziglani.

12. §. Választásuk a tiszti főorvos és a közegészségügyi bizottság meghallgatása mellett a tanács által történik.

13. §. Három napi szabadságot a tiszti főorvostól nyerhetnek.

14. §. A főváros területén csak orvostudor választható meg másodkerületi orvosnak.

VII. FEJEZET.

Fővárosi vegyész.

1. §. Közegészségi és rendőri szempontból eszközrendelő vegyvizsgálatok végzésére egy főv. vegyész áll rendelkezésre.

2. §. A főv. vegyész a tanácsnak, a tisztii főorvosi hivatalnak s a ker. előljáróságoknak felhívására vegyi elemzéseket teljesít, s azok eredményét írásban közli.

3. §. A főváros területén a vízvezetéket időnkint, legalább minden hónapban egyszer, hivatalosan megvizsgálja, s a vizsgálat eredményét a tisztii főorvosi hivatalnak bemutatja, egyébként folytonos ellenőrzés alatt tartja a kutvizeket is.

4. §. Kivéve a halasztást nem tűrő eseteket, a vizsgálandó tárgyak a kerületekből a tisztii főorvos útján juttatnak a vegyészhez.

5. §. Költséggel járó vegyvizsgálatok alkalmával a főv. vegyész költségei megtérítetnek.

6. §. Választatik a tisztii főorvos és a közegészségügyi bizottmány meghallgatásával a főv. tanács által.

VIII. FEJEZET.

Kerületi állatorvosok.

1. §. A kerületi állatorvos feladata örködni kerületének állategészségügye felett, s az állatorvos-rendőri teendőket a fennálló törvények és rendszabályok értelmében teljesíteni, különös figyelmet fordítván az állati járványok megelőzésére s lehető meggátlására.

2. §. Az országos és heti vásárokon állatorvos-rendőri felügyeletet gyakorolni.

3. §. Vágóhidakon, piaczkokon, mészárszékekben, hentes üzletekben végzi a hus-szemlét.

4. §. Teljesíti a vámi és szemléelő-bizottsági teendőket.

5. §. Kerületében a házi állatok felett a szükséghez képest időnkint szemléket tart, különös tekintettel a tehenészek és lókereskedők telepeire.

6. §. Minden egyes ragályos vagy ragálygyanus esetről azonnal jelentést tesz a tisztii főorvosi hivatalnak és kerületi előljáróságnak.

7. §. Állatorvos-rendőri ügyekben szakközege a kerületi előljáróságnak.

8. §. Hivatali főnöke a tisztii főorvos, kihez heti és havi jelentéseit terjeszti.

9. §. Választása a tanács által a közegészségügyi bizottmány és a tisztii főorvos előterjesztésére életfogytiglan történik.

10. §. Egyes kerületi állatorvosoknak a kerületbe való beosztása vagy időnkinti áthelyezése a tanács által bármikor eszközölhető.

11. §. Kerületi állatorvosnak csak az választható, ki állatorvosi oklevéllel bír.

12. §. Betegség vagy más akadályok által hivatalos működésében gátoltatván, ezt a tisztii főorvosi hivatalnak haladéktalanul bejelenteni tartozik.

13. §. Szerveztetik a főváros területén :

az I. és II. kerületben	1
a III. „	1
a IV. és IX. „	1
az V., VI., VII. „	1
a VIII. „	1
a X. „	1

Összesen 6 állatorvosi

állomás.

14. §. Ezen felül szerveztetik egy ambulans állatorvosi állomás, mely közvetlen érintkezésben áll a központtal, illetőleg a tisztii főorvosi hivattal; ennek feladata a kerületekben az állatorvost felhalmozódott teendők alkalmával kiségiteni, esetleg helyettesíteni.

15. §. A fővárosi állatorvosok létszámához tartozik a közbégőhidi állatorvos és ennek segédje, kik kizárólagosan a közbégőhidi állatorvosrendőri teendőket végzik, s mindenek felett a közbégőhidi hus-szemlét naponta pontosan és szigoruan teljesítik.

A közbégőhidi állatorvos főnöke, közegészségi és állatorvosrendőri tekintetben szintén a tisztii főorvos.

IX. FEJEZET.

Kerületi szülésznők.

1. §. A ker. szülésznőnek feladata, saját kerületében a szegény terhesek-, szülők-, gyermekágyasok- és újdonszülötteknek segítséget ingyen nyújtani.

2. §. Tartozik e czélből a szegény szülőknél:

a) mihelyt hivatik, azonnal megjelenni, és rendes szülésnél annak teljes befejeztéig elhárítani mindent, a mi a szülést zavarhatná, s megtenni mindazt, a mi az anya és gyermek egészségben tartására szükséges.

b) Rendellenes születeknél azonnal a kerületi orvos, szükség esetén más után küldeni, s annak megérkeztéig is a szülőt ápolni, és a szükségesekekről gondoskodni.

c) Az újonnan szülöttet kellő ápolásban részesíteni.

d) A szülőnek magatartása s a gyermekápolás tekintetében életrendi szabályokat adni, s a szülőt legalább 9 napon át naponkiut egy- szer, szükség esetén többször is meglátogatni.

3. §. Halva született gyermekekről és elvetélésekről a másodkerületi orvost értesíti, a tetszhalott gyermekben az orvos érkezéig a kellő élesztési módokat megkísérli, a csodaszülötteket a ker. orvosnak bejelenti.

4. §. A szülésznőnek belső orvosságot bármi okból rendelnie vagy nyújtania tilos.

5. §. Tudatlanság, vétkes vigyázatlanság, vagy rossz akarat folytán bekövetkezett veszélyeket, melyek a magzat vagy ujonnszülött életére vagy egészségére fenyegetőleg hatnak, tartozik a ker. orvosnak s a hatóságnak, azon bujakóros szülőket pedig, kik magukat nem gyógyíttatják, a ker. orvosnak bejelenteni.

6. §. A himlőoltásra a szülőket figyelmeztetni, és az oltásnál a kerületi orvosnak segítségére lenni tartozik.

7. §. A kerületében lakó városi árvák és lelenczek ápolását a ker. orvos rendelkezései szerint ellenőrzi, s az e tekintetben észlelt hiányokat a ker. orvosnak bejelenti.

8. §. A családok és szülők titkait hivatalos szolgálaton kívül elárulni, vagy nyilvánosságra hozni tilos.

9. §. A szüléssel foglalkozó zugszülésznőket a ker. orvosnak feljelenteni köteles.

10. §. Kerületi orvosnak női bajokban rendelkezésére áll, és annak felhívására szegény betegeknek a bábai szakmába vágó egyéb teendőket is végzi.

11. §. Hivatalos működéséről a t. főorvos- és a ker. orvoshoz évenegyedenkint a t. főorvosi hivatal által kiadott minta szerint kimutatást terjeszt.

12. §. Betegség vagy egyéb akadályoztatása esetében a tisztí főorvosi hivatal a szükséges helyettesítésről gondoskodik.

13. §. A kerületi elöljáróságnak a dajkaságba adott csecsemők, lelenczek és árvák körüli eljárásánál segédkezet nyújtani, és minden a szülésznői teendők körébe tartozó ügyekben a ker. elöljáróság rendelkezésére állani tartozik.

14. §. Hivatalos működésében a kerületi orvos közvetlen ellenőrzése alatt áll.

15. §. Tartozik kerületének a tisztí főorvos által kijelölt táján lakni, szükség esetén az egyik kerületből a másikba átköltözni.

16. §. Választásuk életfogytiglan, a tisztí főorvos előterjesztése mellett a tanács által történik.

17. §. Kerületi szülésznőnek a főváros területén csak az választható meg, ki oklevéllel bír s magyarul írni s olvasni tud.

18. §. Szerveztetik a következő kerületi szülésznői állomás :

az I-ső kerületben	2
a II-ik	"	2
a III-ik	"	2
a IV-ik	"	1
az V-ik	"	1
a VI-ik	"	2
a VII-ik	"	2
a VIII-ik	"	2
a IX-ik	"	1
a X-ik	"	1
Összesen	<u>16</u>

Budapest főváros közegészségügyi személyzete.

I. Tiszti főorvosi hivatal.

Dr. Patrubány Gerő tiszti főorvos.

Dr. Schermann Adolf főorvosi szaksegéd.

Tabak Ferencz irnok.

Kováts István hivatalszolga.

II. Kerületi orvosok.

I. kerületben	Dr. Loeblin Miksa.
II.	" " Kocsis Alajos.
III.	" " Tatay Adolf.
IV.	" " Fromm Pál.
V.	" " Kresz Géza.
VI. bel	" " Varga László.
VI. kül	" " Boleman Gyula.
VII. bel	" " Schmidt György.
VII. kül	" " Apatitzky Sándor.
VIII. bel	" " Kelen József.
VIII. kül	" " Buzay Károly.
IX.	" " Báthory István.
X.	" " Apatitzky Kálmán.

III. Kerületi halottkémek.

I. kerületben	Dr. Szénássy Sándor.
I.	" " Steffek Adolf.
II.	" " Kovách Imre.
III.	" " Unterberg Adolf.

IV. kerületben	Dr. Bradács	Antal.
V.	"	" Deutsch Mór.
VI. bel	"	" Farkas Sándor.
VI. kül	"	" Jeszenszky Pál.
VII. bel	"	" Raitsits Ferencz.
VII. kül	"	" Beretzky Endre.
VIII. bel	"	" Ladányi István.
VIII. kül	"	" Stáhli Ignác.
IX.	"	" Németh Ignácz.
X.	"	" Magyarevics Mladen.

IV. Kerületi állatorvosok.

I. II. kerületben	Haselhofer	János.
III.	"	" Paulikovits Rezső.
IV. IX.	"	" Zofáhl Ernő.
V. VI. VII.	"	" Göbel Celestin.
VIII.	"	" Nyiri Sándor.
X.	"	" Höchel János.

Közvágóhídi állatorvos : Pozsgai János.

V. Kerületi szülész nők.

I. kerületben	Kracker	Anna.
I.	"	" Janovszky Hermin.
II.	"	" Knoll Erzsébet.
II.	"	" Benzai Wagner Erzsébet.
III.	"	" Stenzel Anna.
III.	"	" Rabel Rozália.
IV.	"	" Lakos Krisztina.
V.	"	" Diszek Hermina.
VI.	"	" Benkó Czeccilia.
VI.	"	" Sarbori Katalin.
VII.	"	" Schön Toth Klára.
VII.	"	" Zavadik Mária.
VIII.	"	" Urbán Julia.
VIII.	"	" Sziksz Matild.
IX.	"	" Pauer Anna.
X.	"	" Balogh Róza.

III. Közegészségi nyilvántartás.

A közegészségi közigazgatásnak egyik lényeges részét képezi a nyilvántartás, mint a közegészségi állapot megbíráthatásának eszköze. Ennek útján lehet tanulságot vonni a multból, megbírálni a jelent és elővigyázati rendszabályokat tenni a jövőre nézve.

A fővárosi tiszti főorvosi hivatalban az első nyilvántartási lépés, melyet a főváros egyesítése óta a tiszti főorvos behozott, abból áll, hogy az összes temetőkből, minden reggel, az előtte való napon eltemetettek, halottkémlési bizonyítványai a tiszti főorvosi hivatalba bejutnak. Ezáltal a napi halálozás nyilvántartása biztosítva van, s egyuttal a napi halálozás nagysága, a halál nemei, s a temetkezés körül netalán előforduló rendellenesség azonnal constatálható.

A napi betegesedésről rendes viszonyok közt csak annyiban értesül a tiszti főorvosi hivatal, a mennyiben a fővárosi nyilvános közkórházak igazgatóságai részéről a napontai beteg-létszám beterjesztetik.

Heveny ragályos betegségekről a kerületi orvos; rendkívüli vagy heveny ragályos halálesetekről pedig az illető halottkém részéről azonnal jelentés tételik.

A rendes halálozási jelentés a halottkémelek részéről hetenkint történik az ez idő közben kiállított halottkémlési bizonyítványok beküldésével. Ezek alapján készül a tiszti főorvosi hivatalban a havonkinti halálozási kimutatás.

A havi betegesedési nyilvántartás járvány-mentes időben csakis az összes kórházakban és gyógyintézetekben ápolt, továbbá a kerületi orvosok által gyógykezelt fekvő és járó betegekre terjed ki.

A születések az illető egyházközségek részéről a kerületi előljáróságok útján jutottak eddig havonkint a tiszti főorvosi hivatalba, ezen, legújabb időben, az administratio egyszerűsítése szempontjából azon változás történt, hogy ezen adatok hetenkint jutnak a statisztikai hivatal útján a tiszti főorvosi hivatalba.

A kerületi orvosok összes működésének havi kimutatása a tiszti főorvosi hivatal által megállapított A minta szerint történik.

Ezekből, továbbá a fővárosi vegyész, a fővárosi vásár-igazgató és a kerületi és közbiztonsági állatorvosok jelentéseiből, valamint a tiszti főorvos

tapasztalataiból és általános átnézetéből és összehasonlításaiból készül a tiszti főorvosi hivatalnak a főváros közegészségi állapotáról szóló rendszeres havi jelentése.

Az évi jelentés, illetőleg annak táblázatos kimutatása, hogy minő módon történt 1877-ig, erre nézve ide csatoltatik a **B** alatti táblázatos kimutatás. Hasonló készült 1875-ik évről; az 1876-ik évi adatok egy részének hasonmodorú feldolgozásával a tiszti főorvosi hivatal hátralékban van, mit, ha rendkívüli események közbe nem jönnek, a jelen nyári év alatt remél kipótolhatni.

1877 óta az évi jelentés a nmltsgú belügyminiszteriumnak az ország összes törvényhatóságaira egyformán kiterjesztett 13.872. számú rendelete értelmében történik, melyre nézve a fővárosi közegészségi jelentés táblázatos kimutatási részét a mult 1878. évről **C** alatt ide csatolom.

A.

Tiszti főorvosi nyomtatv. 7. sz.

Kimutatás

Budapest főváros.....-ik kerületi orvosának

187.....-ik évi..... hóban

teljesített működéseiről.

Gyógykezeltetett szegény beteg összesen ?			
Ezek közül volt fekvő beteg ?	Mult havinál	^{több} kevesebb	-vel.
„ „ „ járó beteg ?	„ „	^{több} kevesebb	-vel.
Kórházba küldetett ?			
Kiállítottott orvosi bizonyítvány ?			
„ „ láttelel ?			
Rendőri felhívásra hány vizsgálat eszközöltetett ?			
Ezek közt hány beteg ?	Köztük hány bujakóros ?		
Hány elmebeteg fordult elő ?			
Hány küldetett megfigyelési osztályba ?			
Hány helyzetetett el az orsz. tébolydában ?			
Elintéztetett hivatalos üggydarab (mennyi).....			
Hány piac	vizsgálat tartatott összesen	-szer.	
„ kávéház	„ „ „ „	„	
„ vendéglő	„ „ „ „	„	
„ korcsma	„ „ „ „	„	
„ pálinkamérő	„ „ „ „	„	
„ mézárászék	„ „ „ „	„	
„ hentes	„ „ „ „	„	

Hány bolt		vizsgálat tartatott összesen			-szer.
"	pékműhely	"	"	"	"
"	iskola	{ nyilvános magán	"	"	"
"	kisdedóvoda		"	"	"
"	gyár	"	"	"	"
"	fürdő	"	"	"	"
"	magángyógyintézet	"	"	"	"
"	indóház	"	"	"	"
"	kaszárnya	"	"	"	"
"	színház	"	"	"	"

Egészségrendőrileg új és toldaléképület vizsgálatott?

A lakhatási engedély kiadatott esetben.

" " megtagadtatott.....esetben.

Lakás vizsgálatott.....

Kifogásoltatott....., betiltatott.....

A vizsgálatoknál minő s mennyi élelmiszer lett elkobozva? Nevezetesen:

Tej....., Hús....., Gyümölcs....., Gomba.....

Mennyi s miféle titkos szer lett elkobozva?.....

Vendéglőkben és kávéházakban hány rézedény lett elkobozva?

Vizsgálatott az egészségre ártalmas hány kút?.....

Kifogásoltatott?.....

Kijavíttatott?.....

Tényleg beszünttetett?.....

Vizsgálatott hány árnyékszék?.....

Kifogásoltatott?.....

Kijavíttatott?.....

Tényleg beszünttetett?.....

Vizsgálatott hány utcái csatorna?..... házi csatorna?.....

Kifogásoltatott? " " " " " " " "

Kijavíttatott? " " " " " " " "

Vizsgálatott egyéb egészségi ártalom (névszerint megemlítve !)

Vizsgálatott hány kéj nőtelep?..... hány kéj nővel?

Beoltatott hány fiu?..... hány leány?..... összesen

Ismét oltatott " " " " " " " "

Hány ebmarási eset fordult elő?

" esett veszett eb által?

A szegénygyakorlatban melyek voltak a legnagyobb számmal jelentkező betegségek? és mekkora volt ezek száma? Nevezetesen: Tüdővész....., Himlő....., Kanyaró....., Vörheny....., Gyomorbélhurut....., Bujakór....., Croup....., Hagymáz....., Roncsoló toroklob....., Váltóláz....., stb.

Heveny-ragályos betegségek közül egyik-másik mely utczában s mely házakban mutatkozott sűrűbben? Minő intézkedések tétettek ez irányban?

A köztisztaság általában minő volt?

Az orvosrendőri és törvényszéki bonczolatoknál hány és minő esetek fordultak elő?

A vízvezeteki víz a hó folytán általában minő volt?

Hány lelencz- és árvagyermekre ügyelt fel?
Minő volt ezek egészségi állapota? a tápszülők általi gondozása?

Rövid leírása a kerület általános közegészségi állapotának.

Rövid felsorolása a tapasztalt legérzékenyebb közegészségi hiányoknak.

B.

Táblázatos kimutatása

Budapest főváros tiszti főorvosi hivatalában 1874-ik évben elintézett ügydaraboknak.

Megnevezés.	Január	Február	Márczius	Április	Május	Junius	Julius	Augusztus	Szeptember	Október	November	Deczember	Összesen
Elnökségtől	4	—	2	3	3	3	5	3	10	2	2	3	40
Tanáctól	35	34	56	43	48	35	26	48	31	87	55	24	522
Tanácshoz	31	24	28	8	8	20	5	4	11	3	8	13	163
Főkapitányság és rendőrség .	1	—	1	7	1	4	2	2	2	—	—	1	21
Kerületi orvosoktól	56	36	39	60	29	42	32	45	31	30	27	20	447
„ halottkémeiktől	71	72	93	70	58	81	59	67	86	70	62	71	860
„ előjáróságoktól	—	4	1	2	10	2	8	4	3	9	3	2	48
Fővárosi vegyészttől	1	3	5	3	6	19	12	7	8	5	3	3	75
Statisztikai hivataltól	4	5	5	5	3	5	6	6	5	3	5	4	56
Vásárigazgatóság és felügye- löségtől	—	5	2	4	3	7	—	—	2	1	1	—	25
Kórházi igazgatóságoktól	34	41	39	38	32	25	26	27	31	29	42	41	405
Elmebeteg intézetektől	2	1	1	2	1	6	2	1	—	3	5	1	23
Állategészségügyi intézetektől	47	48	44	59	52	54	54	41	47	36	49	47	578
Hullaszállítás	2	4	4	7	3	6	5	1	—	1	1	5	39
Hullaáthelyezés engedve	17	14	38	20	3	2	2	1	1	55	14	5	172
„ nem engedve	6	1	7	1	—	1	—	—	—	9	4	1	30
Magán panasz	3	2	2	2	—	3	7	6	1	1	1	2	30
Oklevelét bemut. orvostudor .	3	3	3	4	4	3	10	3	2	3	5	6	49
„ „ sebészmeister	—	2	—	—	4	—	1	—	1	—	2	—	10
„ „ szülésznő	—	—	—	2	1	3	—	—	—	—	—	1	7
Orvosi bizonyítvány adatott .	—	2	3	1	1	—	2	4	7	2	2	4	28
Korábbi eltemetés engedtetett	—	—	—	—	1	3	11	7	4	1	3	2	32
Gyógyszer-venykönyvek vizs- gáltattak	—	—	9	—	6	1	1	2	3	—	2	—	24
Vegyes tárgyak	19	36	38	19	18	37	65	65	44	—	45	83	469
Az ügydarabok havi összege .	336	337	420	360	295	362	341	344	330	350	339	339	4153

Rovatos kimutatása
a kerületi orvosok által tett vizsgálatoknak 1874-ik évben.

Vizsgálatok nemei.	IK										Összesen hányszor	
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.		
Piacz	2	3	2	4	3	1	2	6	2	1	26	454
Kávéház	10	12	4	47	24	27	62	22	3	2	213	309
Vendéglő	3	5	9	14	7	4	2	19	3	5	71	164
Koresma	30	150	15	70	16	62	38	65	12	35	493	791
Pálinkamérő	16	16	9	19	6	29	33	31	7	3	169	280
Mészárszék	18	19	8	32	9	20	17	39	6	7	175	398
Bolt	30	120	13	41	18	39	46	70	15	25	417	665
Péknyűhely	8	9	4	8	8	21	22	16	4	3	103	171
Iskola	16	9	8	16	17	15	23	16	7	3	130	166
Gyár	1	3	3	—	20	4	12	10	6	11	70	207
Fürdő	4	2	1	1	2	—	4	1	—	1	16	47
Magánygyóntézet	2	—	—	—	1	2	3	1	1	—	10	39
Képműtelep	12	6	4	8	1	9	12	7	3	2	64	6656

Rovatos kimutatása

a kerületben történt lakás-, kút-, árnycsökkentés- és csatorna-vizsgálatoknak.

III. Tábla.

Vizsgálatok nemei.	EK										Össze- sen	Jegyzet.
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.		
Új lakás	24	21	26	23	11	56	187	48	27	16	439	
Lakás panasz folytán	12	41	42	12	37	7	14	13	3	—	151	
Pinczelakás vizsgálatott	—	2214	152	134	405	338	529	718	3	146	4639	
" kifogásoltatott	—	394	15	26	179	140	395	383	—	146	1678	
" kijavított	—	95	8	9	46	3	134	143	—	—	438	
" betiltatott	—	63	5	17	32	137	56	251	—	25	586	
Kút vizsgálatott	1	4	14	3	1	26	20	6	2	—	77	
" kifogásoltatott	1	2	4	2	1	5	16	6	2	—	39	
" kijavított	—	2	3	2	—	2	16	5	2	—	32	
" betiltatott	1	—	—	—	—	1	2	1	—	—	5	
Árnycsökkentés vizsgálatott	—	513	240	36	405	39	58	161	2	—	1454	
" kifogásoltatott	—	229	—	18	39	39	46	153	2	—	526	
" kijavított	—	51	—	14	30	8	43	112	2	—	260	
" betiltatott	—	5	—	3	1	—	11	21	—	—	41	
Házi csatorna vizsgálatott	100	91	240	36	9	—	37	69	4	—	586	
" kijavított	—	4	5	14	5	—	9	51	4	—	92	
" Utczai csatorna vizsgálatott	—	9	—	6	2	—	6	8	6	—	37	
" kijavított	—	4	—	3	1	—	4	8	—	—	20	

IV. Tábla.
A kerületi orvosok által 1874-ik évben gyógykezelt betegek összes kimutatása a fontosabb kórnevek felemlítésével.

Gyógykezeltetett.	I. II. III. IV. V. VI. VII. VIII. IX. X.										Össze- sen
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	
Fekvő beteg	96	166	376	144	108	130	344	504	549	140	2557
Járó beteg	542	1205	1446	1570	1297	780	3331	2791	1568	500	15030
Összesen	638	1371	1822	1714	1405	910	3675	3295	2117	640	17587
F o n t o s a b b k ó r n e m e k :											
Tüdővész	15	35	26	22	78	160	229	108	90	20	783
Himlő	46	16	14	9	26	9	26	86	32	20	284
Gyomorbelhurut	24	126	—	85	118	124	288	593	338	280	1976
Bujakór	36	58	9	72	268	56	68	76	91	20	754
Hagymáz	4	11	12	9	18	12	19	40	5	2	132
Vörheny	8	8	10	5	1	4	8	15	4	8	71
Váltóláz	42	170	29	32	87	42	122	166	119	70	879
Ebmarás	6	9	15	2	4	8	19	5	14	—	82

Számszerinti kimutatás

V. Tábla.

a kerületi orvosok által 1874-ik évben végzett himmlőoltásról, lelenczekre való felügyeletről s kiállított orvosi bizonyítványok- s látleletekről.

Megnevezés.	IK										Össze- sen
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	
Himmlőoltás	18	58	40	25	68	41	45	87	28	80	490
Lelencz- és árvafelügyelet	12	18	14	1	1	7	53	22	10	—	138
Orvosi bizonyítvány kiállítatott	103	80	43	79	82	40	98	149	56	23	753
Látlelet kiállítatott	63	69	215	53	101	136	213	125	193	44	1212

Jegyzet. Ezen kívül a rendőrségnél, illetőleg a fő- és alkapitányságoknál megvizsgáltatott a kerületi orvosok által összesen 17.353 letartóztatott egyén, kik közül 1162 kórházba küldetett.

A fővárosi vegyész 1874-dik évi működésének
rovatos kimutatása.

A) Az összes ügydarabok száma.

Ügyirat	Darab	Ügyirat	Darab
Tiszti főorvosi hivatalhoz intézve	75	Bűnfenyítő törvényszékhez intézve	1
Fővárosi tanácshoz	14	Magánfeleknek adott felvilágosítás	9
Kerületi orvosokhoz	12	Vízvezetési és Dunavízre vonatkozó jelentés	15
Rókus kórház igazgatóságához intézve	9		
Főkapitányi hivatalhoz intézve	2		
Kerületi előljáróságokhoz	7		
Fővárosi vízvezetési vízmű-igazgatóságához intézve	2	Összes ügydarab	146

B) A vizsgált tárgyak.

Tárgy	Szám	Tárgy	Szám	Tárgy	Szám
Czukorpróba	97	Kávé	7	Zöld kelme	2
Kútviz	45	Légymesztő papír	5	Gyógyszer	2
Bor	20	Trágya	2	Cacao	1
Pálinka	15	Szodaviz	2	Tisztító por	1
Kenyér	15	Só	2	Gomba	1
Mérgezés	12	Thea	2	Turó	1
Liszt	10	Vízvezetési csőben lerakodott por	1	Ugorka	1
Tej	7			Összesen	251

C) Mennyileges meghatározások.

Tárgy	Szám	Tárgy	Szám	Tárgy	Szám
Vízvezetési és Dunavíz elemzésénél	112	Borok elemzésénél	51	Lisztek elemzésénél	18
Kutvizek elemzésénél	68	Trágyák	10	Kenyérfajok vegy-elemzésénél	10
		Tejek	11	Összesen	280

Szám szerinti kimutatása

VII. Tábla.

a főváros területén a vásárigazgatóság által a kerületi orvosok és állatorvosok közhenjöttével elkobzott élelmi szereknek.

2868	iteze	Hamisított tej	
718	font	Marhahús	
		Sertéshús	
587	d	Nyúl	51
		Különféle madár	50
		Romlott tojás	4932
		Romlott ugorka	371
		Görög dinnye	1140
		Narancs	285
		Kenyér	55
		Tyúk	225
		Csibe	128
		Lúd	19
		Pulyka	49
		Tök	61
		572	k
Romlott gyümölcs	473		
Gesztenye	5		
Burgonya	89		
43	r	Gomba	43
249	dézsza	Romlott savanyú káposzta	249
	fej	Nyers káposzta	101
715	pint	Pálinka	715
1037	üveg és csomag	Tiltott orvosság	1037

Számszerinti kimutatása

a főváros kórházaiban 1874-ik évben ápol't betegeknek.

A kórház neve.	Maradt 1873-ról	Felvétetett 1874-ben	Összesen ápoltatott	Elbocsájtott	Meghalt	Maradt 1875-re	Járó beteg
Szent Rókus kórházban	1118	14969	16087	13226	1824	1037	—
Szent János kórházban	285	2858	3143	2564	335	244	—
III-ik kerületi (ó-budai) főkkórházban	—	331	331	247	58	26	—
Ingalmasrend gyógyintézetében	266	1449	1715	1286	179	250	—
Szegénygyermek-kórházban	26	709	735	571	115	49	7750
Izraelita-kórházban	31	466	497	402	60	35	1565
Aggápoldában	257	164	421	26	52	343	—
Kényszer-dologházban	8	830	838	810	17	11	—
Kereskedelmi kórházban	15	376	391	360	10	21	2335
A budapesti országos tébolydában	487	245	732	134	83	515	—
16. számú katonakórházban	262	5001	5263	4761	164	338	—
17. „ „	394	3888	3782	3399	150	233	—

Népesedés 1874-ben.

IX. Tábla.

H ó n a p .	E l v e s z e t e t e						ö s s z e s e n					
	t ö r v é n y e s			t ö r v é n y t e l e n			fű		leány		együtt	
	fű	leány	együtt	fű	leány	együtt	fű	leány	együtt	fű	leány	együtt
Január	330	335	665	154	146	300	484	481	965			
Február	373	371	744	160	184	344	533	555	1088			
Márczius	434	385	819	143	169	312	577	554	1130			
Április	469	442	911	185	198	383	654	640	1294			
Május	334	326	660	134	130	264	468	456	924			
Junius	364	344	708	169	152	321	533	496	1029			
Julius	482	478	960	178	167	345	660	645	1305			
Augusztus	369	331	700	147	148	295	516	479	995			
Szeptember	458	434	892	198	203	401	656	637	1293			
Október	347	399	746	138	114	252	485	513	998			
November	375	335	710	146	138	284	521	473	994			
December	395	394	789	184	152	336	579	546	1125			
Összesen . . .	4730	4574	9304	1936	1901	3837	6666	6475	13141			

Budapest fővárosban 1874-ik évben előfordult halálozások összes kimutatása hónapok szerint osztályozva.

Halál-ok.	Január	Február	Márczius	Április	Május	Junius	Julius	Augusztus	Szeptember	Október	November	Deczember	Összesen
Agytúltengés	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Agyvérbőseg	—	—	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	4
Agykérlob	30	38	18	36	21	18	13	19	15	11	18	24	261
Agylob	21	—	—	8	15	4	11	5	3	10	1	8	86
Heveny s idült agyvizkór	7	8	13	10	9	11	5	4	5	7	2	8	89
Agyvizenyő	—	1	—	3	3	—	—	—	—	—	1	—	8
Agylágyulás	3	2	1	6	3	2	1	1	1	—	—	—	20
Agyvérömlés	11	16	24	16	16	9	27	14	11	9	15	11	179
Agyhűdés	—	—	3	8	1	3	1	1	2	7	3	5	34
Agyrázódás	—	—	1	2	2	—	1	1	1	—	2	1	11
Agysérv	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Agygümösödés	2	3	1	—	—	—	2	—	—	1	—	—	9
Agydag	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2
Ujszülöttek fejevérdagja	—	1	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	4
Genyes gerinczagyburoklob	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Idült gerinczagylob	1	—	—	1	—	—	—	2	—	1	—	—	5
Gerinczagsorvadás	4	—	1	2	5	3	1	1	—	1	—	—	18
Eclampsia infantum	82	71	108	73	86	91	116	77	69	51	59	54	937
Eclampsia gravidarum	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	3
Hűdés	13	1	7	6	7	9	4	2	2	—	1	1	53
Állgörcs	8	—	—	—	1	—	2	1	1	—	—	—	13
Állgörcs és derme	—	15	—	15	1	—	1	1	2	—	1	1	37
Eskór	2	1	4	3	2	6	3	1	2	—	—	1	26
Katalepsia	—	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Hangszálaggörcs	—	2	—	2	1	—	1	—	—	—	—	—	6
Hangszálagvizenyő	—	—	—	1	1	—	—	—	—	1	1	—	4
Gégelob	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Gégegümő	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Gégeszüksület	1	1	—	1	1	—	1	—	—	—	—	—	5
Pajzsporcshártyalob	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	2
Hökhurut	8	9	12	12	13	15	6	7	6	2	5	8	103
Hörghurut	—	—	7	13	10	8	5	3	6	—	10	8	73
Hörglob	9	15	18	22	19	28	18	6	7	7	12	16	170
Hörgtágulat	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	7
Hártás torokgyík	7	12	18	12	17	6	13	10	15	14	20	19	161
Tüdővérbőség	—	—	1	—	1	2	—	2	5	—	1	2	14
Ujszülöttek atelectasiája	1	1	1	—	—	—	—	—	—	2	1	2	8
Tüdőlegdag	16	8	17	10	16	8	8	6	10	4	11	9	123
Tüdőlob	59	50	150	99	122	110	78	45	31	41	69	65	919
Tüdővérzés	2	6	2	1	1	—	5	4	1	2	3	3	30
Tüdővizenyő	14	14	15	16	4	3	8	1	2	10	7	4	98
Tüdőüszök	—	1	—	—	1	—	—	1	—	1	—	—	4
Tüdővész	172	172	242	221	213	187	179	135	113	89	141	125	1989
Tüdőhűdés	—	1	7	5	6	1	2	1	1	5	7	2	38
Mellhártyalob	9	7	9	7	15	4	5	5	6	4	3	3	77

Halál-ok.	Január	Február	Márczius	Április	Május	Junius	Julius	Augusztus	Szeptember	Oktober	November	December	Összesen
Léggymell	—	1	—	—	1	—	2	—	—	—	—	1	5
Mellkasgyeny	2	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	3
Szívtágulás	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	3
Szívbelhártyalob	3	1	1	2	—	—	—	—	—	1	—	—	9
Szívbillentyűbántalmak	21	13	22	22	25	22	15	20	12	19	17	12	220
Szívhűdés	3	2	2	4	1	2	3	2	—	2	2	1	24
Szívrepedés	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Szívuroklob	—	1	4	2	2	1	4	2	2	5	1	3	27
Szívurokviz	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Ütértágulat	—	1	1	—	—	—	3	—	2	—	—	—	7
Viszérlob	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Értőműlés (embolia)	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	2
Függérrepedés	—	—	1	—	1	2	2	1	1	—	1	—	10
Nyirkedénylob	1	—	—	1	3	1	1	—	1	—	—	1	9
Fültömrigylob	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	2
Soor	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Ajkrák	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Roncsoló toroklob	15	15	20	13	8	15	12	5	8	11	14	14	150
Garat mögötti tályog	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3
Bársingszor	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Idült gyomorhurut	—	4	2	3	4	2	11	9	2	1	1	—	39
Átfuró gyomorfekély	—	4	1	3	—	—	2	1	—	—	2	—	13
Gyomorlágulás	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	2
Gyomorrák	1	3	5	5	3	6	1	5	2	3	5	2	41
Bélhurut	56	46	53	47	52	67	168	182	123	94	54	54	996
Béllob	9	15	34	30	21	40	42	32	20	22	13	8	286
Enteritis follicularis	1	4	10	11	6	—	15	5	5	4	5	5	71
Bélrák	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	2	—	4
Kiszorult sérv	1	5	1	3	2	2	—	4	2	1	1	3	25
Bélgümösödés	1	—	—	—	—	—	8	—	1	1	—	2	13
Bélfodri gümösödés	1	2	3	2	2	2	—	2	—	—	—	—	14
Bélcsavar	1	—	—	—	—	1	—	1	1	1	1	—	6
Hashártyalob	9	9	11	10	13	13	9	5	11	7	9	11	117
Májtúltengés	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	2
Májlob	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	2
Idült szövetközi májlob	—	—	3	4	—	—	2	1	4	3	—	3	20
Ujszülöttek sárgasága	1	5	1	1	2	—	1	1	2	1	1	—	16
Májelfajulás	—	7	3	1	5	6	2	4	3	3	3	2	39
Köldöklob	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Cholelithiasis	—	—	1	1	—	—	—	1	—	—	—	1	4
Veselőb	1	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	1	6
Idült Bright-kór	11	10	9	15	15	5	7	13	5	3	16	10	119
Idült hólyaghurut	1	1	—	—	1	—	2	3	—	2	1	—	11
Hugykőbántalom	1	—	—	—	2	1	1	—	1	2	—	3	11
Hugycsőszor	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	2
Dülmirigy-túltengés	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Emlőrák	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	1	3	6
Méhlob	—	2	3	1	—	2	1	—	—	—	—	—	9
Méhrák	5	3	1	4	2	—	1	—	2	2	10	5	35
Parametritis	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Petefészeklob	—	1	1	—	—	—	—	—	1	—	—	1	4
Petefészektömlő	—	—	—	1	—	—	1	—	1	—	1	—	4
Sejtszövetlob	1	—	—	—	6	2	—	5	—	1	2	3	20

Halál-ok.	Január	Február	Márczius	Április	Május	Junius	Julius	Augusztus	Szeptember	Október	November	December	Összesen
Fekély (határ. kórisme nélkül)	4	—	—	—	1	1	1	3	—	1	—	—	11
Üszök	3	2	2	2	5	5	2	2	2	—	1	—	26
Noma	—	—	1	1	—	1	—	2	1	—	—	—	6
Pemphigus	2	—	1	3	3	1	—	1	1	—	1	—	13
Anthrax	—	—	1	—	—	1	1	1	1	2	—	1	8
Sípoly	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	2
Torlódási tályog (hat. kórisme nélkül)	—	—	1	—	—	1	—	2	—	—	—	—	4
Heveny izület-csúz	1	—	4	3	1	1	2	—	—	1	—	—	13
Köszvény	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	2
Genyes izlob	—	—	—	—	3	—	—	1	2	1	—	—	7
Csonthártya s csontvelőlob	—	—	1	1	2	2	—	—	1	—	—	1	8
Csonttörés	2	—	—	—	—	—	1	4	1	—	1	1	10
Csontszú	3	2	2	3	2	4	2	6	—	1	2	4	31
Orbáncz	1	—	3	3	4	3	1	3	1	2	1	1	23
Himlő	90	86	98	67	81	62	69	61	61	79	106	106	966
Kanyaró	14	8	5	3	13	13	4	4	1	6	6	1	78
Vörheny	39	22	21	8	28	19	17	18	18	21	11	14	236
Torzító izlob	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Hagymáz	25	35	39	30	47	58	47	28	16	22	31	25	403
Vérhas	7	2	5	4	4	3	13	2	10	3	7	4	64
Váltólázi senyv	2	—	2	1	—	1	1	1	2	—	—	1	11
Geny- s evvér	9	3	7	2	2	6	7	4	5	3	2	1	51
Uraemia	—	—	—	—	1	—	1	—	1	—	—	1	4
Hányszékelés	—	—	1	—	—	2	3	3	—	1	1	1	12
Lyssa (ebdüh)	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	2
Gyermekágyi bántalom	5	14	10	6	12	5	—	3	5	6	6	5	77
Veleszült bujakór	1	5	3	1	7	4	1	5	5	3	3	5	43
Koraszülött	2	3	—	2	6	—	1	4	—	5	2	3	28
Koraszülött	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	2
Veleszült gyengeség	64	55	68	52	54	67	82	61	50	50	42	36	681
Gyermekaszály	4	10	9	20	54	34	62	50	52	37	37	21	390
Aggaszály	42	29	36	35	44	23	21	28	29	33	27	35	382
Kimerülés	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	2	5
Görvény	5	3	6	13	13	10	12	11	16	6	7	9	111
Leuchaemia	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	2
Súly	—	2	3	1	4	3	2	1	2	—	1	1	20
Angolkór	—	4	13	8	11	7	7	3	2	2	—	4	61
Vérszegénység	—	2	—	—	4	2	3	2	5	1	1	—	21
Vízkór (hat. kórisme nélkül)	16	15	19	19	12	16	12	14	8	4	11	16	162
Werlhoff-féle tarjag	1	—	—	1	2	—	1	—	—	1	3	—	9
Czukros huygár	—	1	1	—	—	—	—	3	—	—	—	—	5
Új képződés	9	8	8	5	16	12	12	5	6	7	7	8	103
Beható sértések	—	—	2	4	—	—	—	1	—	—	2	—	9
Zúzódás	—	2	3	5	2	2	1	3	8	10	—	2	38
Egyéb sértés	2	—	—	—	1	—	4	—	—	1	—	—	8
Shok	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Égés	1	1	—	1	1	2	2	—	1	—	3	4	16
Fagyás	—	2	1	—	—	2	—	—	—	—	—	—	5
Rezgőrij	—	—	—	1	5	4	1	2	2	1	2	2	20

Halál-ok.		Január	Február	Márczius	Április	Május	Junius	Julius	Augusztus	Szeptember	Oktober	November	Deczember	Összesen
Lélmérgezés		—	3	3	—	—	2	—	—	2	—	1	—	11
Képlődési hibák		1	—	2	—	—	—	—	—	1	—	1	—	5
Elmekóros		5	—	—	—	13	7	19	16	12	11	9	11	103
Véletlen rögtöni halál	Vizbefulás	1	3	2	1	7	14	21	13	9	9	—	2	82
	Megfuladás	—	1	3	2	4	3	1	—	—	—	1	1	16
	Elégés	1	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	3
	Mérgezés	1	—	3	—	1	—	—	—	—	—	—	1	6
	Zúzóadás	—	2	—	—	2	3	3	—	—	—	—	—	10
	Lezuhanás	—	—	—	—	6	1	—	—	2	—	—	—	9
	Elgázolás	1	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	—	5
	Beható sértés	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
	Elvérzés	—	—	1	1	1	3	2	4	—	1	1	—	14
Öngyilkosság	3	5	10	8	8	16	10	11	6	10	7	7	101	
Meggyilkolás	1	1	2	1	1	1	1	2	—	—	—	—	10	
Nem kórismézett halál	2	6	7	8	14	17	27	36	28	15	10	28	198	
Haldokolva hozatott . .	3	4	7	5	1	6	5	1	6	—	1	1	40	
Összesen . . .		989	962	1321	1138	1298	1175	1322	1095	918	830	922	900	12870
Holtan született		66	56	64	66	67	74	75	58	64	78	60	68	796

XI. Tábla.

Az 1874-dik évben elhaltak közül orvosi ápolásban részesült.

Január	785
Február	743
Márczius	1018
Április	850
Május	1020
Junius	849
Julius	921
Augusztus	734
Szeptember	624
Október	602
November	656
Deczember	655
Összesen	9407

**Az 1874-ik évben elhaltak kimutatása
nemre nézve.**

N e m.	Január	Február	Márczius	Aprilis	Május	Junius	Julius	Augusztus	Szeptember	Október	November	December	Összesen
Férfi	548	509	716	647	721	663	704	604	507	422	478	492	7011
Nő	441	453	605	491	577	512	618	491	411	408	444	408	5859
Összesen . . .	989	962	1321	1138	1298	1175	1322	1095	918	830	922	900	12870

**Az 1874-ik évben elhaltak kimutatása
életkorra nézve.**

É l e t k o r	Január	Február	Márczius	Aprilis	Május	Junius	Julius	Augusztus	Szeptember	Október	November	December	Összesen
0—1 évig bezárólag	300	290	356	317	341	408	612	468	370	307	276	292	4337
1—5 „ „	150	156	227	206	234	184	168	152	148	140	145	150	2060
5—10 „ „	50	37	53	31	55	36	36	32	29	24	43	32	458
10—20 „ „	42	44	67	42	64	64	50	43	43	45	46	46	596
20—30 „ „	75	79	126	106	115	108	90	61	61	49	86	74	1030
30—40 „ „	98	97	113	93	124	112	88	86	59	63	83	70	1086
40—50 „ „	79	76	113	95	113	87	90	82	52	59	82	71	999
50—60 „ „	70	71	115	98	101	68	71	76	51	50	60	60	891
60—70 „ „	50	58	84	76	70	44	54	41	47	35	42	45	646
70—80 „ „	36	36	42	45	35	30	29	33	27	23	33	29	398
80—90 „ „	13	8	14	13	18	13	11	11	17	8	5	9	140
90 éven felül	1	1	3	2	3	1	4	—	1	2	—	1	19
Ismeretlen korú	25	9	8	14	25	20	19	10	13	25	21	21	210
Összesen . . .	989	962	1321	1138	1298	1175	1322	1095	918	830	922	900	12870

Budapest fővárosban 1874-ik évben előfordult halálozások összes kimutatása kerületek és kórházak szerint osztályozva.

Halál-ok.	K e r ü l e t										Összesen	Egyetemi kórházak s polg. kórházakba	A városi kórházakba boltan bevitett	Együtt	Katonai-kórházakba
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.					
Agytúltengés	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
Agyvérbőség	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	3	4	—
Agykérlob	14	15	18	18	26	32	25	50	6	8	212	47	2	261	16
Agylob	4	5	3	4	2	23	20	4	17	1	83	3	—	86	—
Heveny s idült agyvíz-kór	—	19	3	12	10	13	17	7	5	1	87	2	—	89	—
Agyvizenyő	—	—	4	2	—	—	1	—	—	—	7	—	1	8	—
Agylágyulás	1	2	—	1	2	—	1	—	1	—	8	12	—	20	—
Agyvéromlás	15	20	13	7	9	10	24	16	8	1	123	53	3	179	—
Agyhűdés	4	1	2	2	3	6	6	2	1	—	27	7	—	34	—
Agyrázódás	1	—	1	1	—	—	1	2	1	—	7	2	2	11	1
Agysérv	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—
Agygümösödés	3	—	2	1	—	—	2	—	—	1	9	—	—	9	—
Agydag	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	—
Újszülöttek fej- vérdagja	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	4	—	—	4	—
Gezyes gerince- agyburoklob	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
Idült gerinceagy- lob	—	1	—	1	1	—	1	—	1	—	5	—	—	5	—
Gerinceagysor- vadás	1	4	—	2	—	4	3	—	1	—	15	3	—	18	—
Eclampsia infant Eclampsia gra- vidarum	86	90	128	14	42	116	104	237	76	29	922	15	—	937	—
Hűdés	14	—	3	—	1	2	2	1	—	2	25	28	—	53	—
Állgöres	—	2	1	—	—	—	1	—	7	—	13	—	—	13	—
Állgöres és derme Eskór	1	1	2	—	—	—	—	1	26	1	32	5	—	37	—
Katalepsia	1	1	2	—	4	2	—	—	1	—	11	15	—	26	—
Hangszálaggöres Hangszálagvize- nyő	1	—	2	1	—	—	—	—	—	—	4	1	1	6	—
Gégelob	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	2	2	—	4	—
Gégegümő	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—
Gégeszükület	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	2	3	—	5	—
Pajzsporzehár- tyalob	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2	—	—	2	—
Hökhurut	2	7	5	1	4	19	31	27	2	3	101	2	—	103	—
Hörghurut	1	—	31	2	5	8	7	2	—	1	57	13	—	70	—
Hörglob	6	6	4	10	3	15	25	9	95	2	175	2	—	177	—
Hörgtágulat	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—
Hártyás torok- gyík	12	8	13	7	7	26	38	39	6	1	157	5	1	163	—
Tüdővérbőség	1	—	—	—	1	1	—	1	—	1	5	—	9	14	—
Újszülöttek at- electasiája	1	3	—	—	—	—	1	—	—	1	6	1	1	8	—

Halál-ok.	K e r ü l e t											Egyetemi kórodia- s polg. kórházakba	A városi kórházak- ba holtan bevittetett	Együtt	Katonakórházakba
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	Összesen				
Tüdőlégdag . . .	—	2	7	6	1	7	12	3	15	1	54	68	1	123	—
Tüdőlob	65	46	41	28	46	120	125	171	30	5	677	236	6	919	60
Tüdővérzés	3	—	—	2	1	5	—	2	—	—	13	17	—	30	—
Tüdővizenyő	5	3	1	15	5	11	10	4	5	—	59	38	1	98	3
Tüdőtűzők	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	4	3
Tüdővész	138	94	106	73	77	222	200	257	141	24	1332	649	8	1989	70
Tüdőhűdés	2	1	9	10	1	5	7	3	—	—	38	—	—	38	—
Mellhártyalob	3	2	5	4	2	2	5	19	3	—	45	30	2	77	27
Léggenymell	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	5	2
Mellkasgeny	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	2	1	—	3	—
Szívtágulat	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—	3	—	—	3	—
Szívbelhártyalob	—	—	2	—	2	1	—	—	—	—	5	4	—	9	—
Szívbillentyű- bántalmak	13	12	13	7	12	23	20	25	27	3	155	56	9	220	—
Szívűdés	—	1	1	4	2	2	3	1	—	—	14	2	8	24	—
Szívrepedés	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	1	—
Szívuroklob	2	2	3	2	1	—	2	3	—	—	15	10	2	27	4
Szívurokvíz	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—
Útértágulat	1	—	—	—	—	2	—	—	—	1	4	3	—	7	—
Viszérlob	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1
Értőműlés (em- bolia)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2	—
Függérepedés	—	—	—	1	—	—	—	2	—	—	3	2	5	10	—
Nyrkedénylob	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	—	9	—
Fültőmirigylob	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2	—
Soor	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	2	—	—	2	—
Ajkrák	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—
Roncsoló torok- lob	18	32	23	11	7	11	9	5	20	2	138	12	—	150	—
Garatmögötti tá- lyog	—	—	—	—	1	1	1	—	—	—	3	—	—	3	—
Bárzsingszor	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—
Idült gyomor- hurut	3	6	3	—	2	2	12	5	1	—	34	5	—	39	1
Átforó gyomor- fekély	—	1	2	3	1	3	—	2	1	—	13	—	—	13	—
Gyomorlágylás	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	2	—	—	2	—
Gyomorrák	4	2	2	4	8	4	2	2	—	1	29	12	—	41	—
Bélhurut	109	54	119	15	54	107	135	163	155	48	959	32	5	996	1
Béllob	60	5	3	11	4	25	46	51	40	9	254	32	—	286	—
Enteritis follicu- laris	—	61	—	—	—	—	1	—	—	3	65	6	—	71	2
Bélrák	—	—	2	—	—	1	1	—	—	—	4	—	—	4	—
Kiszorult sérv	2	3	1	—	—	—	3	3	1	—	13	11	1	25	—
Bélgümősödés	—	—	—	—	—	7	6	—	—	—	13	—	—	13	1
Bélfodri gümösö- dés	—	—	—	—	—	12	—	—	—	—	12	2	—	14	—
Bélesavar	2	1	—	—	—	—	1	—	1	—	5	1	—	6	—
Hashártyalob	5	4	4	10	3	11	8	28	3	—	76	40	1	117	14
Hashártyagümö- södés	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Májtúltengés	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	2	—	—	2	—
Májlob	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	—	—	2	1

Halál-ok.	K e r ü l e t										Összesen	Egyetemi kórházak s polg. kórházakba	A városi kórházak- ba holtan bevitetett	Együtt	Katoná-kórházakba
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.					
Idült szövethöz- májlob	1	3	4	—	—	1	1	1	1	—	12	8	—	20	1
Ujszülöttek sár- gasága	3	—	6	1	—	3	3	—	—	—	16	—	—	16	—
Májelfajulás	1	2	1	3	5	10	7	—	1	—	30	9	—	39	—
Köldöklob	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	1	—
Cholelithiasis	—	—	—	—	2	1	1	—	—	—	4	—	—	4	—
Veselőb	1	—	—	—	1	1	1	—	1	—	5	1	—	6	1
Idült Bright-kór	3	1	11	7	4	7	10	3	4	1	51	66	2	119	2
Idült hólyaghurut	—	2	3	—	2	2	—	—	—	—	9	2	—	11	—
Hugykőbántalom	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	10	—	11	—
Hugycsőszor	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	1	—	2	—
Dülmirigy túltén- gés	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	1	—
Emlőrák	—	—	1	—	—	3	1	—	—	—	5	1	—	6	—
Méhlob	2	—	—	—	—	—	2	2	3	—	9	—	—	9	—
Méhrák	2	2	2	4	—	3	2	4	1	—	20	15	—	35	—
Parametritis	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—
Petefészeklob	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	2	2	—	4	—
Petefészektümlő	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	3	1	—	4	—
Sejtszövetlob	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2	17	1	20	3
Fekély (határoz. kórisme nélkül)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	—	11	—
Üszök	1	—	—	—	—	3	1	1	1	—	7	19	—	26	1
Noma	—	—	1	—	—	—	—	2	—	—	3	3	—	6	—
Pemphigus	7	—	1	—	—	2	1	—	—	—	11	2	—	13	—
Antrax	—	—	—	—	—	3	1	3	—	—	7	1	—	8	1
Sipoly	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	—
Torlódási tályog (hat. kórisme nélkül)	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	3	—	4	—
Heveny ízület- csúz	2	2	1	—	1	1	1	—	—	—	8	5	—	13	—
Köszvény	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2	—	—	2	—
Genyes ízlob	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	6	—	7	—
Torzító ízlob	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	1	—
Csonthártya- s csontvelőlob	—	—	—	—	—	2	1	—	1	—	4	4	—	8	2
Csonttörés	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	9	—	10	—
Csontszú	—	—	3	—	—	—	5	1	2	—	11	19	1	31	10
Orbánéz	—	1	—	—	3	1	6	3	—	—	14	9	—	23	2
Himlő	76	36	58	17	86	100	155	166	75	29	798	166	2	966	10
Kanyaró	3	1	19	1	4	12	11	14	12	—	77	1	—	78	—
Vörheny	23	15	1	18	20	42	47	22	21	14	223	13	—	236	1
Hagymáz	18	9	27	13	10	30	30	38	18	9	202	201	—	403	29
Vérhas	1	1	3	—	—	14	9	2	4	—	34	29	1	64	10
Váltólázi senyv. Geny- s evvér.	1	2	6	3	1	8	2	—	1	—	24	26	1	51	5
Uraemia	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	2	2	—	4	—
Hányszékélés	—	—	1	—	2	3	—	—	3	—	9	3	—	12	1
Lyssa (ebdüh)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	—
Gyermekágyi bántalmak	2	4	—	1	—	7	8	7	4	4	37	39	1	77	—

Halál-ok	K e r ü l e t										Egyetemi kórodák s polg. kórházakba	A városi kórházak- ba holtan bevitetett	Együtt	Katonai-kórházakba	
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.					Összesen
Veleszült buja- kór	2	6	7	—	1	7	6	3	—	—	32	11	—	43	—
Koraszülött	—	—	3	—	—	7	8	—	—	—	18	9	1	28	—
Koraszülött	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	2	—
Veleszült gyen- geség	75	38	24	32	36	110	83	159	61	23	641	38	2	681	—
Gyermekaszály	4	8	68	11	7	35	74	123	13	29	372	13	5	390	—
Aggaszály	24	22	25	28	22	41	46	37	20	5	270	112	—	382	1
Kimerülés	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	2	1	2	5	1
Görvény	16	6	12	2	—	7	10	27	11	2	93	18	—	111	—
Leuchaemia	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	2	—	—	2	—
Súly	1	1	—	—	—	4	1	—	—	—	7	12	1	20	18
Angolkór	6	2	3	2	5	7	29	6	—	1	61	—	—	61	—
Vérszegénység	1	3	1	—	—	4	3	—	1	—	13	6	2	21	—
Vízkór (hat. kór- isme nélkül)	10	4	9	7	7	13	12	30	3	5	100	61	1	162	1
Werlhof-féle tar- jag	2	—	—	—	1	—	2	—	1	—	6	3	—	9	—
Új képződés	—	—	—	1	3	—	—	—	—	—	4	1	—	5	—
Beható sértések	8	1	12	—	5	4	11	10	8	—	59	44	—	103	—
Beható sértések	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	5	3	9	—
Zuzódás	—	—	—	—	1	—	—	—	1	3	5	13	20	38	1
Egyéb sértés	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	6	1	8	—
Shok	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—
Égés	2	—	1	—	1	—	1	1	2	—	8	8	—	16	1
Fagyás	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	5	1
Rezgőj	2	1	—	—	—	1	1	1	—	2	8	12	—	20	—
Lélmérgezés	—	1	—	—	1	1	—	4	—	—	7	3	1	11	—
Képlődési hibák	—	1	—	—	—	—	3	—	—	—	4	1	—	5	—
Elmekóros	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	103	—	103	1
Véletlen rögtöni halál	—	1	9	—	—	—	—	—	—	3	13	4	65	82	—
{ Vízbefulás	—	1	9	—	—	—	—	—	—	3	13	4	65	82	—
{ Megfuladás	1	—	1	—	—	1	—	—	—	2	5	2	9	16	—
{ Elégés	1	—	—	—	—	1	—	—	1	—	3	—	—	3	—
{ Mérgezés	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	3	2	6	—
{ Zuzódás	—	—	2	—	—	—	—	1	1	1	5	—	5	10	—
{ Lezuhanás	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	3	3	3	9	—
{ Elgázolás	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	2	5	—
{ Beható sértés	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	1	—
{ Elvzés	1	—	1	—	—	1	4	1	2	—	10	2	2	14	—
{ Öngyilkosság	1	3	7	—	1	2	1	2	2	3	22	7	72	101	—
{ Meggyilkolás	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2	6	10	—
Nem kórismézett halál	—	1	1	—	65	3	1	93	—	1	165	28	5	198	—
Haldokolva hoz- zatott	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	40	—	40	—
Összesen	915	702	929	450	653	1377	1541	1922	982	287	9758	2810	302*)	12870	314
Holtan született	57	47	56	25	59	124	111	135	86	14	714	66	16	796	—

*) A városi bonczterembe voltaképen 617 hulla szállítottott. Az itt hiányzóak azon kerületekben fordulnak elő, hol a halálozás történt.

XV. Tábla.

Az 1874-ik évben elhaltak kimutatása nemre nézve.

N e m.	K e r ü l e t										Összesen	Egyetemi kórodák s polg. kórházakba	A városi kórházakba holtan bevitetett	Együtt	Katona-kórházakba
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.					
Férfi	463	356	516	235	342	727	757	992	480	158	5026	1753	232	7011	314
Nő	452	346	413	215	311	650	784	930	502	129	4732	1057	70	5859	—
Összesen . . .	915	702	929	450	653	1377	1541	1922	982	287	9758	2810	302	12870	314

XVI. Tábla.

Az 1874-ik évben elhaltak kimutatása életkorra nézve.

Életkor.	K e r ü l e t										Összesen	Egyetemi kórodák s polg. kórházakba	A városi kórházakba holtan bevitetett	Együtt	Katona-kórházakba
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.					
0—1 évig . . .	371	304	390	104	257	567	661	930	476	144	4204	115	18	4337	—
1—5 " . . .	177	115	181	77	156	272	384	377	167	59	1965	83	7	2060	—
5—10 " . . .	37	41	38	31	20	65	48	70	34	16	400	47	11	458	—
10—20 " . . .	32	22	26	20	22	50	34	70	32	8	316	261	19	596	—
20—30 " . . .	41	27	33	34	24	70	75	85	45	11	445	541	44	1030	—
30—40 " . . .	36	38	41	23	40	88	67	97	49	17	496	542	48	1086	—
40—50 " . . .	57	32	49	29	36	79	58	84	55	7	486	470	43	999	—
50—60 " . . .	54	37	76	44	39	66	66	95	46	14	537	333	21	891	—
60—70 " . . .	53	42	51	43	27	57	83	51	39	5	451	185	10	646	1
70—80 " . . .	37	33	30	34	23	39	46	43	24	—	309	87	2	398	—
80—90 " . . .	15	11	13	10	6	15	15	19	8	1	113	26	1	140	—
90-en felül . . .	3	—	—	1	2	5	3	1	1	—	16	3	—	19	—
Ismeretlen . . .	2	—	1	—	1	4	1	—	6	5	20	112	78	210	—
Összesen . . .	915	702	929	450	653	1377	1541	1922	982	287	9758	2810	302	12870	314

XVII. Tábla.

Az 1874-ik évben elhaltak közül orvosi ápolásban részesült.

K e r ü l e t											Össze- sen	Egyetemi kó- rodák s polg. kórházakba	A városi kór- házakba holtan bevitetett	Együtt	Katona-kórhá- zakba
I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.						
510	537	539	390	461	1080	1204	1242	507	127	6597	2810	—	9407	314	

K i m u t a t á s a

XVIII. Tábla.

a főváros területén elhullott hasznos házi állatoknak és elpusztított ebeknek.

Kerület	I. ó													S z a r v a s m a r h a													E b								
	Takonykór	Bőrféreg	Lépfene	Kólika	Vérszélhüdés	Tüdőlob	Agyszélhüdés	Béllob	Vízkór	Májdag	Végelgyengülés	Typhus	Erőművi sérülés	Lépfene	Tüdővész	Vérszélhüdés	Tüdőgümő	Tüdőszélhüdés	Dobkór	Mellvízkór	Hasvízkór	Tüdőlob	Méhlob	Veselob	Béllob	Májelfajulás	Pyæmia	Veszetztség	Vesztett-gyanús	Gazdátlan	Sertésdög	Összesen			
I. és II. . . .	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	25
IV. és IX. *)	9	4	4	141	42	25	16	28	3	4	36	—	—	21	10	12	10	13	4	2	—	2	2	2	2	—	—	—	2	23	931	—	1348	—	
V. VI. és VII.	—	—	—	7	—	3	—	—	—	—	—	1	3	3	3	5	6	—	2	1	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	40	—
X.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	926	933
Mindössze .	11	4	4	148	42	28	16	28	3	4	36	1	3	38	14	19	18	13	6	3	1	2	4	2	3	1	2	6	23	931	932	2346	—		

*) E rovatban az egész főváros területén elhullott és megsemmisítés végett a gyepmesterhez szállított s ott boncolt esetek szerepelnek.

HALÁLOZÁSI ADATOK

1878-dik évről.

C.

Törvényhatóság : Budapest főváros.

1878. év.

Vallásfele- kezetek	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	
	0-1		1-2		2-3		3-6		6-12		1-5		5-7		7-10		10-15		15-20		20-25		
	h ó n a p o s											é v e s k o-											
	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi
Római kath.	513	364	202	180	172	158	329	272	433	378	975	947	122	138	63	74	48	56	122	135	175	155	
Ágostai hitv.	28	23	18	10	9	6	13	18	38	18	58	71	6	10	8	8	2	2	1	8	15	6	
Helvét hitv.	28	28	15	9	8	7	17	15	27	19	61	85	12	3	2	8	3	3	5	7	8	7	
Görög egyes.	—	—	—	—	—	—	2	—	1	2	3	1	1	—	1	—	—	—	—	1	1	—	
Görög nem egyesült . .	4	1	—	—	—	—	1	—	1	—	1	2	1	—	—	—	2	—	1	2	2	—	
Unitárius . .	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Izraelita . . .	75	64	28	22	23	18	51	30	69	53	147	141	29	22	20	12	17	9	24	25	35	30	
A fentebbi vallásfeleke- zetekhez nem tartozó	13	4	—	—	2	—	—	—	1	—	—	2	—	—	—	—	1	—	2	—	2	3	
Összesen . .	661	484	263	221	215	189	413	335	570	470	1246	1222	171	173	94	102	73	70	155	178	238	201	

Jegyzet. A statisztikai hivatal adatai szerint az összes halálozás 12,659-et tett, a mi a t. főorvosi hivatal havonként számba vett adataival is megegyezik; élve született 1878-ban 6554 fiu, 6325 leány, összesen 12,879, és így a szaporulat 220-at tesz.

C.

D. minta.

23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46
25-30		30-35		35-40		40-45		45-50		50-60		60-on felül		100-on felül		Összesen			Ezek közül				Észre- vétel.
r i g m e g h a l t														meghalt		együtt	nem or- vosoltat- tak		erősza- kos ha- lálal mult ki halva találta- tott	Halva szülött			
fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő		fi	nő			7 éven alol	7 éven felül	
211	179	232	172	251	152	212	129	190	142	349	278	362	516	—	2	4953	4327	9380	574	150	146	20	538
18	16	22	16	27	10	26	11	23	12	34	17	40	34	—	—	378	296	683	43	11	12	2	19
10	12	16	9	10	12	14	9	11	7	17	18	28	22	—	—	291	253	544	39	5	11	—	24
1	1	1	—	—	1	5	3	1	3	2	1	1	1	—	—	20	14	34	3	—	1	—	—
2	1	2	—	2	—	4	—	1	2	2	3	6	6	—	—	31	17	48	2	2	3	2	2
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	3	—	3	—	—	—	—	—
26	39	26	18	30	24	30	16	23	15	45	36	103	74	—	—	811	648	1459	99	8	17	3	71
7	2	9	5	5	—	10	3	2	2	5	2	4	—	—	—	63	23	86	1	1	27	26	1
275	250	308	220	325	199	301	171	251	183	455	355	545	653	—	2	6559	5678	12233	761	177	217	53	700

A *D* minták adatainak ezen hiányos volta onnan származik, hogy a fővárosi Szt. János-
és az irgalmasak kórházában elhaltak a II. ker. előljárósági *D* mintából kimaradtak, mi, hogy
jövőre meg ne történhessék, a kellő intézkedések megtétettek.

Halál-okok kimutatása idő szerint.

A halál oka	Január	Február	Márczius	Április	Május	Junius	Julius	Augusztus	Szeptember	Október	November	December	Összesen
Veleszületett gyengeség . . .	53	45	66	66	54	46	60	51	56	57	42	51	647
Görcsök	65	68	85	74	66	58	32	52	46	35	58	59	698
Gyermekaszály	45	27	22	34	44	42	53	38	44	20	40	27	436
Tüdőlob	77	78	134	179	109	55	48	37	48	63	66	109	1003
Tüdögümőkór	196	205	267	247	258	220	185	178	181	134	170	182	2423
Bélhurut	92	53	71	75	82	127	187	220	258	155	76	55	1451
Vérhas	2	11	6	1	2	7	13	7	8	15	5	5	82
Keleti cholera	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hagymáz	28	38	17	18	15	14	19	13	18	18	22	15	235
Hímlő	15	9	6	11	11	20	22	12	17	26	32	44	225
Vörheny	20	19	35	26	36	26	38	23	32	39	37	27	358
Kanyaró	24	28	24	15	15	13	5	5	6	7	8	10	160
Roncsoló toroklob	41	28	49	22	34	23	20	28	26	29	23	29	352
Torokgyík	41	20	35	28	36	19	30	16	12	20	32	26	315
Hökhurut	12	8	15	12	11	8	7	10	7	11	11	15	127
Gyermekági láz	9	7	5	1	5	5	10	12	8	8	7	5	82
Fertőzési pokolvar	—	—	—	1	1	1	—	—	—	4	4	2	13
Viziszonny	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	2
Gutaütés	24	16	11	19	20	12	13	12	18	15	22	17	199
Aggkór	50	42	38	39	30	41	32	20	28	21	25	29	395
Elmebajok	11	15	10	14	19	8	17	9	12	17	18	11	161
Erőszakos halál	4	7	8	14	27	18	11	9	8	11	5	4	126
Öngyilkosság	5	10	10	8	20	11	13	9	2	8	9	6	111
Véletlen esemény általi halál	11	7	4	4	9	11	14	9	5	4	4	2	84

Az egészségre ártalmas tápszerek és italok, valamint az egészségre veszélyes egyéb tárgyak vizsgálása s ellenőrzése.

Vizsgálat tárgya.	1.	2.	3.	4.	Jegyzet.
	szemlék	lefog- lalás	elkob- zás	vegy- vizs- gálat	
	s z á m a				
Élelmi szerek	62942	528	620	91	
Tápszerek					
Italok	5274	51	115	38	
Az egészségre ártalmas edény	1186	127	127	—	
Jogosítlanul tartott gyógyszerek	—	—	—	—	
Jogosítlanul tartott mérég . . .	—	—	—	—	
Méregtartalmú szövetek	—	—	—	—	
Ragályos ruhák és egyéb hasz- nálati tárgy	—	—	—	13	
Összesen . . .	69402	706	852	142	

Gyermekekre való felügyelet.

Közigazgatási terület	Hány gyermekre gyakoroltatott felügyelet	Hány engedély adatott meg		Hány engedély tagadatott meg		Hét évnél fiatalabb gyermekek gyógyítása elmulasztásának	E részbeni elmarasztalások	J e g y z e t.
		csecsemők szoptatására	kisdetek dajkálására	csecsemők szoptatására	kisdetek dajkálására			
Budapest								
I.	21	15	—	2	—	42	10	Az előljárási vizsgálat kimutatta, hogy részint gyorsan bekövetkezett halál volt a gyógykezelés elmulasztásának oka, részint a ker. orvos lakására vitték a beteg gyermekeket. Egy esetben igazoltatott, hogy a gyermek nem volt gyógykezelhető, és ezért bírság nem alkalmaztatott. Részint a szülék ropant szegénységénél fogva, részint hirtelen bekövetkezett halálnál fogva bírságolás nem alkalmaztatott; a szülék, ill. ápolók minden egyes esetben a ker. előljárási eljárási elé idéztettek. Ezek közül az Erzsébet leány-árvaházban 78, a többi magánfeleknél. Ezek közül: városi árva 80 menhelyi ápoló 34 magánzóknál 160 Josefínumban 60 szeretetházban 14 ----- 338 A gyermekmenhelyben 111 magánosoknál 28 ----- 139 Beigazoltatván, hogy részint a hirtelen halál, részint a vele született gyengeség oka a nem gyógykezelésnek, bírság nem alkalmaztatott.
II.	115	57	19	3	1	5	5	
III.	14	4	10	4	—	33	—	
IV.	6	—	—	1	—	2	1	
V.	6	—	—	—	—	—	—	
VI.	25	—	—	—	—	108	—	
VII.	114	—	—	—	—	29	—	
VIII.	338	36	18	—	—	38	38	
IX.	139	—	—	—	—	—	—	
X.	6	2	4	10	4	28	—	
Összesen	784	114	51	20	5	277	54	

Iskolák megvizsgálása.

Iskola minősége	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	Jegyzet.
	Szemlék száma	T a t á l t a t o t t				A járvány miatt hatóságilag bezárított	A járvány megszűntével hatóságilag megnyitított	Közegészségi oktatás (az 1876. évi XIV. 42. §) megadatott-e?	
		Zsufolás	Rosz szel- lőzés	Tisztátlan- ság	Ragályos vagy jár- ványkór				
Tanoda	141	3	8	—	3	3	3	meg	
Népiskola . . .	504	9	36	4	3	2	2	—	
Növelde	40	—	1	—	—	—	—	—	
Óvoda és gyer- mekkert	350	2	6	1	—	—	—	—	
Bölcsőde . . .	12	—	—	—	—	—	—	—	
Szeretetház . .	7	—	—	—	—	—	—	—	
Összesen . . .	1054	14	51	5	6	5	5	meg	

Közhelyiségek megvizsgálása.

Helyiség.	Szemlék száma	H i á n y o k						Egyéb
		Zsúfolás	Rosz szellőzés	Tisztátalanság	Ártalmas légnem	Életveszélyes körülmények	Regályos vagy járványos kórok	
Gyárak	292	5	6	13	1	—	—	
Műhelyek	507	22	61	44	—	—	—	
Rendőri fogház	593	102	129	132	—	—	—	
Börtön	21	2	2	2	—	—	—	
Hentes és mészárszékek	143	—	—	—	—	—	—	
Vágóhidak	190	—	—	28	—	—	—	
Fürdő	41	—	—	—	—	—	—	
Bányák	2	2	2	2	—	—	—	
Kávéházak	55	—	—	—	—	—	—	
Vendéglő	405	—	1	4	—	—	—	
Korcsma	758	—	—	—	—	—	—	
Pálinkamérés	68	—	—	3	12	—	—	
Egyéb	2891	—	—	3	12	—	—	
Összesen	5966	133	201	230	25	—	—	

Egészségtelen lakások megvizsgálása.

Az ártalmas helyiség minősége.	Hatósági szemlék száma	Lakhatá- si enge- dély	Külszí- tás és fertőtle- nítés	Kiürítés	Hatósági figyel- meztetés	Átalakí- tás	Eltiltás	Kisajátí- tás	Észrevétel.
Egészségtelen lakás	1067	157	216	95	121	64	66	—	
Zsúfolt lakás	250	—	29	77	104	—	11	—	
Pinczelakás, putri	432	46	141	58	30	39	36	—	
Ragályos betegség utáni lakás	264	—	262	6	10	—	—	—	
Ganéjjal stb. szennyeített lakás, nyitott esatornák	441	—	230	17	41	16	15	—	
Újonnan épült ház	200	172	—	—	6	1	41	—	
Összesen	2667	375	878	253	312	120	169	—	

Hacsak ezen szűk keretben tartott vázlat alapján is tárgyilagos bírálat alá vesszük a főváros egyesítése óta a közegészségügy érdekében történeteket; míg egy részről nem lehet tagadni, hogy a főváros, egyesítése óta szemben a kezdet és a fennforgó viszonyok nehézségeivel, nem kicsinylendő haladást tett, addig más részről be kell vallanunk, hogy hosszú sora van még hátra a teendőknél, és pedig nagy pénzáldozatokkal járó közegészségügyi intézmények létesítésének, minők: *a csatornázás, új kórházak építése; a temetők, különösen a jobb partiak rendezése, munkáslakások felállítása, a pinceszlakások teljes beszüntetése, a vízvezetékek a főváros jobb parti részén való kiépítése; a befásítás nagyobb mérvű eszközzése, a köztisztaságra és a dajkaságba adott gyermekek felügyeletére, és az egész közegészségügyre vonatkozó rendeleteknek, különösen a ker. előljáróságok és a rendőri közegek által a gyakorlati életben pontosabb keresztülvitele.*

Ha mindez meglesz, és e mellett a lakosságban a rend s tisztaság iránti érzék általánosabb lesz, s ha a köznépből a takarékoság és munkaszeretet mellett nagyobb lesz a vagyonosodás és mértékletesség, s ha az erkölcsi érzület egyáltalában nagyobb kifejlődésre jut, melynek hiánya különösen a szaporodás és gyermekhalandóságra nagy befolyással van: akkor Budapest főváros, mely szerencsés fekvésénél erre különben is hívatva van, Europa egyik legegészségesebb városa lesz.

Handwritten mark or signature

BUDAPEST

és

KÖRNYÉKE

TERMÉSZETRAJZI, ORVOSI ÉS KÖZMIVELŐDÉSI

LEIRÁSA.

BUDAPEST FŐVÁROS

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK XX. NAGY-GYÜLÉSÉRE

EMLÉKÜL.

SZERKESZTETTÉK:

Dr. GERLÓCZY GYULA

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK
ÁLL. KÖZP. VÁLASZTMÁNYA JEGYZŐJE.

Dr. DULÁCSKA GÉZA

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK
ÁLL. KÖZP. VÁLASZTMÁNYA JEGYZŐJE.

HARMADIK RÉSZ.

BUDAPEST,

NYOMATOTT A MAGYAR KIRÁLYI EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

1879.

TARTALOM.

III. RÉSZ.

A főváros és környékének a közegészségre és művelődésre ható egyéb intézményei.

	Oldal.
I. <i>A főváros és környéke műszaki szempontból.</i> Horváth Farkas fővárosi mérnöktől	3
II. <i>Börtönügy.</i> Dr. Rózsay József Budapest fővárosi intézetek főorvosától . .	102
III. <i>Fővárosi közbiztonság és marhavásár.</i> Dr. Kelen József fővárosi kerületi orvostól	113
IV. <i>Adatok a főváros oktatásügyi statistikájához ipar- s kereskedelmi viszonyairól.</i> A fővárosi statisztikai hivataltól	123

HARMADIK RÉSZ.

A FŐVÁROS ÉS KÖRNYÉKÉNEK A KÖZEGÉSZSÉGRE ÉS
MŰVELŐDÉSRE HATÓ EGYÉB INTÉZMÉNYEI.

I.

A főváros és környéke műszaki szempontból.

HORVÁTH FARKAS fővárosi mérnöktől.

I. SZAKASZ.

Általános szabályozás és az építési rend.

A főváros képe 150 év előtt.

Hogyan nézett ki a főváros a mult században, arról tanuskodnak ezen időről fenmaradt térképei. Ezek szerint Pest városa tulajdonkép csak a Belvárosból állott, mely maga is egy omladozó várfallal övezett háztömeg volt, szabálytalan utcákkal, melyekben emelkedő egyes díszes épületek az egésznek kisszerűségét még kirivóbbá tették. A falakon kívül széles pusztaterület, ezentúl Teréz-, József- és Ferenczkülvárosok csak annyiban látszának szórványos házaikkal a Belvároshoz tartozni, a mennyiben ezzel közlekedési utak által voltak összekötve; telkeiken nagyobb részét szőlők, és kezdetleges majorságok álltak; a Lipótváros helyén nagy részben nem volt egyéb egy ingoványnál.

A Rákoscsatorna a mostani nagy körut táján folyta körül a várost, melyen kívül házak nem is álltak; a Terézváros a kerepesi uttól a Dobuteza tájáig, s kifelé a Hársfautezaig tartott, melyen felfelé még egy darabon néhány ház mutatkozott.

A kültelken az ó- és új szőlőhegyek már megvoltak, de a többi összes határ kopár legelőből, s a Rákos ingoványos rétjeiből állott, mindez osztatlan városi birtokot képezvén.

Az Ördögmalom már megvolt, mely pontról indult ki a külvárosok szélén elvonuló Rákoscsatorna. Epontra a csatorna két oldalán két ut vezet a Vác felé. Ezenkívül fenálltak a palotai, sz.-mihályi, czinkotai (most kerepesi), üllői és soroksári utak, kiépítetlen állapotban, csak mint kocsicsapások a legelőn át, melyek a közlekedést közvetíték.

A Margitsziget egy elvadult topolyerdő volt, ámbár néhány épület állott rajta.

A mogorva tekintetű várhegy kopár oldalai fogták körül a várfalakat.

A szabályozás kezelése régen. Lipótváros létrehozása kész szabályozással.

A szabályozás ügye a fővárosban sem állott régen jobb lábon, mint más kezdetleges városban; azonban felejthetlen emlékű nádorunk, József főherceg Ő Fensége uralkodásának felszázados tartama alatt a terv nélküli építkezések megszűntek; szépitési bizottmányt állított, melynek elnöke önmaga volt; ez minden egyes építkezésnél kiterjeszté figyelmét a szabályozásra is, s így az utcák lassankint egyenesebbek, párhuzamosabbak és szabatosabbak lettek. Mindamellett a szabályozás mégis csak mindig esetről esetre történt, és ha apróbb rajzok készültek is, ezek többnyire csak telkek, de nem az utcák egyetemes szabályozására vonatkoztak; így még mindig gyakran előfordult, hogy egy és ugyanazon utca szabályozásánál különböző, sőt ellentétes szempontok vezették a bizottmányt. Egy általános s kötelező szabályozási tervről szó sem volt, melyet természetesen rendszeres nagyobb mérvű felmérésnek kellett megelőznie.

Mindamellett József nádor alatt, ha az általános szabályozás létre nem jöhetett is, de létrejött egy teljesen szabályozott külváros, a Lipótváros, mely, mint Amerika városai, egy varázsütésre előleges szabatos terv alapján, emelkedett ki a földből. Ez egyedül József nádornak érdeme, ki a városnak ezen irányban leendő kiterjesztését elhatározván, a Belváros kapuit lebontatta, ugyszintén a szomszédos nagy területeken fekvő hajóhivatali épületeket, kincstári só- és dohányraktárakat. A várfal hosszában fekvő telkeket, a jelenlegi Deák Ferencz-utca egyik oldalát képező házhelyekre, a többi részt pedig a jelenlegi szabályos utczanégszögek szerint téerekre és háztelkekre felosztatta. A városnak terjeszkedésére tett ily irányu intézkedései megteremték a Lipótvárost szabatos beosztásával.

A többi városrészek szabálytalanságának eltüntetésére két körülmény tetemesen befolyt: Budán az 1810-iki tüzvész, mi 600 házat hamvasztott el, s az újraépítésnél lehetővé tette az utcák rendszeres szabályozását is; másik gyászos esemény volt az 1838-iki nagy árviz, mely a város nagy részét romba döntvén, nagyobb mérvű szabályozásokra és egyenesítésekre alkalmat szolgáltatott. A közlekedés, biztonság és kényelem előmozdítására új utcák vágattak, mások szélesbítették, s négy új tér nyitattott. Ezen időtől kezdve merülnek fel nagyobb terjedelmű szabályozási térképek is, de a melyek mégis mindig csak egyes városrészek némely tájainak szabályozására terjedének ki, míg az összes főváros kül- és belterületének nagy mérszerű háromszögös felmérése egy általános szabályozásnak alapot nem nyujta.

Felmérési kísérletek.

Volt már a mult század közepén Pest bel- és kültelkeinek valaminő felmérése $1''=150^\circ$ mérszeren, mert egy ilyenről vett másolatot 1764-ben *Vatzipaur* szerzetesfőnök.

1784—1789-ig jött létre egy másik térkép, melyet *Balla Antal*, pest-megyei mérnök és kir. vízépítészeti kerületi igazgató, saját felmérése alapján készítette. Ez áll 3 lapból, és pedig a beltelkek $3''=100^\circ$ mérszeren 1 lapból, melyen az épületek is ábrázolva, a kültelkek $1''=100^\circ$ mérszeren 2 lapból, melyen sok szélességi méretek is vannak.

Később 1850-ben *Petzelt József* m. k. egyetemi tanár és mérnök, felmérte a kőbányai Ó- és Ujhegy szőlőket $1''=20^\circ$ mérszeren, mely mérés egy előleges $1''=60^\circ$ mérszerű háromszögelésre volt fektetve.

Budán is voltak részleges mérések. A Kőérberek, Virányos (Zugliget), Kelenföld, s a fővárosi birtokok térképei feltalálhatók, sőt Buda kül- és beltelkének összefüggő térképe is $1787/9$ -ről *Kaysertől* 3 lapon, — beltelke $3''=100^\circ$, és kültelke $3''=200^\circ$ mérszeren, továbbá ugyanazon mérszerben kül- és beltelkei 1 lapon egyesítve. De e művek belértéke a kis mérszer és rendetlen számozás folytán nem sok.

Ó-Budán is történt összefüggő felmérés az urbéri szabályozás céljaira 1859-ben, a beltelkek felméretvén $6''=100^\circ$ mérszeren, 1 lapon, *Varázsdy Lipót* budai főmérnök által, a kültelek $1''=80^\circ$ mérszeren, 1 lapon, *Erhárd Ágoston*, pestvárosi nyugalmazott főmérnök által.

Azonban mindezen mérési kísérletek az újabb kor igényeit ki nem elégítvén, az összefüggő 3-szögös felmérés elkerülhető nem volt.

Háromszögös felmérések.

A háromszögös felmérésekben úttörő volt *Halácsy Sándor*, fővárosi szakosztályvezető mérnök Pestváros 3-szögös felmérésevel, mely 1867—1872. évek közt történt 264 üvegtáblán, — a beltelkek $1''=10^\circ$, a kültelkek $1''=20^\circ$ mérszeren, kiindulási alapvonalul az országos háromszögelés 2 főpontja vétvén.

Ezt követte Budaváros háromszögös felmérése, mit a közmunkatanács tétetett az államcaterrel 185 üvegtáblán, teljesen összhangzólag és összeilleszthetőleg a pestivel, 1871-től 1874-ig.

Végre 1874-ben az egyesült főváros felmérte Ó-Budát szintén az államcaterrel 79 üvegtáblán, ugyanazon modorban.

Ezen művekben lett a főváros először rendszeresen átszámozva, hol bel- és kültelkek mind felvétettek utósó négyszögölgig a számozásba.

Néhány száz háromszögelési pont vas- és kőoszlopokkal állandósított, melyekből az újabbkori kitzések egy hüvelykig biztosan eszközöltetnek; térképek készültek mindenféle mérszeren, s a nagy közönségnek is a hozzájuthatás lehetővé tétetett; a főváros ingatlanairól rendszeres vagyoneleltár szerkesztetett, a köz és magán birtokviszonyok tisztáztattak, az adó tényleges birtoklás alapjára lett fektetve, a kőbányai pinczék bányamértanilag szintén háromszögös felmérés alá vonattak; lehetővé vált a főváros rendszeres szabályozása, építkezése; biztos alapot nyert csatornázása, vízvezetéke, —

szóval a háromszögös felmérés a főváros életének és minden irányu fejlődésének új korszakát nyitá meg.

Be is lett ez mutatva azóta előfordult minden illetékes tárlaton, s mindenhol az első érmeikkel és oklevelekkel volt kitüntetve.

A főváros emelésére országos intézkedés. Közmunkatanács.

Az 1870-dik évi X. törvényezikkel az ország gondoskodott arról, hogy a főváros fejlődésének oly jövőt biztosítson, mely a nemzet önérzetének megfelel. E célra megszavazott 24 millió forintot, melyből fedeztessék:

- a) A lánczhid megváltása.
- b) Két új állóhid építése.
- c) A Dunának a főváros határain belül szabályozása.
- d) Közlekedési fővonalok, sugár- és körutak nyitása.

A törvényezikk ezen nagy mérvű munkák foganatosítása iránt akként rendelkezik, hogy a lánczhid megváltása, az új hidak építése és a Duna szabályozása a miniszteriumnak feladatát képezze az országgyűlés jóváhagyásának kikérése mellett; míg a többi munkák végrehajtását egy új hatóságnak tartja fenn, mely „*Fővárosi Közmunkák Tanácsa*“ néven állani fog a két főváros által választandó 9, és a kormány által nevezendő 9 tanácsi tagból, elnök és alelnökből. Ezekon kívül tanácskozási joggal bírnak a főváros 6 kiküldött — tanácsi és építési bizottmányi — tagjai és főmérnöke. A km. tanácsi tagok rendes fizetést nem huznak, csakis az ülések alkalmával élvezhetnek tiszteletdíjt. Azonban — mint alább látható — van a közmunkatanácsnak rendes fizetéssel ellátott hivatali személyzete is. Ennek főbbjei: az alelnök, elnökségi osztályvezető, műszaki igazgató, számviteli osztályigazgató, kik alatt áll az elnöki, műszaki és számviteli osztály.

A cikk 13. §-a elrendeli, hogy a közmunkák tanácsa a létesítendő közmunkák terveit és költségvetését évenként a miniszteriumnak mutassa be, mely az országgyűléstől törvényezikkel alakjában nyeri a kiutalványozásokat a jóváhagyott tervek kivitelére.

A 18. §. értelmében mindkét fővárosi hatóságnál középítési bizottságok alakítottak, minek folytán az addig fennállott *építési, szépitészeti, kisajátítási, technikai, felmérési és lejt mérési* bizottmányok 1870-ben megszűntek.

A közmunkatanács üléseit eleinte hetenkint tartá; első alakuló ülése volt 1870 jun. 23-án gr. *Andrássy Gyula* m. elnök elnöklete alatt. Fizetések személyzete évenként mintegy 40,000 frtba kerül; a tanácskozási tiszteletdíj 10—12,000 frtra rugna, de ezt már több év óta a közmunkatanácsi tagok nem veszik fel.

A hivatali személyzet, ámbár a szervezet nem épen így állapítja meg, következő fizetéseket huzta pl. 1875-ben:

a) A z e l n ö k s é g n é l :

1 alelnök	5.000	frt
1 osztályvezető	3.500	„
5 más egyén és }	6.440	„
3 szolga		

b) A s z á m v e v ő s é g n é l :

1 osztályigazgató	2.400	frt
1 segéd	1.000	„
1 szolgálga	360	„

c) A m ű s z a k i o s z t á l y n á l :

1 osztályvezető	3.200	frt
2 főmérnök együtt	5.600	„
2 mérnök együtt	4.200	„
4 segédmérnök együtt	5.700	„
1 szolgálga	360	„

Összesen az 1875-iki zárszámadás szerint 37.760 frt

Ettől az utóbbi évek is keveset különböznek.

Az 1870. X. t. cz. szerint részint a kölcsönből létesített vállalatok fentartására, részint egyéb beruházásokra, melyek még szükségesek, *külön fővárosi alap* alkottatott, melynek növelésére a „*közmunka*“ czimen nyert összes bevételek és váltásdíjak, valamint a háztelkek, utcák és terek szabályozásánál *magántelkekhez csatolandó terjedékek eladásából nyerendő jövedelmek* is szolgálnak.

Általános szabályozás. Övezetek.

Az általános szabályozást szélesebb alapra fektetendő, a közmunkatanács egy pályázatot irt ki 1871 nov. 1-re, 20.000, 10.000 és 5.000 frankkal, melyre beérkezett 10 bel- és külföldi pályamű közül a *Lechner Lajos* helybeli mérnök úr „*Veritas*“ jeligés terve nyerte az első díjat. Ezen terv némi módosításával létesült az általános szabályozás, melynek főelvei valának: a város kinézését széppé, szabadossá tenni, egészségügyi állapotát emelni és javítani, a közlekedést megkönnyíteni és gyorsítani, a birtokállapotokat rendezni, s a szabad használat, alakítás, építkezés útját megnyitni.

Mindezen czélok egyetemes elérhetése végett a közmunkatanács először is 5 építési övezetet (zona) állított fel. Az I-ben csak 48' magas homlokzatu épületek tervezhetők, a II-ikban csak egy emeletes homlokzatu házak, a III-ikban könnyebbek is emeltethetnek, IV-ik a befásítandó nyaralók öve 600 □ ölnél nem kisebb telkekkel, az V-ikben falusias lakházak is emelhetők.

Az övezeteket követte a körutak és sugárutak rendszeres alkalmazása, utcai görbületek kiegyenesítése, térek, parkok tervezése, a diszker-

teknek nem szánt téreken árucarnokok állítása, hogy a piaczi árulás megszüntetessék, a Dunának többszörös áthidalása, összekötő vasut tervezése, hogy a Duna a forgalomnak útjában ne álljon Magyarhon két része közt, — a határszél, homok- és kopár területek befásítása, mi az egészségügyi, talaj- és légköri viszonyok tetemes javulását czélozza.

Pest szabályozása.

Pestváros előbb levén felmérve, 1870-ben már a beltelkek szabályozási tervét a közmunkatanács elkészíté. Ennek főmozzanatai voltak :

a) Hogy a Belváros, mint legrégebb városrész, értékes épületei folytán csak kíméletesen alakíttassék, és görbe utczái meghagyatván, csak azok apróbb egyengetése legyen keresztülvive. Azonban mégis történtek érdelemleges alakítások is. A hatvani utca kiszélesítése, s a Dunáig folytatása, mely a Dunától a kerepesi vámig egy sugárutat képezne egy pár töréssel, — a Ferencziek-terének, Sebestyén- és Rózsatereknek nagyobb mérvű szabályozása, a Lipótutcának egyenletes folytatása a Városháztérig, a régi sóház letörlése s új beosztása, a Molnárutca és Télutca alapos szabályozása s több mások.

b) Az egész Pest beltelkein főközlekedési utak nyitattak, ilyen a sugárut a Lipót basilikától a Városligetig, 18 és 24 öl szélességben.

Egyuttal egy 20° széles nagy körut terveztetett a már most felépített Margithidtól, a Népszínház táján elvonuló körded alakban visszafordulva ismét a Malom utcán a Dunához. Kivitele terveztetett 7—8 millió forintra.

A Belváros körülete szintén köruttá alakíttatott a fővámtertől a Deák Ferencztérig, mely a Váci uton folytatott a vámig. Ez már nagy részben ki is épült. Ugy szintén a Kerepesi ut is boulevarddá alakíttatott.

c) Gondoskodva lett terekről, parkokról, sétányokról, utcanyitásokról, s a forgalom, kényelem és üdülés minden kellékeiről.

A kültelkek szabályozása 1872-ben követte a beltelkekét; azon terveztetett az összekötő vaspálya, egy óriási külső körut, mely a Városliget mögötti nyaralók közt vonul el; nagyobb és kisebb s főleg a büzös gyárak helye kijelöltetett, utóbbi az V-ik övezetben. Az egész külterület egy szabatos uthálózáttal láttatott el, térekről s üdülő helyekről is gondoskodva. Így lett egy új Városliget tervezve, melyet a régivel egy nagy corso-ut köt össze. Így lett a határszélen 100° széles befásítási övezet tervezve, mi már kivitel alatt áll.

Ezen tervezeteket a pestvárosi építési bizottmány, tanács és közgyűlés tüzetes és részletes bírálat alá vette, s az eszmék kicserélése és a kellő módosítások után elfogadta, mely megtörténvén, az egész tervezetet a közmunkatanács Halácsy Sándor mostani szakosztályvezető mérnök, akkori felmérési vállalkozó által 10.000 frt árban, melynek $\frac{2}{3}$ -adát Pestváros viselé, kiszámíttatá tisztán háromszögös alapon. Így lett megállapítva

minden utcakeresztvezésnek mind a 4 sarka, 7530 háromszögös sarokponttal, mely által most minden kitűzés I hüvelykig biztosan eszközölhető a nélkül, hogy egy hosszú új ut végpontjait s egész vonalát ki kellene tűzni, s mégis midőn egészen ki lesz nyitva, minden egyes különböző időkből kitűzött homlokzati részletei egy egyenes vonalt fognak képezni. Ezen eljárásnak Európában alig van mássa.

1872-ben jött létre az osztr. államvaspályával oly egység, hogy a Szivutezánál pályaudvarát hidalja át egy emlékszerű hiddal, s több ponton nyisson alatta alagutakat, mely által a pályaudvaron kívüli városrészszel a kapcsolat helyreállítása és annak tovább fejlődése biztosított. Az emlékszerű hid 1874. apr. 1-től okt. 20-ig el is készült, s decz. 23-án „*Ferdinánd-híd*“ név alatt a közforgalomnak átadott. Áll 21 boltozott nyílásból, s egy nagyobb 64'-nyi nyílt távolságból, mely Bessemer acélhiddal van áthidalva, a resiczai magyar gyárból.

A főváros egyesülése.

Nagy Lajos királyunk alatt, ki palotáját az újlaki dombra állítá, anynyiban egy volt a két város, hogy Pest tanácsát is Buda nevezte ki; azonban Zsigmond király a két várost elkülöníté. Később a török alatt ismét csak úgy szerepel Pest, mint Budának 6-ik része; de I. Leopold 1703-an ismét elválasztá, s mindkét várost sz. kir. várossá tevé.

1848-ban annyi magasztos és korszerű új eszmék közt a fővárosok egyesítésére is gondoltak, sőt Győry már 1832-ben jósolja annak bekövetkezését, de 48-ról a viharos idők miatt elmaradt, míg az 1872. XXXVI. törv. cikk az egyesítést legujabban elrendeli, melybe Ó-Buda mezőváros is belevonatott, mi addig a gödöllői koronauradalomhoz tartozott, s az eddig a vármegye hatósága alatt állott Margitsziget is bekebelezetett. Ezen törvény-cikk 1873-ban testté is lett, és a főváros egyesítése valóban végrehajtván, az „*Buda-Pest*“ nevet nyert, s egy főpolgármestert főispáni ranggal, ki közgyűlésein elnököl; a közigazgatás élén egy polgármester áll, két alpolgármesterrel; Buda tanácsa megszűnt, s a fővárosi tanács 10 tanácsi ügyosztályban kezeli a közigazgatási ügyeket; a főváros 10 kerületre beosztott, melyek kerületi előljáróságok alatt állnak, meghatározott kisebb hatáskörrel.

Az egyesítés megteremté czélzott gyümölcseit, Buda és Ó-Buda is Pesttel párhuzamosan kezdenek haladni, a fővárosi hatóság egyaránt felkarolja a jobb parti városrész érdekeit is, s kiterjeszti oda is üdvös intézkedéseit, melyek alatt ez is virulásnak indult.

Buda és Ó-Buda szabályozása.

Ezek természetesen csak később következtek be, a budai csak 1875-ben, az ó-budai 1877-ben és még a beltelkeken túl nem terjesztetett, csak a budai a Kelenföld egy részére. Itt is ugyanazon elvek alkalmazása mellett,

mint Pesten, a helyi viszonyokhoz képest jelentékeny alakulások hozattak szőnyegre.

Itt is gondoskodtak terek, parkok, árucarnokok létesítéséről, körutak és új utcák nyitásáról.

Egy nagy körút Budát is körülfogja a Margithid előtt tervezett térről indulva, a várat, s Gellérthegyet megkerülve és a Kelenföldön a pesti nagy Körúttal átellenben, hol hid is tervezetett, érve el a Dunát. A vár erősség lenni e terv szerint megszűnt, bástyái, falai leszedetnek, s az építkezés és fejlődés szabad tért nyer. A királyi kert mellett elvonuló rendetlen Dunapart szabályoztatott, s a Széchenyi-ut váltá fel diszes bazársorával. Az egész Tabán hegyi része oly ellipszsféle utakkal vonatott be, melyek mellett a szabatos építkezésen kívül a kocsifeljáratok is megkönnyítették.

Az Aldunasonak a folyam rovására 10° -re szélesítése kimondatott, a gellérthegyi függő szikladarabok lebontása és 70° magasságban ott egy galleria építése, továbbá a Vérmező egész hosszában egy 12° széles út nyitása, melynek folytán a Vérmező felosztatnék és beépítették; a Kelenföld is utnégyszögekkel lett bekoczkázva, a tervezett köruti hidfőnél a Körút gyönyörű parkban fog végződni, a Nádorkert új diszes berendezést kap, ettől a Sósfürdők felé egy templom helye tervezetetik, azt környező csinos parkjával, ez lesz egykor „Kelen-város“ temploma; az egész Sósfürdőtelep egy terjedelmes parkba foglaltatik be; így Budának mintegy 10 új parkja, vagy parkirozott tere mutatkozik az új terven.

Ó-Budán a Duna partján a Hajó-utczáig 16° , feljebb 12° széles partut tervezetett, s egy 80 öl hosszú és 30° széles sétány, a 4 temető a város belséjéből, s közeléből a bécsi-uton túl fekvő térségbe tétetett át, utak, terek állittattak és szabályoztattak.

A város és Bécsi-ut közt fekvő nagy terület egy utcahálóval vonatott be, a mely által bezárt négyszögek házhelyeknek tervezetnek; felső vége kiterjesztetett a hajógyári munkástelepig, azt is belevonva, és folytatólag a mostani beltelkek környéke a Kerécsárdáig, mind megkapta az utcahálózatot és beltelki jelleget.

Kisajátítások.

Az utolsó 10 év a kisajátítások korszaka volt. Azon nagy lendület, mit az alkotmányos korszak idézett elő, tömérdek építkezést vont maga után, melyek csak az utcák rendtelenségeit örökitették volna meg, ha az építést a szabályozás meg nem előzi. A szabályozás, s a forgalom kellő közvetítése czéljából szükséges új utcák kinyitására kénytelen a város sok telket megvenni, vagy kisajátítani. Tudvalevőleg a fővárosnak az 1868. LVI. t. cikk értelmében épen úgy, mint a vasutnak, joga van a szabályozás útjában álló vagy közegészségi, kereskedelmi, mivelődési vagy jótékony intézeti czélokra szükséges, tűzveszélyes, vagy egészségnek ártalmas üzleteket tartalmazó telkeket kisajátítani.

Ez először egyezség útján kíséreltetik meg, bizonyos becsár felajánlásával, mi ha nem sikerül, akkor indítatik meg a per a kisajátítási esküdt-szék előtt, melynél csak szóbeli tárgyalás használható, s ítélete ellen csak egy felfolyamodás van a semmitő székhez.

Legnagyobb mérvű kisajátítások jöttek létre a Sugárut kinyitása alkalmával, melynek egész hosszában a szükséges terület egy részét csak ezen uton lehetett megszerezni. Ezt a közmunkatanács foganatosítá, s a kisajátításokat már 1872. végére be is fejezte. Nem kevesebb, mint 206 telek lett ezen idő alatt megszerezve a Sugárut céljaira 8.736,872 frt árban, és pedig ezek közül 151 egyezség és 53 esküdtszéki eljárás útján, 1-et a főváros ajándékba adott, s 1 később szereztetett meg. Ezekből alkottatott 230 új telek.

A nagy körut is szép számú kisajátítást igényel, ez sem kevesebb, mint 158 telek, melyekből a közmunkatanács már megszerzett :

1872-ben 27 darabot

1873-ban 4 „

és azt az osztr. állampapírya indóházán át is kinyittatá.

Ezen kívül terek és utcák létesítése s szabályozására sok telek sze-rezttetett meg vétel vagy kisajátítás útján :

Igy 1869-ben a Terézvárosban egy tér alkothatására 2 telek vétetett meg, Ferencvárosban a Fuchsféle lovas laktanya is 96,000 frton, a vízvezeteki tartány számára egy telek Kőbányán 60,000 frton. Ezen kívül a Nagy-Ke-reszt-utczában megvett Bayer-telek 24,000 frt, Gregersen-telekből új utczára eső rész 3,000 frt, az új városház számára megvett Sponnerféle telek a Lipót-utczában 20,000 frt, Rumbachféle ház a Soroksári-utczában 42,000 frt és a terjedékek 8,542 frt 55 kr kiadást okoztak.

Ezek azonban csak vételek, míg a kisajátítási alap tulajdonkép csak ez évben jött létre, s ide fordítatik az eladott ingatlanok 20%-llya.

Ennek terhére még ez évben kezdődtek meg a tárgyalások a belvárosi „Fehér-hajó“-telek megszerzése végett, hogy a Korona-herczeg-utca a Bécsi-utczával azon át kapcsoltsák.

1870-ben a lipótvárosi Havasféle ház és a Széchenyi-sétatér a főváros tulajdonába mentek át. Ezenkívül a Terézvárosban a Weinberger-telekért 16,050 frt, a kegyesrendűek telekrészeért 60,585 frt, terjedékekért s lerom-bolásokért 34,238 frt 90 kr. fizettetett.

1871-ben iskolai célra a Sziv-utczában egy ház és telek 37,500 frtért megvétetett, továbbá a városi új alreáltanoda építése céljára a Zerge-utczában szintén egy ház és tágas telek 52,000 frton. Az Omnibustelep is megvétetett 250,000 frton, s terjedékek és épületrészek megváltására 20,652 frt 84¹/₂ kr. fordított.

1872-ben a „Fehér-hajó“-telek és Vrányi-ház alku útján megszerezte-tett az utcanyitás céljára, s kiadott e czimen 1873-ban 410,000 frt és 244,000 frt, A Zsivora-telkekből a Rákos mentén szintén 4,200 □° terü-

let megvétetett, és a kőbányai kápolna melletti 1030 □° telek szabályozási czélra megvásárlása elhatározott. Az új-pesti kikötősziget is vízvezeteki czélokra megszerettetett.

Ugyanezen évben a Lónyayféle lépcsőhez szükséges tér az Andorffy-féle kertből megszerettetett, az Albrecht-ut folytatására pedig a Culmann-féle telekrész 9000 frton.

1873-ban a közmunkatanács birtokába jutott a Nagy-körut czéljaira 5 telek, — ezek közül vétel utján 4 telek 172,250 frtért.

Ugyanez évben és 1874-ben a Várkert lábait szegélyező 8 telek is részint kisajátított, részint megvétetett.

Hasonlóan az új városligeti Corso-uthoz szükséges Cséry- és Becker-féle két telek 1873-ban megszerettetett. A belvárosi Molnár-utca szabályozására megvett Jungbauer-házért 35,162 frt 40 kr, a Király-utczai Schneider-házért 65,000 frt, Budán az Öffner- és Spornféle szőlőért 10,094 frt 20 kr. fizettetett.

1874-ben a Podmaniczky-utca kiszélesítéséhez egész sor telek részint megvétetett, részint kisajátított, s általában, részletezésekbe nem bocsátkozva, a jelen évi új előírás e czimen 208,360 frt 89 kr volt.

1875-ben már a Gellérthegy alatt fekvő, s a sziklatömegek lezuhanásának veszélyével fenyegetett egész házsor ki volt sajátítva.

Ugyanez évben a vár erődítési jellege megszűnván, kártérítés nélkül megigértetett a fővárosnak mindaz, mi a katonai kincstár birtokában a rendezésnek és szabályozásnak utjában állott. A Nagy-kereszt-utczai iskola bővítésére megszerettetett a Kerschféle telek 49,000 frttal; azonban a kisajátítások részletezése ez évben igen messze vinne, legyen elég annyit mondani, hogy e czimü új előírása a fővárosnak ez évre 211,118 frt és 22 kr.

1876-ban a kisajátítás lassan haladt, csakis 7—8,000 frt körül járván az új előírás.

1877-ben az Ördögárok rendezése folytán 10 telek és ház sajátított ki 158,000 frt árban, s ezen kívül is volt néhány ezer frt kiadás mindkét parton.

Lejtmérések.

Első lejtmérése volt Pestnek az, mely a Szépitő Bizottmány életbe lépte után 1810-ben rendeltetett el, és 1819-re lett befejezve *Giba Antal* mérnök által.

Azután következett az, mely a beltelekről 1863—1871 közt készítette Doletskó Ferencz mérnök által, s került 15,812 frtba.

Az összes lejtmérési pontok vonatkoznak a Duna 0 pontjára, mely a lánczhyd lábába vésett vízmérczén áll, és az Adriai tenger felett a cataster mérései szerint 50³²⁹ bécsi öl, azaz 305'-6"-10¹/₂", vagyis 96.586 méter magasságban fekszik.

A lejtezés az utczák közepén és két szélén történt, mit 110 főpont

meghatározása előzött meg, melyek befalazott vastáblákkal állandósítottak, s minden magassági, talaj-, ut-, járda- és csatornakitűzéseknél alapul vétetnek. Az összes lejtmerési vonalak hossza $76\frac{1}{2}$ mérföld.

Ezt követte 1874-ben Pest kültelkeinek részleges lejtmerése, mely a csatornázás végleges tervezésének céljaira a beltelkek körül egy 3000 (1200 □°-es) holdra menő övezetre terjedt ki, a külső Körutig; végeztetett Halácsy Sándor szakosztályvezető felügyelete alatt, felfogadott napdijas mérnökök által, a fővárosi mérnöki hivatal földmérési szakosztályának műszaki ellenőrzése mellett. Maga a munka került m. e. 7000 frtba, mert, am-bár 10,000 frt volt rá megszavazva, mennyiért vállalkozó nem találkozott, de eszközökben és készpénzben 2920 frt lett megtakarítva. Ezen lejt-mérés eredménye sűrű rétegvonalok által van feltüntetve, s nagy pontossá-got biztosít a tervezéseknél.

Szintén lejtmeréztetett 1874—1877-ig a kőbányai terület talajszíne és pinceze területe a föld alatt, mely első szintén rétegvonalokban áll felrakva. Ez is Halácsy felügyelete alatt.

Mindkét kültelki lejtmerés 130 befalazott fixponttal szaporítá a lejt-mérés nagy művét.

Budán és Ó-Budán a lejtmerés a beltelkeken a felméréssel egyszers-mind foganatosított, az állam-cataster által, s kiterjed nemcsak az utcák-ra, hanem a telkek belsejére is. Itt is nagy számu fixpontok falaztattak be. A kültelkeken ugyan a magassági görbék csak közelítőleg határoztattak meg, de még ez is sok előnyt biztosít, s ily rétegvonalos térképek már Bu-dáról a közforgalomnak is átadattak, Ó-Budáról pedig a hivatalban őriztet-nek könyomatilag sokszorozva.

Talajmagasság.

Pest beltelkeinek lejtési viszonyaira nem lesz fölösleges megjegyezni, hogy a „Victoria“-malomtól a „Concordia“-ig a mostani Nagy-Körut táján a mélyületek egy egész sora vonul el mintegy 18' magassággal a 0 felett; ezek legmélyebb pontjai Pestnek, melyek környékén haladt végig egy időben a Rákospatak árka vagy csatornája, a váci temetőnél lépve át a bel-telki határt; de lehetnek ezek a Duna egy holt árkának (talán a történészek által kutatott) — úgy nevezett — „Nagy-árok“-nak nyomai is. Szintén a Belváros alsó részén a Duna közelében fordul elő egy pár lapos terület 20' magasságban.

Magasabb részei a városnak kívül fekszenek a Városligettől az Orczy-kertig, melyen belől halad azon 29' — 4" — 6" magas vonal is, mit az 1838-iki árviz elért. Magasabb pontjai Pestnek: az osztrák államvasut pályau-dvara, és az Újépület 30'-al feltöltve, az Akadémia és Lipóttemplom közt 26', a Dalszínházon belől 26', a Vigadó 26', a Szegények-házától a Lövel-deig 28', a Fővámter tája az újabb feltöltés előtt is 28', azon kívül a főutak mind fel vannak töltve 28'—29'-ra, s fokozatosan a városrészek gátjait ké-

pezik; felül a Victoriánál van egy töltés a Dunától a Váci-utig, mely 1876-ban átszakadt, — beljebb a Fegyvergyár-utcánál és a váci temetőnél egy második erősebb töltés, mely akkor a betóduló Duna árját felfogta, szintén a Ferencváros alsó végén hasonló töltés védi a várost, úgy a Dunaparton végig is.

Budán a Várhegy emelkedik ki a város közepén és uralg a többi fölött, melynek legmagasabb pontjai 228' magasságban a Duna 0 pontja fölött közepétől délnyugati vége felé esnek, a királyi palota tája 183', és ott a várkapu 130'. A Várhegy átellenében fekvő Naphegy 193'. A városrészek mind a völgyekben és Duna mentén fekszenek, s a környező hegyek oldalaira támaszkodnak, tehát mindenkinek megvannak nagyon mély, és nagyon magas pontjai. Így a Tabán a Gellérthegy oldalában 212' magasra is megy, míg a legalsó pontja 19' körül van, Krisztinaváros a katonai kórháznál 139', míg legalsó pontja 19' körül áll, a vizivárosi vám tája a Városmajor felé 127', legalsó pontja a Duna mellett 22', az Országút-városrész a hegyek felől 184', míg a Duna mellett csak 16' körül áll, Ujlak két oldala 145' és 16' közt váltakozik.

Ó-Buda legmagasabb a bécsi vámnál 35'-al, míg átlagosan 25'—28' körül jár, és mélyebb pontjai a Duna mentén 16' magasak.

A Margitsziget átlagos közép magassága 20' körül jár, különben a magassági viszonyok következők: felső csucsa 19', alább egy domb 32', felső része nagyon a 18' körül jár, ámbár leszáll a 16 és 14 lábra is; alsó fele 20'—22' körül van, de azért van 24' magas pontja is, míg alsó csucsa csak 17'.

Szépitési bizottmány és nádori felügyelet.

Mint már e szakasz elején említettett, József nádor ő Fensége a főváros felvirágoztatására rendszeres építkezést akarván behozni, ezt egy szépitési bizottmánynak 1808-ban történt felállításával vélte valósíthatónak. Ennek úgy a városi tanács, mint a felsőbb kormánysszék részéről elébe gördített akadályokat leküzdvén, azt mindkét befolyás alól kivette, s független királyi hivattalá emelvén, abban a vezérletet és elnökséget magának tartotta fenn. Hogy pedig ezen bizottság reá váró nagy feladatát teljesíthesse, létrehozta a szépitési alapot, s a telekkönyvben ennek nevére bekebelezte a város területén szétszórva fekvő, s a község tulajdonát képező üres házteleket, melyeket eladás tárgyaivá tétetett, s a befolyt vételárakat e bizottmány rendelkezése alatt a város szépitésére fordította.

Ezen bizottmány a nádor halála után nevét még 1857-ig megtartá, de 1852-ben külön pénzkezelése is megszűnt; 1857-től 1868-ig építési bizottmány váltá fel, melynek elnöki székére 1868-ban *Gerlóczy Károly*, mostani I. alpolgármester úr lépven, azt szakerőkből újra szervezte, melynek alapján a törvényhozás is 1870-ben intézkedett mindkét városra az építési bizottságok felállítására, s hatáskörök megszabására iránt. 1873-ban egyesülvén

a főváros, a külön építési bizottságok helyére egy tekintélyes, 40 tagu köz-
építési bizottmány lépett, egy alpolgármester elnökle alatt.

A szépitési bizottmánynak volt már építési rendszabálya, melynek
szerkezetét 1839-ből fővonásaiban alább látni fogjuk.

Az 1838-iki árviz utáni építkezési eszmék.

Azon nagy rázkódás, melyet az árviz kárai a testvér fővárosokban
okoztak, az építkezésekben is nagy változásokat idézett elő. A város minden
utczáinak és egész talajának az idő folytában halkán 30'-ra emelése tervez-
tetett, mi ugyan keresztülvihető nem volt, de annyit mindenesetre eredmé-
nyezett, hogy a város egész talaja tetemesen emelkedett, és most is folyvást
emelkedik, csak hogy már most szabatos körvonalzás és eljárás alapján.

Az építési rendszabályok átdolgoztattak, egy óriási lépéssel a vályogból
való építés eltöröltetett, a tűzmentes fedelek behozattak, tűz- és zárfalak állít-
tattak, mi által a tulajdonjog szolgálomakkal terhelése megszűnt, s általjában
szabatosabb építkezési szellem terjedt el, és nagy városias izlés honosult meg.

Ezen szabályzat a 49-iki rombolások után még egyszer átdolgoztatott,
és zsinórmértékül szolgált egészen 1870-ig, midőn Gerlóczy Károly jelen-
legi alpolgármester ur, mint akkori városi tanácsnok és építési bizottmányi
elnök idejében alapjából egészen újból szerkesztetett.

A szépitési bizottmány 1839-iki építési rendszabálya.

Ezen szabályzat két részből áll:

A) A Bel- és Lipótváros, a többi 3 városnak a Rákosárkon belől eső
részével, következő szabályzat alá esett:

a) Az építkezések 3 terv csatolásával bejelentendők, mit a szomszédok
jelenlétében helyszíni szemle követ, s üres telken kitűzés, mely után az
építési engedély 1 évi érvénynyel kiadatik.

b) A közönséges rendőri szabályokon kívül, az utczák feltöltése végett
a törmelék lerakási helye kijelöltetik.

c) Zár és őrfalak által önállósítandó minden épület.

d) A magasság határa 3 emelet. A padolatnak az 1838-iki árviz felett
legalább 6"-ra kell fektetve lenni. Legkisebb belső magasság padolattól pado-
latig 11', a földszinti padolat alatt pedig a pince 13'-nál mélyebb nem lehet.

e) Főfalak vastagsága a felső emeleten 2', s lefelé minden laksorban
6"-el növekedik.

f) Vályogból építés nem engedtetik, csakis jó téglából és kőből vas
kapcsokkal, és a saját vagy szomszéd pince alapzatain alol még 2'-ra alapozva.

g) Az alap kiásása után 2-ik szemle tartatik a jó alapozás végett.

h) Középfalak járható kéményeknél 3' vastagok, kivételek csak külön
engedélyyel történhetvén.

i) Zárfalak 18", földszint 2', tűzfalak 1' vastagok, utóbbiak 6"-es erős-

bitésekkel, és a gerincz felett 6"-el emelve, kívül belől darabos vakolattal, — válaszfalak vastagsága 12", a pinczében erősítve.

k) Két pincze egymás felett, vagy annak istáloul használása tilos.

l) Téres udvari csatornák építendőek, pöczegödör csakis kivételesen utezai csatorna hiányában.

m) A kutak a falaktól és a pöczetartalomtól illő távra építendőek.

n) Földszinti helyiségek boltozva építendőek, s áradásnak kitett helyeken az egész földszin fölemelendő.

o) Lépcsők és folyosók kőből építendőek.

p) Legkisebb lakás : 1 szoba, 1 kamra, 1 konyha, padlásalakás és közös konyha pedig nincsenek megengedve.

r) Ablakközepek távja egymástól 8'.

s) Minden lakáshoz külön árnyékszék építendő szellőző csővel a fedélen fölül.

t) Építhetők járható kémények, vagy 6"—8"-es csőkémények, de legfeljebb csak 60 foknyi huzással s belől vakolva, laksorok kéményeinek közössége meg nem engedtetvén, konyhák pedig csak köveze és boltozva.

u) Csapos gerendamennyezet csak vörös fenyűből lehet, 16'-ig 6" vég-, és 4" oldalmagassággal, a fedélgerenda a mennyezet fölött 6"-el magasabban álljon, a fedél cseréppel legyen fedve, s a padlás kiteglázva, mely is tüzelő agyag tartására nem használható.

v) Mindenhol ereszcatornák s esetleg a járda alá futó vízlevezetők készítenők.

w) A külső falak illendően diszítendőek és színezendőek.

z) Lakhatási engedélyt a tanács ad az orvos meghallgatásával.

B) A külső övezetben építkezésre külön szabályzat áll, a következő eltérésekkel :

a) A padolat legalább az 1775-iki árvíz fölé helyezendő.

b) Földszinti szobák magassága legalább 9', s a padolat alatt a pincze 11'-an alol nem lehet.

c) Falvastagság 18", lefelé 6"-el erősítve.

d) Legkisebb lakás 1 szoba, 1 konyha.

e) Közös árnyékszék is türetik.

f) Fazsindely szintén engedhető a Királyuteza, Üllői-, Kerepesi- és Soroksári-utak kivételével.

Mindezekből látszik, hogy a kellő gond már akkor meg volt a helyes, szabatos, egészséges és biztos építkezésre.

Építési rendszabályok Pestváros számára 1870-ben.

Ezen szabályzat lehető röviden legyen vázolva a következőkben :

a) A szabályzási terv, talaj- és csatornamagasság első helyen megszerzendő.

b) Mindig előzetes helyszíni vizsgálatot tesz a bizottmány a szomszédok jelenlétében.

c) Utcák szélessége a hossz arányában 6°-tól 12°-ig terjed, mintegy 500°-re jön egy tér. Homlokzat minimuma 5°. Új utcák területét a telket felosztató tulajdonos adja. Régibb telkek szabályozásánál a területátengedés egység tárgya, mi ha nem sikerül, az 1868. LVI. törv. cz. értelmében az egész telek kisajátíttatik.

d) Csak jó anyag használható, vályogtégla pedig semmi esetre.

e) A szomszéd fala mellett szintén zár- vagy határfal építendő.

f) 4 emeletnél magasabb építés nem engedtetik, úgy a talajtól a főpárkányig 72 lábnál több nem lehet, s ez is csak 8°-es utcákban, különben az épület magassága másfél annyi lehet, mint az utca szélessége.

g) 5° homlokzathoz emelet nem építhető, s a szobák belső mélysége 15'-nál kevesebb nem lehet. Az udvar, vagy két összefordított udvar, szélessége 1½-szer véve megadja az udvari épület magasságát.

h) Boltozott helyiség magassága legalább 12', egyenes mennyezetű 15' belső mélységig 10', mélyebbek 13' és 11'-ra emelendők. Még a vámvonalon kívül is 9' belmagasság van megállapítva.

i) Padlómagasság a járda felett 2 láb.

k) Padlásalakás tilos; pinczelakások félmagassággal az utca színe felett álljanak, s vizerőszeti mézszszel építendő.

l) A legfelső emelet főfalának vastagsága 18"—24", csapos gerendázatnál pedig, minden alsóbb emelet 6"-el vastagabb. Alapfal a szomszéd alapfal mélységéig tervezendő, azonban 9'-nál kevesebb nem lehet. Kémények belszinétől a fal vastagsága 6". Faloszlopok vaskapcsokkal kötendő. Szilárd tűzfalak építendő a szomszéd ház tetejénél magasabbra. A belterület lakházainál a pince el nem maradhat.

m) Lépcsők, folyosók tűzmentesek legyenek. Tűzveszélyes felső világítás tilos.

n) Szabadon álló kéményeken vashágcsó és villámhárító legyen. Orosz kémények 8"-esek. Minden fűtési csoport minden emeleten külön kémény kap. Tetőn tűzfolyosók állítandók. Padláson kéményajtó tilos. Kémény nélkül a füst ki nem vezethető.

o) Csak tűzmentes fedél alkalmazható, s minden 15 ölre tűzfal. A földszegélyre 15" széles fémből ereszesatornák készíttendő, s vizök a föld alá vezetendő, hol csatorna van.

p) Istalót homlokzatban építeni nem szabad, s az boltozott és szellőztethető legyen.

r) Hámbár lakások vagy műhelyek felett nem alkalmazható.

s) Szemét- és ganéjgödrök vízmentesek s jól zárhatók legyenek.

t) Árnyékszéknél szellőző nyílások vezetendő a fedélen át. Udvari

vizesatornák vízzárral ellátandók. Pöczegödrök vízmentesen s csak ott engedtetnek, hol még csatorna nincs.

u) Mindenütt a kavicsig ásott kut, vagy vízvezeték fedezze az ivóvíz szükségletét.

v) Lakhatási engedély nélkül behurczolkodni nem lehet.

z) Szomszéd házak nyeregfedelei az új építésnél félereszű tetőre alakítandók.

aa) Tűzveszélyes és bűzös gyárak csak bizonyos külső részeken építhetők.

Közmunkatanácsi szabályzat.

1870-ben a közmunkatanács egy ideiglenes, 1875-ben pedig az egész egyesült fővárosra kötelező új végleges építési rendszabályt dolgozott, s küldte át a fővárosi tanácsnak elfogadás, vagy esetleg módosító javaslat-tétel végett. Fővonásaiban nem lesz fölösleges ezt is vázolni.

Az egész tartalmaz 202 §-t, melyek minden részletességekre kiterjednek. Főbb pontjai következők:

a) Az épület vakolatlan állapotban megvizsgáltván, a vakolás csak azután 8 héttel kezdhető.

b) Földszintnél magasabb házak a fedél alá hozás évében nem lakhatók, különben is a teljes elkészülés és vizsgálattól egy hóig üresen kell maradniok.

c) 5 építési övezet állittatik, melyek már a szabályozásoknál részletezve voltak.

d) Az első 3 övezetben a telekhomokzat minimuma 7°, a mélységé 10°, IV-ikben a területé 600 □°, V-ikben 120 □°.

e) Az új utcákat a tulajdonos 8°-ig ingyen adja, s a meghatározott magasságig feltölti. Szélességök 8°-tól 20-ig terjed.

f) Szabályozási vonal által érintett házak alakítása vagy tovább építése tilos.

g) Építési vonal kitüzése 3 példányrajzon készítendő, s egy a közmunkatanácshoz beküldendő.

h) Lépcsőfok az utcára csak bizonyos feltételek mellett engedhető.

i) A kültekli terek költségei alpjára fizet a telekosztó tulajdonos a telek értékétől 1—3—6%-lit. A telek értéke egy 6 tagu bizottság által állapittatik meg.

k) 4 emeletnél (76' magassággal) több nem engedtetik, de szabad téren vagy széles utcán a magasság a főpárkányig lehet 76 lábnál több is.

l) Utcára istáló csak a III. övezetben lehet.

m) Az épületek önállósága megkivántatik.

n) Földszinti helyiségek talajmagassága 25'.

o) Világító udvar minimuma 80'.

p) Épületfáknak 3 hóig szárazon kell feküdni.

- r) Vályog és tartófás építés a két első övezeten túl engedhető.
- s) A 3. első övezetben tűzmentes fedél kívántatik.
- t) Orosz kémény minimuma 6".
- u) Új temetőktől csak 100° távolságban lehet házat építeni.
- v) Pinczelakás vagy műhely a végleges magassága járdáknál nem engedtetik.

z) Utczai csatornák építését a telektulajdonosok viselik.

aa) Az utak burkolás tekintetében 3 osztályba soroztatnak.

bb) Utczai talajmagasság minimuma 24' a Duna 0-pontja felett.

cc) Új utczakövezés 8°-ig a telektulajdonosok terhe.

A szabályzat egyéb részei többnyire egyeznek az előbbi szabállyal.

Újabb szabályzat.

Ezen irt szabályzat terjedelmes tárgyalásokra és bírálatokra nyújtott alkalmat, s végtére sem fogadtatott el a közgyűlés által, hanem 1877-ben a III-ik, vagyis a magánépítkezési tanácsai ügyosztály utasított egy rövidebb czélszerű szabályzat kidolgozására, mely is 66 §.-ban állított össze, s jelenleg tárgyalás alatt van.

Ezek értelme következő:

a) Az övezetek szerint meghatározott építési szigor és korlátozás jóval alább szállittatik.

b) Anyagok méreteire behozatik a métermérték.

c) Épületfák vesztegzárja megszűnik, s csak jó és száraz fa kívántatik.

d) Állványok csak éjjel bonthatók le, 11-től 3 óráig.

e) A vakolatlan állapot bírálati elmarad, úgy a lakhatóság megállapítása utáni korlátozás is.

f) Légudvarok lehetnek 8 □ m. minimumig.

g) Pinczelakás egyáltalában nem engedtetik.

h) Az I. övezetben csak angol árnyékszékek lehetnek, s minden övezetben, hol vízvezeték van, öblítő szerkezet készitendő.

i) A műszaki díjak újból szabályoztatnak.

Egyebekben többnyire megegyez a közmunkatanácsai szabállyal.

II. SZAKASZ.

Vizek szabályozása.

A Duna 1838 előtt.

Újabb kutatások kimutatják, hogy a Duna századok előtt 20'-bal mélyebben járt, de lassankint szélesedvén, fenekét eliszapolta és felemelte. Míg a Duna mélyen feküdt, természetesen, hogy a város mintegy 20' közép magassággal a mostani 0-pont felett elég magasán feküdt, de a mely arányban emelkedett a Duna feneké, azon mérvben sülyedt a város talaja, míg a

kiöntések kezdék meglátogatni. Így száz év alatt 1732-től 1838-ig az 1732., 1740., 1748., 1775., 1781., 1786., 1788., 1795., 1799., 1809., 1811. és 1830. években 12 nagyobb árviz dult a főváros területén.

Természetesen, míg áradások nem látogatták a városokat, védtöltésekre sem kellett gondolni, s így a Dunapartjai megvoltak úgy, mint az alkotó természetnek azokat létrehozni tetszett.

Azonban az 1799-iki árviznek azon jó következése lett, hogy a soroksári és vácsi védgátak létrejöttek, melyek délen és éjszakon hatalmas védbástyát képezének a városnak viz általi megkerülése ellen.

Árviz 1838-ban.

Hat évvel előbb Győry Sándor mérnök figyelmeztette a hatóságot, hogy ha a Dunát nem szabályozzák, egy nagyobb árviz a fővárosokat semmivé teszi; azonban ez nyomtalanul hangzott el, s egyszerre bekopogtatván az 1838-iki válság, a jóslat keservesen beteljesült. A fővárost az addigiakhoz nem hasonlítható árviz önté el, melynek rövid története következő.

Január 6-án megállott a jég a fővárosok közt 20' 6" 9" magassággal, s így maradt márcz. 13-ig; e napon d. u. 2—3 óra közt megindult a jég 22' 11" 9" magas vízzel, de a Csepel előtti zátonyokon megakadván, gátot képezett; a viz kezdett helyben állni, örvényleni és gyorsan emelkedni, s már éjjeli 11 órakor betört a városba. Márcz. 14-én 27' 11" 9" magassáig emelkedett. Márcz. 15-én reggel 26' 7" 9"-ra apadott, de délután ismét 28' 0" 6"-ra áradott; este 8 órakor 29' 3" 6" volt, 10 órakor pedig elérte legmagasabb állását 29' 4" 6"-al, mely után folyvást apadott.

Ezen óriási vizár 7'—8' magasán árasztá el a város utcáit; mindaz, mi földszinten, tehát az összes boltokban is volt, elsepertetett, s a pinczék és földszin iszappal megteltek, az épületek alja kimosatott, s így összeomlott Pesten a Belvárosban 70, Lipótvárosban 71, Terézvárosban 811, Józsefvárosban 891, Ferenczvárosban 438, s így összesen 2281 ház, megrepedezett 827, épen maradt csak 1146.

Az épületekben okozott kár 10.500,724 pfrtra vétetett fel, emberélet pedig 151 esett áldozatul, ámbár a hatóságon kívül is István főherczeg, b. Wesselényi Miklós, b. Podmaniczky János, gr. Károlyi György, gr. Szapári Ferencz önfeláldozással igyekeztek a szerencsétleneket menteni.

Védgátak. Lánczhíd.

A rettentő válság rettentő leczkéül is szolgált a városnak. A Dunaszabályozás eszméje napirendre tüzetett, s ha oly gyorsan a ködből a teljes kivihetőségig érlelt tiszta alak kibontakozni képes nem volt is, megtörtént annyi, a mennyit a város saját erejéből tehetett. Elhatároztatott, mint fennebb is már jelezve volt, hogy az egész város talaja a legnagyobb viz fölé, 30'-ra emeltessék; addig is, míg ez megtörténhetnék, a védgátak rendbe hozattak,

melyek ma is állnak s legkisebb magasságuk 25'-nál több a 0 felett. Ilyenek felül a Tüköry-töltés a Fegyvergyár-utczánál, a vácsi töltés a temetőig s onnan a lőportárakig, alol a Ferenczvárosi védgát, mely két utóbbi részben még 1799-ben állíttatott, s a Dunapartján végig nyuló töltés, mi a két keresztül-fekvő gátat a város hosszában kapcsolja. Ezenkívül a Victoria-malomtól a vácsiutig is huzatott később egy gyengébb töltés, mi a Fegyvergyár-utczán kívül eső részt volt hivatva védeni.

Ezenkívül a Váczi országot, Kerepesi és Üllői utak s a Soroksári ut szintén felemeltettek, hogy külön töltésekül szolgálhassanak a külön városrészek védelmére, úgy hogy egy egész védelmi rendszer fejtetett ki. Ujabban a Honvéd- és Klotild-utczai töltések is gátakul szolgálnak, 1877- és 1878-ban a Vizafogón is készült egy gát a Dunaparton a Victoria-töltéstől a Rákospatakig s a mellett ki a Váczi útig, mi a Vizafogót védi.

1839-ben már a lánczhid építésével megkezdődött a Duna szabályozása is tényleg, a mennyiben a Győry terve szerint a folyam összeszorítása határozottatott el, mi a legbiztosabb ut a jegek fennakadása elleni biztosítás tekintetében.

Azonban a szabályozás egész terjedelmében leendő keresztülvitele a legujabb időknek tartatott fenn.

A lánczhid építése, szerkezete és felügyelete.

A két fővárost állandó hiddal összekötni, elég régi eszme, mert már ezelőtt 400 évvel Mátyás király a Tráján hidja mintájára egy márványhid tervét el is készítteté. Azonban végrehajtása elmaradván, 1849-ig mégis csak hajóhídon közlekedtek a két város közt.

Gróf Széchenyi István pendité meg az eszmét ujabban a 30-as években, s több külföldi jeles szakértőt megkérdezett e tárgyban. A helyes megoldás végtére is egy magyar mérnöktől jött. Győry Sándor, kiről alább is lesz szó, kimondá, hogy a jegek biztos usztatása végett a Dunát össze kell szoritani, s lánczhiddal átkötni. Ezen értelemben készíté el a lánczhid tervét *Tierney Clark Vilmos* angol mérnök, s vitte ki testvére *Clark Ádám*.

Széchenyi gróf a kivitelre egyesült báró Sina Györggyel s szerződést kötött József főherczeggel, ki Magyarország nádora és az országos küldöttség elnöke volt. Ezen szerződés az 1840. XXXIX. törvényezikk által helybenhagyatott, s annak alapján még báró Rotschild Salamon és kapriorai Wodiáner Sámuel József is csatlakoztak a vállalathoz, melyet 10 év alatt végre is hajtottak, s így a lánczhid, mely került 4.412,628 pengő frtba, 1849. nov. 21-én átadatott a forgalomnak.

Azóta 1870-ben a magyar kormány 7 millió forintért megvette.

Szerkezete következő: áll két oszlopon a Duna közepén, melyeken áthuzott 4 óriási láncz a két erős parti pillérbe van megerősítve. A víz

szélessége a két part közt 1262 angol láb*), a két belső oszlop távja 666', anyaga a betonalaptól 77'-ra a hid felszínéig legkeményebb mauthauseni gránit, azon felül még 75¹/₂ láb magasságban sóskuti homokkő, melyből alkotott 42' magas boltív alatt halad át a hid maga. A lánczokon kívül van a gyalogjárók utja két oldalon egészen elkorlátolva a kocsitól, s megkerülve kívül a vízi pilléreket. A fával burkolt kocsit szélessége 24' 6", a fapadlóval készült gyalogjárdáé 6', a 4 láncz sulya 2,000.000 kilogramm, és a hid összes sulya annyi, hogy legnagyobb megterheltetés esetére egy □ milliméter lánczszelvényterületre 16·5 k⁰ esik; az egyes lánczszemek állnak élére állított vaslemezekből, melyek 10 és 11 sorban fekszenek egymás mellett, hosszuk 12', szélességük 10¹/₄"", vastagságuk 1¹/₄"", 4¹/₂"" vastag szegekkel kapcsolva végpontjaikon, hol mind a 21 egymásmellett fekszik. Ezen szegeken van két-két függő vasszalaggal felfüggesztve a hid összes terhe a lánczokra, a szalagok szélessége 1¹/₂"", és vastagsága 1/2", a hid biztonsága 2·7-szeres.

A hid fentartása és felügyelete az államot illeti. Mig Reitter Ferencz a közmunkatanács műszaki igazgatója élt, az vitte a felügyeletet, 1874 óta *Eckerman Ede* közm. tanácsi mérnök teljesíti ennek és a Margithidnak felügyeletét.

A Duna szabályozása.

Európa első folyama a Duna régen foglalkoztatja a magyar kormányt. A szabályozás érdekében azt még a 30-as években *Vásárhelyi Pál* által Dévénytől a Vaskapuig háromszögös alapon felmérte, s általános szabályozási tervet készítettett. Az ötvenes években *Wex Gusztáv* főmérnök is készített tervet a Vaskapu szabályozására, nemkülönben *Mac Albin* amerikai mérnök.

Mint már előbb is volt említve, 1832-ben *Győry Sándor* jeles mérnökünk intő szózatát felemelte, hogy ha a Dunát a fővárosok mentén nem szabályozzák, egy az 1775-ikihez hasonló árvíz azokat romba dönti; de erre senki sem hallgatott. Mig 6 év mulva, 1838-ban bekövetkezett a szomoru válság, mely 70 millió kárt okozván, a fővárosokat csaknem megsemmisíté.

Ezután mind a kormány, és annak élén boldog emléktű *József* nádor, mind pedig a két város a szabályozást buzgón felkarolták, de pénzhiány miatt eredményre nem jutottak.

Azonban magános ember is tett komoly lépést a szabályozás létrehozására, még pedig ily szellemben első. *Andrássy György* Gömörmegye uj főispánja ünnepélyes beiktatása mellőzésével, annak leendett költségeit inkább egy dunaszabályozási pályázat kiírására és díjazására fordítá. Érkezett is be 6 pályamű, melyek szerzői közt *Bátky Károly* és *Wieser András* nevei is említettnek.

*) 1 angol láb = 0·964 bécsi láb, — tehát a hid hossza kerek számban 200°.

Mindenik kimondja a *soroksári ág elzárását*, többnyire hangoztatják a városnak töltésekkel körülzárását, talajfelemlést, s mentő csatornákat. Wieser a *Kopasz* zátonyt nem meri bolygatni, nehogy vulkáni kitörés támadjon, a jég ellen pedig ágyutelepek berendezését óhajtja.

Az Akadémia két pályabírót küldött ki: *Gáthyt* és *Győry Sándort*.

Gáthy kimondta, hogy a Dunának fölösleges vize nincs, s áradásai csak jég által kiszorított vizek, tehát a feltöltés helyett a meder szabályozását javasolja a soroksári ág elzárásával, 183° szélességgel, s 0 alatt 15' mélységgel Paksig.

Győry kimutatja, hogy az utósó századok alatt a Duna medrének fenekét 20'-al emelte, hová csak 70° szélességgel lehetne visszastílyeszteni; azonban az adott viszonyok közt 150° szélességet ajánl, s a soroksári ág elzárását.

József nádor a magyarországi építészeti igazgatóságot és a „*Hofbau-rath*“-ot foglalkoztatta a szabályozás eszméjével. A bírálatra meghivattak *Paleocapa Péter* velencei nagyhirű építészeti főigazgató és *Mitís*.

Az akkori m. k. országos építészeti főigazgató *Lechner József* a fővárosok közti szabályozást az egész Duna általános szabályozási rendszerébe akarta illeszteni, és sarkantyukkal a medret szabványos szélességre s a víz sodrát a közepére szorítani. *Paleocapa* ellenben attól függetlenül, a víz irányának megtartásával a védtöltési rendszert javasolta.

Utóbbi lett elfogadva, s ennek értelmében készült az első terv 1847-ben, mely a 200° szabványos szélességet, a *Margitszigetnél a budai ág nagyobb mérvű kifejlesztését s a soroksári ág 40°-re szorítását kimondja*.

Időközben a fővárosok is megtették a telhetőt: védtöltéseket állítottak, s Pesten a talaj 30'-ra emelését igyekeztek foganatosítani.

Azonban a Duna éveken át nyugodt levén, a vész emléke elhalványult, míg végre a 48-iki események mindent háttérbe szorítván, a szabályozás eszméje elaludt.

Mindamellettt előbb is és koronkint egyes kitűnő magyar mérnökök a hazában, mint *Vedres*, *Balla*, *Holecz*, *Lám Jakab*, *Poroszkay* foglalkoztak nagyobb mérvű vízészeti eszmékkel, melyek a Dunát is érintik, de az élet ezeket nem karolta fel.

Végre *Reitter Ferencz* egy új eszmét hozott szőnyegre: a *főváros csatornával övezését*, mi ha életbe nem lépett is, legalább az elaludt Duna-szabályozást felelevenítette.

Igy jött létre 1870-ben azon szabályozási terv, mely 1871-ben az országgyűlés elé terjesztetvén, kivitelére azon évre 2 millio forint felhasználása kéretett. Ezen terv a magyar ministeriumban készült, *Mihálik János* miniszteri tanácsos vezetése alatt. Beterjesztés előtt egy enquete bizottmány elé terjesztetett, melyben résztvettek: a közlekedési ministerium, a fővárosi közmunkatanács, a vasutépítészeti igazgatóság, a magyar mérnökegylet s

Engerth Vilmos lovag és cs. kir. udvari tanácsos, és *Wex Gusztáv*, cs. k. miniszteri tanácsos, mint szakértők.

Ezen bizottság birálata után lett a terv az országgyűlés elé terjesztve 7.730,535 frt 50 kr. költségvetéssel, melyből 5 milliónál többet fedezendett a Dunából nyerhető terület. A kivitel 3 $\frac{1}{2}$ évre terveztetett.

Ezen terv a kivitel előtt módosított, melynek birálatára *Dahlmann* hamburgi vízépítészeti igazgató és *Lalanne Leon*, vízműveletei által ismert, francia főfelügyelő hivatott meg, sőt később a francia kormánytól is kéretett egy szakértő, mely minőségben *Coumes Jules* főfelügyelő küldetett ki.

Ily sok oldalú megvitatás és birálat után a végleg megállapított terv foganatba vétetett és befejezéséhez közeleg, egy dunaszabályozási bizottság vezetése mellett.

A szabályozás ismertetésére szükséges ismernünk a szabályozás előtti állapotot, mely itt következik. A Margitsziget a Dunát két ágra osztja, a budai ág 220° széles, a pesti 190°, mindkettő közép mélysége 0 alatt 1—2 m., a lánczhidig a mélység 3 m., ott 4·5 m., míg szélessége 200°-re szorul össze, a Gellérthegy táján csak 156°, s közép mélysége 6·5 m., míg legnagyobb mélysége 13 m., ezután következik a budai oldalon a *Kopasz-zátony*, melynek kezdeténél az adatok egyeznek a lánczhidnál irrtakkal, a zátony mentén a Duna kiszélesedik 500°-re, s mélysége csökken 2·5 m-re, a Csepelsziget ismét kétfelé osztja a Dunát 7 $\frac{1}{2}$ mérföld hosszban, hol mindkét ág rendetlen, de a promontori kiképzettebb, mindamellet alacsony partjain ki szokott önteni, Ercsény környékén pedig 3 ágra szakad, s ez által mélységét elveszti, itt a jegek többnyire minden évben meg szoktak akadni, mi a fővárosi folyamszakasz vizeit is felduzzasztja. E szerint a lánczhidtól a Kopaszig egy mélyedés felett halad el a Duna, míg Ercsénynél egy gáton kell áthatolnia. A lefolyó víz mennyisége másod perczenkint 8604 \boxtimes méter nagy viz alkalmával, melynél több vízzel nem rendelkezünk; tehát jégdugulásunk lehet, de e nélkül tulságos vízbőségünk nincs, mert az emelkedéssel a sebesség s így az emésztési képesség aránytalanul növekszik.

A szabályozás két végpontját képezi: felül Ó-Buda és Uj-Pest felső széle, honnan keresztül a természetes magaslatokig huzott töltés fogja védeni az alsó területeket, alul a Csepelsziget alsó csucsa, honnan visszahatás többé nincs.

E két pont közt az első 1871-ben beterjesztett szabályozás úgy terveztetett, hogy a Margitszigetnél a budai ág legyen 150°, a pesti pedig 100°, hogy a víz sodra Pest felé tereltessék, és gyorsan egyesüljön a pesti ág sodrával, továbbá a soroksári ág zárassék el egy 520° hosszú rézsutos gáttal, mely kocsiutat képezzen a Csepel felső csucsára, s egy zsilip táplálja a soroksári ágat, melyben kikötők lettek volna, végre a kopasz zátony kikerülésével, hol a Kelenföldön egy nagy téli kikötő terveztetett, s a vizsodrának átvágásával annak iránya a Csepel csucsánál levő zátonyoknak

vezettetett, hogy ott önjerejéből vágjon magának új medret, honnan Albertfalva felé fordult volna egy erős ellenkanyarral. Terveztetett 3 hid: a Margitsziget alatt egy, mely a szigettel töltésgát (molo) által lett volna kapcsolandó, másik hid a fővámternél lett volna, harmadik az összekötő vasúti hid.

A tényleg végrehajtott terv ettől főleg abban tér el, hogy a margitszigeti két ágat egyenlővé tette 125—125 öl szélességgel, továbbá a soroksári ágat 1600 öllel alább a gubacsi pusztánál zárta el, hol az sziklás talajon, s keskeny szelvény mellett sokkal könnyebben történhetett, és még egy szép téli kikötő is nyeretett, mely a Csepelsziget felső csucsnál a jegektől egy gát által védetik, annak alsó végénél a hajóknak szabad bejárást engedvén, — minek folytán elmaradt a kelenföldi kikötő is; végre a csepeli zátonyok csak kevésbé lettek az új meder által érintve, hanem a víz sodra a lehetőségig meghagyatott, s így az albertfalvi ellenkanyar is elmaradt, a zátony oly mélységig és talajig kikotortatott, melyen alól a víz a szükséges medret magának könnyen elkészíti; a hidak terve fentartatott, de eddig csak a Margithid és összekötő vasúti hid épült ki, előbbtől lefelé 24 láb magas rakpartok tervezettek, melyek az 1876-iki árvíz után 26'-ra emeltetni határozattak, a hol pedig rakpart nem lesz, megfelelő magas töltések védik a két oldali területeket. A szabványos szélesség maradt 200°.

Ezen terv így végrehajtván, már befejezéséhez közelg, csak az ercsényi zátonyok és szigetek lesznek még rendezendők, s kotrás által a kellő mélység előállítandó.

A soroksári ág 1872-ben már elzárattott; alsó gátjának alja kőhányás 0 felett 2.³⁵ m. magasságig, a felsőnek szintén kőhányás 0 felett 1.⁹ m. magasságig, mindkét kőhányás koronája 39.³³ m. széles, azonfelül földtöltés mind a kettő, magassága 0 felett az alsónak 8.⁸⁴ m., a felsőnek 7.⁷⁴ m., korona szélessége az alsónak 11.³⁸ m., a felsőnek 5.⁶⁹ m., mindkettő 5.⁶⁹ m. magasságig kővel van burkolva, a felső mindkét oldalán, az alsó csak a felső oldalán, az alsónál egy 60' hosszú zsilip ad tápot a soroksári ágban tervezett hajózható csatornának, melynek vízszíne rendszeren 11'-al mélyebb, mint a nagy Dunáé.

Igy remélhető, hogy a szabályozás szerencsés megoldása folytán a főváros az árvízveszélytől örökre mentve lesz.

A rakpartok kiépítésével 270.742 □^o terület nyeretik, melynek becsára mintegy 4.133,209 frt.

A két új dunai hid.

Ezek építését az 1870. X. törv. cz. elrendelvén, a Margitsziget alsó végénél tervezett, úgy nevezett „*Margithid*“ tervére 1871. dec. 1-ső napjáig 43 pályázat érkezett be, melyekből a programm pontjainak megfelelt 23, s ezek közt 6 a kivitelre teljesen alkalmas volt. Az 1-ső díjat kapta a párisi *Goin et Comp.* cég, a 2-ik 500 db. 10 frankos aranyból álló díjat *Kraft*.

Az elfogadott terv ivtartós vas-szerkezet, a szabályozás értelmében közepén 150 foku töréssel, 6 nyílással, 7 oszlopon, hossza 566⁷/₁₁ m., szélessége 16⁷/₅ m., a korlát nélküli emelt járdákkal. A nyílások ivközei mindkét oldalon egyenlők 73⁵/₅, 82³/₅ és 87⁹/₉ méterre szabva; a faburkolatú kocsit szélessége 11⁰/₅ m., a tölgypadlóval borított járdáké külön-külön 2⁸/₅ m. Legmagasabb pontja a hidpályának 0 vízszin felett 18³/₃ m.

Építése megkezdett 1872. aug. 1-én. Az alapozás süllyesztő vas-szekrényekben sűrített lég segélyével történt, mely a vizet kiszorítja. Az alap anyaga betonra fektetett mésztuffkő vízhatlan mészszel, s süttői faragott kőborítvánnyal, a pillér teste azonban alól gránittal van borítva, feljebb pedig sóskuti kővel. Az iveket 6 sor párhuzamos vastartó képezi András-keresztekkel. Összes költsége 4.200.000 frt, a feljáróké a kisajátításokkal 700.000 frt. Ünnepélyes megnyitása 1876. apr. 30-án történt, s azóta a forgalom új utját, s az egyesült főváros kétparti részének új kapcsát képezi a gyönyörű hid.

Másik hid, mely a két parti vaspályák összekötésére szolgál, és az üzleti forgalom utósó akadályát hártja el, tényleg 1873-ban kezdetett meg. Tanulmányozták már 1868., 1869-ben; mindenik terv vas-szerkezetet ajánlott 3.000.000 frt körüli költséggel; egyik szerint lett volna a coblenzi Rajna-hidhoz hasonló ivszerkezet, a másik két terv szerint a passauai Inn-hidhoz hasonló kerettartószerkezet; azonban a kivétel *Feketeházy János* m. kir. mérnök újabb terve szerint történt 2 évi pihenés után.

Az építés „*Filleul-Brochy*“ czégre bízott, melynek társa volt a párisi „*Cail és társa*“ czég.

A hidnak 4 nyílása van, egyenkint 94 m. hosszú, — kerettartóinak magassága pedig a Duna 0 pontja felett 16⁴/₄ m., ezen fekszik 2 sinpár a kerettartók közt, képezvén a 8⁷/₁₁ m. széles mozdonypályát, kívül pedig két oldalon vannak elhelyezve az egyenkint 2²/₀ m. széles járdák.

A hid készült Párisban a *Cail és társa*-féle gyárban, és itt felállított 1876-ban, megnyitása pedig történt 1877. okt. 12-én az összekötő vaspálya műtanrendőri bejárása alkalmával. Vas-szerkezetének sulya 56.000 vámmázsa. Előírányozva volt 2.087,920 frt, de a kivitel csak 1,671.205 frt 89 kr.-ba került.

A hidpillérek sűrített levegővel kezelt süllyesztő vas-szekrényekben lettek alapozva betonra, melyen felül terméskörétegek következnek a Duna 0 pontjáig. A pillérek faragott kövekkel burkoltattak, s alsó részük éles csúcsokkal bír, a rendes árvíz magasságáig gránittal borítva.

Rakpartok.

A rakpartok először magától érthetőleg csak partok voltak eléggé rendetlen állapotban. 185⁸/₉-ben épült ki a pesti hidfőtől fel és alá azon emeletes kőrakpart, melynek végeit bástyaszerű kőoszlopok vagy tornyok jelzik óriási függélyi ruddal közepöken; ezek tetején a szelek iránymutatója

ismétli a végtelenségig forgó játékát, s óriási nemzeti lobogók hirdetik a nagyobb ünnepélyek megnyitát.

Később 186^{5/6}-ban lefelé kiépülvén az emeletes rakpart egész a Petőfi-térig, már a part tényleg rakparttá alakult, s 1874-ben a közmunkatanács által „Ferencz József-rakpart“ nevet nyert lefelé egész a Fővám-térig. 1873-ban e pontig a lépcsős rakpart folytatása is befejeztetett, és a legújabb időben a fővám-palota előtt diszes kocsi lejáróval láttatott el.

A Lánchídon felüli Rudolf-rakpart a 60-as évek közepén még 222° emeletes rakparttal is megtoldatott, szintén úgy, mint az alsó oldalon.

A lépcsős rakpartok alsó emelete 18' a Duna 0 pontja felett, a felsőnek legkisebb magassága a Hal-téren 25' és 26' közt áll, a többi mind magasabb.

Ugyan 1874-ben a közmunkatanács a Duna összes partjait rakpartoknak nevezte el, és pedig a Fővám-téren alóli részt „Csepel-rakpart“-nak, hová fognak építtetni a közraktárak, a Lánchíd és Margithid közti szakaszt „Rudolf-rakpart“-nak, azon felül a többit „Ujpesti-rakpart“-nak; ugyanaz történt a budai oldalon is; a Lánchíd és Sárosfürdő közti szakasz elneveztetett „Várkert-rakpart“-nak, azon alól „Gellért-rakpart“-nak, a Lánchíd és Margithid közti rész „Margit-rakpart“-nak, s azon fölül „Ó-budai-rakpart“-nak.

A rakpartok kiépítése most folyamatban van, és pedig az összes többi kőpart a már kiépült lépcsős rakparton kívül nagyobbára emeletes rakpart lesz, beton alapozással, és alól faragott vörös márvány, felül mészkőfalakkal, vizerőszeti ragaszszal, ez már a pesti oldalon a Margithidat elérte, alól pedig Budán az Ördögárok tájáig haladt. A hol kőpart nem lesz, a víz felől kőhányás áll 6' magasságig a 0 felett, azután 1° széles vízfektü rész következik, mint a kőhányás koronája, mely után 12 s más helyen 27 lábíg Dunakavicstöltés, 12'-ig terméskövel borítva, s tetején 2° koronával.

Az emeletes rakpartok magassága 24'-ra volt 0 felett tervezve, de az 1876-diki árvíz után 26'-ra határoztatott, alsó emelete pedig 18' a 0 fölött, s szélessége 6°—16°; 100—100 ölre lejáró lépcsők vannak, s megfelelő közőkben kocsiutak az alsó emeletre, s onnan a vizig vizlépcsők.

Árvíz 1876-ban.

Mindamellet, hogy a dunaszabályozási munkák már szép haladást tettek, a soroksári ág már el volt zárva, a rakpartok nagy részben ki voltak építve: az 1876-diki bő vizü tavasz meglátogatta a fővárost az árvíz csapásával, melynek története következő.

1875-ben november 23, 24 és 25-én volt a legmagasabb víz 14'—4", azonban a Duna ez évben nem állott be, hanem a jégzajlás megkezdődött december 7-én 7'—9" magas vizállásnál, és 1876 január 8-án ³/₄11 órakor a jég 14'—8" magas vízzel megállott. Azonban néhány nap mulva kezdett a jég emelkedni; jan. 21-én már a csatornák elzárattak 15'—6"

magas vízzel és a szivattyuzás először 7 dr. összesen 50 lóerejű géppel megkezdett, mi később 14 db. összesen 120 lóerejű gépre szaporított, és még mintegy 40 lóerejű tartalékgép is többször közreműködött. Az árvizbizottmány febr. 21-én magát permanentiába tette, mi márcz. 27-ig tartott.

A Duna folyton nőtt, de a jég el nem indult; febr. 23-án végre megindult 18' magas vízzel. A táviratok fel és alá a Duna mentében egymást érték. A jég a főváros határában meg nem akadt, de az ercsényi zátonyokon megfeneklett; és a víz rohamosan emelkedni kezdett, s már febr. 24, 25-én a védetlen pontokon kilépett. Ezen pontok voltak az ó-budai határ Békásmegyér felé eső része, s alól a Kelenföld, a bal parton a Vizafogó a Rákospataknaál, és a Soroksári ut mentén úgy nevezett Bárány-legelő. Azután az ó-budai beltelkek alsó végénél került be, később a Vizivárosban Országuton s Tabánban. A gátok erősítése folyton folyt, de a Victoria-gát febr. 25-én 24'—9" legmagasabb vízállásnál mégis átszakadt, s csaknem a Tüköry-töltésig mindent elsepert, és főleg az építési faraktároknak tömérdek kárt okozott.

Átszakadtak a Váczi és Soroksári utak is, de a tulajdonképi Pestváros belterületére viz nem jött.

Febr. 25-én az ár Batta mellett átcsapott a Csepelszigeten, s ott több helységet elpusztított, mi által a víz színe a főváros közt is alább szállt 23'-ra; végre febr. 27-én a jég Ercsénynél elindult, s így a víz szabad lefolyást nyert, de azért eltakarodására még 2—3 hét igényeltetett.

Megjegyzendő a febr. 25-én észlelt legmagasabb vízre, hogy a helyi viszonyok és torlódások miatt az nagyon különböző volt a főváros különböző pontjain, 23'—4"—6"—tól egész 26'—4"—6"—ig, melyhez képest a fenti 24'—9" csak mintegy közép számnak tekinthető.

Az elborított terület rögtön térképre tétetett, s egy ily nagy gondnal és figyelemmel szerkesztett térkép Ö Felségének a királynak is felajánlotta. A víz alá jutott terület a 3 városban kitett 5.184,677 □ ölet, vagyis 1864₇₄ hektárt. Összedült összesen az 1011 elárasztott házból 29 ház, dűledező állapotba jutott 104. Az összes mindenféle kár mintegy félmillióra becsültetett, a kiszivattyuzott csatornatartalom tett ki 89·357.000 köblábot, mi a fővárosnak 49,322 forintjába került.

Nagy viz 1878-ban.

Ezen év szintén nem volt ment az ijedelemtől és költségektől. A Duna ismét akart garázdálkodni, de épen annyira a dolog nem mehetett.

A jég ismét Ercsénynél akadt meg, de oly magasra nem volt képes emelni a Duna vizét, mint 1876-ban. Azonban az óvintézkedéseknek épen úgy meg kellett tétetni, mint akkor. A fővámteeren egy egész szivattyutelep működött, sőt felszerelése ott állandósítva is lett, szintugy működtek a többi zsilipeknél is a szivattyuk egyesével, kettesével. Az árvizbizottmány szintén permanens lett január 21-től kezdve 30-ig, és a víz csakugyan is elérte a 6. es m.-t,

s így a rakpartok alsó emeletét elönté, de január 29-én a jég Ercsénytől elszabadulván, a víz nemsokára visszaszállt: ámbár a vész már 22-én elmúlt.

Rákospatak hajdan.

A Rákospatak végig folyván Pest külhatárán, nevet adott a történelmi nevezetességű Rákos terének. Mintegy 40 kilométer távra Isaszeg és Dány közt jókora forrásból ered. Vize tiszta, s elég bő arra, hogy a főváros határában is több malmot hajtson, miután a legkisebb vízállásnál naponta 200'000 \boxtimes ' vizet ad, s még közép vízállásnál is 1'422.400 \boxtimes '-ot. Több tavai jégnyerésre használtatnak.

Hajdan a Rákosárok vagy csatorna a városon folyt végig, és pedig azon helyen, hol most a Terézvárosban a Rákosárok-utca, a Józsefvárosban a Mária-utca, és a Ferenczvárosban a Rákos-utczák fekszenek. A mint a külvárosok is terjedtek, ezen hosszú és kákás patakon számtalan apró hid keletkezett, míg a váczi töltés a század elején kiépülvén, a Rákosesatorna végkép elzáratott,*) s most a patak két ponton átfolyván a váczi uton, szintén két ágban szakad a Dunába, melyek „Köszörüsárok“, s „Ördögárok“ neveket hordanak, és mocsárokat képeznek, de a főág betorkolása már rendeztetett.

Tervezetek. A patak bevezetése.

A Rákospatak vizének nagyobb mérvű értékesítésére már többször gondoltak; felmerült az a vízvezeték alkalmából, midőn az „Ivó víz“ czimű mű szerkesztője azon gondolatra is jött, hogy a Rákos vize Kőbányánál felfogva, a vízvezetéki medenczét táplálhatná, s a főváros pesti részét ivó vízzel elláthatná. Szintén felmerült a csatornázásnál is, s már az első tervező, Bazalgette kimondta, hogy a gyűjtőcsatornák ezzel volnának koronkint átmosatandók.

A városligeti tavak táplálására is igen alkalmasnak mutatkozott a Rákospatak, s erről több tárgyalások folytak; az ügy akárhányszor elaludt, s ismét felelevenítettett. 1869-ben utasítva is lett a fővárosi mérnöki hivatal a talajviszonyok tanulmányozására, mert minden terv végeredményében csak oda terjedt, hogy a városból kiszorított és kiküszöbölt Rákospatakot ismét oda be kell vezetni, ha szintén más uton is. Így tehát a lejtzíni viszonyok tanulmányozása alapján a mérnöki hivatal már 1870-ben a bevezetésre tervet is készített, mely szerint a patak halastavak és jégtermelők létesítésére szolgálna kinn a kültelken, s a kerepesi ut mentén jutna a városba, hol a csatornák tisztítására használtatnék.

1870-ben már a közgyűlés egy bizottmányt küldött ki a bevezetés módzatainak kijelölésére, sőt a szükséges kisajátításokra 75,000 frt a költ-

*) Hogy a Rákospatak elzáratása nem az 1838-diki árviz után történt, arról tanuskodnak a század elején készült térképek, melyeken már a váczi töltés látható, a Rákosárok pedig meg van szakítva.

ségvetésbe felvétetni is javasoltatott. 1871-ben szabály alkottatott a pataknak magánosok által erőműtani czélokra felhasználása tekintetéből, 1872-ben pedig a jégképzés rendezésére.

Azonban sem a mérnöki hivatal terve, sem a bizottmány működése eredményt föl nem mutathatott, s az ügy ismét abban maradt, míg 1873-ban a közmunkatanács csatornázási tervében a pataknak Váczi-ut melletti bevezetése ismét fel nem merült, mely uton a nagy köruti gyűjtő, s esetleg a parti gyűjtő is öblíthetők volnának; azonban ez nem zárná ki, hogy a patak egy másik ága a kerepesi ut felé vezetessék a városligeti tavak táplálására és a csatornák öblítésére.

A mérnöki hivatal azóta egy újabb tervet is készített, mely a lejtzíni viszonyok tanulmányozása teljes befejezésének eredményekép a közmunkatanács előtt fekszik, s főszólyt a városligeti tavak táplálására és a főgyűjtők öblítésére fektet.

Legujabban a *Lechner* mérnök ur elfogadott csatornázási terve szerint a váczi ut mellett volna a patak bevezetendő a gyűjtők öblítésére.

Az Ördögárok.

Nem ok nélkül nevezik így, ördögi műveiről, miket olykor néhány percz alatt végez. Sok tekintetben hasonlít Bécsben a *Wien* folyóhoz, s osztja a hegyi patakok (*Wildbach*) minden rossz tulajdonságát, mindamellett, hogy ő maga nem hegyi patak, hanem a számos hegyi patakok közös levezető árka, melynek folytán valamennyinek rontó hatását egyesíti magába.

E patak a hidegkúti határszélétől végig vonul egész volt Buda területén. Átfoly a Lipótmezőn, érinti a „Szép-Iloná“-t, hol a hidegkúti utból kiválik a zugligeti ut, melyen a város népe egész nyáron át vonul a zöldbe jó levegőt élvezni, s melynek csak megtekintése is izgalmat kelt a kedélyben, ahhoz füződvén annyi élvezet és annyi kaland képe, mit az összes nyári multságok, majálisok, kivándorlások, a számos mulató helyek és nyaralók emlékünke idéznek.

E válponttól tovább haladva az Ördögárok érinti a fogaskerekű vasutat, Városmajort, honnan a Vérmezőn s a nyári színház mellett a Horváthkerten végig vonulván, a Ráczfürdő előtt szakadt a Dunába. Alsó vége már régen be volt boltozva, s e boltozaton házak, emeletes házak állottak, míg a juniusi catastropha arra nem figyelmeztette az illetőket, hogy egy vad hegyi patak boltozata nem alkalmas házak szilárd alapjául.

Tárgyalások. Beboltozás.

Az Ördögároknak több jó tulajdonai voltak. Minden zápor a hegyekből lerohanó vizekkel tulterhelé, iszapot és kődarabokat hordott, és a város belterületén minden rondaság fészke volt a behányt rothadó anyagok folytán.

E miatt sok tárgyalás folyt, míg végre még volt Buda város tanácsa a beboltozást javaslatba hozta a beltelkek egész hosszában. A Közmunkatanács életbeléptével az ügy ennek bírálata alá bocsáttatott, hol már 1872-ben a beboltozás elhatároztatott, s a következő években kivitelében szép haladás is tétetett. Ily beboltozása kisebb folyóknak és patakoknak nem tartozik a ritkaságok közé. Így jött létre Lüttichben is a Maas vize több ágainak beboltozása, s zárt csatornákká alakítása.

Az Ördögárok beboltozása a Karácsonyi palota előtt kezdetett és lefelé haladt 23⁴⁶ □ m. keresztoszelvénnyel, s már a Fehérsas-térig ért, midőn a juniusi válság kövekkel és iszappal teletömte, ámbár fel nem szakította, de a régibb boltozást az alsó végén semmivé tette. A beboltozás már a Dunáig befejeztetett, felfelé pedig a Karácsonyi-palotán felül folytatni nem fog, s került 900,000 frtba.

Catastropha 1875-ben.

Ez év június 26-ka volt azon válságos nap, melynek áldozatul esett a főváros jobb parti részén minden, mit a bösz vihar és vizár utjában talált. A gyönyörű budai hegyvidék, mely eddig élvezetet és üdülést nyújtott, a gazdag fürtökkel kecsegtető és bő termést ígéro szép szőlők a vihar után oly képet tártak fel, melyre a fájdalom könnyei nélkül tekinteni nem lehetett. Az országutak 3—6 lábnyi magas iszappal, s kötörmelékkal borítottak; a közutak betömettek, minden közlekedés meg volt akasztva; a vízlevezető árkok ölekre menő szélességben kimosattak, hidak és védfalak elsodortattak; az utakon és egyes szőlőkben helyükből csak lőpor segélyével kimozditható roppant kövek heverték; számos szőlőnek nyomát sem lehetett látni, az egész kültelek távlata a nyár derekán egy késő őszi tájkép színében tünt fel.

A város belterületén egyes lejtős helyeken az utcza a kövezettel együtt eltűnt, és tátongó mélységet hagyott hátra; máshol iszappal borított utcák, összeomlott házak, düledező falak, vízzel telt pincek és lakhelyiségek, az udvarokra kihordott tönkre tett butorok, gyászoló özvegyek és árvák, lakásaikból kiöntött családok hirdeté a borzasztó csapás nagyságát, mely minden emberi képzeletet felülmult, a milyenhez hasonlóra a legöregebb emberek sem emlékeztek.

Az Ördögárok beboltozott része kővel és iszappal betömetett, hasonló sorsa volt az utczai csatornáknak, melynek folytán árkok és csatornák a vizek levezetésére alkalmatlanná váltak. Az Ördögárok régibb boltozata több helyen felszakított, a rajta fekvő házak a lakókkal együtt elsodortattak és temettettek; az árviz tartama alatt a Vérmező és Kelenföld egy siktengernek látszott, s hátramaradt vizeik csak később nagy költséggel vezettettek le.

Mindez egy igen rövid ideig tartó vihar és árviz műve volt, mely a

budai hegyekben embereket, állatokat és házakat sodort el, de a bal partⁱ részt sem hagyta érintetlen; a vihar jéggel volt kapcsolva, s alaktalan óriási jegek a nyugotnak fekvő homlokzatok vakolatát leverték, a külső és belső ablakokat betörték, s a védtelen szobákban és butorok közt is dühöngött a vihar romboló hatalma.

A budai károk 3.113.024 frt 90 krra becsültettek.

E vész alkalmából egy 25 tagu bizottság volt közgyűlésileg kiküldve és egy végrehajtó állandó vészbizottmány 8 tagból, teljhatalommal, azonkívül több más bizottmányok foglalkoztak különböző irányokban a vész folytán szükségessé vált intézkedések megtételével, s művöket csak aug. 15-én voltak képesek annyira befejezni, hogy az állandó bizottmány működése tovább multhatlanul szükségesnek nem mutatkozott.

Szabályozás végleges terve.

A júniusi válság a középítési szakbizottmány tüzetes működését vonta maga után, mely a kiküldő közgyűléshez szept. 3-án következő tartalmu javaslatot terjeszté:

I. Az erdőpusztítás meggátlandó és a kopár hegyek befásítandók.

II. A vadárkok és hordalékok képződésének meggátlására a szőlők s egyéb földterületek művelési módja szabályozandó, mely által az esővizek rendellenes összegyűlése elkerültessék.

III. Hegyi rendőrség állítandó.

IV. Az összes hegyi utak és vizárkok külön szakegyénekre bizassanak.

V. Minden völgy hatósági vízlevezetésével az egyes telkek vízlevezetése is összhangzólag vitessék keresztül, a tulajdonosoknak jutalmak általi buzdításával.

VI. A közlekedési utak a vízlevezető árkoktól választassanak el.

VII. Utóbbiak jó karba hozandók, s azokban védművek, bukkanó gátakul szolgáló völgyzárlatok alkalmazandók az iszap és kő felfogására, s a folyás mérséklésére.

VIII. A Svábhegy környéke vizeinek egy része új műárkokkal az Ördög-árkoktól elvonva, a Németvölgy árkába vezetendő.

IX. Az Orbánárok hasonlóan.

X. Ugyan a Németvölgy árkába futó, a vizroham által vágott új árok fentartandó és kiépítendő.

XI. A Mártonárok a Németvölgy árkától elvonva, külön volna levezetendő a Kelenföldön.

XII. A Gellérthegy oldali veszedelmes „Sánczárok“ szabályozandó, s a Rudasfürdő alatt külön vezetendő a Dunába.

XIII. Az ó-budai vizek a „Filatori-árkon“ levezetendők.

XIV. A fogaskerekű vaspálya általi elzárása az Ördög-árok völgyének czélszerű szabályozás által feloldandó.

XV. A hidegkuti völgyben egy nagy völgyzárlat állítandó 30'000.000 ₤ viz számára 100.000 frt költséggel.

XVI. Az „Ördög-árok“ a belterületen beboltozandó; ez ugyan már előbb is el volt határozva, de most ujabban bírálat alá vonatott; továbbá egy mellék levezető ág létesítendő, szintén beboltozva az ország-ut alatt, ámbár ezeket az albizottmány boltozás nélkül tervezte.

XVII. A 24' magas rakpart mint gát szolgálván, szakszerűleg kell intézkedni, hogy a rohamos vizek ez által feltartóztatva ne legyenek.

XVIII. Menhelyek felállítandók a hegyek közt tartózkodók részére vész idejére.

Ezen javaslat fokozatos életbeléptetése folyamatban van. Az egész kivitel az albizottmány számítása szerint 2.025.036 frtba kerülne boltozás nélkül.

Terepviszonyok. Csapadék útjai.

Pest legmagasabb pontja a Duna sempontja felett 227'-ra fekszik a kereszturi határszélen. Ezen emelkedett rész folytatódik az ó-hegyi szőlőkben. Egy másik dombor a czinkotai és rákospalotai határ mentén északról befogja a Rákospatak völgyét, mely a csapadék természetes útja. Külön lefolyása van a kőbányai vizeknek egy nyílt árokban a határszél közelében a soroksári ágba, s egy másik nyílt csatornában a Városligeten át, mely az ottani tavakat táplálja.

Igy a pesti határ 3 vizszedő területre volna osztható, a két utóbbi közt a vizvetőt Kőbányától az üllői vámig huzódó szakgatott emelkedések képezvén.

A jobb parti város egészen elütőleg a baltól egy hegyvidék. Legmagasabb hegyei a határszéleken állnak: a Jánoshegy 1366' a Duna 0-pontja felett, a buda ó-budai 3-as határ 1266', a Kecsehegy 1114', a Csúcshegy 1078', a Széchenyihegy 1178'; azonban belsejében a hegyek csökkennek, már a világhírű Szent-Gellérthegy csak 386', a Várhegy 228', a Kis-Svábhegy, hova a fogaskerekű vaspálya vezet, 551', a Sashegy is ennyi.

A terepviszonyokat szabályozzák a benyúló hegységek, melyek 6 nagyobb völgyet alkotnak, mint a csapadék útjait. Ezek: a békás-megyeri, solmári völgyek, Szépvölgy, Hidegvölgy, Mártonvölgy és a Kelenföld lapos területe.

Hegyi vizek levezetése.

A mint a juniusi válság ügyének tanulmányozására kiküldött bizottmány a hegyi vizek levezetését javaslatba hozta, s a tervezetet nagyjából vázolta, a mérnöki hivatal hozzálátott a talajviszonyok tanulmányozásához. E czélból 3 napdíjas mérnök vétetett fel, kik 2½ év alatt a hely színén a völgyeket belejtméreztek, a vizek irányát pontosan megjelölték, a kiépítésre javaslatot és költségvetést dolgoztak, mely most már be van terjesztve.

Ezen tervezet szerint a végrehajtandó levezetés 7 völgyre, illetőleg árokra nézve lett kidolgozva. Ezek a következők:

a) Az Ördög-árok teljesen szabályozva, s a beltelken boltozott csatornává alakítva.

b) A zugligeti-árok.

c) A kis-svábhegyi-árok.

d) Az Orbán-árok.

e) A Németvölgy-árok.

f) A Farkas-árok.

g) A Mátyás-árok.

Elmaradtak pedig ezek:

a) Miksa-árok.

b) Dió-árok.

c) Márton-árok.

d) Rókus-árok.

e) Rádl-árok.

De csak költség hiányában, később ezek is szándékoltatván felvételni.

A jelenleg tervezettek kiépítése kerülne 895.755 frtba, és annak keresztülvitele több évet venne igénybe.

III. SZAKASZ.

Utépítés.

Burkolások lendülete.

A század elején felállított szépítési bizottmány kétségkívül nagyon sokat tett a főváros emelése, s így a burkolások terén is, de az is bizonyos, hogy az alkotmányos 1867-ik év új korszakot alkotott e tekintetben, s ha mennyiségileg nem is, de szerkezet és kivitel tekintetében több történt e rövid évtizedben, mint az előtt félszázad alatt. A legközelebbi párisi tárlaton bemutatott keresztszelvények mutatják, mikép ment át az utca felszine a közepén folyókával szerkesztett kezdetleges állapotból a két oldali folyókákra, melyek a kocsit és járda határát képezék, mikép domborodott ki az utak közepe nyeregalakra, mikép kapta meg a járda szabatos lejtését, s végre mikép emelkedett a kocsit fölé, mi külön is megérdemli, hogy egy kis szakaszban azzal foglalkozunk.

Már 1867-ben kiküldetett *Mitterdorfer Ferencz* pestvárosi utépítés; osztálymérnök a külföldi utak s csatornák tanulmányozására, s Párisból és máshonnan sok jeles adatokat szerzett, melyek művében összeállítva láthatók, s ez idő óta nagy gonddal hozzáláttak az utak és utcák kövezésének és burkolásának emeléséhez.

Az első koczkakövezet már 1838 előtt volt a Váci és Nagyhídutczában; 1838 után tettek próbát a Molnárutczában faragott termésköböl ferdén

rakott sorokkal, mert az előtt a sorok egyenesen rakattak a kocsiuton keresztül. 1870-ben két téren kísérlet tétetett a cementöntvénynyel való kövezésben; uthengerek szereztettek be; a nagy fuvarszerek kerekeinek széles talppal ellátása elhatározott.

1872-ben a Dobutezában kísérlet tétetett az angol kövezési rendszerrel, s koronkint más rendszerek is kísérlet és kivitel tárgyait képezték, melyek külön szakaszokban adatnak elő.

Emelt járdák.

Nagy és fontos lépés az utcák burkolásánál a járdának 6 hüvelykel a kocsiuť szélei fölött felemelése. Ez távol tartja a kocsikat a járkelő közönségtől, mely nyugodtan haladhat bármely élénk kocsiforgalomban; de az emelt járda más tekintetben is nagyon előnyös: az utnak vizei, nedvességei és sara fel nem hatolhatnak a járdára, a szemét a seprésnél oda fel nem juthat; onnan csak minden leszivároghat, letisztulhat, de oda fel nem származhatik, így az mindig is tiszta és száraz.

Szumrák Pál jeles főmérnöke Pestnek volt első, ki a Városház-utczában 1868-ban emelt járdát állított, mely mint szokatlan általános nemtetszéssel fogadtatott.

Már Mitterdorfer külföldi utjából hozta a párisi emelt járdák rajzait, hol az még arra is használtatik, hogy szegélyköveinek oldalában ömlenek be az esővizek a mi rácsos vizaknáink helyett, s így a kocsiuť ment a rácsoktól, sőt az utcaiz szemetet is ezeken seprik be a földalatti csatornákba, melyek oldalában épített vasutakon szállítják ki a városból.

Így tehát Szumrák megtörte a törvényerőre emelkedett szokást, s épített emelt járdát, melynek előnyei oly szembeszökők voltak, hogy nemsokára a közönség megbarátkozott a veszedelmes ujtás eszméjével, sőt azt nagyon czélszerűnek is kezdte találni. Azután az utolsó évtizedben egymásután lettek ellátva emelt járdával a Hatvani, Váczi, Dorottya-, Fürdő-, Deák Ferencz-, Dob-, Alsófő- és Széchenyi-utcák, a Ferencz József-tér és sétány, Sugárut, Belső körut, Kerepesi ut, sőt még a Margithid is, és ma már ott vagyunk, hogy ha egy utca felbontatik, az rendszeren emelt járdával rakatik vissza.

Asphalt.

Az asphalt nálunk először is kocsiuťra használtatott. Mitterdorfer hozta az *asphalt comprimé* leírását Párisból, s az egész eljárást illusztrálta, mert természetesen csak ez képes a kocsiforgalmat kiállni. Azonban tökéletlenül sajtolt asphálttal tett kísérletet Bosch Gusztáv a Sebestyén-utca egy kis darabján 1870-ben, hol a Sebestyén-téri társaskocsiknak s másoknak is erős forgalma van. Élvezettel szemlélte a közönség a zöreij nélkül tovahaladó kocsikat, s tetszett az új eszme; azonban a tökéletlen asphált nem sokáig birt ellentállni az erős forgalomnak; gödrök támadtak, melyeket köbkövekkel foltoztak be, ezek a gödrösödést még jobban elősegítvén, oly

döcögős lett a rövid ut, hogy már 1872-ben az egész ut ki kellett hányni, s rendes kövezettel helyettesíteni.

De azért az eszme eljtvé nem lett; 1871-ben egy angol társulat „The Neuchatel asphalte compagny (limited)” folyamodott engedélyért, hogy kísérletkép a Hatvani utcát sajtolt asphattal (asphalt comprimé) építhesse ki, jótállván érette 1 évre, s fizetést csak akkor kívánván. Az irt évben ez kiépült szintén asphalt-járdákkal, melyek a főváros területén az első asphalt-járdák voltak, s csak később terjedtek el a Kör- és Sugárutakra, sétányos terekre, Kerepesi-utra s máshová. Az építés fényesen sikerült, s ma is keményen tartja magát az asphalt kocsiut, egyes darabkák néha kivésésvén s ujjal pótoltatván. Az alap 18 cm. betonréteg, melyre por alakban hintetik az asphalt, s tüzes hengerekkel nyomatik 5 cm. vastag réteggé, mit a kocsik forgalma még tömörebbé tesz úgy, hogy felbontáskor a véső alig vágja nagy kalapácsok alatt is.

Ez után következett 1872-ben a Váci utca asphaltozása, mert a nesztelen kocsiközlekedés az üzleteket is keresettebbekké és az utcán sétálást kellemesebbé, általában tisztává és sártalanná tevé. Később folyamodtak a Dorottya-utcai háztulajdonosok és kereskedők annak asphaltozásáért, mi 1872-ben szintén meg történt. Az után jött a Gizellatér, így hódítván meg egymás után a legszebb utcákat az asphalt comprimé, sőt a magyar asphalt-társaság is kezd versenyt csinálni a burkolás terén.

Van ugyan ellene azon kifogás, hogy a lovak könnyen elcsuszhatnak rajta; ezt a Kristóftéren kockakövezetszerű rovátkolással akarták kikerülni, de a rovátkok hamar elkoptak s beteltek; azonban a kocsisok lassankint megszokják az óvatos hajtást; ez a legjobb gyógszer.

Faburkolatok.

Legrégibb faburkolata a fővárosnak a Lánczhidon található. Azután készült 1871-ben a lánczhid és alagut közti utnak mintegy 30 öl hosszú darabján kísérletképen szintén amerikai faburkolat, melyet *Norris* úr amerikai vállalkozó saját költségén épített 6 évi jótállással, s fizetést nem kívánt mindaddig, míg a határidő jó eredménnyel le nem jár.

Ezen pont azért választatott a rendszer kipróbálására, mert a budai pályaudvar itt nagy teherforgalmat idézvéen elő, s még hozzá tetemes emelkedéssel is bírván, tarthatósága kemény megpróbáltatásnak van kitéve.

Ezen neme a burkolatnak „*Nicholson*”-ról neveztetik el, s áll 3” széles, 6” magas és 10—12” hosszú lucz-fenyő (*Fichtenholz*) fakockákból, melyek rostszínükkel állnak fölfelé, alattuk kátrányozott fenyüdeszka borítja a talajt, s a kocka-sorokat 2” magas, élükön fekvő léczek választják el egymástól, míg a felettök maradó 4” mély s 1” széles hézag borsószemnyi kavicssal tömetik ki keményen, s az egész felszín kétszer kátránnyal beöntetik, mely után poronddal behintetik és naponkint locsoltatik 3 hóig.

Ezen burkolat a próbát jól kiállta, 6 év alatt csak apróbb javítás történt rajta, s így 1876-ban elfogadtatott, és fentartása elhatározott; azóta ismét két év telt el, s ha itt-ott gödrös is, még mindig türhető állapotban van.

Ma már a Sugár-ut főkocsiját végig szintén faburkolattal van ellátva, nemkülönben a Fürdő-utca és a Margithid.

E burkolatot ámbár ajánlja azon körülmény, hogy a kocsival közlekedést zajtalanná teszi, de oly tisztának és egészségesnek nem mondható, mint más burkolatok, mert minden nedvességet magába vesz, s sokat gőzölög; továbbá, mivel szerfelett drága és sem a közlekedésnek, sem az időjárás behatásának huzamos ideig ellenállani nem képes, nagyobb mérvű elterjedésre nem számolhat.

Törött kavicsalapozás.

Nevezetes előhaladási mozzanatot képez az utcák burkolásánál a törött kavicsalapozás. Célja az, hogy a köbkövek fekvése biztosítottak, s a burkolat süllyedése és gödrösödése elkerültessék; mert a tapasztalat azt mutatja, hogy a talaj bármennyire tömítettik is, elég szilárd alapul nem szolgál a köbköveknek, ezek a terhes kocsik kerekei által egyenkint benyomtatnak, helyükből kimozdítatnak, az ütközésnek engedve elferdülnek, s ez által a szomszéd köbkövek rongálására és ferdülésére is okot szolgáltatván, csakhamar előállnak az új burkolatoknál is a gödrök. Ellenben a zuzott kavics a tömítésre nagyon alkalmas lévén, mivel a nyomás alatt egymásba akad, s ugyszólván belekapaszkodik, míg a gömbölyű kavics egymás alól kicsuszik, újabb időben fontosabb utak és utcák alapozásánál a zuzott kavicsot használják úgy, hogy a laza talaj hengerezéssel, vagy más uton lehetőségig lenyomatván, vagy tömítettván, vastagon megöntetik zuzott kavicssal, mely aztán nehéz hengerek segítségével szintén tömörre tétetván, csak ezen felül következik a köbkövek szokásos lerakása, melyeknek már most a kőalap semmit sem enged.

Ilyen zuzott kavicsalapozás 9" vastagságban Pesten először az Eskü-tért Hal-térrel kapcsoló rövid, ugynevezett Torony-utczán készült kísérletkép 1871-ben, s folytatott a Kecskeméti-utczán is még ugyanazon évben; később a Kerepesiut boulevardszerű kiépítésénél 1873-ban az alapot szintén ez képezte, a Ferencz József-tér szintén így kezeltetett, s így már most terjed az egészséges eszme, de olesónak épen nem mondható, ha szintén kifizeti is magát.

Boulevardok szerkezete.

Más utak szerkezetétől sok tekintetben eltérnek a boulevardok mind felső beosztás, mind külső kiállítás és disz, mind alszerkezet tekintetében. Elősorolásuk ezt bővebben igazolandja, de mint egyes műépítmények is megérdemlik a külön felemlítést.

Boulevardjaink közt a belső kör-utnak kiépítése kezdetett legelőször 1872-ben az osztr. államvaspálya udvaránál, s haladt azon évben majdnem

a Deák Ferencz-térig, 1873-ban a Rostély-utcaig, s 1875-ben és a következő tavaszon a Kerepesi-uton túl vagy 30°-al, mely összes munka került 874,705 frt 33½ krba. Felső beosztásánál szem előtt lett tartva, hogy a rendetlen szélességű nagy országútból, melynek jó burkolattal ellátása és fentartása ily szélességben nemcsak költséges, de czéltalan is lett volna, egy a forgalom erejének megfelelő szabványos — közép értékben 13° széles — kocsit lehető, kevés töréssel lehasították; azután a két oldalon elegendő széles járdák kiméretvén, a kettő közt eső rendetlen alakú területek rendezékké idomítva, szintén a kocsit felőli oldalukon is széles járdával látassanak el, és olcsóbb kövezzel burkolva, bér- és társas-kocsik tartózkodó helyéül szolgáljanak. A járdák kocsit felőli oldalai fákkal kiültetettek, s diszes rezesített lámpákkal berakattak. Végig vonul ezen körút két oldalán a közuti vaspálya két vágánya, a járdától oly távra, hogy ott még egy kocsit elférhessen a fel- és leszálló közönség, és a bolti áruk szállítása számára. Járdái emeltek, asphalt compriméval készültek, diszes szegélykövek közt — az „Anglo-Hungarian-Bituminous Rok-Paving Company Limited“ czimű társaság által. Alszerkezetében a talajtömörítés után 6" vastag betonréteggel borított, melyre 3" vastag dunakavics öntetett, s a gránit köbkövek abba rakatván le, ez által az egész uttest egy darab vízhatlan szilárd kőalapot nyert, melynek folytán az alap átázása és a kövek benyomatása lehetlenné vált.

1873-ban épült boulevardszerűleg a Kerepesi ut; itt is ugyanazon elvek érvényesültek, de itt oly rendetlenségek nem fordultak elő, melyekből a bérkocsik tartózkodó helye kikerült volna; tehát a fölösleges szélesség egyszerűen járdává tétetett, annyival is inkább, mert így nemcsak fentartása olcsóbb, de később az utca homlokvonala is a Rókus-kórház elbontása után változás alá vonatván, akkor a boulevard, mely már a végleges tengelybe van fektetve, érintetlen marad és csak a széles járda házak felőli oldalából vágatik végig egy szalag. Alszerkezete a Belső-Kör-uttól abban különbözik, hogy alapját törött kavics, nem pedig beton képezi. Ezen is végig vonul a két vágány közuti vaspálya, járdái emeltek és asphalttal készültek.

A Sugár-ut, a főváros e disze, később készült és 1877. febr. 15-re lett befejezve. Ez egy 8-szögű tér és egy körönd által 3 felé van osztva. A 8-szögű tér (Octagon) fekszik a Nagykörutal való átmetszésében, kiljebb esik a körönd, melyen kívül a Városligetig csak nyári lakok építhetők. Az Octagon-téren belől a Sugár-ut 18°, azon kívül 24° széles. Középe az Octagonig 10° szélességben kocsit faburkolattal, két oldalon 4—4 öl széles járdákkal, melyek szélén a kocsit faszorok szegélyezik; külső részén ellenben a 7° széles, faburkolatu kocsit két egyenlő, 22'—6" széles, kavicsolt út zárja be, két-két oldali faszorokkal, egyik a gyalog járók, másik lovasok számára; ezek mellett következnek ismét 17' széles köbköves kisebb kocsitak, s azután jönnek a 11'—6" széles asphalt járdák. Az octagon és körönd területére egy kis parkirozás és szökőkutak vannak tervezve.

Kopott kövek értékesítése.

Azon trachyt, mely Apátkutról az utat megtette a fővárosig és végtére egy főutezában valahol lerakatik, koránt sem fejezte be még utját, s nem érkezett meg hányódása biztos révébe. Igazi hureczolkodása még csak ezután kezdődik, míg láthatlan elemeire apróztatván, a Dunába nem jut.

Ennek lefolyása következő: a mint a köbkő egyik oldala elkopik, megfordítják vagy kétszer a másikra, ha ez is elkopott, elviszik valamely kisebb utczába, s ott terméskő helyett használják burkolásra, ha már itt is elkopik, töredezik, akkor kihordják a kültelki utakra, s zuzott kavics alakjában macadam-burkolatra fordítják. Itt aztán porrá töretik a kerekek alatt, s por és sár alakjában visszaszármazik a város beltelkeire, hol az utczákból és fedelekről az eső a csatornába, s ezek a Dunába juttatják. Akkor már nem kő, csak homok, melyet a hivatalokban porzónak használnak. Így jár a szilárd trachyt-szikla is, hát valamely gyengébb szerves lény hogy ne lenne az enyészet játéka!

A gránit keménysége folytán nem alkalmas zuzásra, de szintén többszöri megfordítás alá vonatik, s ha már gömbölyüre kopott, folyókák burkolására használtatik.

Burkolások haladása.

Hogy forradalom óta sok történt e téren, az kétségtelen, de az is bizonyos, hogy az utolsó alkotmányos évtizedben több történt, mint előbb kétszer annyi idő alatt.

A haladás mérlegelésére álljon itt egy kis táblás kimutatása az utolsó évtizednek, mely a kövezetekre fordított összegeket mutatja, benne foglaltatván az új kőanyag ára, az új kövezések, átkövezések, javítások és járdarakatások munkabére, de kizáratván minden kül- és beltelki macadamutak.

A k ö v e z é s		Észrevétel	
é v e	értéke forintokban		
1868	140.201	} Pest város részéről.	
1869	181.830		
1870	527.716		
1871	505.299		
1872	429.797		
1873	651.739	} Buda város részéről.	
	96.605		
1874	720.927	} Budapest főváros részéről.	
1875	123.757		Fentartás
	307.646		Új burkolás
1876	117.750		Fentartás
	277.553		Új burkolás
1877	120.165		Fentartás
	360.886	Új burkolás	

Ezen kimutatásban ugyan zavarólag hat az áttekintésre a fővárosok egyesítése, és ennek folytán az évi számadások rovatainak alakulása; de azért tisztán látszik:

a) Hogy Pest városa 6 év alatt fél milliónál többel emelé burkolási évi kiadásait.

b) Hogy az egyesült fővárosnak legmagasabb e tárgy kiadása volt 1874-ben, de az általános tönk visszahatása itt sem maradhatván el, azután lassabban haladhatott.

c) Hogy a tönk után is 400,000 frt körül jár évi kiadása e czímen.

Burkolások értéke, fentartása.

Erre nézve szükséges tudni, hogy minő és mennyi burkolat létezik a fővárosban. Ezt legjobban feltünteti a következő kimutatás:

Folyó szám	A burkolat megnevezése			Út vagy utcza		Észrevétel
				hossza. Kilometer	területe. Are	
1	Alapzat nélküli	m	mészköből .	14.157	878.78	
2		a	trachytból .	24.894	1714.24	
3		d	basaltból . .	8.936	608.61	
4	Alapzatos	a	mészköből .	18.932	1134.34	
5		a	trachytból .	8.899	629.07	
6		m	basaltból . .	7.703	709.49	
7	Trachyt-terméskő burkolat			54.382	4225.00	
8	" köbkő . . "			50.082	4180.70	
9	Granit köbkő . . "			12.168	2628.70	
10	Asphalt comprimé "			1.046	179.90	Azaz sajtolt asphalt. { John Norris rendszere szerint.
11	Fakoczka "			2.721	379.30	
12	Trachyt-járda			176.150	5637.14	
13	Asphalt coulé-járda			17.645	523.68	Azaz öntött asphalt.
	Összeg . . .			397.215	23.428.95	
	Ebből macadam . . .			83.021	5.674.53	

Az összes burkolások értéke a fővárosban mintegy 12 millió forintra tehető, a fentartás és tovább fejlesztés évi költsége pedig mintegy 3—400,000 frt körül jár.

Az utakon és nyílt téreken létező műtárgyak, mint szobrok, kutak, hidak, őrházak értéke mintegy 400,000 frt.

Járdafektetés és a burkolás költségének terhe.

A mint egy új ház felépül, a tulajdonos tartozik bizonyos záros határidő alatt háza és telke hosszában kőjárdát fektetni, mit ha nem teljesítene, a határidő leteltével az ő költségére a főváros építteti ki a járdát.

Az új kmtanácsi szabályzat még azt is javaslatba hozza, hogy a pesti oldalon a Nagy Köruton belől, Budán pedig a Dunaparton és Fő-utcán a Császárfürdőig különbség nélkül minden telek homlokzatán 2 év alatt az érdekelt telektulajdonosok költségén szabályszerű kőjárda fektetendő, és pedig az emeletes házakkal kiépített utcákban asphaltból. Szintén az is ki van mondva, hogy a ki nem kövezett utcák új kocsit kövezete a két oldali tulajdonosokat terheli 8 öl szélességig, a többi a főváros terhe; a már kikövezett utcákban pedig az új kövezés és járdafektetés terhének csak fele terheli a tulajdonosokat.

Az eljárás és behajtás következőleg kezeltetik. Kirovatik a homlokzatok hossza arányában a költség, és közigazgatási úton, épen úgy, mint az adó, behajtatik, addig is esetleg, mint teher, a nem fizetőnek telkére betábláztatván. A telkek vásárlásánál tehát érdekében áll a vevőnek, nemcsak a telekkönyvi teherlapot megtekinteni, hanem a pénztárnál is utána nézni, hogy a telket valamely városi költség nem terheli-e; mit ha elmulaszt, magának tulajdonítsa, ha a telekkel együtt a teher is átszarmazik rá, mert az ily városi költség nem a személy, hanem az ingatlan terhe, s a behajtás esetleg annak elárverezésével is fogatosítottatik.

Kültelki utak.

Az utak értékének felsorolásánál a kültelki utak is belevonattak az összeállításba, ezek az első pontokban látható macadam-utak legnagyobb részét teszik, miután a beltelken kevés macadam-ut fordul elő, s az is inkább Ó-Budán és Buda külső részein; az előbbinek ugyan legnagyobb része az.

A kültelki utak részint *állami országutak*, melyeket az állam építtet és tart fenn, ilyenek a soroksári, kerepesi, váci, vörösvári és új promontori utak; ezek mind macadam-utak; részint *fővárosi országutak*, ilyenek az üllői, a gyömrői, jászberényi, csömöri, szent-endrei, hidegkuti, kovácsii, budakeszi, és budaörsi utak, melyek a főváros gondozása alatt állnak, s szintén macadamokból épültek, a mennyiben ki vannak építve; részint városi főközlekedési utak, mint a kőbányai ut, Erzsébet királyné utja, zugligeti utak; részint végre helyi- és dülőutak, ilyenek a lóverseny-téri, és pékerdei ut, a Városliget háta megetti nyaralók közti utak, a kiljebb fekvő

nagy hajtsárut, löportári ut, a Sósforrásokhoz vezető utak, melyek többnyire rendes zúzott kövezéssel tartatnak fenn, míg a számtalan apróbb utak, dűlő- és határutak csak árok közé vannak véve, de sok helyen ez is hiányzik.

A mérnöki hivatal utépitő osztálya szervezés előtt.

Mint minden osztály, úgy az utépitő osztály is Pesten egy-egy I. rangú mérnök vezetése alatt állt szervezés előtt, kinek rendelkezésére álltak ugynevezett felügyelő mérnökök (a mi annyi volna, mint ut- vagy csatornain-spector), azután voltak kövezési felügyelők, rendesen napdíjas személyzet.

Elkülönítve állt ezen osztálytól a csatornázási osztály egy másik I. rangú mérnök alatt, saját személyzetével. Azonban a rendszeres szervezés mindkettőben hiányzott, és legtöbb függött az osztály élén álló mérnök egyéniségétől, mi lehetett az ügyek haladására jótékony, vagy hátrányos. Budán alig egy pár mérnök volt a főmérnök rendelkezésére, ott tehát külön utépitő osztályról nem is lehet szó.

A két osztály egyesítése, s munka beosztása.

A két osztály külön működésének zsidbasztó hatása a fővárosok egyesítésénél működött nagy szervező bizottmányt arra birta, hogy a két osztályt egyesítse, és az I. rangú mérnököket meghagyva, egy magasabb rangú, ugynevezett „szakosztályvezető mérnök“-öt állítson ezen rokon ügyek élére. Így jött létre az utépitési és csatornázási külön osztályok helyett a „közlekedési és szépitési osztály“, melyben most egyesítve van minden munkának vezetése, mely az utakra fordítatik, legyen az a föld felszínén burkolás vagy parkirozás, vagy a föld alatti csatornázás.

Ezen osztálynak most megvannak rendesen szervezett utmesterei, utfelügyelői, kőfelügyelői, műkertészei, és a hivatalban általában divatos I. és II. rangú mérnökei, I. és II. rangú segédmérnökei. Az utmesterek kint laknak saját felügyeleti területükön, s kapnak lótarási átalányt, a kőfelügyelőknek szintén a kőlerakó telepek közelében van irodájuk, s kőleltárt vezetnek, és kőutalványra szolgáltatnak ki követ a vállalkozóknak. Benn a központon: 1 mérnök foglalkozik kültelki utakkal, 1 mérnök a csatornázási ügyekkel, egy a parkirozással, a többi a beltelki burkolásokkal, mely célra a kerületek köztök fel vannak osztva, és 1 vezeti az irodai írásos munkákat, utalványkönyveket, iktatót stb. Megjegyzendő, hogy egy I. rangú mérnöknek képzett gépezsmérnöki minősítvényyel kell birnia.

IV. SZAKASZ.

P ö c z e ü g y.

Pöczegődrök.

Ilyenek létezése mindaddig teljesen meg nem szüntethető, míg a főváros minden utczája teljesen csatornázva nem lesz. Önérthetőleg ezek száma napról napra kevesbedik,

A régibb rendszabályban következő tétel foglaltatik a pöczegödrökre vonatkozólag: „Csak azon városrészekben, hol még főcsatornák nem léteznek, szabad kivételesen, azonban csak addig víz- és légmentes, bolthajtás alaku alapzattal bíró, és ugy a kuttól, mint a szomszéd határatól legalább egy ölnyi távolságban előállítandó, emésztő pöczegödröket építeni, míg a közcsatorna hiányán segítve lesz.“

„Ideiglenes szükségbeli emésztőgödrök előállítása szigoru büntetés terhe alatt tilos.“

A közmunkatanácsi újabb szabályzatban a pöczegödrök átalakítása hatósági engedély tárgyát képezi, s ezek a terven pontosan kitüntetendők. Továbbá az utcái csatorna kiépítése után a fennálló pöczegödrök eltávolítandók, s a hol most csatornázott utcában ilyek léteznének, 1 év alatt megszüntetendők. Az is meg van határozva, hogy ezek vízhatlanok legyenek, jól befedve, s 1 láb földdel borítva, és ugy készítve, hogy tisztításuk a lakásoknak alkalmatlan ne legyen. A falak vastagsága $1\frac{1}{2}$ '-ra van megszabva, de ugy, hogy minden 6" vastag falréteg után 1" trasz- vagy cementvakolatréteg következik; fenekük szintén $1\frac{1}{2}$ ' vastag, de 3 rétegre osztva $\frac{1}{2}$ " cementválasztékkal, mi a régibb gödrök átalakítására is ki van terjesztve, ha azok valakinek alkalmatlanok volnának; a kuttaktól pedig 3 öltre és a szomszéd faltól 1 öltre kell maradni a pöczegödörnek.

Ezekből látszik azon óvatosság, melylyel ezen szükséges rossz alkalmazásánál még egy ideig eljárni akar a hatóság.

Pöczegödrök kezelése.

Ezek ha megtelnek, tartalmuk kocsin hordatik ki a megjelölt kültelki pontokra, s ott betemettetik. A kihordás régen nyitott szelepes hordókban történt, vödrökkel merve ki. Az újabb tudomány és haladás dicséretére legyen megemlítve, most már a csatornatisztításra vállalkozók, kik a magán pöczegödrök tisztítását is végzik, légmentes hordókkal vannak felszerelve, melyek alkalmas gépezet segítségével légüresekké tehetők, midőn egy tömlő a pöczegödörbe vezetettvén, s a közlekedő szelep felnyittatván, néhány perc alatt a hordó felszívja a pöczeanyagot meritgetés nélkül, tisztán a lég nyomása folytán, mely által a lakosság sok kellemetlenségtől meg van kímélve.

A fővárosban használt árnyékszékrendszerek.

Mivel még az árnyékszékügy szabályozva és valamely rendszer kizárólag és véglegesen elfogadva és kötelezőleg elrendelve nincs, következése az, hogy van minden képzelhető rendszer alkalmazva az árnyékszékeknel.

Az 1870-diki építési rendszabályokban csak annyi van mondva: hogy a lakásokhoz aránylag elegendő árnyékszék építendő, 33" szélesre és 54" mélyre, tűzmentes szellőző csövekkel, s hogy a levezető csövek fából nem

készíthetők. A legújabb tervezett szabályzat a csatornázott utcákra kötelezőknek mondja ki a vízárnyékszékeket.

Eddigelé legelterjedtebb az ácsőrendszer öblítés és pöczegődör nélkül egyenesen az udvari csatornába vezetve. Az árnyékszékek csoportosítva vannak, s több lakónak jut egy árnyékszék, tehát közös. Az árnyékszék helyisége a falban közös szellőztető csővel bír, s több helyen az esővíz bevezetésével mosatik.

Az újabb házakban kezd a closett meghonosodni, s minden lakó külön árnyékszéket kap, sőt az egyes lakásokba is szerkesztetnek külön cloettek. Az üllői laktanyában Czigler mérnök tölcésérrendszere van alkalmazva, hol minden emeleten a főcsőre illesztett közös tölcéséren vannak körben az ülések, s a földszinten vízzel telt tartóban felfogott ürülék naponta a szerkezet átmosásával lebocsátatik. Némely jobb házakban fordul elő Jennings-nek kettős vízzáru szerkezete is, hol a csésze vízzel mindig tele van, s minden használat után teljesen leeresztetik, s magától ismét megtelik. Beiwinkler Károly ur is hozott javaslatba egy árnyékszék-szerkezetet, hol a földszinten vízzel tett üreg fogná fel a napi ürüléket, s egyszer bocsátatnék le rohamosan. Ilyen van a Szegények házánál próbakép alkalmazva, s néhány magánházban.

Lohr József építész ur egy másik szerkezetet talált fel, hol minden emeletben vízzel telt, zománcozott vasvályu fogná fel a napi ürüléket, s egyszerre volna lebocsátandó, ebben a kellemetlen felfrecsesenés is mellőzve van, s az előbbinél annyival jobb, hogy a talajt nem fertőzteti be. Ilyen van az általa tervezett új kényszerdologházban, de a vályuk még ott zománcozva nincsenek.

Házi csatornák, kiöntő helyek.

Ezekre a legújabb építési rend azt mondja, hogy a hol utcái csatorna létezik, 1 év alatt minden ház magán csatornával látandó el, melynek utcái része hatóságilag a fél költségén épül. Az előbbi szabályzatban benne volt a csatornaszelvény 5 □'-al, és hogy a csatornáknak a kutaktól legalább 2 öltre kell távol tartatniok, vagy márványból és kőragaszszal készülniök, főleg pedig az, hogy a kiöntő helyek vízzárral választandók el a csatornától. Ez azonban a létező házi csatornáknál nincs általánosan keresztülvive, s kiöntőhelyek minden emeleten az árnyékszék közelében vannak elhelyezve és a külön cső meggazdálkodása végett egyenesen az árnyékszékbe vezetve.

Régi csatornák az utcákban.

Pesten a Belvárosban voltak az első csatornák, mi igen természetes is, hiszen még 200 év előtt külvárosok nem is léteztek. Legrégibb csatornák a Kigyó-, Váci, Molnár- és Nagyhidutcákban keresendők, melyek egy része még a múlt századból jött át.

Jelenleg a bal parti résznek $\frac{2}{3}$ -ada van már csatornázva különböző

időkből különböző rendszer szerint; van abban lapos fenekű, teknő alakú és tojásdad, utóbbi, mint az újabb tudomány vívmánya.

A csatornák összes hossza mintegy 12 mérföld, melyek mintegy 2¹/₂ millió forint értéket képviselnek, s kiterjednek a népesebb utcákra.

A főgyűjtők 5 főtoroklaton ömlenek a Dunába, melyek magassága igen különböző annyira, hogy 3'-tól 15'-ig váltakozik a Duna szempontja felett. A lejtés elég kedvező, a gyűjtőknel $\frac{1}{800}$ — $\frac{1}{1000}$, a csatornáknál $\frac{1}{200}$ — $\frac{1}{400}$; a gyűjtők összes hossza mintegy 2 mf.

A jobb parton volt Buda városának kevés csatornázása van. A Tabában és Krisztinavárosban az indóház környékén van valami csatornázás, a Szent-János- és Attilautczákban, a tabáni templom környékén és a Dunaparton lefelé a Rudasfürdőig; az Ördögárok pedig végigvonul mindkét városrészen, s főleg most miután beholtztatott, azok legnagyobb gyűjtőjét képezi.

A Vár legnagyobb részben csatornázva van, valamint a Viziváros is. Az Országút-városrészben a Főuteza és Élelmezési raktár-uteza bir csatornával, míg Újlak és Ó-Buda azt nélkülözik, utóbbinak alig levén csak megemlíthető csatornája is.

A jobb parti csatornák összes hossza mintegy 3 mf. s értéke 5—600,000 frt.

Csatornák tisztítása és annak költsége.

A csatornák tisztítása még eddig a fővárosban kézzel történik. Felnyitvatnak az uteza közepén fekvő kő- vagy vASFedő a lejáró aknáknak, s az alatt működő egyén vödrenkint az aknához szállítja a sarat és iszapot, mi ott felvonatván, az utcára ürittetik, honnan oly kocsikba öntetik, melyekre négy szegletű ládák vannak erősítve, s tökéletesen záró ajtókkal ellátva, míg a kiürítés céljából oldaluk is lehajtható. Ezek fenekére szalma van terítve, melylyel együtt lehányatik az iszap is. Ezen ládák a kocsikkal együtt tisztességesen vannak kiállítva, felszerelve és szépen megfestve, úgy hogy ezen eljárás sem a szemet nem sérti, sem a lakosságnak tulságos kellemetlenségét nem okoz.

A tisztítás költsége a fővárost terheli, mely azt vállalkozókkal teljesíteti.

Előfordul a tisztítás szüksége inkább a régi szerkezetű, lapos fenekű csatornáknál, s azoknál, melyek csekély eséssel birnak, és vízvezeték nélküli vidéken fekszenek. Évenkint átlagban mintegy 1000 öl hosszúságú csatorna kerül tisztítás alá, s annak költsége tesz ki tiz-, tizenkétezer forintot, tehát ölenkint 10 frtot.

Évi befektetés és fentartás.

A csatornaháló fejlesztése és tovább építése a főváros gondjainak fő tárgya. Ezen irányban évenkint minő beruházások történnek, az utolsó évtized e tárgyú kiadásainak összeállítása legjobban előtűnteti, mely itt következik.

Új csatornák építésére fordított:

1869-ben	300.000	frank
1870-ben	550.000	"
1871-ben	400.000	"
1872-ben	560.000	"
1873-ban	860.000	"
1874-ben	865.000	"
1875-ben	675.000	"
1876-ban	500.000	"
1877-ben	540.000	"

Összesen 9 év alatt 5,150.000 frank, vagyis mintegy két millió forint, melynek átlaga 1 évre, mintegy 200.000 frt volna.

A régi csatornák fentartása szintén nem kevés, mert az átlagban kerül évenként mintegy 60—80.000 forintba, s szerződéses vállalkozók által teljesítetik, míg az új építések árlejtésen adatnak ki.

A régi rendszer bajai.

Ezen állapotja a csatornáknak a fővárosban kielégítőnek épen nem mondható; már maga a csatornák alakja, melyeknek nagy része lapos vagy teknő fenekű, a legszebb esés mellett is alkalmat szolgáltat az iszapolásra, egészségtelen, s a tisztítással sok költséget okoz; továbbá nincs rendszeres csoportokba beosztva, mely miatt a csatornatartalom hosszabb úton jut a Dunába; baj az is, hogy a város közt van a Dunába vezetve, mely a folyam rondítására, s a város levegőjének fertőztetésére befoly; még nagyobb baj az, hogy a Duna közép vizállásánál a gyűjtők torkolatai mélyebben vannak fektetve, e miatt a Duna az évnek legnagyobb részében a csatornáknak a város alá behatol, a lefolyást akadályozza, a csatornáknak főleg nyáron a szerves testek gyors vegy bomlását és erjedését lehetővé teszi, s így a pestises levegőt a beömlési rácsokon és árnyékszékeken át a városban és lakásokban szétterjeszti; ezen felül a talajt is átnedvesíti és a kutakat megfertőzteti; s az iszapoláson kívül a csatorna falait homokkéreggel úgy bevonja, hogy azt csak nagy munkával lehet levakarni; végre legnagyobb baj az, hogy minden magasabb állásánál a Dunának a gyűjtők torkolatainak zsilibjeit elzárni, s míg az a 14'-on felül marad a város összes csatorna tartalmát szivattyuzni kell; nem ritka eset az is, hogy a magas vizállás okozta nyomás a gyengébb házi csatornát szétrobbantja, s a fertőzött vízzel a pinczét tele önti. Volt Budaváros emelkedett fekvésénél fogva ezen bajoknak általában nincs kitéve, de alsóbb részei igen is; azonban ott a főbaj, hogy csatornái a zápor esővizek befogadására elégtelenek, a rendszeres csoportosítás ott is hiányzik, s a zsilibek elzárása ott is szükséges.

Új rendszerek.

1869-ben *Sir Morton Peto és társai* megkeresése folytán *Bazalgette* London főmérnöke itt a helyszínén tanulmányozván a viszonyokat, Pestváros csatornázására tervet dolgozott; ez a város által alapul elfogadtatván, a nt. Közmunkatanács elé terjesztetett, mely nézetét a Duna szabályozás ügyének eldöntéséig függőben tartá; azonban 1873-ban az összes fővárosra határozott csatornázási tervet tett közzé.

A *Bazalgette* terve szerint lett volna Pesten két csatornaterület, a magasabb szabad lefolyással a város külső részeiből alkotva, míg a másik a belső mélyebb részekből, — s ennek vizei a város alatt szivattyu által felemelve, öntettek volna a Dunába. A mélyebb terület vizei két fögyűjtő által voltak összeszedve, ezek egyike a nagy körut táján (mi még akkor tervezve nem volt) vala elhelyezve, másik a Dunapart közelében, s elzárta és magába felvette a Dunára sugárosan irányult régi csatornákat. Ezen rendszer költsége lett volna 2.500,000 frt.

A közmunkatanács terve hasonlít ehhez, de már a körutra fektetett gyűjtővel, s miután a Dunaszabályozással a soroksári ág elzárása czéloztatott, mely a nagy Duna tükre alatt maradt, ebbe volt vezetendő a város csatornáinak esővíz tartalma, s csak a rendes pöcze és mosóvíz lett volna a szivattyunak alávetve úgy, hogy ha a víz 0 felett 5'-ra emelkedik, a medence tartalma magától kiömölhessék. Itt is megvolt a magasabb terület külön csatornája, mely a 0 felett 14' magas torkolattal birt, de a Duna áradásainál elzárható volt, s vizei a medenczébe vezethetők. Az öblítés torlaszolás, a Duna, Rákos és a vízvezeteki medence által volt tervezve. A költség volt 2,223.600 frtra számítva.

A Duna jobb partján 5 völgyet különböztet meg, s mindenik csatornáit egy közös gyűjtőbe vezeti, mely Ó-Buda közepétől az összekötő vasut hidjáig terjedne, hol 7' magasságban 0 felett szabadon ömlenék a Dunába, Ó-Budán a Radlmalomtól kapván állandó mozgó vizet, s számos vészkiömlőkkel volna ellátva. Ezen fögyűjtő az Ördög-árok alatt syphont képezne.

1874-ben 14 jeles szakértő kéretett fel tervkészítésre, kik közül 6 el is fogadta a megbizást. Ezek voltak: *Lindley W.* Londonból, *Durand Clay Aladár és Mille* együttesen Párisból, *Dollman O.* Hamburgból, — a fővárosból pedig *Lechner Lajos, Vogler József* és *Bodoky Lajos* mérnökök; azonban csak 4 terv érkezett be, *Bodoky, Lechner, Vogler* és *Durand Clay* részéről.

Ezek részletes ismertetése igen messze vinne. Közös eszme mindenikben:

- a) Az öblítő rendszer elfogadása.
- b) A sugáros rendszer megszüntetésével a Duna mellett párhuzamos fögyűjtők alkalmazása.
- c) A Nagyköruton fektetett 2-ik fögyűjtő.

d) A bal parti főgyűjtő tartalmának géppel emelése.

e) A bal parti magasabb terület különválasztása.

f) A főgyűjtőknek a Rákospatakkal mosatása.

A többi részletek kisebb-nagyobb eltéréseket mutatnak. Mindnégy tervet egy becses füzetben összeállítá *Mihálik János* ny. miniszteri tanácsos ur 1877-ben, s táblázatokkal és összehasonlító térképpel látta el.

Végleges rendszer.

Lechner Lajos mérnök ur terve találtatván legjobbnak és a kivitelre alkalmasnak, azt külön ismertetni is érdekes lesz.

E szerint a bal parton a parti főgyűjtő és nagy köruti gyűjtő megtartatik, szintén egy külön gyűjtő is tervezetik a magasabban fekvő területekre szabad kiömléssel a Dunába; a soroksári Dunaág a levezetés céljára egyáltalában nem fog szolgálni, hanem az összekötő vasuti hid felett elhelyezett gyűjtő medenczéből emeli a csatornatartalmat állandóan egy 60 lóerejű gép, és egy vascső vezet a Duna közepére egész a viz sodráig. Ehhez járulnak még gépek a Duna magas állása idejére, és azon esetre, ha az összes legnagyobb folyadéknak 5 m. magasra kell emeltetnie. Ezekkel együtt 240 lóerő volna igénybe véve. Mindhárom gyűjtőjének esése $\frac{1}{2000}$.

A kis csatornák öblítését nagy esések folytán szükségtelennek tartja; a gyűjtők részint saját vizökkel, részint a Duna és Rákos vizével, s alternatív terve szerint esetleg talajvízzel mosandók.

A vízárnyékszékek általános behozatalát s fejenkint és naponkint 5 \boxtimes viz elhasználását föltétlen szükségnek tekinti.

A Rákos bevezetését a Váci ut mentén tervezi.

A két mélyebb gyűjtő egyesülése után egy közös tojásdad gyűjtőben vezet tovább a folyadékot, melynek egyik oldalán padkája van. Ennek fenékmagassága a szivattyutelepnél egyenlő a Duna 0 pontjával.

A jobb parton az 5 csatornaterület meg van tartva. A parti főgyűjtő, mely az ó-budai Floriántérnél kezdődik és az Ördög-árok kiömlőjében végződik, $\frac{1}{2000}$ eséssel a 3 első völgyet esapolja le; az Ördög-árok tisztán csapadékvizek levezetésére tartatik fenn, s a pöcze számára annak két oldalán párhuzamos külön gyűjtők szolgálnak; ezen az uton csapoltatik le a 4-ik völgy; az 5-ik völgy számára a Sashegytől, az Erzsébetforrást utba ejtve, nyílt árkot tervez.

A jobb parton szivattyu nem tervezetik, hanem szabad kiömlés a kellő számú vészkiömlőkkel.

Az egész csatornázásra költségvetést nem ad; mert abban összes létező és bővebben tanulmányozandó csatornáink fontos tényezőt képeznek, de a pesti gyűjtő és szivattyutelep költségét, mint a melyek kiépítése első helyen szükségesnek, 688.994 frtban állapítja meg.

V. SZAKASZ.

K ö z t i s z t a s á g.

Utak öntözése.

A fővárosban az utcák öntözése el volt különítve a járdák öntözésétől, utóbbival a házi urak tartoztak, míg az elsőt a város teljesíté. A járdaöntözés történt a házi kutból, vagy a hol vízvezeték volt, abból, a házi csapok segélyével, melyek a járdában vannak elhelyezve, s ily esetben a házi ur tartozott a fővárosnak bizonyos átalányt fizetni a járda öntözésére elhasznált vizért. Azonban az 1878-iki köztisztasági szabályzat 3. §-a ezt megszüntette.

Az utcák öntözése több vízvezetékkel ellátott utczában a kocsiuton levő csapokon át történik guttapercha csövek segélyével, a boulevardokon két ily cső egyszerre lövelvén két irányban az óriási vizsugarat; azonban némely utcákban pl. a Hatvanin, a Ferencziek terén s még néhány helyen azon új szerkezet használtatik, „tömlőcső taliga” vagy „hengerfecskendő” (Schlauchwalze) néven, mely két nagy kerék közt egy dobra csavarván fel a vízzel telt csövet, nagyobb távolsáig eszközölhető általa a locsolás addig, míg a dobon levő összes cső le nem csavarodik az utca hosszában.

Általán a többi utcákban kocsik által történik az öntözés az előljárásságok felügyelete alatt vállalkozók útján, kik napdíjat kapnak s a város öntöző kocsijait használják 1 évi szerződés mellett, és pedig az mindinkább kezd divatból kimenni, hogy egy ember segélyével hátul tölesérszűrő himbálásával történjék a víznek jobbra balra szétszórása, e helyett azon rendszer használtatik, hogy egy likaesos cső áll a hordó háta mögött a kocsi irányára épszög alatt, két görbe véggel, mely egy második személy segélye nélkül teljesíti az öntözést, a kocsis által felülről nyitható szeleppel.

Járda-tisztítás. Utczai szemét.

A járdán a tisztítás, hólapátolás és a jeges járdák homokkal behintése a házi urak terhe. A hanyagolásra pénz vagy fogságbüntetés van szabva, mely első helyen a házmestereket terheli.

Az utczai szemét seprítéséről és kihordásáról a város gondoskodik szerződéses vállalkozók útján. Azonban a hókihordatás külön rovatot képez, és néha nagy terheket ró a városra; eszközöltetik fogadott kocsik által, az előljárásságok felügyelete alatt, házilag kezelve, — előzetesen a hó a kocsiót szélére lapátoltatván.

Az utczai szemét ügye több tárgyalásokra adott alkalmat az újabb időkben, s ezen ügynek tanulmányozásával egy bizottmány tüzetesen foglalkozott, mely a szemét és sár szaporodásának és keletkezésének forrásait kutató, s azt a lehetőségig csökkenteni igyekezett.

Tisztítás rendszere, személyzete és költségei.

A járdák tisztítását a házmesterek annyiban teljesítik, hogy minden reggel a szemetet arról leseprik a kocsiutra, ugyanazt teszik a hóval is, melyet, a mint esett, azonnal igyekeznek lelapátolni a kocsiutra, a fagyot fel szokták vágni s letisztítani a járdáról, addig is pedig reggelenként homokkal, kőporral, hamuval, fűrészporral, vagy timárforgácsesal behintik.

A kocsi ut tisztítására még eddig seprő gépeink nincsenek, tehát a seprés kézi erővel történik, és pedig az aszfaltos utcákban másképp, mint a többiekben. Közönségesen az utcaseprést 20 felügyelő alatt mintegy 300 rendszeren felfogadott utcaseprő személy végzi, kik lapos vaskapával a sarat és szemetet a kövezetről felvakargatják, s nyirágseprűkkel előre seprik, a meddig a seprű birja, akkor kis rakásokban az ut és járda széléhez tolják, honnan az fedetlen kocsikra hányatik fel, melyek minden dombocskánál megállnak. E szerint kézi talicskák a tisztításnál nem használatnak.

Másképp van ez az aszfált utaknál, főutakon és boulevardokon. Az ott működő személyzet minden szemetet és hulladékot azonnal szemétlapátra seper fel, az aszfalt utakon vassodrony seprővel, és talicskába önti, mely egyelőre az utca szélén álló szemétládákba ürittetik, honnan a kocsi felveszi. Ezen ládák tisztességesen be vannak festve, s a kerület nevével és számmal ellátva.

Az utcák és terek tisztítása és locsolása kerül évenként a fővárosnak mintegy 200.000 forintjába.

Házi és gyári hulladékok, s ezek kihordása.

A házi szemét, házi hulladékok, vagy esett állatok kezelése és kihordása egészen különböző természetű az utcái szeméttől. Ez a lakók terhe, kik mind háromról különféleképp gondoskodnak.

A házi szemét a fővárosban minden lakásban szemétládácskába gyűjtetik 24 órán át. Mindennap egyszer megjelenik a szemetes kocsi, mely a vállalkozó tulajdona, s előírás szerint csukható fedelekkal van ellátva, megfestve, és úgy szerkesztve, hogy utközben a szemét ki ne hullhasson, nehogy az utcái szemetet szaporítsa. A kocsi megjelenését előre hirdeti hangos csengetés, melyre a cselédség szemétládáival az utcára siet, s azt a kocsira üriti.

Más házi hulladékot, udvari szemetet s törmeléket e kocsik felvenni nem szoktak, hanem, ki ilyenek birtokában van, elhordásáról önmagának kell gondoskodnia.

Ugyanaz történik az esett állatokkal is, melyek végett a gyepmester megkeresendő, ki azt külön fizetésért saját, arra készült két kerekű kocsiján kiviszi, természetesen letakarva.

A szemétkihordásért, világításért, vízvezetékért a házi ur jogosítva van 6°/_o-ig terjedhető külön díjat szedni a lakóktól házbérök után, ő maga

szintén külön díjat fizet a városnak, és pedig a szemétkihordásért $\frac{1}{2}\%$ -lit házadója után, a vízvezetékért, minden legkisebb helyiségért 1 frt 50 krt, és a kertöntözés □ öle után 10 krt, míg a szemétkihordási vállalkozókat a város fizeti, mi évenként mintegy 70.000 frtba kerül. Ezek felügyeletét a kerületi előljáróság teljesíti.

A gyárak hulladékai a gyárost terhelik, ezekkel a város nem foglalkozik.

Szemétkihordás, s annak külkezelése.

E czim nem kis gondot okozott a fővárosnak, mert a szemét már magában sem valami kellemes, és attól igyekszik az ember szabadulni, ha pedig még azon nagy mennyiség is számításba jön, a mi az összes fővárosból naponként kikerül, annak ollyszerü elhelyezése, hogy az senkinek alkalmatlan ne legyen, s mégis elfuvarozása se nehezedjék oly mérvben a városra, amint az a mulhatlan szükség által indokolva nincs, nem csoda, hogy gondot okozott. Természetesen csak városi területen helyezhető is el, melyet elértéktelenít.

Ezen körülmények folytán már többször szóba jött a szemétkihordás is, de az még eddig gyakorlatban nincs. Szokás a szemetet a mezőn átkutatni is, s a benne találtató tárgyakat osztályozva csomagolni és értékesíteni. Ilyenek: vas, üveg, cserép, csont, rongy, papír stb. Az üzlet ezen nemének kihasználásáért a fővárosnak bérletet is fizetnek.

Ujabbán el van rendelve, hogy a szemét árkokban helyeztessék el, melyek azután betakarandók földdel. A földdel borítás ugyan a bérleőknek régebben is kötelessége volt, s mégis oly szemétkihordások következtek be, hogy nyár szakán a kerepesi országúton a közlekedés majdnem lehetlenné vált, a szemétkihordásból keletkező millió bogár és mérges legyek miatt, melyek az ut környékét ellepték, s utast és igavonó állatot nyomorgattak.

Jelenleg mind a három város végén vannak szemétkihordó helyek, melyek a mérnöki és főorvosi hivatal közbejöttével szoktak időről-időre meghatároztatni.

Köztisztasági szabályzat.

A szemétkihordás terjedelmes tárgyalásoknak eredménye az lett, hogy 1878. jan. 9-ről a fővárosi közgyűlés által egy ujabb szabályzat állapított meg és adatott ki, mely 29 §-ban behatóan intézkedik a köztisztaság szigorú fentartásáról. A mennyiben ez a szemétkihordás körül még ismertetve nem volna, legyen itt pótlólag röviden felemlítve.

a) A házi urat terheli a házban a lakók ellenőrzése, csatorna és árnyékszékek fertőtlenítése.

b) A járdaöntözés s az e czímen fennállott dijszedés megszűnt.

c) Trágyát hetenkint 2-szer ki kell vitetni, és pedig a város belsőbb részeiben csak éjjel.

d) Utczára önteni vagy lerakni egyáltalában semmi szemétfélet nem szabad, sem vizelni, s az árucikkek lerakása által okozott szemetet az illető tisztíttatja el.

e) Pöczetisztítás csak éjjel engedtetik légmentes szivattyus hordókban.

f) Járdaelfoglás tilos, úgy utczán valamely állat levágása, vagy a levágottak fedetlen szállítása.

g) Sertéshizlalás csak bizonyos övezetre van szoritva és a sertés-állásokra.

h) Törmelék megöntözve, vödörkben, vagy deszkán lebecsátandó.

i) Hólehányás fedélről az utczára csak reggel 7 óráig lehet intőjelek mellett.

k) Favágás boulevardon s asphalt-utczákon tilos.

l) Hirdetések falra nem ragaszthatók, s ilyenek leszakgatva, szét nem hánthatók.

m) Állatoknak utczán etetése tilos, bérkocsisok és vásárra jöttek is csak szabályok szerint s helyeiken tehetik ezt. Bérkocsisok állomásaikat tartoznak tisztán tartani s felöntözni.

n) Üres telkek 1 év alatt bekerítendők.

o) Ellenőrzés a házban az előljáróságot, kívül a rendőrséget illeti.

Illem helyei.

Nálunk az soha sem volt szokásban, a mi Bécsben, hogy a sima falban egy kő legyen beállítva, s az a jövő menő közönségnek szemei elé kitéve, vizeldeül szolgáljon, hanem vagy nem volt semmi, valamiképp most is még nagyon kevés van, vagy pedig ha épült e célra valami, az nemcsak a szükség, hanem az illem igényeinek is megfelelt.

Ilyen épült először a Deák-Ferencztéren 1870-ben angol minta és a Jennings rendszere szerint, s került 3757 frt 50 kr.-ba, mely egy kör alakú helyiség két bejárattal ajtók és fedél nélkül, ennek közepén levő syphonos medenceze szolgál víztartóul, mi azt befagyás ellen biztosítja, e körül van sugárosan egymástól elrekesztett 6 megálló hely; nyitott bejárása védfallal bir, hogy a beláthatást akadályozza. Ez vízvezetékkel kapcsolva nincs, s a sugáros rekeszek festett vas lapokból állnak, valamint az egésznek szerkezete is vasból van.

Sokáig nem volt több ennél, azonban a belső körut elkészültével a közmunkatanács hozatott Párisból néhány öntött vasvizeldét, s a belső köruton elhelyezte próbaképen; azóta több igen czélszerű alkotásu vizeldék jöttek létre, de számuk még mindig nagyon korlátolt.

Azonban, hogy minden szükségről gondoskodva legyen, mivel nyilvános árnyékszékek kulescsal csak épen parkokban található, utasítva vannak a főváros összes házmeistere, hogy bárkinek kívánságára azonnal kulescsal szolgáljanak.

VI. SZAKASZ.

I v ó v i z - ü g y .

Talaj alkata és a források.

Pest talaja eredetileg 4 rétegből áll, ezek : a homok, kavics, agyag és sziklarétegek. Utóbbi a környező hegyek lábait képezi, melyek a jobb parton a főváros közvetlen területén, a bal parton annak határán kívül nagyobb távolságban, Vácson, Pilisen fekszenek. Az agyagréteg vastagsága a Duna felé növekszik. A felső kövecsréteg inkább száraznak mondható, míg a mélyebben fekvő vízből, ez tartalmazván részint a Dunából benyomuló víztömeget, részint a légköri lecsapódások távolabbi pontokon beszüremlett, és ide leszivárgott vizeit. A sziklán fekvő 3 réteg annak a bal parti területen Kőbányánál előforduló legemelkedettebb pontjára nyulik föl, s onnan a Duna felé lejt.

Az 1875-iki talajfúrások a bal parton egy nagy vízmedenczét és két nagy áramot állapítottak meg. A medenceze terjed az állatkert éjszakeleti sarkától a váciuttal párhuzamosan a határszélig, s azon haladva be a Dunáig; alsó oldalát képezi a szeszgyár tája; legmélyebb pontja keleti oldalához és a Rákospatakhoz közelesik. E medenczében tőzegrétegek találhatók, vize rosz izü és kemény. Egyik áram e medenceze mellett keletre a Rákospataktól, a bécsi vasuton, állatkerten, pályaudvaron, s az újépület és Tüköry-töltés közti területen halad; csapadékterülete Kőbányáig terjed, s délre a kőbányai ut által határoltatik; a vízvezetéki szivatyutelep is, főleg ebből táplálkozik; vize bő és jó. Másik áram, vagyis 3-ik forrásterület a kőbányai uttól délre a Dunáig fekszik; vize a kőbányai hegyekből ered, s a Duna közelében természetes forrásokban tör elő, kitünő minőségű; ebből való az Illéskut is.

Ennyit előlegesen Pest talajáról és annak vizéről.

A víz megromlása.

Pest hajdan szigetben feküdt; a most ujabban tervezett nagy körút táján, mely a sugáruti octagon, népszínház és Malomutca környékén vonul el, a mélyületek egész sorát találja meg a lejtmerő műszer. Ez hajdan, ha nem a Dunának egy eliszapolt ága volt, úgy a városon végig vonuló Rákospatak medrét képezheté, vagy egyik után a másik is következhetett. Ezen mélyületeken átvonuló utcák kivétel nélkül szemétből, söpredékből feltöltve keletkeztek, mi a talaj más mélyedéseinek, a mélyebben fekvő utcáknak, s a Dunapartnak feltöltésére is általánosan használtatott a legujabb időig. Hogy e szeméttanyák és rétegek mennyi szerves anyagot tartalmaznak, melyek erjedése és feloldatása részben még most is tart, a pinczéből kiásott földből és törmelékből alkotott felső boríték alatt, könnyü elképzelni,

ugy azt is, hogy ez a talajviz megváltoztatására mily befolyással volt. Ilyen szeméttanyákul szolgáltak a — hajdani csekély terjedelmű — város körül kiaknázott homokgödrök.

A víz megrontására közreműködtek az ugyanezen zonában keletkezett temetkezési helyek, minőket a Rostély és Sütőutczában, és a Muzem mellett legujabban is fölfedeztek.

Még egy nevezetes tényező volt a talajviz megváltoztatására a pöczegödrök rendszere, mely a csatornázás kiterjesztése előtt általánosan volt az emberi ürülékek felfogására használva; sőt még a vízhatlan mész nélkül épített lapos fenekű régibb csatornák is, a keményebb részek leülepedésére, poshadására, s ezen veszedelmes anyagok talajvizbe jutása által annak megfertőztetésére nagy mértékben befolytak.

Budaváros vízzel ellátása a multban.

A budai oldal vízben elég szegény, minek oka a sziklás talaj, melynek repedései a csapadék vizeit nem fogják fel, hanem áteresztik, s azok a mélységben felhevülvén, a Duna egész hosszában bővizű gyógyforrások alakjában törnek elő, és kiömlő nagy vízmennyiségökkel, ugyszólván, lecsapolják a budai területet. Azonban kevésbé hegyes részein mégis vannak házi kutjai, melyek részben ihatók is; sőt a Vár némely pinczéiben is fordul elő kút, vagy tó. — A mennyiben a gyógyforrások közelében a kut is ásványvizet tartalmaz, pinczéiben behűtött Dunavízzel szoktak a lakók magukon segíteni.

Budai részleges vízvezetés, s ennek költsége.

A budai várban a királyi laknak külön vízvezetéke volt a régi hajóhid táján, hol a Duna régi vízmérezéje is állott a lánchid építése előtt. Ezen vízvezeték keletkezésére biztos adatokkal nem rendelkezünk; annyi azonban bizonyos, hogy már a török idők előtt Mátyás királyunk a 15-ik században az általa befejezett királyi lak kutjába óncsöveken vizet származtatott; tehát a királyi laknak vízvezetéke már ezen időben is volt, de a viznek Dunából felhajtása a legnagyobb valószínűséggel a királyi palota újabb felépítésének idejéből, 1771-ből való; mert a Mátyás király vízvezetéke a történelem szerint 8 stadiumnyi *) távolságról szállítá a vizet, mi valamely svábhegyi kutra utal.

Egy másik vízvezeték fedezé a vár vizszükségletét nyilvános kutak utján, a Vizi városból a lánchidépület melletti városi telekről, melytől a várba fel, egy átmászható csatorna alaku alagutban, egy cső vezetettett. Ezen 4 ló erejével hajtott vízmű eredetét még a török időkben keresik; annyi bizonyos, hogy e vízmű 1854-ben bérbe adatott, mivel kezelése mintegy 6000 forinttal többbe került, mint a mennyit jövedelmezett.

*) Egy római stadium = 97.67 öl.

A svábhegyi forrás is használtatott a Várnak vízzel ellátására. Azonban egyik sem elégítette ki a szükségletet, sőt utóbbi naponta fogyott; azért 1855-ben oly gőzművel kapcsolt vízvezeték terveztetett, mely az összes budavárosi 40,000 főnyi lakosságot vízzel elláthassa, naponta 40,000 akót *) szállítván.

Ezen vízművet előállította *Clark Adám* angol mérnök, ki az alagutat is építé; de a csővezetésnek a Rókus-térig meghosszabbítása, s egy szűrő készülék felállítása Hofbauer János városi kutmester által foganatosított, s került ezen egész vízvezeték, mely naponta összesen 18.720, különösen pedig csak a várba 235' magasságra 2 nyomócsőven át 6660 köbláb vizet szállít, 52.545 frt 74 krba, s az évenként ráfordítandó összeg átlagban 8300 frtot tesz. A víz nincs a házakba, hanem ereszcspas közutakba vezetve, melyekből csak a hordókban elhordott vízért szedetik fizetés.

Ezenkívül a rudasfürdői 6 lóerejű gőzgép is ellát a sétányokon 2 kutat vízzel, és a fürdőt; szállító képessége óránként 1000—1500 \boxtimes láb, került 4.772 frtba, a gépház mellett 1873-ban épített új víztartóval együtt, s évi kezelése 3718 frtba kerül.

Ezen vízvezetékek csőfektetése következő:

A főcső a szivóteleptől egyenesen a Várba fut a Sz.-György-térre, hol sétágazik, egy ága leereszkedvén a déli vaspálya indóháza felé, a többi a Várnak egy-két főutcáján áthaladva, a bécsi kapun kimegy, s kevés szétágazással a felső országotra siet.

Pesti vízvezeték eszméje.

A kutak vizeinek folytonos megromlása, s a Budán már létező vízvezeték kiterjesztése önként vezete Pesten egy általános vízvezeték eszméjére, melyel egyszer mindenkorra a főváros legfőbb életszükséglete az egészség szempontoknak teljesen megfelelő alakban fedezve legyen.

A hol kereslet van, ott a kínálat sem sokáig várat magára, s találkozna vállalkozók az eszme létesítésére.

Még 1857-ben Pestváros tanácsa Förster Lajos építészszel alkuba bocsákozott egy pesti vízvezeték tárgyában, oly értelemben, hogy egy társulat, 50 évi szabadalommal ellátva, állítson Pesten vízvezeték, s naponta 20,00 akó szűrt Dunavizet szállítson a városnak; azonban a társulat megalakítható nem lévén, a már jóváhagyott szerződés eredménytelen maradt.

1861-ben Dr. Siklósy Károly kért engedélyt, a Rákospatak beömlése felel fürdőszigeti meleg források bevezetésére; 1862-ben pedig egy vízvezeték társulat alakítására, mely alkalomból Rottenbiller Lipót, ez ügyben fárthatlan bizottmányi tag, kéretett fel, a társulat alakításának kezdeményezésére. A társulat még azon évben meg is alakult, s 1864-ben a bizott-

*) 6 akó = 10 \boxtimes '.

mány 30.000 akó viz fogyasztási kötelezettségét hozta javaslatba, 30.000 frt árban; de már 1865-ben felmerült az eszme, hogy talán a házilagos élet-beléptetés czélszerűbb volna.

Ugyanazon évben Pollák Gyula mérnök tervet és 710,000 frtra menő költségvetést adott be a szivótelepre, és a főbb utvonalokon vezetésre, mely évenként 36.000 frtba került volna.

Egy másik, ezektől független tervet adott be Bürgermeister Antal kutmester ugyanez évben, mely egy városligeti fürdő vízzel ellátását is czélozta.

1866-ban, főleg a cholera alkalmából sürgettetve, ismét napirendre került a tárgy. Ugyanakkor Docwra Th. Bécsből s Peters és társa Londonból ajánlatot tettek, hogy 80-éves szabadalom alapján, évi 36.000 frtért naponta 20.000 köbláb vizet szállitnak.

A hatóság átalakulása után 1867-ben elhatározottatott a házilag leendő kiépítés és kezelés, s egy ártézi kut előállítására is bizottmány küldetett ki, és még azon évben felszólítottatott Lindley Vilmos ismert nevű angol szakértő mérnök egy terv készítésére.

Ez volt előzménye a főváros bal parti részén ma is fennálló vízvezetéknek.

Lindley ideiglenes rendszere.

Lindley 1867. nov. 25-én beküldé ajánlatát Londonból, mely szerint 200 font sterling tiszteletdíjért ide utazand, s a helyszini viszonyok megvizsgálása, és a létező adatok megbíralása után, ha terve elfogadtatik, a vízvezeték kiépítésének vezetését elvállalja. Ez elfogadtatván, s 600.000 font kölcsön felvétele elhatározottatván, Lindley a helyszini vizsgálatot megtette, és az eredményt egy memorandumban ismertette.

Ennek értelmében csak mesterséges szűrőket ajánl azon okból, mert a város területe szemétből és ganajból feltöltött rétegekből állván, ha azok oldata a természetes szűrő kutjaiba jut, látszólag ugyan tiszta, de egészségi szempontból mindenesetre káros vizet fogna a vízvezeték szállítani. Ezen mesterséges szűrőken alapuló nagy vízvezeték 2.500,000 frtba kerülne de mivel csak 600,000 frt áll rendelkezésre, ideiglenesen elfogadhatónak tartja a természetes szűrők rendszerét is, úgy amint ez Hamburgban kezeltetett, helyekből az első években csak kisebb vízmennyiségek szállittatván, azok 10-15 évig még mindig használható vizet adnak, s míg a fogyasztás emelkedve a végleges vízmű kiépítését szükségessé nem teszi, a czélnak megfelelőenek.

A végleges vízmű szivótelepét vagy a cs. kir. téglavetőknél, vagy az ujjpesti kikötőszigeten véli elhelyezendőnek, a vitzartányokat pedig akőbányái magaslatokon, fenekőket a Duna szempontja fölött 105 lábra fektve, hogy a legmagasabb házak legfelső emelete is vízzel elláttathassék.

Ezen emlékirat alapján a szerződés Lindleyvel 1868. febr. 12-én megkötöttetett, mely szerint a tervek készítését és azok kivitelét a város kötsé-

gén eszközölteti, tiszteletdíjúl a befektetendő költség 5%-ját kapván. Az első pesti hazai takarékpénztárból 400,000 frt a kiépítés czéljaira fel is vétetett, Lindley a végrehajtásra szabad kezet nyert, és a főpolgármester elnöklése alatt egy 7 tagu albizottmány küldetett ki végrehajtó minőséggel.

Berendezés.

A vízvezeték 3 főrésze : *a szivótelep, vitzartány és a vezetés* következőleg terveztetett Lindley által.

A szivótelep Lipótvárosban, a volt hajóhivatali telken állittatott fel, a felső Dunaparton, mely e czélra a cs. kir. hatóságtól ideiglenesen díjtalanul megszereztetett; ennek kieszközölhetése végett a bizottmány kebeléből egyenesen Ö Felségehez is menesztetett egy küldöttség, ki is a telket e czélra legkegyelmesebben oda engedni méltóztatott.

A természetes szűrő állott egyelőre 3 kutból, melyhez később negyedik is járult. Ezek átmérői : 3 öl, 5 öl, 8 öl és 10 öl, s mélységök a Duna 0-pontja alatt $7\frac{1}{2}'$ és $10'$ közt áll, földalatti aknák által vannak összekötve, s több szivóvezeték van fektetve a Dunáig külön $20''$ -es csövekkel, hogy a kutak megfogyatkozása esetén a vízmerítésben fennakadás ne legyen.

Működött 2 gőzgép $70-70$ indikált lóerővel. A telepen több csőpróbáló és vízóra-próbálógép is állittatott. A gépek szállítóképessége naponkint $\frac{1}{2}$ millió köblábra ment, de ennek felét sem fedezték a kutak szűrt vízzel. A gépek önállóan működhetvén, bármelyik javítása alkalmával fennakadás nem történhetik.

Az egyenlő viznyomást a kőbányai nagy vitzartók tartják fenn, melyekhez két $20''$ -es főcső vezet egymástól függetlenül, hogy az összeköttetés teljesen biztosítva legyen; egyik a Lipót-, Bel- és Józsefvároson a Stáció-utcán halad kifelé, másik átesap a Gyárutczába, honnan a Népszínházig egyenest, s tovább a Kerepesi-uton fut ki, a kültelken azonban e kettő összejön, és egymás mellett halad ki Kőbányára.

A kisebb városi vascsövek 16, 12, 6, 4 és 3 hüvelykesek, a házakhoz bevezető csövek $\frac{1}{2}''$ és $6''$ közt váltakoznak, s nemcsak vasból, hanem belől ónozott ólomból is készülnek.

Ezen így berendezett vízvezetékkel el volt látva a Belváros, Lipótváros a Holdutczáig, Terézváros a Nagymező-utczáig, továbbá József- és Ferenczvárosok egy része; azonban a főcsövek haladása irányában a főbb utcák szintén kaptak vizet; a mennyiben pedig a szűrőkutak szűrt vízzel a csőhálózatot egészen el nem láthatták, szüretlen Dunaviz adatott a külső részeknek, de a Belváros egészen szűrt vízzel volt ellátva.

Kőbányai vitzartók.

Ezen oly nagyszerű mű, ámbár egy-két szóval már előbb is említett, megérdemli, hogy külön leirassék.

Némelyek ezen víztartóknak tulajdonképi czélját nem jól értelmezik, s azt hiszik, hogy azok a víz ülesztésére szolgálnak, melyből aztán téves következtetéseket huznak, főleg azt, hogy minden víznek egy csövön Kőbányára kell kifutni, s onnan másikon visszavezetettve, szétosztatni, holott itt a fővárosban ülesztési rendszernek nyoma sincs, a víz tisztává tétele természetes szűrés által eszközöltetvén, a víz legnagyobb része, mielőtt — nem Kőbányát, de csak — a vámvonalat elérné, már el is használtatik. Rendel-tetése ezen víztartóknak: egyfelől, hogy állandó magas nyomás alatt legyen a város összes vízvezetése, mely által az éjnek vagy napnak bármely szaká-ban kivétel nélkül a legfelsőbb emeletekre, s tűzvész alkalmával a fedelekre a víz felnyomassék bármely kívánt mennyiségben; — másfelől, hogy a gé-pek éjjel-nappal folyvást dolgozhassanak, létezvén oly terjedelmes medence, mely a fölösleges vízkészletet befogadni képes. Ez által a fűtés megsza-kitása folytán is gyakran bekövetkezendő meleg- és gőzvesztés meg-előztetik.

E czélből építettett Kőbányán egyelőre két nagy víztartány, melyek szerkezete és kivitele azokat emlékszerűvé teszi. A tartányok feneké fekszik a Duna 0-pontja fölött 105'-ra, elhelyezve vannak egy magaslaton, egészen a föld alá, úgy hogy még fedelök legmagasabb pontját is 1 méter magas földréteg borítja. Épültek vízhatlan mészszel kötött téglából vakolat nélkül. Ezen első minőségű iszapolt téglák sárga és vörös színekben váltakozván, s bemélyített hézagaikon vassal feketére bedörgölve levén, ez által az egész templomszerű nagy üregnek mozaik-kinézést kölcsönöznek. Fenekök 4 oldalról a kiürítési cső felé lejtősen szintén élére rakott két sor téglából készült vízhatlan mészszel 27" vastag döngölt agyagréteg alapon.

Mindenik víztartó a terv szerint képes befogadni külön 385,000 köb-láb vizet. Magas oszlopokon nyugvó, boltozatokkal borított óriási földalatti helyiségek ezek, melyek külső magassága fenéktől a boltívek zárpontjaig 38'—6"; a víz számára használható belső magasság a hajlati pontokig 26', szélessége 78', hossza 212'; a fedőboltozatok kívül 18" vastag betonréteggel beöntve, zárják be a gyönyörű művet, melyen felül legalább fél öl vastag földréteg következik.

Mindeniknek két végén ugyanazon csövön lép be a víz, melyen vissza is tér, tehát csak a fölösleges víz juthat oda, melynek folyása néha Kőbánya felé halad, néha onnan vissza ahhoz képest, mint a városban vízfölösleg vagy vízhiány mutatkozik. A két tartány egymással kapcsolatban levén, ez által egységes működésök éretik el, de egymástól elzárva is működhetnek, s így lehetséges az, hogy a város egyik részében szűrt viz adassék és a má-sikban szüretlen. A tartányokat a szívóteleppel és irodával villany távirdai huzal fogja kapcsolni, melyen a tartány vízmagassága óránként is jeleztet-hetik; azonban még most csak egy pósta által tartatik fenn a közlekedés, mely naponta egyszer, reggel 8 órakor behozza a jelentést Kőbányáról egy

kinutatás alakjában, hol mindkét vztartó 2 óránkénti vizmagasságai láthatók.

A 27 boltozatot (böhmisches Platzel) mindenik tartányban 16 önálló oszlop tartja és a falí pillérek; az oldalfalak vastagsága, melyek szintén a földnyomása ellen kifelé domboru boltívek alakjára vannak építve, a hol legvastagabbak 3', legvékonyabb helyeiken 2', a boltozatoké a zárpontnál 18", a hevedereké 24".

Ezen tartányok 2 millió köbláb viz befogadására volnának kiterjesztendők, mi az összes fogyasztás kétszeresének felelne meg, de egyelőre csak e kettő épített ki, mely a mostani fogyasztással összhangzásban van.

Építés történelme.

Az építés megkezdett 1868. mart. havában, s Lindley működése tartott az 1873-ik év márcziusáig. Ezen 5 évi időszakban tétetett le alapja a most fennálló vízvezetéknek.

Az 1868-ik év végére 1 szivókut, 1 gőzgép és 300 öl főcsőnek fektetése készen volt.

1869 végéig már a kőbányai egyik vztartó munkába vétetett, a 2-ik szivókut és gőzgép a szükséges aknákkal elkészült, a magas nyomást azonban a tartány elkészültéig csak egy — a városház tornyában 160 lábba felhuzott — 12 hüvelykes cső eszközlé; de már ez évben a vízvezeték anynyira kiterjesztetett, hogy naponta 180,000 köbláb fogyasztása biztosítva volt, s a vízvesztegetés mellett is 64,027 frt 50 kr. fogyasztási díj folyt be.

1870-ben már a két kőbányai vztartány, s 4 szivókut készen volt, bár a 4-iket Lindley ellenzé, de a fogyasztás igénylé; továbbá 11³/₄ mértföld csőhálózat is már le volt fektetve.

Azonban 1871-ben, de főleg 1872-ben bekövetkeztek a vízvezetéki calamitások, panaszok a víz tisztátalansága, s a csekély nyomás ellen. Ezeket ugyan Lindley igyekezett felvilágosítani, de mégis szakvizsgálatot kért. Már 1870-iki októberben Bürgermeister Antal kutmester 8 pontban formulázta a vízvezeték hibáit, s 5000 frtot ezüst pénzben letett a vizsgálat céljára, elvesztendő azon esetre, ha tételei nem igazak.

A vizsgálatot kül- és belföldi szakértők megejtván, hibát nem találtak, de azért Bürgermeisternek pénze visszaadatott.

1871 elején a calamitások elhárítására vízvezetéki szabályok dolgoztattak, s a tartányok, kutak és csövek tisztítása is fogantba vétetett, főleg pedig lépések tétettek egy végleges vízvezeték létesítésére.

Az 1872-ik év többnyire tárgyalások és tervezetekkel telt el, a víz tisztátalansága folytán mindenféle vizsgálatok tétettek, s végre szerződési feltételek dolgoztattak ki a végleges vizmű vállalatához, de a melyeket Lindley el nem fogadván, működése tovább nem terjedett.

A befektetett összeg 2.390,000 frt volt, mely az utósó 1872-ik évben

hozott $2\frac{1}{2}$ —3 $\frac{0}{10}$ -it; azonban 1873 közepéig még mindig történtek befektetések úgy, hogy a Lindley-féle ideiglenes vízműbe fektetett tőke a 2.800,000 forintot közelíti.

Vízvezetési igazgatóság.

Az ideiglenes vízmű Lindleytől még 1872-ben átvétetvén, ennek kezelése a végleges vízmű kiépítésétől elválasztatott, és arra egy külön vízvezetési iroda szervezetet, mely állt: 1 igazgatóból, egy ügykezelési, s egy üzleti osztályból. A személyzet fizetése, s egyéb járulécai 19,084 forintban állapították meg.

A fővárosok egyesítése óta ezen iroda általánosan „Fővárosi Vízvezetési igazgatóság” czímen ismeretes, s ámbár végleges szervezése a fővárosi köztörvényhatóságnak levén fentartva, még eddig csak mint iroda működik, de azért a fővárosi törvényhatóság szervezetében a személyzet létszáma és fizetése meg van állapítva, melyből kivonatosan csak a következőket említhetjük meg:

a) Az *ügykezelési* és *üzleti* személyzet külön van felsorolva, de azért ugyanegy igazgató alatt.

b) Az ügykezelésnél *számvevő, ellenőr és pénzszedő* is szerepelnek, mi egy külön pénztári osztály magvát hordja magában, mely azóta már ki is fejlődött, mert a pénznek házról házra beszedése czélszerűtlennek bizonyult, s ma már egy állandó pénztárnál történnek a befizetések, hol a pénzszedő helyett rendes pénztárnok szerepel, fizetés helyett javított havi díj mellett.

c) Az üzleti személyzetben mérnökök nem voltak, csak gépmesterek és felügyelők, de az új tervezések, kiterjesztések s csőrakatások végett ezek is szükségességeknek bizonyulván, ma már 2 napdíjas mérnök is van felvéve.

d) A személyzet megállapított összes fizetése lakbérékkel s pótlékokkal 18,165 forint 50 kr. volna, s néhány természetbeni lakás, de most ezen kiadás valamivel emelkedett.

Végleges vízvezeték a bal parton.

A végleges vízvezeték eszméjét már Lindley kimondta tervezetében, miután a természetes szűrő kutak szolgálati képességét csak 10—15 évre tartá kiterjeszhetőnek, míg a fogyasztás nagyobb mérveket nem ölt. Akkorra úgy vélekedett, hogy csak a mesterséges szűrők lesznek célhoz vezetők, melyek a kir. téglavetőknél, vagy az újpesti szigeten lesznek felállítandók. A szűrők szerkezetére az mondatott, hogy azok nyílt nagy területen fognak állni, hol a víz 5 lábnyi homok, s más anyagból készült szűrőn áthaladva, egy falazott alagut hálózatba jut, mely az egész szűrő területet aláaknázza; e hálóból tovább halad a tisztavíz tartály boltüregéibe, honnan a nagy víztartóba és városrészekbe nyomatik a csővezetéken.

Már az ideiglenes vízmű átvétele előtt a fogyasztás fokozódó igényei, és a víz-calamitások folytán előkészületek történtek a végleges vízmű felállí-

tására. 1872-ben már megszereztetett az újpesti kikötő sziget, elhatározta a házilagos kiépítés, és hogy az új vízmű naponként 250,000 lakos után 5 \square '-al számított $1\frac{1}{4}$ millió \square ' vizet szállítson; továbbá az, hogy a tervezésre négy elismert szakértő lesz felkérendő, kiknek tervei egyaránt díjazatnak, s az elfogadott terv végrehajtása is az illető tervezőre fog bízni.

Szükségesnek találtatott azonban az időközben egyesült egész főváros vízszükségletét figyelembe venni, s 350,000 lakos után naponként $1\frac{3}{4}$ millió köbláb vizet számítani. De Wein János vízvezetéki igazgató ur — 1873-dik év végével elkészült — tervének figyelembe vételével, elhatároztatott az ideiglenes vízmű kibővítése egy 3-ik géppel, a vízmérő órák behozatala, továbbá a kibővítés folytáni eredménynek egy év lefolyása alatt leendő bevárása, ez alatt talajkémlő furások eszközzése, hogy azon kérdés végleg eldönthetessék: mesterséges vagy természetes szűrők alkalmazandók-e?

1874-ben kiépült a 3-ik, 90 indikált lóerejű gép, s így a kibővítés tényleg megkezdett. Azóta lefolyt 4 év, mely alatt a természetes szűrők alapján kibővített vízvezeték a legkedvezőbb eredményeket adta, és az ó-budai nagy szigeten s határban 34 ponton, az újpesti szigeten s Pest környékén Újpesttől a Csepelszigetig s Kőbányaig 64 ponton megejtett talajkémlési furások is igazolták a természetes szűrők rendszerének nagy időkig (Wein ur szerint 50 évig) tartható, és kielégítő voltát, miután nemcsak mindenütt a Duna felé lejtő agyagon fekvő vastag porond- és kavicsrétegek képezik Pest talaját: de az is kiderült, hogy a szivótelep épen egy jó vízben gazdag, és majdnem a fél pesti határból táplált, földalatti áramba van fektetve.

Mult évben tehát ezek alapján elhatároztatott egyelőre a természetes szűrők alapján eszközölnöd, teljes ellátása a bal parti résznek, a létező vízmű kellő kiterjesztése által. Ezen kiterjesztett vízmű fog állni: a létező 4 szűrőkutból, és egy 300 öles gyűjtő aknából, melynek nagyobb része már kész is, továbbá 5 darab, összesen 506 indikált lóerejű gépből, és a csőháló mindenhova kiterjesztéséből, s meg lett rá szavazva még 600,000 frt. Ez a jelen év elején be lesz fejezve, miután már nagyobb részben kész is, de a csőfektetés a szükséglet szerint folytatólagosan történik.

E szerint mai napig be van fektetve az ideiglenes vízműbe 3 millió és egypár százezer forint, le van fektetve $17\frac{1}{4}$ mf. cső, a kiterjesztés után lesz a befektetett összeg 3.600,000 frt és a csőháló hossza lesz szaporítva az utcákban még $3\frac{1}{2}$ mérfölddel.

Ezzel szemben nem mellőzhetjük annak felemlítését, hogy Wein János vízvezetéki igazgató urnak egy újabb terve nemsokára szőnyegre fog kerülni, melylyel már is komolyan foglalkoznak. E szerint szándékozik azon 200,000 frtból, mely a vízmű kibővítésénél valószínűleg meg lesz gazdálkodva, egy 3-ik viktartót állítani a kis Szugló dombján, mely a Duna 0-pontja felett 33 m. magas fenékkal, s 41 m. felső viktükörrel 1000 köbméter

vizet fogadván be, szüretlen vízzel olesón ellátná a villatelkeket, s fedezné a városligeti és e tájon fekvő kültelki utak öntözését.

Végleges vízvezeték a jobb parton.

Az időnkint felmerülő mellőzött terveket nem említve, a főváros egyesülése után az általános és végleges vízvezeték tárgyalásai folyamában Wein János vízvezetéki igazgató ur 1874 jan. 31-én beadott s már előbb említett tervében kiterjeszkedik a jobb parti végleges vízvezetékre is, s azon tételt állítja fel, hogy a két parton fekvő város vízvezetékét egyéb fontos okok mellett már csak azért sem lehet egy szivattyuállomásra összevonni, mert a jobb parti lejtszini viszonyok folytán ott 4-szer akkora nyomás alatt kell állani a szivattyunak és vezetéknek, melynek folytán javasolja, hogy 70,000 főre számított 350,000 köbláb vizet szállító szivattyutelep állítsasék fel egy alkalmas helyen Ó-Budán vagy Újlakon természetes szűrőkkel, s láttassék el ezzel a három kerület, mi 1 millio forintnál többre nem kerül.

Ezen javaslata sok vitatás után 1876-ban el is fogadtatott, s határozott programmmellett terv készítésre 5 elismert szakértő felhívása hozatott javaslatba.

A programm főbb elvei ezek voltak :

- a) A vízmű idővel 21,000 \boxtimes méter viz szolgáltatására fejleszhető legyen.
- b) Több magassági zonák állapotassanak meg, hogy az oknélküli nyomás mellőztessék.
- c) Legnagyobb elérendő magasság 92 méter a Duna 0-pontja felett.
- d) Később a Svábhegy, Zugliget és Lipótmező is ebből láttassék el vízzel.

Azonban egyelőre 1876-ban a budai ideglenes vízmű kibővítettett a várbeli csonka toronyban felállított, 110.40 köbmétert tartalmazó vízmedenczével, és a II. kerületi szivattyuállomáson egy 3-ik 8 lóerejű gép felállításával, mely által a várba felhajtható viz 10,000 \boxtimes -ról 27,000 \boxtimes -ra emeltetett; végre az ó-budai szigeten egy próbakut is ásatott, s két hónapon át szivattyuztatott.

Pályamunkákat küldöttek be : *Gill Henrik* berlini és *Salbach J.* drezdai e czélra felhívott mérnökök és a londoni vízvezetéki czég *Klein és Fraser*, 30.000 frt előleges óvadék letétele mellett. Ezeket Gerlóczy Károly alpolgármester ur elnökle alatt egy négytagu szakbizottság bírálata alá vette 1878 april havában, május első felében pedig a programmok és tervek szemlére is ki voltak állitva.

Béérkezett tervek bírálata, s előleges megállapodás.

A pályázóknak megküldött, szigorubban körvonalozott programmi következőkben összevonható :

1. A jobb parti vízvezeték legyen önálló és a bal partitól független.

2. A tervezőre bízatik, hogy természetes, vagy mesterséges szűrőket alkalmazzon, de mindenesetre az ó-budai nagy szigeten.

3. A vízmű átlagban 10,500 \boxtimes m. vizet szállítson, de szállítása 6000 \boxtimes m. minimumtól 21.000 \boxtimes m. maximumig terjedhessen.

4. Egyelőre csak a beltelkek látandók el, de kiterjeszhető legyen a kültelkekre is.

5. Több különböző magassági zona állíttassék.

6. A legnagyobb elérendő magasság legyen 92 m. a Duna 0-pontja felett.

7. A vízmedenczék tartalma 10,500 \square m. legyen.

8. A régi csőhálózat lehetőségig felveendő lesz az új vízműbe, melynek csövei a föld alá 1½ méterre fektetendők.

9. Minden 120 méterre legyen ágsó alkalmazva a hydránsok számára, és tüzeső minden utcasarokon.

10. Ó-Buda egyelőre csak főcsövet kapjon, de a részletes vízvezeték-ből hagyassék ki, s a Dunasor alsó végére a Rudasfürdőn alol a vízvezeték ne terjesztessék ki.

11. Később azonban ez is, továbbá a Kelenföld, Svábhegy, Zugliget és Lipótmező is vízzel ellátható legyen.

12. Az ó-budai természetes források figyelembe veendőek lesznek.

Ezen 12 pont szolgált a beérkezett tervek bírálatának is alapjául.

A tervek tartalma következőleg összeállítható:

A) *Salbach* természetes szűrőket ajánl, gyűjtőcsöve az ó-budai nagy sziget keleti oldalának egész hosszában van fektetve; szállító géptelepét a szent-endrei ut mellé helyezi az ó-budai partra, csövét a Duna alatt vezetve át; alsó vztartányát 77 m. magasságban a Kálvária hegyi kápolna alatt tervezi, a felső területét a József és Rókushegy közti hegyoldalban 107 m. magasan, és egy ellenmedenczét ugyanezen magasságban a Gellérthegyen; alternatív tervet állít egy, vagy két nyomó teleppel, utóbbi esetben a 2-ik emelés a Szénatérnél történnék, és a felső vztartó a Rókushegyre tétetnék át, szintén 107 m. magasságba; nyomócsöve egyuttal szétosztási is. E terv szerint kerülne az összes jobb parti vízvezeték 1.540,000 frtba.

B) *Gill* mesterséges szűrőket ajánl leülepedési medenczék nélkül; szivattyutelepe az ó-budai nagy szigeten van, főcsöve a Duna alatt vezetve át; gépei majd az alsó, majd a felső területbe szivattyuznának; különböző gőztöltéssel; felső medenczéje 101.30 m. magas fenékkal 3515 \boxtimes m.-re van számítva, az alsó 63 méter magas fenékkal 4835 \boxtimes m.-re, mindkettő a Kis-Svábhegyen közel egymáshoz; nyomócsöve nem elágazási cső, hanem a víz a tartányból vezetetik vissza; költsége volna 2.193,581 frt.

C) *Klein* angol mérnök, ki Budapesten lakik, szintén mesterséges szűrőket ajánl, két előzetes leülepedési medenczével, melyekből jut csak a szűrőbe a víz; szivattyutelepe medenczéje közelében az ó-budai nagy szige-

ten van; nyomócsöve nem szétosztási is; gépe 300 lóerőre van számítva; medenczeit a Kis-Svábhely szikláiba teszi; az első 300' magasan fekszik 0 felett, 400,000 \times ' (= 11,400 \times m.) tartalommal; a 2-ik medenczébe a vizet az 1-sőnél felállítandó gép nyomná, a 3-ikba egy a 2-iknél tervezett gép, s ha szükség lesz, rá, a 3-ikból a 4-ikbe egy az előbbinél állítandó gép. Költsége volna 2.246,000 frt.

A bizottmány egyik tervet sem tartja kielégítőnek és elfogadhatónak, hanem Wein vízvezetési igazgató ur javaslatára következő tervet ajánlja:

a) A gyűjtőcső természetes szűrővel, és a szivattyutelep az ó-budai nagy szigetre helyezendő el, s a nyomócső a Dunaágon hidon lesz átvezetendő.

b) A nyomócső elválasztandó a szétosztásitól, mely csak a tartánytól visszafelé vehetné kezdetét.

c) A tartány a József- és Mátyáshegy lejtőin helyezendő el, hova kettős nyomócső vezessen teljes biztosítékul.

d) Egy ellenmedence lenne a Kis-Svábhely lábánál állítandó, oly terjedelemben, hogy a kültekellék ellátását is fedezze.

e) Ebből külön géppel nyomassék a víz a Szervita-kunyhó mellett felállítandó felsőbb medenczébe a magasabb zóna számára.

f) Ezen kívül még két tartány lenne; egy a tébolyda felett és egy a Svábhelyen fekvő Eötvös-nyaraló fölött.

g) Az ó-budai nagy sziget egészen megszerzendő lesz.

h) A vízmű naponta szállítandó 21,000 \times m. vizre számítassék.

Részletek kidolgozásával Wein ur volna megbizandó.

Ezen javaslat még több oldalú birálat alá fog vétetni.

Közkutak berendezése.

A főváros gondoskodott arról, hogy az általános tisztaság, a viznek üdítő hatása, és a hol a házi kutak a kívánt célnak meg nem felelnek, az ivó viz élvezete, szóval a viz minél kiterjedtebb használata általánosan előmozdittassék. E célból már a legrégebb időktől fogva közkutak állottak fenn utcákon, utakon, téreken és üdülő helyeken, melyek folyton szaporítatnak.

Ezek igen különböző természetűek, s ahhoz képest különböző célokra is szolgálnak, és berendezésök is különböző. Egy részök talajvizből táplálkozik, melynek nem mindenike iható, más részök által rejtett források vannak megnyitva, ezek egyuttal jó ivóvizet is adnak, vannak több természetes források is, melyek gondosan ápoltatnak; a hol pedig a szükség magával úgy hozta, a vízvezeték táplálja a közkutakat.

A berendezés különféle, vannak szivattyuskutak, és pedig egy, két, vagy négy szivattyuval, mely szerint egyes, kettős, vagy négyes kutaknak neveztetnek, a szivattyn gépezete: vagy vízfektü emeltyü kar, vagy lengő súly, vagy a talapzatból kiálló függélyi emeltyü, vagy lendkerék alapjára van fektetve, a vízvezeteki kutak csapokkal vannak ellátva, s nem-

csak a szabadban, de egyes épületek utcai fülkéiben is alkalmazvák; némelyek zárhatók is, ezek közvetlen használatától ugyan nem, de hordós fogyasztásától csekély díj szedetik. Szabadon ugró kutjai is fordulnak elő a vízvezetéknek, de csak parkok díszítésére, s szünetelő kifolyással.

A természetes források néhol merítettnek, de legtöbbször csöven vezetettnek ki, s folyásuk állandó. Vannak itatókutak is, részint legelőken, részint a közlekedés főpontjain és az üdülő helyeken, különböző berendezéssel. Végre a közutaknál a szépészeti szempont sincs figyelmen kívül hagyva, s a kut izléses szerkezetén kívül több közutak díszes szobrokkal is ellátvák.

Art ézi kut eszméje.

Zsigmondy Vilmos bányamérnök, a magyar tudományos Akadémia levelező, és a fővárosi képviselő testület tagja, több artézi kutak furásával foglalkozván, e tárgy körül széles alapon nyugvó tapasztalatokat szerzett arra, hogy a főváros és vidékének földtani viszonyaiból az itt előtörő hévízek keletkezésének módját és összefüggését megállapítsa, s az egyes pontokon leendő furási kísérletek eredményét megjósolja.

Szerinte, mint ezt akadémiai székfoglalójában előadja, egy 6 □ mér-földnyi beszűremkezési terület Pomáztól Budaörsig s a Dunáig terjed. Legidősebb kőzete a dolomit, melyen megalodos-mész-kő fekszik, mely két kő a vidék csúcsait és vázát képezi. Pomáz felett egy nagy trachyt kitörés idézte elő a jelen települési viszonyokat, melyek a budai hegyekben sok összefüggő repedéseket mutatnak. Ezen repedésekbe jutnak a terület beszűremlett vizei, s alól a kisczelli agyag által elzárva, egy nagy földalatti víztartót képeznek, mely természetes kifolyását Buda és Ó-Buda hévforrásaiban találja, mi a budai hegyek vízszegénységét is megmagyarázza. Ezen agyagréteg a Duna alatt át Pest alá húzódik, s vastagsága és mélysége tetemes, mert az Orczyházban még 100 ölnyi mélységben sem vezetett a furás sikerhez.

Feltételezhető, hogy a pesti agyag alatt ugyanazon rétegsorozat következik, mint Budán, s így két nagy víztartó áll egymás felett, a kisczelli agyag által elválasztva, melyek alsója a budai források sajátágaival és melegével bir, míg felsője, mely délnek hajlik, hideg vizet ad.

Ezen körülmény ismerete már magában is elég ok lett volna arra, hogy Pest valamely, vagy több pontján az egyik, vagy másik víztartó megcsapoltassék; azonban, hogy éppen a meleg gyógyviz napvilágra hozatala vétetett eszközésbe, fő oka az volt, hogy Pest, ámbár itt-ott vasas természetű vizei fordulnak elő, egyáltalában nagy hiányát érezte az oly jótékony és elterjedt jobb parti forrásoknak és fürdőknek; a nagy és erős népesség mondhatni fürdő nélkül volt, s a közlekedési eszközök bármely száma és kényelme mellett is a távolság, az ut kellemetlenségei, s főleg a Duna, melyen átkelés már

sok egyén meghülését, s betegségét előidézte, nagyon kívánatossá tette Pesten egy gyógyfürdőtelep felállítását.

Erre a Városliget, ezen terjedelmes park s Pest közönségének állandó és megszokott üdülő helye, igen alkalmasnak mutatkozott; annyiival inkább, mert a budai fürdők csekély sétányokkal bár, de terjedt parkkal, az egészség helyreállításának e hatalmas tényezőjével és mulhatlan kellékével, nem bírnak. A margitszigeti fürdő e bajokban nem szenved, de sem olcsónak, sem közlekedés szempontjából könnyen hozzáférhetőnek nem mondható.

Mindezen körülmények közt csak egy hiányzott még a városligeti artézi gyógykut eszméjének megvalósításához: az eszme megpendítése. Zsigmondy Vilmos ur ezt megtette, s 1866 dec. 12-én a magyar földtani társulat ülésén azon meggyőződésének adott kifejezést, miszerint *egy a pesti Városligetben megejtendő furás a budai hévforrások legnagyobb hőfokával bíró hévvizet szolgáltatandja.*

Ugyanezen alkalommal közölte, hogy a fővárosi hatósághoz engedélyért is folyamodott már az érintett városligeti furás létesítése érdekében, melyre vonatkozó nézetei helyes, vagy helytelen voltáról meggyőződhetnie kedvező alkalom nyílt a Margitszigeten József főherczeg Ő Fensége által megengedett artézi kut furása folytán.

Ezen furás 1866 végével megindítottatott, s 1867 május havában a legjobb sikerrel befejeztetvén, Pest város is elhatározta a városligeti furást, és annak vezetését Zsigmondy urra bizta, mely célra 50,000 forintot meg is szavazott, és részére külön 20,000 frtot jutalomdíj gyanánt kilátásba helyezett.

Igy jött létre a gyógyvizre számított városligeti artézi kut eszméje.

Az artézi kut kivitele.

Az 50,000 frt meg lévén szavazva, 1868 nov. 15-én Zsigmondy ur a kut tulajdonképi furásához kezdett. Sokan hittek benne, sokan nem, mint ez minden új eszmével történik. A berendezés természetesen már előbb megtörtént. A kis fatorony (5.70 m. széles, 7.60 m. hosszú, s a csigakerék tengelyéig 17.07 m. magas) felállítottatott, valamint mellette a 31 □ m. gépház és a 24 □ m. kazánház, s az egész 375 □ m. furtelep elkerítettet. Nyolcz lóerejű gőzgép állítottatott, mely az utolsó időben rendszeren 3 légnyomással működött. A gépezet egy része szolgált a felhúzásra és lebocsátásra, mely célra sodronykötél is rendeztetett be, más része a tulajdonképi furásra, illetőleg vésésre, egy himba segélyével. A rudazat, mely állott 2 öl hosszú, s 6 öles vonatokban kezelt vasrudakból, s a szükséges furó, véső, meritő, s több más készülékek beszerezettek, vagy elkészítettettek, szóval a műszaki berendezés megtörtént.

Ezután a furótorony közepén 4.42 m. mély akna ásatott 1.9 m. oldalakkal a talajvizig, mely még mélyítettvén is, az első iránycső lett beépítve fából 591 mm. külső és 487 mm. belső átmérővel, 17.07 m. mélységig, me-

lyet követett még 10 csőszakat 916.⁵¹ m. mélységig, hol már a belső átmérő 176 mm.-ig apadt. Ezentul még egy 12 m. hosszú vendégeső bocsáttatott a mélységbe, mely 921.⁷² m. mélységre szállt le, elzárván az utolsó kőszénréteg omlásait, mely után dolomitban történt a furás csővezés nélkül 970.⁴⁸ m.-ig.

A furás tartott 9 évig, s a 10-dikben lett befejezve.

Zsigmondy ur kevés erővel hozta létre a szép eszmét; utolsó személyzete is, midőn éjjel nappal dolgoztak, csak 16 egyénből állt. Ezek voltak: 2 munkavezető, 2 gépész, 2 fűtő, 2 lakatos és 8 segédmunkás, kik felváltva dolgoztak, de később a gép javított szerkezete folytán 6-ra leszállítottak. Mindezek felett állt Dávid Vilmos mérnök ur, mint az egész mű fővezetője, ki első naptól fogva bámulatos türelemmel és resignációval tölté napjait az emberi társaságtól és családjától elszakítva városligeti kis remetehajlékában, a kut fatornyocskájában. A rajzokat és javítási eszmék kivitelét Zsigmondy Béla mérnök ur kezelte dicséretes szorgalommal, belátással és sikerrel.

A földrétegek folytonosan észleltettek, kimosattak, górcső- és vegyki-sérlet alá vettettek, s eltétettek; az iszap és talált vizek hőfoka feljegyez-tetett; időközben jeles egyszerűsítések, s találmányok fejlődtek ki a mű haladásával. A mélységben a hőméréshez a közönséges higany- vagy bor-szeszhőmérők alkalmasak nem lévén (mivel felhuzás közben különböző hőfoku rétegeken jöven át, csak az utolsót mutatják), alkalmaztak oly javi-tott maximalhőmérőt, melyből a felemelkedő higanyoszlop bizonyos foknál kiömlik egy azt körülfogó külső üvegesőbe, s így nem az oszlop magassága, hanem a megmaradt higany mutatja a hőfokot, melegített viz által ismét a eső tetejéig hajtván, midőn a víz melege méretik meg rendes uton.

A munka következőleg haladott:

1869 végén elérték a . .	69. ³⁰ m. mélységet,
1870 végén volt a mélység	155. ⁶⁴ m.
1871 " " "	201. ⁸⁷ m.
1872 " " "	237. ⁵³ m.
1873 " " "	324. ⁰³ m.
1874 " " "	549. ⁰⁹ m.
1875 " " "	760. ²⁷ m.
1876 " " "	858. ⁵¹ m.
1877 " " "	966. ²³ m.
1878 január 22-én "	970. ⁴⁸ m.

A furlyukak, illetőleg csőszakatok átmérői és mélységei így következnek:

1-ső furlyuk csőszakata	591 mm. átmérővel,	s 17. ⁰⁷ m. sarumélységgel bir,
2-dik " " "	454 mm. " "	66. ⁸⁶ m. " "
3-dik " " "	402 mm. " "	129. ⁸⁰ m. " "
4-dik " " "	369 mm. " "	151. ³⁵ m. " "

5-dik furlyuk csőrakata	336 mm.	átmérővel, s	196. ¹⁵ m.	sarumélységgel bir,
6-dik	303 mm.	"	230. ⁰⁶ m.	"
7-dik	279 mm.	"	277. ⁴⁷ m.	"
8-dik	255 mm.	"	318. ²¹ m.	"
9-dik	230 mm.	"	408. ⁹⁹ m.	"
10-dik	206 mm.	"	760. ⁰⁷ m.	"
11-dik	182 mm.	"	916. ⁵¹ m.	"

Ezután egy vékonyabb vendégeső sülyesztetett 921.⁷² m. mélységre, melyen túl a furás a sziklában történt 970.⁴⁸ m.-ig; megjegyezvén, hogy az itt felhozott furlyukvastagságok a csövek külső átmérőit mutatják, melyeknek falvastagsága a facsónél 52 mm., a vasesőveknél 3—4—5 mm., továbbá hogy minden két cső közt 15—30 mm. üres tér van hagyva tetejétől az aljáig, végre hogy a 12-dik cső, mely fából van, a 11-diknek 722.¹⁸ m. mélységben elvágott tetején áll, annak felső része ki levén szedve, és a 13-dik áll a 12-dik tetején, mely két utolsó csak a kut befoglalására szolgálván, az által szűkül el a kiömlési nyílás 80 mm.-re.

Igy illesztetett egymásba és egymásra 13 különböző cső.

A megszavazott 50,000 frt 1870-ben elfogyott, de folytonosan újabb összegek szavaztatván meg, a mű az 1878-dik év június végével befejezésre jutott 209,105 frt 41 kr. valódi befektetéssel.

Zsigmondy ur jóslata teljesült; a felső áradmányi réteg számtalan változásaival igen vastag volt, mely a Duna alatt Budáról áthaladva gyorsan erősbödik, vagyis a vízzáró rétegeknek Pest felé erős hajlata van, sőt határozottan nagyobb, mint várni lehet; de itt is eléretett ugyanazon rétegsorozat, mely Budán, s a Margitszigeten található. Az iszap hőfoka lassanként annyira emelkedett, hogy kézzel érinteni nem lehetett; a fejlődő gázok vegytani szétbontása a budai gyógyvizekkel azonos elemekre vezetett, szóval minden jel arra mutatott, hogy a megjósolt és annyira várt gyógyviz nem sokára a napvilágra lép.

Végre 1877 június 4-én, midőn már a dolomitban 7—8 méterre haladt a furás, 924.⁸ méternél felszökkent a budai gyógyviz, mely Pestnek és a fővárosnak életében korszakot alkotand.

Azután még 45.⁶⁸ méterrel furatott mélyebbre, s vize mindig bővebb lett, úgy hogy a múlt 1878. év tavaszán beállott Dunaáradásnál gondolkozni kellett a víz hovávezetéséről, mert a csatornák szivattyuzását nagy bőségével igen megnehezítette volna, a kísérletek pedig, hogy csövek toldásával a víz egyensúlyba hozassék, s így folyása meggátoltassék, nem sikerült; mert 16 m. hosszú cső magas víznyomása miatt az aknafalazat mellett kezdett a víz utat törni. Így tehát a csövek levétettek, s az artézi kut összes vize a városligeti tóba bocsáttatott, mely nagy terjedelménél fogva néhány napra azt befogadhatá.

A kifolyó víz mennyisége a talaj színén 24 óra alatt 7370 hektoliter, hőfoka 73.⁸⁷⁵ C. és emelkedése 13.⁵ m.

E kut történelmében érdekes az, hogy ezelőtt már mintegy 6 évvel egy társaság kérvényezett a városnál olyszerü engedélyért, hogy egy nagy fürdőtelepet állíthasson az artézi kut mellé, s azt több évig díjtalanul használhassa, midőn aztán az egészet kártérítés nélkül a város birtokába bocsátaná. De már az építési bizottmány odanyilatkozott, hogy ezt magán üzérkedés tárgyává tenni nem akarja, mert ez a fővárosnak élet- és egészségkérdése, s vagy sikertelen lesz a furás, vagy nem, első esetben nem volna tárgya az egyezségnek, utóbbiban a város saját hasznára fogja értékesíteni, mi előreláthatólag nem csekély lesz.

Még felemlitendő a szerves élet nyomainak felszínre hozatala a furó által, mert ámbár már ezen $\frac{1}{8}$ mf. mélységben elértük a földnek dolomitkérgét, mi ugyan annak középpontjától még mindig 857 mf.-re van: mindamellettt érdekes tudni, a föld sötét mélységében mennyire hatolnak be az élet nyomai, s minő alakban nyilatkoznak azok.

Ezt ugyan rétegenként leírni, keretünk határait átlépné, de annyi legyen feljegyezve, hogy még 916 m. mélységből a furó halak és göröcsői állatok maradványait hozta föl, mit a kimosott iszap vizsgálata elárult. Összesen a szerves lények 245 faja látta meg a napvilágot, sok ezer éves álmai után háboríttatván a természet erőinek nagy küzdelme által alkotott sírjában. Csak a szikla közelében elért kisczelli agyagrétegben s alatta 77 foraminifera-faj merült fel.

Igy jött létre Európa legmélyebb kutja, *) mely a főváros egészségügyének oly előnyököt szerzett, hogy azokat egyelőre még mérlegelni sem vagyunk képesek, s türelmes nagy mesterének örök életet biztosít, ki is jogosan elmondhatja a római költővel: „exegi monumentum aere perennius.“

Most a fürdőtelep elhelyezése képezi a kérdés tárgyát. Ideiglenesen egy 50 kros mosakodó fürdő terveztetett a Nádor- (volt Páva) szigeten 34 kádra, átalakítás útján, mely mintegy 40,000 frtba kerülne, s 8.500 frt évi jövedelmet ígérne; azonban ez ellen alapos ellenvetések tétettek a sziget egészségtelen levegője, s az intézvény ideiglenes jellege miatt, melynek folytán a tüzi játéktérre gondolnák czélszerűbbnek valamely fürdő felállítását, de még eddig a kérdés nincs eldöntve.

VII. SZAKASZ.

Üdülés. Közlekedés.

Orczykert.

Nagyságára a főváros második parkja a „Ludoviceum“ nevű katonakademia mögött, s szomszédságában az 1843-ban alapított 28,228.14 □° területű egyetemi fűvészkertnek, a Ludoviceum kertje, az ugynevezett

*) Eddig Frankhonban a rocheforti kut volt legmélyebb, de ez is csak 856.78 m. mély.

Orczykert. Területe 82,762.²⁷ □°, igen régi parkja a főváros bal parti részének, mint szintén a benne levő „*Illéskut*“ a legrégebb és ma is kitünő forrásvizben gazdag kutja, mely szabadon foly ki, mint a Kőbányánál beszivárgó vizek természetes felfakadása. A kert kanyargó útjaival és 2220.⁴⁰ □° tavával, melyen a sziget szintén nem hiányzik, pompás parkot képez, s kellemes üdülés helye, ámbár újabb időben kevesebbé van látogatva, s csak környezete keresi fel. Van egy kis vendéglője is, volt egy üvegháza, de néhány év előtt leégvén, most romokban hever.

Az Orczykert újabb — a kor igényeinek megfelelő — rendezésére a nt. közmunkatanács 1874-ben tervet készített, melynek költsége 59,000 frt lenne, s fedezetét találná azon 67,024 frtra menő házhelyek eladásában, melyek a kert körül annak 40 holdon fölüli területéből alakíttatnának, s díszesen beépítendőök volnának.

Városliget. Uj városliget.

A mult század utolsó évében, midőn Pesten 10,000 főnyi orosz hadtest vonult át Olaszország felé, létesült a Városliget első ültetvénye *Batthyány József* bibornok különös pártfogása alatt.

A Városliget terjedelme 323,002.³ □°. Első alakjában Nebbien Henrik érdemét képezi, és József főhercegnek igen sokat köszönhet. Az 1865-dik évig még egy darabban volt, de akkor két felé választatott, és északi részén 39,270.⁶ □° a Xantus János jeles utazónk által kezdeményezett, s első időkbén általa is igazgatott állatkert felállítására fordított, s e célra az díszesen berendeztetett és sok jeles állattal be is népesítettett az állat- és növényhonosító társulat által, melynek vállalatát a főváros is támogatja. Így már ma a Városliget csak 283,732.³⁰ □°.

A Városligetbe a kőbányai vizek vannak bevezetve, melyek ott először a kisebb Hattyutón átfolyva, táplálják a városligeti nagy tót, s onnan a Dunába levezető árkuk van. A nagy tónak is megvannak számos hattyui, csolnakdjája és két szigetje; a kisebbik a Drót-, vagy újabb nevén Széchenyi-sziget, melyen áll egy díszes kávécsarnok, s azzal szemben a zenekar helyisége, a nagyobbik a Nádor- (volt Páva) sziget, melyen vendéglő is volt, főleg pedig itt van a fővárosi műkertész laka, gazdag növény- és virágiskolájával, melegágyaival és üvegházaival, mely kertből népesítik be a főváros parkjainak szép himes szőnyegeit.

Sok platánus s más ritka fa díszíti a szigeteket és a ligetet; déli végén van a német szinkör vendéglővel, keletin a tűzjátéktér, s a híres Klemens-féle vendéglő; közepén óriási körönd, e mellett két nagy vendéglő és körhinta, hol az Erzsébet-térről áthozott kávécsarnok is áll; a Sugár-ut végében a világhírű artézi kut, melynek gyógyvize egy fürdőtelep által lesz értékesítve. Régebben a Drót-szigetre kis lánczhid vezetett át drótszálakra füg-

gesztve, de ezt 1865-ben, midőn a tó is kitisztítottatott, állandóbb fahid váltá fel. Volt magyar szinkör is, de felhagyatott.

Érdekes jelensége a Városligetnek a jég-sport, mely czélra diszes korcsolyacsarnok is épült 1875/6-ban. A városligeti tó egy része minden télen elkerítettik a korcsolyázó egylet számára, míg a többin szintén lehet 10 krért korcsolyázni. Minden kedvező nap délutánja a jégen diszes közönséget lát, sőt tűzijátékok és bálok is rendeztetnek a jégen, szóval: az élni és élvezni szerető közönség kihasználja a jég-sportot is telhetőleg, melynek színhelye a városligeti tó jége.

Azonban az óriási park mégis kevésnek mutatkozott a nagy forgalommal szemben, melylyel a fővárosi közönség üdülési vágyainak kifejezést ad; azért a közmunkatanács már Pest szabályozási tervébe felvette egy új Városliget eszméjét a régi Városliget és a Kerepesi-ut közt, melyen szintén volt tó és emelt kilátás tervezve, s melyet a régivel egy nagy corso-ut kötött volna össze. Ezen ut el is készült 1877 végére, az új liget már az 1874-diki télen az inséges munkával nagy részben elegyengettetett, mi következő években folytatva szép haladást tett, de 1877-ben egyszerre lóversenytérré adatott át legnagyobb része, s így a sok szép munka és a Cséryféle telkek rendezésével járt sok fáradság más czélnak szolgál, s főleg az Új városliget eszméje meghiusult. A lóversenyter itt 45 évre van tervezve.

A Városligethez a Király-utca végétől gyönyörű vadgesztenyefasor vezet, két oldalán lovagló utakkal, járdákkal, s pompás nyári lakokkal. Ez létezését József főherczegnek köszönheti, ki azt a közönség zavartalan sétájára szánva, óvakodott valamely uttal áttörni; azonban az újabb modern eszmék megtörték a főherczeg egészséges és üdvös eszméjét; az új kor főbaja a nyervágy rést ütött a szép intézvényen, s a hosszú sétány telkeinek értékesítése, és a közlekedés minden irányban helyreállítása azt kívánta, hogy a páratlan szép fasor utak által átmetszessék. Egy ilyen már ki is épült, s valószínűleg folytatása következik.

Igy bontja fel mindazt emberi kéz, mit ember alkota; mert a világon semmi sincs állandó, csak a változandóság!

Muzeumkert.

E század elején 1807-ben a Budára gyűlt rendek elfogadták József főherczegnek, Magyarország nádorának azon indítványát, hogy gróf Széchenyi Ferencz nemzeti könyvtára, mit 1802-ben az országnak adományozott, nemzeti muzeummá alakíttassék, mely új intézet védnöke Ő Fensége lett. Azonban a Muzeum építése csak 30 évvel később kezdetett meg.

E czélra 1813-ban megvétellett gr. Batthyány Antal kerti telke az Országuton 220.000 váltó forinton, s összevásároltattak az azt környező kisebb házak 43.850 váltó forinton, melyekből alkotott muzeumtelek szabá-

lyozás után ma 8479.⁰⁰ □ ölet tesz. A gyűjtemények egy része még ez évben az itteni épületekbe átszállították, s a hivatalnokok lakásaikat elfoglalták.

1816 június 5-én *Tehel Lajos* a természettár őre a muzeum homlokzatát légszeszszel világítja ki; ez volt első légszeszvilágítás hazánkban.

Az 183^{2/6}-iki országgyűlés a XXXVII. tc.-ben 500.000 frtot határozott a muzeum építésére, melyből 1836-ban az alapozás meg is kezdetett. 1845-ben már annyira elkészült, hogy Sz. György napkor a tisztviselők az új épületbe huzcolkodhattak, s már a II. emeleti termek is ki voltak festve.

1848-ban a külső udvart még homokbuczkák, dudva, kóró és vad növények undokíták, és még csak $\frac{1}{3}$ -da volt vasrácozattal kerítve a főhomlokzaton, a többi része ócska deszkapalánkkal, s hadgyakorlatok és népgyűlések színhelyeül szolgált. Azonban 1853-ban kertté alakítása tervezetett, s az 1855 októberben meg is kezdetett a muzeum legelső kertésze, *Kallina Henrik* által.

1860-ban állítottatott fel a muzeumkertben *Berzsenyi Dánielnek* if. Vay Miklós által Bécsben mintázott és Fernkorn által ércbe öntött mellszobra; 1861-ben pedig ugyanazoktól *Kazinczy Ferenczé*; mindkettő hazafias adakozásokból.

1862 máj. 1-én már az épületbe a légszesz használata behozatott; 1865-ben pedig Ő Felsége 50.000 frtot ajándékozván a muzeumnak, abból a vasrácozat hátralevő $\frac{2}{3}$ része helyreállítottatott, fedelek, falak kijavítottak, s az egész épület jelenlegi új diszítését nyerte.

Legújabbán 1877-ben állítottatott fel még két szobor a muzeumkertben: *Kisfaludy Károly*, *Ferenczy István* szobrászunk által még 1836-ban készített, s eddig a szoborteremben őrzött mellszobra és *Kubinyi Ferenc Washington és Humboldt Sándor* szellemének szentelt négyszögletű, fehér márvány pyramisa, mely még 1858-ban készült.

Most már az egész kert egy díszes park, s kellemes üdülő helye környéke közönségének.

Erzsébet-, József-, Ferencz-József-tér és sétány.

Az Erzsébet-tér a Lipótváros keletkeztével egyidejűleg szabályos alakban hagyatott ki. Első időkben homokbuczka fedte, s „*Új vásártérnek*“ (Neu-Markt-Platz) neveztetett, mivel az országos vásárok alkalmával ily célra szolgált. Később 1847-ben a Redout melletti német színház leégvén, ideiglenes német színház épült közepére az ötvenes évek elején, fakorlással körülzárattatott, s oldalain végig fasorok ültetettek. Később az ültetés haladásával egy kávécsarnok is állítottatott a Duna felőli alsó sarkára fából, mely 1873-ban a mostani kioszk felépültével a városligeti körhinta mellett lett elhelyezve. „Erzsébet-tér“ nevet kapott 1859-ben, annak emlékére, hogy Erzsébet királyné Ő Felsége a fővárost 1857. először meglátogatta. Ezután 1870 körül a Gyapju-utcában az új német színház létrejövén, a tér közepéről ezen ideiglenes és már düledező állapotban levő épület eltávolítottatott. A kioszkot

építék 1873/4-ben *Hauszman* és *Halitzky*, s került 164,325 frtba, már előbb 1872-ben a tér vasrács-kerítést is kapott, mi szintén 24,819 frtba került. Midőn ez elkészült, mindenkinek feltűnt, hogy a tér közepe, hol a színház állott, dombot képez, melytől a víz a kioszk felé foly, s annak elsüllyedt kinézést ad. Azonban a tér oldalai tölthetők nem voltak, de a közepének lehordása már jóval előbb terveztetett, s most a végleges rendezés előtt az meg is történt, mely által az 1'—6"-el alábbszállván, a kioszk kimagaslott, és kellő kinézését megkapta, mindössze is néhány fa lett áthelyezendő. Ezután utai, bokor és fű területei megállapíttatván, diszes virágszönyegekkel láttatott el, s a kioszk előtti tér a zenekar számára berendeztetett, hol az hetenkint kétszer játszik. Eleinte cselédek s kísérik lépték el a tért, gyermekekkel, mi a diszesebb közönséget kiszorítá, de 2 év előtt ezek innen kitiltatván, ugy minden kézi teherrel közlekedés is, és díjazott székekkel jól felszereltetvén, most a legdiszesebb közönség látogatja, és annak szolgál üdülő helyéül. A kert évi fentartásának költsége 4—5,000 frt. A kioszk bérlete pedig 12,480 frt.

A József-tér szintén a Lipótváros szabályozott építésekor a század elején hagyatott ki, s elejétől József-tér nevet viselt. A közepén álló szobor létesítésére 1847. január 21-én, Rottenbiller Lipót főpolgármester elnöksége alatt, megalakult a „József-émlék-egyesület“. Ennek gyűjtése oly szépen sikerült, hogy 1856 végén már a szoboralap 27,807 frt 19³/₁₀ krt tett, melyhez Ő Felsége az állampénztárból még 13,707 frt pótlást engedélyezett. Albrecht főherczeg Ő Fensége a szobor elkészítését *Halbig János* müncheni tanárra bizta, kivel a szerződés 1857. nov. 24-én megkötöttetett, oly formán, hogy azt 2 év alatt teljesítse 40,589 frt fizetésért. Tíz évig a városház udvarán volt a szobor eltéve, s csak akkor lett eszközölhető annak felállítása és leleplezése, melynek napját Ő Felsége 1869. apr. 25-re határozta. E napon a 85 mázsa súlyu, imponáns bronzszobor, mely a feledhetlen emlékü nádort álló helyzetben, az arany gyapjas rendjellel, a Szent István rend nagy kereszteseinek diszöltönyében tünteti fel, a királyi pár és több főherczeg jelenlétében ünnepélyesen lelepleztetett.

Ezzel ugyan a tér új korszakának és szebb hivatásának alapja letéte-tett, de még néhány évig annak emelésére kevés történt, mig 1876-ban József nádor születésének százados évfordulója alkalmából a tér diszes vas ráccsal lett kerítve. Ez év szept. 3-án a tér tanuja és színhelye vala a nemzeti kegyelet legszebb ünnepélyének, midőn a nagy férfi szobrára a hála és elismerés babérkoszoruját tűzé az egyesült főváros főpolgármestere a fen-séges herczegi család több tagjai jelenlétében. Ez ünnepély leírása a mű szük keretét átlépi, de a tér történelmében korszakot alkota, diszesebb berendezése és parkirozása innen levén számítható, mely idő óta kellemes üdülési helyül szolgál.

A Ferencz József-tér létezését a lánchidnak köszöni, mely 1849-ben

befejeztetvén, a hidfő Pestváros legnevezetesebb pontjává lett hivatva; de még akkor csak *Felső Dumasor* néven volt ismeretes, a *Diána-fürdő*, *Nákóház*, *Európa-szálloda*, később az *István főherceg-szálloda* sat. képezvén egyik oldalát; 186²/₆ években az *Akadémia* impozáns épülete emeltetvén, felső végét bezárta, s annak téralakot adott, egyszersmind kezdetet a gyönyörű palotákból álló Akademia-utczának. A tér alsó végét képezi a régi Lloyd-épület, mely még 1827—30 közt épült.

1867. jun. 8-án felséges királyunk I. Ferencz József megkoronáztatván, a tér közepén állíttatott fel a „*Koronázási domb*“, melyen a Sz.-István kardja az összes Magyarhon földjéről ujabban a világ 4 tájára villoga. Ezen domb állt az ezen időtől „*Ferencz József*“-térnek nevezett helyén 10 évig, míg 1877-ben a tér szabályozása és parkirozása a közmunkatanács tevezete szerint munkába vétetett, s ennek folytán a domb lehordatott, mindössze azon helyen az összes vármegyék földje levén egy ládában a föld alatt elhelyezve, s helyére Ferencz József császár és király lovag szobra terveztetett, két más szoborral; a tér felső részén Széchenyi István nagy hazánkfíának szobra fog állni az Akadémia palotája előtt, ki ezen hazai intézet életbe léptetésére 1825-ben egy évi jövedelmét ajánlá fel 60,000 frttal, s ezzel az első hatalmas lökést adta annak megteremtésére; alsó részén Deák Ferencz szobra, kinek köszönheti létét az ország új alkotmányos korszaka. E három szobor 3 parkszakaszt is alkot e téren, melyek kitöltésén a fővárosi műkertészet fog remekelni.

A Ferencz-József-tér alsó végén a „*Mária-Valeria-utca*“ kiépülte folytán alakult kis téren a báró Eötvös József szobra emelkedik, ki az első független felelős magyar miniszteriumnak Deák Ferenczcel együtt tagja, ugy az 1867-diki miniszteriumban szintén a vallás és közoktatás-ügy minisztere, és élete végeig (1871 febr. 2.) az Akadémiának elnöke volt. E diszes kis tér, még eddig egy részét, tulajdonkép kezdetét képezi a Ferencz-József-rakpartnak, melyre 1872-ben elhatároztatott, hogy a kocsiközlekedéstől elzáratván, asphalburkolatot nyerjen, s fasorai még azon évben kiültetvén, rövid idő alatt gyönyörű sétánynyá alakíttatott, honnan mindig szemlélheti a diszes közönség Magyarhon nagy életerének lüktetését, páratlan Dunájának hullámozását.

E sétány alsó vége, egyetlen nagy népköltőnk „*Petőfi*“ nevéről nevezett, s szobrával diszitendő tere támaszkodik, míg közép és fénypontját a Vigadó előtti diszes kis park képezi művészi ugró kutacskájával és elegans kávécsarnokával.

Nádorkert, Horváth-kert és Városmajor.

A Nádorkert Buda kültelkein a promontori ut és Dunafolyam közt, a Korona-uradalom birtoka, s József nádorunk gyümölcs- és konyhakertje volt, tehenészettel kapcsolva, hol régen, midőn még ott szabad duna-

fürdés vala, étkezni is lehetett. Ujabb időben meglehetősen elhanyagolt állapotban van. Az összekötő vasút éppen a Duna felőli sarkánál vonul el. Elég terjedelmes arra, hogy kellemes üdülés czéljaira parkká alakíttassék. Jelenleg bérlet útján értékesítik, és régi bece jóval alább szállt; azonban parkirozása a közm. tanács tervébe fel levén véve, még szép jövő várhat rá.

A Horváth-kert az alagut déli végén kellemes pont. Ez az 50-es évekig Szentgyörgyi Horváth Ágoston és Lászlóé volt, honnan neve is; jelenleg a főváros birtoka. Parkirozása nem valami nagyszerű, de azért néhány rendezett útja kellemes sétahelyül szolgál az üdülő közönségnek; közelebről azonban díszesen parkiroztatni fog. Legérdekesebb az egészben terjedelmes nyári színháza, mely 184^{2/3}-ban épült. Vendéglője nincs, de szemben van az utca tulsó szélén e szükségletről bőven gondoskodva.

A *Városmajor* keletkezése II. József császár idején 1780 és 1790 közt esik, midőn Budának új külvárosa támadt a Svábhegy tövében, mely II. József nővéréről Krisztinaváros nevet nyert, és végében a „Városmajor“ nevű szép sétánnyal megtoldatott. Ez újabb időben értékes építkezésekkel díszítettetett, s a közmunkatanács Budaváros szabályozása alkalmából még szebb berendezést tervezett számára.

Királyi kert és Ellipsis.

A királyi kert köznéven „Várkert“ nevet visel, s Budának egyik ékesége. Fekvése a meredek hegyoldalban bármennyire alkalmatlan, s terjedelme bármily korlátozott, a technica és művészet kifejtéi itt tehetségeit, s az adott viszonyok közt alig képzelhető műremeket alkotta.

E kert alapításának ideje visszavezet a várpalota építésének idejére, de nem azon időkre, midőn Zsigmond király emelt a várhegyre palotát, melyet Mátyás király végzett be; ennek kertje az egész Krisztinaváros volt a Svábhegygyel; a mostani várkert a palota jelen alakjában történt első kiépítésével egyidejű, mi 1715-ben kezdetett Károly császár parancsára, de a törökkel vívott gyakori harcok annak befejezését gátolták, később 1745-ben Mária Terézia királynénk a helyreállítást elrendelvé, az még 1765-ben is nagyobb összegek előirányzását vette igénybe, míg 1771-ben már be volt fejezve. Azonban még akkor királyi lakul nem szolgálván, nem igen valószínű, hogy a már 1769-ben oda elhelyezett Angol kisasszonyok, vagy az 1780-ban oda áttett m. kir. egyetem állította volna elő a várkertet.

Ez okvetlen a múlt század végére esik, midőn a palota már nádori laknak használtatott, s főleg, midőn a nádori széket József főherceg foglalá el.

Tény az, hogy roppant költséggel kőfalak által védett terrászok állíttatnak elő, s ezeken szökőkutak, francia izlésű fasoros utak, külföldi fák és virághimzetes csoportozatok; s így a kopár hegyoldal paradicsommá változott át.

Alsó diszesebb része el van zárva a közönség előtt s csak a királyi család élvezetére szolgál; már 1873-ban és 1874-ben az alsó határát szegélyező ház-sor (8 ház) megvétetett, vagy kisajátított. Ezek később az udvari vízvezetékekkel együtt mind lebontattak, s helyöken, az új vízvezeték is beszámítva, 1.500,000 frttal előállított gyönyörű „arcade“-szerű bazárok sora szegélyezi ma a királyi kertet 155 öl hosszban, felettök terrázszal és olasz folyondárok-kal, melyek közepétől kétfelé kimagasló pavillonok diszelegnek, s egyikben a pompás feljáró lépcsői vannak elhelyezve, melyek a Dunapartot a palotával összekötik.

Tervezetben van még a tabáni feljáró elzárása, s a Krisztinavárosból felvezető ut kényelmes rendezése alkalmával, azzal egyesítése, és a várkertnek ezen oldalakra is kiterjesztése.

A királyi kert már diszlett, de azért még az ugynevezett Ellipsis helyén vad bokrokkal benőtt kopár hegyoldal disztelenkedett. Azonban, hogy ezen is segítve legyen, József főherczeg nádorsága alatt a várba felvezető ellipticus utakat kezdék akáczsorokkal kiültetni, de ennél tovább a dolog nem ment. A lánczhid és alagut, s 1857-ben az Albrecht-ut és 1868-ban gözsikló kiépítése végre új alakot adott a kopár hegyoldalnak s az ugynevezett Ellipsisnek is. Az alagut kapuzata fölött gyönyörű kávécsarnok emelkedett, melyhez a Ferencz József-kaputól szép sétaut vezet, a gözsikló két helyen diszes hidakkal lett áthidalva, a feljárt a lánczhidtól rendes lépcsőkkel lett ellátva, s az egész hegyoldal utakat, bokoresoportokat, faültetvényeket és egyáltaljában parkalakat nyert, úgy hogy már ma a szem elégűlten pihen meg a hajdan kopár hegyoldalon kifejtett berendezésen.

Apróbb parkok és parktervek.

A Széchenyi-sétány az új épület előtt 1846-ban még mocsár volt, ekkor ültette az első fát maga Széchenyi István gróf neje; 1870-ben ment át a város birtokába. Ez is egy vasrácszal bekerített rendes parkká van alakítva, melyre még az 50-es évek közepén diszes vendéglő is épült.

A lánczhid budai végén a hidfő két oldalán disztelenkedő telkek rendezettek, s azok helyén 1873-ban szintén szép kis parkok keletkeztek.

Egyáltaljában a közmunkatanács nagy figyelmet fordít arra, hogy a fővárosnak zöldje és levegője legyen. Ezen elve összes szabályozásain vörös fonálkint vonul át, s minden kis fölösleges téren már a park eszméje jelezve van, a hol pedig szabadabban mozoghatott, kültelki szabályozásaiban a parkirozott terek gazdagon vannak képviselve.

Műkertészet és a parkok évi költsége.

Természetes, hogy a főváros ennyi parkot fentartani, s a parkirozás eszméjét tovább fejleszteni képes nem volna, ha műkertészekkel nem rendelkeznék. Azért a legujabb szervezési szabályzatba rendes állomások vannak

szervezve 1 fő- és 2 alkertész számára. A főkertész díszes lakása a Páva-szigeten van a városligetben; ott a sziget fele műkerti iskola, meleg- és virágházakkal és ágyakkal, a külföld honosítható fa- és növényültetvényeivel.

A főkertész fizetése 1300 frt és 300 frt lakbér, az alkertészeké egyenkint 600 frt és 150 frt lakbér.

A kertészsegédek hétről hétre fizettetnek.

A parkok fentartásának évi költsége, beleértve a világitást, utak jó karban tartását és öntözést, az által kellően meg lesz világitva, ha azt mondjuk, hogy a Városliget fentartása 10 év alatt 22,000 frtról 32,000 frtra emelkedett; az Erzsébet-, József-, Ferencz József- és Széchenyi-sétányok fentartása 10—12,000 frtot tesz; a Városmajoré 5—6000 frtot.

Fasorok.

Hogy az utas a főváros határában portól és naptól a lehetőségig védve legyen, arról gondoskodva van az országutak szélein már régi idők óta gondosan ültetett és fentartott fasorok által.

Bármerre tekintünk, az országutak majdnem mind fasorokkal díszlenek; így a Váczi-ut, Kerepesi-ut, Üllői-ut, Soroksári-ut, Fehérvári-ut, Hidegkuti-ut; de a kisebb utak sem akarnak e tekintetben hátramaradni, — a Lőportári ut, az Erzsébet királyné útja, csömöri út jó darabon, kőbányai út s több mások mind fasorok közt haladnak, mi fokozatosan továbbfejlesztetik az emberek és állatok nyhülésére.

Villa-telkek.

Ezek ugyan, ha nem a főváros tulajdonát képezik is, de létrejöttöket mégis egyenesen a fővárosnak köszönvén, hallgatással nem mellőzhetők.

A Városliget háta mögötti városi legelőket Pestváros hatósága előbb haszonbéres földeknek használta, később a 40-es évek körül eladás ezéjéből több szakaszban telkekre felosztatván, azokból kellemes nyaralók váltak s ma már a legszebb nyári lakok és mulató kertek nagy száma lepi meg ott a szemlélőt. Ide vonul a főváros bal parti részének tehetősebb közönsége a nyár szakára, s élvezi üdülését a város kezdeményezéséből s ön jó igyekezetéből.

Ezen nyaraló telkek már egész gyarmatot képezvén a vasutmentén, ott az utak utcanevekkal s a telkek rendes házszámozással láttatnak el, a társaskocsik pedig fentartják az élénk forgalmat, melyet minduntalan uri fogatok robogása tesz még élénkebbé.

Lóversenytér. Ligettelkek.

A lóversenyter kellemes kirándulási helye a fővárosi közönségnek a tavaszi és őszi versenyek alkalmával. Fekszik a ferenczvárosi kültelken, a soroksári és üllői utak közt, a vámvonaltól $\frac{1}{4}$ mértföld távolra; egy szép $1\frac{1}{2}$

angol mértföld *) területü gyep, melynek szélei köröskörül beerdősítvék, s ezzel együtt területe 281.042 □^o, a közönség részére díszes faállvánnyal, melyen páholyok és zártszékek vannak.

1827-ben alapítá az uri kaszinó, vagyis helyesebben az uri kaszinó tagjaiból alakult „*lover-egylet*“ (jockey-club) czimü részvénytársaság, s a fővárosnak évi haszonbért fizet attól. Első elnöke az egyletnek a nagy Széchenyi István volt, alelnöke Heinrich Nep. János lovag.

Első verseny tartatott 1827 jun. 6. és következő napjain, de még akkor csak a homokbuczkák lettek valamennyire elegyengetve, befásítása s rendezése mintegy 7—8 évbe került. Ezen terület 45 évre volt átengedve, mi most újabb 10 évre is kiterjesztetett, tehát 1882-ig.

A lóversenyter a főváros általános szabályozási terve szerint át van helyezve Pest felső részére, de ez nem mutatkozván a sportra czélszerűnek, a kerepesi uton fölül új városligetnek szánt területet szerezte meg az egylet 45 évre, melyen már a parkirozás érdekében sok szép előmunkálatok is tétettek volt, főleg az 1874-iki inség alkalmával a szükölködő nép segélyezésére rögtönzött munkával.

A *Ligettelkek*, melyek „*kőbányai liget*“ -nek is neveztetnek, feküsznek a kőbányai Ó-hegy éjszaki oldalában, melytől azokat a jászberényi ut választja el. Ez egy nagy háromszögü terület, melynek egy része régebben — mint városi közbirtok — 6 évenként bérföldeknek osztatott fel, és adatott ki, de maga a liget, vagy — a mint nevezték — „park“, magántulajdont képezett. Később Pestváros ezt is megszerezvén, előbbi bérföldeivel egyesíté, és 1865-ben véglegesen telkekre felosztatá, s telkenként áruba bocsátá.

Az első osztás szerint 155 telket tartalmazott, mi később több változások folytán módosítást szenvedett, s ma már 191 telket tartalmaz, melyek eladása oly szépen sikerült, hogy ma már a főváros tulajdonát képező viszsamaradt rész az egésznek $\frac{1}{4}$ -ét sem képezi. „Liget“ nevét a befásítás folytán nyerte, mit a vevők most is szorgalmasan folytatnak úgy, mint a beépítést is.

Most már hosszú, egyenes, fásoros utcák hasítják minden irányban, mi a Kőbányára kiránduló közönségre kellemes benyomást tesz, és az 187^{2/3}-iki tél óta rendes utcai világítással is bír.

Ez ugyan nem valami különös mulatóhely vagy park, hanem a „zöld“ eszméjének megfelelő érdekes ligetes terület, mi egy kis város magvát rejti magában.

Homokfogás.

A főváros bal parti részének talaja nagyon homokos. Itt ugyan a sok építkezés folytán a homokra nagy szükség van, s a hol az nagy tömegben,

*) 1 angol mf. = $\frac{24}{100}$ osztr. mf. = 848 bécsi öl.

egész dombokban jön elő, azt homokbánya czimén ki is szokták aknázni, de a nagy sík területek ki vannak téve a szél garázdálkodásának, melynek elejét kell venni mesterségesen, mert e homokvidék a várost is folytonosan porral borítja. Vidéken szokás szalmával vagy szalmás trágyával borítani a homokot, mi aztán a szélnek ellentáll, s mint rendesen nevezik, a homokot megfogja; de ez csak kisebb szántókon történik, legelőket ott sem tudnak beborítani, mit a főváros sem tehet. A szemét is jó homokfogó volna, de a szemetet egész határon szétszórni nem lehet, sem oly távolságokra szállítani. Ezen kívül a homokfogásnak csak két módja van, t. i. a befásítás és szőlővel beültetés. Utóbbit csak a magánosok tehetik kisebb területeken, s ez több helyen történt is.

A főváros csak a befásítás útján működhetik a homok ellen, és e téren már sok is történt; a nagyobb homokos területek az összes határ területén ma már mint erdőtelkek ismeretesek, s homokerdők csoportjai borítják ma a hajdan sivar homokbuczkákat; szintén a befásítás terjesztetik az által, ha ily területeket telkekre felosztanak, s magánosoknak eladnak; így keletkeztek a Városliget háta mögötti villa-telkek, mert e kies fás vidék, sőt a Városliget is hajdan egy homoktenger volt.

Hogy pedig a folytonos befásítás fiatal ültetvényekkel fennakadás nélkül fedezhető legyen, a főváros több faiskolát tart fenn állandóan. Legyen megemlítve itt azok közül legalább az, mely a Kőbányai és Üllői utak közt fekszik. Ez alapított a hatvanas években, s azóta 1870-ben és még azután is többször kibővítettén, jelenleg egy 265.833 □°-et tevő faiskola; rendes mély árokkal, s annak tetején eleven kerítéssel van körülfogva, — egypár díszes épület, mint kertészlak s üzdeház, is van benne, és már hosszával a két ut közét befogta. Ezzel átellenben az üllői ut nyugoti oldalán fekszik az ugynevezett *Bakony*, egy terjedelmes beerdősített legelő, mely szintén újabb időben kibővítettett, s eleinte népkertnek volt szánva. Van ebben is kertészlak. Természetes, hogy ez Pesten már nagy erdő, azért érdemelte is ki a „*Bakony*“ nevet. Szintén említést érdemelnek: a pesti lőportárak és a budai Városmajor melletti faiskolák.

Határszéli befásítás.

A közmunkatanács nagyon felismerte Pestnek és vidékének baját, a repülő homokot, s belátta azt, hogy ha a főváros saját határában a folytonos befásítás folytán idővel a homok felkavarható nem lesz is, de a szomszéd határokból a szélnek szárnyain repül ide épen anyyi, a mennyire nincs szükség. Ezért már a szabályozás tervezetében, ezelőtt 6 évvel felvette a határszéli befásítás eszméjét, és befoglalta az összes bal parti határkerületét, többnyire 100° szélességű erdőövezettel, mely Pestet elszigetelje vidékétől, védfalul szolgáljon a szelek és viharok ellen, gátot vessen a repülő homok-

nak, és a levegő nedvét magába felvéve, jótékony üdéséget terjeszsen a szerves élet közt.

Ezen eszme vagy 5 évig hevert, de csak azért, mert mindent egyszerre létesíteni nem lehet, s az összes szabályozás, miről ugyis azt szokták mondani, hogy „a jövő zenéje“, csak halkan vihető át az életbe, a költség szempontja, az előítéletek, a munkaerő hiánya, s több más akadályok miatt. Azonban az ügy nem alszik, főleg Gerlóczy alpolgármester ur egyebek közt a határszéli befásítás eszméjét is nagyon felkarolta, 1877-ben és 1878-ban a határszéleket egy nagy bizottmánynyal személyesen bejárta, nemcsak Pesten, de Budán és Ó-Budán is; az akadályok elhárítására az intézkedések megtörténtek, a részleges kisajátítások, vagy kieserélések folyamatba tétettek, s a hol akadály nem volt, már a fák ültetése is nagyban halad. A jobb parton a határszéli befásítás oly mereven nem értelmeztetik; ott a kopár hegyek befásításával, és a határutak széleinek fasorokkal kiültetésével, a viszonyoknak és szükségnek elég tétetik, azon oldalon homoksíkság nem levén.

Kopár hegyek és a Gellérthegy befásítása.

Ezen ügy a jobb parti városrész ügye, ott vannak kopár hegyek, s főleg Ó-Budán, melyeket valami hajdani jó gazdálkodás erdőségeitől megkopasztott, s a záporok pusztításainak áldozatul dobott. Hogy a hegyi vizek rohamos lefolyása gátoltassék, s a táj rendeltetésének visszaadassék, és az egész főváros légmérséke szabatosabbá váljék, a kopár hegyek befásítása iránt már 1875-ben élénk mozgalom indult meg. Havas Sándor fővárosi bizottsági tag ur e téren páratlan tevékenységet fejtett ki; az ügy tüzetesen tanulmányozva lett földtani térképek alapján, számításba vétetett a talaj minősége, fekvése, a fák neme, melyek ott diszteni fognak, és a költség szempontja.

Ezek kellő figyelembe vétele mellett a terv főbb vonásaiban megállapított, s már részben kivitel alatt áll.

A Gellérthegy befásítása előbb vette kezdetét. Budaváros hatósága azt már 1872-ben megkezdte 300,000 csemete ültetésével, mit a főv. közmunkatanács 1873-ban segélyezett, s tetemesen előmozdított; most már a kopár hegyoldal fenyű és más bokrok csoportjaival diszeleg, ámbár még nem tudni, hogy a kősziklának közelléte a további tenyészést nem fogja-e megakasztani, s egyáltalában, hogy nagyobb fa tenyészhet-e ezen meredek hegyoldalon, vagy csak bokrok?

Zugliget. Svábhegy.

Kedves kiránduló és nyaraló helye a fővárosi közönségnek a „Zugliget“ ezimű gyönyörű völgykatlan, hova lóvonatu vasut vezet, mely a Városmajor mellett elhaladva, a fogaskerekű vaspálya indóházát érinti, s azután

az Ördögárok mellett a „Szép Ilona“ vendéglőnél balra befordul, jobbra hagyva az Ördögárok által végigfolyt lipótmezői völgyet.

Igy jut az ember azon völgykatlanba, mit „Zugliget“-nek neveznek, s mely hajdanában Mátyás király vadaskertjének volt része, és vaddisznóiról a vidéki svábok ma is „Sauwinkel“-nek nevezik. E kies erdei vidéket számtalan magánosok nyaralói borítják, melyek rendesen saját nevekkal is bírnak, milyenek a „Szép svájczai nő“, „Fácán“, „Diogenes hordója“, „Disznófő“, „Vörösház“, „Istenszeme“, „Szép juhász“, „Menny“, „Laszlovszky“ stb.

Ezek között, mint nyilvános vendéglők és mulatóhelyek is kiemelendők a „Laszlovszky“-major, mint a vasuton a Zugliget első megállapodási pontja, melyen túl a vasut a Fácán felé nem is messze halad, továbbá a „Fácán“ vendéglő, melynek környéke egy parkot tüntet elő, és sok majalis színhelye, azután a „Szép Juhász“ czimű vendéglő, mely Mátyás királynak egy kis szerelmi kalandjára emlékeztet, s hol a 14-ik században a pálosok híres kolostora állott, melynek ma már csak nyomai láthatók, végre a „Disznófő“ vendéglő, melynél egy kőből faragott vaddisznó fejéből tör elő a hegynek híres forrászive.

A Zugligettől délkeletre a hegyeken a Svábhegyre jutunk a *Normafa* mellett, mely egy külön álló terebélyes bükkfa, oly hegytetőn, honnan gyönyörű kilátás esik Budapest egy részére, és a Zugligetre. Ezen hegy nevét a Buda visszavételekor 1686-ban ott táborozott németekről vette, mai neve „*Széchenyi-hegy*.“ Itt egy egész kis gyarmat keletkezett már, melynek temploma és utczái vannak. Ide vezet a fogaskerekű vaspálya, melynek pályafőjétől néhány lépésre a legszebb kilátás tárul a fővárosra és vidékére; innen indulnak az utak a Zugliget felé és más völgyekbe, s szomszédságában találjuk az Eötvös-nyaraló nagy szabásu vendéglőjét és másokat, melyek az üdülést és a zöldben mulatást megkönnyítik.

Mindazon erdei utakra, melyek e hegyeken és a mulatóhelyekhez a közlekedést lehetővé teszik, a főváros nagy gondot fordít, s igyekszik az üdülés ezéjainak utjából minden akadályt elhárítani, és a kirándulásokat élvezetessé tenni.

A főv. közmunkatanács a pénzügyminiszterium utján kieszközlé azt is, hogy a hegyek magaslatán a „Norma“-fától a Sz.-Jánoshegy csucsáig sűrű és magas fák lombozata alatt, de koronauradalmi területen elhaladó ut az 187³/₄-re tervezett erdővágatástól megkíméltessék, s abból oly széles pászta, mely az ut kiessége és szépsége szempontjából különös kimélet alá veendő, állandóan kijelöltessék.

Margit-sziget.

E sziget Ujlak mellett vonul Ó-Buda közepe tájáig, s mostani birtokosa, József főherczeg, fejedelmi nagylelkűségéből az összes főváros min-

den mulató és üdülő helyeinek fénypontját képezi. Hajdan, mint az árpád-házi királyok vadaskertje, „Nyulak szigete” nevet viselt, később IV. Béla királyunk leányának, Margit hercegnőnek, ki az atyja által épített zárdában itt végezte napjait, 1271-ben történt halála után mostani nevét nyerte.

Terjedelme 144,701.79 □°, felső végén óriási vizosztó művel, melyet a Dunaszabályozás alkalmából állítottak oda.

E sziget gazdag mindenféle zárdák, templomok és várak romjaiban, sőt még Aquincumnak is egykor hatalmas erődét képezé. Két végét lóvasut köti össze, felső vége felé gyönyörű és imposans fürdőépület áll, alsó és felső végén pompás vendéglők, s több más épületek diszítik; az egész egy gyönyörű parkká van alakítva, a régi nagy fák lehető kimelésével, felséges virágágyak, szőnyegek, szegélyek, gyepterületek tárulnak fel minden lép-ten, melyek egy czélszerűen berendezett vízvezetékkel öntöztenek.

Van artézi kutja is, mely a sziget felett mintegy félméterrel 24 óra alatt 56.800 hektoliter vizet képes adni, azonban magasra van vezetve, s vizét zuhatag alakjában önti a Dunába. Mélysége 118.53 m., furatása, mely Zsigmondy Vilmos bányamérnök remekműve, kezdődött 1866 dec. 21-én, és befejeztetett 1867 máj. 13-án. Gyógyvize a sziget felett 9.48 m. magasra emelkedik, s hőfoka 43.8 C. fok.

A szigetnek legnagyobb baja az, hogy 0 felett csak 20' közép magas-ságra áll, s így áradásoknak van kitéve, de az újabb Dunaszabályozás foly-tán a szigetnek 0 felett 26' magasságig védgáttakkal leendő befoglalása is talán létrejön, ámbár tervezve nincs. A terv hozzácsatolja a budai kis szi-getet is (Festő sziget), s mindkettőt kinyújtja a Margithidig, melynek köze-péhez kocsifeljáró vezetend.

Budaváros hatósága a kis szigetet kártalanítás igénye nélkül ajánlá fel 1873-ban József főhercegnek, miért Ő Királyi Fensége valamely jóté-kony városi czélra 25.000 frtot adományozott.

A sziget előbbi birtokosa István főherceg, az előtt József és Sándor főhercegek voltak. Nagyobbszerű átalakítása a 60-as évek 2-ik felében vette kezdetét, ámbár néhány épülete előbb is, és mindig volt.

Távolabbi üdülő helyek.

Lehetetlen fel nem említeni, hogy Budapest környéke a közönség ér-deklődését nem csekély mértékben képes felkelteni, és az egészségre oly szükséges üdülést elősegíteni. A környék ezen helyeinek leírásába, melyek nemcsak számos kirándulásoknak színterét képezik, hanem részben rendes forgalmi eszközök által a fővárossal kapcsolva is vannak, részletes leírásába nem bocsátkozhatunk, de azokat legalább felemlíteni szükségesnek tartjuk.

Ilyen Gödöllő, a királyi család nyári laka, Grassalkovich herceg által épített gyönyörű kastélyával s vendéglőivel, melyeket főleg ünnepna-pokon a pesti közönség vasuton sűrűn látogat.

Ilyen Rákospalota szép parkjával, vendéglőjével és táncztermével. Ide lóvonatu vasut, mozdonyos vasut és hajó visz, utóbbi azonban csak Ujpestig. Sok majális és mulatság színhelye.

Ilyen Ujpest, a főváros 20 év előtt keletkezett gyarmata, mely szép felvirágzásnak indult, hova a palotai lóvasut és külön hajó visz, — továbbá Káposztás-Megyer.

Ilyen Főth a gr. Károlyi család kastélyával és parkjával; főleg templomáról híres.

Ilyen Promontor, melylyel külön hajó és társaskocsik kötnek össze, és barlangépitményeiről híres, a mennyiben egész házcsoportok sziklaodukban állnak, s az egész falunak csak füstölgő kéményei emelkednek túl a talaj színvonalán.

Ilyen Visegrád, királyaink hajdani fénylaka, a Salamon tornyával s az egykor oly híres fellegrár romjaival, melyek fentartására czélzó munkálatok most országos költségen folytattnak. Továbbá Szent-Eudre, Buda-kesz, Budaörs, Kis-Pest, Erzsébetfalva, Bessenyő s mások.

Közlekedés főutjai.

Mint az ember szervezeti rendszerében, szintugy az országok és városok testében is a forgalom igényei megkívánják, hogy a szabad mozgás minden irányban nyitva tartassék, hogy az élet erének lüktetési szabodon haladhassanak határozott főutjaikon, s a szervezet összműködése fennakadást ne szenvedjen. Ha egy város testében a forgalom ezen főutjai, üterei kellően képviselve nincsenek, azt helyes és megfontoló számítással utólagosan is elő kell állítani, máskép az nagy várossá fejlődni képtelen.

Ez történt a fővárosban is, mindamellet, hogy Pest alakulása szerencsésen magával hozta az egyenes főutakat, mint a közlekedés nagy ütereit. Kétszáz év előtt, midőn még a török uralkodott itt, Pest külvárosairól szó sem volt, ámbár már 150 évvel előbb, még a mohácsi vész előtt, Pest belvárosa kőfallal volt kerítve. A külvárosok keletkezése a mult század első felére esik, Lipótvárosé pedig a század végére, s századunk elejére; ezek szépen sorakoztak az akadályoktól menten egyenesen irányult országutak mellé, s így keletkeztek Pestnek természetes boulevardjai a *Váczi*, *Kerepesi* és *Üllői* utakon, s ezeken kívül a belváros körületén. Mindezeket a nt. közmunkatanács is ilyeneknek tekinté; a Váczi utat, és az Országutat már boulevardszerüleg kiépítetté, s a Kerepesi utnak ilyen kiépítésébe beleegyezését adta; most tehát már ez is kész, csak az Üllői ut van hátra, de ez is még a jelen év folyamában legnagyobb részben ki lesz építve.

Azonban a kmtanács nem elégedett meg ezen természetes főutakkal; kinyitotta a Sugárutat, mely a városligeti óriási park egyenes kapcsoló vonala, tervezett egy nagy körutat a külvárosok derekán a Dunától a Du-

náig terjedt; tervezett egy külső körutat a nyaralók közt, szintén két végével a Dunára támaszkodva.

Budán a helyzet nehezebb volt; ott a hegyek, völgyek a nagy egyenes utakat kizárták, sőt egy sugárut utólag sem volt nyitható; azonban az adott helyi viszonyok közt itt is a lehetőségig megtörtént az, mi a forgalom közvetítésére történhetett: egy nagy körut a tervezetbe felvétellett, mely a Dunától Dunáig terjedve, a vár- és Gellérthegyet a gyűrűbe zárja, s a Margithidon át a pestinek folytatását képezvén, alól ismét azzal csatlakozand. Mily kellemes leend és lélekemelő csak rá is gondolni, midőn mindkét város körül a körutak díszes palotákkal kiépülve, a köruti — esetleg már akkor mozdonyos — vaspályán egy pár órai kirándulással az összes főváros körültekinthető lesz. És ez egy az 1867-ikihez hasonló lendület segítségével nem is volna oly nagy távolban.

Alagut.

Fővárosunk e disze, s forgalmának megbecsülhetetlen közvetítője, mely a Lánczhidtól a Horváth-kert felé a Vízivárost a Krisztinavárossal a Vár alatt kapcsolja, és a Déli vaspályának legrövidebb, egyenes útja, a forgalomnak átadatott 1857-ben. Emlékezetes év! Egy ily óriási mű megkoronázásának, az emberi ész és szorgalom egy újabb vívmányának emléke fűződik ahhoz.

A kapuzatok dór-izlésben vannak kivive. Az alagut eszméje szintén gr. Széchenyi Istvántól ered. Az építést kezdték 1853-ban Clark Ádám tervei szerint. Szélessége 5°, hossza 180°, magassága két végén 5° 3' 7", közepén 4° 1' 2"; a Várbeli sz. György-térrel 28° magas akna kapcsolja.

Emelt kőjárdái vannak és faburkolatu kocsijárta. A járdák és kocsijárt között nincs korlát, de már többször volt szó róla, s valószínűleg előbb-utóbb pótoltatni fog, mert ez a gyalog járó közönség biztonsága végett szükségesnek mutatkozik, mely megvadult lovak, vagy más állatok által veszélyezve lehetne.

Került az egész 524.000 frtba. A pénzt hozzá adta egy részvénytársulat 4200 drb 105 frtos részvényjegy útján; a tulajdonjog tehát a részvénytársaságé. Ezen pénz elég jól van elhelyezve, mert a nagy forgalom mellett meghozza a 7—7½ % kamatot.

A munka 4 irányban haladt egyszerre, két végéről be, és a közép aknáról két felé. A vízzel sok bajuk volt az építőknek, s ma is látszik a falakon szivárgás nyoma a vizerőszeti mész daczára.

Gőzsikló.

A várhegygyel közlekedés újabb időben a gőzsikló által nagyon megkönnyítettett. E mű Széchenyi Ödön gróf eszméje; egy részvénytársulat

építé ki Wohlfarth Henrik mérnök és közmunkatanácsi műszaki igazgató vezetése alatt; kezdetett 1868 júliusban, befejeztetett 1870 márcziusban; került 182.300 frtba, két pályacsarnokkal, két vashiddal, gőzgépekkel és teljes felszereléssel.

A pálya lejtője 30 fok, hossza 50 öl, emelkedése 25 öl, alagrészében 30 lóerejű gőzgép van elhelyezve úgy, hogy a gépek egyike csak tartalékul szolgál. Szerkezetök Cornwallis-rendszer, Schultz Tódor bécsi gyárából, és 10 légnomással vannak kipróbálva. A sodronykötél vastagsága 1 hüvelyk, áll 6 kötegből, minden köteg 6 szál sodronyból kenderrel béllelve, s így 36 szál az egész kötél, szállította Fischer J. St. Egidy gyára, 250 mázsa teher még nyulást nem okoz. A kocsik Vignol-féle sineken futnak, melyek lábankint $9\frac{1}{4}$ font súlyuak; van I. és II-ik osztályuk 3 szakaszban, 8—8 utas számára, s így 24 utas felvételére, — önterhők 56 vámmázsa, 24 utas 30 mázsa terhet képvisel, s így 86 mázsa terhet kell 43 mázsa erővel vontatni. A kocsik Spiering-féle társaság bécsi gyárából valók, ellendörzsaljakkal, azaz a tengely-csapok 6 kis forgó hengeren szaladnak, mi a csúszó surlódást lehetlenniti, s így meleg nem fejlődhetvén, a kenés fölösleges.

Két kocsi jön egyszerre mozgásba ellenkező irányban a kettős pályán, mindenik kötele az alsó pályacsarnok alagrészében, hol a gép is áll, külön 9 láb átmérőjű öntött vasdobra csavarodik, míg felül egy hasonló átmérőjű korongon áthuzva, van a kocsihoz akasztva.

A kötél elszakadása esetére éles vaskörmökkel kapaszkodik a kocsi a két oldali fagerendákba, s ez által lecsuszása legroszabb esetben 20 hüvelyk lehet. Próba tétetett 2-szeres terheléssel 1870 februárban, s 3-szor bocsájtatván szabadon a kocsik, menetközben, a pálya különböző pontjain, a teljes megállapodásig csak 10—20 hüvelyk visszazaladás észleltetett.

A pálya évi forgalma fel és alá 816.000 személy, nyers bevétele mintegy 27—28.000 frt, tiszta jövedelme mintegy 10.000 frt, s így a 150 frtra szóló, de ma 80 frt értékű részvények után 6% osztalék esik.

Fogas kerekű vaspálya.

Alighogy a rigi hegyi pálya kiépült Európában a Riggenbach rendszerével, s Bécsben a Kahlenberg pálya létrejött, a budai hegység legkiesebb üdülő pontjának a Svábhegynek a fővárossal régen tervezett, de a költség kérdésén mindig hajótörést szenvedett eszméje megtestesült. Egy svájci társulat Cathry-Sales főmérnök vezetése alatt 1873-ban megkezdte, és gyorsan létre is hozta a svábhegyi fogas kerekű vaspályát. Ily pályák 25% emelkedésre képesek a szállítást akadálytalan eszközölni, de itt csak $10\frac{1}{4}$ % fordul elő. Lényege a mozdony egy középső fogas kerekében fekszik, melynek fogai a két sín közt fektetett fogas sinbe kapaszkodnak.

Kiindulási pontul választatott a zugligeti közuti vaspályának Váross-major melletti pontja, mely — ha a Margithidon át a pályák kapcsoltnak —

a főváros bármely részéről igen könnyen hozzáférhető lesz, s ez által a Svábhegy is. Sintávola úgy van megszabva, hogy idővel a közuti vaspálya kocsijai is közvetlen felmehessenek rá.

Alant és feent egy-egy pályaudvara van, a mozdony a vonat alsó végén áll, s így tolja azt felfelé, van egy kitérője 2 toló váltóval, miután ily pályán a fogas sín miatt rendes váltó nem alkalmazható; a két pályaudvar magassági különbsége 259.55 m.; a pálya hossza 2883 m.; van két állomása, a városi *Nádorkutnál*, s *Ada-laknál*; nyílt, fedeles vagonjaiban a rigihez hasonlóan 54 személy ülhet 9 sorban háttal az emelkedés felé.

Jelenleg a lánczhidtól Budapestről a Károlykaszárnyától indulva, közuti vaspályán van közlekedés a városmajori pályaudvarral.

A forgalomnak átadatott 1874. június 25-én; forgalma april közepétől okt. közepéig tart; az első 4 hó alatti évadban 1713 vonattal 91.894 személyt szállított. Legyen üdvös ez új vállalat a főváros életére és egészségi ügyének emelésére.

Lóvonatu vasutak.

A forgalom óriási lendülete mellett minden előbbi közlekedési eszközök a hatvanas évek második felében már elégteleneknek bizonyultak, és a közuti vaspálya szüksége az ajtón mindig jobban kopogtatott. Ez felbátorítá a vállalkozó szellemeket 1865-ben a „Pesti Közuti Vaspályatársaság“ alakítására, melynek alaptőkéje ma már a két millió felé halad. Első vonala volt a pest-ujpesti 1866-ban, mely szép sikert aratván, az új pályák egymást gyorsan követték, s ma már az ujjesti Rákospalotáig van kinyújtva, a Margithidhoz is vaspálya vezet, a Kerepesi, Üllői és Nyul-utczák is kaptak vasutat, a kerepesi vámtól két ágra szakad, egyik visz Kőbányára, másik a Városligetbe. A városi és kőbányai vonalok kettős vágányuak, és pedig a beltelken *Klumpfusz*-, a városon kívül *Vignol*-féle rendszerben. Az ujjesti és kőbányai kocsik 3 osztályuak, utolsó kinn a fedélen. A forgalom tömérdek, — évenkint 5—6 millio személy közt ingadoz.

Budán is van közuti vaspálya a lánczhidtól Ó-Budáig, melyből az Élelmezési-téren kiágazik a zugligeti pálya, érintve a fogaskerekű vaspálya indóházát. Ez a nagy emelkedések miatt 4 lovat is használ. A budai pályának népesség hiányában nincs oly lendülete, ámbár azért még mindig képes volt fennállani, de osztalékot nem hozott. Jelen évben a pesti társaság vette meg 110.000 forinton. Kettős vágánya nincs; azért sok kitérőre van szüksége. Ennek nagyobb lendülete attól várható, hogy a pestivel összekapcsolatott a Margithidon át már a folyó év június havában.

Helyi kocsi- és hajóközlekedés.

A fővonalokat folyvást élénkítik a lóvonatu vasut vagonjai, de ez nem zárja ki a nagy forgalom mellett az összes többi közlekedési eszközök teljes igénybevételét,

A forgalom legélénkebb útja, s nemcsak a fővárosnak, de szép hazánk-
nak is főütere: a Dunafolyam, mely a főváros közepén vonulván végig,
számtalan gőzhajó szeldeli mindig zöldes hullámain. Ezek közül többek-
nek rendeltetése a helyi közlekedést fentartani. Ily czélből közlekednek
nagy gőzösök a Fővámter és Ó-Buda közt, érintve mindkét part nevezete-
sebb pontjait, főleg a Császárfürdőt és Margitszigetet. Ezeknek eleje és
hátlja egyenlően levén kormánynyal ellátva, a kikötésnél fordulást tenni
nem kénytelenek, mi sok időnyeréssel jár. Külön hajó is jár a Margitszi-
getre, másik Ujpestre, Promontorra, Szent-Endrére. Ezeken kívül a két
part közti élénk közlekedést, mit már a két hid közvetitni nem képes, szá-
mos apró, diszes csavargőzösök tartják fenn.

A Dunát elhagyva, minden főuton a társas kocsik nagy forgalmát
találjuk, melyek a Városliget, a nyaralók, vaspályák, Császárfürdő, Rác-
fürdő, a Sósfürdők, Promontor, Tétény, a Lipótmező, Zugliget, Soroksár, a
közvágóhid, Városmajor, Budakesz, Budaörs, Svábhegy és a főváros főtérei
közt a közlekedést fentartják. Csak a Városligetbe 200 társas koci köz-
lekedik.

Ezekon kívül van az egy- és kétlovu bérkocsik szép száma, melyek
szintén megszabott árak mellett tartoznak szállítani. Ezek száma egyenkint
400 körül jár, tehát a kettő mintegy 800-ra megy.

FÜGGELEK.

Történelmi tájékozás.

Általános visszapillantás.

Mindaz, ami a műszaki téren létezik, s az újabb időkben keletkezett, a főváros életéből fejlődvén, s mintegy az előzmények folyománya levén, kellő világítást csakis a főváros multjának ismerete által nyer. Azért nem látszik fölöslegesnek azt tüzetesen műszaki szempontból néhány sorban vázolni.

Már a hunnok bejövetele előtt létezett a Duna két partján *Aquincum* és *Transaquincum* nevű két város hajóhíddal összekötve; az első Ó-Buda helyén, de nagyobb terjedelemben, 200.000 lakossal, — utóbbi azzal átellenben az Ördögmalom táján, jól megerősítve. Tehát a mostani főváros más kiadásban létezett már 1800 év előtt.

Aquincum Attila idejében már „*Budavár*“ néven szerepel, mint fallal kerített, erős és virágzó város; halálával azonban feldulatott.

A mostani Pest és Buda helyén a magyarok bejövetele előtt a két római város téglavető telepe és mészégető kemenczéi voltak; innen az egyik németül „*Ofen*“, másik szláv nyelven „*Pest*“ nevet nyert, melyek mindenike ugyanazt, t. i. „kemenczét“ jelent; ámbár az is elhihető, hogy a Gellérthegy értetett a kemenczén forró vizei folytán. Az eredmény ugyanaz.

K. u. 957—971 évek körül, Taksony vezér idejében, Pest már mint „*Pest vára*“ emlittetik. Sz. István királyunk a feldult Budavárát (Ó-Budát) helyreállíttatta, s nője fénylakául használta, és ekkor már Pest is a szabad városok közé tartozott.

I. Endre király alatt a pogánysághoz szító tömeg *Gellért* esanádi püspököt a mostani Gellérthegyről lelökte, mely azon időtől nevét viseli.

1148-ban II. Géza király a kerepesi vizi vámot a budai káptalannak adományozta, mi arra mutat, hogy Pestet viz folyta körül.

Pest — mint egyenes fekvésénél fogva a kereskedeésre alkalmasabb — folyton népesedett és gazdagodott, s már 1240 előtt, *mint igen nagy és gazdag német város* emlittetik; — kiterjedt a Duna jobb partjára is, sőt a Gellérthegy körül a szintén beépítve volt Kelenföldet is tartalmazá, s ezen

időtáiban Pest „*Nagy-Pest*“-nek, jobb parti része „*Kis-Pest*“-nek, sőt a Gellérthegy is „*Pesti hegy*“-nek neveztetett; a „*Kelenföld*“ név pedig eredetileg az odatelepedett karinthiaiaktól, előbb „*Krainfeld*“- vagy „*Greenfeld*“-nek neveztetvén. Ezen első fejlődésében tiprották el a tatárok Pestet IV. Béla király idejében 1241-ben, *Batu* khánjuk vezetése alatt az ostrommal bevett várost földig rombolván, lakóit lekonezolván, vagy megcsonkítva rabszolgaságba hurezolván.

1244-ben Béla király által a város számos kiváltsággal ruházott föl, s az úgynevezett *Kőér* is területéhez csatoltatott.

1255-ben Béla király az akkori Nyulak szigetén (most Margitsziget) apáczámonostort állított, s leányát Margitot ott helyezte el. Innen a sziget neve.

1250 körül — a tatárok ellen Budavárát építteté, s az ország fővárosává és a királyok székhelyévé tévé, mi Budaváros fejlődésére kedvezőleg hatott.

Az Árpád-házból utolsó király III. Endre halálával 1301-ben Róbert Károly megválasztására tartatott Rákoson az első országgyűlés.

1352 táján Nagy Lajos királyunk a Buda-Újlak fölötti dombon királyi palotát építtetett, s abba tévé át lakását, és fényes udvartartásával Budának új fényt szerezvén, ez annyira emelkedett, hogy Pestet csakhamar túlszámnyalta, s még ennek tanácsát is kezdé választani.

Zsigmond király azonban 1387-ben megkoronáztatván, a két várost elkülöníté, s egymástól független városi rangra emelé. Budán a várban elkezdett franczia kőművesekkel pompás királyi palotát építtetni 1416-ban, mit azonban be nem fejezhetett. Alatta történt a rácoknak Tabánba telepedése.

1458-ban választatott Mátyás királylyá, élte 15-ik évében, ki is az elkezdett királyi palotát páratlan fényvel befejezteté, sőt a két város közt a Traján hidja mintájára állandó márványhidat is akart építtetni, melynek terveit el is készíteté.

Az azonban 1495-től kezdve, II-ik Ulászló óta Buda hanyatlásnak indult.

1514-ben Dózsa György 40.000 kuruczból álló hada fosztogatta Buda külvárosait, sőt Pestet is ostrom alá vette.

1526-ban II-ik Lajos király alatt volt az utolsó országgyűlés a Rákoson, melyet követett a gyászos mohácsi vész. Ennek folytán szept. 14-én Buda és Pest városok, mely utóbbi akkor már szintén kőfállal kerített vár volt, Szulejmán (vagy Szolimán) seregei által feldúlattak és elhamvasztattak, csakis a királyi lak maradván meg, de ez is kirabolva.

1527-ben Ferdinánd, II. Lajos sógora, az első habsburgi uralkodó választatott magyar királylyá. De 1529-ben Szolimán ismét betört az általa királylyá tett Zápolya János segélyére, — Pestet felégette, s a két parti lakosságot lekasabolhatta.

1530 körül emeltette Zápolya János király Budavár tömérdek új bástyáit és tornyait.

1541-ben özvegyétől, Izabellától, Budát a törökök esellel elfoglalván, 145 évig birták, mely időben Verböczy István volt Buda első kadija.

1545-ben Szulejmán *deftert* (catastert) készíttetett az adó szabályozására, mely 140 évig a török uralom alatt érvényben maradt. Ezen idő alatt a főváros sokat szenvedett; Pest undok, ronda várossá vált, — elveszté kiváltságait, s Buda 6 részre osztatván, Pest ahoz kapcsolattott, mint annak 6-ik része, — főbb utczái is, a Váci, Hatvani és Kecskeméti utcák ronda épületekből álltak, s nagyobb részek romokban hevert.

1686-ban Leopold császár német és vegyes európai hadakkal a törököket megtámadta. Ezek seregei elől Buda várába menekülván, Pestet felgyújtották a hajóhiddal együtt; alig volt a városnak egy részecskéje megmenthető a császáriak által. Ezen ostrom Buda vára visszafoglalását, s a török uralomnak Magyarországon megszűnését eredményezé. Következő évben ugyan Fink Konrád 2000 aranyért Budát ismét el akarta árulni a törököknek, de ez kitudódván, feje vesztésével s testének felnegyeltetésével lakolt, a levelet vivő paraszt pedig a Naphegyen karóba huzatott, mely ettől „*Spieszberg*“ nevet nyert.

1703-ban I. Leopold király mindkét várost sz. kir. várossá tevé, mely idő óta fokonkint gyorsan felvirult, s Európa fővárosai sorába lépett.

1715-ben Károly császár parancsára elkezdték a várpalotát újra építeni, mely 1771-ben lett befejezve, de már 1769-ben ott az angol kisaszonyok lettek elhelyezve, később 1780-ban pedig a m. kir. egyetem.

1723-ban a hidhoz közel fekvő Víziváros a kapuczinus-kolostorig majdnem egészen leégett, mely alkalommal lőpor is robbanván föl, a fehérvári kapu megrongáltatott.

1732-ben a Duna elöntötte Pestet, s a Tabán és Víziváros nagy részét.

1740-ben 32'—4"—9''' magas árvíz dúlt, — 1744-ben szintén 21'—1"—9''' magas, 1748-ban 19'—7"—6''' magas, 1775-ben 23'—9"—9'' magas, midőn Pesten összedült 611 ház. 1781, 1786, 1788 s 1795-ben szintén árvíz lepte el Pest utczáit. Ugyanazon évben Martinovits apát, gróf Zsigray, Hajnóczy, Laczkovits és Szentmárjay a Vár és Krisztinaváros közti Vérmezőn bakó által kivégeztettek.

1796. nov. 12-én *József* cs. k. főherceg Magyarország nádorává és főkapitányává választatott, ki is ezen magas hivatalát félszázadig dicsőségesen folytatván, Pest újjáalakulása neki köszönhető.

1799-ben 23'—1'—3''' magas árvíz dúlt ismét, s a Ferencvárost csaknem egészen semmivé tette; ekkor keletkeztek a váci és soroksári védőltések.

1809-ben 21'—5"—9''' magas árvíz a Belváros több részét ellepte.

1810-ben a Viziváros és Tabán városrészekben 600 ház lángok martaleka lett.

1811-ben szintén 21'—3"—0''' magas víz volt.

1838-ban mart. 15-én esti 10 órakor volt a legnagyobb víz, 29'—4'—6''' , mely is a testvér fővárosokat teljesen elárasztván, összeomlott csak Pesten 2281 ház, megrepedezett 827, épen maradt csakis 1146. Az épületekben okozott kár 10.500,724 frtra becsültetett. Azonban minden felől tetemes segély érkezvén, Pest ismét gyorsan kezdett felépülni.

1847-ben januar 13-án meghalt József nádor élte 71-ik évében.

1848. marc. 15-én a nemzetre az alkotmányos szabadság új korszaka virradt fel; azonban már junius 11-én a sorkatonaság és önkéntesek közt a Károlykaszárnyában összeütközés és véres csata keletkezett.

Jul. 5-én a nádor az I. magyar miniszteriummal megnyitá a pesti országgyűlést; azonban már decz. 31-én az utolsó parlament ült össze, felső és alsó ház vegyesen, s elhatározá az országgyűlésnek és kormáunak Debreczenbe áttételét, hogy a császári hadsereg által meg ne lepettessék. Az intézkedés nem volt korai, mert már 1849. január 5-én az be is vonult az elhagyott fővárosba; de következő april 24-én ismét ki kellett vonulnia Görgey győzelmes hadai elől, mely alkalommal a hajóhidat felgyújtá. Mindamelllett a várban visszamaradt Hentzi vezérőrnagy 4301 emberből álló hadosztálya, és a várat kijavittatván, megerősítetté. A dunai vízvezetéket és láncz-hidfőt karózzattal elzáratá, s a lánczlid budai végének pallóit, gerendáit felszedeté.

Május elején a magyar seregek a környező hegyeket megszállták *Görgey* alatt, s máj. 4-én támadást intéztek, mely napon déli 12 órakor dördült el a vár első ágyuja, s ámbár Pestre is 316 lövés intéztetett, de Pestnek tulajdonképi tüzetes bombázása még csak máj. 9-én reggeli 5 órakor kezdetett meg; máj. 12-dike és 13-dika közti éjen már mindkét főváros lángtengerben úszott, s máj. 15-dike és 16-dika közt a kir. palota is meggyuladt.

Máj. 21-én a vár rohammal bevétellett, s a 17 napi ostrom eredményül a két főváros romokban hevert, sőt a várfalak és bástyák lebontása is a vár bevétele után foganatba vétetett. Sok befalazott ágyúgolyó tanúskodik ma is a romboló működésről, mi a vár bevételével együtt járt.

A sok kiontott vér azonban kívánt gyümölcseit nem hozta meg; az orosz közbejöttével az ország leigáztatott, s 18 évig maradt kiteve az önkény játékaul, mely idő alatt a fővárosok is igen csekély haladást valának képesek felmutatni építkezéseikben, s egyáltalában a műszaki téren.

Az alkotmány 1867-ben I. Ferencz József Ő Felségének megkoronáztatásával új korszakot hozott az országra és a fővárosokra, mely rohamos fejlődésben és haladásban nyilvánult, míg az európai általános szédelgés 1873-ban meghozta az általános tönket. Azóta a fővárosi építkezés lassítja lépteit,

Fővonásaiban ez volna a főváros multjának áttekintése, következzeék itt a műszaki események tüzetesebb feljegyzése a jelen időig.

Műszaki események.

Miután már a főváros multja fővonásaiban meg van világítva, talán nem lesz érdektelen műszaki eseményeit is, és pedig részletesebben összeállítani, mi nemcsak az évek és korszakok eredményét megmutatja, hanem az egész műszaki leírás időrendi összefüggését is egy pár lapon helyreállítja, miután a hány tárgy, ugyanannyi külön történelmi leírás szükségeltetvén, a párhuzam és időrendi összefüggés előtűntetése másképp nem képzelhető.

Az évek műszaki eredményeinek, vagy azokra vonatkozóssal biróknak felsorolása következő.

1764.

Vatzpaur szerzetes főnök másolta Pestnek egy régibb térképét.

1780 és 1790 közt jött létre a Városmajor.

178⁴/₉-ben készült Pestnek Balla-féle térképe.

178⁷/₉-ben készült Budaváros Kayser-féle térképe.

1799.

Alapítottatott a Városliget.

1802.

Széchenyi Ferencz gróf könyvtárát az országnak ajándékozta, mely első alapja lett a m. nemz. muzeumnak.

1807.

Az országgyűlés elhatározta egy nemzeti muzeum létesítését.

1808.

Szépitési bizottmány állítottatott.

1810.

Pest első lejtmerése elrendeltetett.

1813.

Gróf Batthyány Antal országúti kerti telke megvétetett muzeumteleknek.

1816.

Jun. 5-én volt az első légszeszvilágítás Pesten, melyet a muzeum homlokzatán mutatott be Tehel Lajos.

1819.

Giba Antal mérnök befejezte Pest első lejtmerését.

1825.

Széchenyi István gróf a m. akadémia létesítésére 60,000 frtot ajánlkozott.

1827.

A lóversenyter alapítottatott, s jun. 6-án volt az első lófuttatás.

1827—1830.

Épült a Lloydépület.

1832.

Györy Sándor mérnök és akadémiai tag kiadta „*A Buda s Pest közt építendő álló hidról*” írott munkáját, melylyel nemcsak a lánczhid eszméje, de a Dunaszabályozás is fővonásaiban meg lett állapotva, sőt az 1838-iki válság is megjósolva. Ezekből lehet látni, hogy ki volt Györy.

183²/₆.

Az országgyűlés a XXXVII. t. cikkben 500,000 frtot határozott a muzeum építésére.

1836.

Megkezdett a muzeum alapozása.

1839.

A szépítési bizottmány új építési rendszabályt adott ki.

1840.

Az országgyűlés a XXXIX. t. czikkkel jóváhagyja a lánczhidra vonatkozó szerződést, s a lánczhid építése megkezdetik.

184²/₃.

Épült a budai nyári szinkör.

1843.

A fűvészkert alapított.

1845.

A muzeumi tisztviselők behuzozkodtak az új muzeumépületbe.

1846.

Kezdték ültetni a Széchenyitért.

1847.

A fővárosi folyamszakaszra a Duna első szabályozási terve készült.

A német színház leégett.

1849.

Nov. 21-én a lánczhid a forgalomnak átadatott.

1850.

Petzelt tanár felmérte Kőbányát.

1853.

A muzeum udvara kertté alakításának terve elkészült.

Az alagút építése megkezdett.

1854.

A lójárgányos budai városi vizmű káros házi kezelése felhagyatván, bérbeadatott.

1855.

Gőzerőre számított vízvezeték tervezetett Budán 40.000 lakosra.

Kallina Henrik a muzeumkertbe az első fákat ültette október hóban.

1857.

Pestváros Förster Lajossal alkudozott a pesti vízvezeték tárgyában.

A Fhg. Albrecht-út épült.

Az alagút a forgalomnak átadatott.

1858.

A pesti lánczhídfőtől a tornyokig terjedő rakpart épült.

1859.

Ó-Buda urbéri szabályozás céljából felmértetett.

Az Erzsébettér jelenlegi nevét kapta.

1860.

A muzeumkertben Berzsenyi Dániel szobra felállított.

1861.

Ugyanott felállított a Kazinczy Ferencz szobra.

Dr. Siklós Károly engedélyt kért a fürdőszigeti meleg forrásoknak Pestre bevezethetésére.

1862.

Ugyanő engedélyt kért egy vízvezetéki társulat alakítására.

A muzeumépületbe behozatott a légszesz használata.

1863.

Doletskó Ferencz Pest beltelkeinek lejt mérését megkezdte.

1865.

Ő Felsége a muzeumnak 50.000 frtot ajándékozott, melyből az kijavított és diszítettett, egyuttal a hiányzó rácskerítés is kiépítettett.

A pesti vízvezeték házilagos kiépítésének és kezelésének eszméje felmerült, s tervek érkeztek be Pollák Gyula mérnöktől és Bürgermeister Antal kútmestertől.

A Városligetből az állatkert kihalasított, és a drótszigeti kis láncz-híd leszedetett.

A ligettelkek eladás céljából végleg felosztattak telkekre.

1866.

Az akadémia palotája befejeztetett.

A cholera alkalmából ismét felmerült a pesti vízvezeték eszméje, s Docwra Th. Bécsből és Peters Londonból ajánlatokat küldtek be.

Dec. 12-én tartá Zsigmondy Vilmos bányamérnök úr a magyar földtani társulat előtt emlékezetes felolvasását, melyben az artézi kút lehetőségének határozott kifejezést adott.

Dec. 21-én Zsigmondy úr megkezdte a margitszigeti artézi kút fúrását.

Ez évben befejeztetett a pesti rakpart az alsó toronytól a Petőfi-térig, s szintén a 60-as évek közepén a Rudolf-rakpart a felső tornyon felül 222°-lel megtoldatott.

1867.

Május 13-án a margitszigeti artézi kút befejeztetett.

A június 8-iki koronázásra a Ferencz-József-téren felállított a koronázási domb.

Mitterdorfer Ferencz városi osztálymérnök kiküldetett Párisba és Európa más városaiba az útépités, s más fontos műszaki munkák és építmények tanulmányozására.

Elhatározott a pesti vízvezeték házilagos kezelése, melyre Lindley ajánlatát nov. 25-én Londonból be is küldte.

Halácsy Sándor. mostani fővárosi szakosztályvezető mérnök, mint akkori vállalkozó, megkezdette Pest háromszögös felmérését.

1868.

Az országgyűlés az LVI. t. cikkel a kisajátításokat szabályozta.

Febr. 12-én a pesti vízvezetékre Lindleyvel a szerződés megkötött, és márcziusban az építés meg is kezdetett.

Juliushan a gőzsikló építése kezdetett meg.

Nov. 23-án Gerlőczy Károly, mostani I. alpolgármester úr, mint akkori pestvárosi tanácsnok, az építési bizottmány elnöki székét elfoglalá, s ezzel az építkezések új korszaka kezdődött.

Nov. 15-én megkezdett a városligeti artézi kút fúrása.

Szumrák Pál, Pest jeles főmérnöke, az első emelt járdát építteté a városház-utczában.

1869.

April 25-én feledhetlen nadorunk, József főherczeg Ő Fenségének szobra a József-téren lelepleztetett.

A kőbányai egyik víztartó munkába vétetett.

Bazalgette, londoni főmérnök terve, Pest földalatti csatornázására, beadatott.

1870.

Febr. 4-én megjelent Pest új építési rendszabálya.

Márcziusban befejeztetett a gőzsikló.

Az országgyűlés a X. törvénycikkben 24 millió forintot szavazott meg a főváros világvárossá fejlesztésére, és életbeléptette a fővárosi közmunkák tanácsát, mely is június 30-án Andrássy Gyula miniszterelnök elnökle alatt első alakuló ülését tartotta.

Octoberben a közmunka-tanács ideiglenes építési utasítást adott ki.

Ugyanezen hóban beadá Bürgermeister Antal kútmester 8 pontból álló vádlevelét a Lindley által állított vízvezeték ellenében.

Ez évben vette meg a magyar kormány a lánczhidat.

Elkészült a két kőbányai víztartó.

A Széchenyi-tér a város birtokába ment át.

A Rákospatak bevezetésére bizottmány küldetett ki.

Ezen év körül kiépülvén a gyapju utcai német színház, az erzsébet-téri ideiglenes német színház lebontatott.

Két téren kísérlet tétetett a cementöntvény-burkolattal.

A Sebestyén-utczában kísérlet tétetett a kocsíút asphalttal burkolására.

Ez évben épült az első díszes vizelde a Deák-Ferencz-téren angol rendszer szerint.

1871.

Nov. 1-jére pályázat tüzetett ki a főváros szabályozására.

Dec. 1-jére szintén pályázat nyittatott a Margithid tervére.

Megkezdődtek a vízvezeteki calamitások, melyek elhárítására vízvezeteki szabályok dolgoztattak ki.

Szintén szabály alkottatott a Rákospatak erőműtani használatára.

Budaváros catastralis háromszögös felmérése megkezdett.

A sugár-úti telkek részben megvétettek, részben kisajátítási czélből becslés alá vonattak.

A budai lánczhid tér kísérletileg faburkolattal láttatott el.

A belvárosi Toronyutczában megkezdett a törött kavicsalapozás.

Egy angol társulat folyamodott a hatvani utcának kísérleti asphalburkolásáért.

1872.

Az országgyűlés a XXXVI. t. cikkben kimondja a főváros egyesítését.

Aug. 1-jén megkezdett a Margithid építése.

Halácsy Sándor befejezte Pest háromszögös felmérését.

A közmunkatanács szintén befejezte Pest bel- és kültelekeinek szabályozását, s ennek háromszögös kiszámítását Halácsy úrnak adta ki.

A vízvezeteki calamitások szaporodtak, melynek folytán a vízvezeték kezelése Lindleyről egy ujjonnan szervezett vízvezeteki irodára ruháztatott át.

Az osztrák állampályával szerződés kötött a pályaudvar áthidalására.

A sugárúti kisajátítások befejeztettek. A belső körút építése megkezdett és a Deák-Ferencz-térig haladt.

A Rákospatakban képződött jég felhasználására szabály alkottatott.

Az Ördögárok beboltozása elhatározott.

A Gellérthegy befásítása megkezdett.

Szintén a Ferencz-József-sétány létrehozása is kezdetét vette.

A Váci és Dorottya-uteza egészben asphalburkolatot kapott.

Ellenben a sebestyénutczai tökéletlenül sajtolt asphalburkolat kiányatott.

Az Erzsébettér vasrácskerítéssel foglaltatott be.

1873.

Márcziusban Lindley működése megszűnt.

A bécsi világtárlaton Pest felmérése, a Városliget szabályozása és a Sugárút gipszöntvénye bemutatott.

Megkezdett a fogas kerekű vaspálya építése.

Szintén megkezdett az összekötő vasúti hid építése is.

A belső körút kiépült a Deáktértől a Rostély-utczáig.

A Kerepesi-út szintén boulevardszerűleg kiépült.

A pesti lépesős rakpart a Petőfitértől a Fővámtérig befejeztetett.

Az erzsébetteri kioszk építése szintén befejeztetett.

A rudasfürdői gépház mellett új víztartó állíttatott.

A lánczhid budai végén kis parkok keletkeztek.

A ligettelkek utcái világítást kaptak.

A közmunkatanács tervet adott a főváros csatornázására.

Budaváros felajánlá a budai kis szigetet József főherceg Ő Fenségének.

Az egyesült főváros megkezdé működését.

187³/₄-ben a királyi kert alatti házsor megvétetett.

1874.

Január 31-én Wein úr beadta tervét az ideiglenes vízvezeték kibővítésére, melyben már a jobb part is felemlítették. Ezen terve el is fogadtatott.

Az új szervezés a főv. mérnöki hivatalnál is átvitetett.

Junius 25-én a fogas kerekű vaspálya a forgalomnak átadatott.

Az új városligeti földmunkák szép haladást tettek.

A közmunkatanács az Orczy-kert rendezését tervezé.

Buda és Ó-Buda katastrális felmérése befejeztetett.

Halácsy Sándor úr felügyelete alatt Pest beltelkei körül 3000 holdnyi külterület lejtmenéztetett.

Megkezdett Kőbánya lejtmenése és a pinczék földalatti felmérése.

Szintén megkezdett Pest hiteltelekkönyvének átalakítására a pótfelmérés és az új telekszámolás.

Csatornázási tervek készítésére 14 szaktekintély kéretett fel.

A 3-ik vízvezeteki gép kiépült.

Az összes Dunapartok „rakpart”-oknak lettek elnevezve, különféle jelzőkkel.

1875.

Junius 26-án iszonyu felhőszakadás, árvíz és jégzivatar pusztított a budai hegyekben és a beltelkeken.

Ezen alkalomból a hegyi vizek levezetésére szakbizottmány küldetett ki, mely véleményét szept. 3-án beadta.

A párisi nemzetközi földrajzi tárlaton bemutattattak a főváros felmérési művei és teleknyilvántartási térképe.

Buda beltelkeinek szabályozása befejeztetett.

A közmunkatanács új építési rendszabályt adott ki.

A belső körút kiépült a Kerepesi-útig.

A kopár hegyek befásításának eszméjével foglalkozni kezdtek.

1876.

Febr. 24, 25-én volt 24'—9" magas Dunaárviz, mely a „Victoria“ gátat is átszakítá, s a főváros egy részét és Csepelt elönté.

April 30-án a Margithid a forgalomnak átadatott.

Szept. 3-án József nádor születésének százados évfordulóján a József-tér nagy ünnepély színhelye volt, mely alkalomra az vasrácsesal kerítettett.

A budai ideiglenes vízmű kibővítettett, s a várbeli csonka toronyban vízmedenceze állíttatott fel.

A jobb parti vízmű tervezésére 5 szakértő kéretett fel.

A városligeti koresolyacsarnok építése befejeztetett.

1877.

Febr. 15-ére a sugárút boulevardirozása befejeztetett.

Junius 4-én felszínre emelkedett az artézi kút gyógyvize.

Oktober 12-én az összekötő vasút műtanrendőri bejárása alkalmával az összekötő vasúti hid is a forgalomnak átadatott.

A közmunkatanács építési rendszabálya a fővárosi tanács III. ügyosztálya által átdolgozva, elkészült.

Az év végére szintén elkészült a két városliget közti corso-út.

E közben az új városliget átadatott lóversenytérrül.

A koronázási domb a szabályozás és parkirozás folytán lehordatott.

Kőbánya lejtmerése egészen, a kőbányai pinczék bányamértani felmérése pedig legnagyobb részben befejeztetett.

Hasonlóan befejeztetett Ó-Buda beltelkeinek szabályozása.

Munkába vétetett a határszéli befásítás.

A muzeumkertben felállíttatott Kisfaludy Károly szobra, és a Kubinyi-féle pyramis.

1878.

Január 9-én új köztisztasági szabályzat jött létre, mely a járdaöntözés terhét a házi urakról leveszi.

Januárban ismét 6.83 m. magas vize volt a Dunának.

Ezen év elején kezdetett meg a főváros új házszámozása.

Aug. 15-étől lépett életbe Pest új hitellekkönyve.

Ezen évben a Vizafogón a Victoriától a Rákospatakig nyúló új védgát készült.

A párisi világtárlaton bemutatott a főváros műszaki haladása és teleknyilvántartása.

Az új városházánál kiállíttatott a jobb parti vízmű tervei, és bírálat alá vétettek, minek folytán Wein János vízvezetéki igazgató úr — ezek felhasználása mellett — egy új tervnek kidolgozására utasíttatott.

TARTALOM.

A főváros és környéke műszaki szempontból.

I. SZAKASZ.

Általános szabályozás és az építési rend.

	Lap.
A főváros képe 150 év előtt	3
A szabályozás kezelése régen. Lipótváros létrehozása kész szabályozással . .	4
Felmérési kísérletek	4
Háromszögös felmérések	5
A főváros emelésére országos intézkedés. Közmunkatanács	6
Általános szabályozás. Övezetek	7
Pest szabályozása	8
A főváros egyesülése	9
Buda és Ó-Buda szabályozása	9
Kisajátítások	10
Lejtmérések	12
Talajmagasság	13
Szépítési bizottmány és nádori felügyelet	14
Az 1838-iki árvíz utáni építkezési eszmék	15
A szépítési bizottmány 1839-iki építési rendszabálya	15
Építési rendszabályok Pestváros számára 1870-ben	16
Közmunkatanácsi szabályzat	18
Újabb szabályzat	19

II. SZAKASZ.

Vizek szabályozása.

A Duna 1838. előtt	19
Árvíz 1838-ban	20
Védgátak. Lánchíd	20
A lánchíd építése, szerkezete és felügyelete	21
A Duna szabályozása	22
A két új dunai hid	25
Rakpartok	26
Árvíz 1876-ban	27
Nagyvíz 1878-ban	28
Rákospatak hajdan	29
Tervezetek. A patak bevezetése	29
Az Ördögárok	30
Tárgyalások. Beboltozás	30

Catastrophá 1875-ben	31
Szabályozás végleges terve	32
Terepviszonyok. Csapadék utjai	33
Hegyi vizek levezetése	33

III. SZAKASZ.

U t é p i t é s.

Burkolások lendülete	34
Emelt járdák	35
Asphalt	35
Faburkolatok	36
Törött kavicsalapozás	37
Boulevardok szerkezete	37
Kopott kövek értékesítése	39
Burkolások haladása	39
Burkolások értéke, fentartása	40
Járdafektetés és a burkolás költségének terhe	41
Kütelki utak	41
A mérnöki hivatal utépítő osztálya szervezés előtt	42
A két osztály egyesítése s munkabeosztása	42

IV. SZAKASZ.

P ö c z e - ü g y.

Pöczegödrök	42
Pöczegödrök kezelése	43
A fővárosban használt árnyékszék-rendszerek	43
Házi csatornák. Kiöntő helyek	44
Régi csatornák az utcákban	44
Csatornák tisztítása és annak költsége	45
Évi befektetés és fentartás	45
A régi rendszer bajai	46
Új rendszerek	47
Végleges rendszer	48

V. SZAKASZ.

K ö z t i s z t a s á g.

Utak öntözése	49
Járdatisztítás. Utcái szemét	49
Tisztítás rendszere, személyzete és költségei	50
Házi és gyári hulladékok s ezek kihordása	50
Szemét lerakás, s annak külkezelése	51
Köztisztasági szabályzat	51
Illem helyei	52

VI. SZAKASZ.

I v ó v i z - ü g y.

Talaj alkata és a források	53
A víz megromlása	53

	Lap.
Budaváros vízzel ellátása a múltban	54
Budai részleges vízvezetés s ennek költsége	54
Pesti vízvezeték eszméje	55
Lindley ideiglenes rendszere	56
Berendezés	57
Kőbányai viktartók	57
Építés történelme	59
Vízvezetési igazgatóság	60
Végleges vízvezeték a bal parton	60
Végleges vízvezeték a jobb parton	62
Béierkezett tervek bírálata, s előleges megállapodás	62
Közkutak berendezése	64
Artézi kút eszméje	65
Az artézi kút kivitele	66

VII. SZAKASZ.

Üdülés. Közlekedés.

Orczy-kert	69
Városliget. Uj városliget	70
Muzeumkert	71
Erzsébet-, József-, Ferencz-József-tér és sétány	72
Nádorkert, Horváthkert és Városmajor	74
Királyi kert és Ellipsis	75
Apróbb parkok és parktervek	76
Műkertészet és a parkok évi költsége	76
Fasorok	77
Villa-telkek	77
Lóversenyter. Ligettelkek	77
Homokfogás	78
Határszéli befásítás	79
Kopár hegyek és a Gellérthegy befásítása	80
Zugliget. Svábhegy	80
Margit-sziget	81
Távolabbi üdülő helyek	82
Közlekedés főutjai	83
Alagut	84
Gózsikló	84
Fogaskerekű vaspálya	85
Lóvonatu vasutak	86
Helyi kocsi- és hajóközlekedés	86

FÜGGELÉK.

Történelmi tájékozás.

Általános visszapillantás	88
Műszaki események	92

II.

Börtönügy.

DR. RÓZSAY JÓZSEF, Budapest fővárosi intézetek főorvosától.

a) A budapesti börtön- és fogházhelyiségek.

Börtön- s fogházczélokra a budapesti kir. törvényszék semminemű köz- vagy állami épülettel nem rendelkezik. Állam költségén építendő fegyház iránt a tárgyalás jelenleg az igazságügyministeriumnál foly. A helyiségek évi bérlet mellett biztosítottak, még pedig :

I. Vizsgálat alatti foglyok számára a várban (I. ker.) a *Fortuna és Jalicz-féle épületben*;

II. elítélt fegyenczek számára a kerepesi uton az *Eggendorfer-féle épület* (VII. ker.), továbbá ennek fiókjaként

III. a soroksári utcán a *Löwy Bernát-féle ház* udvari része, mely egyszersmind

IV. a IV.—X. ker. kir. járásbiróságnak fogházát is magába foglalja.

Az I.—III. kerületi kir. járásbiróság külön fogházhelyiséggel nem bir, hanem foglyai a törvényszéki fogházban helyeztetnek el.

Mindezen helyiségek vízvezetékekkel, emésztő csatornával ellátvák; főhiányuk, hogy mind szomszéd épületekhez ragasztott szobákból állván, keresztzellőztetést nem kaphatnak.

Az udvarok éjjelenként részint gázzal, részint kőolajlámpákkal világítottatnak.

Az állami élelmezés ugy a vizsgálati foglyok, mint az elítélt fegyenczeknél egynemű, még pedig személyenkint s naponkint 56 dkgr. kenyér, 35 centiliter leves s 53 ctilit. főzelék, s hetenkint kétszer, u. m. vasárnap s csütörtökön, valamint minden általános ünnepnapon 10·50 dekagramm főtt hus.

Az élelmezés bérlő által eszközöztetik, minden főért naponkint 12 kr. díj mellett.

A börtönre itéltek állami ruhába öltöztetnek, a foglyok s itéletlenek saját ruháikat megtartják.

Fehér s ágynemű mosása rabnők által eszközöztetik.

Belső felszerelés áll minden fogoly vagy fegyenczre 1 faágy, 1 szalmazsák, 1 szalmafejkendő, 1 pokróczból, továbbá minden szobában egy olasz fallal fedett szagtalan ürszékéből, mosdótáblából, bádogg ivópohárból, víztartó kannából.

A szobák belül fűlő vaskályhakkal vannak ellátva, s a fűtés tölgyfával eszközöltetik. Az őrszemélyzet összesen 2 fogházfelügyelő, 5 börtönmester és 54 börtönőrből áll.

A fogházfelügyelők s börtönmesterek a börtön- s fogházhelyiségekben természetbeni lakással bírnak.

A vizsgálati fogház magában foglal 26 zárkát, melyekbe egyenként az ürmérsék különbözete szerint 3—8, s az egész helyiségben rendszeresen 140 egyén helyezhető el; miért is ez a szükségletet minden időben kellően ki nem elégíti. Van benne továbbá egy mosó konyha.

Ezen zárkák rendszerint délelőtt s délután is egy-egy félóraig szellőztetnek, s a foglyok nem, kor s büntett szerint már a zárkában lett elhelyezésnél alkalmazott elkülönítés mellett ezen idő alatt tartják napi sétájukat.

A fogház rendes orvossal bír, ki azt naponkint meglátogatja, a jelentkezett betegeket megvizsgálja, s ha rendszeres gyógyszerelést igényelnek, a kerepesi úton levő börtönnél berendezett fegyházi kórházba utasítja.

A vizsgálati foglyok, ha kellő ruházattal bírnak, azt megtartják, önmagukat élelmezhetik, a közülök elítéltek pedig naponként kocsin, az itéltek börtönébe szállíttatnak. Ezen fogház a tisztaság tekintetéből féregölő kályhával is van ellátva.

Börtön elítéltek számára az Eggendorfer-féle fegyházban áll: 7 férfi és 2 női börtönszobából, 140 személyre teljesen felszerelve, 2 férfi, 2 női kórházzszobából, egy imateremnek is használt tanszobából, 1 férfi és 1 női nagy munkateremből, 1 cipész és 1 asztalos műhelyből, 1 mosó konyhából.

Ugy a törvényszék, mint az I.—III. kerületi járásbiróság által elítéltek itt helyeztetnek el, s a börtönre ítélték, hacsak alkalmasak, kivétel nélkül, a fogházra ítélték pedig csak vagy önkénytes ajánlkozás, vagy az esetre, ha tartási költségeiket megtéríteni nem képesek, munkára köteleztetnek.

Munka- és sétaidő a börtön szabályai szerint tartatik meg.

A munkáltatás főtárgya a szabóság, s e végből a műhely 45 varró, s egy czérnagombolyító géppel is el van látva.

A munkáltatás bérbé van adva, s minden munkaképes egyénért fizet a bérlő az államnak 13½ krt, s az ily módon egy évben nyert összeg 3000 frtra tehető; ezen felül a munkálkodó fegyenczek a bérlő által, a munka minősége és mennyiségéhez képest, külön díjazásban részesíttetnek, melynek egy része az étkezés javítására fordittatik, egy része pedig a fegyencz javára takarékpénztárban kezeltetik.

Minden ünnep s vasárnap az illető lelkészek által felekezetek szerint, szombaton pedig az izraeliták számára erkölcs-oktatással egybekötött istentisztelet tartatik.

Iskola rendes tanító vezetése mellett hetenként négy izben, még pedig a reggeli órákban férfiak, az esti órákban a nőkkel tartatik. Tanítás tárgya főképen az elemi oktatás, u. m. írás, olvasás, számolás. A börtön rend-

szeresített állami orvossal bir, ki naponkint a kórházakat meglátogatja, s a betegek gyógyítását vezeti. A szükséges gyógyszerek árlejtés útján vannak biztosítva.

III. A Löwy-féle háznál levő fiók börtön áll : 7 szobából, melybe csak a törvényszék által rövidebb időre ítéltek helyeztetnek el, valamint transe-nalis helyül szolgál addig, míg az Eggendorfer-féle házbeli börtönből a zsufoltság kikerülése végett, más vidéki börtönbe szállítás eszközöltetik.

Itt van két szoba kórháznak készen tartva, hogy azon esetre, ha ragályos járvány ütne ki, a betegek elkülöníttethessenek.

Ugyanitt van, s ennek mintegy kiegészítő részét képező, 4.—10. ker. járásbirósági fogház, mely 7 szobából, mosó konyhából, s egy féregölő kemenczéből áll, s a fenálló szabályok értelmében a járásbiró felügyelete alatt, mint külön álló fogház kezeltetik.

1877-ben fogoly volt :

a Fortuna-épületben vizsgálati 1340 férfi, és 402 nő ; a IV.—X. kerületi járásbiróságnál vizsgálati 1012 férfi, 419 nő. Elítélt fegyencz : a kerepesi-uti fegyházban 1324 férfi, 357 nő ; a IV.—X. ker. járásbiróságnál 818 férfi, 313 nő.

Egy fogoly ellátása 1877-ben 43 frt 80 kr. volt. A betegek száma 372. Járvány volt : hagymáz ; leggyakoribb kóralak : sziv- és véredény, emésztő és nemi szervek bajai. Halálozás 17 fordult elő. Egy beteg ápolási költsége a kórházi élelmezésen kívül átlag 5 frt $32\frac{2}{100}$ krba kerül.

b) A pestvidéki kir. ügyészségi börtön

a megyeházban van ; célja : a pestvidéki kir. törvényszéki területhez tartozó vizsgálati foglyok és elítélt fegyenczek, továbbá a budapesti kir. ügyészségi foglyok és fegyenczek, ugyszinte a pesti kir. honvédfegyenczek befogadása. Fentartatik az állam által. Bentartatnak : vizsgálat és felebbezés alatt álló foglyok, ugy az egy éven alul elítélt foglyok és fegyenczek. Foglalkozásuk rendszeresített szabómunka és házimunka. Élelmezés : napon-ta 560 gramm kenyér, 35 centiliter rántott leves, 35 centiliter főzelék, vasárnap s csütörtök 14 dekagramm tiszta hus. A vizsgálati és elítélt foglyokon kívül, a fegyenczek az állam által beszerzett ruházatot viselnek, nyáron csinvat, télen daróczból készültet. Ezen ruházat áll : férfiak részére : 1 sapka, 1 zubbony, mellény, nadrág, bakkancs, nyakkendő, zsebkendő, 1 pár fehér ruha ; nők részére : 1 zubbony, 1 felső szoknya, 1 alsó szoknya, 1 főveg, bakkancs, harisnya, nyakkendő, ing.

Egy fogoly naponkint 26 krba kerül : évenkint 94 frt 90 krba.

Leggyakoribb betegségek : idült emésztő szervi bajok, mint a fogság következményei.

Van egy 19 egyénre berendezett férfi kórház, és egy 6 nőre berendezett női kórszoba. Orvos : Dr. Szikszay Sándor.

1877-ben volt 1052 férfi, 197 nő; beteg 184 férfi, 40 nő; börtönhelyiségek: 48 lakható zárka, 200 fekhelyyel, 2 férfi munkaterem, 1 női munkaterem, 1 férfi kórház, 1 női kórház, 1 iskola, 1 raktár, 1 mosó konyha, 1 fürdő szoba, 1 halottas kamra, 1 asztalos műhely, 2 fegyelmi zárka.

c) *Budapest főváros kényszerdolgoháza.*

Egy felállítandó dologház eszméje már a mult század végén foglalkoztatta Pestváros tanácsát, mert 1796-ki márczius 22-én tartott tanácsülésből *Puschgall Antal* tanácsnok és *Wittmässer Máttyás* kapitány azzal bizattak meg, hogy egy felállítandó dologház iránt véleményt és tervet adjanak. E két férfit buzgón végezte megbízását, és már ugyanazon évi május 28-án terjedelmes véleményt és tervet terjesztettek elé, hón ajánlván a tanácsnak a tárgy érett megfontolását, s minél előbbi sikeresítését. A tanács készséggel igyekezett az eszme kivitelére, fensőbb helyen is szándékát tudatta, és már 1799-iki január 22-én a királyi helytartótanács jóváhagyólag rendelkezett, s csupán a telek kimutatását kívánván — miután a pesti főseminarium kertje tüzetett ki — ez megvásároltatott. De úgy látszik, hogy e hely még sem találtatott célszerűnek dologházi intézetnek, mert ugyanazon év szeptember 30-ikán *Sarlay József* tanácsnok és *Tuschl Sebestyén* népszónok azon véleménnyel járultak a városi tanácshoz, hogy a főherczeg *Sándor*-utczában létező zergeház (városi tulajdon) 159 frtnyi költséggel dolgozó házzá átalakíttassék. E tárgy ismét felsőbb kormányzékeni tanácskozásra jutott, és miután 1801-ben azon fensőbb helyről nyilvánuló aggodalomra: „Kik lennének a dologházban tartandók“, azon megnyugtató feletet adta a tanács: miszerint nem a nagyobb vétkeket, hanem csupán a dologtalanokat, elhagyottakat vagy politikai vétkeket szándékozik fölvenni, az ügy jóval előbbre haladt. S ezen időszakban kezdette a jótekonyság szelleme Pestváros polgárait a dologház építésére meghatni. Az adományozók sorát megkezdette *Tuschl Sebestyén*, ki véghagyománya által 1125 frtot a dologháznak ajándékozott. *Mitterbacher András* népszónok 1808-iki július 27-én tudósította a tanácsot, miszerint jótékony adakozásokból már 7850 frt gyült össze, ugyanazon év december 3-án pedig a választó polgárság tudtára adja a tanácsnak, miszerint már 10,120 frt van a dologházra ajánlván. Ugyancsak *Mitterbacher* két év mulva 1810-ik év aprilis 3-án jelentést tesz, hogy az adakozási összeg már 12,726 frtot tesz, s ezentul e város nemeskeblű polgárai vetélkedtek ezen ügyet adakozásaikkal minél előbbre hozni. Ugyanis 1825-ben már 86,532 frtra megy az adakozás összege. Ugyanez évben *Mérey Sándor* helytartótanácsos azon intézkedést tudatta a város tanácsával, hogy minden levágott marha után (*Stuckgeld*) a dologház számára, az illető mészárostól fizettessék 1 frt, miáltal évenként 18,000 frt esett az intézet javára. Hasonlóképen befolytak egyéb pénzek, ugmint a szabadalmakért járó díjak, zeneengedélyi pénzek, rendőrségi ki-

hágásokért fizetett bírságok. Az évi jövedelmek mellett, még az alapítványok is szaporítottak, a községi előljárók gyűjtéseket rendeztek, az imaházakban a hitszónokok egybegyűlt hiveiket felszólították adakozásokra. Így öregbített a tőke folytonosan véghagyományok által is, nevezetesen *Boráros János* városi tanácsos véghagyománya által a dologháznak, meg a Josefinum-árvaháznak telkeket rendelt, melyek 40,000 firt értéket képviseltek. Végrendelésében azt kívánta, hogy országos dologház létesüljön. E tárgy Ő Felségének *V. Ferdinánd* királynak aláterjesztetett, ki azt határozta, hogy a Pesten felállítandó dologház csupán csak helyi legyen, s hogy abban csupán pesti születésű vagy illetőségű egyének vétessenek fel. Az intézetnek megalakulása még 1843-ig húzódott, mely év január 16-án *Patachich József* tanácsnok elnöklete alatt több választó polgár jelenlétében a dologház megalakultának nyilvánított; a Terézváros, Dohány- és Nyáruteza sarokházában, 17 egyén vétetett fel, s a házsabályok megalapítottak. Két év múlva ugyancsak 1845. január 16-án a Józsefváros kerepesuti, a Kubinyi családtól vett, és dologházra berendezett diszes ház ünnepélyesen a városi tanács által átadatott dologháznak. Ez időben igen nagy tevékenység és érdekltség mutatkozott ez intézet iránt nemeskeblű egyének részéről, kik részint adakozásokkal, részint fáradozásaikkal az intézet igazgatása, és jó karbantartása körül sok érdemeket szereztek maguknak. Ilyenek voltak: *Simony Borbála*, *Kaszalik Erzsébet*, *Thurn Erzsébet*, *Patisz Károlyné* urhölgyek; *Schaffer János* választott polgár, *Patisz Károly*, *Szántóffy Antal* akkori belvárosi segédlelkész, jelenleg esztergomi kanonok. Különösen pedig kiemelendő *Sárossy József* választott polgár, ki az intézet igazgatásában, és jó karbantartásában rendkívüli buzgalmat fejtett ki, s mint gazda tiszteletbeli hivatalában az intézet kezdetétől fogva 1847-ig kitünően működött. Az intézet első gondnoka *Bronz József* volt 1850-ig, orvosa ugyanez ideig *Dr. Kriek Rezső*.

Mint már a „Szegényügy“ czimű cikkünkben megemlítettük, 1831-ben a jótékony nőegylet *egy önkénytes dologházat* létesített, melyben öreg, nyomorék és csak könnyű munkára képes emberek, vagy oly szegények, kik neveltetésük és előbbi állásuknál fogva a nehéz munkát nem bírták, erejök-höz mért foglalkozást nyervén, annyit kereshettek, hogy éltöket egyéb segély nélkül fentarhathatták. De a nőegylet a legnagyobb erőfeszítéssel sem volt képes ezt, valamint a többi nevezett cikkünkben érintett intézeteket fentartani, és *József* nádor rendeletére ezt Pestvárosa átvette 1833-ban, de a város is csak 1848-ig tarthatta fenn, a midőn az önkénytes dologház megszűnt.

A Kerepesi uton levő házban a dologház létezett 1874-ig mint a város sajátja. Csupán az absolutisticus kormány alatt 1858-ban az akkori külföldi polgármester *Conrad* arra bírta a községtanács tagjait, hogy a házat átengedjék a kormánynak örök időkre, a kormány pedig arra kötelezve lesz, hogy az intézetet saját költségén fentartsa. Az akkori kormány átvette a nagy

házat, de ígérétenek nem felelt meg, mert csupán férfiakat vett fel, míg a nőket a Maria-Nostra feyházba küldte, s inkább vidékieket, mint pestieket vett fel; ilyképen ezek ismét a város terhére estek, mert kicsapongásaik után letartóztatni kellett valahol, s ez leginkább a városházban történt. Ezen méltatlan állapot másodfél évig tartott, már 1860 felé, közeledvén az alkotmányosság hajnala, Pest városa a házat a helytartótanáctól reclamáltatta, és becsületére válik az akkori országos kormányzónak *Benedek* táborsernagynak, hogy parancsára a dologház 3 nap alatt a kormánytól visszaadatott Pest városának. Az átadás végett a kormánytól *Havas József* helytartótanács volt kiküldve, s így 1860-ban a dologház ismét a város igazgatása alá jött. Azonban a lakosság szaporodásával a csavargók és munkakerülők száma is szaporodott annyira, hogy a kerepesi uton levő ház ezek befogadására már nem volt elegendő, de másrészt az egyének nemre, korra stb. elválasztására nézve sem felelt meg; hozzájött még az is, hogy ezen városrész új építkezések, asphalt-járda, fasor stb. által nagyon szépült, s igen élénk forgalmu lett. Ezek tekintetbe vételével 1873-ban a közgyűlés egy új, a kor igényei szerint az új vásártéren a légszeszgyár mögötti téren (a Berzsényi-utczában) Gerlóczy Károly akkori tanácsos és jelenlegi első alpolgármester ajánlata folytán felépítendő dologháznak tervét elfogadta, s az építkezés *Gerlóczy Károly* erélyes vezetése mellett *Lohr* építész terve szerint *Pucher József* építőmester által egy év alatt bevégeztetett, ugy hogy 1874. szeptember 1-én közhasználatnak át is adatott.

A két emeletes új épület áll: egy maltai kereszt alaku építményből, melynek keresztoszalai egy-egy pavillonnak felelnek meg; a keresztoszalakat összekötő központban egy körönd van, mely télen és rossz időjárás esetében sétahelyül szolgál, és fölfelé egy, a szellőzés fentartására szolgáló toronyforma kupolával bir. Az épület 4 tágas és befásított udvarral bir, melyek mindegyike a másiktól teljesen el van választva, s az épületből külön bejárással bir, mi által az elkülönítés (nemre, korra stb.) nemcsak a háló és munkatermekben, de kívül is sétálás alkalmával teljesen fen tartható. A folyósokon levő vasrácsoszatok szintén elkülönítés czéljából vannak alkalmazva, de ezenkívül szökés megakadályozására is szolgálnak. Az épület helyiségei következők: a) földszint 1 mosó konyha, 1 örszoba, 1 fürdő helyiség, 1 orvosi rendelő szoba, 4 kórszoba, kettő férfiak, kettő nők számára; mindegyik osztály a másiktól el van választva, 12 ágygyal bir és egy kis konyhával. Van továbbá 3 munkaterem, 1 raktár, 2 börtön, 1 kenyérkamra, 1 halottas kamra. b) 1-ső emelet: 3 munkaterem, 5 hálóterem. c) II. emeleten 3 munkaterem, 5 hálóterem, 1 kápolna, melynek előcsarnoka iskolául szolgál, melyben a kényszerönczök naponkint oktatást nyernek írásban, olvasásban, számtanban, továbbá hetenkint morális oktatást a hitszónok által. A leirt helyiségek valamennyien igen tágasak, magasak, kellő világítással és szellőzéssel ellátvák. A 36 árnyékszék angol (closett)

módon vízvezetékkel esörgedező rendszer szerint (Berieselungssystem) van ellátva. A folyton ömlő viz a büzt és a kórhatányokat elhárítja, hasonlóképen a csatornák is czélszerűek, jó esésük van, s a meglevő vízvezeték által mindig tisztán tartatnak. A csarnok bejárásánál volt 6 árnyékszék újabb időben eltávolított, hogy e helyiségben a tisztaság legjobban fentartassék.

Ezen épülettől egészen külön áll a hivatalnokok számára rendelt egy emeletű ház a Berzsényi-utczára tekintő homlokzattal. Ebben van az intézeti iroda, 2 szoba; a kényszerönczök fölvételi helyisége, 1 szoba, továbbá a gondnok, ellenőr, alorvos, felügyelő kulcsár lakásai. Van két pincze, melyek egyike ruhaszárítónak, másika szabóvasalók melegítésére, egy harmadik ruhafertőtelenítő helyiségnek használtatik. Az egész intézet 9 láb magas kőfallal van kerítve szökések elkerülése végett. Az egész intézet udvaraival együtt $418\frac{1}{2}$ □ ölnyi tért foglal el. Az intézet 300 egyénre teljesen fel van szerelve, de szükség esetében 4—500-at is befogadhat.

A kényszerdologház czélja : a munkakerülő, csavargó, feslett erkölcsű és közbotrányt okozó egyéneket, szemérmetlen álkoldusokat, kik lakást és becsületes életmódot kimutatni nem képesek, munkához, becsületes életmódhoz szoktatni, s ez által őket hasznos állampolgárokká tenni. Ezen czél elérése tekintetéből többféle mesterségek tanulására nyújtatik nekik mód, hogy megkedvelve a munkát, kiszabadulásuk után élelmüket kereshessék. Továbbá gondoskodva van vallásos morális oktatásról, melyet a kényszerönczök az illető felekezetek hitoktatóitól nyernek, nemkülönbön hasznos ismeretek gyűjtéséről : olvasás, írás, számolás stb. tanulása által.

A kényszerönczök nemre, korra és erkölcsi fokozatra nézve teljesen elkülönítettnek. Felvétetnek csak budapesti illetőségű mindkét nembeli egyének, a letartóztatás legrövidebb ideje egy hónap, leghosszabb egy év. A letartóztatást a m. k. rendőrség írásban foglalt ítélettel mondja ki, ez az ítéletet a fővárosi tanácsnak végrehajtás végett megküldi. Fel nem vehetők 12 éven alól levők; örültek, vagy buták, anyák szoptatós gyermekekkel, terhes nők, hosszadalmas és gyógyíthatlan betegségben sinlődők, nem pesti illetőségűek és teljesen munkaképtelenek. A felügyeletet a fővárosi hatóság gyakorolja egy házi bizottmány által, melynek tagjai a 9-ik, az iparrendészeti és szegényügyi osztályból megválasztatnak. Ehhez tartoznak még az intézeti gondnok, ellenőr, a főorvos és egy számvevő tiszt. A bizottmánynak elnöke egy fővárosi tanácsnok vagy annak helyettese s minden hóban tartott üléseiben a bizottmány az intézet állapotának körülményeiről tudomást szerez magának. Az intézet közvetlen igazgatásával a gondnokság (a gondnok és ellenőr) van megbízva. Ennek alá van rendelve a szolga és őrszemélyzet, mely egy felügyelőből, 1 kulcsárból és 17 őrszemélyből áll. Az egészségügyi felügyelet az intézeti főorvost illeti, mellette van 1 alorvos. Minden ujonnan érkezett kényszeröncz

tisztítottatik fürdő által, öltöztetik tiszta intézeti ruhába, behozott saját ruhája fertőtlenítettik, tisztítva eltéteik, és csak elbocsátásakor adatik vissza. Megfürödvé a főorvos elé jön, ki őt egészségi állapota és dologra képessége tekintetéből megvizsgálja, és az eredményt az értesítő ivbe írja. Ha betegnek találtatik, azonnal gyógykezelés alá jut, ha pedig még nincsen egészen tisztázva, egy külön helyiségbe jön, melyben mindaddig, mig teljesen nem tiszta, marad. Hasonlóképen megvizsgálja a főorvos elbocsátása alkalmával. Ezenkívül időnkint az összes letartóztatott kényszerönczök testileg megvizsgáltatnak. A kényszeröncz kap tiszta ágyat, élelmezésül naponkint és fejenkint egy font vagy $\frac{1}{2}$ kilogramm rozsból sütött kenyeret (az erősebb testalkatuak és a nehezebben dolgozók a főorvos és a gondnok véleménye szerint egy kilogrammot vagyis $\frac{1}{2}$ fonttal többet), továbbá délben 35 centiliter rántott levest, zsemlyekoczkával, egy liter főzeléket, csütörtökön és vasárnapon 35 centiliter befőtt marhahus levest, 8 lat vagyis 15 gramm csont, és in nélküli marhahust. A betegek orvosi rendelet szerint beteg állapotukhoz mérve külön étlap szerint élelmeztetnek.

A kényszerönczök foglalkoztatnak szabósággal, cipépszésggel, asztalos, kárpitos munkákkal stb.; az erre kevésbbé alkalmasak lószórtépéssel, kávéválogatással, tollfosztással, zsákvarrással stb. A nők fehérnemüvarrással, kötéssel, himzéssel, mosással stb.

Hogy a kényszerönczök a munkára szorgalomra mindinkább buzduljanak, és kibocsajtásuk után addig, mig munkát kapnak, megélhetésük némileg biztosítva legyen, a teljesített munka után mért bizonyos százaléknyi ösztöndíjban részesíttetnek, mely mindegyik számára egy külön vezetett könyvbe jegyezve nyilvántartatik. Az ösztöndíj kibocsajtásuk alkalmával elismervény mellett a gondnokság által nekik kézbesíttetik.

A kényszerönczöknek, kik jól viselik magukat, keresetök egyrészből hetenkint kétszer este külön étkezés megengedtetik, de ez csak oly ételekből állhat, melyek az intézeti főorvos által egészségi szempontból megengedtetnek, beszerzésüket a gondnokság eszközli; a korosabb kényszerönczöknek, főleg, kik ezt megszokták, vasárnapokon megengedtetik (egy messzely v. i.) 35 centiliter bor, vagy 70 centiliter (1 iteze) sör.

A kényszerönczök hétköznapiakon nyáron 4, télen pedig 5 óraker fölkelnek, megvetik ágyaikat, megmosakodnak, megfésülködnek és a dologtermekbe menetelre készen kell lenniök. A munkaidő nyáron 5, télen pedig 6 óraker kezdődik, és miután a felügyelő jelenlétében reggeli imájukat csendben elmondták, azonnal a munkához fogni tartoznak $\frac{1}{2}$ 8-ig, a midőn $\frac{1}{2}$ órára sétára és szellőztetésre kibocsajtatnak. 8-tól 11-ig ismét dolgoznak; 11-től $\frac{1}{2}$ 12-ig az iskolába vezettetnek és 12 óraker étkeznek, és ha az idő megengedi, sétálnak az udvarokon. 1 óraker ismét kezdődik a munka és tart esti 7 óráig, ekkor ismét szabad mozgás az udvaron megengedtetik, télen $\frac{1}{2}$, nyáron 1 óráig, ezután a háló szobába vezettetnek. Vasár- és

ünnepnapokon a munka szünetel, és a kényszerönczöknek az istentisztelet után több óráig szabad mozgás engedtetik, továbbá hasznos épületes könyvek olvasása, rokonok általi meglátogatás, ha ezt a gondnok megengedi; az együttlét azonban csak egy felügyelő jelenlétében történhetik meg. A nem-katholikus és izraelita kényszeröncz ünnepnapjait saját hite szertartása szerint tartja meg.

Kisebb kihágásokat a gondnokság böjt vagy bezárás által büntet meg, nagyobb kihágások vagy büntények a házi bizottnánynak, illetőleg a fenyítő törvényszéknek megbüntetés végett a gondnokság által bejelentetnek.

A kényszeröncz a gondnokság ajánlására, a házi bizottnányi elnök hozzájárulásával, idő előtt is a főkapitány által elbocsájtathatik, ha sorsa valami véletlen által változott, p. o. örökség, nyereség vagy más által jobb helyzetbe jutott, jövője biztosítására remény mutatkozik; ugyszintén a házi bizottnány által azon kényszerönczök ajánltathatnak idő előtti elbocsáttatásra a főkapitánynak vagy a tanácsnak, kik először tartóztattak le az intézetbe, s itt szorgalmuk és jó magaviselet által magokat kitüntették, vagy kik felelősség mellett egy megbízható mesterember által mesterségbe átvétetnek.

A megbetegedett kényszeröncz köteles magát a felügyelőnek jelenteni, ki őt az orvos elébe állítja. Ez betegsége szerint vagy felveszi a kórszobába, vagy pedig mint járó beteget kezeli. A kórszobák teljesen fel vannak szerelve és minden szükségessel ellátva. Minden kórosztálynak van egy ápolója a kényszerönczök sorából, ki a betegápolásra alkalmas és fараdozásaiért naponkint 5 krnyi díjat kap. Van az intézetnek kis házi gyógyszer-tára is, hol rögtöni segélyre a legszükségesebb gyógyszerek tartatnak. E segélynek szükség esetében bárminő időben nyújtása végett az orvos az intézetben lakni tartozik.

A házi bizottnány elnöke : *Horváth János* fővárosi tanácsnok, tagjai : *Kölber Károly*, *Kern Ferencz*, *Komáromy Ignác*, *Dr. Rózsay József* fővárosi bizottsági tagok. Intézeti gondnok : *Kanovics Incze*, ellenőr : *Hauzinger Károly*. Intézeti főorvos : *Dr. Rózsay József*, orvos : *Dr. Tausz Simon*. Felügyelő : *Szücs Pál*, kulesár : *Kállay Lajos*. Mint említettük, van az intézetnek saját örszemélyzete : 1 tizedes és 16 ör.

Évi létszám : 1877. december végén maradt 221 férfi, 27 nő, összesen 248. 1878-ik év folyamában felvétetett 416 férfi és 50 nő, összesen 466. Tehát 1878-ik éven át az intézetben tartatott 637 férfi és 77 nő, összesen 714. Ezekből elbocsájtatott 429 férfi, 49 nő, összesen 478; meghalt 39 férfi, 5 nő, összesen 44; és 1878-ik december végén maradt 169 férfi, 23 nő, összesen 192 nő. Az átlagos létszám : 233. 1878-ik év összes bevételei voltak 47.733 frt 59 kr., kiadásai 50.705 frt 42 kr., maradvány túlkiadásként jelentkezett 2971 frt 83 kr. Segély a községi alaphól 4500 frt. Rendes kiadás : 49.040 frt 83 kr. Egy kényszeröncz tartása éven át 210 frt 50 kr.,

vagyis naponta 58 krba, s illetőleg beszámítva a munkakereseti bevételt, mely $13\frac{1}{10}$ krt tesz. $44\frac{9}{10}$ krba került.

Betegforgalom : 1877. deczember végével maradt : 8 férfi, 2 nő, összesen 10 ; 1878-ban felvétellett 511 férfi, 180 nő, összesen 691. Tehát 1878-ik évben összesen gyógykezeltetett 519 férfi, 182 nő, összesen 701. Ezek közül gyógyult : 435 férfi, 151 nő, összesen 586 ; javult 28 férfi, 19 nő, összesen 47, gyógyithatlan volt 11 férfi, 5 nő, összesen 16 ; meghalt 39 férfi, 5 nő, összesen 44. 1878-iki deczember végén további gyógykezelés alatt maradt 6 férfi, 3 nő, összesen 9. A betegségek gyakorisága szerint 100 beteg közül szenvedett bélhurutban 12.4, köthártyalobban 7.6, hörghurutban 17.5, gyomorhurutban 8.5, váltólázban 2.1, rühben 4.1, fekélyben 2.4, tüdővészen 7. A legnagyobb beteglétszám márcziusra (103), a legkisebb szeptemberre (32) esik. Átlag 58.5 beteg kezeltetett. A 701 beteg gyógykezelése 8784 napot vett igénybe, egy-egy beteg átlag 12.5 napig kezeltetett. Kor szerint a 15 és 30 év köztiek a legnagyobb létszámot szolgáltatattak, utánok a 30 és 40 köztiek, a legkevesebbet a 12—15 éviék és a 60 éven felül levők. Egy beteg ápolása $38\frac{5}{10}$ krba került, ebből orvosokra 13 kr., élelmezésre 13 kr., ápolókra $1\frac{1}{10}$ kr., gyógyszerekre $3\frac{7}{10}$ kr., tüzelés és világitásra 3 kr., egyebekre $4\frac{2}{10}$ kr. esik.

TARTALOM.

Börtönügy.

	Lap.
a) A budapesti börtön- és fogházhelyiségek	102
b) A pestvidéki ker. ügyészségi börtön	104
c) Budapest főváros kényszerdolgoháza	105

III.

Fővárosi közvágóhid és marhavásár.

DR. KELEN JÓZSEF, főv. kerületi orvostól.

Rendezetlen iparviszonyok megszüntetése csak a hatóság tekintélyének s községi eszközöknek érvényesítése mellett várható. Ily, különösen egészség- s adórendőri tekintetben rendezetlen viszonyok uralkodtak Pesten a város-szerte elszórt magán-vágóhidakon, melyek közegészségi szempontból ellenőrizhetők alig voltak, bő alkalmat nyújtottak a húscsempészetnek, s ez által az állam és főváros jövedelmeit esonkitották.

Beható statisztikai s közigazgatási előmunkálatok után Magyarország fővárosának hatósága 1867-ben egy közvágóhid építését, s a vámvonalon belül létező összes magán-vágóhidaknak megszüntetését határozta el. Kammermayer Károly, a városi húsügyi-bizottság akkori elnöke, s Budapest főváros jelenlegi polgármestere fáradhatlan tevékenységének, s tapasztalatus ügyvezetésének sikerült leküzdeni a polgárság némely rétegeiben mutatkozó ellenszenvet, s meggyőzni a város képviselőit a közvágóhid s kényszervágás szükségességéről.

Uj vágóhidaknak nem lévén szabad a régi czéhszerű iparüzés igényei szerint épülniök, mint az például Hamburgban, Stuttgartban, Zürichben, Drezdában, s más német városokban történt, hanem községi intézetekként hatóságilag lévén igazgatandók: a tervezetnek azon szempontból kelle kiindulnia, hogy az iparüzés ezen uj módozatának életbeléptetésénél alig fordítható tekintet az öröklött formákra és szokásokra. Az értelmesebb iparosok csakhamar felhasználandják azon, csekély díjfizetés mellett elérhető előnyöket, melyeket nekik a javított, költséges voltuknál fogva önerejükből alig előállítható berendezések nyújtanak, s nem rettegik sem az egészségi, sem az adórendőri szigorubb ellenőrzést; azon selejtesebb elemek irányában pedig, melyek az iparüzlet nyilvánosságát magukra nézve hátrányosnak tartják, igenis kívánatos, hogy napvilágra kényszerítettessenek és rendre szorítottassanak.

Hogy a pesti intézet szabad verseny folytán minél jobb tervet nyerhessen: Szumrák Pál városi főmérnök dolgozta ki a programmot, melynek értelmében az első díjat nyerveendő terv készítője lenne a művezetéssel is megbízandó. Hennieke Gyula és v. d. Hude építészek tervezete fogadtatott el majdnem minden módosítás nélkül, kiknek diszkiadásu, ékes tervrajzokkal alaposan magyarázott leírásukból veszszük át ezen adatokat; megelőző-

leg azonban egy városi bizottmány a javaslatba hozott berendezések meg-
bírálása végett több külföldi várost utazott be.

Franciaországban a kényszervágás meghonosításának kezdeménye-
zésénél a fent vázolt elvek szerint indultak meg: ennél fogva a Párisban
még I. Napoleon alatt épült vágóhidak vétettek mintául Európaszerte min-
den később létesült ily intézménynél. A berendezésnél azonban újabb idő-
ben is csak kevés ily nemű épület kivételében mutatkozik haladás (mint pl.
Lyonban és Milanóban); maga az új párisi központi vágóhid szintén csak
ismétlődése a régi chablonoknak, tekintet nélkül az amerikai, angol s né-
mely német közbvágóhidaknál azóta érvényesült javításokra. A berlini sem
felel meg egészen az igényeknek.

Pesten az általában érvényesítendő követelményeken felül még külön-
féle sajátzerű helyi igények is, mindenekelőtt pedig az égalji viszonyok
(a nyári, afrikai hőséggel váltakozó téli, szibériai hideg) számbaveendők
voltak. Mindezen követelmények nemcsak kielégítőleg, hanem valóban oly
tökéletesen oldattak meg, hogy a fővárosi közbvágóhid és marhavásártér
mintájává lett Európaszerte a létesítendő hasonlóképzélu intézményeknek.

A közbvágóhid számára kijelölt terület a városon alul, a soroksári-ut
mellett fekszik, 500 méternyi távolságban a Dunától, s 3,200 méternyre a
városházától. Minthogy a város majd minden utjai az 1838-diki árvíz szín-
vonala alatt fekszenek: az egész építési terület 1—5 méternyi feltöltést
igényelt, hogy a talaj azon magasságig, vagyis a Duna szempontja fölé 9⁵³⁴
méternyre emelkedjék.

A tervezetnek már mindjárt kezdetben az képezte alapgondolatát,
hogy ezen intézet a helyi szükséglet kielégítésénél nagyobb jelentőséget
nyerjen. Miután a Bécsben elfogyasztott vágómarha nagyobb része a pesti
piacon át kerül oda, s Pestnek szeszgyárakkal összekötött hizlaldáiban
közönségesen 4000—6000-nyi ökorállomány van: jogosult volt azon eszme,
ezeket élő állapotban való felszállítás helyett inkább itt vágni le, s költség-
megtakarítással kész hussal látni el a bécsi piacot. A budapesti, most már
a forgalomnak átadott összekötő vasut közvetítésével, mely a közbvágóhid
közvetlen szomszédságában elhaladva egy szárnyvonallal érinti a telepet,
az e célra külön berendezett vasuti kocsikon a megelőző napon kivágott
hús 6—9 óra alatt fris állapotban szállítható a bécsi piacra.

Az összes épületek nyers modorban, vakolatmez nélkül, nyers kő- és
téglaából épültek oly formán, hogy csak a sima falrészek vannak téglával
burkolva; az összes díszítési és szerkezeti részek ellenben egyszerűen nyers
kő külsőt mutatnak. A téglá anyag a pesti téglagyárakból került; terméskő,
carithien mészkő Kőbánya, Bia és Sósutról; tömör, fehér és vörös mészkő,
ammonit (közönséges márvány) a piszkei bányákból (Komárom és Eszter-
gom között). Az építkezés művezetője Rathey Ottó építész volt, a kőműves
és kőfaragó munkákkal Discher József építész lón megbizva; külföldi céz-

gek a mintázatokon kívül csak a palakőfedélzet, vízvezeteki, s csatornázási munkákat teljesítették, ez utóbbiakat Aird S. és A. berlini cég. Az összes építési költségek 1,703,613 frt 21 kr-ra rugtak, ebből a marhavásárra 382,722 frt 38 kr. a közbúvághidra 1,320,890 frt 83 kr. esik. A telek városi tulajdon lévén, nem jött számításba, valamint a leltári tárgyak beszerzése, a vasuti összeköttetés, a mellék utak költségei is a fentebbi összeg keretén kívül esnek.

A közbúvághid előhomlokzata a soroksári-uton belől 85 méternyire van; főkapujához két karú lejtős ut vezet. Mindkét intézet (közbúvághid és marhavásár) 2·30 méter magas kőfallal van kerítve, felülete hosszudad egyenszög, 284 és 487, 7 méter oldalakkal, tehát 138, 139 □ méter területtel, melynek közép tengelye függélyesen irányul kelettől nyugat felé a soroksári utra.

Az épületek fekvése a kelet-nyugati irányu közép tengely körül aránylagosan van elhelyezve. A főkaputól jobbra és balra vannak a kezelési épületek két csoportban, istállók és fészerek a mészárosok számára, ugyanazon előhomlokzaton, melyet két saroképület egészít ki. A főkapuval szemben fekvő épületek a közbúvághid hátulsó homlokzatát képezik; középett a gépház, a felette kimagasló viztoronnyal, két oldalt a próbavághid. A négy saroképület: a fekskendőraktár, műhely, a beteg marhák számára szánt istálló és vághid. E két utóbbi a marhavásár kapuinak szomszédságban, esetleg innen is használható. A kerítésfalak mellett jobbról és balról trágyagödörök és két paczalmosó konyha vannak elhelyezve. Az ekként beépített térség közép részében vannak jobbról és balról a tulajdonképi vághid-épületek, — a jobb oldali egyelőre csak félig van kiépítve. E kettő között az udvaron korláttal kerített marhaállás, usztatóval. A kerítésfalak melletti szabad, egyelőre fákkal beültetett, s korlátokkal ellátott helyek egy később építendő sertés-vághid, a vér, zsir, faggyu, bőrök, s állati hulladékok feldolgozására szolgáló gyárépületek számára és az istállók szaporítására rendeltetvék.

A közbúvághidi telep a *marhavásárral* 3 kapun át közlekedik. Ezen terület közepén lévő kezelési és tőzsdeépület körül csoportosulnak az erős korlátokkal kerített vásárállások, a középrészen egy korlátokkal kerített usztatóval. A tőzsdeépület mellett mérlegház és marhabélyegző hely. Ezen terület bekerítő oldalfalainak mentében két-két, összesen négy nagy istállóépület áll, egyenkint 100—110 darab marha számára, közöttük trágyagödörökkel; a hátulsó homlokzatban egy-egy saroképület; a bal felőli gyanus marhák befogadására szánt istálló, a jobb felőli marhaállomásul szolgál. Ezen két saroképület közötti egész hátulsó homlokzatot a marharakodási állások és a rendező sinpálya foglalják el.

A hossz tengely szerint mérve egyenlő, 185 méter szélesség mellett az előtér (a soroksári-uton felül) 85.5, a vághid telepe 157.7 és a marhavásár-

tér 291.3 méter mélységü. A marhavásár két oldalkapuját ujon épült utak kötik össze a soroksári országguttal.

A tulajdonképi *vágóhidak* vágókamrákat, hűtőhelyiségeket, fedett udvarokat és istállókat tartalmaznak. A két terjedelmes épület mindegyike (a jobb kéztől lévőnek azonban csak felerésze épült ki) 76.3 méter szélesség mellett 94.29 méter hosszú. Az épület közép részének hossztengelyében van a jégtartó, tiz osztályu hűtő helyiséggel, ezzel párhuzamosan tiz vágó kamra, előtte fedett udvar és a külső homlokzatban bezárólag két istállóépület, egyenkint 80—100 darab szarvasmarha számára. Az éghajlati viszonyoknak megfelelőleg az épület ormai délnek és északnak irányulnak, s a fedelek messzire előnyuló párkányszélekkel úgy vannak egymás fölé helyezve, hogy úgy a déli nap sugarai, valamint az észak szelei az ablak nélküli homlokzatot érik, s hogy a reggeli és esti nap is csak ferde sugarakat vethet az épület belsejébe. Vastag falak és mennyezetek télen nyáron elegendő oltalmat nyújtanak; számos, szakadatlanul folyó vizek pedig kellő biztosítékai a hűtésnek és tisztaságnak.

Egyelőre 30 *vágó kamra* állítottatott elő, nagyobb szükséglet esetén a második épület még 10 vágó kamrával toldható meg, s ezenkívül a fedett udvarok is berendezhetők apró marha, (borju, juh) vágásra. Minden egyes vágó kamra 13.28 méter hosszú, 7.59 m. széles, elől fekvő része a boltozatáig 5.2, hátul fekvő része pedig 7.5 méter magas. Világosság és levegő négy ablakon nyomulhat be. Ezeknek ketteje a fedett udvar felőli alacsonyabb részben, másik ketteje pedig a középső fedélszék alatt, a helyiségnek magasabb részében van elhelyezve. A helyiségnek különböző boltozatmagassága és az ablakok ezen elhelyezése hatalmas léghuzamot idéz elő, alacsonyabb részétől magasabb része felé, hová a levágott marhából kipárolgó gőzök felszállhatnak, s onnan elillanhatnak. A napsugarak ellen teljesen oltalmazott helyiség hűvös. A padozat beton-alapzatra helyezett, rovátkás, üvegke-ménységü, a hézagokban szorosan záródó, metlachi talplemezekkel van burkolva, melyek semmi nedvességet be nem vesznek, nem kopnak, megtartják durván négyszögezett rovátkos felületöket, melyen ember s állat biztosan, csusszanás nélkül járhat s minden folyadék a helyiség közepe felé 10 ctmeternyi lejtéssel bíró felületről könnyen lefolyhat az itt alkalmazott öntött vas, és vízzárral ellátott iszapgyűjtőn át a csatornába. A falak 2 méter magasságig csiszolt, szintén beton-alapra helyezett, 7 ctméter vastag piszkei márványlemezekkel vannak bélelve. El van látva a vágó kamra tölgyfa husgereblyével, mely a faltól elállólag erős vastartókon nyugszik, aczélszögekkel a hus felfüggesztésére, a boltozat alatt vágógerendával s a padozatban granitkőbe helyezett, forgatható vágókarikákkal. Minden egyes vágó kamra, melyben egyidejüleg több vágás is történhetik, két széles toló ajtón át közlekedik a földött udvarral. Ezen két ajtó között van elhelyezve a vízvezeték, mely tisztasági és hűtési célokra korlátlan vízfogyasztással pazarul használható.

A vágó kamra hátulsó falának közepén kettős ajtó vezet a *hűtő kamrába*. A hűtő kamrák magassága 2.75, hosszúsága 3.75, szélessége 8 méter; deszkabéléssel szigetelvek el a falaktól, mennyezetük vaspléhhel van burkolva. Ezen mennyezet felett a jég 4 méter magasságban van felhalmozva, s minthogy az egész épület hosszában az egymással érintkező hűtő kamrák közép és válaszfalának megfelelő falak magában a jégtartóban hiányzanak: egy ily jégtartó 8 méter széles, 39 m. hosszú s 4 m. magas ürel bir. A két vágó épületnek jelenleg 3 ily jégtartója van, s megtöltésére 3750 köbméternyi jég szükségeltetik. A jégtartó falai elszigetelő légürrel falazvák, a küloldal felé az előtte fekvő helyiségek, a bal oldal felé a faltól 0.20 m. távolságban álló faburkolat által oltalmazvák; a burkolat üre szecskával és fűrészporral lévén kitöltve, a jégtartó fedele kettős, 2 gerendázattal s 1 méter ürkőzzel, mely üreg fadeszkázat között szinte fűrészporral van kitöltve.

A jégtartó feneke a hűtő kamrák felett 25 ctméter magas, 10 ctm. széles s 9 méter hosszú, 1 méternyire a falakba eresztett hengerezett vas tartókon (gerendákon) nyugszik. A hűtő kamrák mennyezetének pléhtáblái mind a 4 falon csurgóalakulag görbitvék s a falak burkolatához csatolvák; ezen csurgókba a jég olvadása s e hideg vasboltozaton lecsapódó gőz és nedvesség folytán képződő víz a 105 milliméter nyilmagassággal domborított pléhpadozatról lefoly, s innen horganycsöveken elvezettetik. Ha jó minőségű jéggel tömören rakják meg a jégtartót, eltart az késő őszig is, s a hűtő kamrák 2—4 R. egyenletes légmérsékletében a hus hetekig üde marad a nélkül, hogy akár színéből, akár ízéből vesztené valamit, miután jéggel közvetlen nem érintkezik. A hus felakasztására a falak horgokkal vannak ellátva, a padozat burkolata kongó téglá, s el van látva földalatti lecsapolással, a légszeszhálózat is be van vezetve. A hűtő kamrák értékét leginkább a kisebb mézárások érezhetik, kik önálló jégtartót, különösen jégszükében be nem rendezhetvén, a nagyobb iparosok által üzleteikben elnyomatnának. Ha később a bécsi piac számára nagyban eszközöltetnének vágatások, e berendezésből azon előny is várható, hogy a hűtő kamrából ugyanazon földél alatt történhetik a rakodás a vasuti kocsikba.

A vágó kamrák az átellenben fekvő istállókkal 9.40 méter széles, 93 m. hosszú, a melléképületek fedélzetén felülemelkedő köpülléteken nyugvó nyílt fafedéllel földött udvaron át közlekednek. Minden udvar középtengelyén két, márványból készült, 5 m. hosszú, 1.3 m. széles, emelkedett középfallal ellátott itató medencze van elhelyezve. Ezen udvarok egyelőre, még apró marhavágásra nem használatnak, trachyt-koczkákkal vannak burkolva. A párhuzamosan fekvő udvarok közepén átjáró, két végükön pedig folyosók által közlekednek, a hol az árnyékszékek s padláslépcsők vannak elhelyezve.

A fedett udvarból nyíló 8.22 m. széles, s az épület egész hosszán végigvezető *istállókba* 460—600 darab marha állítható be. Hosszfalaikon gránit-

ból készült jászolok vannak elhelyezve, kongó téglákkal burkolt padozatuk földalatti csatornával összekötött 2 folyóka felé lejt. Takarmány az istálló feletti boltozott padlásról csapó ajtókon vettetik le.

A *próbavágóhid* a középén kiemelkedő viztoronynyal az egész telep leg-szembeötlőbb épületrészét képezi. A próbavágóhid elnevezésének és céljának magyarázatául egy sajtóságos üzleteljárást kell felemlitenünk, mely a a pesti és bécsi piacokon azon esetben alkalmaztatik, ha több mézsáros közösen vásárol egy egész csoport vágómarhát. Ilyenkor az elosztást az egyes darabok minősége szerint hivatalos becsmesterek rendezik; a marhák egy részét sorsolás útján kiválasztván, azokat a próbavágóhidakon hivatalos ellenőrzés mellett levágatják. Ezen próbavágásnál eredményezett átlag-súly alapján történik a vétel megkötése. A próbavágóhid 47 m. hosszú, s 7.⁵⁹ m. széles; egyébkint a vágó-tér úgy van berendezve, mint a vágó kamrák, megfelelő istállóval a kisorsolt állatcsoport számára s helyiségekkel a becsmesterek, a hivatalos mérleg, s a fogyasztási adóhivatal kiadója számára. A próbavágóhidon 20 darab szarvasmarha vágható le egyszerre. A viztoronytól balra eső osztálya a próbavágóhidnak jelenleg egy társulatnak van 800 frtért bérbe adva, mely itten a felfogott marhavérből fehérnyét gyárt.

Az épület nyílt közép teréből vas csigalépcső vezet a *viztorony* első emeletébe. Ezen torony alapzatai 1 m. vastag beton-rétegen állanak, s egy boltozott medenczét öveznek, melyből falazott lecsapoló csatorna vezet a Dunába. A 7.² m. magas földszinti helyiség kupolaboltozatának közepén áll az öntött vasból készült 0.⁴¹ m. átmérőjű s 22.⁵⁴ m. magas gőzgépkürtő. A füst a kazánból eleinte a padozat alatt huzódó s a toronynak jobb oldali sarokpillérén a kupboltozaton felülemelkedő, falazott kürtön át vezetetik ide. A vaskürtő a második boltozat záradékán a csigalépcsővel együtt, feljebb a gyűrűalakú, kovácsolt vasból készült, s 185 köbméter üregű vízmedence köze pén hatol fel a nyolcz szegletű földél fölé, melyet 1.²⁵ m. átmérőjű kürtő-fő alakjában koronáz. Azon melegség, melyet a vaskémény szolgáltat, kemény hidegben is meggátolja a medenczében foglalt 185 köbméternyi víz befagyását. A vízzel telt medence önsúlyának beszámításával 211,250 kilogramm nehéz. A medence feletti padláson, a marhavásár s vágóhid felé irányuló két számlappal ellátott óra van elhelyezve.

A próbavágóhid hátsó falához támaszkodik az alacsony fedelű gépház; tartalmaz két gőzkazánt, a gőzgép számára boltozott helyiséget s ez alá bemélyesztett aknát a szivattyu számára.

Hogy az intézet szervezete minden tekintetben önálló lehessen, a városi nagy vízmű mellőzésével, annál is inkább, mert az összeköttetés költségei alig lettek volna csekélyebbek, a saját telkén lévő lejtő alján a főkapu előtt 4.²⁹ m. átmérőjű, a Duna szempontja alá, vizdus kavicsrétegben 3 méternyire mélyített, beboltozott kut ásattott. A kutat a szivóművel egy öntött

vasból készült, 15 ctméter átmérőjű karimacső s 188 m. hosszú szivó vezeték, s az utóbbit a viztorony tartójával 28 m. hosszú nyomó vezeték köti össze. A szivó művet vízszintes gőzgép hajtja, mely 185 köbméter vizet 10 óra alatt képes meríteni a kutból a víztartóba. Azon kívül egy tartalék szivattyu van arra rendelve, hogy a viztorony alatt lévő árnyékszék medenczéből az ürüléket (mezőöntözési czélokra) 15.6 méter magasságig emelje.

Ezen berendezés azonban mindekkoráig még nem vétetett igénybe. A gőzt előállító két kazán a gép hajtásán kívül a bélmosódákban levő katlanok használatára is szolgál, melyekkel föld alatti vezetékek kötik össze. A víztartót egy öntött vasból készült tulömlési cső köti össze a torony alatt lévő gyűjtő árnyékszék medenczével.

A vízvezeték vasból készült, 15 ctméter átmérőjű csövekkel kezdődik, 1.47 ctméter átmérőjű öncsővekkel végződik. A gőzgép majdnem egész napon át működésben van, minthogy a viz az eresztékek nagy számán, különösen melegebb hónapokban a pöczezsatornák szakadatlan öblítése s a helyiségek hűsítése czéljából szüntelen foly. Minden vágásra mintegy 0.3 köbméternyi viz elhasználása számítható. Vágatási czélokra közepszámítással naponkint 100 köbméter viz használtatik fel; ha tehát a szivómű 10 órán át működik, az így szolgáltatott 185 köbméter vízmennyiségből még 85 köbméternyi marad a lakások, istállók, árnyékszékek s öblögető csapok számára. Ezen vízmű, melynek vize legélvezhetőbb egész Budapesten, fedezi a marhavásár szükségletét is.

A közvágóhid-telep csatornázásánál tervezve volt, hogy az ürülék a közel fekvő terméketlen (futóhomok) városi telkek öntözésére használtassék fel. Ez által majdnem az egész takarmányszükséglet legolcsóbb módon lenne beszerezhető, mint ez Milanoban már 1865. óta történik. Azon 185 köbméternyi vízzel, mely most a Dunába használatlanul foly, 7 hektart lehetne öntözni, s ezen 75 egész 100 ezer kilogrammnyi takarmányt természetni. Ezen öntözési tervezet, melyet egyébkint a városi telkeket átszelő összekötő vasut elkészülte előtt foganatosítani nem lehetett, határozott befolyással volt a telep csatornázásának egész rendszerére.

A csatorna-hálózat Doultonféle agyagesövekből áll, melyek 0.10 méter átmérővel kezdődve, 0.62 átmérővel végződnek. Ha az öntözés megindítatik, akkor az összes ürülékviz a viztorony alá helyezett gyűjtőmedenczébe fog összefolyni, honnét a fentebb említett szivattyu meríti ki. Mig ez meg nem történhetik, addig az egyes lefolyási erek a főcsőből közvetlenül a próbavágóhid mellett levő tolóknán át ömlenek azon falazott csatornába, mely a gyűjtőmedenczét a Dunával összeköti.

Az összes építmények, utak és terek egyenletesen lejtős csővezetékkel csapoltatnak le, melyekbe a szükséges iszap- és homokfogók, aknák és öblítögödrökbe be vannak illesztve. Az öntött vasból készült és vízzárral ellátott aknák felső rácsozatuknak, s fedő lemezüknek felemelése után könnyen

tisztíthatók, s egyszersmind oltalmat nyújtanak a patkányok, a vágó hidak ezen csapásainak betódulása ellen. Az agyagból készült, sima vezető csövek a folytonos öblítés mellett azonban már magukban sem nyújtanak alkalmat arra, hogy a patkányok itt befészkeljék magukat.

A vágóhid, valamint a marhavásár összes helyiségei légszeszszel világíttatnak.

A közbvágóhid kezelő személyzete a következő : 1 igazgató, 1 ellenőr, 1 állatorvos (ki ugy a vásárra felhajtott marhát, valamint a kivágott hust, egészségi szempontból szakadatlanul ellenőrzi), 2 segéd, 1 őrnök, 3 felügyelő, 1 házfelügyelő, 1 gépész s 1 fűtő. Napszámokok a szükséghez mérten alkalmaztatnak. A marhavásárt egy takarmánykezelő látja el 2 háziszolgálával. Az őrszemélyzet 1 káplár vezetése alatt 8 órból áll.

Mindennemü vágómarhának behajtása csak a soroksári vonalon van megengedve, s a beszállított kivágott hussal egyetemben orvosi ellenőrzés alá van helyezve. A vásáron beszállásolt marha etetése az igazgatóság által eszközöltetik.

A vágóhidi illetékek oly alacsonyra szabvák, hogy az évről évre élénkülő forgalmu marhavásár jövedelmei nélkül ezen intézmény alig lenne képes nyeresényt elérni ; azzal kapcsolatban azonban az összes beruházott tőke már az első évben 10 száztólit jövedelmezett.

A hatósági árszabályzat következő díjakat állapított meg :

a) közbvágó hidon :

1 darab marha után vágódíj . . .	1 frt — —
1 „ borju „ „ . . .	— 20 kr.
1 „ apró marha után vágódíj . . .	— 5 „
1 „ marha után paczalmosó díj . . .	— 5 „
1 mázsa hus után mérési díj . . .	— 3 „

b) a marhavásáron :

1 darab marha után vásárdíj	50 kr.
1 „ borju után „ „	15 „
1 „ apró marha után vásárdíj	7 „
Istálló 24 órára nagy marhánál	10 „
„ „ „ apró marhánál	2 „
Mérlegdíj nagy marhánál	10 „
„ „ apró marhánál	2 „
1 adag széna	22 „

A marhavásár és közbvágóhid forgalma az 1877. évben következő volt :

felhajtott nagy marha	121,798, —	levágatott	46,981
„ borju	47,253, —	„	45,535
„ apró marha	115,290, —	„	41,393
összesen 284,341, —		133,909	

Vágatási napi átlag volt 129 darab marha, 125 darab borju, 113 darab apró marha.

A közbúgóhid 1877-ki bevétele . .	64,394 frt 47 kr.
A marhavásár „ „ . .	85,213 „ 47 „
összesen	149,610 frt 94 kr.

A közbúgóhidon 1874 óta évről évre némi csökkenés észlelhető a vágatások számában, mely arányban áll a főváros összes üzleteinek csökkenésével; a marhavásár forgalma ellenben mindinkább, különösen az összekötő vasut megnyilta óta, élénkül.

Fővárosi vásárügy.

A fővárosi vásár 26 élelmi piaczával (ide számítva a marhavásárt is), 1 igazgató vezetése mellett, kinek 3 irodai tiszt áll rendelkezésére, 6 vásárfelügyelő folytonos ellenőrzése alatt áll. A Duna jobb partján 2, bal partján 3, és a Dunaparti piacon 1 vásárfelügyelő működik, a kisebb kerületekben egy-egy, a nagyobbakban 2 vásárbiztos segédletével.

Részletesen a következő teendők képezik a vásárigazgatóság s vásárfelügyelők feladatát :

1. Felügyelnek mindennemű élelmi szer, s egyáltalában minden élvezetre szánt czikk jó minőségére, egészséges kellékeire. Vizsgálatokat eszközölnék, nemesak a vásártéreken a gyümölcs-, zöldség-, tej- stb. árusoknál, hanem az egyes üzletekben is, hová különösen a fűszer- és lisztkereskedések, mézárós és hentes üzletek, sütőműhelyek, kocsmák, vendéglők, kávéházak és kávémérések, pálinkás boltok, kifőző helyiségek, tej- és vajárusok stb. tartoznak.

2. Kezelik a vásárrendőrséget, ellenőrizvén ugy a piaczkon, mint az üzletekben a mértékek hamisítatlan voltát; a vásártéreken elhelyzik az árusokat, megvizsgálják iparjegyeiket, az ezzel nem birókat az üzlettől eltiltják; karóengedélyeket szolgáltatnak ki a Dunapartra kirakott czikknek elhelyezésére, nyilvántartják a vásártéri összes árusok név- és lakjegyzeit.

3. Kiállítják vagy átírják a marha- és lóleveleket.

4. Állategészségi szemléket tartanak a hatósági állatorvos közbejöttével.

5. Ellenőrzik a bérleti, egyáltalában a fővárosi javadalmi ügyeket, s a vámvonalat, beszedik az eladásra lerakott tűzifa után a méterezési illeteket.

6. A hajóforgalomról kimutatásokat eszközölnék.

7. Katonai és más hatóságok részére piaczi ártáblázatokat és árkimutatásokat adnak ki, és számlákat hitelesítenek.

8. Kezelik a ló- és marhavásárt.

9. Mindezen felsorolt ügyekben tapasztalt kihágásokat, részint a kerületi előljáráóságoknak, mérték- és élelmiszer-hamisítások, tisztatlanság

megbüntetése czéljából, részint az igazgatóságnak bejelentik; az eladó és vevő felek közt folyton felmerülő vásárrendőri panaszokat elintézik.

Az élelmi és élvszerek, italok egészségi kellékeinek megbíralásában a vásárfelügyelők, kik kineveztetésük előtt ezen tárgyakból a tisztí főorvos s vásárigazgató előtt gyakorlati vizsgálat alá bocsáttatnak, szakértőkül minősítvék ugyan, de kétes és alaposabb ismereteket igénylő hamisítási esetekben véleményezés végett általuk a kerületi orvosok keresendők meg. Körülményesebb vegyi és gócsőí műveleteket igénylő ügyek véleményezés végett, a tisztí főorvosi hivatal utján, a fővárosi vegyészhez tétetnek át. A véleményezés idejéig a kétes élelmi czikkek hivatalos pecsét alatt lefoglaltatnak. Az egészségre nézve ártalmasaknak talált, megromlott vagy szándékosan hamisított czikkek, a rendőrség közbejöttével, elkoboztatnak és megsemmisítetnek.

A vásárfelügyelők rendszeres ellenőrző szemlén kívül, a kerületi orvosok is folytonosan figyelemmel kísérik az élelmezés ügyét, időszakonkint vagy a kerületi előljáróság vagy pedig a rendőrség közbejöttével, gyakran együttesen a vásárfelügyelőkkel, részletes vizsgálat alá veszik ugy a vásártéren található élelmi czikkeket, valamint a fent elősorolt összes üzleteket.

Az 1877. évben a vásárfelügyelőség által eszközölt vizsgálatok száma: Üzleti helyiségekben 29,804; vásártéteken, gyümölcs-, kenyér-, zöldség-, tej-, vaj-, tojás-, vetemény-, hal-, mézeskalács-, burgonya-, gesztenye- stb. stb. árusoknál 50,502 szemle és vizsgálat történt. Elkoboztatott: marhahus 345 kilogramm, disznóhus 1035 kilogr., vad 225 darab, éretlen gyümölcs 29 kosár, romlott gyümölcs 686 kosár, dinnye 338 darab, romlott tojás 1671 darab, hamisított tej 16,271 liter, baromfi 3290 darab, gomba 40 kosár, hal 665 kilogramm, kenyér 35 darab, romlott uborka 1171 darab, továbbá pálinka 1139 liter, lóhus 42 kilogr., takonykóros ló 6, ürmérték 1226 darab, hossz mérték 37 darab, sulymérték 180 darab. Megbirságotlatott 667 egyén 1032 forintig. Lólevél kiállított 6169, átiratott 7796; marhalevél kiállított 6070, átiratott 108,151.

A vásár ellenőrzése hathatósan könnyíttetnék, ha más nagy városok példájára Budapesten is összpontosíttatnék a piac árucsarnokok létesítése által; ez azonban égető szükséggé eddigelé még nem vált, a mennyiben az élelmi szerek hamisításai aránylag ritkán fordulnak elő, kivéve a tejet, melynek ellenőrzése erélyesen kezeltetik. A nagy közönség is idegenkedik még az árucsarnokoktól, tartván attól, hogy elesnék lehetősége annak, miszerint élelmi szereinek jó részét közvetlenül a termelőktől szerezhetné be, s a piac megdrágulna.

IV.

Adatok a főváros oktatásügyi statistikájához, ipar- s kereskedelmi viszonyairól.

(A fővárosi statisztikai hivataltól.)

Bevezetés. A fővárosi közoktatásügy történetében az 1867-ki év epochális jelentőséggel bír. Ez évvel kezdődik ugyanis a tanügy terén azon új korszak, melyet az iskolák gyors szaporítása, a népoktatási törvény elveinek keresztülvitele, a tanítók fizetései javítása (karöltve nagyobb követelésekkel azoknak minősítvénye iránt), az eddigi, többnyire czélszerűtlen helyiségek felhagyása, új, kitűnően berendezett iskolák felépítése, s mindazon javítás jelez, melyeknek jelentősége és érdeme egyebek között azon kitüntetésben is találja elismerését, melyre a bécsi világkiállítás jury-je a városi iskolaügyet méltatá.

1867. június 1-én tartá Pest városának az alkotmány visszaállítása után törvényes alapon megválasztott helyhatósági képviselote első közgyűlését, s már június 26-kán nyújtott be az akkori főjegyző, jelenlegi alpolgármester Gerlóczy egy indítványt, mely szerint az elégtelen számú iskolák általában szaporittassanak, a létező és legnagyobb részben sem az oktatás céljainak, sem a közegészségügy tekinteteinek meg nem felelő tanodai helyiségek helyett más alkalmas s lehetőleg külön e célra építendő helyiségek felállittassanak, s az alsóbb elemi tanszemélyzet díjazása oly módon szabályoztassék, mely lehetővé tegye azt, hogy a nyilvános elemi tanító egyrészről minden idejét hivatalának szentelhesse, másrészről pedig a társadalomban oly helyzetet foglalhasson el, mely őt fontos hivatásánál fogva megilleti. A közgyűlés ezen indítványt egyhangulag elfogadta, s felszólítá a tanügyi bizottságot, hogy ezen fontos kérdés fölött, mely a népoktatás terén e közben beállott nagyjelentőségű reformmozgalom kiinduló pontját képezi, tárgyalásokat indítson meg. E bizottság megbízásából terjeszté be ugyanazon év november havában Gönczy min. tanácsos beható jelentését a városi elemi iskolák jelenlegi állapotáról, azon módokról, miként kelljen azokat elhelyezni, hol volnának új iskolák építendőök, miként reformáltassék a népoktatási törvény értelmében az iskolák igazgatása, s mily mérvben emeltessenek a tanítók fizetései?

A közgyűlés ezen előterjesztést elvileg helybenhagyta. A keresztülvitel nehéz feladata a pestvárosi tanácsnak, illetőleg tanügyi előadójá-

nak Békey tanácsnoknak jutott osztályrészül, kinek ügyosztályából származnak az összes, azóta mai napig történt intézkedések. Békey úr az 1878-dik évfolyamában budapesti királyi tanfelügyelővé neveztetvén ki, az iskolai osztály vezetése Alkér tanácsnok úr kezére ment át.

Ha ezen intézkedések halmazából, s azoknak hatásából iskolaügyünk fejlődésére csak annyit emelünk ki, hogy Pestvárosában

1868-ban 17 1873-ban 33 iskola

„ 91 „ 119 tanterem létezett, hogy

pedig egész Budapesten 1878. végén, már 40 iskola állott fen, melyekben nem kevesebb, mint **326** tanterem létezett; hogy a tanítók száma 78-ról **328**-ra emelkedett; s hogy míg 1868-ban egy tanítóra átlag 90 gyermek esett, most csak 59 jut; ha megemlítjük, hogy ez évek sorában épültek a Lipóttéri, Teréztéri, Herminamezei, a Czukor-, Ősz-, Kereszt-, Stáció-, Temető-, Kétnyul-, Szöllőhegy-, Kétsziv-, Wesselényi-, Nagykereszt-, Lovag-, Nyúl-, Mester-, Nagymedve-, Ó-Buda Korona-utezabeli, továbbá a Kőbánya-Ligeti, az Istenhegyi és az Ujlaki iskolák, melyek 14,000 gyermeket fogadhatnak be; hogy az iskolai rendes költségvetés az 1868-diki 150,000 forintról 1877-ig 800,000 frtra emelkedett; ha azon gyökeres reformokról emlékezünk meg, melyek által az iskolakényszer lehetőleg keresztülvitetett, a városi iskolák felekezetenküliekké nyilvánítottak, a nyilvános rajziskolák felállítottak, az ének, torna és női kézimunka tanítása behozatott, a tanítók választási módzata megállapított, a tanítók és igazgatótanítók közötti fegyelmi viszony szabályoztatott: úgy már ezen futólagos áttekintésből is kitünik, hogy a népoktatás ügye 1867 óta oly ápolás és kedveltség tárgya lett, miszerint az alkotmányos hatóság visszahelyezése joggal egy új korszak kiinduló pontjának tekinthető.

A legujabb adatokat a fővárosi elemi tanodák létszámáról és látogatottságáról a következő táblában foglaljuk össze:

Budapest főváros elemi népiskoláiba járó gyermekek kimutatása

az 1877—1878-diki iskolaévben.

Közigazgatási kerület	Iskolaszék	Iskola neve	Osztály száma	T a n u l ó k s z á m a												Ebből összesen vá-rosi ralt helyiség-ben	Eseti ismételt iskolába jár				
				I.		II.		III.		IV.		V.		VI.				összesen			
				fiu	leány	fiu	leány	fiu	leány	fiu	leány	fiu	leány	fiu	leány						
I.	a)	Várbeli . . .	I-IV	41	—	37	—	50	—	56	—	—	—	—	—	—	184	—	184	—	34
"	"	"	I-VI	—	56	—	57	—	50	—	49	—	—	—	—	—	280	—	280	—	—
"	b)	Tabáni . . .	I-VI	101	101	83	77	86	59	64	38	33	21	16	—	—	367	312	679	—	202
"	"	"	I-III	50	41	30	19	40	16	—	—	—	—	—	—	—	120	76	196	—	—
"	"	"	I-II	29 ³⁾	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	29	24	53	—	53
"	c)	Krisztinav. . .	I-IV	52 ⁴⁾	52	41	—	39 ⁵⁾	48	38	—	—	—	—	—	—	170	100	270	—	50
"	"	"	I-III	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30	25	55	—	—
"	"	"	I-III	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	21	36	—	—
II.	d)	Alsóvizivár. . .	I-IV	35	37	52	38	42 ⁶⁾	58	28	—	—	—	—	—	—	157	133	290	—	25
"	e)	Felső " . . .	I-VI	87	114	87	71	76	94	70	71	—	7	32	—	—	320	382	702	—	83
"	"	"	I-III	42	52	—	—	51	65	—	—	—	—	—	—	—	93	117	210	—	—
"	"	"	I-V	64	71	51	39	52	44	28	26	—	—	—	—	—	217	180	397	—	96
III.	f)	Országúti . . .	I-V	96	126	68	73	38	50	—	—	—	—	—	—	—	259	271	530	—	103
"	g)	Ujlaki . . .	I-IV	177	—	135	—	177	—	151	—	—	—	—	—	—	640	—	640	—	127
"	h)	Ó-budai . . .	I-II	63	62	70	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	133	122	255	—	—
"	"	"	I-VI	—	110	—	116	—	190	—	—	—	—	—	—	—	—	560	560	—	47
"	"	"	I-II	57	83	41	44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	98	127	225	—	65
IV.	i)	Belvárosi . . .	I-IV	57	—	56	—	68	—	61	—	—	—	—	—	—	242	—	242	—	112
"	"	"	I-IV	134	160	129	157	139	139	160	121	—	—	—	—	—	562	577	1139	—	278

1) Közösen a VI. osztálylyal, 2) közösen a II. osztálylyal, 3) közösen a II. osztálylyal, 4) közösen a II. osztálylyal, 5) közösen a IV. osztálylyal, 6) közösen a IV. osztálylyal, 7) közösen a VI. osztálylyal.

Érdekesnek tartjuk még röviden fölemlíteni, mennyiben felelnek meg a főváros által fentartott elemi iskolák, és azok berendezése a közegészségügyi követelményeknek? Ezen körülmény tudniillik a fővárosi statisztikai hivatal által 1873-ban különös és gondos felvételek tárgyává tétetett, melyek eredményei a hivatal IX. közleményében láttak napvilágot. Ezen felvételek csak a népiskolákra vonatkoznak, és röviden a következőkbe foglalhatók össze.

A tanteremk száma tett az 187²/₃-ik tanévben összesen 133-at. Nagyságra nézve volt ezek közt:

10	tanterem	—	300□-nyi területtel
27	"		300—400 "
15	"		400—500 "
31	"		500—600 "
46	"		600-nál nagyobb területtel.

A népiskolai törvény értelmében egy-egy tanterembe 60 tanulónál többet nem szabad befogadni, iskoláinkban azonban 187¹/₂-ben átlag 68.2 tanuló esett egy teremre, és így a törvényes mérték, habár nincsen egészen megtartva, de nem is haladtatott túl jelentékenyen, a mi elég kedvezőnek tekinthető, ha szem előtt tartjuk, mily roppant mérvben emelkedtek a népiskolai szükségletek az utolsó években.

Fekvés szerint volt 1872-ben 73 földszinti, 42 első emeleti, 26 második emeleti, 5 harmadik emeleti iskolai helyiség (terem).

A tanteremk világossága kielégítőnek találtatott; az ablakok úgy fekvésre, mint számra nézve az általános követelményeknek megfelelnek.

Viz. A községi iskolák közül 23-nak jó vize van; ellenben 7 iskola panaszkodott a víz roszasága ellen.

Fűtés. A városi épületekben berendezett iskolák egy része Meissner-féle kályhakkal fűttetik; a többiek, valamint a bérlházakban lévők öntött vaskályhakkal vannak ellátva.

Szellőztetés. Azon iskolákban, melyek Meissner-féle kályhakkal fűttetnek, a szellőztetés ezekkel van összekötve. A többi iskolákban mesterséges szelelő-készülék nincs.

A népiskolák köréhez tartoznak még a polgári iskolák is, melyek közül van a fővárosban nyolcz, és pedig négy fiiskola (a II., III., VI., IX., kerületben) és négy leányiskola (a II., IV., V. és VII. kerületben). Ezen iskolákban volt a tanulói létszám 1878. április 1-én:

Fiúiskolák					Leányiskolák				
osztály	II.	III.	VI.	IX.	osztály	II.	IV.	V.	VII.
kerületben					kerületben				
I. a)	55	51	64	40	I. a)	35	74	49	64
I. b)	—	—	64	51	I. b)	31	63	68	72
I. c)	—	—	64	—	II. a)	42	57	42	58
II. a)	37	20	47	43	II. b)	—	55	36	59
II. b)	—	—	47	—	III. a)	33	44	24	42
III.	21	11	52	—	III. b)	—	40	—	41
IV.	17	10	22	—	IV.	18	52	—	54
V.	11	—	5	—					
VI.	5	—	8	—					
Összesen .	146	92	373	134	—	159	385	219	390

Rajziskolák. A főváros jelenleg 6 rajziskolát tart fenn, függetlenül és elkülönítve többi iskolától, melyek azonban 1879. évi szeptember 1-től kezdve, újabb szervezés alapján iparrajziskolákká át fognak alakíttatni, és pedig lesz négy alsó és egy felső iparrajziskola.

A most fennálló rajziskolákban a tanítás 3 szakra osztva történik, és pedig szabadkézi, építészeti és műszaki rajz és mintázás.

A központi rajziskola egy az igazgatói teendőkkel megbízott rajztanító vezetése alatt áll.

A szabadkézi rajzot, az igazgatással megbízott szaktanító, két segédrajztanítóval látja el; az 187^{8/9}-ki tanévben volt 82 hétköznapi járó, 104 pedig vasárnapi tanuló.

Az építészeti és műszaki rajzot egy szakrajztanító egy segédrajztanítóval látja el. Volt 35 hétköznapi, 34 vasárnapi tanuló.

A mintázási osztály, a szabadkézi rajz osztályába járó egyes tanulók által időnkint látogattatik.

A központi rajziskolán kívül 5 előkészítő rajziskola áll fenn, mindegyik két, összesen tíz tanítóval.

Ezek közül a várbeli rajziskolába hétköznapi 87 tanuló jár, vasárnapi tanuló 53.

A lipótvárosi rajziskolába hétköznapi jár 43, vasárnap 120 tanuló.

A terézvárosi rajziskolába hétköznap 60, vasárnap 155 tanuló jár.

A józsefvárosi rajziskolába járó tanulók közül hétköznap 33, vasárnap 57.

A ferenczvárosi rajziskolába hétköznapokon 54, vasárnap 51 tanuló jár.

Vessünk még rövid pillantást a fővárosban fennálló többi tanintézetekre.

A *középtanodák*. Gymnasium van a fővárosban 6, és pedig:

- a kegyesrendiek főgymnasiuma,
- a kir. egyetemi kath. főgymnasium,
- az V. ker. kir. kath. főgymnasium,
- a tanárképezdei gymnasium,
- a reformatus főgymnasium,
- az ágostai evang. főgymnasium.

Ezen intézetekben 91 tanár működik; a tanulók száma volt 1877-ben 2144.

Reáliskola van négy, és pedig:

- a IV. ker. községi főreáltanoda,
- a II. ker. állami főreáltanoda,
- a VI. ker. állami főreáltanoda,
- a VIII. ker. fővárosi reáltanoda.

Az alkalmazott tanárok száma 98, a beirt tanulók száma 2070.

Az említett tanodákon kívül még nyilvánosságot élvezett az országos köznevelési egyesület mintaközéptanodája.

A Budapesten létező két *főtanoda*, az egyetem és műegyetem rövid áttekintését a következő adatok nyújtják:

A budapesti *egyetemen* volt 1874/75. a téli félévben

- a tanárok száma 151
- a hallgatók száma 2566.

A *műegyetemen* volt:

- a tanárok száma 38
- a hallgatók száma 818.

A többi tanintézetek sorából különös említést érdemelnek: a Ludovica-akademia honvédek számára, a zeneakademia, a kereskedelmi akademia, a zenede, a középtanodai tanárok képezdije, a tanító- és tanítónők képezdái,

a felsőbb leányiskola, a rabbi-seminarium, és azonkívül számos hitfelekezeti és magán-intézet az általános és szakképzetésre.

Talán nem lesz érdektelen végül annak kimutatása, milyen összeget képvisel a főváros oktatásügyi rendes budgetje:

A főváros közoktatási kiadásai 1877-ben

(a zárszámla alapján).

A. Redltanodák.

Tanodai személyzet fizetése és lakbérátalánya	70,754	frt	25	—	kr.
Szolgák ruházata	162	„	80	—	„
Házbérek	38,300	„	—	—	„
Tanodai helyiségek fűtése	2074	„	22	—	„
Tanodai helyiségek világítása	1392	„	67	1/2	„
Tanodai helyiségek tisztogatása	918	„	79	—	„
Vízvezetési vízfogyasztás	755	„	42	—	„
Butorok utánszerzése és javítása	1708	„	59	—	„
Tanszerekre és könyvtári beszerzésekre	4930	„	62	—	„
Rendes tanodai kiadásokra	91	„	83	—	„
Nyomtatványokra, könyvkötésre, papírra és egyéb irodai szükségletekre	1030	„	35	—	„
Az igazgatónak a tandíjbeszedésért engedé- lyezett 1 1/2% tiszteletdíj	245	„	37	—	„
Vegyeesekre	789	„	31	—	„
összesen	123,154	frt	28	1/2	kr.

B. Polgári iskolák.

Tanodai és szolgaszemélyzet fizetése és lakbér- átalánya	93,869	frt	—	—	kr.
Szolgák ruházata	48	„	84	—	„
Házbérek	24,171	„	17	—	„
Bérelt iskolai helyiségek jókarban tartására	1211	„	13	—	„
Iskolai helyiségek fűtése	2119	„	11	—	„
Iskolai helyiségek világítása	762	„	72	—	„
Iskolai helyiségek tisztogatása	436	frt	84	—	kr.
Vízvezetési vízfogyasztás	547	„	58	—	„
Butorok utánszerzése és javítása	4584	„	63	—	„
Tanszerekre és könyvtári beszerzésekre	5817	„	26	—	„
Tornászati felszerelésekre	110	„	48	—	„
Nyomtatványok, könyvkötés és papírra	725	„	33	—	„
Vegyeesekre	2029	„	49	—	„
összesen	136,433	frt	58	—	kr.

C. *Elemi nép- és rajziskolák.*

Tanodai és szolgaszemélyzet fizetése és lakbér- átalánya	365,989	frt 64 — kr.
Szolgák ruházata	223	„ 95 — „
Házbérek	123,933	„ 83 — „
Bérelt iskolai helyiségek jókarban tartása . .	2202	„ 13 — „
Iskolai helyiségek fűtésére	10,500	„ 76 — „
Iskolai helyiségek világításra	3717	„ 62 — „
Iskolai helyiségek általános tisztogatása . .	2844	„ 07 — „
Vizvezetéki vízfogyasztás	1569	„ 15 — „
Butorok utánszerzése és javítása	4591	„ 56 — „
Tanszerek és könyvtári beszerzések	1626	„ 01 — „
Nyomtatványok, könyvkötés és papirra . . .	1689	„ 92 — „
Irodai és rendes tisztogatási általány	4174	„ 08 — „
Tornászati felszerelési költségek	863	„ 32 — „
Vegyesekre	2387	„ 69 — „
Összesen	526,313	frt 73 — kr.
Összes <i>rendes</i> közoktatási kiadások	785,901	frt 59 1/2 kr.

Testgyakorlati egyletek.

Testgyakorlásra irányuló egylet a fővárosi statisztikai hivatal kimutatásai szerint a fővárosban 1876-ban 9 működött. Ezen egyletek keletkezési idejük volt:

Pesti polgári lövész-egylet	alapítási éve	1703
Budai polgári lövész-egylet	"	1766
Pesti lovar-egylet	"	1826
Ó-budai lövész-egylet	"	1860
Nemzeti torna-egylet	"	1863
Budapesti önkénytes tűzoltó egylet	"	1863
Nemzeti hajós egylet	"	1867
Budapesti koresolyázó egylet	"	1869
Magyar athetikai klub	"	1875
Pesti galamb lövész-egylet	"	1876

Ezen egyletek mindegyike jelentékeny számú taggal bir. Így volt 1876. végén:

a pesti polgári lövész-egyletnek	313	tagja
budai polgári lövész-egyletnek	274	"
pesti lovar-egyletnek	146	"
ó-budai lövész-egyletnek	68	"
nemzeti torna-egyletnek	466	"
budapesti önkénytes tűzoltó egyletnek . . .	120	"
nemzeti hajós egyletnek	38	"
budapesti koresolyázó egyletnek	1391	"
magyar athetikai klubnak	244	"
pesti galamb lövész-egyletnek	80	"

Ezen egyletek közül többen közhasznú czéljoknál fogva állami vagy községi segélyezésben is részesültek. A nemzeti tornaegylet a fővárosi hatóság részéről 1500 frttal támogatott.

FÜGGELEK.

Tájékoztató adatok Budapest főváros ipar- és kereskedelmi viszonyairól.

E függelék feladata nem állhat abban, hogy részletesen leírjuk fővárosunk ipar- és kereskedelmi viszonyait, mi önmaga egy terjedelmes munka tárgyát képezhetné. De az e munkában közölt adatok teljes képet nem nyújtanának fővárosunkról, ha nem körvonaloznók röviden e város kereseti és forgalmi viszonyait. Lássuk mindenekelőtt e város kereseti viszonyait.

Az 1870-diki népszámlálás adatai szerint foglalkozott Pesten:

őstermeléssel	0.86 %
iparral	20.51 „
forgalommal	1.40 „
kereskedelemmel	4.98 „
személyes szolgáltatokkal	26.82 „
önálló kereset nélkül volt	45.43 „

Ha szem előtt tartjuk, hogy a személyes szolgáltatokban elfoglalt egyének több mint fele napszámosokból stb. áll, kik többnyire az ipar körül vannak elfoglalva, azon eredményhez jutunk, hogy városunkban az ipar a legtöbb embert foglalkoztatta, utána következnek a személyes szolgáltatok (köz- és magánhivatalnokok), kereskedelem és forgalom. Az őstermelés utolsó helyen áll. Az ipar legjelentékenyebb része azon nagy vállalatok által van képviselve, melyek részvénytársulatok kezében vannak. Ilyen részvénytársulati iparvállalatok voltak az 1874. adólajstromok szerint:

A budapesti iparos részvény-társulatok 1874-ben.

(Összeállítva az 1874-dik évi adólajstromok alapján.)

Malomipar.

Hengermalom-részvény-társulat.			
Pannonia malom-részvény-társulat.			
Erzsébet	„	„	„
Árpád	„	„	„

I. budapesti malom-részvény-társulat.

Unio	"	"	"
Victoria	"	"	"
Concordia	"	"	"

Sütők és molnárok malom-részvénytársulata.

Királymalom-részvény-társulat.

Sör- és szesz-ipar.

Kőbányai serfőző	részvény-társaság.
Király serfőzde	" "
I. magyar serfőzde	" "
I. ujbpesti szeszfinomító	" "
I. magyar	" "
Gschwindt-féle szeszgyár	" "
I. szeszfinomító	" "

Építő ipar.

Budapesti építőtársaság	részv.-társ.
Dúnaszabályozási	" "
I. magyar építkezési és anyagterm.	" "
Pesti építő társaság	" "
Sugáruti építő társaság	" "
Szt.-endrei téglá- és mészégető	" "
Drasche-féle kőszénbánya- és téglagyár	" "
Kőbányai gőztéglagyár	" "
Gőztéglagyár	" "
I. magyar műcement és téglagyár	" "
Sződ-rákosi	" "
Cottage-építő	" "
Margitszigeti hidépítő	" "
Építőtársulat	" "

Fa-ipar.

Hordógyár-részvény-társaság.

Sokszorosító ipar.

Athenaeum-nyomda és könyvkiadó	részv.-társ.
Gutenberg-ujságkiadó	" "
I. budapesti részvény-nyomda	" "
Deutsch-féle nyomda	" "
Minerva	" "
Corvina	" "
Franklin-nyomda és könyvkiadó	" "

Vas- és gépipar.

I. magyar gépgyár	részv.-társ.
Gépgyár	" "
I. m. svájcei gépgyár	" "
Schlick-féle vasöntöde	" "
Fegyvergyár	" "
Vasuti kocsigyár	" "

Bőr- és papír-ipar.

I. magyar bőrgyár-részv. társ.	
Kártyagyár	" "
Vonalzó intézet	" "

Vegyészeti ipar.

Flóra gyertyagyár	részv.-társ.
Spodium és esontlisztgyár	" "
Pestbudai szikviz-gyár	" "
Pesti vegyészeti- és keményítőgyár	" "
Zaretzky-féle gyufagyár	" "
I. magyar gyufagyár	" "
Légszeszgyár	" "
Központi gyógyszerészeti és vegyészeti gyár	" "

Vegyes ipar.

Olajgyár	részv.-társ.
Kőolajfinomító	" "
Kártolyfonoda	" "
Gyapjuszövő gyár	" "
Kőfaragó	" "
Sárospataki malomkő	" "
Korintyitecai viz- és gyógyintézet-részv.-társ.	
Pesti keményítő gyár-részv.-társ.	
Anglo-Hungarian bituminous asphalt-részv.-társ.	
I. magyar üvegyár	részv.-társ.
Magyar gyógyintézet	" "
I. pesti disz-temetkezési	" "
Gerenday-féle emléképítő	" "

Ezen vállalatok közt különösen a *malmok* veszik igénybe figyelmünket; fontosságuknál fogva kiemelkednek az ipar minden egyéb ágai fölött.

és legalább ezen egy terén az ország iparát világkereskedelmi jelentőségűvé teszi. Azóta, hogy az ország nagy gazdasági reformere, Széchenyi István, az első műmalmot, a hengermalmot, alapította, a malmok száma és terjedelme jelentékenyen emelkedett, és a vasuti hálózat kiterjesztésével bekövetkezett a magyar ipar ezen ágának előkelő állása. Ujabban ismét Anglia az, mely különösen kereste a magyar malom-termékeket. A következő számok áttekintést nyújtanak a fővárosi műmalmászata jelentőségéről:

A budapesti malom-üzlet eredményei:

	liszt	korpa	összesen	őrölt gabona mennyisége	köszén fogy.
	m	é t	e r m	á z s	a
1870	2.392,185	593,939	2.986,124	3.100,385	931,916
1871	2.549,424	663,959	3.213,383	3.352,356	1.008,707
1872	2.117,438	574,956	2.692,394	2.822,103	846,631
1873	2.013,323	554,261	2.567,584	2.660,473	798,142
1874	2.002,735 ^{3/4}	536,596	2.539,331 ^{3/4}	2.664,326	847,837 ^{1/2}
1875	2.367,944	682,303	3.050,247	3.148,117	939,804
1876	2.388,582 ^{1/2}	685,090 ^{1/2}	3.073,673	3.157,957	890,361
1877	2.781,292	803,216	3.584,508	3.781,424	1.103.751

Azonban a malomiparon kívül is a főváros igen jelentékeny iparos tevékenységet fejt ki, mit az egyes ágakban elfoglalt munkások számából is lehet következtetni. Így a nagyobb gyárakban alkalmazva volt 1877. végén:

malmokban	2174 munkás
gép- és vasgyárakban	1939 „
dohánygyárakban	1933 „
nyomdákban	925 „
serfőzdeákban	565 „
hajógyárban	1237 „
egyéb nagyobb gyárakban	1738 „

Arra nézve pedig, hogy általában mily arányban vannak képviselve az egyes kereseti ágak, közöljük az 1874. adóajstromok alapján szerkesztett következő táblát:

Folyó szám	Kereseti ág	Adózók összes száma	Adóösszeg		
			frt	kr.	
A) Őstermelés.					
1	Kertész Pest	161	5136	58	
	” Buda	7	162	25	
	” Budapest	168	5298	83	
2	Majoros és tehenész Pest	643	20091	89	
	” ” ” Buda	300	6624	69	
	” ” ” Budapest	943	26716	58	
3	Gazda Pest	4	463	12	
	” Buda	2	62	50	
	” Budapest	6	525	62	
4	Földbirtokos Pest	5	927	50	
	” Buda	1	25	—	
	” Budapest	6	952	50	
5	Gazdatiszt Pest	5	113	75	
6	Vinczeller Buda	8	50	67	
7	Földbérlő Pest	4	43	75	
8	Bányászat Pest	5	579	25	
	” Buda	4	103	75	
	” Budapest	9	683	—	
9	Halászat Pest	18	1033	12	
	” Buda	4	96	10	
	” Budapest	22	1129	22	
Összes őstermelés 1—9		{ Pest Buda	846 326	28388 7124	96 96
		Budapest	1172	35513	92
B) Ipar.					
I. Eledelel-ipar.					
<i>a) Pék:</i>					
10	Kenyérsütő Pest	132	9938	47	
	” Buda	62	3369	25	
	” Budapest	194	13307	72	
11	Kalácsütő Pest	2	84	33	
	összesen a) 10—11	{ Pest Buda	134 62	10022 3369	85 25
		Budapest	196	13392	10
12	b) Mészáros Pest	147	7931	60	
	” Buda	66	5030	43	
	” Budapest	213	12962	03	
13	c) Hentes s egyéb húsipar Pest	133	8633	14	
	” ” ” Buda	45	2063	81	
	” ” ” Budapest	178	10696	95	
14	Szalámi-csináló Pest	6	326	87	
	” Buda	1	87	50	
	” Budapest	7	414	37	
15	Kolbász-csináló Pest	21	678	13	
	” Buda	3	72	50	
	” Budapest	24	750	63	

Folyó szám	Kereseti ág	Adózók összes száma	Adóösszeg	
			frt	kr.
34	Egyéb Pest " Buda Budapest összesen <i>b)</i> 27—34 { Pest Buda Budapest	15 2 17 227 72 299	506 48 555 14997 3070 18068	88 12 — 68 91 59
	Összes éledelel-ipar 10—34 { Pest Buda Budapest	2030 780 2810	198502 40113 238616	61 41 02
II. Ruházati ipar.				
35	<i>a)</i> Szabó Pest " Buda Budapest	864 106 970	48544 2382 50927	58 60 18
36	<i>b)</i> Czipész: Czipőkészítő Pest " Buda Budapest	673 203 876	22082 4432 26514	20 11 31
37	Csizmadia Pest " Buda Budapest összesen <i>b)</i> 36—37 { Pest Buda Budapest	88 45 133 761 248 1009	2658 832 3491 24741 5264 30005	99 46 45 19 57 76
38	<i>c)</i> Szücs Pest " Buda Budapest	69 19 88	4284 767 5052	61 44 05
39	<i>d)</i> Egyéb ruházati ipar: Kalapos Pest " Buda Budapest	42 24 66	3442 792 4235	75 46 21
40	Szalmakalap-készítő Pest	3	717	44
41	Sapkás Pest " Buda Budapest	26 9 35	1048 133 1182	81 75 56
42	Keztyűs Pest " Buda Budapest	22 11 33	1854 374 2228	12 70 82
43	Fűzőkészítő Pest	2	130	—
44	Szűrszabó Pest összesen <i>d)</i> 39—44 { Pest Buda Budapest	1 96 44 140	41 7234 1300 8535	20 32 91 23
	Összes ruházati ipar 35—44 { Pest Buda Budapest	1790 417 2207	84804 9715 94520	70 52 22

Folyó szám	Kereseti ág	Adózók		Adóösszeg	
		összes száma	frt	kr.	
64	Köteles Pest	11	659	69	
	” Buda	9	291	87	
	” Budapest	20	951	56	
65	Harisnyakötő Pest	2	72	50	
	” Buda	6	122	95	
	” Budapest	8	195	45	
66	Szőnyeggyár Pest	1	542	50	
	Összesen fonószövő-ipar 60—66	54	4526	94	
	{ Pest	26	652	32	
	{ Buda	80	5179	26	
	{ Budapest				
	V. Pipere-ipar.				
67	Divatárusnő Pest	48	3384	75	
	” Buda	8	230	88	
	” Budapest	56	3615	63	
68	Virágcsináló Pest	12	1373	75	
	” Buda	1	18	75	
	” Budapest	13	1392	50	
	Összesen pipere 67—68	60	4758	50	
	{ Pest	9	249	63	
	{ Buda	69	5008	13	
	{ Budapest				
	VI. Agyag-ipar.				
69	Fazekas Pest	7	737	69	
	” Buda	11	471	57	
	” Budapest	18	1209	26	
70	Pipacsináló Pest	8	487	50	
	” Buda	3	62	50	
	” Budapest	11	550	—	
	Összesen agyagipar 69—70	15	1925	19	
	{ Pest	14	534	07	
	{ Buda	39	1759	26	
	{ Budapest				
	VII. Faipar.				
71	a) Asztalos Pest	407	17250	76	
	” Buda	78	2984	16	
	” Budapest	486	20234	92	
72	b) Esztergályos Pest	35	1760	38	
	” Buda	13	338	85	
	” Budapest	48	2099	23	
73	c) Egyéb faipar:				
	Kádár Pest	32	1341	87	
	” Buda	18	474	05	
	” Budapest	50	1815	92	
74	Bognár Pest	50	1796	03	
	” Buda	19	458	—	
	” Budapest	69	2254	03	
75	Kaptametsző Pest	8	260	62	
	” Buda	6	167	88	
	” Budapest	14	428	50	

Folyó szám	Kereseti ág	Adózók		
		összes száma	Adóösszeg	
			frt	kr.
76	Kosárkötő Pest	16	510	64
	” Buda	7	127	50
	” Budapest	23	638	14
77	Ládakészítő Pest	1	43	75
	” Buda	1	31	25
	” Budapest	2	75	—
78	Gőzfavágó Pest	2	125	—
	” Buda	1	37	50
	” Budapest	3	162	50
79	Redőnygyáros Pest	3	287	50
80	Létracsínáló Pest	1	17	25
81	Kalap-idom-készítő Pest	1	41	25
	Összesen c) 73—81 {Pest	114	4423	91
	” {Buda	52	1296	18
	” Budapest	166	5720	09
	Összesen faipar 71—81 {Pest	556	23435	05
	” {Buda	143	4619	19
	” Budapest	699	28054	24
	VIII. Fémipar.			
82	a) Drágakő s nemes érczipar:			
	Ekszerész Pest	140	13184	16
	” Buda	10	519	50
	” Budapest	150	13703	66
83	Aranyverő Pest	2	63	75
	Összesen a) 82—83 {Pest	142	13247	91
	” {Buda	10	519	50
	” Budapest	152	13767	41
84	b) Bádogos Pest	84	5400	31
	” Buda	21	622	50
	” Budapest	105	6023	31
85	c) Lakatos Pest	152	7321	36
	” Buda	33	1078	54
	” Budapest	185	8399	90
86	d) Kovács Pest	72	4057	80
	” Buda	25	984	06
	” Budapest	97	5041	86
	e) Egyéb vas- és aczélipar:			
87	Késműves Pest	5	256	—
	” Buda	4	98	75
	” Budapest	9	354	75
88	Sarkantyus Pest	4	110	—
89	Lemezelő Pest	7	271	50
90	Szegverő Pest	4	288	75
	” Buda	1	12	60
	” Budapest	5	301	25
	Összesen e) 87—90 {Pest	20	926	25
	” {Buda	5	98	75
	” Budapest	25	1025	—
91	f) Öntőde:			
	Betüöntő Pest	1	134	38

Folyó szám	Kereseti ág	Adózók összes száma	Adóösszeg		
			frt	kr.	
92	Rézöntő <i>Pest</i>	9	338	25	
	” <i>Buda</i>	3	107	50	
	” <i>Budapest</i>	12	445	75	
93	Harangöntő <i>Pest</i>	1	187	58	
	” <i>Buda</i>	1	15	—	
	” <i>Budapest</i>	2	202	50	
94	Egyéb öntőde <i>Pest</i>	5	463	80	
	” ” <i>Buda</i>	2	100	58	
	” ” <i>Budapest</i>	7	564	38	
	összesen <i>f)</i> 91—94 { <i>Pest</i>	16	1123	93	
		{ <i>Buda</i>	6	223	08
		<i>Budapest</i>	22	1347	01
g) Vegyes fémipar:					
95	Rézműves <i>Pest</i>	18	1371	63	
	” <i>Buda</i>	3	135	—	
	” <i>Budapest</i>	21	1506	63	
96	Érczműves <i>Pest</i>	4	185	62	
97	Pakfong- és bronzműves <i>Pest</i>	1	13	75	
98	Pipafedelező <i>Pest</i>	3	58	13	
99	Reszelővágó <i>Pest</i>	6	250	—	
	” <i>Buda</i>	2	42	50	
	” <i>Budapest</i>	8	292	50	
100	Pénzszekrénygyáros <i>Pest</i>	1	156	25	
101	Ércznyomó <i>Pest</i>	5	195	62	
	Réznyomó <i>Pest</i>	2	52	13	
	Összesen <i>g)</i> 95—101 { <i>Pest</i>	40	2283	13	
		{ <i>Buda</i>	5	177	50
		<i>Budapest</i>	45	2460	63
Összes fémipar 82—101 { <i>Pest</i>		526	3461	19	
		{ <i>Buda</i>	105	3716	43
		<i>Budapest</i>	631	38077	62
IX. Sokszorosító ipar.					
102	Könyvnyomda <i>Pest</i>	39	7968	31	
	” <i>Buda</i>	2	152	20	
	” <i>Budapest</i>	41	8120	51	
103	Könyomda <i>Pest</i>	13	1862	50	
Összes sokszorosító ipar 102—103 { <i>Pest</i>		52	8930	81	
		{ <i>Buda</i>	2	152	20
		<i>Budapest</i>	54	9983	01
X. Iparos művészet.					
104	Fényképész <i>Pest</i>	39	3184	54	
	” <i>Buda</i>	7	275	—	
	” <i>Budapest</i>	46	3459	54	
105	Szobafestő <i>Pest</i>	53	2185	35	
	” <i>Buda</i>	12	300	—	
	” <i>Budapest</i>	65	2485	35	

Folyó szám	Kereseti ág	Adózók		Adóösszeg	
		összes száma	frt	kr.	
106	Czégfestő Pest	21	1702	06	
	” Buda	1	23	13	
	” Budapest	22	1725	19	
107	Vésnök Pest	25	1297	72	
108	Pipametsző Pest	7	611	—	
109	Fametsző Pest	3	193	75	
110	Mintász Pest	2	67	50	
111	Műmetsző Pest	1	37	50	
112	Porcellánfestő Pest	3	276	25	
113	Gipszalakkészítő Pest	3	63	75	
	Összes iparos művészet 104—113 } Pest	157	9619	42	
	” } Buda	20	598	13	
	” Budapest	177	10217	55	
XI. Mű- és műszeripar.					
114	a) Órás Pest	58	3783	25	
	” Buda	17	635	58	
	” Budapest	75	4418	83	
	b) Egyéb mű- és szeripar:				
115	Gépgyáros Pest	21	9668	67	
	” Buda	1	257	50	
	” Budapest	22	9926	17	
116	Zongoracsináló Pest	2	485	—	
117	Orgonakészítő Pest	4	223	50	
118	Kintornakészítő Buda	2	41	50	
119	Hangszercsináló Pest	11	668	35	
	” Buda	3	104	06	
	” Budapest	14	772	41	
120	Szerszámkészítő Pest	4	103	04	
	” Buda	2	93	84	
	” Budapest	6	196	88	
121	Látszerész Pest	12	1778	87	
122	Szerkovács Buda	6	246	44	
123	Sebészi műszerkészítő Pest	1	95	—	
124	Technikai eszközkészítő Pest	5	474	69	
	” Buda	1	25	—	
	” Budapest	6	499	69	
	összesen b) 115—124 } Pest	66	13743	56	
	” } Buda	9	521	90	
	” Budapest	75	14265	46	
	Összes mű- és szeripar 114—124 } Pest	124	17526	81	
	” } Buda	26	1157	48	
	” Budapest	50	18684	29	
XII. Bőr- és papiripar.					
125	a) Timár Pest	18	1562	88	
	” Buda	9	1854	05	
	” Budapest	26	3416	93	

Folyó szám	Kereseti ág	Adózók		
		összes száma	Adóösszeg	
			frt	kr.
b) Bőrmunkás:				
126	Nyerges Pest	17	1159	94
	” Buda	10	296	25
	” Budapest	27	1456	19
127	Szijgyártó Pest	24	1242	19
	” Buda	5	120	62
	” Budapest	29	1362	81
128	Bőröndős Pest	11	1138	12
	összesen b) 126—128 { Pest	52	3540	25
	” Buda	15	416	87
	” Budapest	67	3957	12
129	c) Könyvkötő Pest	44	2081	50
	” Buda	8	543	75
	” Budapest	52	2625	25
d) Egyéb bőr- és papiripar:				
130	Diszműkészítő Pest	5	215	62
131	Dobozcsináló Pest	8	317	50
	” Buda	1	15	63
	” Budapest	9	333	13
132	Vonalzó Pest	1	20	62
133	Papirlemezkesztő Pest	1	48	44
134	Kártyagyáros Pest	2	278	75
135	Papírborítékkészítő Pest	2	73	—
	összesen d) 130—135 { Pest	19	953	93
	” Buda	1	15	63
	” Budapest	20	969	56
Összes bőr- és papiripar 125—135 { Pest		133	8138	56
” Buda		33	2830	30
” Budapest		166	10968	86
XIII. Olaj- és zsiripar.				
136	Szappanos Pest	15	1177	01
	” Buda	4	284	38
	” Budapest	19	1461	39
137	Mézesbábos Pest	7	564	63
	” Buda	6	266	25
	” Budapest	13	830	88
138	Olajgyáros Pest	3	855	62
139	Gyertyagyáros Pest	1	1250	—
Összes olaj- és zsiripar 136—139 { Pest		26	3847	26
” Buda		10	550	63
” Budapest		36	4397	89
XIV. Iparosfestő.				
Iparosfestő:				
140	Fényező Pest	16	708	75
	” Buda	3	108	75
	” Budapest	19	817	50

Folyó szám	Kereseti ág	Adózók összes száma	Adóösszeg		
			frt	kr.	
141	Mázoló Pest	54	2344	13	
	” Buda	13	550	—	
	” Budapest	67	2894	13	
142	Bőrfestő Pest	4	196	25	
	” Buda	3	135	62	
	” Budapest	7	331	87	
143	Selyemfestő Pest	5	236	56	
	” Buda	1	18	63	
	” Budapest	6	255	19	
144	Kékfestő-gyáros Pest	2	2875	—	
	” Buda	2	522	50	
	” Budapest	4	3397	50	
145	Papirfestő Pest	1	23	75	
146	Festő Pest	26	934	56	
	” Buda	14	1959	12	
	” Budapest	40	2893	68	
147	Egyéb Pest	3	76	88	
Összesen iparosfestő 140—147		{ Pest Buda	111 36	7395 3294	88 62
		Budapest	147	10690	50
XV. Női kézipar.					
148	Varrónő Pest	31	4099	11	
	” Buda	18	1324	50	
	” Budapest	49	5423	61	
149	Hímző előnyomó Pest	1	15	—	
150	Hímző Pest	2	133	75	
Összesen női kézipar 148—150		{ Pest Buda	34 18	4247 1324	86 50
		Budapest	52	5572	36
XVI. Vegyes ipar.					
151	a) Kárpitos Pest	85	5421	55	
	” Buda	12	551	89	
	” Budapest	97	5973	44	
b) Egyéb iparágak:					
152	Esernyőkészítő Pest	12	1062	69	
	” Buda	3	61	87	
	” Budapest	15	1124	56	
153	Fésűs Pest	9	263	75	
	” Buda	4	72	10	
	” Budapest	13	335	85	
154	Üveges Pest	41	3784	44	
	” Buda	12	438	19	
	” Budapest	53	4322	63	

Folyó szám	Kereseti ág	Adózók		Adóösszeg	
		összes száma	frt	kr.	
155	Kefekötő Pest	17	1188	06	
	” Buda	16	430	—	
	” Budapest	33	1618	06	
156	Kocsigyártó Pest	5	1033	75	
157	Köszörüs Pest	10	362	81	
	” Buda	1	37	50	
	” Budapest	11	400	31	
158	Szikvizgyáros Pest	5	595	—	
	” Buda	1	125	—	
	” Budapest	6	720	—	
159	Illatszergyár Pest	3	552	50	
160	Keményítőgyár Pest	11	1421	25	
	” Buda	1	25	—	
	” Budapest	12	1446	25	
161	Gyufagyáros Pest	2	482	81	
162	Fénymázgyáros Pest	6	281	25	
	” Buda	1	6	25	
	” Budapest	7	287	50	
163	Vízvezetési és légszszervezetési vállalat Pest	4	606	25	
164	Albumingyáros Pest	1	287	50	
165	Paplanos Pest	6	828	13	
166	Posztönyíró Pest	8	480	50	
	” Buda	1	18	75	
	” Budapest	9	499	25	
167	Vattagyáros Pest	3	153	75	
	” Buda	1	35	—	
	” Budapest	4	188	75	
168	Halotti felszerelő Pest	1	11	25	
	” Buda	1	37	50	
	” Budapest	2	48	75	
169	Gyapjuválasztó Pest	1	37	50	
170	Aranyozó Pest	27	1973	69	
	” Buda	3	71	25	
	” Budapest	30	2044	94	
171	Puskaműves Pest	7	663	75	
	” Buda	1	21	87	
	” Budapest	8	685	62	
172	Kardműves Pest	3	175	—	
173	Ostorkészítő Pest	9	759	37	
174	Fuvókészítő Pest	2	250	63	
175	Székfonó Pest	2	34	22	
	” Buda	2	165	—	
	” Budapest	4	199	22	
176	Tokkészítő Pest	4	93	13	
177	Óratok-készítő Pest	4	115	62	
178	Szórnyíró Pest	2	69	38	
179	Parafinkészítő Pest	4	309	37	
180	Festőtéglakészítő Buda	2	46	35	
181	Tekekárpitos Pest	1	31	25	
182	Tintakészítő Pest	2	173	75	
	” Buda	1	32	50	
	” Budapest	3	206	25	
183	Gyékényfonó Pest	3	432	—	
184	Kályhakészítő Buda	1	12	50	

Folyó szám	Kereseti ág	Adózók		Adóösszeg	
		összes száma	frt	kr.	
185	Puskaporgyár Buda	2	100	—	
186	Festékkészítő Pest	1	93	75	
187	Hurkészítő Pest	1	22	50	
188	Kőkőszőrülő Pest	1	89	38	
189	Spanyolviaszkészítő Pest	1	43	12	
190	Pénzszekrénygyár Pest	3	372	81	
191	Egyéb Pest	12	788	19	
	” Buda	3	381	25	
	” Budapest	15	1169	44	
	összesen b) 152—191 { Pest	234	20024	10	
	” Buda	57	2117	87	
	” Budapest	291	22141	97	
192	Közelebbi megnevezés nélkül Pest	24	6358	54	
	Vegyes ipar összege 150—192 { Pest	343	31715	33	
	” Buda	69	2669	76	
	” Budapest	412	34385	09	
	Ipar összege 10—192 { Pest	6251	491705	34	
	” Buda	1761	76106	14	
	” Budapest	8012	567811	48	
	C) Forgalom.				
	a) Lófuvar:				
193	Bérkocsis Pest	404	13550	74	
	” Buda	81	3302	45	
	” Budapest	485	16853	19	
194	Fuvaros Pest	398	11903	98	
	” Buda	133	5448	39	
	” Budapest	531	17352	37	
	Össz. forgalom szárazon 193—194 { Pest	802	25454	72	
	” Buda	214	8750	84	
	” Budapest	1016	34205	56	
	b) Vizi forgalom:				
195	Hajótulajdonos Pest	1	65	—	
	” Buda	1	62	50	
	” Budapest	2	127	50	
	Összes forgalom 193—195 { Pest	803	25519	72	
	” Buda	215	8813	34	
	” Budapest	1018	34333	06	
	D) Kereskedelem.				
	I. Österményekkel kereskedők.				
196	a) Gabnakereskedő Pest	25	3194	44	
	” Buda	1	25	—	
	” Budapest	26	3219	44	

Folyó szám	Kereseti ág		Adózók		
			összes száma	Adóösszeg	
				frt	kr.
197	Gabnafelügyelő	Pest	11	399	46
198	Borkereskedő	Pest	38	9595	41
	"	Buda	4	656	34
	"	Budapest	42	10251	75
199	Sajt-, tej- és vajkereskedő	Pest	20	1956	75
200	Hüvelyes veteménykereskedő	Pest	18	778	06
	" " "	Buda	4	101	56
	" " "	Budapest	22	879	62
201	Magkereskedő	Pest	4	780	—
202	Terménykereskedő	Pest	76	12463	85
	"	Buda	4	273	87
	"	Budapest	80	12737	72
203	Sókereskedő	Pest	3	238	75
	"	Buda	2	181	75
	"	Budapest	5	420	50
204	Káposztakereskedő	Pest	2	78	75
	"	Buda	2	62	88
	"	Budapest	4	141	63
205	Marhakereskedő	Pest	7	637	30
206	Lókereskedő	Pest	13	1216	25
207	Sertéskereskedő	Pest	39	6615	63
208	Madárkereskedő	Pest	7	191	59
219	Pióczakereskedő	Pest	4	191	44
210	Tojáskereskedő	Pest	2	57	50
211	Lószőrkereskedő	Pest	2	142	50
212	Zabkereskedő	Pest	23	1406	14
	"	Buda	4	250	62
	"	Budapest	27	1656	76
213	Szénakereskedő	Pest	3	155	60
214	Mézkereskedő	Pest	1	131	25
215	Olajkereskedő	Pest	1	97	50
216	Vadhuskereskedő	Pest	2	187	19
	"	Buda	2	70	88
	"	Budapest	4	258	07
217	Kőporáros	Pest	1	7	88
218	Gyapjúkereskedő	Pest	6	945	12
229	Selyemkereskedő	Pest	1	62	50
220	Déli gyümölcskereskedő	Pest	10	877	06
221	Fűszerkereskedő	Pest	160	19155	99
	"	Buda	53	4280	64
	"	Budapest	213	23436	63
222	Virágkereskedő	Pest	8	741	25
223	Theakereskedő	Pest	1	500	—
224	Gyógyfűkereskedő	Pest	2	76	88
225	Fakereskedő	Pest	49	10407	56
	"	Buda	14	1820	95
	"	Budapest	63	12228	51
226	Kis fakereskedő	Pest	29	566	50
	"	Buda	7	368	42
	"	Budapest	36	934	92
227	Szénkereskedő	Pest	21	974	77
	"	Buda	6	250	29
	"	Budapest	27	1225	06
228	Csontkereskedő	Pest	1	97	50

Folyó szám	Kereseti ág	Adózók			
		összes száma	Adóösszeg		
			frt	kr.	
229	Vaskereskedő Pest	41	6415	91	
	” Buda	10	773	12	
	” Budapest	51	7189	03	
230	Tollkereskedő Pest	7	1094	88	
	” Buda	1	7	50	
	” Budapest	8	1102	38	
231	Kőkereskedő Pest	4	828	31	
	összesen a) 196—231 { Pest	642	83267	47	
	” { Buda	114	9123	82	
	” Budapest	756	92391	29	
232	b) Baromfiárus Pest	47	1369	52	
	” Buda	1	27	50	
	” Budapest	48	1397	02	
233	Zöldségárus Pest	18	530	13	
	” Buda	8	123	43	
	” Budapest	26	653	56	
234	Gyümölcskereskedő Pest	43	1092	15	
	” Buda	7	164	37	
	” Budapest	50	1256	52	
235	Vizhordó Pest	19	241	50	
236	Hajcsár Pest	1	18	75	
237	Ásványvizkereskedő Buda	7	670	19	
	összesen b) 232—237 { Pest	128	3252	05	
	” { Buda	23	985	49	
	” Budapest	151	4237	54	
Összes östern. keresk. 196—237		{ Pest	770	86519	52
		{ Buda	137	10109	31
		Budapest	907	96628	83
II. Iparczikkal kereskedők.					
238	Kenderkereskedő Pest	1	161	25	
239	Posztókereskedő Pest	26	4959	—	
	” Buda	1	162	69	
	” Budapest	27	5121	69	
240	Ruhakereskedő Pest	85	10706	88	
	” Buda	3	254	75	
	” Budapest	88	10961	63	
241	Szűcsárúkereskedő Pest	4	1006	88	
242	Pokróczkereskedő Pest	1	165	62	
243	Kalapkereskedő Pest	13	1904	30	
	” Buda	2	248	75	
	” Budapest	15	2153	05	
244	Lábbelikereskedő Pest	13	1398	94	
	” Buda	1	18	75	
	” Budapest	14	1417	69	
245	Butorkereskedő Pest	26	5061	81	
	” Buda	6	449	06	
	” Budapest	32	5510	87	
246	Edénykereskedő Pest	16	839	38	
	” Buda	8	210	62	
	” Budapest	24	1050	—	

Folyó szám	Kereseti ág	Adózók		
		összes száma	Adóösszeg	
			frt	kr.
247	Üvegkereskedő Pest	8	2102	84
	" Buda	1	30	—
	" Budapest	9	2132	84
248	Pipakereskedő Pest	3	115	—
249	Gépkereskedő Pest	3	351	25
250	Hangszerkereskedő Pest	1	47	50
251	Varrógépkereskedő Pest	6	913	13
252	Lisztkereskedő Pest	83	6630	74
	" Buda	46	3049	66
	" Budapest	129	9680	40
253	Kenyérárús Pest	5	87	38
254	Hidegétel-árús Pest	1	6	25
255	Süteményárús Pest	4	88	50
	" Buda	1	30	—
	" Budapest	5	118	50
256	Csemegeárús Pest	7	429	19
257	Élesztőkereskedő Pest	1	75	—
258	Vászonkereskedő Pest	27	5082	21
	" Buda	2	141	87
	" Budapest	29	5224	08
259	Rőfőskereskedő Pest	64	6766	86
	" Buda	31	1836	61
	" Budapest	95	8603	47
260	Fehérneműkereskedő Pest	26	2202	75
	" Buda	2	43	13
	" Budapest	28	2245	88
261	Szalagkereskedő Pest	27	2227	44
	" Buda	1	6	25
	" Budapest	28	2233	69
262	Csipkekereskedő Pest	6	1500	38
263	Divatárús Pest	15	1907	97
	" Buda	3	143	75
	" Budapest	18	2551	72
264	Rövidárús Pest	34	2918	40
	" Buda	4	132	50
	" Budapest	38	3050	90
265	Norinbergi kereskedő Pest	6	1226	75
	" Buda	1	20	75
	" Budapest	7	1247	50
266	Temetkezési árúkereskedő Pest	1	73	75
267	Épületfakereskedő Pest	4	204	37
	" Buda	4	306	38
	" Budapest	8	510	75
268	Szőnyegkereskedő Pest	5	1720	94
	" Buda	1	500	—
	" Budapest	6	2220	94
269	Szerszámkereskedő Pest	4	1184	38
270	Diszműkereskedő Pest	12	1238	21
	" Buda	1	15	—
	" Budapest	13	1253	21
271	Bőrkereskedő Pest	41	6415	11
	" Buda	7	343	12
	" Budapest	48	6758	23

Folyó szám	Kereseti ág	Adózók		
		összes száma	Adóösszeg	
			frt	kr.
272	Papirkereskedő Pest	23	3626	95
	” Buda	2	100	—
	” Budapest	25	3726	95
273	Szappankereskedő Pest	5	671	87
274	Szeszüzlet Pest	4	563	75
275	Illatszertkereskedő Pest	1	35	—
276	Gyúszertkereskedő Pest	1	187	50
277	Festékkereskedő Pest	6	986	31
	” Buda	1	43	38
	” Budapest	7	1029	69
278	Kötélkereskedő Pest	1	62	50
279	Harisnyaárus Pest	1	20	63
280	Kézműkereskedő Pest	4	1621	25
281	Zongorakereskedő Pest	4	561	87
282	Kefeárus Pest	1	25	63
283	Üvegcserepkereskedő Pest	1	62	50
284	Vattaárus Pest	1	15	62
285	Czementárus Pest	1	90	—
286	Kékitőárus Pest	1	11	25
287	Czukurárus Pest	2	155	—
288	Zeneműkereskedő Pest	5	1006	13
289	Sírkőkereskedő Pest	1	162	50
	” Buda	2	156	25
	” Budapest	3	318	75
290	Esernyőkereskedő Pest	1	192	50
291	Faszelvénykereskedő Pest	1	112	50
292	Porcellánkereskedő Pest	5	1180	15
293	Zsákkereskedő Pest	2	287	50
294	Gipszárus Pest	1	75	62
295	Ládaárus Pest	1	50	—
296	Téglaárus Pest	1	6	25
297	Vegyek kereskedő Pest	4	391	50
	” Buda	7	425	88
	” Budapest	11	817	38
Össz. iparcikkkel keresk. 238—297 { Pest		658	84101	24
		{ Buda	138	8669
		{ Budapest	796	92770
			92770	99
III. Pénz- és hitellel kereskedők.				
298	Bankház és váltóüzlet Pest	34	15234	77
	” Buda	1	62	50
	” Budapest	35	15297	27
299	Pénzüzér Pest	48	5613	14
	” Buda	4	416	87
	” Budapest	52	6030	01
300	Tözsér Pest	5	1010	19
Össz. pénz- és hit. keresk. 298—300 { Pest		87	21858	10
		{ Buda	5	479
		{ Budapest	92	22337
			22337	47

Folyó szám	Kereseti ág	Adózók összes száma	Adóösszeg	
			frt	kr.
VI. Közvetítők.				
301	Hajhász Pest	17	666	—
302	Alkusz Pest	418	23302	42
	Buda	21	640	62
	Budapest	439	23943	04
303	Bizományos Pest	76	9911	24
	Buda	1	92	19
	Budapest	77	10003	43
304	Ügynök Pest	628	47171	89
	Buda	19	779	37
	Budapest	647	47951	26
305	Szállító Pest	36	13635	64
	Buda	3	381	25
	Budapest	39	14016	89
306	Kaparás Pest	70	2886	19
307	Zálogközvetítő Pest	24	6604	75
	Buda	9	678	63
	Budapest	33	7283	38
308	Árverelő Pest	8	3690	63
309	Tudakozó-intézet Pest	35	1986	50
	Buda	2	81	25
	Budapest	37	2067	75
310	Hordárintézet Pest	2	439	72
	Összesen közvetítők 301—310	1314	110294	98
	{ Pest	55	2653	31
	{ Buda	1369	112948	29
	{ Budapest			
V. Egyéb kereskedelem.				
311	Bevásárló Pest	11	911	25
312	Haszonbérlo Pest	6	1123	69
	Buda	6	2340	70
	Budapest	12	3464	39
313	Házbérlo Pest	8	537	13
314	Egyéb bérlo Pest	31	4867	71
	Buda	195	1141	74
	Budapest	226	6009	45
315	Temetkezési vállalat Pest	4	2354	75
	Buda	3	163	75
	Budapest	7	2518	50
316	Építési vállalkozó Pest	32	15700	58
317	Egyéb vállalkozó Pest	7	2182	37
	Buda	1	42	50
	Budapest	8	2224	87
318	Zsákkölcsönző Pest	18	1484	44
319	Lottógyűjtő Pest	30	2488	15
	Buda	5	410	20
	Budapest	35	2898	35
320	Tőzsdés Pest	83	7991	75
	Buda	27	1642	06
	Budapest	110	9633	84

Folyó szám	Kereseti ág	Adózók		Adóösszeg	
		összes száma			
			frt	kr.	
321	Könyvkereskedő Pest	28	3983	56	
	” Buda	5	336	87	
	” Budapest	33	4320	43	
322	Képarús Pest	2	191	25	
	” Buda	1	12	50	
	” Budapest	3	203	75	
323	Játékkereskedő Pest	8	758	58	
324	Szatócs Pest	701	29546	84	
	” Buda	324	9826	94	
	” Budapest	1025	39373	78	
325	Házaló Pest	306	8771	01	
	” Buda	53	824	79	
	” Budapest	359	9595	80	
326	Rongykereskedő Pest	7	586	87	
	” Buda	3	187	50	
	” Budapest	10	774	37	
327	Zsibáros Pest	67	3404	16	
	” Buda	31	1006	44	
	” Budapest	98	4410	60	
328	Pénzkölcsönző Pest	7	566	64	
329	Hirdetménygyűjtő Pest	3	135	62	
Összesen egyébbel keresk. 311—329 { Pest		1360	87586	98	
” { Buda		654	17935	99	
” { Budapest		2014	105522	37	
VI. Megnevezés nélküli kereskedők.					
330	Utazó kereskedő Pest	58	3176	12	
331	Nagykereskedő Pest	28	20633	20	
332	Kereskedő Pest	1010	230979	89	
	” Buda	60	5333	75	
	” Budapest	1070	236313	64	
Ker. köz. megnev. nélkül 330—332 { Pest		1096	254789	21	
” { Buda		60	5333	75	
” { Budapest		1156	260122	96	
Kereskedelem összege 196—332 { Pest		5285	645763	50	
” { Buda		1049	45180	89	
” { Budapest		6334	690944	38	
E) Személyes szolgálat.					
I. Szellemi szolgálatok.					
333	a) Hivatalnok Pest	69	3870	47	
	” Buda	16	305	31	
	” Budapest	85	1175	78	
334	b) Ügyvéd Pest	473	55787	25	
	” Buda	36	2864	45	
	” Budapest	509	58651	70	

Folyó szám	Kereseti ág	Adózók	Adóösszeg	
		összes száma	frt	kr.
	c) Egészségügy:			
335	Orvos Pest	267	31043	60
	" Buda	45	3893	45
	" Budapest	312	34937	05
336	Fogorvos Pest	8	1474	38
337	Vegyész Pest	5	264	37
	" Buda	1	46	87
	" Budapest	6	311	24
338	Gyógyszerész Pest	15	5508	60
	" Buda	11	1324	06
	" Budapest	26	6832	66
339	Sebész Pest	5	275	94
	" Buda	5	183	75
	" Budapest	10	459	69
340	Állatorvos Pest	8	440	87
	" Buda	3	57	—
	" Budapest	11	497	87
341	Szülésznő Pest	86	1852	92
	" Buda	35	590	73
	" Budapest	121	2443	65
342	Vizgyógyintézet Pest	1	275	63
	" Buda	1	375	—
	" Budapest	2	650	63
343	Gyógyintézet Pest	2	475	—
	" Buda	1	228	75
	" Budapest	3	703	75
	Összesen c) 335—343			
	{ Pest	397	41611	31
	{ Buda	102	6699	61
	{ Budapest	499	48310	92
	d) Nevelésügy:			
344	Tanár és tanító Pest	47	1007	19
	" Buda	10	91	25
	" Budapest	57	1098	44
345	Táncz- és vívómester Pest	19	1472	75
	" Buda	1	31	25
	" Budapest	20	1504	—
346	Zongoramester Pest	48	737	12
	" Buda	2	82	50
	" Budapest	50	819	62
347	Nyelvmester Pest	31	426	43
348	Nevelő Pest	3	108	50
349	Szépírómester Pest	3	25	—
350	Rajztanító Pest	3	87	50
	" Buda	1	12	50
	" Budapest	4	100	—
351	Tornatanító Pest	2	37	50
352	Nevelőintézet Pest	39	4313	18
	" Buda	9	315	62
	" Budapest	48	4628	80
	Összesen d) 344—352 {Pest	195	8215	17
	{ Buda	23	533	12
	{ Budapest	218	8748	29

Folyó szám	Kereseti ág	Adózók			
		összes száma	Adóösszeg		
			frt	kr.	
370	Egyéb Pest	2	30	—	
	Összesen i) 365—370	{ Pest Buda Budapest	228 30 258	22949 2257 25206	10 67 77
	Összes szellemi szolgálat 333—370 {	Pest Buda Budapest	1536 229 1765	140698 13375 154073	69 17 86
II. Különféle szolgálat.					
371	a) Gépezés Pest	20	1133	75	
	" Buda	5	132	50	
	" Budapest	25	1266	25	
372	b) Fodrász és borbély Pest	124	6403	16	
	" Buda	34	923	89	
	" Budapest	158	7327	05	
	c) Egyéb különféle szolgálat.				
373	Beeslő Pest	9	428	36	
	" Buda	2	31	25	
	" Budapest	11	459	61	
374	Felügyelő Pest	5	547	05	
	" Buda	1	18	75	
	" Budapest	6	565	80	
375	Temetésrendező Pest	3	219	50	
	" Buda	1	27	50	
	" Budapest	4	247	—	
376	Fürdőtulajdonos és bérlő Pest	7	1530	06	
	" Buda	9	11135	65	
	" Budapest	16	12665	71	
377	Házgondnok Pest	11	286	88	
378	Ruhatisztító Pest	28	703	06	
	" Buda	4	33	75	
	" Budapest	32	736	81	
379	Szalmakalaptisztító Pest	8	307	50	
380	Mosónő és mosó intézet Pest	4	103	75	
	" Buda	1	59	37	
	" Budapest	5	163	12	
381	Szobatisztító Pest	4	58	13	
382	Kéményseprő Pest	10	1996	17	
	" Buda	7	1322	63	
	" Budapest	17	3318	80	
383	Csatornatisztító Pest	4	576	88	
	" Buda	1	90	—	
	" Budapest	5	666	88	
384	Szolga Pest	5	75	—	
	" Buda	3	30	62	
	" Budapest	8	105	62	
385	Zongorahangoló Pest	5	80	87	
	" Buda	1	15	—	
	" Budapest	6	95	87	
386	Patkányirtó Pest	4	135	63	

Folyó szám	Kereseti ág	Adózók	Adóösszeg		
		összes száma	frt	kr.	
387	Sípládás Pest	4	131	25	
	Buda	2	14	23	
	Budapest	6	145	48	
388	Lovász Pest	3	41	25	
389	Kereskedősegéd Pest	3	22	50	
390	Téglaemester Pest	1	6	25	
	Buda	1	11	25	
	Budapest	2	17	50	
391	Helypénzszedő Pest	2	10	—	
392	Erőművész Pest	2	114	37	
393	Forgójáértulajdonos Pest	1	18	75	
	Buda	1	62	50	
	Budapest	2	81	25	
394	Szállásadó Pest	4	385	63	
395	Építésvezető Buda	3	96	25	
396	Raktárnok Pest	4	66	25	
397	Udvarmester Pest	2	42	50	
398	Házőr Buda	2	17	50	
399	Egyéb Pest	2	52	50	
	Buda	7	217	75	
	Budapest	9	270	25	
	Összesen e) 373—399 { Pest	138	8036	34	
	Buda	43	13087	85	
	Budapest	181	21124	09	
Össz. különféle szolgálat 371—399		{ Pest	282	15573	25
		{ Buda	82	14144	14
		{ Budapest	364	29717	39
Szem. szolgálat összege 323—399		{ Pest	1818	156271	94
		{ Buda	311	27519	31
		{ Budapest	2129	183791	25
F) Foglalkozás nélküliek.					
400	a) Saját vagyonából élők :				
401	Magánzó Pest	89	9934	47	
	Buda	4	1392	35	
	Budapest	93	11326	82	
402	Tőkés Pest	353	38118	99	
	Buda	109	5497	66	
	Budapest	462	43616	65	
403	Nyugdíjas Pest	4	389	38	
	Buda	4	112	88	
	Budapest	8	502	26	
404	Életjáradékos Pest	3	187	50	
	Buda	3	610	57	
	Budapest	6	798	07	
405	Özvegy Pest	3	105	79	
406	Háztulajdonos Pest	1	103	12	
	Összesen a) 400—406 { Pest	453	48839	25	
	Buda	120	7613	46	
	Budapest	573	56452	71	

Folyó szám	Kereseti ág	Adózók összes száma	Adóösszeg	
			frt	kr.
7	Faipar Pest	556	23435	05
	” Buda	143	4619	19
	” Budapest	699	28054	24
8	Fémipar Pest	526	34361	19
	” Buda	105	3716	43
	” Budapest	631	38077	62
9	Sokszorosító ipar Pest	52	9830	81
	” Buda	2	152	20
	” Budapest	54	9983	01
10	Iparosművészet Pest	157	9619	42
	” Buda	20	598	13
	” Budapest	177	10217	55
11	Műszeripar Pest	124	17526	81
	” Buda	26	1157	48
	” Budapest	150	18684	29
12	Bőr- és papiripar Pest	134	8138	56
	” Buda	33	2830	30
	” Budapest	167	10968	86
13	Olaj- és zsiripar Pest	26	3847	26
	” Buda	10	550	63
	” Budapest	36	4397	89
14	Iparosfestő Pest	111	7395	88
	” Buda	36	3294	62
	” Budapest	147	10690	50
15	Női kézipar Pest	34	4247	86
	” Buda	18	1324	50
	” Budapest	52	5572	36
16	Vegyes ipar Pest	243	31715	33
	” Buda	69	2669	76
	” Budapest	412	34385	09
	Ipar összege Pest	6248	463266	83
	” Buda	1761	76106	14
	” Budapest	8009	539372	97
	C) Forgalom.			
	” Pest	803	25519	72
	” Buda	215	8813	34
	” Budapest	1018	34333	06
	D) Kereskedelem.			
1	Österményekkel Pest	770	86519	52
	” Buda	137	10109	31
	” Budapest	907	96628	83
2	Iparezikkékkel Pest	658	84101	24
	” Buda	138	8669	15
	” Budapest	796	92770	39
3	Pénzzel és hitellel Pest	87	21858	10
	” Buda	5	479	37
	” Budapest	92	22337	47

Folyó szám	Kereseti ág.	Adózók összes száma	Adóösszeg	
			frt	kr.
4	Közvetítők Pest	1314	110294	98
	” Buda	55	2653	31
	” Budapest	1369	112948	29
5	Egyéb kereskedők Pest	1360	87586	38
	” Buda	654	17935	99
	” Budapest	2014	105522	37
6	Megnevezés nélkül Pest	1096	254789	21
	” Buda	60	5333	75
	” Budapest	1156	260122	96
Kereskedelem összege Pest		5284	645149	43
” Buda		1049	45180	88
” Budapest		6333	690330	31
E) Személyes szolgálat.				
1	Személyi szolgálat Pest	1536	140698	69
	” Buda	229	13375	17
	” Budapest	1765	154073	86
2	Különféle szolgálat Pest	282	15573	25
	” Buda	82	14144	14
	” Budapest	364	29717	39
Személyes szolgálat összege Pest		1818	156271	94
” Buda		311	27519	31
” Budapest		2129	183791	25
F) Kereset nélküliek.				
Pest		487	59784	38
Buda		132	8874	71
Budapest		619	68659	09
G) Jogi személyek.				
Pest		218	2708974	98
Buda		22	88329	82
Budapest		241	2821093	54
Főösszeg Pest		15704	4087356	24
” Buda		3816	261949	16
” Budapest		19521	4373094	14

Átme gyünk a *kereskedelem* rövid ismertetésére; ez legjobban visszatu krözödik a mellékelt két táblából, melynek elseje a Budapesten létező *bank- és hitelintézetek üzletét* adja, a második pedig a *budapesti vasuti és gőzhajós intézetek által közvetített árúszállítást*, mindkettőt 1877-re. Általánosan konstatálhatjuk, hogy a kereskedelem ezen két fontos ágában következetes emelkedést tanusít. Így emelkedett a vasuti és gőzhajói árúforgalom a következő arányokban:

összes szállítás	
1874-ben:	19,266.329 métermázsá
1875-ben:	20,515.482 „
1876-ban:	21,995.514 „
1877-ben:	23,369.303 „

A banküzlet fontosabb ágai pedig következőkép emelkedtek: Az év végén volt az állapot

	takarékp. betétnél	váltóleszámítolásnál	jelzálognál
1873-ban:	42.473,446.28 frt	30.853,483.62 frt	76.161,307.48 frt
1874-ben:	49.018,562.34 „	38.437,316.91 „	83.867,610.79 „
1875-ben:	53.697,190.79 „	33.879,900.89 „	91.632,694.25 „
1876-ban:	59.200,033.69 „	35.322,391.04 „	93.784,893.29 „
1877-ben:	63.644,533.97 „	32.533,888.68 „	93.315,718.02 „

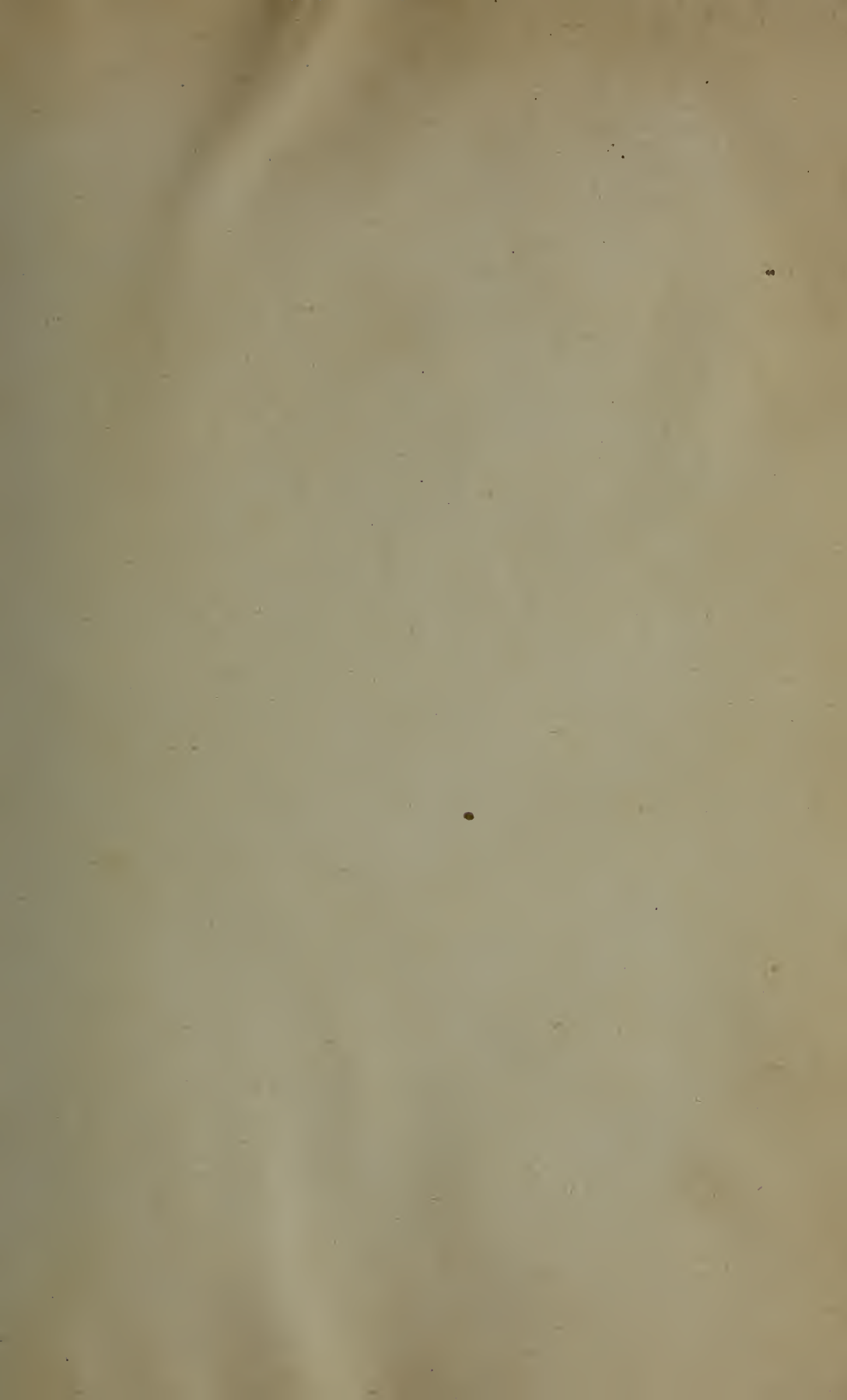
1 sz. tábla. A budapesti pénzintézetek váltótáreza, lombard, jelzálog-üzlet és készpénz állapota 1877. december 31-én.

(Sorrend a váltótáreza nagysága szerint.)

	A z o s z t r á k					Lombard	Jelzálog	Készpénz
	Összes	Bank	Hitelegyleti	v á l t ó - t á r c z a				
Az osztrák nemzeti bank budapesti fiókja	22,654,197 96	22,654,197 96	—	—	4,159,200	—	—	—
I. Tényleg működő intézetek:								
Magyar általános hitelbank	8,210,060 27	8,210,060 27	—	—	56,780	—	—	249,623 38
Hazai első takarékpénztár	6,337,164 43	5,874,575 49	462,588 94	—	1,153,402 50	20,662,084 10	—	851,990 89
Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár	5,998,125 58	5,076,640 58	921,485 —	—	656,236 41	3,741,762 05	—	282,840 71
Pesti magyar kereskedelmi bank	5,563,098 52	4,577,320 54	985,777 98	—	1,256,573 28	9,497,656 67	—	365,798 21
Magy. orsz. központi takarékpénztár	3,271,270 37	1,966,730 77	1,304,539 60	—	203,708 11	92,233 78	—	73,221 11
Magyar földhitelintézet	820,587 89	820,587 89	—	—	—	52,917,132 42	—	431,458 43
Első magyar iparbank	687,033 39	181,975 39	505,058 —	—	73,437 71	137,512 12	—	27,069 23
Magyar leszámítoló és pénzváltó bank	396,678 75	396,678 75	—	—	426,227 85	—	—	86,334 33
Pest-budai kézműves bank	363,475 77	351,393 77	12,082 —	—	2,905 —	—	—	47,679 52
Kisbirtokosok földhitelintézete	360,119 97	317,374 97	42,745 —	—	2,905 —	280,173 —	—	35,686 38
Magyar általános földhitel-részvény-társulat	308,875 83	308,875 83	—	—	—	—	—	20,740 60
Pest-külvárosi takarékpénztár	265,993 45	265,993 45	—	—	17,425 —	4,027,291 81	—	47,260 96
Magyar városi bank részvény-társaság	211,426 96	137,880 55	73,537 41	—	689 75	56,713 14	—	18,899 31
Lipótvárosi bank részvény-társaság	207,001 —	207,001 —	—	—	14,812 50	—	—	4,723 06
Ált. magyar municipális hitelintézet	196,687 86	148,516 88	48,170 98	—	4,380 65	—	—	13,393 24
Budapesti iparbank	170,500 —	131,813 —	38,687 —	—	—	—	—	7,791 41
Budapest III. kerületi takarékpénztár	161,058 42	58,306 42	102,752 —	—	—	—	—	5,580 04
Központi ipartársulati hitelintézet	20,919 —	—	20,919 —	—	—	—	—	906 83
Lipót takaré- és hitelegylet	14,210 63	14,210 63	—	—	—	—	—	30,612 16
Angol-magyar bank	—	—	—	—	5,196 70	1,831,975 79	—	12,341 23
Magyar jelzálog- és hitelbank	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	33,564,288 09	29,045,945 18	4,518,342 91	3,874,680 46	93,184,554 88	2,613,951 03	—	—
II. Csőd és elszámolás alatt levő intézetek:								
Pesti népbank	359,455 82	359,455 82	—	—	89,506 35	—	—	15,493 12
Franco-magyar bank	300,117 34	300,117 34	—	—	—	—	—	2,986 49
Budapesti népbank	106,122 85	20,695 57	85,427 28	—	706 64	—	—	5,312 87
Budai kereskedelmi és iparbank	73,475 90	59,725 50	13,750 40	—	11,802 17	—	—	2,645 18
Ferencz-Józsefvárosi takarékpénztár	14,154 75	14,154 75	—	—	—	—	—	625 —
Magyar hivatalnokok hitel- és biztosító-intézete	2,730 55	2,730 55	—	—	11,195 13	80,936 81	—	—
Összesen	856,057 21	756,879 53	99,177 68	113,210 29	80,936 81	—	—	27,062 66
Főösszeg	34,420,345 30	29,802,824 71	4,617,520 59	3,987,890 75	93,265,491 69	2,641,013 69	—	—

(Méter-mázsában.)

A kiildemény neve	É r k e z e t t	Elszállított	A kiildemény neve	É r k e z e t t	Elszállított
Élő állatok:	1877	1876	1877	1876	1876
ló	31710	54138	15132	46771	63388
szarvasmarha	168408	111345	62487	26042	70106
juh	15474	7737	11817	7499	
sertés	682372	599012	437428	379501	
Összesen	897965	772232	526364	459813	
Gabonamintek:					
búza	3279463	3182647	572741	485132	
rozsa	142519	165773	123105	110627	
kétszeres	55622	66483	14290	32429	
árpá és malátá	314254	237479	105218	85848	
zab	155068	155531	88409	122312	
repeze	178567	37300	187944	56452	
köles	17117	31431	18895	17967	
hívt. vetemények	44739	45245	52156	47323	
tengeri	549406	416577	133656	142126	
Összesen	4736755	4338466	1296414	1100216	
Nyers termények:					
gyapjú	92585	88233	832901	1066066	
bőr- és bőrtanék	85897	77591	43577	52789	
dohány	163989	244655	137746	160811	
len és kendő	16850	24544	11203	13204	
nyers gyapot	171	748	330	396	
sejlem	167	58	34	57	
Összesen	359659	435849	286151	333323	
Élelmi czikkek:					
cenkor	161258	139080	91817	67103	
kávó	36640	34694	23033	11713	
rizs	44319	36573	32257	26370	
bör	121815	228042	173455	136076	
sör	6969	9302	187292	137388	
szesz	100325	89918	198697	154150	
bisz és egyéb örl. gyümölcs	146848	148535	2505549	2496584	
Összesen	93771	192832	99111	197499	
Összesen	711945	878981	3311273	3221083	
A kiildemény neve	É r k e z e t t	Elszállított	A kiildemény neve	É r k e z e t t	Elszállított
Zsiradékok.	1877	1876	1877	1876	1876
ásvány és kőolaj	170077	120318	88241	63388	
egyéb zsiradékok	103634	77279	83937	70106	
Összesen	273661	197597	172178	133494	
Savak és vegyt. termékek:					
só	260797	224265	208349	156311	
szikso	31537	29358	16710	13608	
hamuszir és salétrom	7825	3964	12344	16565	
egyéb vegyt. term.	50271	44906	63946	72409	
Összesen	350430	302493	306349	238893	
Ásványok és fémek:					
ásványok	16622	20467	9181	9589	
fémek	18722	14575	17930	12167	
vas és aczel	280132	235882	146347	101288	
vas- és aczelárnik	173043	147393	149075	122520	
ítveg és itvegárnik	52167	28296	19928	17435	
porcellán- és anyagárnik	32167	75455	18893	13836	
épitő anyagok	320105	464998	101895	72473	
Összesen	892978	957266	463799	349328	
Tüzelő anyagok:					
tüzelőfa	1621671	1576623	4042	3906	
kőszén	3239550	3125680	60079	87428	
fűszén	29754	23840	540	329	
Összesen	4891005	4725946	64661	91663	
Különlékek:					
szor- és épületfa	430946	402403	164577	123479	
rővid- és díszárnik	28378	27338	27298	28446	
fonalárnik	18699	13297	3658	2618	
fonott és szövött kézi munkák	1587338	1535887	60668	61152	
papír	66176	47246	29992	22155	
gépek	51119	29785	44634	44911	
hulladékok	66408	63296	376984	381237	
Összesen	820374	739525	713206	664297	
Egyéb czikkek	1455319	1201220	838300	833829	
Összes forgalom	15390111	14549575	7970492	7445939	

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 084239562